Kazinczy Ferenc művei I.

KAZINCZY FERENC

VERSEK, MŰFORDÍTÁSOK, SZÉPPRÓZA, TANULMÁNYOK

A VÁLOGATÁS ÉS A SZÖVEGGONDOZÁS SZAUDER MÁRIA MUNKÁJA

TARTALOM

VERSEK

BARÓTI SZABÓ DÁVIDHOZ
A VALLÁSTALAN
A TAVASZHOZ
A TANÍTVÁNY
BOR MELLETT
GRÓF TÖRÖK LAJOSHOZ
AZ ÉN BOLDOGÍTÓM
AZ ÉN BOLDOGÍTÓM
A SONETTO MÚZSÁJA
BERZSENYIHEZ
A BUGACI CSÁRDÁHOZ
A NYELVRONTÓK
VITKOVICSHOZ

TÖVISEK ES VIRÁGOK

AZ OLVASÓHOZ
A NAGY TITOK
A KÉSZ ÍRÓK
A NEHÉZNYELVŰ
AZ IGAZSÁGKERESŐ
ÍRÓI ÉRDEM
SZOKOTT ÉS SZOKATLAN
A NEO- ÉS PALAEOLOGUS
PIRÍTÓ JAVALLÁS
FENTEBB STYLUS
PRÓZAI S POÉTAI SZÓLÁS
A KÉT TERMÉSZET
LUKAI
A SZÉP ÉS A JÓ
A BÉKÁK
HIMFY
RÁDAY
FÁBCHICH
BARÓTI SZABÓ
SYLVESTER
KIS ÉS BERZSENYI
A LÚDHATTYÚ
EPIGRAMMAI MORÁL
MARGIT SZIGETÉN
AZ Ő KÉPE
FÉNY ÉS HOMÁLY
A KÖTÉS NAPJA
PROF. SÍPOS PÁLHOZ
A SZABAD ERDÉLY
PÓR GŐG
AZ EPIGRAMMA
A PATAKI VÁR ERKÉLYÉN
ÁLLOVAG
NEOLOGISMUS
VAJDA-HUNYAD
ÚJ LÁNC
ESŐS NAP
KATONADAL

A CSEMEGÉKRE CÍMŰ KIS VERSEKBŐL
NEHÉZ ÉS KÖNNYŰ
A KÖLTŐ
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ
KANT ÉS HOMÉR
A MI NYELVÜNK
MISOXENIA

MŰFORDÍTÁSOK

AZ ÉJJELI VENDÉG
APOLLONHOZ
LOLLYM SZÁJA
A FÉLÉNK SZERELEM
CHLOE
BLIDLI
PROMETHEUS
EMBERISÉG HATÁRAI
REGGELI PANASZ
MŰVÉSZ REGGELI DALA

DRÁMAI MŰFORDÍTÁSOK

SHAKESPEARE: HAMLET
GOETHE: STELLA
MOLIÈRE: A BOTCSINÁLTA DOKTOR

PRÓZAI MŰFORDÍTÁSOK

BÁCSMEGYEINEK GYÖTRELMEI
GESSNER SALAMON: IDYLLEK
LAWRENCE STERNE: YORICK LEVELEI ELÍZÁHOZ ÉS VISZONT
ÉRZÉKENY ÚTAZÁSOK FRANCIA- ÉS OLASZORSZÁGBAN
WIELAND: SZÓKRATÉSZ MAINOMENOSZ, AZAZ A SZINOPEI DIOGENESZ DIALÓGUSAI
HERCEG ROCHEFOUCAULD: MAXIMÁI ÉS MORÁLIS REFLEXIÓI

PRÓZAI MŰVEK

PÁLYÁM EMLÉKEZETE
FOGSÁGOM NAPLÓJA
MAGYARORSZÁGI UTAK
ERDÉLYI LEVELEK
RÉSZLETEK AZ ORPHEUSBÓL
CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

VERSEK

BARÓTI SZABÓ DÁVIDHOZ

Midőn egy szerencsétlen munkát közle velem.

Mint bánthattalak én meg úgy, barátom,
Hogy te engemet ezzel a csömörlést
Indító csevegéssel öldökölj meg?!
Testét lepje meg a gonosz pokolvar,
A csorgó fakadékok, a büdös rüh;
És a csontokat hasgató podagra
Mint a gombolyagot, húzza össze ujját,
Ezzel tégedet aki gazdagított,
Ily istentelen átkozott darabbal.
Ah, nem láttad-e, hogy szegény Kazinczyd
Elvesz mérgibe, majd ha olvasandja?
Várj, várj, nem viszed ezt el; összegyűjtöm
A sok Kónyit, a nem magyar Zechentert,
S nyomtat Landerer amit hónaponkint;
S majd ha összeszedem, barátom, őket,
Érdemlett jutalom fog érni érte.
Várd bízvást! - Azalatt oszolj előlem,
Akármerre vezet szemed világa,
Rút fajzat, pökedelme nemzetemnek.

1786

A VALLÁSTALAN

Töredék

Elázott szemmel s szánakozva nézem én
Az esztelenség vakmerő bolondjait,
Akik, magoknak tetszvén, a megtévedés
Egyik széléről a másikra térnek el;
S kevélyen néznek vissza már az elhagyott
Ösvényre, melyen a vakhit vasláncokon
Kötözve tartja vért könyvező foglyait.

Felfúvalkodva s lármázó kiáltozás
Között haladnak vert ösvényeken elébb;
S kérkednek a bolondság csengetyűivel.
Nézd - ekként szólnak -, a mi útunk tiszta út,
Lépésidet nem fogja dudva gátlani.
Nincs itt tekervény; ezt zsinór jegyzette el,
S minden lépésünk távolyabb és távolyabb
Von el bennünket a megvakított sereg
Könnyhullatással áztatott oltáritól.

Őket setétség fogta el, s vastag homály,
S vakon s tipogva vonják rest lépéseket,
Amerre papjok a setétbe tévedez,
Amit parancsol, amit kíván, azt hiszik.
Barmokká lesznek, s rettegvén a büntetés
Előtt, édesség nélkűl töltik élteket.

Ők így: de minket a Világosság vezérl,
Előttünk mindég nyitva áll szent temploma,
Hol színről színre látjuk elzárt titkait.
Nevetjük a csábúlást, mellyel a ravasz
Papok sötétebb századinkban orrokon
Hurcolták a vak népet, mellyel ők
Világosb századinkban kincset gyűjtenek.
Magunktól függünk, s jobbunk mellett a szabad
Élet, balunknál a vígasság múlatoz;
Nem íjeszt minket a menny fellobbantott tüze,
Nem íjeszt földet renditő dördűleti:
Ha csap, könnyebben s kínok nélkűl dűlök el
A semmiségbe: hogy ha nem csap, hasztalan
S gyermekhez illő vólt a gyáva rettegés.
Kedvemre élek s vígan tőltöm éltemet,
Nincs semmi tisztem; vagy ha van, úgy kedvem az!
Hazám, barátom, istenem magam vagyok...

1786

A TAVASZHOZ

A szép kikelet
Üzi a telet,
S zúzos förgetegét,
Bolyongó fellegét,
Lágy lehelleti
Messze kergeti.

Amit szemem lát
Hosszas bánatját
Szeleknek ereszti,
Víg kedvét éleszti,
S újult színre kél,
Hogy elmúlt a tél.

Még a madarkák
Félénkek s némák.
De majd nemsokára,
A tavasz szavára,
Előállanak,
S dalt indítanak.

Ah, a szép Cenci
Ide jő ma ki.
Ha a zöld ligetet
Az elkeseredett
Bús fülemile
Jajjal tölti be.

Oh vajha akkor
Valamely bokor
Mellé rejtezhetném,
S kényemre nézhetném,
Szép tekinteti
Mint kedvelteti:

S ha a pajkos szél
Lopva neki kél,
S sebes repületi
Leplét félreveti,
Szemérmes szemmel
Miként pirúl el.

Oh szép kikelet!
Verd el a telet,
S ha Cenci ide jő:
Olvadni késztető
Leheleteddel
Szívét lágyítsd el.

1787

A TANÍTVÁNY

Kékellő violák illatozási közt
Szűle egy gyenge leány engemet ott, hol a
Szirt forrása magasról
Tajtékozva szökell alá,

S lágy keblébe fogott, s kisdede homlokát
Elhintette tüzes csókjaival, s Te, mond -
Serdülj, s amiket itt látsz,
Zengd majd lantom idegjein.

Így szólván elhagyott. Hirtelen egy galamb
Lebbent nyögve felém, s elfödöze a tavasz
Ifjú lombjai közzé,
S mézzel tömte meg ajkamat.

Nőttem, s amit az ér szélein, ott, hol az,
Aggott tölgyek alatt görbe futást veszen,
Amit szirtpatakomnak
Vad zajgásiban hallanom

Engedtek kegyesen szent jelenéseim,
Már-már zengi dalom; honnomat egykor, és
Lelkes nagy fiait; most
Még csak gyönge szerelmeket,

És a lányka szemét, aki remegve fut
Lobbant lángom elől kertje homályiba,
S ott, a csintalan! önkényt
Hull keblembe, de fut megint.

1787

BOR MELLETT

Fogy az élet, s nemsokára
Szép korom majd elrepűl;
Érzem, messze nincs határa,
S majd komor telére dűl.
De borral sebes szárnyának
Lépvesszőket hányhatok,
Bort hamar, bort! Múlásának.
Ha iszom, kacaghatok.

Még most, hála istenimnek!
Kelyhem bátran forgatom
Még most, hála istenimnek!
Lollimat csókolhatom.
Még nincs aki elfogassa
Gyanúba vett levelem,
Nincs aki tudakozgassa,
Ki sziszeg titkon velem.

Lányka, jer, jer mártsd rózsádat
Kelyhem édes nedvibe.
Fonjad azt s mellpántlikádat
Hajam barna fürtibe!
Oltogasd szám szomjúságát,
S pajkoskodj addig velem,
Míg az élet boldogságát
Nyilt karod között lelem!

1788-1790

GRÓF TÖRÖK LAJOSHOZ

Hatalmas mesterének egy szava
Miként hozá ki a puszta semmiből
Ezt a tömérdek *mindent*, s önmagát
Az érthetetlen, a megfoghatatlan
Nagy mestert, fejtik leckéid nekem.
Oh, ahelyett, hogy e mélységeket
Előttem felnyitnád, kérlek, borítsd el;
S kikapva e *szép* világból, hol magamnak
Honn lenni látszom, és ahol szemem
Gyönyörködése millio tárgyait
A legvarázsb *sötéttisztában*, és
Nem elvakító fénynél látni szokta;
Ne kényszeríts, időn s ürön keresztűl,
Addig repűlni, hol csak fény lakik,
És aholott én, durva föld fia,
A fény miatt magamra nem találok.
Ifjú koromnak boldog reggele óta,
Mind addig, amidőn havát az ősz
Fejemre még nem kezdte hinteni,
E viszketeg gond kínzott engem is.
Lángoltam látni s megkapni a *valót*,
És mint menyasszonyt keblemhez szorítni,
S új szebb, jobb éltet élni karja közt.
De ő futotta a *vakmerőt*, s az éj
Lidérci közt eltűne, - nem haraggal,
De mint ki később újra visszatérend. -
Kétség s elcsüggedés rohant reám.
Kérdeztem a természetet: siket volt;
Kérdeztem bölcseinket: ők csevegtek,
S bizonytalanbbá tőnek, mint valék;
Barátim vállat vontak, s hallgatának.
S arany korom használtalan repűlt el,
S büntetve voltam kábaságomért.
Többé nem űztem a futót, s magamba
Vonúlva azt kérdém, amit *tudhatok*,
És amit tudnom *használ*. S ő jutalmúl
Megtért, s így szóla: „Láss! Amit keressz,
Nyúlj be kebledbe, s feltaláltad...”

*

Saisban egy ifjú - így beszélte nékem
Egy celta bölcs, ki már egyptusi
Hosszú útazásiból honn érkezék,
És ami ott, a titkok szent helyén,
Őnéki látni engedtetett, keblembe
Örűlve öntötte ki - panaszra költ
A hierophanta ellen, hogy nagy reményit

Ravasz sikamlatokkal játszadozza,
És a valót felfödni néki késik.
Mim van, ha mindenem nincs? kérdi az ifjú;
Van itt több és kevésb? Hát a való
Úgy summa, mint a test érzékinek
Ál-boldogságai, melyeket nagyobb
S kisebb mértékeiben bírhatunk?
És mégis bírunk? Nem megoszthatatlan,
Nem egy-e, amit látni óhajtozom?
Ám végy ki egy hangat a lant zengzetéből,
Az ég ívéből egy színt ám szakassz ki,
S semmid marad, míg a szép zengzet és
Szín mindene egyűvé nem szerkezik.

Ekként beszélvén, egy szép gömbölyeghez
Jutának el, hol egy beleplezett kép
Óriási nagyságban tünt a megíjedt
Ifjú szemébe. „Szólj - mondá - mi ez?”
Ez a való, mond a pap. „A való?
Hisz ennek látásáért lángolok,
S előttem éppen ő lepleztetik.”
Pörölj az istenséggel érte - mond
A hierophanta - nincs az a halandó,
Ki fellebbentse e leplet, míg magam
Föl nem lebbentem. S aki ezt illetendi,
A szentet, a tiltottat, mond az isten...
„S mit mond?” - az a valót meg fogja látni.
„Csudálatos! s te nem vetéd-e fel?”
Én-e? nem én soha; s e viszketeg
Meg nem kísérte még. „Nem értelek.
Ha tőle nem több, mint e gyönge közfal
Rekeszt el; úgy könnyű lesz...” És az isten
Tilalma! mond rendítő hangon a pap.
E gyönge közfal nem nehéz karodnak,
Fiam: lelkednek sok mázsányi súly.

Az ifjú mély gondok közt tért haza,
A tudni vágyás szomja csöndes álmát
Szemétől messze elűzi; kínosan
Fetreng fekvésén, s éjfélkor felugrik.
Rezzent lépései vaktában viszik
A gömbölyeghez. Megmászni a kerítést
Nem volt nehéz, s egy bátor felszökellet
A kép elébe teszi a vakmerőt.
Itt áll immár, s borzasztva fogja környűl
Az egyedülvalót az éltelen csönd,
Melyet csak a lépdellés dobbanásai
Szaggatnak meg a kripták boltjaikban.
A kuppolának nyilásán keresztűl

A hold ezüstkék sápadt fényt lövel le;
S rémítve, mint a megjelent istenség,
Csillámlik a boltnak sötéte közt
A szent alak, lenyúló fátyolában.

Bizonytalan lábakkal lép az ifjú
Közelbbre a képhez, s ím szentségtörő
Kezei a fátyolt már illetni akarják.
Hőség s fagy járják végig tetemeit,
S látatlan kar röpíti vissza. „El innen,
Boldogtalan! el innen! - így kiált
Melléből egy hű szózat, - Te fogod
A legszentebbet megkísérteni?”
Nem érti ő, nem hallja a szózatot.
„E leplet - mond az istenség - halandó
Föl nem vetendi, míglen én fogom.
De nem vetette-e mellé önmaga:
Ha ki ezt eltolja, meglátja a valót?
Ám érjen ami akar, én eltolom
És meg fogom - sikolta - látni.” Látni?
Ezt zúgja utána a nyúlt Echo nevetve.

Így szól, s lekapja a leplet... A papok
Elnyúlva lelték más nap őt az Isis
Szent zsámolyánál. Bomlott, sápadt arca
Mély kínokat hagyott sejdíteni.
Eltűnt az élet vidámsága tőle,
S korán sír nyelte el a boldogtalant.

1801

AZ ÉN BOLDOGÍTÓM

Nincs millió közt *egy*, kit a fene
Vak Ate így vett volna korbácslásba,
Ha megdühödve kapkod néha másba,
Azt megkönnyítni felkél istene.

Ah, engemet nem véd őellene
Sem ég sem föld! E szörnyű bajvívásba
Ájúlva dűlök újabb ájúlásba;
S írt nem találok, mely enyhítene.

Ámor megszánta, éltem kínjait,
S mond: Én enyhítem akit a Sors sújta.
S bérűl ölembe tette le Sophiet.

És ím, miolta nékem áldást nyújta,
S bús éjjelemnek bájos mécset gyújta,
Nem érzem a Sors csapkodásait.

1809

AZ ÉN BOLDOGÍTÓM

„Milliók közt sincs egy, kit a fene
Vak Ate ekként vett volna szabdalásba.
Ha megdühödve kapkod olykor másba,
Segélni azonnal kész az istene.

Ah engemet nem véd őellene
Sem ég, sem föld! E szörnyü bajvivásba
Lankadva dőlök újabb lankadásba,
S nincs ír, mely sebemen enyhítene."

Megszánta éltemnek Eros kínjait,
S mond: Én enyhítem akit Ate sújta,
S bérűl ölembe tette le Sophiet.

És ím, mióta ő nékem áldást nyújta,
Bús éjjelemnek bájos mécset gyújta,
Nem érzem a vad csapkodásait.

1809 utáni változat

A SONETTO MÚZSÁJA

Mint a szerelmes járja szép párjával
Menüetje keccsel teljes lépteit,
S ígézi a szála torlott rendeit
Enyelgő vissza- s vissza-fordultával:

Honnom Ausonia narancsgallyával
Körűlölelve főm szép fürtjeit,
Úgy járom én kobzom lejtéseit,
Két négyét összefűzve két hármával.

Gerézd övedzi mostan homlokom;
Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a nem-hallott ének.

E szép vidék lőn kedves birtokom;
Egy új Tibull itt megdicsőjtett engem,
S én őtet és hölgyét örökre zengem.

1809

BERZSENYIHEZ

Hogy jambusimra gáncs fog szállani,
Előre láttam! ők az iskola
Törvényeit bátran általszökdösik.
Becsűlik a törvényt, de csak ha jó;
Becsűlik a példát, de csak ha szép.
De kell-e törvény, kell-e a szépre példa?
S nem-széppé a szépet s a rútat viszont
Nem rúttá, e kettő kénye tészi-e?

A babonának reszkető fia
Nem lát, nem hall; tanítják, s ő hiszi.
Homér hatosban zengi hőseit,
Úgy érti mesterétől, - s a hatos szép.
Murány rotyog, totyog, potyog, szotyog;
És minthogy összefűzte Gyöngyösi,
Ím a rotyog, totyog, potyog, szotyog szép.
Két kurta egy hosszat ád. Tehát, csak értsd:
„Remegő nyulakat, avagy bitang darut a hurok...”
Mert ezt Horácban így lelé; pedig
Ő füllel, újjal méré hangjait,
Fület-varázsló zengzet, szép iambus.
Nyilván ez is szép jambus lesz tehát,
Mert törvény ellen nem kél pártosan:
„Te, szerelem! eleget epedek; eleget iszom az üröm...”
S szebb, mint a gunyolt Accius sorai!
Daykának édes zengzetű dala:
„Homályos bánat dúlja lelkemet;
Talán újúlnak régi szenvedésim,
Talán tündér előre-érezésim,
Rémítnek?...” rosz; mert másod és negyed
Fogásiban az első tag hamis,
S középben a vers ketté nem hasad;
S így Dayka ügyetlen s lomha verskovácsló.
Nem vétek, hogyha Virgilben s Homerban
Négy sponda lép négy dactylus helyébe;
De Dayka a másod és negyed fogásra
Spondát ne végyen. Ők a harmadik
Cikkelyben általszökdösik gyakorta
A nyúgalom pontját, és mentek érte:
Pert vonz fejére Dayka ezt hogy teszi.
Oh, marhalelkek, méltók vonni igát,
Mert fül helyébe féket kaptatok; -
Hányszor fakaszta már dongástok engem
Szelíd kacajra, hányszor már epére!

Mi tészi verset verssé? „Szózatosság.”
S mi ezt? A hosszú s a rövid tagok
Arányos és kedveltető egyezése.
Vers ami a fülnek, hol tág, hol szoros
Törvény szerint, nyújt bájt, s a holt igébe
Hizelkedő zengéssel éltet önt;
S a nyűgöt, mely közt kényesen lebeg,
Érezni nem, de csak gyanítni hagyja.
S így Plautusnak s Terencnek rendei,
Bár szűk bilincsre verve nincsenek,
Füled gyönyörrel s játszva verdesik.
Így jambusom, ha páros öt fogásin
Úgy ejti kurta tagjait, hogy ők
Utól ne álljanak, s ha véghelyén
Nehéz ütést nem bukdostat; keményt
Kettős röviddel ütni ő nem szeret;
Komoly dalának bátran járja táncát,
S az iskolások feddésit kacagja.
De nem talál helyt minden mindenütt.
Az boldog, akit nyájas istene
Keggyel vezérel a saját nyomon.

A verselés legrégiebb neme
Az volt minálunk, melyen vén Tinódink,
Szikszó borától fűlve, dúdola.
Rest és siket vers, mely hat párja közzül
A sort középben kétfelé hasítván,
Csak eggyikének adja gondjait,
És mégis oly, hogy tapsolást remélhet,
Ha ihletéssel énekeltetik,
És a vezérrend két utóbb csapását
Selypűl nem adja vissza a többiben:
S házát s hazát, és szállát meg valát,
S vagyont s hagyjont nem toldoz együvé.
Az adva, rakva, kapva lél kegyelmet,
Mert kedves olykor még a tompa hang is.
Elhalhatatlan fényt ezen nyere,
Ki majd dicső ősének hős elestét,
Majd a kemény lány csüggesztésit dallá,
S egünkön Zrinyi csillagként ragyog.
Kevésbé könnyü mint volt Gyöngyösi,
Jóval tanúltabb, s fentebb szárnyalásu.
S e versnem hordja Zrínyinek nevét.

A Tiberis s Ilissus szép leánya
Sylvesterünket fényesb útra hívá.
Magasb kecsekhez szoktatott fülét,
Hogy értse nyelvünk szózatosb folyását,
Nektáros ujjal ő illette meg,

S más húrokat vont zörgő karvasára.
Fülelt a tér, füleltek a tetők,
S Tihanynak játszó lánya felkapá
A kedves hangot, s sokszorozva vitte
Tátránknak égbe nyúlt szikláihoz,
És aholott az Olt siet vizét
Az Isterével egyesíteni.
De a Hellenis a rekedt koboz
Nyivását kedvelő sereg között
Még nem találá érzékeny tisztelőt,
S jobb korra várva, nyúgalomra dőle.
Ráday költé fel azt hosszú altából,
És Pécelének zöld árnyékiban
Titkos szerelmek űzésére hajtá.
Itten lopá el a szerelmesektől
Egy pór zarándok lantjokat. De Zeüsnek
Szelíd leányi tűkkel kergeték
Boszús halálig a tolvajt, s kezében
A szózatos lant tompa hangot ejte.
Rajnis, Szabó s Szabóval Révai
Nyerék meg azt a kedves éneklőtől,
Ki őutánok egyre sem mosolygott
Még édesebb, még bájosabb kegyével,
(Mert a dagály nem fenség) mint Virágra.
Sok a meghitt: a választott kevés.

Az ének és a vers ellenkezésben
Állottanak mindeddig. Az rövid
Ütést adott emennek hosszújára;
És amidőn ez megszökött, amaz
Balúl hosszúra tátogatta száját.
S így a tudom majd túdom, majd tudóm lőn,
S a lányka mézes ajkát a zsolozma
Hamis hangzások ejtésére kínzá.
Hermesnek békebotját Ráday
Nyújtotta el a két versengő felett;
S ők, mint a kígyók a boton, legottan
Szerelmes összeölelkezésbe keltek,
S visszálkodásuk harca véget ért.
S most a magyar dal már görög kecsekkel
Dicsekszik, és a nagy békéltetőt
Hermione hálásan tiszteli.

Nyert a magyar dal, amidőn görög
Tetőkre léptetett. De veszte a régi,
Midőn új éket raggatának rá.
A lagzisoknak részegült cigányaik
Tibullnak mennyei kellemű leányát
Piros csizmába bújni kényszeríték,

Hogy cincogásaik mellett a Homer
S a sánta Musa táncát lejtegetvén,
Patkós bokáit összecsattogassa,
S a csürhe nép közt vad kacajt röpítsen.
A részegeknek tetszik e veszettség;
De akinek szent tűz hevíti keblét,
S Hellasnak istenségit tiszteli,
Az átkot-vonszó helytől futva fut,
S a farsanglás szentségtörő bohóit
Adrasteának boszujára hagyja.

A Zrínyi kobza két pár húrjait
Egy párra szállítá le Bessenyei;
Azért-e, hogy négy eggyezőt keresni
Kifárada a szűk nyelvben? vagy mivel,
Prokrustesi ágyként, a négy rend köre
A gondolatnak, hogyha kurta, nyújtást,
És hogyha hosszú, nyesdesést parancsol?
Az örsi öreg nyirettyűs, s Barcsai,
Rokon nagy lelkek, összeforrt barátok,
Verseik kidolgozásában nehézkék,
S eltelve mégis végtelen kecsekkel,
S magyar lelkeikben halhatatlanok:
És, aki testvérének sírkövét
A bánat ágával foná körűl;
És aki Címet hozta tájainkra,
És Ányos, eggyütt indultak vele.
Körűlök elbájolva gyűle fel
Egy dőre pórhad, s minden hangicsálást
Zengésnek véve, mint a tók lakói
A fülmilének csattogása mellett,
Rekedt szavával dong, kong untalan:
Pirult a büszke Pieris, s helyére
Nyomván a hulló pártát, titeket
Szólíta fel, honom nagy díszei:
Kisem, te Berzsenyim, s Rózának boldog férje
S kevély örömmel lépe társai közzé.

Barátom! Orczy s társai már avúlnak;
Avúlni fogtok egykor majd ti is!
S mint a te fényed vet homályt Bugacnak
Szent dallosára most: úgy zengi majd
Az unokának egy újabb Virág,
Egy újabb Dayka szózatosb dalát,
Mely a te lantod édes énekit,
És amit istennéje súg Kisünknek,
És Himfy zengett, elfeledteti.
Mi még hajnallunk, s távol a határ!
De nem lesz oly kor, mely a vak tudatlan

S a pöffedt kancsal bölcsnek boszújára,
Ki títeket nyelvrontóknak szidalmaz,
Mint Marsyas azt gyáva lantolónak,
Kire ég, föld, s még a poklok is, fülelnek,
Neved csudálás nélkül emlegesse.
S mint én irígylem „két rőf pántlikáját”
És a „nyomorgó csárdát” Orczytól:
Akként irígylik majd „Psychéd” neked,
S amit hazádnak szent szerelme zeng.

Amely leány énnékem a legelső
Sonettet ihlé nyelvünkön, Somogy
Venusiumának szózatos hattyúja,
A te éneklőddel megmérkőzni fél.
Ő nem leánya az aegis-csörtetőnek,
Nem egyik huga a Delphi szent urának,
Nem öltözött Cyprisnek bájövébe,
S a zengő páncél szárnyas táncait
Pallassal felhők közt nem táncolá.
Hol a Hegyalja látni örűl magát
A sullogó Bodrognak tűkörében,
Ottan akadt ő egyszer dallva rám,
Befutva Eosnak lángsugárival.
Mint hűltem el, s oh mint levék oda,
Midőn megláttam! Inte, hogy követném,
S követtem őtet. S amint e zavar
Lassúlni kezde keblemben, s az élet
Szózattal együtt tére vissza, kérdém:
Ki vagy te, szép szűz? Lángoló szemed,
S e barna fürtös üstök, e szemérem,
S orcáid színe, s e varázs kecsek,
Benned honom szép szűltjét sejtetik:
De barna, fürtös üstököd virágai,
S a hang, mely édes ajkidon lebeg,
S egy mondhatatlan báj, melyet szemem
Még eggyikén sem láta szépeinknek,
Külföldinek mutatnak. Ah, ki vagy?
Csudállak és szeretlek!
S a leány
Mondá: Nevem Xenídion s Etelke.
Báróczy volt az ápolóm, az új
Szép Atticának méhe. Ő tanított
Engem szemérmes-édest selypeni,
S távozni a durva nép beszéditől,
S nevetni a durva nép vad gúnyait.
Kis énekem, mely hozzád elhatott,
Külföldnek éneke. Hallottam a
Quirina, s a szép Maeonis dalát,
S amit Torquata, s Louison s Goetchen zengtek;

S pártáik elhullott virágaikat
Pártámba fűzöm e völgy díszei mellé;
S kényem szerint eldallom bérceinknek
Mind, amit tőlök eltanúlhaték.
Így bánt Quirína a Maeonis dalával;
S Virgil s Horác Pindarnak és Homérnak
Virágaikból fűztek koszorút
A föld nagy asszonyának homlokára.
Csak a butát rettenti, ami még új,
Külföld termése volt a rózsa is;
A művelés belföldivé tevé,
S hespéri eget szítt e tetők gyümölcse.
Jer, halljad lantom zengzetét. Ne kérdd:
Mindég enyém volt-e? Most már enyém.
Ne kérdd: törvénnyel egyez-e, nem-e?
Egyez, ha szép; mert törvényt ez teszen.
A kellem istennéit engeszteljed:
Nyert, akinek kedvellik áldozatját.

1809

A BUGACI CSÁRDÁHOZ

Orczy Lőrinc után

Csikós-, gulyásnép klubbja, rosz vityilló!
Körűldünnyögve a szúnyogok s legyek
Legióitól, s a békák ezredétől!
Vesztökre a marhatartó jámboroknak,
Ki tett, zsiványok fészke, jer, beszéld el,
Ki tett e puszta helyre tégedet?

Te nem vagy aminek vágysz látszani,
Az útazót kebledbe nem veszed fel,
Bár álnokúl e címet hordozod.
Négy megkopott fal, roskadásnak indúlt
Kürtőd, bogárteknőjű fedeled,
Játéka a nyári megdühödt szeleknek,
Ez mindaz, amivel kevélykedel.
S melletted egy gödör, mely rejtve tartja
Piros pofájú szurtos csábítódat;
És e leásott vastag két bitó,
Hová vendégid a lovat kötik.

Bográcsod és a meghasadt fazék,
Mely még is bűzöl a hullott pacaltól,
Nagy számban nem hoz szállókat neked.
Gyanús előttök a cégér, s remegve

Futnak tovább, s készebbek kinn tanyázni,
S didergve várni a reggel érkezését,
Mely hosszú útjoknak végét hozza fel.

De bezzeg, amidőn borúl az ég,
A terhes fellegek csatára kelnek,
Villámlik, csattog, hull a menny nyila.
Nyargalnak a szelek, a zápor ömlik,
S a puszta egyszerre nagy tenger leszen:
Oh, akkor elhagy a finnyáskodás!
Nem kérdünk akkor Farkast és Arany-sast,
Nem a Vadembert és a Hét-electort;
Jobb numero miatt nem zaklatgatjuk,
A tévedt kulcsot nem lelő legényt,
S hôtel-garni gyanánt van szűk hajlékod.

Építgetés, nagy hívság van tebenned!
Hazánk most e kórságban nyavalyog,
Míg, bár ne későn! csábulása eloszland.
Ki boldog csendben élni vágy, szorítsa
Szűkebb korlátba szívét, s azt elérte.
Templom-magasságú márványfalak,
Trümeauk, parquétek, kristály-lüsterek,
Carrarai urnák, porcellán pagódok,
S a túlvilágnak színesb fáival
Bélelt, nyugvásra vonzó pamlagok -
Ti vagytok a boldogság címere?
S az köztetek lakik? s csak köztetek?

Eleink, még józanok, nem vágytanak
E balgatagságokra. Nékik a tölgy,
És a vadon-termett barkóca s körtve
Adott elég szép bútort; a fenyő
Deszkázatot, s nem gyéren a tapaszt.
Megférték egy szobában, és ha sok
Vendégök érkezék, csak ponyva kelle,
Nem kárpítokkal bevont nyoszolya;
Csáté vala a fedél, s a ház falát
Megholt barátjaiknak címerök,
Nem papiros, nem selymek ékesíték.
Ládáikban volt, és nem künn, ezüstjök,
Faszéken s lócán űltek asztalukhoz;
Az étek ónban jött fel, és cserépben,
S amit majorjok és a kert adott.
S e durva nép közt kedv, nyájaskodás,
S való barátság fogtanak lakást...
Most megvan a szín, nincsen a valóság!
Hány cabinétet látni most, hová
Belépni nem mer patkós csizma; van

Sok olyatén is, melynek pitvarában
Kapcát von a pantófli alatt nyögő
Vert gazda, vagy piszengve künn marad.

Oh csárda, kedvesb énnekem zugod,
Mint a bolondok cifra bábozásai!
Te nappal, éjjel, sárosan, megázva,
S bár jöjjek olykor negyvened magammal,
Engem jó kedvvel véssz, mint egy királyt,
S mint egy királyt, jó szívvel látsz magadnál.
Maradj békével e pusztán! Kemencéd
Süssön még jobb cipót, mint Kecskemét ad;
Pincédben follyon Kőrösöd bora,
S sok útas nyúljon el falad tövében!

1810

A NYELVRONTÓK

Rontott, mert építni akart, Palladio; benne
Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.
A művész érzette magát, s Neked én fogok, úgy mond,
Törvényt és példát adni, de nem te nekem.
S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja: ki több itt,
A *művész*-e vagy a szolgai tompa *szokás*.

1810

VITKOVICSHOZ

Komám uramnak ott fenn rossz napot
Csinála az, akit egykor oly mohón
Tett volt felévé; s a szegény öreg -
Min kaptak össze, könnyen képzeled -
Kínjában egybe gyűjti fellegeit,
S eldurcúlt barna vad szemöldökével
Int, hogy szakadjanak. Szakadnak ők,
Mintha a Deukalion s Pyrrhája népét
Most másod ízben volna elölni kedvök.
A csattogónak lángoló nyilai
Felettem egymást űzve hulltanak.
De Jupiter kiméli híveit,
S csak a gonoszt sújtja és a vakmerőt;
S baj s sérelem nélkül beérkezém,
S szállást fogék a Szürke-ló szügyében.
A város utcáit mint elborítá

A szörnyű ítélet árja; nem különben
Folyt az, mint amidőn az Ung vizeit
Szőkére festi a Mármaros sara.
Én ablakaimból néztem a veszélyt,
Mely barmot és a búzás sok szekér
Gubába burkolt bús gazdáit érte
Jön a cseléd. „Egy nem-tudom-ki akarna...”
„Vásáros? úr?” „Sem egy, sem más.” „Ereszd be.”
Belép. Pislongok. Bojtos pipaszár
S sallangos kostök... „Kit keressz, uram?”
„Én? téged!” „Nincs szerencsém...” „Várva vártam
Rég óta az órát, mely engem hazánknak
Legérdemesb és legdicsőbb fia
Szemléletére méltóztatni fog.” -
(Mint aki titkos csínyán rajta veszt,
Úgy borzadék meg, s a hőség kivert)
S a fejével egyet billent, de a derek
Hajolni nem tanúlt. - „Humillimus!
S szabad tudakolni érdemes nevét?”
„Hőgyészi Hőgyész Máté, alázatos
S legkisebb szolgád, leghűbb tisztelőd.”
„S lakása?” „Máté-Szalka”. - Széket ad
Cselédem, és kifordúl. Ültetem.
Nem űl. - „Elállhatok s örömmel állok.”

Töröm magam, mint kezdjem a beszédet,
S tárgyától mely fortéllyal vonjam el.
„S az úr is a vásárra?” ... „Sőt nekem
Nemesbek vágyásaim; tudósainkat
Ohajtom látni, kik gyakorta nagy
Seregben szoktak itten megjelenni.”
„A Nyírben terme jól a búza, rozs?”
„Nem szinte rosszúl. Közzűlök sokakkal
Font össze már a legszorosb barátság;
S örvendtenek nekem, mint én nekik.
Ez szerencse, mely most ér, kerűlt.
De végre megvan! Látlak s lángomat...”
„Nagyítva látni másnak érdemét
A tévedésnek egyik szép neme;
S ez a szerény érzés a gyönge kort
Leginkább ékesíti. Gondolom,
Szatmár ismerni fogja annak becsét,
Kit e szokatlan érdem fényesít.
Szolgálsz, uram?” „Nem! én magamnak élek.”
„Szép! és igen rút együtt! Arra just
Csak az kap, aki másnak éle már.
S hidd, aki másnak él, magának él.”
„S az gáncsol-e, kinek példája véd?”
„Igaz lehetne gáncsom, bár talán

A vétkes példa kárhoztatna is.
A férfikor legelső éveiben
Megtettem amit kelle, s ment vagyok;
Hajló koromban illő megpihennem."
„Ravaszkodol, de nem mégy semmire;
Mint Antaeuscht kapá fel Herculesch,
Úgy kap karom fel messzére a neked
S nekem nem honni föld al-gondjaitól.
Szólj ahogy illik. *Anch'io Pittore!*"
Elrettenék Energumenusom
Képétől és hangjától. Jaj szegény
Bordáimnak, Antaeussá ha tesz!
Mondám, s főt hajték a *Pittor* előtt.
A rettenés feloldja a néma nyelvet,
S hazudni, s hízelkedni megtanít.
Nem tudtam eddig: illő, tudjam én is.
„S poeta az ur?" ezt kérdém. „Pásztoraink
Mondják; de nékik hinni nem merek."
„Oh szép! igen szép!" Úgy Szatmár ködéből,
Melyben Sylvester óta volt, kikél.
Tiszánk magyar dalt még ön gyermekétől
Nem halla; mert Szabó, Gvadányi, Földi
Vendégek voltak szélein; s az Agis
Dallója rég elhagyta Bercelét.
Le lesz törülve e szenny majd általad,
S büszkén fog árkán a zengő szaladni.
Ha nem veszed bántásnak: kit vevél
Vezérűl a szép pályán? Rajnis-e
Példányod és Szabó? Dayka-e s Virág?
Rettenve gördűlt rám ismét szeme,
S elhallgaték. „Mi baj? nem értelek;
Szólj!" - fútt, s törlötte gyúladt homlokát.
„Mi baj? nem értlek; szólj!" „De hát neked?
Sarkasmusch-e mind írva, mind beszédben,
Leginkább kedvelt tónusod?" „Hogyan?"
„Vagy engemet van kedved öldökölni?"
„Hogyan?" „Hogyan s hogyan! És még *hogyan*
Azon felűl! Szólj úgy, ahogy magyarnak
Magyarhoz illik; *egy* akolban állunk..."
„Uram, nem értem e neheztelést.
Megvallom: a kedv szesszenései
S játékos hangja, mely simongva karcol
Kedvesb előttem, mint az a komolyság,
Mely latra tészi gondosan szavát,
S szökellést adni fél a gondolatnak.
De én csak ott enyelgek, ahol illő,
És ahol értenek: bíztos barátim
Kedvezve tűrik dévajságimat.
Hol kell, nálamnál senki nem komolyb."

„És mégis azt a négyet példaképpen?...”
„Mit? hogy?” „Hisz azt magyarnak... Nem hiszem.
Ingerlesz!” - Csak most értém a bolondot.
Kilökjem? Ah! de folytatá beszédét. -
„ Magyarnak én azt ismerem, s csak azt,
S nem senkit, senkit! mint azt, akinek
Szép nyelve nincsen elkeverve mással,
Ki nem szorúl a vendég maszlagára,
Kenőcsöt útál, s gondolatjait
Tisztán s tekervény nélkűl mondja ki;
Magát a nyelv urának nem hiszi,
Nem szab törvényt és új szót nem farag,
De a régit érti s tiszteli a szokást;
Úgy ír ahogy beszél - egyszóval; aki
Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg.”
„S ezek szerint a négy?...” „Rossz verselő!”
„Én őket jóknak néztem, bár közöttünk
Nem lettek, és nem nőttek s nem maradtak.”
Tüzem lohadt, s az álnokságok atyja,
A vén csábító, aki én utánam,
Amint tudod, hol egy, hol más alakban
Kísértve kullog, azt súgá tanácsúl,
Hogy a legénykének vetnék csapot.
S én, aki hű tanácsnokom hiába
Nem szoktam súgni hagyni, teljesítém. -
„Engedsz egy kérdést?” így szólék. „Parancsolj!”
„Midőn beléptél, engem a haza
Fő nem-tudom-mijének mondogattál.
Minek tekint az engem, akinek
Rosz író ez a négy? fejtsd meg titkodat!”
„Mindig kötődöl! S azt hiszed talán,
Hogy én nem értem, hogy magasztalásaid,
Melyekkel rólok írva szólsz, döfések?
Való gyanánt azt csak Mihók veszi.
Pirúlsz vesződni vélek, a gubókkal,
S hogy annál gyilkosabb legyen csapásod,
S szándékidat ne sejtsék; lopva szúrsz.”
Megszégyenűlve rogytam össze, s nem volt
Erőm elfedni a döbbenést. Azonban
Egy nagy rakás vers asztalomra hág.
Hol vette, nem tudom. Gyors forgatással,
Szaladt el rajta végig, s „Itt van!” úgymond:
„Reá találtam: ennek nyújtsd figyelmed.”

„»Az istenek nagy gyűlést hirdetének
A Szengellér hegyén, s Árpád királyunk
A nemzet íróit mind bémutatta.
Jobbra a poéták, balra a prózaisták
Fogának helyt, és íme Diespiter

Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek,
Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!
Előjön a szakállas ‚Régiekről',
Futásnak indúl, s ím - orrára esik!
Előkerűl köszvényes lábain
Sylvester, futni kezd, s - orrára esik!
Előkerűl Tinódi jó Sebestyén,
Büdöslik a bortól, s - orrára esik!
Fut Pesti Gábor is, s - orrára esik!
Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,
Halad, szökik, s ah, most! - orrára esik!
Így Szenci-Molnár, és Filiczkije;
Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;
Így a szegény Beniczki uram, s azok,
Kik a poétai krónikában élnek.
De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű
Dókáját ölbe fogja, s megszalad,
A szem sem éri, s nézd, - a tárgy övé!
S lett s nőtt s maradt! - ezt zengi Jupiter,
És Jupiterrel a Gellér hegye!«"

„Bizony szép! mondhatom; már ez bizony szép!
Kegyetlenűl szép! S mind a költemény,
Mind a kidolgozás! S a vers kecses!" -
Taréja nőttön nőtt az emberemnek;
De mint gyakorlott mester, tetteté. -
„S ím, itt Pázmánról!" monda „kérlek, halld ezt:

»Hogy Pázmán magyarúl alkalmasint tuda,
Tekintsd, hol született, s többé nem lesz csuda.
Szűlte volna Eger, Győr, Sopron, Pécs, Buda,
Úgy szólana, mint szól síp mellett a duda.

De minthogy az a táj szűlte nemzetünknek,
Mely szűz birtokában vagyon szép nyelvünknek,
S fel nem vette rongyát irhás zsellérünknek:
Nagy méltán tarthatjuk egyik fő díszünknek.«"

„Hogy téged a gonosz..." mondám magamban.
De ím nyílik ajtóm, s a cseléd jelenti,
Hogy Pipszem érkezik; nem lél szobát,
S vendégem lenni vágy. „Ez kelle!" mondám;
Hadd jőjön; ő most kétszerest Apollóm!
„Ismeri az úr Dessewffyt? Ő Virágnak
Dühödt barátja, s érte botra kél.

Tréfálni a gróffal..." „Gro-óf?" „De gróf! s barátiért
Botot nem kímél. Jó lesz elszelelni."
Az én emberkém kapja verseit,
S szalad, s ajtóban Pipszembe botlik.

Sikoltva megy a grádicsnak s lefordúl.
Tolvajnak véli minden; öklözik,
Rugják, ütik, verik. De ő kiált:
„Köztünk lett! köztünk nőtt! köztünk maradt meg!”

*

Barátom, egy szót, egy okost! Elég
Volt eddig dévajkodni; van határ
Mindenben. - Valld meg: mint zengett füledbnek
Ez a közöttünk lett, nőtt és maradt?
Oh! írd könyvedbe, s mondd el reggelenkint,
És amidőn az álom ágyba csal,
Hogy téged a kettős hegy bérceitől
Hőgyészi Hőgyész Máté tiltva tart.
Haszontalan! te nem levél közöttünk,
S Szemerével, vélem s kedves Kölcseymmel
Mételytelen mezőkön nem legelsz.
Egernek nőttél szük patakja mellett;
S atyád továbbad azt a bölcseséget,
Melyet Cyrill és társa hirdete,
Budai felének jött tanítani.
Te léssz az első, kit később Horányink
Tisztelve fog nevezni, hogy hazánk
Nyelvét, mint annak méltó gyermeke,
Pápaynk tüzénél gyúlt szívvel szeretted;
S feleid között az első, sőt korunkig
Egyetlen voltál, aki azt műveléd.
De elég *akarni*? Ah! meséidet,
Melyekre Lessing is javalva nézne,
S epigrammáidat gúnyolva fogja
Recenseálni Hőgyész, s elbeszéli
Hogy itt s ott, és emitt s amott, s tömérdek
Más s más helyekben vétkeket követtél;
Mert (amit sajnál) vétekben születtél! -
A könyvcsinálást hagyd nekünk, s rohanj
Rengő karokkal mátkád szép keblébe,
S csókjaiddal hintsd el φοβεζοτατως!

1809-11

TÖVISEK ES VIRÁGOK

1809-11

AZ OLVASÓHOZ

„Apróságok ezek!" - Vaj azok! de ki várakat épít,
A legapróbb szegnek, tudja, mi haszna vagyon.
Krajnai vásárokra daróc kell, és olaj. Aki
Közre bocsát minket, ismeri publikumát.

A NAGY TITOK

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

A KÉSZ ÍRÓK

Béna vagy és táncolsz, a nyelvet nem tudod és írsz:
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.

A NEHÉZNYELVŰ

Kári*sch*t mond, s Pszi*kh*ét, ha Pszüchét kell mondani s Chárisztot.
És *Té*-misz-*tók*-le*sch*t, Győri, The-mi-sztocleszért.
S *Kíosch*- s Lezbós*ch*nak, *K*émiának s Me*kh*anikának.
Ami Chiosz, Lezbósz, Chemia, Mechanica.
Szent Adrastea, mérj bosszút ez otromba beszédért!
Megvan az; a svábnál Győri *Giehri* leve.

AZ IGAZSÁGKERESŐ

„Meg nem foghatom azt!" Ez örök szavajárta Kabának.
Nagy baj, jó Kaba: de róla nem én tehetek.
Hű szívet kíván az igazság, s hajlani mindig
Készet. Vagy ne tagadd, jó Kaba, vagy ne keresd.

ÍRÓI ÉRDEM

Szólj, s ki vagy, elmondom. - - Ne tovább! ismerlek egészen.
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.
Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:
Íz, csín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.

SZOKOTT ÉS SZOKATLAN

Berki szokottat imád. Nekem az kecses, ami szokatlan;
S kényesb vagy makacsúlt ízletem újnak örűl.
Amit Berki szeret, megavúlttá válhat; az újért
Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.

A NEO- ÉS PALAEOLOGUS

Nem magyar a nyelv már, nem az a ruha! Németes ízlés
Lepte meg ezt és azt, s korcsosodásra jutunk!
Így kesereg Fürmender uram, mivel urfia térdig
Érő mentéjét párizsi módra szelé,
S négy öt kendőtől vastag nyaka, s üstöke borzas,
S ah, a huncfutka s cafli becsébe veszett.
S *csendet* mond mikor ír, s *kecset* és *kegyet*; ami reménység
Volt eddig, hosszú mondani! néki *remény*.
S *év* neki az esztendő, szeretett lyánykája *barátné*,
S futja komám-asszonyt s csillagom-adta Borist.
Fürmender, te ne légy urficska; te, nagy *Für-men-der*,
Légy Fürmender! te, légy elegánt, elegánt!

PIRÍTÓ JAVALLÁS

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább.
Nem hittem rossznak: már, Szalavári, gyanús.

FENTEBB STYLUS

„Engemet a sokaság ért s kedvel.” - Pórsereg, erre!
Lőrét árúlok s nyírvizet; édes ital!

PRÓZAI S POÉTAI SZÓLÁS

Természet, te vagy a törvény s a mester.
Igazgasd
Verseimet, s hagyjad folyni szabásid után!
Így Futaki. És mivel a prózáját szórja,
különbség
Nincsen verse között s prózai műve között.

A KÉT TERMÉSZET

A poesis kikap a népből s a durva valóból,
És kiesebb tájra s lelki valóba vezérl.
És te kevélykedel-e, hogy az eltévedtet az egy és
Szent természethez, Nyáradi visszavonod?
Amit lát maga, Nyáradinak természet. Ez egy az:
A mesterség természete néki nem az!

LUKAI

Te cifra szókkal élsz, s poeta nem vagy,
Képben bujálkodol, s poeta nem vagy,
Ömölnek rendeid, s poeta nem vagy,
Phoebust kiáltozod, s poeta nem vagy,
Csók és bor éneked, s poeta nem vagy:
Mi híjad? Értem én: poeta nem vagy!

A SZÉP ÉS A JÓ

Veszett idő! veszett erkölcs! veszett poesis!
Nem kell nekem, ha mérget hoz, a lépes méz is.
Egy a szép s jó, egy a rosz s rút, mond a morál,
Pedig hamis ügy mellett az nem perorál.
Hiába szól őellene az új aesthesis,
Csal a ravasz, bolondnak jó még a fapéz is;
Őrizkedjél ettől, keresztyén olvasó!
És ahol maszlagot hint ez, ne mulass, óh!
A rosz madár a szentet is bépiszkolja;
Ha vétek is, elég hogy szép, ezt gondolja.
Ám nézd a piktort, mint festé itt ezt az angyalt;
Tudom, ezért Lucifernél sok szurkot falt.
Térde felett, ugyan festve vagyon a gomb,
De félrecsúszott a lepel, s csupasz a comb.
S ím Eszter asszony a szemmel, nézd, még azt is látatja,

Amit nagy gonddal eltakart szemérmes patyolatja.
A piktor szép emlőt akart és szép combot látatni,
Mintha el nem kellett volna a képen takartatni.
És mintha, ahol ők vannak, nem volna váll és csizma!
Ah ennyi rosszat szűl az Aesthesis s a Schizma!
Mely vétkeket tanítgat a nézőknek a theátrum,
Arról jobb nem is szóllani, mert az mind crimen atrum.
Nem volt ez így míg szóllhatott a Molnár Albert,
Ki sok országot látott és igen sok tengert!
De még akkor tisztelte a nép a Morált,
S az Aesthesis a rossz mellett nem perorált.
Még akkor minden azt hitte, hogy szép a jó;
Most megfordíták, Keresztyén hív olvasó!
Nem kell, nem kell, ha mérget hoz, a lépes méz is!
Veszett idő! veszett erkölcs! s te mételyünk, oh átkozott Aesthézis!

A BÉKÁK

Brekeke!
Brekeke! brekeke!
Kloáx! Tuú!
Brekeke, brekeke,
Brekeke! Kloáx! Brekeke! Tuú!
Brekeke, brekeke, brekeke,
Brekeke, brekeke, brekeke, brekeke!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!
Brekeke! Tuú, tuú!

Brekeke, brekeke!
Kél a hold szép kereke,
Ébred a tók gyermeke,
Zeng lakások feneke.
Brekeke, brekeke!
Kloáx! Tuú!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

Zeüs bennünket szerete,
Amidőn szent végzete
A vizekbe szöktete.
Brekeke, brekeke, brekeke!
Kloáx! kloáx, Tuú, tuú!

Egykoron az ő ege
Volt lakunk, - s ez nem rege -
Ah, de a Phoebus melege
Veszélyt vona ránk.
A békanép
Rakásra hullt el.

Nem volt segéd! -
Nem volt segélő!
A nép fejedelmei
Az istenek atyját
Arcaikra borúlva
Kiáltozák.
Nem hajla meg ő!
Mert Nemesis
Veszélyt parancsolt.
Nem tűrte szerencsénk!
Nem tűrte hatalmunk!
Nem nagy ragyogásunk!
De végre haragja,
S az isteni boszú
Határt találtak,
S Batrachosnak serege
Éledni kezdett.
Visszatért az ég kegye,
Juno érettünk rettege,
S elboríta fellege.
Brekeke, brekeke, brekeke!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

A régi helyébe
Szép lak juta nékünk.
Mint az vala szép.
Kristályvizeink közt
A nap nyila minket
Nem érhet el itt.
Nekünk Poseidon,
A tengeri Zeüs,
Védünk, atyánk,
Hatalmas urunk,
Nagy istenünk,
S a Tritonok
S a Nereidek
Hív rokonink.
És mikor a
Hév Sirius
Forralja lakunkat,
S a földet aszalja,
Zöld ombolykárpitot
Vonnak fölinkbe.
Zeüs bennünket szerete,
Amidőn szent végzete
A vizekbe szöktete!
Brekeke, brekeke, brekeke!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

A víz lakói
Mind szótlanok.
Lantjával Apoll
Nem illeté meg
Csak egyiket is
S az a kevély madár,
Kit hintajába fog
Anadyomene,
Néma mint a cet,
S az cachelot,
És a viza s a tok.
Csak mi vagyunk - Mi! -
A vízi Camenák
Egyedűl kedvelt fiai.
Brekeke, brekeke, brekeke, brekeke!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!
Kloáx, tuú!

Ha megzendűl
Esteli dalunk,
S örömünk eltölti az eget,
Előjön Cynthia
Ezerszer ezer
Követőivel,
S irígyli szerencsénk,
Irígyli boldogságunk,
Irígyli, hogy ő nem vízlakos.
Csudálja az ég
A néki nem jutott
Bájzengzetet;
Csudálja Tellus,
S hogy mi vagyunk, mi,
Őnéki legfőbb dísze, fénye,
Háladattal vallja meg.
Fülel a vidék,
S a sziklák a tetőkön
S vizeinknek boldog szélein
Együtt zengenek velünk.
Brekeke, brekeke,
Brekeke, brekeke! Tuú!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

Egy bús madár,
Színetlen és kicsiny,
Kit a berkek magok
Legaljasb árnyaikban
Pirúlva rejtenek el,
- Neve fülmile -
Meri bájos zengzeteinket

Megszaggatni jajjaival.
De nem marad el
Az istenek
Boszúja sokáig,
S a vakmerő
Némúlva lakol.
De minket az ég
Saját örömére
S a föld örömére
Zengeni hágy,
Míg a télnek nyájas álma
Hű karjába nem fogad,
S a megifjodott tavasznak
Szép Hórái gyönge kézzel
Életre nem költenek.

Brekeke, brekeke, brekeke!
Zeüs bennünket szerete,
Amidőn szent végzete
A vizekbe szöktete!
Brekeke, brekeke!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

HIMFY

Dayka: Tűzbe felét! *Himfy:* Vetem.
Dayka: Újra felét! *Himfy:* Ím!
Dayka: Harmadikat még!
Himfy: Lángol az is!
Dajka: Jer most; vár az olympusi kar.

RÁDAY

Én ujabb Mózes voltam, s népemet
Kihoztam a rabság hajlékiból,
S a hagymatermő hon helyett neki
Téj- s méz- s bor-folyta Kanaánt adék.
Fény oszlopában én a nép előtt
Megcsaptam a tengert, s nyílva állt az út;
Megcsaptam a sziklát, s folyt a patak.
Az új törvénynek kettős érctábláját
Lehoztam a Parnass szent béreiről;
S hatalmas jobbom azzal forgatá fel
Az undok tisztelet oltárait.
Lehúllt a fal, s a tábla fennmaradt!
Apoll kedvelte tiszta tettemet,

S bérűl öreg zöld kort nyújtott nekem,
S szépzengzetű lantot, s hattyúi dalt.
Kivette fürtjei közűl a borostyánt,
S hogy csendesen feküdjem árnya alatt,
Önnön kezével szúrta sírom mellé.
Nagy volt nevem s örökre nagy marad.

FÁBCHICH

Fábchich vala nevem. Az kilenc szüzek zordon
Citerát adának énnekem. Íjedéssel fut
Zöngése elől az, akire nem hunyorgottak.
De nem fut akit felavatának, és érti,
Hogy nincs tulajdon köcsök hiján, midőn a szép
Ifjak s leányok tánca közt ruzsából font
Koszorúval ugrik elő Anacreon, s rökkent
Szózattal együtt dallja, Comus és Evan,
A ti áldomástokat és köz örömöket toldja.
Dücsős hazámnak hív fia! nem egyenlő bájt
Ád mindeneknek *Sváda*. Kedvelém nyelved,
Búzogtam én is érte. Nevemet áldd, tisztöld.

BARÓTI SZABÓ

Isten veled, Virt! és te kedves Pyberem!
Gazdám, barátom, hű neveltem, hű fiam!
Isten veled, jó társam, érdemes Dömém!
S te, akit a végzés hazád határitól
És tőlem oly nagy messze, messze eltola!
Ah, Dávid elhal! A kemény halál neki
Fejére mérte már kaszáját. Hetvenes
Izromba látta, hogy kalongya-rendeit
Ceres kirakta holdjain, és annyiszor
Hogy Bacchus új bort szűretett víg bércein.
Ah! sírba száll, s gyors szárnyakon repűl el ő,
Oda, hol Gvadányi, a magyar költők feje,
S dicső vezér és nagy nevű historikus,
Bencém, atyáddal mulat együtt. Nem hal el
Neve, bár ha teste rothad is. Te ásd neki
A véglakást meg, Bence, egyik dombodon,
S fejéhez ültess ön kezeddel egy dió-
Fiatalt, hogy árnyék fedje csendes boltomat.
Így akit a balsors hazájából kicsal,
És akit a jó szent keblébe visszavonz,
Majd ezt kiáltja, hogyha Virtre áttekint:
Székely poeta, álmod csendesen aludd!

SYLVESTER

Egy nap nem épűlt Róma, s századoknak
Kellett lefolyni, mig a Tiberis
A vályogváros alkotmányai közt
Merész szökéssel látta a Pantheon
Márványait égre kelni partjain,
Méltó lakát minden-isteneknek.
De a márványváros tudta mit köszönhet
Ökrésztanyáidnak, nagy alkotó!
S tisztelte viskód dőledékeit;
És míg nálánál szebbet, fényesebbet,
S nagyobbat a nap nem lát szent egéről,
Tisztelni fogja minden változásban.

Quirinus én nem voltam, s isteneink
Nekem nem adtak oly szép birtokot;
De bár kicsiny s szük, Az, ki a napot
Felhozza s újra elrejti, s más azon-egy
Kerűl elő, nem lát most ékesebbet,
S, ezt mondják isteneim! nem fog soha.
De parlagon áll a szép foglalás.
Rajta átok fekszik: told el s lásd, mi lesz.

Első valék én, aki, mint műveld
A parlagot, törvényt s példát adék.
Rádaym követte nyomdokom, s utána
Kalmár és Birsi s Molnár; s egy időben
Rájnis s Baróti: két nagy bajnokok.
És, akit Ganymed helyébe Zeüs
Olympusába vitt, Daykám, s Virág
És Berzsenyim, Miklának éneklője.
Bihart Vitézem, szép környét Tokajnak
Nagyom tanítá zengzetem csudálni.
Erdélyt Arankám, Zsomborim s Buczym;
S érdemlett párta zöldel fürtjeiken,
S nem lész idő, mely azt hervadni hagyja.

Híveim sorában nem volt még nagyobb,
És, oh, mikor lesz annyi! mint te voltál,
Pankratiasta férfi, Révaim!
Akár a Tejos és az Umbria
Költőivel mertél versent szaladni,
Akár a nyelv törvényeit szabád meg,
Akár az álom bódult kórjait,
Egy uj Prometheus, látni kényszerítéd.
De a Parca sírba vitt már téged is.

Ki lép ürűlt nyomodba? Nedves arccal
Egy délceg ifjú hágdos, sírkövedre
Feltenni koszorúját. Láng lebeg
Szép üstökén, s csókdossa homlokát.
Horvát te vagy? Ölellek, érdemes,
Legérdemesb, legkedveltebb tanítvány!
Menj! fusd a pályát! Révaink benned él.

KIS ÉS BERZSENYI

Különbözők és egyek arcaik,
Mint lenni kell a szép testvérekének,
Kik egy anyának nőttek karjain,
És bájaiban megosztva részesek.
Aranyszög fürtök ékesítik az
Egyiknek fenkölt homlokát, s cyane
Színét felűlhaladt nagy szép szemek
Szikráznak a játékos ív alól.
A másik barna selymet hullogat
Parosi márvány-vállain alá;
S mely isten álljon ellent, amidőn
E két sötét csillag tüzel reá?
Az egyik spartai karcsú szép leány,
Körűlaggatva a párdúc leplegével,
Kit a hegyekben sújtott meg nyila.
Lesbos nevelte a másikat, dalok
És lant zengése mellett; ezt mutatja
Fürtjei között az ionkoszorú.
Melyiké az alma? Ah, ki mondja meg?
Kiben kétségeim bíztos oktatót
Találni szoktak, Delphinek királya,
Szent és nagy isten! verd el a homályt,
S hogy bírja fényed, illesd meg szemem.
Triposodon gyúl a tömjén, s magas
Boltjaidat sűrű felleg tölti be.
Segíts! itt térdelek -
Ím a falon
Betűk lángolnak: *Kedves nekem a*
Nagy mester és a választott tanítvány.

A LÚDHATTYÚ

Cayster és nem Döncös e szép víz neve.
Zavaros! büdös! de szép, mert én, mert *én* lakom.
Én nem vagyok lúd többé, én *hattyú* vagyok,
Mert úszni láb és szárny nekem is adattatott.

Pöffedj, begyem, s te nyak, ha nem hajolsz, meredj!
Hattyúnyakat jól játszol: aki lát csudál.
S ha tégedet más nem csudál, csudállak én.
El, el, te kócsaggém, vizemnek széliről!
Te úszni nem tudsz; bár fehér tolladdal a
Hadak vezére kalpagának fényt szerez,
S gyémántboglárt rak rája. Nem tudsz úszni te!
Tudok én igen jól! - Oh, kegyetlen istenek,
De miért adátok nékem e csúf gágogást!
Miért adátok nékem ily csúf gágogást!!
Miért, miért e rút, ez ocsmány gágogást!!!

EPIGRAMMAI MORÁL

„Bántani mást vadság...” - s *más* a lélektelen író?
Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél.
Csipd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! az ilyet
Ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad.

MARGIT SZIGETÉN

1800 júl. 30-án.

Szompolyogva tértem félre; a gyermeket
Mondám, szabad volt akkor még szeretni.
Tekintsd hajad, s lásd ím e kecseket;
Mernéd a felvirúltat most illetni?

Öt kín között élt év orcád neked
Gyengébb redőkkel el kezdé lepetni.
Nem lelt-e Ámor érző szíveket,
Kik készek voltak Nínonért gerjedni?

Kilép a parton. Lelke bánatában
Alélva dől el bátyja hív karjában,
S a szép mely lélegzést alig veszen,

Él, él! felpillant! s társaim sorában
Engem keres fel; Nínonná leszen,
S e hév, e szent csók istenné teszen.

1811

AZ Ő KÉPE

Midőn a hajnal elveri álmomat,
S a fény csak lopva csúsz még rejtekembe,
Imádott kedves kép! te tűnsz szemembe,
S ah, gyúladni érzem régi lángomat.

Ez ő! ez ő! kiáltom, s csókomat
A képnek hányom részegűlt hevembe.
Így szólott, így járt, így mozgott, ölembe
Így sűlyede, elfogadván jobbomat.

S most ezzel folynak, mint egykor vele,
A titkos, édes, boldog suttogások,
Vád, harc, megbánás, új meg új alkvások.

S midőn ezt űzöm, mint egykor vele,
Kél a nap, s bélő a jaloux-nyiláson,
S sugárival körűle glóriát von.

1811

FÉNY ÉS HOMÁLY

Cserey Miklóshoz

Szép a felduzzadt Ares táborában
Dicső nagy tettek által fényleni;
Az érc phalanxot béfeszíteni,
S ha kell, lerogyni a vérengző csatában.

Szebb, oh szebb! a nép véneinek sorában
Hatalmas szózattal mennydörgeni;
A hont, az elnyomottat, védeni,
S elfojtani a bűnt serkedő korában.

Miklós, Erdélynek lelkes nagy polgára!
Hazád ismeri szent hűségedet,
S tölgyággal koszorúzza tettedet.

Szemem vakítja fényed nagy sugára.
Nem fénylek én, s azt én nem fájlalom -
Fény s nagyvilág énnékem Széphalom.

1811

A KÖTÉS NAPJA

Mely boldog óra tűnt fel életemnek,
Midőn a két szép testvér karjain,
Szökdelve jártam a rom halmain,
S hol a pataknál lengenyék teremnek.

Itt lábainál imádott kedvesemnek
Elnyúltam a part bársony hantjain;
Dallott, s elfogva alakján s hangjain,
Megnyílt az ég szememnek és fülemnek.

Storazzi szép ajkán nem lebegének
Mennyeibb hangzások, mint e bájos ének,
Mint e hajlékony, rezgő, lágy beszéd.

De bájosb, édesb volt, mellyel pirúlva,
A hold szelíd fényében, s rám simúlva,
Ezt nyögte az édes lyány: Tiéd! Tiéd!

1812

PROF. SÍPOS PÁLHOZ

Manicheussá lettem, s azt hiszem,
Azt vallom, amit új religióm
Hogy higgyek, valljak, nékem is parancsol;
És amit vall szám, szívem is hiszi.
Eléggé ellenkezém: a fény levert.
Ám tedd meg a próbát, ha tartja kedved:
Üss, tömlöcözz, csípdestess vasfogókkal,
Állíts a tűzmáglyára, hogy megint
Nyájamhoz vonhass, melyet a pikárdi
Újító gyűjtött, én Manicheus,
Testestül, lelkestül Manicheus,
Hitem, ha kell, bármely kínos halállal,
Akármely gyötrelmekkel, megpecsétlem;
S a nyúzott bőrű Manes, hív tanúja
Vesztében, ismét megdicsőjtve lesz.

Két, két isten van; és bizony nem egy!
Szelíd az egyik s jóltevő; szeret
Segélni a jámbor botlón, s tévedésit
Megszánva nézi, s jobb ösvényre vonzza,
Gyakorta még ha rugdalózik is.
Kaján a másik, és bukásnak örvend;
Fénybe öltözik, hogy csalhasson, különben
Sötét alakban kullogván, ha hol

Prédát találhat, mely cselébe hulljon.
S e kettő verseng s harcol szüntelen,
S rabolja a másikának híveit.
Amannak sergét ész és fény vezérlik:
Ezért test, ördög és a fényes délben
Pusztító döghalál dandárja küzd.
Csudáljam-e, hogy most ez, majd amaz győz?

Ez a hatalmas két ellenkező
Gyakorta harcol énmiattam is.
S a kormos isten, aki rényemet
Még minden rám-omlás alatt erősbnek
Lelé hatalmánál, most már agyamra
Tevé ki a célt, és azt ostromolja.
Bazalt alakját ismerem; remegve
Futok ő aegyptusi istensége előtt,
Mint a gyerek fut, amidőn az advent
Estvéjén rábukkan Szvat-Nikola.
S hogy annak a másiknak véljem őt,
Fehérb alakba kél mint a Velletri
Pallas csodált márványa, s az Azé,
Ki Pythonon nyert fényes győzedelmet,
S a Vatikánt elhagyta a Louvreért;
De most nem tűrve a szentetlent tovább,
S pirúlva költözött egy újabb honba;
S így súgja nékem kétes oktatásit.
Ilyenkor őtet nézem a fehér
Istennek, s elnyél a vetett kelepce.
Majdan magamhoz térek, s a csalást
Csalásnak ismerem, s uramhoz állok.
De ah megint új kín rohan reám,
Mert megzavart lelkem most azt gyanítja,
Hogy a fehér, kit híven tisztelek,
Csak álkép, és alatta a kormos űl.
Ismerd ki a leckén, oh te, kit tovább
Nem hánynak a habok! kitől jön az;
S tanácsod fojtsa el a kétségeket.

Azt hittem, és azt volnék hinni kész,
Ámbár gyalázatára van nememnek,
De a való: való, bár nem mosolyg,
Hogy népünk rabnép s nem szabad; hogy azt
Fekvése, példa, vére, kor vezérlik.
Pythagorassal most egekbe száll,
S csudálja sphaerák mennyei zengzetét,
Majd a baromhoz sűlyed, és alább;
S midőn szeméről a veszélyes hályog
Lehull, magát elundorodva látja;
S az érthetetlen mind így, mind amúgy,

Nem több és nem kevésb, mint föld lakója.
Ily tűnődések közt lepett meg álmom,
S lelkem Morpheusnak édes lotusában
Föllelte nyugtát, mely régen kerűlt,
Midőn előttem megjelent fehér
Alakban egy rém. A jó-e? a kaján-e?
Nem értem; s ekként hallatá szavát:
- Lantjáról olykor édes hangokat
Szedett ki, s összefonta a prosai
Énekkel, mint Velutti s Sessi szokta
Recitativját félig zengeni:
„Csudálatos szent istennő, szabadság!
Vagy-e te? vagy hogy vagy, csak úntalan
Vágyásunk képzel? Hol vevéd lakásod?
Feléd ragadnak óhajtásaink,
S sehol nem lelnek. Aki tégedet
Erővel megkapott és azt hiszi
Hogy már ölébe zárt s ottan maradsz,
Elhűl, midőn föleszmél, s karja közt
Csak árnyat lél és elfoszló ködöt.
Sanyar vagy hozzá, és igaz. Neki
Magad nem kellesz. Ő nem érted ég,
Adásaidra vágy és bért keres.
Törvény alá szeretne hajtani,
S vak látni, hogy te nem tűrsz semmi igát.
Igaz vagy, és csak annak szállsz keblébe,
Ki benned téged kedvel, s a szabadnak
Önkényt ereszti lánca alá magát.
A martalék, kit földig nyom le súlya,
S epedve nyújtja utánad karjait,
Nem érti, hogy te tőle messze nem vagy,
S el-elszalasztja a megjelent kegyest.
Ne kapkodjon feléd, és bírni fog.
De aki tőled vette szellemét,
Az tégedet szelídebbnek tapasztal;
Nehéz bilincseit játszva csörteti;
Kezéről a vas önmagában hull le,
S elzárva börtönében is szabad.
Úgy van, nemünknek hű védangyala,
Úgy van! Te a természet hajthatatlan
Érc kénytelenségét széllyeltöröd,
Hogy amit a szent végezés szabadnak
Rendelt, szabad legyen. De ami néked
Utadba lép s ellenzi művedet,
Tömlöcre hányod kérlhetetlenűl.
S a nép, melyet te mentté tenni vágysz,
Amely leginkább nyerte meg kegyed,
Amely miatt a szörnyekkel hatalmas
Karod csatáz, ha boldog-e? te szólj.

Mondhatd szabadnak, ami nyomva van?
Ah, őtet önnön vak természete
Döntötte el inség közzé; s hogy teréhjét
Bírja és fölkeljen, nem nyújt néki erőt.
Azt higgyük-e, hogy őtet megvetetted,
Örökre elhagytad? Nem, kegyes, te néki
Jelen vagy szűnet nélkül, és segéled
Elrejtve azon szükségbe, mely alatt nyög;
Mely őt, nem ahová tetszik magának,
De ahová tetszik neked, taszítja.
S gond addiglan viseltetik reá,
Míg szabadon megismeri azt, s alája
Önkényen s jó kedvvel vállalkozik.
Te vagy, szent Mindenholjelenvaló,
Ki bennünket szemlélhető alakban
Környűllebeglesz. Én rád ismerek
Ez ál-lepelben is. Szabad tetszésed
Az ami nyomasztó szükség gyanánt tűnt
Sandalgó pillantásaink elébe;
Mi mik vagyunk, nem értjük, s elvakít
Maga a tudás is, mely megfoghatatlan
Voltodban elvesz, s megszűn fényleni.
Minket sötét bús éj ölelt körül,
Mely semmi felderűlettel nem ér
A szép új fényhez; mely reánk terólad,
Ki nem ragyogsz, kit köd rejt, átvilágít.
Hatsz, és csak a hatás ad fényt nekünk.
Hasonlatos vagy a naphoz: maga
Sötét az is, de fényt ad; így terólad
Sötétről, fényt a gondolat nekünk.

Oh boldog, akinek már fölkele
Ez a te fényed! Nem fogja azt tovább
Téveszteni álfény; és ha a láthatónak
Behúnyja is szemét, ő a világot
Láthatlan ábrázában nézni fogja.
Ő a természetet csak tetszetes
Szüksége alatt tekinti; mert szeme,
Szabadság, téged lát való szükségben,
S benned lelé fel a törvényszerűt.
Otromba káromlás vala az, midőn
A megvakúltak téged féktelen
Kéjnek neveztek; téged aki szent,
Örök s állandó törvény vagy magadnak,
És semmi esetben azt meg nem szeged.
A lehető tenálad szűnet nélkül
Egyetlen és szükséges. Nem te ingasz,
Hanem az akarat; mert martalékja
Az óhajtásoknak, azért erőtlen.

Ez a hatásra intéztetik, s egésznek
Szövénye közt hat: de te, szent szabadság,
Szabadon hatsz, mert egészre hatsz, s egésznek
Szövényén kívül, nem mint egy erő,
Melyet viszonthatás vonz és taszít...”

A tűnet szörnyű metaphysicus;
S badar beszédén látni, hogy sokat
Forgatta Platót. Engem ízletem
Más útra vonz el. Aki napjait
A szépnek szentelé, s még a valót is
Azért kedvelli, mert alakja szép,
Mert a való s a szép egy tő virágai,
Testetlen lelken úgy nem lél kecset,
Mint a lelketlen testen nem talál.
Azonban míg ez engem a magas
Empyreumnak boltján végig hurcol,
S hallatja vélem cifra *jargonát*,
A másik, látván, néha hogy mosolygok,
Fülem cimpáját titkon megragadja,
S int, hogy tekintsem a filozófus
Palást alatt a kecskelábakat.
A kecskelábat a palást alatt
Hiába lestem, s azt kezdem gyanítni,
Hogy ím ez intést a kaján sugallja, -
Én nem mosolygom a jargont, s kerülöm
Akik mosolygják, mert az nekik új,
S egyedűl azt értik, amit minden ért.
Jaj annak, akinél homály marad
Az, ami az értelmesnek nem homály!
De mégis a sok: *sok*!
S a bölcs *szabad*?
Oh az! ha néki csendes éjszakát
S jó reggelt nem mond más nap a - prófósz.

1812

A SZABAD ERDÉLY

A török elűzetése után

Szabadon lihegsz, szeretett haza!
Szabadon lihegsz, megint! Karunk
Béklyóidat összetöré.
Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;
Bizakodás teve rabjaivá
   Minket a pogánynak.
Esküdt, s mi jók, hivénk szavát;
S ő a hivőket, bízakodókat,
   Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink aranyát, ugarinknak
Gazdag termésit irígylé,
   És amit táplál a mező.
Paripáink neki nyihogtak,
   Gyapját neki nyírta meg a nyáj,
   S amit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a magyart,
S vicsorga dühében, hogy a két
   Testvérhad érte egymást ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hízlalta pribégjeivé, hogy ők
   Verdessék, ami még nem ing.

S mi nyögénk a vad dölyf kéjeit,
S viselénk, de mérges fájdalomban,
   Az alázó súlyos igát.
Hunyadink nagy lelke nem hagyott el,
Hunyadink nagy lelkét nem hagyánk el,
   S lepattogának láncaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregökre
   Az isteni bosszu lövellé.
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!
Szeretett hazánk! szabadon lihegsz,
   Hunyadink nagy lelke van veled.

1816

PÓR GŐG

A geniális nép! hamuban lakik, izzad az űlőn,
   Nyúz, csal, lop, koldúl, adja-cseréli lovát.
Egy gyöngéje vagyon: szeret *úrnak* látszani. Boldog
   Hogyha nyakán elavúlt cifra ruhácska fityeg.
Könnyedén tűröm, ha *nagy* érzeti vélem, hogy ő nagy:
   Nem tudtam soha még tűrni, ha *törpe* mered.

1817 körül

AZ EPIGRAMMA

Szökj, epigramma, de nem mint nyíl, mely célra fut és öl,
Szökj mint csók, melyet félve lop a szerelem.
Elcsattant s oda van; de az édes lyányka tüzétől
Ajkaim lángolnak, s e kebel égve liheg.

1818

A PATAKI VÁR ERKÉLYÉN

Itt állottanak ők, azok a nagyok, erre tekintett
György, Erdélye felé, erre sohajta Ferenc.
Zrínyinek itt állott unokája elöntve könyekkel,
Amikor a nap költ, amikor arra leszállt.
Nemzőjét, rokonát, férjét keseregte, szülöttjét,
Bús lány, bús testvér, bús anya, bús feleség.
Ah! a hely nem az ami vala! ők eltűntenek innen!
Eltűntek! De te nem látod-e rémeiket?

1818

ÁLLOVAG

Nyargala s orra bukott s arcát bevarazta; de hogy lásd,
Hogy lovag ő is volt, - íme keféli fakód.

1818

NEOLOGISMUS

„Az új miért jobb mint a régi?”
S a régi mért jobb mint az új?
A rosz, bár régi, rosz marad:
Az új, ha új is, jó, ha jó.
Világos, és csudálkozol?

1819

VAJDA-HUNYAD

Szirt! rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy!
Hol van urad? hol van Mátyás? hová leve László?
Hol van az egykori fény? hol van az egykori zaj?
„Nincsenek!" így dörmög falaidnak kriptai csende.
Nincsenek? ah... De mi ez! látom-e nyílni kapud?
Látom; zászlóját már szélnek ereszti Kapisztrán;
Íme indúl, s vezeti győzedelemre hadát.
Szól a tárogató, s a síp, a trombita, s a hős
Néma haragjában most maga léptet elő.
Jobbja és balja felől László szökdelteti ménét,
S atyjának vészi és osztja parancsolatit...
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! megborzadok. A hű
Érti a szent jelenést, s felriad álmaiból.

1821

ÚJ LÁNC

Ő mást szeret, mást én is, s lángolással
Mind ő, mind én. De Ámor ránk mosolyga,
S a két szerelmest összefűzte egymással.

Jött, ment, meg jött; elsárgúla, elpirúla. -
Merjek, ne merjek? kérdezem magamtól,
S ajak, kebel, szív együvé szorúla.

Én Anikóért, ég ő Bandijáért.
Küzdünk; de oh, ki küzdjön Ámor ellen?
S bukdosgatunk, s ki tudja mint s miért?

1824

ESŐS NAP

A zápor ömlik; nem megyen misére,
S nem láthatom, mint lépdel, ablakomból, -
Nem, mint pillant rám, titkon-kedveltjére.

Oh nap, derűlj ki, s kedvezz a buzgónak,
Hogy ájtatosságát elvégezhesse;
De kedvezz nékem is, a lángolónak!

Ki jő? - Cselédje Hébém visszahozza.
Keresztet vont a könyvben e sor mellé:
„A hű leány barátját sohajtozza.”

1827

KATONADAL

Amade után

Derék vitéz katonának
Van ám gyöngy élete!
Csillog villog mindenfelé
Ruhája, fegyvere.

Szép élet ez! víg élet ez!
Hol van ennek mása?
Pajtás csapj fel, vídám kedvvel,
Itt az ég áldása.

Puskázik künn a zöld mezőn
Nyer ellenségétől,
A kvártélyban kedvének él,
Nyer a menyecskétől.

Szikrát rúg paripája,
Útcákon csudálják,
Derék lovag! derék vitéz!
Mind ezt kiabálják.

Amerre fordúl, mindenütt
Rettegik, szeretik;
A szép dámák, a szép lányok,
Ágyát magok vetik.

Kocka, kártya sátorában,
Száján függ pipája,
A szép markotányosnénak
Nem int ő hiába.

Amint pipájában a tűz ég,
Aként ég szerelme.
Ellenségre, lágy szívekre
Terjed győzedelme.

Megtér tüzes csatáiból,
És megtelepedik,
Jószágot vesz, kölcsön ad pénzt,
Ha kell kereskedik.

Nem szól neki a vicispán,
Nem a szolgabíró,
Nem kergeti robotára
A hízott tiszttartó.

Prókátor függ baloldalán;
Szerencse bírája,
A becsület törvényszéke
Nincs appellátája.

Ha kedve tartja, házasúl,
Bért nem fizet papnak.
Nem hí senkit bizonyságúl,
Kezet magok csapnak.

Sok a világ, nehéz élni
Rajta, pusztítsuk ki,
S ha kivágjuk, kezdjük újra
Könnyű felépítni.

A trombita szól; lóra hát!
El, el, a sereggel,
Ne gondolj a sírásokkal,
Ne pityergésekkel!

Isten veled apám, anyám,
S veled szerelmesem,
Húgom, bátyám, sógrom, komám, -
Vagy hát jertek velem!

A CSEMEGÉKRE

című kis versekből

1. Szép ajakod és szép szemed
Tevék raboddá szívemet.

2. Keblednek gyúladásiról
Ajkad hallgat, de szemed szól.

3. Szól a szem, bár hallgat a száj,
És beszéli, belől mi fáj.

4. Egy pár szép szem, egy mosolygás,
Mit tesz, inkább tudom, mint más.

5. Szembe véled
Szívem éled.

8. Közel hozzád, távol tőled,
Gondolatom csak felőled.

10. Tudom én, mit cselekedném -
Amit tetszik ha merhetném.

13. Rosszat mondanak felőled,
De én el nem állok tőled.

15. Kis lábad az asztal alatt.
Egy csizmán zsámolyra akadt.

16. Repdes, repdes egy pár szép szem,
Csak azon, akit szeret, nem.

23. Fűzz virágot homlokomra,
Lányka, míg tart a tavasz;
Míg egy-két csókot kerűlünk,
Nézz körűl s elreppen az.

1828

NEHÉZ ÉS KÖNNYŰ

Nem szeretek nehezet, ha nehéz; könnyűt nem, ha könnyű;
Ez s amaz együtt dísz, mint külön állva, hiba.
Úgy kell ami nehéz, ha nem érzeti vélem, hogy az volt,
S a könnyű, ha simúlt sok faragásra leve.

megj. 1828

A KÖLTŐ

Jót, roszat érez a barom, de hallgat,
Jót, roszat érez, s elbeszéli az ember;
Jót, roszat érez, s zengi a lant fia.
S ez tűzzel és lobogva, valami
Dagasztja keblét; nem mint a közember,
Ki csak szükségből s faggyal önt panaszt.
S amennyivel az ember több s nemesb,
Mint a mezők lakója: annyival
Több és nemesb a költő, mint azok.

megj. 1830

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ

Töredék

Szerelme s büszke dísze nemzetünknek!
Nagy már atyáid fényökben, saját
Kebled szent érzetében még nagyobb!
Ha téged egy rosz lópecér - előbb
Rosz nyelvpecér volt - náthás rigmusában
Leckére fogna, mert apró, de szép
Kancáid közé angol mént eresztesz,
S a szép magyar fajt, a csontost, szügyest,
Cangár szunyoggá korcsosítod el;
Ha vádra kelne, hogy sok útazásid
Hideggé tették szívedet hazádhoz,
És amit a Canningek ködhonában,
S a még buktokban is víg franciák közt,
S túl a Pyreneék vad csúcsain,
Az akkor gazdag, most szegény spanyolnál,
S Rómában és Athenben s a nagyúr
Hét tornyu városában, megszerettél,
Mind azt magyarrá tenni vágysz; - ha tán
Azt mondaná, hogy „a lófuttatás is
Csak anglomaniád vak szüleménye;
Ne lásd Londonban, Pesten nem teszed;
Erőnket fejtsd ki, nékünk példa nem kell.
Kerűlni kell az olyat, nem követni,
Mert az egyébbé tészen, mint vagyunk” -
Oh valld meg azt: neheztelése méltó,
S tanácsa bölcs; csak az baj hogy - nagyon!

De véget a dorgáló még nem ére itt,
Halljad tovább. Te nemcsak nemzetedre
Vonál gyalázatot, midőn neki
Az angolt tőd példáúl; pártosan
Kelél fel a természet ellen is:
A Neptun magzatjainak farkokat
Elcsapkodtatván hóhérló kezekkel.
S szebb kecskefarkkal a ló, mint amúgy?
Nézhedt-e hogy cselédid azt szelik,
Vágják, sütik, mert romlott ízletednek
Úgy tetszik inkább? Vagy talán sebesb lesz
Lenyúlt fark nélkűl futva? Lásd Manó Pált,
Az nem-zsidó lován is nyert jutalmat.
Örvend a lópecér, hogy copfja nincs,
De bölcsen úgy mond: copf és fark nem egy.

Te nyúgalomban mégy a fényes úton,
Hová nagy lelked lángja gyúlva tol,
S nem hallod a pecér szidalmait.

Nagy lecke nékem, mert a nyelvpecér
Régóta zaklat engem is, kit a
Külföld szerelme vétkes útra szédít.
Én a magyart németté tenni igyekszem,
És franciává, rómaivá, göröggé,
És rontom a szép nyelvet, szabdalom
Szavainknak farkokat, teremtem a szót,
A régit új formába fűzöm össze...
De nyúgalomban könnyű menni néked:
Nagysága s fénye védik a dicsőt.
Mi védhet engemet, homály fiát,
Ha védelmemre nem kelek magamnak?
És ültetnének téged is szamárra,
És tiltatnának el csak téged is,
Mint engemet készűltek: oh bizonnyal
Mondom neked, elhagyna nyúgodalmad.

Sürű köd és borongó fellegek
Fogák el tájainkat, amidőn
Egyenként kezdénk itt-ott a menést;
Úgy hitte minden, jó ösvényen ő jár;
Ál úton minden más, s kiáltozá:
Felém, felém! csak itt, csak itt az üdv!
Amaz, viszont, hogy hátra kell haladni,
Előre nem; hogy menni kell, de csak
Mint báblován a gyermek, mint az eb,
Sültet forgatva a konyha kerekében.
Egy harmadik hosszúra nyúlt szakállal,
Hogy Ázsiának boldog tája gyújt
Szép csillagot pályánkra, nem nyugot.
Egy tortyadt nyelvbölcs törvényt hirdete;
Hogy a szokás az úr; tiszteljük azt,
De csak ha majd ő nyomja rá pecsétjét,
S a tortyadt bölcsnek senki nem hive.
Álmélkodással látta, hogy tilalmát
A tiszteletlen nép még megkacagta;
S nem érté, őtet mint lehet kacagni.

Én láttam a zavart, s láttam, hogy az
Rendén vagyon; úgy volt az mindenütt,
Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást korholván, összeszerkezének;
S a versenygőket nem békére vontam,
Hanem hevesb és még makacsb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivívánk
A szép tusát s most béke boldogít.

Még hallik olykor egy-két kullogó
Neheztelése. S azt csudáljuk-e,
Hogy sánta kullog a sereg megett?
Magára nagy bajt vállal, aki az ilyet
Nyergébe szedné. Hagyjuk önmagokra;
Elérnek egykor; és mi kár, ha nem?

Ha nyelvünk el van rontva, mint kesergik,
Úgy az most roszabb, mint egykor vala...

……..

1831

KANT ÉS HOMÉR

„Kell!" mond Kant hidegen, s „tedd, mert kell!"
- A Maeonida:
„Tedd, mert szép, mert jó, mert igaz!" erre tanít.
Angyalokat gyúr majd sárból a celta Prometheus:
Adni nemesb embert a nagy öregnek elég.

megj. 1836

A MI NYELVÜNK

Isteni bája a szép Hellasnak, római nagyság,
Francia csín, és német erő, s heve Hesperiának,
És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irígyel.
S ti neki semmit nem irígyeltek? Nyelve Homernak
S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,
Mely szent lantotokat ily híven zengve követné?
Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
Lángol keble, ajakán mély bánat leble sohajtoz,
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdelli szerelmét. -
Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.

megj. 1836

MISOXENIA

Jó nem kell, ha az emberiség, s nem nemzeted, adja:
Nékem az emberiség, s Pest s Buda tája hazám.

megj. 1836

MŰFORDÍTÁSOK

AZ ÉJJELI VENDÉG

Anakreon III. dala

Az éjjel, amidőn már
Elszunnyadék vala,
Bezárt ajtómat Ámor
Lármásan zörgeté.

Ki vagy? mi kell? kiálték;
Ily későn mit keressz?
„Fogadj be, gazda, kérlek,
Egy kisded gyermeket!

Régolta a setétben
Tévelygek fel s alá,
S ha meg nem szánsz, az őszi
Esőben megfagyok.”

Így szólla. Én azonnal
Meggyújtám mécsemet,
S a jajgatót feléledt
Tüzemhez űltetém.

S fagyos kezét kezem közt
Melengetém, s haja
Elázott fürtje közzűl
Csafartam a vizet.

„Magamhoz tértem; ugymond,
De nézzük húromat:
Nem tágította-é meg
A zápor ívemen?”

S legottan egy gonosz nyil
Verte által mellyemet.
„Jól hord! mond ő. De szíved,
Gazdácska, fájni fog!”

APOLLONHOZ

Horátz után

Miért könyörögjek én teneked, dicső
Magzatja Zeüsznek, most, mikor illatot
Gyújtván, először lépek új Pap
Zsámolyaidra, s arany szelencém

Oltárodon bort s búzakalászokat
Ürít? azért nem, oh nem azért! hogy én
Nyerjem meg amit nagy titokban
A pulya kér esedezve tőled.

Csillogjon, akit gyors szekerébe vett
Fortúna imádott bábjaival, s örök
Gondokra kárhoztatva, kincsét
Gyűjtse kamatra csikart kamatról

A Gazdag; hogy ne a Ménesi Mézital,
De Káp s Malága is, s ami buzogva ömöl,
Hirdesse vendégének, őtet
Mint fogadá kegyelembe Plútusz.

Nem kell nekem kincs! nékem elég juta;
Nem gőz! Pirúlnék, hogyha belőlem is
Játékot űzne a Sors. Rohanjon
Bár mi reám, fedez a Középszer.

Csak lantom ihlessd! csak nyilat adj nekem
A szent tegezből, Szörnyek ölője, te!
Szorítsa örűlve jobbom híved:
Fussa komoly szemem a kaján had.

LOLLYM SZÁJA

Janus Secundus után

Mint a harmatozó Reggel nedvébe fürösztött
Rózsa, mikor büszkén nyitja piros kebelét,
Olyan az én kedves Lollym mézajka, midőn még
Éjjeli csókomnak nedvivel ázva ragyog.
Álla pedig s szép arca fejér. Így játszanak együtt
Innepi pártáján a pipacs és liliom,
Így zsendűl a nyár elején a kerti cseresznye,
Ágainak már most ritka virági között.
Angyalom! ah, mért kell tőled haza csúszni, midőn te
Rám a legforróbb csókokat hintegeted!
Oh, tartsd meg kérlek, szácskádnak mostani színét,
Míglen az alkonyodott éjszaka visszahozand.
Jaj! de ha majd addig másnak szedi csókjait ajkad,
Mint arcom színe, légyen az is halavány.

A FÉLÉNK SZERELEM

Metastasio után

Nyögdellő gyenge lengzet,
Repűlj Laurám felé,
S valld meg, hogy sóhajtás vagy:
De meg ne valld, kié!

Csermely, ha majd meglátod,
Mondd néki, hogy könny voltál:
De mely szemből omoltál,
Azt néki kedves csermely,
Azt néki meg ne mondd!

CHLOE

Kleist után

Elment Chloe! Oda van nyúgodalmam!
Nagy hézag zár el tőle engemet;
Jer, hűs Zephyr, jer, enyhítsd aggodalmam,
S szárasszd fel könnyemet!

Elment! Elment! O csermely, mondjad néki
Hogy érte vész virágink bíbora,
Hogy hervadnak a szép táj ékességi
S haldoklik pásztora.

Mely tájra száll tekintetéből új dísz?
Hol tölti el az erdőt szép dala?
Hol lépeget kis lába? mely boldog víz
Lesz még szebb általa?

Egy lopva tett, egy gyenge kézszorítást,
Egy csókot, ah! mint tegnap is adott!
Engedj nekem még egyszer, s ölj meg bízvást,
Vad Sors, ha akarod!

Így éneklé Philémon a hegyeknek
Fájdalmasan, hogy elhagyá Chloe;
Érzék azok távoztát Kedveseknek,
S megjajdúltak: Chloe!

BLIDLI

Klopstock után

Bájarcod, Blidli, mindég
   Szemeim előtt lebeg;
De őket könny zavarja,
   Mert az nem vagy magad.

Ezt látom hogyha a Reggel
   Süt rám, ezt hogyha a Hold
Pillant le rám, s kesergek,
   Mert az nem vagy magad.

Ama kútfőre, melynél
   Megvallá, hogy szeret,
Ama bokorra, mely közt
   Remegve vála el,

Kéntetlek kedves Tűnet,
   Változz el hirtelen!
Változz el, kedves Tűnet,
   S oh légy Blidlim maga!

PROMETHEUS

Goethe

   Vond be, vond be, Zeüsz,
Felleggőzzel eged,
S mint a gyerek
Ki bogácsfőket nyakaz,
Csapkodd a tölgyeket s a hegytetőket.
De földem ugyan
Bántani nem fogod,
Nem kalyibámat,
Melyet te nem rakál,
Tűzhelyemet nem,
Melynek lobogását
Tőlem irígyled!

   Nyomorúltabbat
Mint ti, nagy istenek,
Nem ismerek én
A nap alatt.
Felségeteket
Az áldozatnak hulladékival
S az imádság húhongásival
Tengetitek ti.

S koplalnátok, hahogy
A gyermekek és a koldusok
Csüggedt kábák nem volnának.

Mikor én még gyermek valék,
S honnan s merre nem értettem,
Bolygó szemem én is
A napra meresztém,
Mintha túl amott
Volna fül
Megérteni, jajgatásomat,
Mintha túl amott
Volna szív,
Hasonló az enyémhez,
Mely megszánja
A szenvedőt.

Ki segéle nekem
A Titánok ellen küzdeni?
Ki mente meg engem
A meghalástól,
A rabságnak láncaitól?
Nem tőd-e mindezt magad
Lángoló szent szív?
Éretlen és jó,
Megcsalva, köszönted
Az ott-fenn szunnyadónak
Hogy megszabadúlál!

Én tiszteljelek-e?
S miért?
Könnyítetted-e súlyát
A megnyomottnak?
Eltörlötted-e könnyét
Az üldözöttnek?
Nem a mindenható Idő,
Nem-e az örök szent Végzés
Edzettek engem férjfivá?
Nékem és neked uraid!

Te talán azt vártad
Hogy az éltet gyűlölni én fogom,
Hogy pusztákba rejtezem el,
Mivel minden virág
Gyümölcsre nem érhet?

Itt űlök, s embereket
Képzek az én alakomra,
Hozzám hasonló nemet,
Mely tűrjön, sírjon,
Kényént éljen, örűljön,
S ne gondoljon teveled,
Mint magam én.

EMBERISÉG HATÁRAI

Goethe

Ha régi korú
Hatalmas atyánk
Szelíd kezével
Tolongó fellegekből
Áldó villámjait
Szórja a földre alá:
Öltözetje legalsó
Prémjét tisztelettel
Csókolom én,
S szívem őeránta
Háládattal eltelik.

Mert istenekkel
Össze ne mérje
Ember magát.
Ha felkapaszkodik
S homlokával elér
A csillagokig,
Ingó talpa néki
Meg nem áll sohol,
S kedvekre játszanak
Szél s felleg vele.

Ha velős bokája
Az ingni nem tudó
Földön megáll,
A tölgynek lombos
Bércéig fel nem ér,
Sem ahová fel-
Nyúlik a bor ága.

Miben különböz
Isten és halandó?
Abban, hogy amannak
Számtalan hullám
Tolong előtte,
Egy örök folyam!
De minket a hullám
Fellök, s a hullámban
Elsüllyedünk.

Éltünket piciny
Gyűrű keríti be,
S számos nyomok
Fűződnek állandóan
Léteknek örök
Láncaira.

REGGELI PANASZ

Goethe után

Héj te, álnok csintalan leány, te!
Szólj, mint érdemlettem azt tetőled,
Hogy pogányúl engem így elkínozz!
Hogy megszegd amit tegnap fogadtál!

Jobbom estve még forrón szorítád,
S édeskén ezt sugtad volt fülembe:
Menj most, Kedves, menj most! hajnaltájban,
Higgy szavamnak, én szobádban lészek.

Bé nem téve álla mindég ajtóm;
Sarkát gondosan megpróbálgattam,
S mint örvendettem, hogy nem nyiszorgott!

Oh, mely rettegések éje múlt el!
Minden órát s fertályt számlálgattam.
És ha az álom olykor elnyomott is,
Szívem mindég ébren volt, s szünetlen
Fel-felvert a lassu szunnyadásból.

Áldottam magamba az éj setétét,
Mely nagy nyúgalomba tarta mindent,
S a közönséges csendnek örűltem.
Felfüleltem a mély nyúgalomban,
Itt vagy ott nem hallok-e mozgást még.

„Volna gondolatja, mint nekem van,
Volna érezése, mint szívemnek,
Úgy nem várakoznék hajnallásig!
Úgy itt lenne már e pillantatban!”

A padon a macska ment ha végig,
A suton ha cincogott egérke,
Vagy ha koccanást hallék a háznál,
Mindég azt reméltem, hogy te jössz már!
Mindég azt gondoltam, téged látlak!

S így forogtam egyik oldalomról
Kínok közt a másik oldalomra.
S egyszer múlni kezd az éj setéte,
S itt is ott is mozgást hallok immár.

Csitt, ez ő! ez ő! mondám, s felűlék,
Félre lökvén a lepelt magamról.
S felmeresztett szemmel néztem ajtóm,
Mely az égnek csendes virradtától
A homályban már pirúlni kezdett.
Ah, hijába lestem megnyilását!
Veszteg állott az mind a két sarkán!

S mindég jobban mindég jobban virrad.
Nyílni hallom már a szomszéd házát,
Kit szorgalma felkelésre szóllít.
Kezd zörögni már a sok szekér is.
A kaput megnyitják a poroszlók.
Egymást űzve gyűl fel a piacra
Holmijével a vásári pórnép,
S lárma s zajgás fogta el a nagy útcát.

Jött, ment minden a háznál is. Lót, fut,
Grádicson és folyosón, aki itten hált.
Ablak, ajtó csattog; vége az éjnek.
S mégis én az édes szép reménytől
Még hogy eljösz, úgy nem válhaték meg,
Mintha testem válna meg lelkétől.

Amint végre feljött a gyülőlt nap,
S bélövellé hozzám tűzsugárait,
Ott hagyám az ágyat, s kertbe jöttem,
Égő mellyem lángjait a reggelnek
Szellőcskéji által enyhíteni.
Ah, de nem vagy sem komlóernyődben,
Sem, mint máskor szoktál, a hársallén!

MŰVÉSZ REGGELI DALA

Goethe

Templomtok ím épűlve áll,
Kilenc szent Szűzeim,
S e szív, mint Szentek-Szentje, kész
Elfogni títeket.

Midőn hajnalt felébredek,
Víg kedvvel és heven,
Örökké-élők, ragyogva ti
Körűlem állatok.

Felétek nyúlnak karjaim,
Dallá lesz a szent hév,
S örömzengzet lebeg vele
Lantomnak húrjain.

Oltárhoz lépek, s olvasom
Térdemre bukva le
A szent Homérnak könyveiben
Liturgiám szakát.

S midőn a zajba béviszen,
Oroszlán hőseihez,
S bosszút lihegve istenfiak
Szekerzenek elő,

S hullong a ló a szekér előtt,
S ellenség és barát
Alatta s rajta fetrengenek -
Ő zúzta le maga,

A hősfi, lángkardjával, egy
Csapással tízezert,
Miglen viszont egy isteni
Kar őt is megkapá,

S már róguszára száll alá,
Melyet gyűjtött maga,
S az ellenség a szép testet
Piszkokkal illeti.

S egyszerre a szén lesz fegyverem,
S lakom magas falát
A vérmezőnek lángoló
Hullámjai ellepik.

Elő! Elő! riadozik
Az ellenségi zaj.
Pajzs pajzstól cseng, kardtól sisak,
S a hulltaknak halál.

Tolongok a küzdők között;
Körűlfogák vitéz
Hős társai, még vitézbek ők
Dühök könyűjiben.

Fogjátok fel! vigyétek ki!
Ki, a táborba vele!
Öntözzetek rá balzamot
S könyet, halotti díszt!

S ha itt lelem magam megint,
Te vársz, kedves, reám.
Te, te, leányka, vásznamon,
S ily hő még vásznon is!

Ah! mint nyugvál elnyúlva itt!
S epedve nézve rám!
S szememből végig szívemen
Epedt a hév ecset.

E száj, e szem látásomat
Gyönyörben úsztatá,
S mellyemnek szent érzései közt
Egy új isten levék.

Térj vissza, térj, s maradj meg itt
E hű karok között!
S nem már küzdést, nem már csatát,
Most már csak tégedet!

Te léssz szerelmem, egytelen,
Egy ideál nekem,
Te léssz Madónna, gyermeked
Karodba zárva bé.

S kergetni foglak, nimfa, majd
Az erdők árnya közt;
Ne fusd a durva mellyet, és
Ne a meredt fület!

Én, egy erős Mars, majd veled
Elnyúlok lepleden,
S ám vonjon hálót ránk, ha kit
Szerencsém lángba hoz.

DRÁMAI MŰFORDÍTÁSOK

SHAKESPEARE: HAMLET

részlet

HARMADIK FELVONÁS

NYOLCADIK KIJÖVETEL

A király, Ophélia, Oldenholm.

OLDENHOLM *Ophéliához*. Járj itt s fel s alá. *A királyhoz.* Felséges uram, ha néked úgy tetszik, ide rejthetjük magunkat. *Ophéliához*. Tégy úgy, mintha ezt a könyvet olvasnád, hogy a könyörgés színe magánosságodat szépítse. Sokszor történik meg az, hogy a legáhitatosabb ábrázat, a legkegyesebb tekintet mellett az ördögöt magát szopjuk.

A KIRÁLY *Magában*. Az igenis igaz! Milyen édes vesszőütést ád ez a szó az én lelkemnek. Egy kurvának békent orcája nem útálatosabb a kendőzés rózsái alatt, mint az én cselekedeteim szavaimnak szép borítékja alatt. Ó súlyos teher!

OLDENHOLM. Hallom jönni; rejtezzünk el, Felséges uram.

Ophélia maga marad

KILENCEDIK KIJÖVETEL

Ophélia olvasva; Hamlet

HAMLET. Lenni? nem lenni? ez tehát a kérdés. Annak-é nemesebb lelke, aki a megmérgesedett csillagzatok csapkodásait békével eltüri, vagy annak, aki az inség seregei ellen felfegyverkezik s ellenkezve ér véget? - Meghalni - elalunni; - semmivel sem több; s ezzel az elalvással lelkünk gyötrelminek s az élet megszámíthatatlan nyomorúságinak határt vetni. Oly vég ez, melyet buzgóan kelle óhajtanunk. - Meghalni, - elalunni, - - elalunni? - talán álmodni is! - Ez ám a göcs! Mert micsoda álmok jöhetnek majd reánk halálálmunkban, minekutána már a gázolásból kivergődtünk, ez az ami bennünket tartóztat. Ez az az elmélkedés, amely reá bir, hogy magunkat egy ily hosszu élet nyomorúságainak alája vetjük. Mert ki állaná ki különben az ujabb ujabb ostoroztatást, az üldözők feneségét, a bosszantását a kedélyeknek, a megvetett szerelem aggódásait, a késedelmes igazságot, a negédségeket a nagyoknak, s azokat a döféseket, amelyeket a türő jámbor érdem az esztelenségtől szenved, ha egy kis hegyes vassal azt viheti véghez, hogy a halotti harangot megkondítsák? ki akarna inkább egy ily sanyarú élet terhe alatt pihegni, tikkadni? De a titkos sejdítése annak a halált követő valaminek (egy útazó sem tért vissza azon esmeretlen tartományból!) elrémíti a lelket, s arra veszi, hogy inkább szenvedjünk kínokat, melyek már rajtunk fekszenek, mintsem ujaknak siessünk elikbe, melyeket még nem esmérünk. Így tesz a lelkiesméret bennünket gyávákká; így oszlik széjjel az eltökéllett végezés eleven színe az elmélkedés halavány fénye előtt, s feltételeink, melyek nagyok és nemesek, megfordítják folyamatjokat, s megszünnek hatni. Csendesítsd magadat - - - A szép Ophélia? - Nimfa emlékezz meg minden bűneimről esedezésedben!

OPHÉLIA. Kegyelmes herceg! mint vagy te?

HAMLET. Alázatosan köszönöm, jól. -

OPHÉLIA. Kegyelmes uram, te nékem külömbféle ajándékokat adtál, melyeket én emlékezetül tartottam; kérlek vedd vissza most azokat.

HAMLET. Én? én nem emlékezem, hogy néked valamit adtam vólna.

OPHÉLIA. De igenis, tudod, kegyelmes uram, és hogy ajándékid mellé oly édes szókat raktál, hogy ezek miatt azok még becsesebbekké váltak. Minekutánna ez a kedves szózat megszünt, kérlek vedd vissza. Az ajándék egy nemes elme előtt mindég elveszti érdemét, ha adójának szíve megváltozott.

HAMLET. Ha, ha! ártatlan-é még szíved?

OPHÉLIA. Kegyelmes herceg! -

HAMLET. Szép vagy-é?

OPHÉLIA. Mire valók ezek a kérdések?

HAMLET. Imé megmagyarázom. Ha ártatlan is vagy, szép is vagy, ne engedje meg ártatlanságod, hogy szépségednek hízelkedjenek.

OPHÉLIA. Nem jó társa-é, kegyelmes uram a szépség az ártatlanságnak?

HAMLET. Nem a legjobb: mert mindég könnyebb a szépségnek az ártatlanságot csábítóvá változtatni, mint az ártatlanságnak a szépséget magához hasonlóvá tenni. Ez valaha paradoxum vólt, de a mi napjainkban kétséget nem szenvedő igazság. - Vólt oly idő, amelyben én téged szerettelek.

OPHÉLIA. Valóban, kegyelmes herceg, úgy viselted magad, hogy azt hinni bátorkodtam.

HAMLET. Nem kellett vólna hinned; mert a virtus soha nem olthatódik bé olyan erősen régi törzsökünkbe, hogy annak fojtósságából bennünk valami meg ne maradjon.

OPHÉLIA. Annál rosszabbul esett, hogy így megcsalódtam.

HAMLET. Menj apácaklastromba. Minek lennél bünösök anyjává? Én nem vagyok egy a leggonoszabbak közül; de mégis tudnám magamat olyanokkal vádolni, hogy jobb volna, ha az anyám sohasem szült volna! Én kevély vagyok, bosszúálló, büszke, s több vétkek elkövetésére kész, mint gondolattal bírok azokat előszámlálni, képzelődéssel kigondolni, s idővel végrehajtani. Minek kell az ilyen semmirevalóknak, mint én, az ég és föld közt fel s alá mászkálni? Mi mindnyájan semmirevalók vagyunk; ne higgy egyikünknek is. Menj apácaklastromba. - Hol az atyád?

OPHÉLIA. Odahaza van, kegyelmes uram!

HAMLET. Zárasd rá az ajtókat, hogy ha bolond, csak a maga házánál űzze bolondságait. - Élj szerencsésen.

OPHÉLIA. Mennyei hatalmak, térítsétek meg elméjét!

HAMLET. Képírási mesterségtekről is hallottam valamit; gyönyörű mesterség! Az isten néktek adott ábrázatot, s ti mást csináltok magatoknak. A sok pacsmagolással, piperézéssel, affektált selypítéssel, táncoló lépéseitekkel, gyermeki éretlenségtekkel elcsúnyítjátok az isten szép munkáját, s olyan együgyük vagytok, hogy még elhiszitek magatok bolondoskodástokban. Menj, menj kérlek, nem akarok semmit tudni többé felőle, elhódított egészen. A házasodást értem. Azok, akik már egyszer benne vagynak éljenek egyetlen egyig; a többiek maradjanak, amint vannak. Apácaklastromba; menj, mondom, menj!

Hamlet elmegyen

TIZEDIK KIJÖVETEL

OPHÉLIA *egyedül.* Be szeretetre méltó lélek romla meg itt. A szeme egy udvarnoknak, a nyelve egy tudósnak, a kardja egy vitéznek, a virító reménysége az országnak, az a tükör, amelyben magát minden, aki tetszeni kívánt, nézegette, a remekje mindannak, ami nagy szép és kellemetes, egészen, egészen odalett! - Én szerencsétlen, aki egykor édesgetéseinek, kedves hangzatját oly kedvetelve szívtam bé, s most kéntelen vagyok nézni, hogy az őbenne lakozó széplélek, mint egy meghasadt harang mint ád hibás selyp hangokat, s ártatlanságának hasonlíthatatlan virága szomorú csüggedéssel mint hervad. Jaj nékem, hogy eddig kellett élnem s azt látnom, amit láttam.

Elmegyen

- - - -

HAMLET. Vetkezzetek ki egészen, kérlek; s haggyátok meg azoknak, akik a személyek elosztásakor múlattató beszédeket kapnak, hogy ahhoz, ami papirosokon van, semmit se tegyenek; mert sokan közzülök azzal akarják önnön magokat múlatni, hogy balgatag nézőjöknek egy részét megnevettetik, s figyelmetességeket, midőn valamely nyomós darabra kellene szegezve lenni, másra fordítják. Ez szenvedhetetlen dolog; s azt mutatja, hogy az a bolond, aki így tesz, szánakozásra méltó képzelődésben van. - Menj, s készülj a játékhoz.

A Színjátszó elmegyen

- - - -

GOETHE: STELLA

dráma öt felvonásban

Azoknak akik szeretnek

ELSŐ FELVONÁS

A postaház

- -

Pastakürt. Egy útiszekér.

Egy haditiszt. Inas.

INAS. Fogassak mindjárt?

FERNANDÓ. Ma itt kipihenem magam? Hordj fel mindent, s kérj különszobát.

INAS. Úgy nem leszünk Bécsben szeredán...

FERNANDÓ. Már megmondtam; szedj le holmit s nyisd fel a kofferemet. - *Az inas dolgához lát.*

FERNANDÓ *a közönséges szobában. Az ablak mellé áll s kitekint.* Ismét látlak tehát gyönyörü hely! ismét, hajdani bóldogságom lakhelye! Be csendes az egész udvar. Egy ablak sincs benne nyitva. Be csendes a folyosó, hol oly sokszor ültünk kettecskén! - Mint a klastrom! - Lásd azt, Fernandó, lásd, s kezdj reményleni! Nem Fernandó vólna-é remeteségében minden gondolatja? - - De, ah! érdemli-é ezt Fernandó? - Ó, úgy vagyok, mintha valamely hosszú buta halál-álomból térnék vissza az életre! oly új, oly szép, oly sokat ígérő mindaz, amit látok! - A fák, a kút, minden úgy még most is, minden! Így folyt a víz ugyane csatornából, mint most, midőn, ó hányszor, hányszor! elandalodva s némán ültem az ablakban mellette, s búslakodva néztem, ő is, én is a víz lassú csörgését! Csörgésed, kedves víz, muzsika az én fülemben; emlékeztető, kedves muzsika! - - De hát ő? - Az lesz, az lesz, aki vólt! - Nem, édes Sztellám! nem! te nem változtál el! Szívem sugja ezt! Ó Sztella, mint ver feléd! mint kívánkozik hozzád! - De nem; még nem mehetek, még nem szabad mennem! Még magamhoz kell térnem elébb, még elébb el kell hitetnem magamat, hogy igazán ott vagyok, ahová gyakor álmaim, alva s ébrent, ragadoztanak! - - Sztella! - Sztella! jövök, közelgetek! Nem érzed-é, hogy itt vagyok? hogy sietek sírni karjaid között? - - - Ha pedig szerencsétlen feleségem kedves árnyéka körültem lebegsz, bocsáss meg, bocsáss meg s távozz el! Te elköltöztél; nem vagy többé! engedd hát, hogy rólad elfelejtkezzem; hogy angyalom karjai közt szerencsétlenségemet, veszteségemet, kínjaimat, s még botlásaim megbánását is elfelejtsem. - Oly közel vagyok hozzá és oly messze - s egy szempillantás múlva majd! - - - Nem lesz, nem - Leroskadok lábai előtt.

- -

POSTAMESTERNÉ. Amint látom, a nagyságos úr nem ismeri a mi bárónénkat. Úgy él szegény, mint az apáca, nem tart senkivel, s esztendőben sem esik meg háromszornál, négyszernél többször, hogy a falusiakon kívül feléje menjen valaki az údvarának. Megvonja szegény magát, mint az árvának illik; mégis amellett, ha hozzá mégyen az ügyefogyott, olyan nyájas, olyan drága jókedvü, mintha semmi baja nem vólna.

FERNANDÓ. Ebéd után talám meglátogatom.

POSTAMESTERNÉ. Ó cselekedje azt a nagyságos úr, az isten is megáldja érte. - Néha ebédre hívat bennünket, tiszttartóné asszonyomat, meg a prédikátornét innen a szomszédból, s szegről-végről engemet is, s olyan szépen eldiskurál osztán, hogy el nem únná az ember hallgatni. Mi csak arra vigyázunk, hogy valamiként az ura ne kerekedjen elő. Egyszer biz az csakugyan megtörtént; s csak képzelje el a nagyságos úr, úgy eldicsérte, úgy elmagasztalta azt a hitetlen urát, hogy csak eltölt szemünk, szánk.

FERNANDÓ *Magában.* Szépen érdemled! - - *hangosan.* Adott postamesterné asszonyom szobát az inasomnak?

- - - -

NYÁRINÉ. Nagyságos asszony - -

SZTELLA. Ne, ne! Az én szám tartózkodás nélkül kimondja, amit szívem érez. - Azt hallom hadnagyné asszonyom nem jól érzi magát? Kérem, üljön mellém!

NYÁRINÉ. Ez a tavaszi útazás, az újabb-újabb környékek, ez a tiszta, élesztő, gyógyító levegő, oly jóltévően hatottak reám, hogy még elmúlt bóldogságom gyötrő képei is gyönyörűségemmé váltak, s ifjúságom arany reggele s a magával megelégedett szerelem újra fel látszott bennem virradni.

SZTELLA. Ó, azok a napok! a szerelem első, bóldog napjai...! - Nem, arany idő, nem! még nem tértél vissza egeidbe; még akkor is elfogva tartasz minden szívet, midőn a szerelem virágai zárogatni kezdik kebleiket!

NYÁRINÉ *hirtelen kezébe szorítja a Sztella kezeit, s nem lél szót kimondani, amit érez.*

SZTELLA. Mi ez? - Asszonyom a te képed ragyog, mint egy angyalé s orcád elevenebb színt kap.

NYÁRINÉ. Ó, hát szívem! mint nyílik, mint vér nagysád felé!

SZTELLA. Asszonyom te szerettél! Hála légyen az egeknek, hogy valaha találtam egy lelket, aki megért! aki szán! aki nem néz hidegen sebeimre! - Mit tehetünk róla, hogy ilyenek vagyunk! - - Ó asszonyom, mit nem követtem el, hogy megváltoztathassam! mit nem próbáltam! s mi vólt a haszna? Szívem őtet - egyedül őtet - éppen őtet és senkit se mást a világon, és semmit se is egyebet a világon...! - - Az, akit szeretünk, körültünk van mindenütt, s mi is mindenütt körülötte vagyunk neki!

NYÁRINÉ *igen megilletődve.* Az ég minden bóldogságaival a nagysád lelkébe költözött!

SZTELLA. Imé megint előttem képe, így költ fel a kártyázók közül s körülnézte magát utánam; - így nyargalt haza a mezőről, s így rohant a kertajtóban karjaim közé; - amarra kocsizott ki, amarra, - ah, de még akkor visszajött! - - Ha képzelésem a nagyvilág lármái közé téved, ott is reáakadok, ott is fellelem! Mikor a lózsiban ültem s tudtam, bizonyosan tudtam, hogy akárhol ül, akár látom, akár nem, bizonyosan reám néz, s minden mozdúlásomat, felkelésemet, leülésemet látja - tudtam, bizonyosan tudtam, hogy főkötőm tollainak lebegése őtet inkább vonja nézésre, mint a sok kínálkozó szemek, s hogy az orcheszter zengése őnéki nem egyéb, hanem csak melódia szívének erre a mindenkori énekére: „Sztella! Sztella! be kimondhatatlanúl szeretlek!” - -

MIMI. S lehet így szeretni?

- - - -

vidám, oly tiszta minden! - Itt van a régen siratott! s egy szavára, egy tekintetére, egy alkotó hagyására minden kellemivel magához csalogat megint a Természet! Most újra élet vagyok, - s ajkairól újabb, melegebb, forróbb életet fogok szívni! Véle, benne, általa maradandó erővel fogok lakni! - - Fernandó! - Jön! - Hall...! - Nem, még nem jön! Itt, itt leljen fel engem; itt e rózsaoltár mellett, rózsaágaim közt! - néki töröm le a bimbókat - - Itt! Itt! azután majd elvezetem az ernyőbe. - Jól esett, igen jól, hogy egyesnek nem hagytam csinálni, hogy ha szűk is, mindketten elférünk benne. - - Itt állottak eddig írásaim, könyveim. Félre könyvek, félre papiros! - Ó, bárcsak itt vólna már! - Magam vagyok megint! Megint nála nélkül! - - Jön?

Fernandó érkezik.

SZTELLA. Hol múlattál, kedves! - Soká, igen soká vagyok magamban! - Mi bajod?

FERNANDÓ. Sok bajom vólt ezzel az asszonnyal. Egy derék asszony, de nem akar megmaradni, nem mondja mért nem, de csak nem marad. Ereszd őtet, Sztella!

- - - -

MOLIÈRE: A BOTCSINÁLTA DOKTOR

ELSŐ FELVONÁS

ELSŐ JELENÉS

Rigó Jonathán és a felesége, civakodra.

RIGÓ JONATHÁN. Nos nem! Csak azért sem. Megmutatom, úgy lesz, ahogy én akarom.

REBÉK ASSZONY. Igen, ahogy ő akarja! No, én is megmutatom, nem azért mentem hozzád, hogy minden áldott nap nyeljem ezt a te sok gorombaságodat.

RIGÓ JONATHÁN. Nyomorúságok nyomorúsága! Be igazán mondja a halhatatlan emlékezetű Publius Ovidius Násó, hogy a mérges asszony gonoszabb, mint a lángoló gyehenna rőt sárkánya.

REBÉK ASSZONY. Nézze az ember, be nagy tudós, hogy mindég a nyelvén az a szamár Názó!

RIGÓ JONATHÁN. De tudósnak ugyan tudós a talpán! Mert találj hát nekem itt, az egész környéken, Petribe, Mocson, Almáson, Pálfalván, Úrmezőn, Kecskeháton, Solymoson, Körtvélyesen, Bekeházán, Bökkönyben, Hadfaluban, Búzáson, Böksön, Tuksán, Felső-Sájon, Közép-Sájon, Alsó-Sájon, Séllyén, Nyéken, Németibe, Simándon, Vépen, Tarpán - egy ilyen magamforma szegénylegény nemes embert, aki olyan peregve el tudja olvasni a kurrenst, akinek torka úgy elbírja a CCCLIV-ik Dicséretet; aki míg a kollégiumba tanult, úgy tudta egyetlen szóhiba nélkül a logikát. De, hallod-e nem hiába szolgáltam én egy oly híres-neves tógátus körül, mint Keresztesi Ezékiel uram volt a maga idejében; nem hiába ettem én a doktor Csengeri Kis kenyerét. Sok ragadt ott énrám, amit más nagy halom pénzen kész volna megvásárlani, ha az olyat pénzen adnák!

REBÉK ASSZONY. Vesszen meg a párája, tudós embere!

RIGÓ JONATHÁN. Vesszen meg a párája nyelves asszonya!

REBÉK ASSZONY. Hogy soha ne láttam volna a napot, mikor rá hagyám magam venni, hogy azt mondjam neki, hogy igen!

RIGÓ JONATHÁN. Hogy sohase értem volna az estvét, mikor oly bolondul rábeszéltetém magam, hogy elvegyem!

REBÉK ASSZONY. No igen, mert téged is illet a panasz! Van-e lelked, hogy térdenállva nem adsz minden reggel, minden estve hálát, hogy engem kapál feleségül? S tán ugyan azt hiszed, hogy érdemlettél ilyen feleséget, mint én vagyok?

RIGÓ JONATHÁN. De már azt meg kell adni, hogy te nekem irgalmatlan nagy szerencse vagy; s hogy van okom dicsekedni, mint találtalak. Terengettét! kezdjem el csak, majd olyanokat mondok -

REBÉK ASSZONY. S mit tudsz te mondani olyanokat?

RIGÓ JONATHÁN. Csitt, s vége! hagyjuk ezt a részt. Tudjuk mi ketten, amit tudunk, s hogy ugyan van szerencséd, hogy elvettelek.

REBÉK ASSZONY. Mit értesz te azon, hogy ugyan van szerencsém, hogy elvevél? Egy ilyen haszontalan ember, aki utoljára is koldustarisznyát akaszt a nyakamba; aki mindenemet megeszi, felfalja!

RIGÓ JONATHÁN. Hazudsz; egy részét felhörpengetem.

REBÉK ASSZONY. Aki korcsmára hordja, valmim van.

RIGÓ JONATHÁN. Okos ember abból él, amit a házába lél! - azt mondja a vers.

REBÉK ASSZONY. Aki miatt még a derekaljam sem maradhatott meg.

RIGÓ JONATHÁN. Annál inkább nem alszod el a reggelt.

REBÉK ASSZONY. Aki reggeltől fogva napestig nem csinál egyebet, mindég csak lebzsel.

RIGÓ JONATHÁN. Mert igen szeretem magamat a dologban meg nem erőltetni.

REBÉK ASSZONY. S mit csináljak én azalatt, míg te iszol, he?

RIGÓ JONATHÁN. Valami szemednek, szádnak tetszik.

REBÉK ASSZONY. Négy szegény gyermek a nyakamon -

RIGÓ JONATHÁN. Rakd a földre a purgyékat, s nem lesznek a nyakadon.

REBÉK ASSZONY. Aki úgy megsír a kenyérért, hogy majd megszakad belé.

RIGÓ JONATHÁN. Vesszőt a fattyúknak! Ha az én bendőm tele van, azt akarom, minden vígan legyen körültem.

REBÉK ASSZONY. S azt gondolod, részeges, kutya, hogy ez mindég csak így lesz?

RIGÓ JONATHÁN. Feleség, lassacskán, kérem igen szépen.

REBÉK ASSZONY. Hogy én mindég csak behúnyt szemmel nézem ezt a te sok gorombaságodat?

RIGÓ JONATHÁN. Legyünk csendeskén, édes, kedves kis kövér feleségem!

REBÉK ASSZONY. Hogy ráncba nem tudlak szedni, ha akarom?

RIGÓ JONATHÁN. Kincsem, kedves feleségem, tudod, nekem igen-igen rossz gyomrom van az ilyeket megemészteni; de, hogy a jó gyomor helyébe az ég, a maga irgalmasságából, két igen-igen derék karral áldott meg.

REBÉK ASSZONY. Gondolok is én azokkal a te fenyegetődzéseiddel!

RIGÓ JONATHÁN. Angyalom, galambocskám, amint látom, a te hátacskád megint viszket?

REBÉK ASSZONY. Megmutatom, én tőled nem félek.

RIGÓ JONATHÁN. Rózsácskám, gilicemadárkám, neked most megint abrak kell; úgy-e?

REBÉK ASSZONY. Azt gondolod, hogy rám ijesztesz? hogy elnémítasz?

RIGÓ JONATHÁN. Gazdag tárháza az én szegény éh lelkemnek, bizony megtépászlak!

REBÉK ASSZONY. Te trinkos!

RIGÓ JONATHÁN. Bizony meglazsnakollak!

REBÉK ASSZONY. Te borzsák!

RIGÓ JONATHÁN. Bizony megmirmikéllek!

REBÉK ASSZONY. Te csapszék virága!

RIGÓ JONATHÁN. Bizony megkalafintázlak!

REBÉK ASSZONY. Te korhely, te préda, te iszákos, te gödény, te lebzselő, te dologtalan, te nagytorkú, te pince korcsolyája, te -

RIGÓ JONATHÁN. S úgy-e? s kell csakugyan? - *Botot kap s elveri.*

REBÉK ASSZONY. Jaj, jaj, jaj!

RIGÓ JONATHÁN. Lám, hogy tudom, mitől hagyod abba.

MÁSODIK JELENÉS

Csonka Bandi. Rigó Jonathán. Rebék asszony.

CSONKA BANDI. Micsoda rettenetes állapot ez? A gyalázatos! Így elhóhérlani a feleségét!

REBÉK ASSZONY *csipejére rakja a két kezét s úgy áll szembe Csonka Bandival, kit lassanként az ajtó felé tol s utoljára pofonüt.* Nos, én akarom, hogy bántson.

CSONKA BANDI. Már az más. Csak rajta hát!

REBÉK ASSZONY. Mit üti ked az orrát a más dolgába?

CSONKA BANDI. Jól mondja ked, komámasszony; nem kellett volna.

REBÉK ASSZONY. S kednek ahhoz semmi köze.

CSONKA BANDI. Nincs bizony nékem, hál istennek.

REBÉK ASSZONY. Nézze el az ember, micsoda garázdaság ez! Miatta más becsületes ember azzal sem lesz szabad, hogy megverje a feleségét, ha kedve jön reá.

CSONKA BANDI. Megismerem, hibáztam; de jóváteszem, ahogy lehet s megyek. Csinálják ketek egymással, ami magoknak tetszik.

REBÉK ASSZONY. Illik-e az, hogy ked a más dolgába ártja magát?

CSONKA BANDI. Hiszen mondom, hogy megyek. Megengedjen ked, hogy alkalmatlan találtam lenni.

REBÉK ASSZONY. Lásson ked a maga dolgához.

CSONKA BANDI. Egy szót sem szólok.

REBÉK ASSZONY. S én magam akarom, hogy verjenek.

CSONKA BANDI. Bízvást, kedves komámasszony, bízvást!

REBÉK ASSZONY. Az nem kednek fáj; úgy!

CSONKA BANDI *Rigóhoz, ki magát megbiggyesztve s némán állott.* Követem kedet szépen, hogy ezen idvesség igyekezetében meg találám gátlani. Fogjon ked hozzá, még egyszer, verje el ked, döngesse el ked az eb a ráncát. Ha kell, én is segítek.

RIGÓ JONATHÁN. S no s nekem nem tetszik verni.

CSONKA BANDI. Sajnálom; látom, hamarka jövék.

RIGÓ JONATHÁN. S ha tetszik, verem: ha nem tetszik, nem verem.

CSONKA BANDI. Igazság; az a ked tetszésétől függ.

RIGÓ JONATHÁN. S Rebék az én feleségem, nem a kedé.

CSONKA BANDI. Nem is akarnám, hogy enyém volna.

RIGÓ JONATHÁN. S ked nekem nem parancsol, hallja ked.

CSONKA BANDI. Most tudom; eddig nem tudtam.

RIGÓ JONATHÁN. S én kednek sem eszére, sem karjára nem szorultam. Érti ked?

CSONKA BANDI. Hogyne érteném? hiszen igen világosan mondá ked.

RIGÓ JONATHÁN. S kednek nincs esze, hogy a más ember házi állapotjába ártja magát. Nem hallotta ked, mit mond a római ékesenszóllás atyja, Marcus Tullius Cicero, eképpen szólván:

Férje tetszésétől függjön a feleség,
Mert őáltala gyűl házához eleség.
Úrnak ismerni azt őnéki nyereség,
Akár szép szó éri, akár rút vereség.

Reáüt Csonka Randira, s ez elszégyenülve s fejcsóválva vonja ki magát.

RIGÓ JONATHÁN *a feleségéhez*. No kincsecském, gyere; béküljünk öszve.

REBÉK ASSZONY. Igen, mikor így elverél.

RIGÓ JONATHÁN. Mit teszen az? Csapj fel, ne!

REBÉK ASSZONY. Nem én ugyan.

RIGÓ JONATHÁN. No ízibe?

REBÉK ASSZONY. Nem.

RIGÓ JONATHÁN. Kincsem feleségem.

REBÉK ASSZONY. Nem, átaljába nem.

RIGÓ JONATHÁN. Ne izélj! Csapj fel, ha mondom.

REBÉK ASSZONY. Nem és bizony, azt hiába várod.

RIGÓ JONATHÁN. No gyere, gyere!

REBÉK ASSZONY. Én haragszom.

RIGÓ JONATHÁN. Bohó! Hiszen az tréfadolog. No gyere, ha szépen kérlek.

REBÉK ASSZONY. Igen, tréfadolog.

RIGÓ JONATHÁN. No csapj fel hát!

REBÉK ASSZONY. Így bánni velem!

RIGÓ JONATHÁN. Követlek szépen érte. Adsza kacsót hamar!

REBÉK ASSZONY. Ne! - *Titkon*. Várd rá, fertelmes! fertelmes! Ezért ugyan meglakolsz.

RIGÓ JONATHÁN. Van-e eszed, így felvenni ezt a kicsit? Hiszen az annyi, mint semmi. Az ily aprólékos csetepaték néha-néha jólesnek a jóbarátok között; s öt-hat ütleg egy mogyoró-szállal még jobban öszveforrasztja, akik egymást szeretik. - No eressz, hadd megyek. Jó kedvembe tizezer karót is hasítok estig.

- - - -

PRÓZAI MŰFORDÍTÁSOK

BÁCSMEGYEINEK GYÖTRELMEI

részletek

BÁCSMEGYEYNEK ÖSZVE-SZEDETT LEVELEI

1789

A BÁRÓCZY TISZTELŐINEK

Boldog gyönyörködéssel írom e soraimat; mert azt hirdetik, hogy engem BÁRÓCZY esmért; - szeretetére méltóztatott; - Barátom vólt!

Akik BÁRÓCZYT úgy tisztelik mint én tisztelem, érzeni fogják mértékét gyönyörködésemnek; - érzeni fogják mint kevélykedem!

Tizenhárom esztendeje már hogy Mármontel magyarul szóll; - s van-é azólta is valaki, aki úgy szóljon mint ő?

Még gyermek vóltam - még nem metélte szakállamat a kés, midőn a hervadó Luciliának, s az édesen enyelgő Korálinak könnyeket hullattam. Nem magának Luciliának, nem magának a kis Korálinak hullottak azok, s talám hullottak sikeretlenül - ímé a példa BÁRÓCZY most már Barátom? s nem állítja megbántásnak, hogy őtet, egynél több tekintetben is, Barátomnak nevezem.

Meglehet, hogy én Mármontelnek elhevítése nélkül nem nyúltam vólna tollhoz. Hogy írtam és írok tehát - ha mit ér írásom - hogy nevemet nem látott Hazafiak is esmérik - a BÁRÓCZY míve.

Bóldog, aki BÁRÓCZYval - a selypítő - franciává vált BÁRÓCZYval - futni mer! - Nékem nyomdokait csókolni, ŐTET távolról követni - közhelyen Barátomnak nevezni - ez értt tárgy! - nyert dicsőség!

JELENTÉS

Ez a magyarrá tett román egy falun töltött kedvetlen novemberemnek köszönheti lételét, hol a szobába záró esős őszi napok munkára szorítottak, és ahol Werther helyett, kire már azelőtt régen kitettem a célt, az Adolf levelei akadtak kezembe. Ha Werther kezemnél lett vólna, Adolf, vagy inkább Bácsmegyey nem feslett volna ki soha a nem-létel méhéből. Nem azért mondom ezt, mintha sajnállanám rajta tett munkámat, hanem hogy azoknak egy része, akiknek ez a román valaha szemek elibe fog akadni, ne vádoljon, hogy festeni akarván, a copiát, és nem az originált copiroztam. Az öcsém, kit a vérségen felül, csaknem ugyanazonegy kor, s az együtt nevekedés szoros barátommá tett, nem szünt meg addig unszolni, míg magamat rá nem adtam. Vizsgálóba vettem a költeményt, az Elrendelést, a Szín-adást (mert én valamint minden egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül artistának kívánok tekinteni; aki a táblán nem a sujetet, hanem a festő munkáját, ecsetjét s tüzét nézi) s Adolfot a Werther nagy modellje szerint találván, azonnal hozzáfogtam copirozásához, s még abban a hónapban csaknem végéig hajtottam. Véletlenül akadt ez csak kevéssel ezelőtt egyéb régi papirosaim közt kezembe, s meglátása elevenebben emlékeztetett bimbókra fakadó ifjú koromra, s kedves

DIENESemmel való együtt nevelkedésemre, kitől hivatalba lépésünk s házunk tekintetei talám örökre elszakasztottak. Körülnéztem, és nem találván egészen rosznak, ámbár tömött hivatali munkáim miatt azzal a szorgalommal, amellyel kívántam vólt, rajta végigmenni nem érkeztem, eltökéllettem kibocsátását; a szerencse tetszésére bízván egészen, akár javallást s örömöt hoz rám érette, akár bánatot.

Bánatot? - - Valóban úgy látszik, hogy ettől nem tarthatok ok nélkül; mert akármely különösnek lássék is ez az előre való remegés; mégis tudom, hogy az itt oly gyakran előforduló idegen szók miatt, sok íróink literátori eretnekséggel fognak vádolni. Ha ugyan a *Henriás*t vagy *Zayre*-t fordítottam vólna, nem éltem vólna a *Heró*val s *Successio*val; mind azért, mert azt a *Bajnok* vagy *Vitéz* és *Örökség* alkalmasint kiteszi; mind kivált azért, mert a poézis fentebb neme, azaz az Epopea és a Melpomone sarus játéka, az egészen el nem készült díszt meg nem szenyvedik. De ellenkezőképpen van a dolog az alacsonyabb rendű írásokkal, s nevezetesen az én románommal. Ebben nem a történetet-költő, hanem maga Bácsmegyey szóll, még pedig *levelekben* és *barátjaihoz*, kik oly szerencsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagy világban mindenek előtt esmeretes szavait értették. Ezeknek megtartása kedves negligéet ád románomnak, s szinté elhiteti az olvasót, hogy levelei nem valamely belletristának, hanem magának a megvetett Szerelem gyötrelmei közt fetrengő Bácsmegyeynek tollából folytak. - Igaz, hogy még most kevés olvasóim értik azokat magyarázat nélkül: de kedvekért a munka lapjait *perpetua nótákkal* bémocskolni, vagy, ami még bóldogtalanabb gondolat lett vólna, szófaragásra vetemedni nem akartam.

Engemet erre a különösségre nyelvünknek tagadhatatlan készületlenségén, s következésképpen szűk voltán felyül a legvirágzóbb nemzetek példái bátorítanak. Nem szóllok semmit a francia, olasz és anglus zűrzavarról: egyedül a németekét említem, mely, valamint a miénk is, anya-nyelv. Ha ezek, minekutána már a tudományoknak minden nemében remek munkákat mutathatnak, nem szégyenlik segedelmül vonni az idegen szókat: ha azoknak még az ódákban, epicumokban s tragédiákban is, helyet engednek: mit akarunk mi, akik alig mutathatunk egy-két fordítást, mely az idegen nyelvet csak félig értő olvasó előtt érthetőbb ne légyen az eredetiben, mint a magyarban, ezzel a példátlan különösséggel?

De reménylem, hogy azt a kedvetlenséget, melyet az idegen szók megtartása által némely olvasóimnak okozok, helyrehozom azzal, hogy a történetet hazánk vidékeire szállítottam, s személyeimnek magyar hangzású neveket adok. Én ugyan szánakozva tekintek azokra a gyengékre, mint akár mely kozmopolita, akik sem magunkat, sem másokat igazán nem esmervén, kevélyebben tekintenek a külföldiekre, mint valaha a görög, az emberiség legfőbb remekje, a barbarusokra tekintett: de nem tagadhatom mégis, hogy bóldogságomat lelem abban a gondolatban, hogy nevem hangzása kétségbevehetetlen tanú nemzeti eredetem felől. Ki nem hallja inkább a Bácsmegyey és Surányi Manci neveit, mintha Adolfot, Theodort, Leonhardot, Wilhelminét említenék? - Akinek tetszik, különösségnek nevezheti cselekedetemet; bóldogító érzésem engemet felyül emel ítélletin.

Készen hever kezemnél Siegwart is (kit én Szegvárinak neveztem) az unalomig vitt petyergéseitől alkalmasint megtisztogatva. Ő nálam egy Heves vármegyei szolgabíró gyermeke, aki a kapucinusok nyugodalmas életeket Hatvanban megkedvelli, s alsóbb oskoláit Egerben, a felsőbbeket pedig Kassán folytatja. Krónhelm báró Bánfalvynak, a falun lakó Theréz Susinak, ellenben pedig Fischer Marianne Keresztury Teréznek neveztetett; s az episodák hazai történetekből vannak véve. Ezt én itt annál bátrabban jelenthetem, mivel tarthatok tőlle, hogy fordításom örökösen írásban fog maradni; nem mintha érettebb koromban a szerelemre olvasztó Siegwartot kiadni szégyenleném, mert annak a románnak érdemét sem a szerelemmel ellenkező anyák, sem a recenzorok nem fogják kisebbíthethetni: hanem azért, mert minekutána az

egyszer Landerernek sajtói alól kiszállott, és az országot ellepte, az újabb kiadásnak elkeléséhez kevesebb reménység lehet; s rész szerint azért is, mert üres időmet újabb igyekezetekre fordítván, a szükséges megtekintésre nehezen érek. Még a Klopstock Messziásának kibocsátásakor is gyönyörködve bocsátanám én azt ki, mert az szint olyan tökélletes a maga nemében még Klopstock mellett is, mint a Kauffmann lyánykái a Rubens ördögűzői mellett. -

Kassán, márciusnak 20-dikán, 1789.

BÁCSMEGYEI SURÁNYI NINCSIHEZ

Soprony, jan. 18.

Mintha csak álmodnám, szép és jó Nincsi, hogy eljöttem tőled. Tőled lenni elválva - nem fogom meg e gondolatot; pedig minden pillantatban, minden érütésben érzem híjjodat, érzem, hogy távol vagyok tőled. Lyánykák! lyánykák, mikké nem tesztek ti mibennünket! ti szíveinkkel együtt vészitek el azt az erőt is, mely minket éltet; s akkor osztán lehelletetek nekünk enyhülés, pillantástok nekünk táplálat. Ha elgondolom, kedves Nincsi, mint vala az, midőn estvénként együtt sétálánk a bástyán, vagy alól a hídon - a hold reszketve csillámlott a lassan zuhogó Duna habjain, s egy ablakban véletlenül megszóllamlott a guitarr, sírt, nyögdelt, panaszkodott; továbbad vígabb hangzatokra fakadt, s utoljára örvendő csattogásokkal szaladt fel és ismét alá a húrokon - ó Nincsi! mint hajtottam fel olyankor az örömpoharat, melyet nekem a végezés nyújta, s miként mentem melletted a legédesb szendergésben, s te engem miként ébresztél fel édes csókod által álmaimból, s angyal tekinteted mint ragadott el, hogy rólad, magamról, s az egész világról magam körül elfeledkezém! - Ha ezt így elnézem, jó Nincsi, s elképzelem, hogy ez az oly nyugtalanul várt idő majd megint itt leszen, hogy én majd megint nálad leszek, majd megint boldog leszek - oh! akkor nem bírok hevemmel, ki kell mennem a szabadba, s ott nékieresztem szívemet, hadd érezze a szép téli nap kecseit, hogy az űr, melyet szívemben emlékezeted támaszta, elteljen. S mikor osztán három-négy órát a hidegen töltök, s az éj a szerelmes andalgót ott éri, s hazajövök, s megállok ablakomnál, s elnézem mint megyen itt egy szerelmes pár, s amott a második, a harmadik, a hold szép fényében, s az az érzés, hogy együtt vannak, miként melengeti őket mint a tavasz melege, hogy nem gondolnak a hideg csípősségével - ha e boldogokat látom, s elgondolom minden örömeiket, mind azt az ő szent hűségeket egymás eránt - Nincsi! akkor egyszerre előttem terem angyal képed, s szent csókokra szóllít karjaid közzé. Felszököm, néked eredek, meg akarlak ölelni, kiterjesztem utánad karjaimat - az árny elenyész, a reszkető karok elhullanak, s magamat szorítom által. Olyankor nagy csepp esik ki a megcsalatkozott szemekből, s vígasztalhatatlan sírok. Nincsi! én nem most jövék el tőled először miólta egymást szeretjük, de az aggást szívem még soha nem érzette. - Ha ez előérzés volna! - Irtózatos gondolat! Minden tetemem reszket belé. - - Abba kell hagynom; nem írhatok tovább; pedig szívem oly igen tele van. - Élj boldogul, kedves leány! s szeress oly kimondhatatlanul, mint én téged.

NINCSIHEZ BÁCSMEGYEI

Soprony, jan. 21.

Nincsi, nekem te vagy minden gondolatom. Napról napra, óráról órára inkább érzem, hogy nélkűled nem élhetek. Reád emlékeztet minden kicsinység. Ha dolgaim mindentől elvonszanak, ha a legnagyobb figyelemmel neki állok írásomnak, huss, papirosomon képed! s midőn

sétálni indúlok, vezérem leszen s kalaúzom, előttem megyen, mint a világosság felhője ment a pusztában bujdosóknak. - Tegnap egy patak szélén őgyelegtem, s veled töltött boldog napjaimra gondolkozám, s abban kerestem, abban találtam vígasztalást hogy majd ismét veled leszek, hogy majd ismét boldog leszek karjaid között. - De hátha Nincsidet másnak kellene látnod karjai közt? e gondolat szökött keresztül fejemen. Hát ha a szerént kellene eltöltened nélküle napjaidat mint ím ezeket töltöd most? Ha ezt ki fognám-e állhatni? kérdem, s azon pillantatban egy fiatal nyár ötlött a víz szélén szemeimbe. A patak megáradott vala, s az egyik hab a másika után csapkodá a fiatalt. Ez elhajlék, s ha a víz kevés ideig elcsendesedett, új erőt látszott gyüjteni. Míg még törzsöködben velő vagyon, mondám; míg még erősen állasz, nem tarthatsz a víz dühétől: de ha gyökereid közzül el lészen kapva a föld, ha éltető nedvedet a férgek kiszívják, s a patak úgy kezd ismét ingatni, oh, akkor oda lészesz! - Az emberi sors képe mindenben és mindenhol, kedves leány! - Élj boldogul! Írj hamar! Nyugtalan várom leveledet.

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Soprony, febr. 2.

Oh barátom! hogy az ember a maga érzéseit annyira megtagadhatja, s utána vetheti a haszonnak s bevett balgatagságoknak! Emlékezel mint örvendénk tavalyi ittlétünk alatt, midőn Halasit és Veszprémi Maríe-t egymást oly híven szeretni látánk? Nem esküdt volna-e meg a város kétharmada, hogy ők egyek lesznek? nem megkészültnek nézte-e a dolgot minden? s íme a szerencsétlen Maríe ma consiliárius Nagyfalvi úrhoz eskettetett! - Hogy az a teremtés, melynek a természet, kedvében-e vagy haragjában? legtöbb érzést ada, ily érzéketlen tud lenni! Ime most világosodék ki, hogy az öregek soha nem akarták, hogy gyermekek Halasiné legyen, azon minden tekintetet lenyomó ok miatt, mert Halasinak nincs sokja. Hogy a fiatal pár szereti egymást, azt elnézték; annak, mondának úgyis vége leend ha Maríe-t máshoz adjuk. - Gyönyörü kor, melyben az ily esetek mindennapiak! Rettenetes látni, hogy az emberek oly reményeket táplálnak, melyeket nem tudnak, s gyakran nem is akarnak, teljesíteni. Esztelenek! nincs-e különben is elég insége az életnek, s ti még akarva szaporítjátok azoknak számokat? Az ily eseteket öszve kellene szedni tanulságul, hogy a tapasztalatlan készülne el jó korán s kerülné az örvényeket, melyekben nyugalma, s gyakran egész életebeli szerencséje hajótörést szenved. - De hagyd beszélnem a történetet.

Halasi kényére él Maríe-jának szerelmében, nem tart semmitől és senkitől; azonban Consiliárius Nagyfalvi, egy rettenetes formájú, vén, de gazdag ember, belészeret a leányba s azt szüléitől megkéri. Mit gondolsz? Egy oly valami, amit méltóságnak tituláznak, ha merő törzsök is - ez a szerencse nagyobb vala, mint hogy egy óráig is elmélkedni kellessék Veszprémnek s Veszprémínének. Hadd billenjen a ház! S íme a gyermekek boldogságát értő s óhajtó szülék szerencsének tartják, hogy házok ily tekintetü uraság által megtiszteltetett, s a leányt odaígérik. Hogy egy dologhoz, mely gyermekeket egészen boldoggá vagy egészen boldogtalanná teheti, magának neki is van szóllója, az nekik eszekbe nem jutott, mert az édes atyámuramtól s édes anyámasszonytól megtanúlánk, hogy gyermeknek nem szabad akarni, hogy annak engedelmeskednie illik. Előhívatják Maríe-t, s Veszprémi úr atyai egész hatalmát éreztető tekintetével vezeti jövendő férje felé. Consiliárius úr maga sem mulasztja el, vérrel béfutott ábrázzal jelenteni, hogy húga-asszonya szépsége, derék magaviselése nem kerülheték el figyelmét, s ő kedves húga-asszonyát elvenni szándékozik. A szegény gyermek, ki ezt meg sem álmodá, elijed, reszket minden teteme, Halasinak emlékezete általszök fején, s a szerelem azt a vétket követteti el vele, hogy ellenkezzék szüléivel. Sír, tördeli kezét, kéri, szánnák meg,

ő csak Halasival lehet szerencsés. Bolondságok! ahol a gyermek vak, ott a szüléknek illik szemeseknek lenni. Consiliárius úr eléggé szemtelen és pogány, látni, hogy a szerencsétlen gyermek miatta kínoztatik; s Veszprémi él hatalmával, s midőn a fejes gyermek engedni teljességgel nem akar, kitagadást, elkergetést harsog. Maríe gyenge volt s megadta magát. - Én ezekről semmit nem tudtam valamig Halasi, megértvén, hogy itt vagyok, bejöve hozzám, s szerencsétlenségét elpanaszlá. Szóllani akartam Veszprémivel, kihez bíztam, hogy más gondolatra fogom vehetni, csak az a csuda mondana le erőszakosan szerzett jussáról, de már késő vala ajánlásom; öszvekelések harmad napra rendeltetett, s Halasi megigérteté velem magának, hogy a lakadalomtól, melyre bizonyosan meg leszek híva, magamat el nem vonom, mert azon őnéki is meg kell jelenni, s szüksége lészen bátorításomra. E szerént tanúja valék egy lépésnek, mely két ember életét örök nyomorúsággá tevé. Hideg borzadás futott végig rajtam, midőn Maríe az eltaposott szerelemnek minden kínjaival a pap elébe lépett; s midőn a pap az esketéshez hozzáfogott, s e kérdés alatt: *Szereted-e*? az ajtó megnyilt, Halasi belépett, s Maríe őtet meglátta, elhalványult, s szíve a szerelemnek minden dühével riada a *Szeretem* kimondása ellen, s kegyetlen atyja, általellenben állván vele, értette hallgatását, s elkeményedett tekintettel a szerencsétlen szót belőle kicsikarta, s Maríe azt a kétségbeesésnek minden kínjai közt nyögte ki - aszerént állottam ott, mintha ég, föld rajtam feküdt volna. Oh barátom, mely hang vala az! még most is hallom. Irtózatos! a megfojtott természetnek halotti hörgése volt. E hangja szerencsétlenségbe taszított gyermekednek, embertelen atya, melyet csábulásodban most nem hallál, e hang, majd midőn világosabban látó szemekkel tekintesz azon jövendőbe, mely téged elfogadni készül, csengeni fog füleidben, s jaj akkor neked! Halasi meggyőzte fájdalmát, s nagyságban álla ott, melyet annak érzése ád a szerencsétlennek, hogy nem érdemli esetét. Kevéssel az esketés után eltünt, s egy barátja által menteté ki magát, hogy vice-ispánjától sietö parancsolatjai érkeztenek. Maríe-t kellett volna látnod, midőn ezt hallotta. Szíve megsugá neki, miért távozott légyen el Halasi, s minden mozdultán látszott, mely szertelenül boldogtalan. - Miért ád néktek a törvény, miért maga a vallás annyi hatalmat, szülék, ha ti azzal oly kárhozatosan éltek vissza! Gyermekeiteknek szívekbe ütni a kést véteknek tartjátok: de őket oly rabságba vetni, melyből nincs szabadúlás, látni, miként vesznek óráról órára, az előttetek véteknek nem tetszik. Mi jót szülhet az emberi társaságban a víg kedv, a szabad lélek, az egészséges test! és mennyi rosszat az ellenkezők! Magzatjaitok, kiket ti hidegen taszítátok nyomoruságba, betegeskedve vonják egy napról más napra szánást érdemlő élteket; kínjaikat minden óra öregbíti, s őket használhatlanabbakká teszi a köznek szolgalatjára. - Hah! nem elég tövis van-e éltünknek ösvényein? önmagunknak kell-e a magunk napjaikat pokolbeli szenvedésekkel öldösni?

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Soprony, febr. 18.

Oly kínok, oly hánykódások közt folynak napjaim, kedves, melyeknek nincs mása. Szívemben ezer indúlat zúdul fel, de nem lelek szót, amivel kiadjam. - Nincsi ötödik levelemre nem felel, s most veszem Endrédinek tudósítását, hogy Nincsivel valaminek kell esni, mert kerűli a véle lételt, s házoknál holmi készűleteket sejt. - Marosi, mit teszen az? Én őtet másnak nem engedem. Úgy térek vissza Budára, mint az az oroszlán, kinek elszedték kölykeit; s jaj annak, aki, ha elébe adom jussaimat, tőle félre nem áll!

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Buda, april. 7.

Fogadd el köszönetemet baráti leveledért. Az neked melegen ömlött szívedből. Tanácsodat követni fogom. Okaid, melyekkel engemet a Szentpéteri kérésének teljesítésére buzdítasz, megegyeznek öngondolkozásommal. -

Harmad napja, hogy megérkezém. Az országbíró szokott kegyével fogada s nagy megelégedést bizonyíta reámbízott dolgainak végrehajtásával, s a Kőszegi Tábla egyik székével, mely most kiürült, kínála meg. Kegyét azon hálás tisztelettel vettem, melyet egy valóban nagy ember érdemel; de nem fogadtam el az ajánlást. Soha nem kaptam a hívatalok csillogásán, most pedig szolgálni teljesen alkalmatlan vagyok. - Egyéb időmet a látogatások fogták el. Kifáradva a görbedezésbe, alkonytájban kimentem a szőlők alá, hogy az első tavaszi szép napnak estét kényemre tölthessem. Ismered a kilátást: Budának egy része a Margitsziget szép lombu fáival, s az a messze terjedő gyönyörü lapály a kékellő szentendrei s nógrádi hegyektől addig, hol a ráckevei torony a vizek közzül kinyúl, s Veszprém felé a hanyatló nap, krókusszínü királyi palástjában!

Elrészegülve e minden leírást felülhaladó szcéna nézésében, kisírt szemekkel sok ideig hanyatt fekvém a gyenge füvön, midőn véletlenül közel hozzám valamely mozdulást sejtettem meg. Felrezzenve tekinték a mozdúlat felé, s képzeld, oh képzeld mit láttam! - a Nincsi kisded agarát! Ezt látni, elgondolni, hogy maga sem lehet messze, felugrani s menni - egy vala. Szívem döbögve vert. Magam is szégyenlem, hogy ily gyenge vagyok. Nincs ember, akinek szemébe nézni ne merjek, s íme reszketve futok egy lyány előtt. De ha bátortalanságom okát tekintem, érzem, hogy az nem félénkség; bízvást léphetek én őneki elébe; hanem kímélés; ez pedig oly istenség, melynek minden készen áldozik, ha érző szív ver mellyében. - Bár végét érhetném hamar! Nincsen rév, hol menedéket leljek; hosszú fáradságos út nyúl el előttem, s legdühödtebb kísérők vevének körül, kik a legfenébb gyötrelmekkel fognak határig korbácsolni.

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Buda, april. 21.

Ma többet szenvedék, mint képzelnem lehete; pedig megjövendőlém hogy sokat fogok! - Surányi a maga tipegő, szíves módjával jöve felém, s igen esdeklő hangon megköszönte, hogy kérése eránt tekintettel voltam, ha sógora lenni nem akarok is. Elakadtam megszóllításán. Az nem az én vétkem, felelék, s a fájdalom úgy elfogta szavamat, hogy ennél többet nem mondhattam, s mélyen elsüllyedtem mondásomnak igazságába. Hogyan? kérdé tűzbe jövén s Nincsi adott volna okot az elhűlésre? Elijedtem dörgő szavaitól; mert ily hevűletben őtet soha nem láttam. Nem! mondám, szavaiban szökvén; annyiban mondám, hogy az nem vétkem, mivel még szolgálat nélkül valék, s jobbommal Nincsit csak akkor akarám megkínálni, mikor karakterben leendek. Ha falun laknám, erre szükség nem volna: társaságban élvén, a legfilozófusabb fej is kénytelen magát a rendhez s szokáshoz szabni. Hogy azonban míg én távol valék Budától, Szentpéteri megelőzött, az merő történet; hogy pedig a Nincsi szüléji őtet elfogadták, azért én őket nem vádolhatom; nem nevezetesen magát Nincsit, ki Szentpéteriben egy szeretetre méltó férjet választott, s ki tudja? talán csak vaktában vetette magát bölcs és őtet szerető szüléjinek jobb megítélések alá. - Értelek, széplelkü ember! monda az öreg, könnyűbe lábadván, s elfordult. - Barátom, ha elnézem mint vala minden kész engem boldoggá tenni, ha

elnézem, mint örvendett volna ez a jó öreg, ha Nincsi nekem jutott volna, s az ő szíves részvéte mint lett volna új forrásaivá örömeimnek, s a Nincsi onkele és az én onkelem mint örvendettek volna ők, hogy egykori barátságuk bennünk megkoronáztatik - ah! akkor kívánnám, hogy halálos elbutúlás fogna el, hogy elvesztvén eszméletemet, azon hóhérló emlékezetektől is megszabadulhatnék, melyek engem szűnet nélkül kínoznak. - A társaság alkalmasan együtt vala már, midőn a szála ajtajának két szárnyai egyszerre megnyilának, s Nincsi mátkájának karjain egész fényében belépe. Ily szépen, ily pompával kél elő a hajnalcsillagnak karjain a hegyek megől a nap. - Úgy tetszett, hogy minden az ő tekintetétől, az ő megjelenésétől vett volna életet és melegűlést. Tolongva közelített felé a társaság; de kivált az édeskés kis urak tarták szükségesnek, hogy a mindenféle illatok fúllasztó atmoszféráját vonják körülte; s ha veszteségem nem volt volna ily nagy, e bohó emberkék csuszamlásaikon, nyakgörbítéseiken, fejek rázásaikon s karok billengésein kacagva tudtam volna nevetni. Én az én Endrédimmel egy ablakban állék s pislogó szemekkel messzéről s csenddel nézém mi történt. Surányi, aki midőn társaság van házánál, mindenütt terem, nekünk jöve. Nincsinek szemei nyomban követték onkelét, s ezen alkalommal szemébe tűntem. Eléggé kegyes vala, mihelyt megsejtett, ott hagyni imádóinak csillogó seregét s nekem jöve. Képzelheted, hogy útját megrövidítettem. Az úr felette barátságtalan, monda zavarodott képpel és hanggal, de kimagyarázhatatlanul bájos mosolygással; miolta Budáról eltávozott, régi barátjait egészen feledi, s ha a történet harmadik helyt nem hozná öszve, egészen meg volnának fosztva látásának örömeitől. - Barátom! mint vere szívem, midőn magamat ismét ily közel látám hozzája, midőn ismét hallám szavának muzikális zengését, melynek ő oly kibeszélhetetlenül csapodár hajlongást tud adni! Azt hittem, hogy lábai előtt dőlök el. Felpillantottam, szemébe tekintettem, lestem, ha lelnék-e ottan s szép arcának vonásai közt valamely szerelmet, valamely elrejteni akart szíves érzeményt erántam, - s ah! szerelmet, sok szerelmet leltem, de - más eránt! Szívem elborzadt e kémlés alatt, s egyszerre holt-hideg leve. Miolta Budára érkezém, ez vala feleletem, szűnet nélkül rosszul érzem magamat. Változásaim bússá, elsüllyedtté tesznek s sápadt arccal, bús képpel nem örömest járok boldogok között. A beteg látása másokra általhat, s nem szeretném magamat azzal vádolhatni, hogy másoknak örömeiket a magam kényemnek feláldozám. Míg hosszú mentegetődzésem véget ére, az öreg Surányi csendesen állott s hallgata; de amint abbahagyám, hozzánk lépe, s így szóla nieszéhez: Igen is, lyányom, azt hittem, hogy valaha örömem lesz e derék ifjuval látni öszvekelni; az volt öreg napjaimnak minden óhajtása. Ő szeretett téged, s talán most is szeret. Te neki reményt nyujtottál s meg van csalva. Ez a bánás fenyítést érdemelne; de azon nemesség miatt, mellyel ő maga költ mentségedre, megkíméllek; elég büntetés neked, hogy övé nem lészesz. Bácsmegyei! ekkor megfogá jobbomat; ezt én a húgom jelenlétében akarám mondani az úrnak; nekem nem tetszésem és soha nem is volt az, soha nem is leszen az, hogy ő máshoz menjen. A dolog nekem hírem s akaratom nélkül készüle meg. Ő lássa mit csinál: de szüléjinek meg van mondva, hogy küszöbömen belépni ne merjenek. - Oh! ha láttad volna, mint állék e gyilkoló szcén alatt! Alig leltem lélegzetet. Nincsi nem vala kisebb szorongásban, s talán öszverogyott volna, ha Szentpéteri, ki most új érkezőkkel lépe bé s őket az Öregnek akará bémutatni, közzénk nem jött volna. Azonban a muzsika megpendült, a táncosok kiállának s Szentpéteri kért, hogy viseljem képét s a táncot kezdjem az ő *kedves* Nincsijével. - Hagyj itt megpihennem.

Nincsi megértette tekintetemet, melyet reá, kezet adván a tánc kezdete alatt, vetettem volt s azon csábulásba dőle vissza, melyből még fel nem eszmélt vala egészen. Vad kevélységgel nyultam keze után s felléptem vele a táncosok sorában. A megbántott, elárult, megútált szerelem lekapta szemeimről a köteléket. Az angyal, kit ezelőtt kevés hetekkel még exaltált lélekkel imádék, most való alakjában, mint csalfa, mint hiteszegett leány álla előttem: én pedig még soha nem állék leány előtt kevélyebben, mint most. Annak elgondolása, hogy az

állhatatlant mint szerettem, hogy neki mint áldoztam fel mindenemet, életemet, nyugalmamat, legszebb kinézéseimet; annak érzése, amit érette régolta tűrök és szenvedek, feljebb emele nálánál és magamnál. Becsemnek érezése bátorrá tett; érzette felsőbbségemet, s minden mozdultom, minden reá vetett tekintetem vádlója leve és bosszúlóm. Nem tűrheté sokáig, reszketve táncolt s végre elgyengült inai megtagadtak tőle minden lépést. Láttam elszégyenülését, zavarodását. Eleintén vad örömmel gyönyörködtem diadalomon - de mit érhet az? Kevés időig ura lehetsz magadnak: de a természet minden indúlatot elaltat és megszelídít. Ált eszi magát a töltésen, melyet gerjedezései ellen raktál, s annál nagyobb erővel hányja habjait s minden érzékeidet, minden gondolatodat tartózhatatlanul hordja el árjain. Ki tudja? hát ha még szeret? Ezer meg ezer okok indíthaták így bánni! ezer meg ezer okok cselekedheték, hogy erántad hűségtelenné legyen - e gyenge ellenvetés elégséges vala arra, hogy szívem az ezelőtt még kevéssel kárhoztatott leánynak heves mentőjévé tegye magát. A hiteszegettnek képe észrevétlenül az egykor szeretett és egykor még szerető leány képévé változott által, s azon útálatos színek, melyekkel őtet a megbántott kevélység festé előttem, úgy tüntek el lelkem előtt, mint a szívárvány gyenge színei, midőn a horizonon ismét a maga királyi fényében kél ki a nap. Elalvék a mécs, mellyel nékem az ész csak percekig világított vala. Karomra fűztem Nincsit s a kanapéig vezettem el, hol csakhamar ugyanazon csábulásba esém mellette, melyben ő volt. A harsogó muzsika, annyi víg ábrázok szemlélése, az a szózatos néma pillantás, mellyel itt is, amott is a szeretett leány boldog kedvesének szemei közzé tekintgetett, s azon boldog órák emlékezete, melyeket én e szálában éltem és amelyek most minden örömeikkel s minden kínjaikkal, mint valamely gyilkos, reám rohantak, mind ez még inkább eltüzesítette szívemnek már is elhevült érzékeny voltát. Éppen közepében állék a szálának s szemeim nyugtalanul repdestek mindenfelé. Véletlenül egy általellent függő tűkrön akadtanak meg. Elrémültem. Tovább vivém tekintetemet s minden tűkörből az én képem, az elhagyott képe! a megvetetté! elhervadott arcom s a csüggedés pillantásai súgárlották vissza. Most pedig egyszerre, egészen egyszerre, annak emlékezete, hogy kevés hetek előtt itt repültem el a karjaim közzé zárt Nincsivel, e tűkrök előtt, s hogy ezeket mind, úgy amint itt sorban függenek, az egymást szerető két kedvesnek képe villámsebességgel végiglebegte; vagy midőn a pihenés órájában egyik előtt véletlenül megállánk, abban magunkat megpillantottuk s én őtet csókoltam meg s ő engemet, s mint lökdösénk ujjaink hegyén a tűkör képeinek csókjainkat, s boldogságom kibeszélhetetlen édjeitől elrészegedve, mint dőltem el olykor Nincsimnek karjai közzé, mint csókolám meg újra, ismét a tűkörbe tekintvén, s Nincsi mint mosolyga reám egy angyalnak mosolygásával, s mind gyönyörködénk mind ketten a képen, tanúján szerelmünknek - oh Marosi! e boldogságok emlékezete, melyek most oly újan, oly elevenen lebegtek lelkem előtt, egészen elragada s hideg tompaságra süllyeszte el. Tántorgva léptem egy kanapéig, mely a szála mélyében állott s szemeimet köd lepte el, hogy azokból, amik körültem történtek, semmit nem láthaték. Nincsi vette észre miért s felém jöve s helyt foga mellettem. Nem tudtam, hogy mellettem ül s kezemet tartja, míg szájából nevem nem zengett. Az az édes lebegő hang, mellyel azt zengé, magamhoz hozott. Egy angyal szavának gondoltam, ki talán jobb életre szóllít. Felvetettem szemeimet s Nincsit mellettem, Nincsit karjaim közt láttam. - Nagysád itt? s már régen itt? kérdém. Ki ád nagysádnak hatalmat engem így kínozni? Feleszméltem s hallgattam. - Édes barátom, felele a neki tulajdon édes hanggal; kímélje magát, ne rontsa el akarva magát, ne ismérje félre barátjait, kik mind azon részt, szíves részt, vesznek, ami az urat éri! Ha nagysádat a szerelem egészen vakká nem tevé vala, mondám, egy könnyed visszapillantás azokra, amik többé nincsenek, megfejthetné, ha én vagyok-e, aki magamat rontom. Szemébe kell vala tekintenem, de hol vehetek erre erőt? s el akarám előtte rejteni könnyűimet, melyek szememet elfutották. A fájdalmat nyomban követte a csüggedés. Éppen kerengőt kezdettek. Hirtelen letörlöttem könnyűimet, kiszaladtam s úgy táncoltam, mint az őrült. Jótét gyanánt vala, hogy ez örvénytáncban fel s alá kerenghetek. Már három

táncosnét fárasztottam vala ki, s már a negyedikhez kaptam, midőn Nincsi karjaim közzé rohant. Mit csinál? kérdé. Nem engedem tovább! Kedvezzen egészségének; az ily elhevűlés halált hozhat. - Halált hozhat? kiálték, nem is tudván, mit mondok; halált? Oh, annál jobb, annál kedvesebb! Nincs-e oda mindenem? - Nem akarám megadni magamat, kifejtőzém karjaiból s táncnak eredék ismét. Nem! monda s erősebben tartóztata. Nem eresztem. Megsiketülve hevem örvényében, másod ízben próbáltam magamat kitépni karjai közzül. Menjen tehát! monda neheztelésnek hangjával, s eltola; de ha magával nem gondol, gondoljon barátjaival, véreivel. - Ily jó! és ily hitetlen! Ez a négy szó vala egyetemben, amit mondhaték. Könnyűim elfojtották szavaimat. Kiszöktem s egy kocsiba vetém fel magamat.

Most itt ülök lakószobámban. Körültem éjféli csend uralkodik. Kevés órával ezelőtt egy világokkal ragyogó szálában valék, annyi szerencsésnek víg zsibongásai közt, hol vígadott, örvendett minden körültem; s íme most egyedül! elhagyva! mindentől elhagyva! kis rejtekembe rekesztve, hol körültem minden néma, hideg, holt! - Képe a koporsóban nyugvónak, ki nem sokkal ezelőtt barátjainak víg körében élt, együtt múlata velek, most pedig kiszakasztva társaságokból, keskeny sírba zárattatik.

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Torna, jún. 3.

A vidék itt gyönyörű; való honja a beteg szívnek s csüggedt szerelemnek. Iszonyú szirtmasszák emelkednek az ég felé s agg fejek minden percben öszveomlással rettegtet. Mély és keskeny nyílások, melyek közt borzadozva teszi hangzó lépteit a bús vándor, labirinti kerengésben csaponganak végig a rengetegek égig halmozott derekaikon s úgy néznek ki, mint kapui egy föld alatti világnak. E repedéseknek keskeny fenekeikben a nap déli teljes ragyogása meredek falainak csak fekete homlokait vidítja; aljai közt setét éj lakozik. Csendes minden körültem, mint a sír; csak messzérűl hallani a keskeny partok közzé szorult patak zuhanását. Itt járok szüntelen, s Petrarca a kísérőm. Panaszai mélyen hatnak reám. Kesergő szonettjeivel kalandozom be a mezőt és az erdőket s a legsivatagabb, legmeredekebb bérceket; s ha osztán kifáradva eldőlök egy köven s a világ előttem elalkonyodik s az öszveszorult szívből Nincsimnek neve kireppen, utánam jajdulnak a szirtok. - Ő nekem mindenem vala! mindenem! határa minden kívánságaimnak, minden reményeimnek! S oly jó volt! Mikor neki szemébe pillantottam, mikor ő reám mosolygott, reá mertem volna tenni mindent, mindent, hogy az örökké így lesz, hogy ő örökké enyém marad, hogy ő senkit sem fog rajtam kívül szerethetni. S íme most - -

Tegnap levelem érkezék a húgomtól. Az a gyermek el van telve szerelemmel. Írj neki s írj minél elébb. Egyedül a te leveleid fogják enyhíthetni bánatját, melybe miattam süllyede.

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Buda, aug. 9.

Nincsi már asszony. - Tekints körül a teremtésben és ha tudsz rettenetesbet, mondd ki, kérlek istenért, hogy el ne csüggedjek egészen. Haszontalan a kérés! nem lelsz te rettenetesbet, mint ami alatt lelkem roskadoz. Nem vesztettem-e el mindent? az élet legfentebb boldogságait, kedvemet, nyugalmamat, egészségemet? nem vesztettem-e el Nincsit?

Itt, Marosi, az ernyőben, hol annyit űlék vele, hol te is annyit űlél velem, hol a hold alkonyló fényében együtt síránk, midőn mellyemen a jövendőnek előérzései reszkettenek végig, itt írok meg és mostan, midőn már nyugodtabb vagyok, mindent tegnapról.

Eltüzesült indulatimnak cseréjik alatt mázgolt soraim fessék tenéked mintegy árnyban, miket szenvedék. Még minden ereimben ég a tűz, velőm még minden csontomban öszve vagyon roncsolva. Ennyit küzdék őmiatta - s mi leve jutalmam? mi lészen jutalmam?

- Minden óhajtásom a halál.

Tegnap, midőn a legérzéketlenebb ájulgások között rogytam ágyamba, ez volt egyetlen gondolatom, melyet még teheték: bár soha fel ne ébredjek többé! A halál ölelése nekem szint oly kedves fogott volna lenni, mint egykor a Nincsié; én azt úgy fogadtam volna jutalom gyanánt, mint az állhatos lángoló szerelmesnek az a tántorodásból eszméletre térő leány keze; s ah, ezen óhajtásom sem láthata teljesedést. Szenvedéseimnek egész mértéke még meg nem tölt; ma, midőn felköltem s a jövendő elsuhant szemem előtt, mint egy vészt hozó felleg, érzettem azt s - isten! te látád könnyűimet.

Szivem minden derűlő felhőcskének emelkedésével megkönnyebbüle. Mihelyt annyira megvilágosodék, hogy gyertya nélkül látni lehetett, vevém kalapomat s megmásztam a Gellér hegyét, hogy a kelő nap pompáját láthassam. Eléggé korán juték fel tetejére s eltikkadva s csaknem lélektelenül nyultam el a harmatos hideg fűven. Gyönyörü nagy látvány! mint nyúla el végig a széles harsogó folyamon a fátyolforma köd, s mint borította el Pestet, hogy belőle csak a tornyok látszottanak ki. Némán feküdt körültem minden s élet nélkül tetszett lenni, egy lassu tavaszi szellőn kivül, mely a szőlők felől nyögve suhogott: de minekutána a királyi napnak felkelésével élet és szellem ömle ki mindenre, miként fogtak a madarak sok seregei a szőlők között s alattam a szirt repedéseiben a fecskék, reggeli dalaikhoz s új színre költ minden a legutolsó fűszálig. A megújuló természet csudálása két óráig tartott ottan a legboldogabb andalgásban, de végre ideje vala visszatérnem, mert megígértem vala a bátyámnak, hogy nála töltöm a reggelt. - Fájt nékem látni, hogy ez a jó ember mit szenved miattam s érteni, hogy kimenésemet megtudván, gondokba süllyede, nehogy erőszakos halállal vessek véget szenvedéseimnek. Nem, barátom! míg csontjaimban lesz annyi erő, hogy a reám rakott teher alatt darabos útamon elébb-tovább vánszoroghatok, míg agyamban marad valami eszmélet, addig tőlem az effélét nem retteghetitek. - Klárid már a bátyámnál vala midőn beléptem s nem bírt elég erővel reám pillantani, félvén, hogy nem fogja elfojthatni könnyűit. A bátyám is úgy teve, mintha meg nem sejtette volna szenvedéseimet s fogatni parancsolt s kivitt magával oly tájakra, hol sok esztendők olta nem valék; azt ítélvén és igen bölcsen, hogy első ifjuságom boldog emlékezete, mely e vad helyekben lebeg, legtöbb erővel birhat fájdalmaimat, ha csak percekig is, széjjeloszlatni.

Erőm annyira elfogyott vala, hogy mindjárt ebéd után kénytelen valék ágyba vetni magamat; s oly ólom-alvás lepe meg, hogy ha bátyám fel nem keltett volna, elalvám vala az esketést. Klári az ő Lolottjával méne, a Lolott szekerén, én pedig a bátyámén a bátyámmal. Csaknem később jelenénk meg, mint illett s elijedék midőn a Nincsi utcájába érvén, oly sűrün öszvetódult sokaságot lelénk a ház körül, melyen alig lehete baj nélkül a házig érni. Kiszállván itt a szekérből, jusson eszedbe, monda a bátyám, hogy örökösem, egyetlen vígasztalásom s öregségemnek gyámola vagy. Megcsókolám kezeit s szememből egy forró csepp hullott a megcsókolt kézre.

Szentpéteri a grádicson várt. Kiterjesztett karral jöve felém s a legelevenebb örvendés tüze, mely minden erében lángolva égett s arcát ellepé, álthatott reám. Elborzadtam látására, de magamhoz térvén legottan, megölelém őtet tettetés nélkül, szíves kívánásaival mind annak,

amit önmaga óhajtott s az ő karjain értem a szála ajtajáig, melynek szárnyai egyszerre rántattanak félre előttem, Marosi! oh miért nem nyele el engem a föld azon látás alatt, mely itten vára! - Nincsi a szála közepén, fejér öltözetben, violakék bodrokkal, s hosszu, fekete haját virág- és gyöngykötelékekbe aggatva - s megette az esketés oltára, mely már várá áldozatját! Szerencsém, hogy kevés pillanatokkal azelőtt, hogy felléptem, mások érkeztek volt, kik még beszédben valának vele. Eszerént időm marada magamat öszveszedni s megszokott szemekkel nézem most őtet, az angyalszépségűt. Idvezlésem egyszerü volt s rövid, de meleg. Hála tenéked, nagy Isten, hogy azt hamisság és neheztelés nélkül mondhattam; hogy feledhetém kínjaimat, melyekkel elgyötre s szerencséjét való részvéttel nézhetém. Szüléji, kik soromban valának és akiket tornai útam olta még nem láték, nem tudták, miként közelítsenek felém. Látták képemen a bánatot és epedést, melybe engemet az ő alacsonyságok süllyeszte s aszerént, hogy a vétkes lelkiisméret félénkséggé, hunyászkodássá, csapodársággá szokott változni, alkalmam vala látnom, mint igyekeztek előttem elfedni azon szemrehányásokat, melyekkel őket a lelkiisméret verdesé. Egy csoport vendég kiszabadíta kezeik közül. Unalmamban, sőt minek titkoljam? elkeseredve az egész emberi nemzet ellen, egy barátommal a legbelsőbb szobába mentem által, hol Nincsivel annyi boldog órákat töltögettem. A hely elevenebben festé előmbe itten élt boldogságaimnak képeit. Benne nem nézém többé a Szentpéteri jegyesét, hanem azt a csapodár, szerelmes leányt, aki, midőn a tánc után, itt megpihentem, homlokomról le-letörölgette az izzadás cseppjeit, karját általvetette vállamon, megcsókolt; akit én ilyenkor eltölt habzó szívemre szoktam vala szorítani s ölelései közben a világot minden boldogságaival, minden kincseivel s ragyogásával semminek állítottam. Kérdém magamat, ha ez emlékezetek valóság voltanak-e vagy álom; és minél hatalmasabban ragada meg a bizonyosság, hogy az álom nem volt, annál mélyebben süllyedék el eltünt örömeimnek szemléletekben. - Azalatt minden hívatalosak fel valának gyülekezve s egyedül én valék, aki nem találtatott, én, kinek a menyasszonyt oltár elébe kellett vezetnem! Szentpéteri akada reám. Jer, barátom, monda oly indulatosan esdeklő hangon, hogy beléborzadás futa végig minden tetemeimen; tégy a legboldogabb halandóvá a nap alatt! Elfojtám a kínt s követtem a boldogot. Belépvén a szálába s látván, hogy nemtaláltatásom zsibongást okoza, meg nem tudék mozdulni helyemből, míg Endrédi intve nem tekinte reám. Bátorrá lesz a leggyávább is, midőn az erősbet, aki neki barátja, maga mellett szemléli. Érzettem én, hogy Endrédi rajtam nem segíthet, de intése s jelenléte annyira megbátorított, hogy elég eltökélésem s erőm vala nyugodt képpel s elmével lépni Nincsi felé, megfogám karját, s oltár elébe állítám. Nekem vele általellent mutatták ki a helyet. Szívem nagy érütésekkel vert. Endrédi a fortepiano orgona mellé üle s azt az éneket játsszá, melyet két énekes énekelt. A korál előtt szabad ömlengést engede phantasiejének; elejénte oly lassun, oly epedve, továbbad oly erővel, oly való kinyomással, hogy észrevétlen lelkem is erőt kapott. Ennek, egyedül ennek köszönöm, hogy az esketés ceremóniája alatt csendesnek tetszhető elmével állék közöttök. Nincsi az ének utolsó strófájáig mélyen el vala merülve, de ekkor egyszerre omlottak könnyűi. Azt hinni, hogy ezek érettem folytak, nem valék eléggé hiu, de mégis nagyon meg valék illetve s kétszer-háromszor lankadni kezdettem, kivált, midőn a pap e rettenetes szókat mondá: *Amit Isten öszvekötött, azt ember el ne tépje*. - Vége lévén a ceremóniának, midőn mindenek az új pár felé tolakodtanak, alkalmasan bírván magammal, én is feléjek menék. Nincsi éppen gyönyörü könnyűit szárasztotta fel. Bár ezek légyenek az utolsó könnyűk, melyeket nagysádnak szemeiből fájdalmas érzés fog kifacsarni! mondám. Hevült képzelésem csalt-e meg vagy talán valóság volt amit láttam, nem tudom s szorosan vizsgálni nem akarom: azt tudom, hogy e szép szemekről egy tekintet repüle reám, mely lelkemnek minden csendét örökre elölte volna, ha azt csak most veszthettem volna el. A vacsoránál Endrédi mellett fogtam helyt, jó távol Nincsitől. Megszállott a szesz borral ölni el bánatomat; de Endrédi nem engedte s nem volt senki az asztalnál, aki szenvedéseimet megsejthette volna. - Vacsora után Szentpéteri

kért, hogy a táncot nyissam meg a menyasszonnyal s teljesítettem kérését. Elkeményedett szívvel, de tántorogva léptem Nincsihez s kiállék vele az első helyre. A menüett első lépései alatt már alig bírtam magamat; midőn pedig elválánk s Nincsi, elöntve minden keccsel, melyeket a mai nap örömei még neveltek, de titkolni óhajtott háborodással, előttem és mellettem el-elsuhinta, midőn szép ujjairól a jegy-gyémánt reám lövelle, annyira öszveháborodám, hogy egy taktot sem tudtam tenni, sőt azt is feledém, ha jobbra kell-e mennem vagy balra. A nézők közt suttogások támadtanak s Nincsi, aki látá, hogy reszketek, siete véget érni. Színleltem, hogy egészségem nem engedi, hogy tovább táncoljak s a végszobába vonám magamat, honnan kiláthaték a táncolók közé s ott nékieresztém magamat az eltaposott szerelem s megcsalt remény kifakadásainak. Endrédi látta, mit szenvedek s nem távozott el mellőlem; s most annyira köszönöm alkalmatlan barátságát, amennyire azáltal magamat akkor bántva, ingerelve érzém.

Közel éjfélig e kínos állapotban valék s Endrédi reá veve, hogy innánk puncsot, mely nekem kedvet fogna adni és erőt. Az ital annyira felélesztő szellememet, hogy egyszerre derült elmével lépheték a táncolók közé s most az önte másokba is vígasságot, aki kevéssel elébb a közörömet el látszott fojtani akarni. A muzsika contredanszt szólaltata meg. Lelkemben egykori, és hányszori! boldogságaimnak emlékezete támada fel. Helyet fogék a táncolók közt. Nincsinek ábrája ragyogott az örömtől s oh mely könnyüséggel, milyetén kedves síklásokkal repüle végig a táncolók sorain! Ki valék forgatva magamból s az elöltnek gondolt szerelem ismét magas lángokban ége keblemben. Ezen pillantatban engemet ére a tour, hogy Nincsivel alólról felig jőjjek s midőn ott el kelle eresztenem vala ujjait, hogy ő jobbra, én balra essünk, eltüzesedésemben oly erővel találám tartani, hogy el nem fordulhatott. Egy parancsoló, neheztelő tekintetet vete reám. - Bocsánatot! kiálték s szemeim ázva voltak. Midőn a tour ismét reánk jöve, oly tágan nyujtám neki kezemet, hogy bátran, rettegés nélkül fogadhatá el s szerencsére a contredansznak vége vala. Négy felé széledni kezdének a vendégek, Szentpéteri intett, hogy álljon elő szekere. Reszketett minden tetemem. Nincsi azon öltözetben, mellyel már indult a szekér felé, tére hozzám, búcsúzni. Ez oly véletlen történt, hogy sikoltva rogytam lábaihoz. Endrédi beszéllé, hogy, mit csináltak velem, mert én nem emlékezem továbbra s hogy Nincsi betegeskedésimnek s az erőltetett táncnak tulajdonítá elgyengülésemet s hogy egy szobába vitete által s maga is igyekezett életre hozni. Látván, hogy eszmélni kezdek, jónak látta elveszni a tolongók között; s így én csak Szentpéterinek és Endrédinek köszöném a segédet. Endrédire támaszkodva lemenék a grádicson s éppen azon pillantatban érék annak fordulójára, midőn Szentpéteri szekerébe emelte zsákmányát s véle repülve ment. Én is haza jövék. De mint jövék haza, mint fektetének le, arról nem emlékezem. Vas alvás szálla reám s adta volna, aki teremtett, hogy az volt volna az utolsó! Ott jobb élet van! ott bennünket boldogabb lak vár! - Mint szélesedik szívem ezen odavágyással! mint olvadnak minden kívánságaim, melyeknek kevéssel ezelőtt Nincsi vala egyetlen tárgyok, most, midőn ő éntőlem örökre el vagyon véve, azon szíves, azon nyugtalan kívánsággá, hogy halhassak meg! hogy kínjaimból te oldozz fel, Halál! te feloldó! Megkönnyítő! - Oh Nincsi Nincsi! - -

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Buda, aug. 12.

Vannak pillantatok, melyekben a leggondosb vigyázat nélkül nem lehetsz ura magadnak. Ha pedig a környülmények veszedelmes pontba ütődnek, hágj által bár csak egy hajszálnyit s oda vagy örökre. Ily pillantatot ada nékem próbául a gondviselés s megbukám. Elragadtatva a legtüzesb indulattól, részeg hevemben, elvesztém bízodalmamat hozzá s azt véltem, hogy én,

aki egy-két ízben magam is kisegéllém magamat, minden árnak ellent fogok állhatni. Ezen magam elhivésével, ezen erőmbe vetett kevély bízakodással fogadám el Nincsi szüléjinek meghívásokat egy bálra. Megjelentem s ez az elmenetel gyilkosom leve. Azt az elcsendesült tüzet, azt a szentelt gyönyör elcsendesült tüzét, mely most epedve s titkosan lángolt Nincsinek szemeiben, azt az - minek nevezzem? - azt a leányok viseleteket, mely nekik annyi bájt ad mennyegzőjök napja után - nem tudtam azt kiállani; azt a kisúgárzását a leghevesb, legboldogabb érzéseknek, mely neki minden kecseiből hatott által reám. Le akarék roskadni az elviselhetetlen súly alatt. Nem bírván tovább magammal az őrülésig táncolok. Szentpéteriné már nem cselekvé, amit Nincsi cselekedni kevés órákkal ezelőtt nem átallott; nem tartóztatá az esztelen ifjat; Endrédi nem vala jelen, mások reá nem ügyeltek s - lásd e szilke vért előttem - ez annak következése.

Ágyban vagyok, erő nélkül; s ez okozza, hogy idegen kéz írja e levelet. A bátyám nem lél vígasztalást s ha látnád, mit szenved Klári! Siess elvinni őtet! neki ártására lehet, hogy szüntelen körültem van. - Orvosaim nagy tudománnyal s széles hosszas bőv beszéddel mutogatják, hogy ez nem halálos, hogy csak szavokat fogadjam, még ki fogok gyógyulhatni. Vígasztald tehát magadat, barátom, ha ebben vígasztalásodat lelheted. Én - készen vagyok.

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Buda, okt. 5.

Halálnak érzései lepnek el bennünket midőn azoktól maradunk el, akikkel szoros egyességben éltünk. Miolta a bátyám és a te Klárid elhagytak, oly puszta előttem a ház, hogy magamat alig lelem benne; minden szögben érzem híjokat. Nem tűröm ki sokáig; útnak indúlok - egyszer végre csak illő. S azok az orvosok! - Oh! tudom én, mely keveset ér segédek, mely keveset árthat tilalmok.

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Buda, okt. 28.

Ezer áldás, ezer szerencse öszvekeléstekre! szent nekem ez a nap reátok nézve és magamra. - Ma éjjel, midőn álmom az elmultak emlékezetébe szenderített, Nincsi, mint egy angyal, megjelent előttem. Nekem nyujtá jobbját s esküdt, hogy örökre enyém lészen. S íme, te kedves, még kevés napot ide alant, hogy a földi virág letörettessék, meghervadjon, elhaljon s enyém, enyém lészesz te, az új szép virág a jobb hajlékokban! - Mely pillantat, ha majd mennyei karjaival általfog s édes lehellete vérző minden sebeimet begyógyítja s a megdicsőült, gyötrelmeimnek feledésére, megmeríti a Léthéből poharát s nekem nyujtja!

Klárim! szeresd férjedet; légy hív eránta mindenben; légy oly jó, mint mindég valál. Oh ott, ama jobb életben, emlékezhetnünk az itt élt boldog óráinkra - mely kinézés az! Te pedig, barátom - De minek mondjam azt én neked? neked, kivel, midőn a Duna szélén együtt sétálánk s a víznek sebes mentében az élet sebes futását látánk ábrázolva, oly gyakran mondogatánk egymásnak, mely fontos pillantása az emberi életnek a halál s miként eshetik, midőn a ködbe borult jövendő előttünk, a mult pedig hátunk megett elterjed s mely bátorító gondolat, midőn látjuk, hogy meghaladott útunkat semmi akarva tett rossz cselekedetnek, semmi megölt, megpiszkolt segéd nélkül hagyott ártatlanságnak mocska nem fertézteti; az a hév, mellyel olyankor szólánk, azok a könnyűk, melyek olyankor elfutották szemeinket, nekünk azt

a bíztatást nyujtják, hogy egykor csendesen süllyedünk a halál hideg karjai közé. Oh, hogy az a tiéd még távol legyen és hogy Kláriddal öszvefonva gyönyörüségek közt mehess végig hosszu útadon!

BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

Bécs, máj. 28.

Tanácsod ingerlené fájdalmamat s elkeseríthetne ellened, ha nem látnám, hogy azt a legszívesebb szánakozás, a leghűbb barátság sugallotta. Megengedj, hogy el nem fogadhatom. Annak kívánása, hogy engemet szerencsésnek láthass, tégedet igazságtalanná teve.

Teréz engem szeret, mondod; s én az ő birtokában boldog leendek. Úgy van, kedves barátom, ő erántam érez s én Nincsin kivül nem találtam senkit, akit szerethetnék, aki hajlandóságomat inkább érdemlené. Karakterben ő még felülhaladja Nincsit; de éppen e két tekíntet elég ok arra, hogy birtoka után ne vágyjak. Aki annyi érdemmel bír, mint Teréz, osztatlan szívet kívánhat. Mely hasonlatlan volna a mi egyességünk! Ő nekem a maga teljes gazdag szívét, ifjuságot s a szépségnek minden kecseit hozná; de hát én? nem semmit azon bizonytalan reménynél, hogy tiszteletem, szíves forró tiszteletem, idővel talán szeretetté fogna válhatni. Elhallgatom, amit beteg állapotom mondhatna; értsd meg s vedd a mondattakhoz, hogy nekem alig van egy csendes pillantatom, idegeim a rettenetes szenvedések által meg vannak rontva s kedvetlenségem igen is gyakran fel nem derülhető komorsággá süllyedez. Oda van egykori szelídségem s annak helyébe most hajthatatlan fejesség, makacsság lépett. S ha mindez nem volna is, előttem a képe, mi voltam egykor s most szerencsétlen vagyok. Ha ezekre azt mondanád, hogy Teréz engemet ismer, hogy tudja milyen vagyok; ezt kérdeném tőled: ha látnád, hogy a gyermek késhez nyúl, elégnek tartanád-e megszólítani? vagy elkapnád előle akármint fityogna? S elménk mikor hasonlít inkább a gyermeki korhoz, mint midőn szeretünk?

Hagyd el tanácsaidat, kedves! Elmult az idő, melyben nekem szabad volt reménylenem, hogy egy szeretetre méltó leány birtoka szerencséssé tehet engem és őtet az enyém. Egy zivatar korán felhozá reám az őszt. Hagyj engem! Én már fonnyadok. Aki engem élni s szenvedni hagya, meghallgatá kiáltásomat. Intésére előállott a halál s kijegyzett azoknak jegyekkel, kik közel vannak a megszabadúláshoz s arcomról letörlé az egészség s ifjúság színét.

ENDRÉDI MAROSIHOZ

Buda, okt. 8.

Hogy levelem nem egyenesen hozzád, hanem tiszttartódnak borítékja alatt megyen, már gyaníttathatja veled, hogy a hír, melyet hoz, nem lehet örvendetes. Vigyázz, hogy azt hitvesed elkészülés nélkül meg ne lássa; a hír bátyját illeti.

Hasztalanok voltak igyekezeteim elvonni őtet budai útjától, hol bé nem hegedett sebeit ezer emlékezeteknek kelle feltépni; oly makacsul ellene szegzé magát tartóztatásaimnak, hogy legjobbnak láttam neki magamat megadnom. Minden lépés, mely bennünket Budához közelebb juttatott, szemmel látható zavarodást szüle lelkében s Dorogon, hol szekerünknek megigazítása miatt nem meheténk mindjárt tovább, oly szertelenül élessé leve, hogy reszketnem kelle egészségéért. Sokáig tartó kedvetlenségéből a postamester gyermekeinek nyájaskodásaik fel kezdék vala már vidítani, midőn kürtölést hallánk s kevés pillantatok mulva - képzeld a történetet! - Szentpéteri s felesége a szobába lépének. A megháborodás ezekben csaknem oly

nagy vala, mint a mi szegény barátunkban, de ezek csak első pillantattal voltak megzavarva; a váratlan látásból eredő megszeppenést a legszívesebb, legforróbb örvendés váltotta fel s mind Szentpéteri, mind felesége nyájassággal, barátsággal idvezlék Bácsmegyeinket. Ez renge egész testében. Nincsi mind azt a legbarátibb indúlat s egykori szerelmének emlékezete, férje, valamint a legszentebb hűség és a hála érzései mondathatnak, azon hévvel ömledezteték, melyet természetessé tehete annak érzése, hogy a Bácsmegyei inségének ők az okai. De ez a nyájasság, ezek a gondok még ingerlették a szenvedő gyötrelmeit s Bácsmegyei az elkeseredésnek legmélyebb lépcsőjére süllyede. Nincsi próbát tett, ha fiának előmutatásával, kit cselédje karján tartott, szerencsétlen barátját felvídíthatná-e s nevén szóllítá a gyermeket, kit a Bácsmegyei nevére s férjéére, s onkeljéére Sándornak neveztetett s felnyujtotta azt a mi barátunk csókjára. Ennek lelke nem birta sullyát s kénytelen valánk őtet ágyba tenni. Szentpéteri éle az alkalommal s magunkban hagya. Nincsi veszteg maradt, a legszívesebb részvéttel igyekezett barátja szenvedéseit enyhíteni; vígasztalta, hízelkedett gyengeségeinek s erőlködött titkolt reszketések alatt elfojtani könnyűit, melyek egyszerre rohanának elő s csendes szenvedései jajgatássá váltak. Ez Bácsmegyeit magához hozta; felszökött ágyáról; régi erejét visszaadá a felriadt szerelem; s Nincsinek lábaihoz rogyott. Ajkaik véletlenül öszveforradtak s Nincsi tartózhatatlanul sírt. S te sírsz, örök barátnéja lelkemnek? kérdé Bácsmegyei, felemelkedvén s karjai közzé fogván a szép sírót. Nincsi, te sírsz? Oh sírj! sírj! véremmel érdemeltem az enyhítést. Ekkor újra megölelé őtet s mindketten öszverogytak volna, ha nem siettem volna segédjekre. - Ez életben el vagy rabolva tőlem, mondá most neki több eszmélettel, több erővel, nagyobb csenddel; de, Nincsi, jön egy más élet, egy más jobb élet s te ott nekem vissza lészesz adva. - Kocsisunk jelt adott s én emlékeztetém Bácsmegyeit, hogy mennünk kell. Merően néze szemeimbe. Nincsi zsebkendőjébe rejtette el ázott arcát. Szentpéteri bejött. - Utolszor az életben! monda Nincsihez s együvé fogván őtet és férjét megcsókolá mindkettőjüket s eljövénk.

Budáig eltiltott a beszédtől s magába süllyedve ült a szekérben. Rettegtem életéért, mely ezen rázkódtatás által sokat szenvede. Az orvos újabbi vérindulástól tart. - Minden postával fogod venni tudósításaimat.

ENDRÉDI MAROSIHOZ

Buda, okt. 10.

Az éjjel aludt, de keveset s hánykódással. - Képedet és feleségedét általhozatá fekvő szobájába. - Írd meg nekiek, monda, hogy szereteteket most meg nem köszönhetem; de lesz idő melyben fogom.

délután 2 órakor

Rendbehozatá mindenét s rezignálva van. Csendesen várja a gyógyulást vagy kínjainak végét.

okt. 11. 2 órakor reggel

Rosszabbúl van. Nem szólhat. Szemei ázva vannak.

4 órakor

Általesett rajta! - Irtóztató phantasieből tért magához. Érzette, hogy itt van vége, de attól nem rettegett. - Minek harangoznak? kérdé, midőn én éppen kifordultam. Egy gondolatlan azt felelé, hogy valaki haldoklik. Én ezen pillantatban léptem bé. Kezem után nyult. Köszönöm hűségedet! monda. Idvezeld Nincsit s az én kedves jó húgomat s férjét! s a halál alvása csendesen vitte által az örökkévalóság hosszu éjébe.

TOLDALÉK

(1814)

SZALIE JÜLIEHEZ

A bártfai feredőben

Harmadik és negyedik leveleimből, kedves barátném, eléggé érthetéd, mely boldog napokat élek itt, mely boldogokat nevezetesen a tiszteletre s szeretetre legméltóbb asszony csudálásában. Rajzolatomnak, melyet felőle e két levelemben tevék, felette szerencsétlennek kelle lenni, ha őtet az után alkalmasan nem ismered. De amely történetet neked e mostani levelem viszen, az úgy kívánja, hogy az egyetlennek, a hasonlíthatatlannak, újabban s bővebben fessem képét, s még külsőjére is kiterjeszkedjem, hogy őtet mint tükörben szemlélhesd - mert őrajta nincs semmi, ami az egészre szükségesképpen ne tartozzék, nincs semmi, ami az egésznek hatását ne segélje. Osztán - mert ki kell mondanom, kedves leány - te őbenne egy régi ismerősödre találsz, s álmélkodni fogsz, ha majd való nevét hallandod, ki az, akit én ennyire csudálok, ennyire szeretek. Oh miért, de miért nem fogadhatád el az anyám ajánlását, hogy velünk együtt jöjj el te is! mely nagy volt volna most örömed, megtestesülve látván azt az ideált, melyet az asszonyi rény és érdem felől magunknak mindketten csinálánk, és amelyet én itt, elveszve semmiségemnek mély érzésében, religiói tisztelettel látok és hallok reggel olta mindaddig, míg a társaság széllyeloszol s kiki nyugalomra tér.

Consiliárius Belényesi egyike a szeretetre legméltóbb férfiaknak. Nagyon meg kellene csalnom magamat, ha közelebb nem volna a hatvanhoz, mint az ötvenhez; és mégis minden, amit rajta látunk, őszülni s ritkulni alig kezdő haja, színes és barázdátlan képe, ép egészsége, és kivált lelkének vidámsága s kelleme, valamint könnyű mozgása s ízletes öltözete, tíz esztendővel ifjabbnak akarják tartani. Moralitása legtisztább, elméje igen mívelt, s tónja olyan, hogy bizodalommal s szeretettel tölt el túl a tiszteleten maga eránt mindent, aki körébe lép. S az én asszonyi ideálomnak ez a férfiideál leve férje! Soha Hymen két összeillőbb lelket még együvé nem szőtt. - De feledni kezdem, hogy itt nem az úr, hanem az asszony képe az, melyet elődbe tennem kell.

Ha Belényesi első pillantással imponál, s felsőbbségét még a gondatlanokkal is érezteti, a consiliáriusnéban egynél több megtéved első látása alatt: de nincs oly gondatlan, elmétlen, hogy egy második pillantással magához ne térjen, és hogy kit lát, teljes mértékben ne érezze. Amaz amint mondám, egy szép ábrázú, deli és lelkes férfi: ez egy szerény asszony, aki semmivel sem csinál lármát, és akinek bájoló hatalma kacérságnak látszik; ha tudniillik a kacérság többet nem talál tenni, mint amit coquetterienek mondunk. - Bocsásson meg az igazság, hogy őfelőle szóllván, e gyalázatos nevezettel élni merészlettem; de az a báj, mely ezt a páratlan teremtést elfutja, ámbár ő merő természet és valóság, s ámbár benne nem lelni

semmit abból, ami façonnirozott, oly ellentállhatatlan erővel bír, hogy látója kísértetbe jő azt mesterkélésnek venni. Szavainak már csak hangzása is, maga az a szózat, mely ajakiról foly, olyan, hogy a hallót egészen megrázza, s belső részeig rezeg. Termete s testessége középszerű, hajai szögek, színe halvány, s az egész physionomie lankadást mutatna, ha rajta a legszebb két szem, kék mint az ég legtisztább azúrja, életet nem öntene el. Valamit egy jószületésü személyben találni óhajtunk, mindazt neki teljes mértékben megadta a nevelés, s a természet a nevelésnek nagyon megkönnyítette munkáját: de ő bölcsebb és jobb, minthogy ez ajándékokkal s szerzeményekkel szükségtelen s helyén kívül élni akarjon; s nem affektálván semmit, minden mesterségeiket a ravaszkodóknak végtelenül maga megett hagyja.

Te egyike vagy azoknak, édes barátném, akik engemet dicsérni szeretvén, felőlem azt mondják, hogy nékem éppen azon mértékben tulajdonom a jóknak tisztelete, a mások érdemeiknek megismerése és az a heves vonszás erántok, amely mértékben sok társaink a nevetségest szokták hajházni, s azoknak felfedésekben mulatságot lelnek; s ha valaha, most érzem magam is, hogy e magasztalást, a leghízelkedőbbet, amit képzelhetek, valamennyire érdemlem. Mert miolta ezt a nagy, ezt a jó asszonyt látom, bátortalanul forgok körülte, s minden szavát, minden intését lesegetem. Úgy hittem, hogy titkomra senki nem eszmél, s a figyelmet, melyre általa magamat méltóztatva látám, mennyei jóságának kezdettem tulajdonítani: de halld a szcénát, melyet neked sírva beszélek. - Tegnapelőtt reggel az anyám később kele ki ferdeje után ágyából mint máskor szokott, s így a társaság már régen együtt vala, midőn mi is közéjek lépénk. - Egy lengyel asszonyság Belényesiné felé intézte szavait, s figyelmessé tevé, hogy az *inséparable* is jő. A társaság kegyesen ítéle felőlem, s míg én mindezek felől semmit nem sejdítve, közzéjek érék, mindnyájan kérék a consiliáriusnét, hogy a *kis szerényt* köszöntené leányának. Ez amint az anyám és én fellépénk, elmondá nekem mi történt, s a legkegyesb kifejezésekkel, hogy ezt másoknak sugallásokból ugyan, de tulajdon mozdulatából cselekszi, szívére szorított s megengedé, hogy anyjának szólítsam. Érzéseim, nem leltenek szót, s minden eszmélet nélkül lerogytam lábaihoz, s itt fogadtam neki sírva gyermeki hív tiszteletet. A jelenvalók látták, hogy mélyen meg vagyok illetve, és hogy örömömben renge minden tetemem, s tapsolni kezdének, hogy magamhoz térhessek: de gróf Odolinszkyné megújította a szcénát. Egy ily jó gyermeknek, monda francia nyelven, nem elég anyát adnunk: nevezze atyjának a tiszteletre legméltóbb férfit is; s megfogván jobbomat, a hetven esztendős generál Vasvárihoz vezete. Jer, kedves leány, úgy monda a grófné, s emlékezzél róla, hogy e szerencsét nekem köszönheted. A tiszteletre méltó öreg azzal a nyájassággal fogadta a grófné kérését, mely senkinek nem lehet inkább tulajdona, s örülve fogadott, mintha az neki volt volna megtiszteltetése, gyermekének. Hagyj megpihennem, s úgy osztán a történetet, melyet beszélni akarok.

Ma reggel consiliárius Belényesi, s az én kedves anyám a consiliáriusné, és én - mert a gyermekké fogadás aktja olta vagyok igazán az *elválhatatlan* - kiindúlánk a széles allén, s még távolról meglátánk a generált, hátradőlve egy gyepszéken, hogy egy könyvben elmerülve olvas. Ha meg nem pillantott volna, örömest vevénk vala más útat, de így többé őtet el nem mellőzheténk. Félretette a könyvet, s szemüvegeit elrakván, nyájasan idvezle. - Gyermekké teve ez a könyv, úgy monda, s egy gyönyörrel éltetett, mely előttem már sok esztendők olta ismeretlen - sírtam - s lyányka! Jülie! találd mi vala a könyv? - A te Bácsmegyeid! - A consiliárius tudakozá, ha a generál a könyvet most olvassa-e először, vagy az talán azon olvasásai közzé tartozik, melyet bizonyos szituációk közt megszerete, s most nem magáért a könyvért, hanem az általa megujított emlékezetek miatt olvas. Vasvári felelt, hogyha úgy volna, nem általlaná megvallani; az öreg kornak alig maradtak más örömei, mint a visszaemlékezés, s ő az emberi tiszta érzésekért nem pirúl: de a könyv előtte tegnapig ismeretlen

volt; egy fiatal ember tevé reá figyelmessé, kit gyönyörködve néze még a nap felkölte előtt olvasni és belőle az olvasás közben jegyzéseket tenni; megkedvelte az ifjú szorgalmát, látni akarta, ki légyen, s szorgalma mely könyvet illet, szóba erede vele, elszomorodott látván, hogy lelkét román által gyengíti, s megintette, hogy idejével bánjon eszesebben. De az ifjú felelt, hogy amint excerptái bizonyítják, ő a románban nem a romant olvassa, noha esztétikai s pszichológiai tekintetekből azt is pirulás nélkül lehetne; s így, magam is kedvet kapnék olvasására. - S generál úr messze haladott olvasásában? kérdé Belényesiné. Szintén a gyászos katasztrófig, mélt. asszony, felele Vasvári. - Én ismérem a könyvet, monda ez; szabad volna-e tudakoznom, mit ítél generál úr a Nincsi karaktere felől? - Az, felele Vasvári, kiméletlenül s terhelve van festve, de azon felakadni nem lehet; ha a leány és szülei hibásoknak nem volnának hagyva, Bácsmegyeit nem fogná szánhatni az olvasó, s a román eltévesztette volna a maga célját. Az effélék költemények, s oly könnyeden kell vennünk, mint költeményeket venni illik. Az olvasó nem gondol vele, való történetet olvas-e vagy költeményt; néki elég, ha szíve az édes-keserű érzései közt kedvére gyötrettetik. - Belényesiné hallgatott: de nékem homályos előérzéseim voltak, hogy a kezdést valami komoly fogja felváltani, mely meg is lett. Belényesi kérdőleg és kérőleg tekintett hitvesének szemeibe s az asszony elpirult. - Generál urnak, monda rövid gondolkozás után Belényesi, nem lesz kedvetlen, ha kimondom, hogy az a Nincsi, akit itten festve lát, senki nem egyéb mint az én kedves Cecilem, és hogy én a hűségtelen, hálátlan Szentpéteri vagyok, s ha generál úr időtöltést lelne történeteinknek végighallgatásában, az én barátném és én örvendeni fognánk, ha egy tisztelt barátunknak részvétét s mentségeit tapasztalhatnánk azon félreértéseknek jutalmául, melyeket reánk a Bácsmegyei leveleinek kiadója vont. - Belényesiné így kezdte beszélni a történetet:

Gondosabb, bölcsebb szüléket képzelni nem lehet, mint azok voltak, akiket nekem ada áldásul az ég, s gyermek soha inkább nem szerettetett, mint én. Belépvén azon koromba, midőn már elmélkedhetém, egészen magamnak hagyva érzettem magamat, de úgy, hogy szüléim szüntelen szemmel tartottak; s e látszatos szabadságban senki nem lehete kevésbé szabad s inkább fogoly, mint én valék. Atyám és anyám, legszebb példái a házassági egyességnek s barátságnak, jó eleve megismértetének azon pálya örömeivel s veszélyeivel, mely reám vár; s midőn mások vezető nélkül taszíttatnak ki az ifjúság örvényeire, nékem mindenkor a házasság tétetett ki tárgy képpen, mely, amint az atyám előttem is szerette emlegetni, a mi nemünknek egyetlen ösvénye. Szüléimnek nagy gondja volt, hogy romlott ember, és nem kevésbé, hogy romlott asszony, társaságomba ne lépjenek, hogy a közveszettség árja által el ne kapattassam; de a jókat önmagok vezették felém, s ezekkel társalkodván, tökéletesen szabadon hagyva érzém magamat. Az atyám szoros barátja volt a Bácsmegyei atyjának, s ez a barátság, azáltal, hogy mindketten consiliáriusok voltak a helytartótanács mellett, s így őket a szív érzésein felül a hivatal is egyesítette, még szorosb lett. Szót adtak egymásnak, hogy ha az az ifjú, kit a kiadó Bácsmegyeinek nevezett el, önmagától találna birtokom után vágyni, s ha én eránta hajlandóságot mutatandok, párok legyünk. Én tizenkét esztendős gyermek valék, midőn ő, húsz esztendős korában, iskoláit elvégezte, s Göttingába, onnan pedig Angol-, Francia- és Olaszországba küldetett. - Az atyám és az ő atyja, úgy szólván, egy házat csináltak; s én, még gyermek, az iskolából hazajött s kevés holnapok múlva elutazott ifjat úgy néztem mint testvéremet, s úgy fogadtam, midőn öt esztendő múlva utazásaiból hazajött. Igazságos valék eránta, megismertem érdemeit, s tiszteltem benne azt a szép lelket, mely véle az őrültek útjaikat kerülteté, mely őtet a részegek nagy seregében józanon tartotta; de az a hajthatatlanság, mely igenis gyakorta a kevélységig s keménységig ment, eltolta tőlem, s őtet, aki szerettetni kívánt, nekem félelmessé tevé. Mert hogy azok az épületes szcének, melyeket e levelek emlegetnek, azok a hűség esküvései, azok a magányos sétálások, csak a kiadó cifrázmányai, arról senki nem kételkedik, ha engem félreérteni akarna is, aki szüléimet az ő bölcsen sanyarú nevelésekben ismerte. - Az én barátom soha nem volt eléggé csendes, látni

mint áll ő énnálam, s érezvén a maga becsét, s nem is képzelvén, hogy másként fogadtathatnék mint fogadtatni akart, barátságomat hajlandóság gyanánt vette; s innen eredtek panaszai, vádjai s szerencsétlensége, melyet makacsul önmaga ingerlett, és amelyben szertelen lelke még gyönyörűségeit találta.

Azonközben Bácsmegyeinek atyja megholt, s a nádorispán, s az ország bírája s mások nagyjaink közzül, s maga az atyám is, igyekeztek annak sok érdemeit a fiában megjutalmazni. Nem mehettek vele semmire; a különös utakat szerető nem engede az intésnek, s barátjai elkezdének hűlni eránta. Az atyám megsejté benne az erőt vevő hypochondrie jeleit, reszkete, hogy férjül találom választani, s kitapogatván hajlandóságaimat, intett, hogy társalkodásomban legyek szemes és magamat semmire ne kötelezzem. E rettegések közt a férjem, Bácsmegyeinek iskolai barátja, Budára jött, meglátott, megkedvelt s bizonyossá tévén magát hajlandóságom felől, béjelentést tett szüleimnél, kik őtet két kézzel fogadták. Így én magam s szüléim az állhatatlanság, hívtelenség, fortélyos bánás vétke alól alkalmasan mentek volnánk; mert bizony az élet nem román és a román nem élet; egyedül férjem terheltethetnék hálátlansággal, barátságtalansággal; mert, ha a kiadó azt világosan nem mondja is, ki nem érti, hogy a férjem, vagy a maga románi nevével Szentpéteri, tudta, hogy a leányt, akit ő veszen, bírni Bácsmegyei is óhajtotta? Az atyám valóbb karakterű ember volt, minthogy ezt az előtt, aki jobbomra vágyott, elhallgathatta volna, s én úgy valék nevelve, hogy neki mindent elmondjak, készebb lévén vétkesnek ismértetni, mint hamisnak. De Szentpéterinek e részben nem kelle világosítás; ő ismerte barátjának különösségeit, s tudta, hogy az ily karakterűekkel kimélések, utána járások által boldogulni nem lehet, s méltónak látta, hogy birtokomért a veszedelmes lépést megtegye, s annál inkább, mivel bizonyos volt az eránt, hogy sem én nem fogtam volna az ő ismeretsége nélkül is soha arra hajtathatni, hogy Bácsmegyeinek jobbját elfogadjam, sem Bácsmegyei nem tudta volna magát soha arra juttatni, hogy jobbjával megkínáljon.

Az öreg generál a consiliáriusnénak utolsó szavai által a maga kedvelt ideáinak körébe löketett, s a katonai élet magasztalásába kezde ömledezni, mely, amint mondá, a hypochondriásoknak legjobb gyógyító helyek. Soha nekem, édes Jüliem, ez a kar tiszteletesb alakban még meg nem jelent, mint miolta ezt az urat ismerem. Minden cselekedete, minden szava a rendhez szokott, rendben gyakorlott embert festi; s ha hazamégyek, elbeszéllem a bátyámnak, hogy végre láttam egy valakit, akinek élete a Kategorischer-Imperativot bizonyítja. Nyaka körül függ a Teréziai kereszt pántlikája, de vitézsége felől még világosabban szól az a gyönyörű vágás, mely bal orcáján végig nyúlt. - Mi egy hét mulva itthagyjuk e gyönyörű, s nékem ugyan feledhetetlen helyet, s így nemsokára szóval pótolom ki sietve tett írásom hézagjait. Élj boldogul kedves barátném, s várj, mint szoktál, kiterjesztett karokkal!

GESSNER SALAMON

IDYLLEK

részletek

Id. b. Ráday Gedeon úrhoz

(1788)

Midőn én ezeknek a pásztori énekeknek általfordítgatásokhoz fogtam, éppen nem vólt szándékom, hogy idővel őket kieresszem kezem közzül; sőt még az sem, hogy végig menjek rajtok. Távol minden köz-nyelvre kelés óhajtásától - mert ez a nyughatatlan indúlat nem férkezhetik egy ifjú Árcás szívéhez - egyedül önnön mulatságom s erőm próbálgatása volt ösztöne s célja törekedésimnek. Elvesztvén szépségeinek érzése által minden reménységet, hogy valaha ebben a nemében a poézisnek szerencsés lépést tehetek, megelégedtem azzal, hogy ezt bizonyos értelemben nevezhetem magaménak. Így folyt jó ideig csak gyönyörködtetésemre elkezdett munkám, midőn - egy részről ugyan a BÁRÓCZY dicső példája - de más részről annak a nagy seregnek dühösségén támadott bosszankodásom, amely megrészegült Bacchánsok módjára vette körül a Magyar Helicont, felébresztette bennem azt a kívánságot, hogy eddig való mulatságomat haszonra is fordítsam. Serényebb szorgalommal fogtam ekkor kedves énekecskéim magyarázatjokhoz, s nem hagytam semmit próbálatlanul, amivel gondoltam, hogy fordításomat az eredetihez hasonlóbbá tehetem, s annak újabb tökélletességet, csinosságot, korrekciót adhatok; nem kéméllettem semmi munkát, semmi fáradozást; s az a reménység, hogy végtére csakugyan mocsok nélkül láthatom meg fordításomat, elfelejtette vélem unalmát fáradozásimnak. - - TE ítéld meg, mennyire értem el végemet: énnekem mind egy, mind más esetre megnyugtatásomra fog válni, hogy egész erővel igyekeztem meghaladni magamat.

Szerencsés születésem, melyet a kedvező Végezés a legtisztább Magyar Ég alatt ejtett, s a bucoliastákkal való alkalmas esmeretségem külömbféle bukdosásoktól menthettek ugyan meg: de kevesebbé kellene esmérnem nyelvemnek készületlenségét, kevesebbé originálomnak utolérhetetlen szépségeit, ha gyarlóságom ezen igyekezetemet a tökélletesek közzé számlálná. Sőt inkább gyakori elakadásim tanítottak meg, milyen nehéz nyelvünknek a nyugotiakkal való atyafiságtalansága s készületlensége miatt némely részében a poézisnek szerencsés hív fordítást nyújtani. Pedig ebben az epochában, midőn nyelvünket csinosgatni s gazdagítani még ekkoráig is csak kezdjük, leginkább ezen kellene igyekeznünk. - - Ha ugyan letévén a szólgai nyügöt, magunknak eresztve írunk, bátorkodom állítani, hogy nálunk szebben senki sem ír; legalább akkor nem írt, midőn Nyelvek készülni kezdett. GRÓF TELEKY, PROFES. SZABÓ, RAJNIS, BESSENYEI GYÖRGY, és, akiket legelől kellett vólna említenem, ZRÍNYI és GYÖNGYÖSI atyáink - példái lehetnek némely fogyatkozás mellett is, milyen édességgel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ír a Magyar ha nem majmol, akár versbe kívánjuk, akár prózába. Hányat lehetne még itt dicsekedve említenem? ha TE csínos verseidet, B. ORCZY a főispányi székekben tartott beszédit, BARCSAY és sokan egyebek kedvességgel teljes írásokat még éltekben tennék tiszteletül másoknak elibe.

A fordításokkal éppen ellenkezőképpen van a dolog. Minden sorban elakad a fordító, s kétségeskedik benne, ha az idiotizmust áldozza-é fel az energiának, vagy az energiát az

idiotizmusnak? Sokára elunja a körömrágást, s késsel nyúl a csomó-fejtéshez. Innen van, hogy a fordítás vagy víz-ízű, s elveszti eredeti tüzét; vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a precizió hosszas hideg periphrasissá változik el; új faragású szók és szóllások sértegetik a fület; s a jobbakon is idegen íz esmerszik.

Énnékem úgy látszik, hogy ezek a fogyatkozásai, s nevezetesen az érthetetlensége sok fordításainknak gyakorta az idegen szóknak szükségtelen s nagyobb részént káros kikerüléséből származik. Erőlködve akarunk mindent magyar szóval kitenni, s elfelejtjük megfontolni, ha ezen új elnevezés által nem veszt-é az értelem, az energia, az idiotizmus? - - Én itt fülemet s a külső nemzetek példáit választottam vezérimnek. Széltében élek mindaddig az idegen szókkal, ahol ki nem kerülhetem, míg helyettek ugyan azon értelmű magyar eredetűt s hangzásút nem találok. Arra úgy se tarthatunk számot, hogy a Scythiából kihozottak közzül, azokat, melyekkel üstökös atyáink nem éltek, kiseperhessük: valaminthogy más részről attól nem tarthatunk, hogy ezen korcsosságnak szemünkre hányásával a legkevélyebb nemzet is megszégyeníthessen. Elégedjünk meg inkább azzal a dicsőséggel, igazak lévén mind magunk, mind más eránt, hogy nyelvünk anyanyelv, pompás, méltóságos, velős, hajló, és, a modulacióra nézve, maga az az élők között, amely az olasszal vetekedhetik.

Ennyi tökélletesség mellett mennyire lehetne vinni nyelvünket, ha az istenek köztünk is teremtenének egy Voltairet? egy Marmontelt? - - Megszünnének panaszaink, nem mondom a nyelv szűk vólta ellen, mert az hamis vád, - - hanem egyéb fogyatkozások között félréfnyi hosszaságú szavaink ellen, melyből gyakorta szenyvedhetetlen monotónia ered. Szintolyan édes lágyságú énekecskéket énekelnénk mint Chaulieu, vagy Petrarca; szintolyan kedvesen folynának meséink mint a Gellerté, vagy Fontainé; Henriadot, Orlandot, Elvesztett Paradicsomot mutathatnánk mi is; - - s ha gráciák magyarul szólhattak volna, Musárion nem Wielandnak köszönné lételét.

De hová - hová szenderít el hízelkedő álmodozásom? Nem fogom én soha látni bételjesedését! - - - Ah! messze - igen messze estünk attól a fényességétől a dicsőségnek, melynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már virradni láttuk. - - - - - - - - - - - - - - - De a sopánkodásnak nincsen semmi haszna. Töröljük meg elázott szemeinket, gyűljünk öszve a Múzsák oltáránál, esküdjünk együvé, s isteni eredetünkben bizakodván, egész szabadsággal haladjunk elébb azon az úton, amelyről se csalogatás, se szidalom nem tántoríthat el. - -

Alsó-Regmecen, Abaujba, augusztusnak 27dikén, 1785.

I. KÖNYV

Daphnéhez

Nem a vérrel mocskos bajnokot, nem a csatáknak dúlt piacát énekli enyelgő múzsám: remegve fut ő, a szelíd, könnyü sípjával jobbjában, a fegyvercsattogás elől.

Elszenderítve a tiszta csermelyék édes csácsogása s a szent erdők setéte által, a sásos vízszélen tévedez, vagy a magas fák zöld ernyői közt lépdell az illatos virágokon. Gyakorta a lágy pázsiton hever, s dalokat költ neked, édes Daphne. Mert a te vídám elméd kellemesb mint a tavasz legtisztább reggele. Élesztő tréfa s bájoló mosolygás lebdes szüntelen szép orcáidon s piros kis ajkad tündér gödrein, s szelíd szemedből vígasság nevet. Úgy van, szép Daphne, úgy van! mert miolta barátodnak hívsz, kétséges jövendőm előre tisztának szemlélem, és örömre virradnak fel napjaim.

Oh, ha a víg dalok, melyeket múzsám a pásztoroktól eltanúlt, néked tetszenének! Meglopja ő néha a fák nimfáit is a sűrü bokrok között, s a kecskelábu erdei istent, s a folyamok leányistenkéit a szirtbarlangokban. Olykor mohos fedelű kalibákba tért, melyek körül a vídám földmívelő csendes árnyakat ültete, s regéket hord elő a nagyszivűség, jótét és mindenkor víg ártatlanság felől. De gyakran viszont őtet is meglesi a szerelem istene, a sűrüen öszveszövődött bokrok alatt, vagy a kis patakok fűzeseiben. Gyönyörrel hallgatja olyankor énekeit, s koszorút teszen lobogó hajaira, ha szerelmet dall s víg nyájaskodást.

Nem kell, szép Daphne, nem kell az én énekeimnek más jutalom, nem kell nekem egyéb javallás, mint amely midőn melletted űlök, édes szemeidből mosolyg le reám. Hadd gyúlasszák azt aki nincs oly boldog mint én, unokáink késő magasztalásai. Hintsenek, nem irígylem, sírjára virágokat, s ültessenek friss árnyat az elaszott hant felibe.

ÍDÁSZ ÉS MYKON

ÍDÁSZ. Idvez légy nekem, Mykon, te kedves éneklő! Ha meglátlak, repdes örömében szívem. Miolta a kútfőnél a nagy köveken tavaszi dalodat dallád, még nem láttalak.

MYKON. Idvez légy nekem, Ídász, te kedves sípoló! Keressünk hűs helyet, s dőljünk le az árnyba.

ÍDÁSZ. Ama halomra menjünk inkább, a Palémon nagy tölgye alá. Messzére kinyújtja az lombos ágait s a szellők mindenha lengenek alatta. Azonban kecskéim mászkáljanak a szirtfalan s tépdeljék a surjányt. Nézd, mint nyújtja széjjel temérdek karjait a nagy tölgy, s mint kínál bennünket kies árnyával. Heveredjünk e vadrózsa mellé s hagyjuk hajainkkal játszadozni a szeleket. Mykon, ez a hely szent hely énnekem. O Palémon, ez a tölgy hirdetője a te jószívüségednek. Kevés volt a Palémon nyája s ő belőle mégis sok juhot áldozott Pánnak. O Pán! monda, szaporítsd meg kevés számu nyájamat, úgy belőle szegény szomszédomat is részeltethetem. S Pán meghallá az ő könyörgését s a kevés számu nyáj esztendő alatt felényivel szaporodott meg, s Palémon szomszédjának adta felét. Akkor áldozatot nyujta Pánnak e dombon s e tölgyet ülteté s így szóllott: O Pán, légyen szent e nap mely az én kívánságomat teljesedésre hozá, nekem mindenha! Vedd ótalmad alá a tölgyet, melyet itt ültetek. Szent jelenség lesz az énnekem s árnyában fogom, ha megnő, minden tavasszal tenéked áldozataimat nyujtani. Mykon, énekeljem-e a dalt, melyet mindég el szoktam énekelni alatta?

MYKON. Ha te azt eléneklended, neked adom e kilencszavu sípot. Magam vagdaltam a tóban nádjait; sokáig válogattam meg s illatos viasszal foglaltam együvé.

S Ídász így énekle:

Kik itt felettem szövődtök egymásba, boglyas
ágak, ti énreám árnyatokkal együtt szent örömet hintetek.
Szellők, ha ti hűsleltek engem, úgy tetszik, valamely
Istenség lebeg körültem láttatlanul.
Ti kecskék és ti juhok, oh ne tépdeljétek a fejér
törzsökről a sűrü zöld repkényt! hadd fusson fel reá s fonjon zöld koszorút a fejér törzsökön.
Sem a menny nyílai, sem a dühödt szelek ne ártsanak neked, magasra emelkedett tölgy! Úgy akarják az Istenek,
hogy hirdetője légy a jószívüségnek.

Fenn áll súgár tetője; messzéről meglátja a pásztor
s oktatva mutatja fiának; meglátja a gondos anya s elbeszélli keble kisdedének a Palémon szép tettét.
Ültessetek több jeleit a jótételnek, o pásztorok!
úgy idővel szent örömre fakadozva járunk berkeink alatt.

Így éneklett Ídász. Már régen megszünt vala, de Mykon még figyelmezve űlt. Ah Ídász, gyönyörködtet engem a harmatos reggel, gyönyörködtet a közelítő tavasz: de még inkább e szép tett!

Ezt mondá s Ídásznak nyujtotta a kilencszavu sípot.

Daphnisz és Chloe

Feljőve az esthajnal, midőn Chloe kedves Daphniszával a magányos fűzesbe ment, a zuhogó patakhoz. Öszveszőtt karral mentek a fűzesbe. De Alexisz már a zuhogó patak mellett űlt, szép ifju; de még aludt szívében a szerelem. Idvez légy szerelmetlen pásztor! - monda Daphnisz. Talán ugyan már ellágyította szívedet valamely leány, hogy rejtekárnyakat keressz; mert akik szeretnek, keresik a rejtekárnyakat. Én kedves Chloémmal jövök; szerelmünknek boldogságát akarjuk itt énekelni. Igy szólla Daphnisz s mellyéhez szorítá lyánkája kezét. Tetszik-e hallanod énekeinket, Alexisz?

ALEXISZ. Nem, szívemet nem lágyította el leány! Azért jövék ide, hogy az esthajnalt lássam, midőn a kékellő hegyeket piros színnel önti el. De örömmel fogom hallani énekléseket. Ily tájban szép hallani az éneklést.

DAPHNISZ. Jer, Chloe, űljünk mellé a fűbe s énekeljünk! A te énekedet az én sípom fogja kísérni, Chloe; te pedig Alexisz, te gyakorlott sípos vagy, kísérd te az enyémet.

Kísérni fogom, felele Alexisz s leűlének a fűbe a patak mellett s Daphnisz így kezdé:

DAPHNISZ. Csendes völgy s zöldellő halmok! nincs pásztor boldogabb, mint én, miolta Chloém szeret. Szép ő, s oly kellemes, mint a kellemes reggel, midőn a nap égő súgárokkal lép elő a hegyek megől. Minden virág örűl neki s a kisded madarak énekkel kelnek elébe. Vígan szállnak egy ágról más ágra s cseppengetik a harmatot.

CHLOE. Örűl a kis fecske, mikor a téli álomból a parton felserken, s a szép kikeletet meglátja. Szökdös akkor a fűz tetőin s csevegi örömét a halmoknak és a völgyeknek s ezt kiáltja: Társaim, serkenjetek! itt a tavasz! De még inkább örűlök én, mert engemet Daphnisz szeret s ezt kiáltom nektek társaim: Sokkal szebb, mint a szép tavasz, ha bennünket jámbor ifju szeret!

DAPHNISZ. Szép az, midőn a nyáj a távol halmokon gyakor csalét közt őgyeleg: de még szebb, o Chloe! midőn setét hajfürtödet virágok szövik által. Szép a derült ég kékje is: de még szebb a te kék szemed, midőn nekem nevetve pillant. Inkább szeretlek én Chloém, mint a hal szereti a tiszta tóvizet, inkább, mint a pacsirta a reggel hajnalát.

CHLOE. Hogy a minap magamat a csendes kutfőben nézém, így sóhajtottam fel: Oh, ha én Daphnisznak tetszhetném, a jó pásztornak! s te láttatlan megettem állál s virágokat lökél a víz tükrébe, hogy képem eltűnt buborékjai közt. Ijedten hátra fordultam, megláttalak, sóhajtottam s te mellyedre szorítottál. Ah Chloe! ezt mondád, bizonyságim az Istenek, hogy szeretlek! Ah, felelék én, szeretlek téged, én Daphniszom! szeretlek! inkább mint a virágot a méh, inkább mint a harmatot a virág!

DAPHNISZ. O Chloe, ha te elázott szemmel, ha te szorító karral mondod ezt, Daphnisz szeretlek! akkor feltekintek, keresztül a fák levelein a tiszta ég felé. Istenek! így fohászkodom olyankor, miként hálájam meg boldogságomat? miként azt, hogy Chloét nekem adtátok? Akkor mellyén dőlök el és sírok; ő pedig felcsókolja szemeimből a könyűket.

CHLOE. Én pedig felcsókolom szemeidből a könyűket, de szemeimből sürűbben omlanak s öszveelegyednek a tiéiddel. Daphnisz! igy sóhajtok olyankor. Ah Chloe! igy sóhajtasz te; Echo pedig mindkettőnk után sóhajt.

A nyájat éleszti a tavaszi fű, a hűs árny éleszti a fáradtakat: engem, Daphnisz, semmi nem úgy, mint ha szád mondja, hogy szeretsz!

Így énekle Daphnisz és Chloe. Boldogok! ezt mondá Alexisz sóhajtva; most, csak most érzem hogy szeretni boldogság; éneketek, pillantásaitok, örvendéstek mondta, hogy az.

Lykász, avagy a kert feltalálása

Az ostromló tél szobába zára bennünket s dühös zivatarok zavarják öszve a hó ezüst szemeit. A képzelés nyissa fel tehát előttem azon képek gazdag tárját, melyet a virító tavasszal, a hő nyárban s a fonnyadó ősszel gyűjte. Kiválogatom a legszebbeket s rendbe fűzöm számodra dalomban, szép Daphné! Így válogatja a szerető pásztor a mezőknek legszebb terméseit, midőn lyánykája koszorúját fűzi. Oh, bár tetszenék neked Múzámnak éneklése, mint találta fel a napok ifjuságában egy pásztor a kertészkedést!

Ez az a hely, mondá a szép Lykász, ez az a szíl, melynek árnyában tegnap alkonykor Chloe, a szép Chloe először csókola meg. Itt állottál sóhajtva, midőn akadozó szavaim, dobogó mellyem s meggyűlt könyűim szerelmemet előtted elárulták. Ah, akkor Chloe, akkor elejtette kezed a pásztorbotot s reszkető karjaim közé dőltél! Lykász! ezt rebegéd, o Lykász, szeretlek! Legyetek ti az én tanúim néma csalétok s magányos kútfők! mert nektek én régen, régen megvallottam szerelmemet; ti pedig kis virágok, ti könyűimet harmat gyanánt szoptátok fel.

Oh Chloe, mely kibeszéllhetetlen gyönyör szerettetni! Szent légyen e hely a szerelem Istenének. Rózsákkal ültetem körül e szílt s a szökellő tekercsény magasan fusson fel törzsökére bársony virágaival. Ide gyűjtöm az egész tavaszt; a piros bazsarózsát a liliom mellé ültetem; bejárom a réteket s a dombokat s megfosztom őket virító csemtéiktől; a korán kikircset, az illatos violát, a homálykedvelő gyöngyvirágot, a barna pézmát, a szép boricsot, mint Chloemnak kék szemi; az égő pipacsot, a szép császnát, csüggő liliomaival s mindent, amit lelek. Olyanná teszem majd a szép helyt, mint egy illattal eltölt berek. S akkor idecsalom a forrás vizét s körülveszem vele ültetésemet, hogy váljon kis szigetté s bekerítem galagonyával, vadrózsával s kökénnyel, hogy juhaim s a kártékony kecskék fel ne falják, amit ültettem. Jőjetek ide akkor ti, kik a szerelemnek éltek, nyögdellő gerlicék, jőjetek e szíl tetejére s búsongjatok. Ti is lármás verebek ugrándozzatok a rózsakerítésem hintáló ágain. Ti tarka lepkék üzzétek egymást a virágok közt s nősszetek a rengő liliomon!

Majd így szól az álmélkodó pásztor, midőn itt elballag s a zephirek még távolról reá lehellik az édes illatot: Mely Istenségnek szent e hely? A mennybeli Vénusznak-e? vagy Diána fogta tán védje alá, hogy eltikkadván a vadászatban itt kényére szunnyadhasson?

II. KÖNYV

Daphne és Chloe

DAPHNE. Nézd, túl ama fekete hegyen emelkedik a hold s már a felső fák közt ragyog. Gyönyörü a hely; múlassunk itt. A bátyám hazavezérli a nyájat.

CHLOE. Kies a hely, kies az esti hűsség: múlassunk.

DAPHNE. Látod ama szirtet? Az mellett van az ifju Alexisz kertje. Jer, nézzünk be kerítésén. Legszebb kert az e tájon; nincs egy is oly szép rendben, nincs egy is oly szép munkában.

CHLOE. Jó, nézzük.

DAPHNE. Egy pásztor sem érti úgy a kertészkedést. - Nem?

CHLOE. Az úgy van.

DAPHNE. Nézd, mi buján nő minden, valami a földön elcsúsz vagy karókon tartózkodik. Amott víz szakad a szirtről, patakká lesz s a kert árnyéki közt fut el. Oda fel a halom hátán, jászminnal hagyta beborúlni ernyőjét. Belőle talán az egész szép környen végig lát.

CHLOE. Lyányka, te hévvel dicsérsz! Való, gyönyörű minden; szebb a barna Alexisz kertje az egész körny kertjeinél; szebbek virágai minden más virágoknál; egy forrás sincs oly tiszta, egy sincs oly ízletes.

DAPHNE. Mit nevetsz, Chloe?

CHLOE. Én nevetek? - Nézd bár, letöröm e rózsát. Valld meg, nem édesb-e illatja, mint a más kertek rózsáinak? nem oly szép-e, mintha maga nevelte volna Ámor?

DAPHNE. Ne légy gonosz!

CHLOE. De ne folytsd el e sóhajtást, mely erővel emelinti mellyedet.

DAPHNE. Csintalan! jer innen.

CHLOE. Ily hamar mennénk? Én nem megyek. Itt gyönyörü lenni. De hallod? valami megzördült. Rejtezzünk e boroszlán alá; ott senki meg nem lát. Nézd, ő jön maga. Lassan! sugd meg hamar, nemde ő maga is szebb, mint minden más pásztor?

DAPHNE. Ah, eressz!

CHLOE. Nem innen egy léptet is! Nézd, hogy álmélkodik, hogy sóhajtgat! Hidd el, neki valamely leány űl szívében. De a te kezeid reszketnek? Mit félsz?

DAPHNE. Eressz! ah, kérlek, eressz!

CHLOE. De hallgass hát!

S a leányok a boroszlán sűrü levelei közzé rejtőztek el; s Alexisz, nem gyanítván, hogy valaki hallja, kedves szózattal ezt kezdé dallani:

„Sápadt csendes hold, légy tanúja kínjaimnak! s ti csendes árnyak, hányszor, ah hányszor sóhajtottátok ti ezt, Daphne, Daphne! utánam! Édes illatu virágim, a ti leveleiteken harmatcsepp ragyog, mint az én orcáimon a szerelem cseppjei! Ah! bár megvallhatnám neki, hogy őtet inkább szeretem, mint a méh a tavaszt! A minap öszvejöttem vele a kút mellett; egy nehéz korsót merített vala meg. Engedd, hadd vigyem én hajlékodhoz a nehéz korsót. Így szóllék akadozva. Te igenis jó vagy, ezt mondá. Reszketve vettem fel a nehéz korsót s némán, sóhajtozva a földre süllyedt szemekkel mentem mellette s nem mertem neki megvallani, hogy

inkább szeretem, mint a méh a tavaszt. Búsan hanyatlasz te itt énelőttem kis nárcisz! Még délben virítál s már fonnyadsz. Így, ah így fogok én is majd fonnyadni, én fiatal pásztor, ha megveti szerelmemet. Ha megveti azt, kis virág, ezer nemü fűveim, fő gyönyörködésem, fő gondom eddig: akkor majd orvos kéz nélkül fogtok ti is elfonnyadni, mert nekem többé semmi öröm nem virít. Megfojt benneteket a vad gyom s dögletes árnyakkal borít el a dudva. Te is oda lész, szép gyümölcsös! kezeimnek ültetménye! mely nekem ekkoráig a legízletesb termést nyújtottad. Búsan fognak majd levél és gyümölcs nélkül kiállani elhaló törzsökeid a gazból; én pedig alattok töltöm el sóhajtozva szomoru életemnek napjait. Te azalatt, míg hamvaim itt nyugszanak, egy érdemesb férj ölelései közt élj a legtökéletesb boldogsággal. - De mit gyötresz irtózatos csüggedés? Még virít reményem, mert nyájasan mosolyg ő, midőn mellette késlelt lépésekkel elballagok. Minap a dombon fúttam nádamat, ő pedig a szomszéd úton mendegélt hazafelé. Megállott sípom hallására. Mihelyt megláttam, reszketni kezdtek ujjaim, de ő a hibás sípolás mellett is veszteg maradott. Oh, ha egykor menyegzői koszorúval hozhatom árnyatok alá! Szebb szín fusson el ekkor benneteket, kis virágok; édesb illatokkal fogadjatok el akkoron. Te pedig, kedves gyümölcsösem, érezd asszonyodnak jelenését, s hajtsd le hozzá rakott ágaidat."

Így énekle Alexisz. Daphne sóhajtva hallgatá az ő énekét s keze reszketett barátnéja kezében. De Chloe előkiáltotta. Alexisz, Daphne szeret téged! Íme itt áll velem a boroszlán alatt. Jer, csókold fel orcájiról szerelme könyűjit. Félve lépett hozzájok Alexisz. De örömét nem tudom kimondani, midőn Daphné, Chloejának mellyére simúlva, szemérmesen megvallotta, hogy őtet szereti.

III. KÖNYV

Az eltökélés

Hova téved megsebesűlt lábam a tövisen s sűrűn öszvenőtt gazon keresztül? Istenek! mely rezzentő gyönyör! A fenyő verhenyeg törzsöke s a cser vastag dereka magasan üti ki magát a boglyas csalét közzül s bús ernyőre boltozódik felettem. Mely homályt, mely komoly búslakodást ráztok ti énreám fekete gallyak? Itt űlök le e reves tölgytörzsöken, melyet hálóval szőtt be a repkény; itt, hova még nem tört útat emberi nyom, hol senki nem akad reám, hanemha valamely magányos madár vagy az a méh, mely mézét a szomszéd cserben készíti; vagy egy zephir, mely magányában nevekedvén még nem lebdesett pihegő melly körül. Vagy te, csácsogó patak! hova, hova sietsz te a kimosott gyökerek s cserék bokros szövevényei közt? Kísérni fogom habjaidat, talán gazosb rejtekekre vezetsz. Istenek, mely táj nyúl el itt szemeim előtt! Egy meredek kőszál párkányozatján állok s letekintek az alattam fekvő völgyre. Ide űlök e repedéses szirtdarabokra, hol a csermelye fecsegve omol a fenyves közzé s úgy zuhog, mint midőn távolról zeng az ég. Száraz ágak fityegnek szomorúan a szírtről, mint az embergyűlölő Timon komor homlokán az öszvebomlott haj, ki még nem csókolt leányt. Lelépegetek a völgybe s búsan, tévelygő lépésekkel mégyek el a víz mellett, mely a pusztás völgyen csapong. Idvez légy, magányos völgy s te szép erdő! Itt fogok tévelygeni kiszáradt fövenyiden, o vízpart! Bánatoknak menedéke, bús erdő, a te árnyadban fogok én, új remete keresni nyúgodalmat. Maradj el tőlem Ámor; nem akadnak itten a te nyílaid énreám; nem fogok én többé szeretni. Fenntebb elmélkedésekbe merítem el itt, e magányos tájakon, magamat. Isten hozzád barna leány, te, ki védtelen szívembe szerelmet villámlál! Még tegnap vígan szökdelltél könnyü fejér lepledben körültem, mint ím e hab szökdell itt a napfényen. Te is, szöghajú leány! epedő tekinteted... ah, nagy erőt, igen nagy erőt vettél te az én szívemen!... s pihegő szép mellyed... tartok tőle, hogy azt gyakorta fogom bús elmélkedéseimben látni! hogy

érette gyakran fogok sóhajtani! Maradj boldogúl, Melinde, komoly képeddel, mint Pallász s felséges lépéseiddel! S te, szeretett Psycharion, aki magadat szemérmesen vonogattad csókjaim elől s végre mégis megcsókolál! Ide rejtem magamat s elmerűlve szomoru elmélkedéseim közzé a fenyves éjébe dőlök el s kacagom az ólálkodó szerelmet s a fák sikátoraiban fogok tévelygeni s... De Istenek! mit látnak szemeim a part homokjában? Reszketek. Ah, valamely leányka nyoma! Parányi szép láb! Mély elmélkedések, búslakodás, hova lettetek? hol vagytok? Mi szépek voltak léptei! Utána indúlok. Lyánka, lyánka, sietek nyomod után! Oh, ha reád találhatnék! mint szorítnálak karjaim közzé és... Ne szaladj édes! Vagy szaladj úgy, mint a rózsa szalad zephyrnek csókjai elől. Elhajlik előle s még édesb mosolyodással tér vissza csókjaihoz.

A tavasz

- - - -

A fűves

Fekete fenyves! te, ki nyílegyenességű derekaidat sűrűn és magasan ütöd ki setét árnyak közzül! ti terpedt agg tölgyek! s te folyam, aki csillogó mormolással futsz el ama kék hegy alatt! nem titeket foglak én most nézelleni. Most engem a füves fogadjon el, ez a csudálást érdemlő világ kicsinyben, véghetetlenül különböző szépségeivel. Véghetetlen nemü termések! millió különbségü lakosok! íme némelyike a fű labirintjeiben csúsz és mász; véghetetlenül különböznek formájokra s tetemekre és mégis mindenike itt leli élelmét, itt lakását, polgártársok; jó mindenike a maga nemében és tökéletes! Mely lassú hömpelygéssel suhansz el, te kis forrás a kék liliom és vízi rózsa szálai közt! Kis gyűrűket kötsz száraik körül s meggörbíted őket. Virágokkal egyveleg áll a két partodon a kövér fű, leeresztik fejeiket s tiszta folyamatod hűs boltjaik alatt fut el s sokféle színekkel ragyog. Keresztülnézek e kis berkén a meghajtott fűnek; oh mint ragyog a számtalan színü zöld a nap súgáraiban! Mozgó árnyat vet egyike a másikra; felnyúlt vékony szálak ütik ki magokat a pulya fűből s csipkézett ágaikkal kérkednek vagy magasra emelik ingó virágaikat. De te, kék viola, képe a való bölcsnek! te alant állasz a fűben és onnan öntöd élesztő illatodat; nem úgy mint a szagtalan virágok, melyek a fű felett elnyúlnak s bután kérkednek. Repdeső bogarak kergetik egymást a fű szálai közt, hamar elveszti őket szemem az árny zöld homályában; ismét a verőfényre gyűlnek, seregesen repülnek fel s vígan táncolnak a nap melegén.

Mely szép virág hintál amott a patak megett! mint ragyog égő színe! De nem; kedves csalódás! egy lepe repűl fel az ingó fűszálról. Veres szárnyan dong el egy fekete páncélú bogár mellettem s amoda űl, talán párja mellé a mályvarózsára. Csendesedjél el zörgő patak; ne susogjatok a levelekkel enyelgő zephyrek. Csalódom-e vagy valóan hallom lassú énekeiteket? Igenis, énekelnek, de fülünk tompa érteni lassu zengzeteiket, valamint szemünk az vékony tetemeik vizsgálására. Mely kedves zsibongás ez körültem? mitől mozognak a virágok? Egy sereg méh szállotta meg őket, vígan repűlnek ki távol lakhelyeikből s a kerten és réteken szélednek el. Válongatva szedik sárga zsákmányaikat s visszamennek köztársaságokat gazdagítani; egyenlő szorgalommal dolgozik mindenike, nincs köztök henye tag; zsibegve szállják meg a virágokat s kutatva dugják szőrös fejeiket a virágkelyhekbe vagy nagy fáradsággal befúrják magokat a még ki nem nyílt rózsába; a rózsa beszívja magát s elzárja a kis tolvajt, ki kincsét, melyet talán még csak holnap nyitott volna fel a kelő napnak s reszkető harmatcseppnek, előre meglopja.

Amott a pézmára űl egy lepe s elterpeszti hímes szárnyát. Bíborszín pettyek vannak tiszta ezüstjén s arany prémje zölddé változik el szárnyának szélein. Így űl ő cifrán s csínosgatja fejének ezüst csombókját. Szép lepe, nyomd le a virágot a patakhoz s csudáld szépségedet. Úgy hasonlítani fogsz Belindéhez, ki feledi tűkre előtt, hogy neki többnek illene lenni mint lepének. Köntöse nincs oly szép, mint a tiéd; de szint úgy nem elmélkedik, mint te!

Mely pajkosságot követtek el kis zephyrek? Egymást űzve hömpelygenek a fűvön. Mint a lassu szél a tó csendes habjait, úgy keverik öszve a suhogó fűvet. Tarka lakosaik felreppennek alólok s lenéznek eldúlt hajlékaikra. Mostan ismét elcsendesedtek a pajkoskodók s a virágok és a zöld fű újonnan magokra csalják őket.

De oh, miért nem rejtezhetem el mostan! Fedezzetek el kis virágok! Imhol jő az ifju Lizidór, arannyal tűzött ruhában; sietve mégy el a természet mellett a paraszt fűven s egy olasz rondót cincog. Hiába mosolyog őreá a természet. Megvénült Szép az Lizidór előtt. A szép Wilhelminéhez siet, kinél a nagyvilág játékra gyűl együvé. Ott jobban fogja gazdag új öltözete a szemet múlatni, mint a piros esthajnal. Mint kacag majd felettem, ha megsejt, hogy én, távol a csillogó nagyvilágtól, a fűben fetrengek a bogarak között! De engedjen meg kábaságomnak a

Mélt. Úr, hogy gazdag ruháját és e táncpalotákban tanult módos síklásait nem csudálom; ím e fűszálan egy bogár mász; szárnya zöld arany s gyönyörűen játssza a szivárvány színeit; engedjen meg a természetnek, aki egy nyomorúlt bogárnak sokkal pompásb ruhát ada, mint a Mélt. Úrnak a legkényesebb mesterség adhat.

Oh, mely szép vagy te, természet! mely igen szép vagy te, még leggondatlanabb míveidben is. Ismeretlen az előtt a legtisztább gyönyörködés, aki tunya érzéketlenséggel mégyen el a te szépségeid mellett, akinek zabolátlan indúlatok s álörömek által elvetemített lelke ezeket el nem fogadhatja. Boldog, akinek semmi pironságot nem rettegő szíve ezeket érzi. Ahol mások után mennek el, ott ez körül ezer gyönyörűség mosolyog. A természet az ő kedvéért szépíti magát; érzékei újabb forrásaira akadnak az örömnek minden ösvényein, ahol mégyen, minden árnyban, ahol múlat. Tiszta s szelídebb gyönyörködést tölt őneki minden forrás, illatoz őneki minden virág, zeng és suhog neki minden csalét. Nem ízetleníti el semmi csömör szüntelen új gyönyörűségeit, melyeket a természet szépségei határtalan különbséggel nyújtanak; szépek azok s végtelenűl különbözők legkisebb munkáiban is s mindenik hasznos végre való s minden tekintetben jó és szép. Boldog, oh boldog, aki e fogyhatatlan kútfőből meríti ártatlan gyönyörködéseit. Az ő elméje vídám, mint a legszebb tavaszi nap; indúlatjai tiszták, csendesek, mint azok a zephyrek, kik illatokat lehellve lengenek körülte.

LAWRENCE STERNE

YORICK LEVELEI ELÍZÁHOZ ÉS VISZONT

részletek

YORICK ELÍZÁHOZ

Könyveimet Elíza együtt veendi e levelemmel. - Predikacióim azon melegen buzogtak fel szívemből s óhajtanám hogy avagy csak ez méltókká tehetné hogy neki nyujtassanak. Egyéb munkáim agyvelőmből jöttek elő és így nem sokat aggódom ezek akármiként fogadtatnak.

Mint esett, Asszonyom, én nem tudom, de annyi bizonyos, hogy szerelmes vagyok félig beléd. Egészen kellene annak lennem, mert ennyi tökélményt nem találtam senkiben s nem ismerek asszonyt, aki felől úgy nem lehet megszűnnöm gondolkodni, mint tefelőled.

Leghűbb szolgád
Laurent Sterne.

ELÍZA YORICKHOZ

Tisztelt Bramín! Vettem az Úr Érzékeny Útazását s nem győzöm képzelődése erejét csudálni. Az bennem oly érzéseket ébreszte fel, amik felől nem hihettem volna, hogy enyémek lehessenek. Elkevélyít az Úr s azt cselekszi, hogy még gyönyörködöm szívemnek érzékeny voltán.

Hány helyt nem öntötték el a munka lapjait könyűim! De azok öröm könyűi voltak, szívem látszott lecsorogni szemeimből. Ah, jó Yorick, az Úr lelkemnek minden szép érzéseit felverte álmokból!

Az az út, melyen az emberi ismeretek határjait kijjebbre szándékozik terjeszteni, felette jól választott út - szívet érdekelve szól az észhez. - Író magának nem igérhet nagyobb megtisztelteteést, mint midőn olvasóit sóhajtásokra s könyűkre látja fakadni. - Oh, mennyiszer láthatá vala így az Úr megdicsőítve magát!

Kérem az Urat, ha becsülésére nem tart éppen méltatlannak, szüntesse el hízelkedéseit. Én már is oly igen hiu vagyok. Mit nem csinálhatnának belőlem egy oly ember magasztalásai, kit szívem tisztel és szeret!

Maradok a szónak legszélesebb értelmében

barátnéja:
Elíza

YORICK ELÍZÁHOZ

E levelemet, édes barátom, James úrnál írom hozzád. Ő maga könnyebbre öltözködik, szeretetre méltó hitvese pedig mellettem fogott helyt s együtt írja velem levelét. - Bús tudósításodat dél előtt vevém. Bús az! valóban bús, kedves Elíza! mert ki olvashatja fojtó elkeseredés nélkül inségeidnek hosszu rendét? - szegény Elíza! terajtad, újabb elnehezűlésed előtt is már

rettenetes suly feküdött; tartok tőle, hogy beteg lelked alatta öszveroskad s felgyógyulásodat lehetetlenné fogja tenni. Csak bátorságodat, csak szelíd lelked nyugalmát ne hagyd elenyészni, édes Elíza! - Rólad, egyedül rólad beszéllénk egész nap; szelíd erkölcseidről, bölcsen tűrő ártatlan lelkedről. Jámesné és a Bramín ezerszer önték egymásba ellágyult keserveknek cseppjeiket.

***ék - kimondom világosan - romlott rút lelkek. Annyit értettem felőlök, hogy neveiket lehetetlen többé háborodás nélkül értenem. Hogyan lehettek ők csak egyszer is az én Elízám körül, hogy hamis, alacsony leikeiket vele egészen meg ne ismértessék? - Úgy hittem volt, hogy amit tőlem hallál elegendő lesz szívedet mély útálattal eltölteni erántok. És mégis azt írod s azt mondád nem sok idő előtt Jamesnének, hogy ők tégedet érzékenyül szeretnek. Barátnénkat az a tartalék, hogy néked fájni találhat vele s felháboríthatja szíved csendét, megnémítá; nem merte elődbe tenni gaz voltoknak megcáfolhatatlan bizonyságit. Az ég szerelmére, kedves Elíza! ne írj nekik! ne mocskold meg szép szívedet az ő társaságok által! - Szeretnek! - Mi bizonyságaid vannak eránta? Mutatták-e cselekedettel? Igyekezték-e szaporítani örömeidet? Adták-e jelét, hogy nevednek tekintete előttök is szent? Azt nem; de sírnak, nyögnek s ezer szépségeket mondogatnak ágyad körül. Patvarra velek, ezekkel az alakoskodásokkal! - Jamesnét hideg hüledezés fogja el, mikor eszébe jut, hogy megígérted viszontagolni látogatásaikat. - Elíza, én téged határ nélkül becsüllek, minden cselekedetidet tisztelem: csak azt az egyet nem tudom tisztelni, hogy hajlandóságodat néha olyakra vesztegeted, kik csak azt sem érdemlik, hogy megpillantsd.

Bocsáss meg gondjaimnak, édes lányom! nézzed el talán igen is messze ment bizakodásomat! Az azon szeretetből ered, mely nem ismér határt és amelyet szívem csak elhültével fog letehetni. Fontold meg, Elíza, mi indíthat engem tartózkodás nélkül kimondani mindég, amit jónak ítélek s intéseim eredhetnek-e más forrásból, mint amit említettem.

Elíza, te felette derék asszony vagy. Csak valamivel több eltökéltségét lelkednek, csak egy kevéssel több magad érzését s te vagy, akiben nemed minden tökélményeit egyetemben fogja szemlélhetni.

Mit nem adnék érte, ha azon elhittségnek egy részét, mellyel téged ellenségeid vádolgatnak, tiéddé tehetném! Mert én, Elíza, úgy hiszem, hogy a kevélységnek jó lélekben jó sikere van.

Elíza! én téged nem látlak meg többé! De hízelkedem vele magamnak, hogy rólam néha barátsággal fogsz emlékezni, mert tudod, érzed, hogy végtelenül szeretlek és hogy szíved egyenességére oly igen nagy gondom van, hogy kevésb bánatomra fogna válni azt értenem, hogy téged szerencsétlenség ért, mint a legkisebb csorbúlást látnom azon tekinteten, mellyel önmagadnak önmagad tartozol.

Ez intést nem vala erőm elfojtani; szándékom ellen repűle ki mellyemből. Isten veled Elíza! Lebegjen az ég atyai védelme feletted!

- - - -

Mely irtózatos azoknak az idő gyors multa, akik bizonytalanságban s vétekben élnek! Minden perc felfalja nagybecsü léteknek egy részét s erős karral rántja tovább.

Hova? Azt ők nem tudják. Úgy mondják, a Semmibe. De maga ez a Semmi is elborzasztja őket. Így hánykódik, így hűledez a szkeptikus.

De, aki gyönyörűségét a rényben keresi, azt nem rettenti az idő sebes futása. Akinek lelke tiszta, rettegés nélkül várja az órát, mely kiszabadítja romladozó sárházából s a földi élet sok inségei alól megmenti. Az ilyetén úgy nézi az időt, mint ellenséget, aki útját állja a boldogságnak mennyei honja felé.

Elélt napjaim semmik immár; nem enyémek többé; belőlök nincsen meg egyebem egy álomforma emlékezésnél.

Gondomnak tehát egyedül arra kell lenni, amim élni még hátra vagyon s oda kell törekednem, hogy botlásaimat kútfejeivé tehessem a rénynek. Oh! hogy lelkemet minden felkelő nap a bölcsességben nevekedni s érettebb tökélményekkel ragyogni láthassa! míg végre bírám méltónak ítélend azon állapotra, mely merő tisztaság.

Alázatban s teljes magam megadásával hajtok főt a reám mért nyomoruságok sullya alatt s hálát adok a természet szabados Urának oktató látogatásaiért.

A feddtelenség bátor és nem retteg, ha felette az eget setét borulatok fogják is el. Néki még a rettentő borúlat is kegyelem mosolygása. Egy síránkozásban töltött nap egy örömekkel gazdag esztendőt ígér. A viszontagságok nem azért szállanak reánk, hogy öszverontsanak, hanem, hogy jobbakká tegyenek. Aki egy óráig tartó kínt szenved, elég erőt lel szenvedéseiben bátran megvívni hátra való bajaival.

Bocsásson áldást az ég mind barátimra, mind ellenségeimre, nekem pedig adjon lelki nyugodalmat. Ez egész könyörgésem.

E.

YORICK ELÍZÁHOZ

Kedves Elíza! Ma új naplót kezdek. Meglátod azt, mert, ha nem élek addig, míg te visszatérsz Angliába, véghagyományomban néked fogom rendelni. - Búsan önti tollam sorait. Örömest víg dolgokat írnék s tudom, hogy ha leveleket írhatnék hozzád, azok nem volnának búsak; de felette kevésnek lenne szerencséje hozzád eljuthatni. Azonban minden postával kapsz tőlem egy-két sort, valamíg kezed jelt nem adand, hogy többé ne írjak.

Tudósíts, kedves barátném, mint vagy, bajodat mint viseled, az úthoz mennyire vagy készen, dolgaid jól mennek-e. Írj meg, írj meg mindent! Ha az ellenkező szelek még Dealben találnak tartóztatni, engemet Jamesné barátnénkkal bizonyosan meglátsz magadnál. Repülve mennék hozzád, édes Elíza, hahogy valamiben szolgálatodra tudnék lenni; sőt repülve azért is, hogy édesen meglepjelek.

- - - -

gyöngycsigák segédjekre. Édes barátném, engedd, hadd mondom el ismét azt a valót, amit tőlem már gyakorta hallál. Mikor én téged először láttalak, úgy néztem reád, mint valamely szánást érdemlő, mindennapi asszonyra. Öltözeted, noha akként szabva, amint hordották, rajtad nem álla jól, téged rúttá csinált. De téged semmi nem tudna úgy elrútítani, mintha az a gyengeség szállana meg, hogy szépnek tetszeni s csudáltatni óhajts. - Nem Elíza! te nem vagy szép s a te képed nem olyan, amit azoknak, akik látnak, csak tizedrésze is szépnek találjon; de rajta valami több van elöntve mint csak szépség s nem kétségeskedem kimondani, hogy ily elmés, ily jó, ily érzékeny képet nem láttam soha; s hogy tekörülted nem tölthet el három órát egy el nem tompult szívű ember, hogy csudálód, barátod ne legyen, ha az a makacsság nem szállana meg, hogy előtte idegen karaktert játsszál, ha azt a mesterségtelen tettetést nem ismerő teremtést mutatod neki magadban, akinek tégedet a természet csinált. Szemeidben, szavadban neked valami érdeklőbb, olvasztóbb vagyon, mint amit más asszonyokon találni. De ezek a te nevetlen, szívrabló kecseid csak a legkényesb ízletü embert hatják meg.

Ha férjed itt volna s pénzen kellene tőle megvásárlanom az engedelmet, örömest megadnék neki ötszáz fontot esztendőnként, hogy hagyjon naponként két óráig melletted űlnöm, míg Érzékeny Útazásomat írogatom. Felelek érte, hogy munkám végtelenül fogna nyerni ez által és hogy én hétszeresen visszakapnám pénzemet.

Képedért, mely Newhaméknál áll, nem adtam volna három fillért. Az egy valóságos kacér képe. Szemed s az egész arc - a legtökéletesb ovál, amit valaha láttam - az az affektált hunyorgás, az a fő félregörbítése és semmit, semmit nem mondó fizionómiád - melyek vagy barátidnak vagy magának a festőnek hamis ízletét kiáltják, egészen, de egészen el van hibítva!

- - - -

Megígérte az úr, hogy minden postával veendem levelét. - Igen jó! - Ad-e kezem valaha jelt az elnémulásra? azt képzelheti.

- - - -

Maga az idő az - elláttam édes Elíza - s kérlek hidd, amit mondok - ami vissza fogja adhatni egészségedet. Ez a hű s fáradhatatlan szószóló, aki oly sokakon segéllt, meg fogja azt nyerni az én Elízámnak is.

Elíza! én téged kimondhatatlanul tisztellek, hogy bizonyos dolgaidat, melyek, felfedődvén, tégedet a közcsudálás tárgyává fogtak volna tenni, titokban tartád. Azon szép szenvedésben, mely nem méltóztatik segédre szóllítani az idegen szánást és enyhítést, valamely fentebb nemű méltóság vagyon. Te a karaktert derekasan viseled s azt kezdem felőled hinni, tisztelt asszony, hogy te nem bírsz kevésb tökélménnyel, mint a Toby bátya özvegye.

Özvegy felől esvén szó, előre kérlek, hogy ha téged a sors azzá teszen, ne is álmodd, hogy valamely nabábhoz mégy, mert téged én veszlek el. Az én feleségem soká nem élhet. Hiába járta be az egész szebb egü Franciaországot s én nem ismerek méltóbbat néki helyébe lépni, mint téged. Való, hogy öszveroskadt, kiszáradt alkotmányom engemet közel nyolcvan esztendőssé teszen, te pedig csak huszonöt vagy. A különbség nem kicsiny: de én az esztendők hibáját szellem és kedveltető vídámság által fogom kipótlani. Soha Swift nem szerette úgy a maga Stelláját, nem úgy soha Scarron a maga Maintenonát s Saccharisszát Waller, ahogyan én foglak téged mind szeretni, mind munkáim által halhatatlanná énekelni. - Oh te, szívem szerént teremtett asszony! mind e nevek, bármely ragyogókká lettenek is, elhomályosodnak egykor a te neved mellett. Feleld nékem, hogy elfogadod ajánlásomat és hogy te, mint az a személy, ki felől a Spectator emlékezik, inkább óhajtod egy öreg férj saruszíjjait fűzögetni, mint egy világ fiához menni. - Isten veled, szeretett Simplícia! Én egészen tiéd vagyok! örökre tiéd vagyok!

Tristram.

ELÍZA YORICKHOZ

Szeretett Bramín! Imhol az utolsó levél, melyet hozzád, míg még Angliának széleit látni engedtetik, írnom lehet. Kevés órák alatt itt hagylak, szabadságnak boldog szigete! itt hagylak - oh, hadd nevezzem egy kevély nevén! - hazája az én Yorickomnak!

- - - -

Éppen most vala nálam a hajóskapitány jelenteni, hogy az éjjel indúlunk. A szelek kedveznek. Hadd öntsem ki tehát lelkemet az úr kebelébe, míg még azt kevés pillantataim engedik.

Isten veled, tiszteletre legméltóbb, legjobb ember! legérzékenyebb szívü teremtés, Isten veled! Emlékezeted nálam örökké becsben fog maradni. Te nékem mindég jelen leendesz. Légyen Elíza is mindég kedves a te szívednek!

Meglesz, amit kívánsz, Elíza becsülni fogja magát. Yorick miatt fogja becsülni magát, ki neki örök barátja.

Himnuszodat a Reményhez minden reggel el fogom énekelni. De az ének alatt csorgani fognak a hozzád vágyás könyűi.

Isten veled, kedves Bramin! hűséges oktatóm, Isten veled!

A boldogság legyen elválhatatlan társad, a béke koronázza meg napjaidat! Ezt óhajtja

elváltozhatatlan barátnéd:
Elíza.

Isten veled! Isten veled! Isten veled!

Mihelyt Anglia felé hajót találunk elő, venni fogod levelemet. Bizonyosan fogod. -

TOLDALÉK

RAYNALNAK KESERVE ELÍZA UTÁN

Anjingának szűk határa, maroknyi föld, mi vagy te? de Elíza tebenned született! Eljő a nap, hogy e roppant páhók, melyekkel a kincsért vesző Európeusz betornyozta Ázsiának távol partjait, nem lesznek többé. Vad fű fogja őket elborítani s a megbosszult indusz nyugalmas lakokat állít azoknak dőledékjeikben, minekelőtte még egy-két század elmúland. De ha írásaim nem halnak meg egészen, Anjingának neve élni fog az embereknél. S akik engem olvasandanak, akiket a szél e partok felé verend, ezt fogják mondani: *Itt született Elíza Draper!* - s ha breton leend közöttök, ezt veti majd kevélyen hozzá: *Itt!* s - *angol atyától!*

Oh, hadd öntsem ki szabadon szívemnek keserü gyötrelmeit s e fakadozó bús könyűket! Elíza nekem barátném volt. Olvasó, akárki vagy, bocsásd meg e meggyőzhetetlen ellágyulást! hagyd keseregnem az én Elízámat! És ha a te szívedet egyvalaha szánakozásra hajtottam az emberiség inségein, most viszontag te lágyulj el az én szenvedéseimen. Én tenéked barátod valék, anélkül, hogy téged ismertelek volna: légy te viszont ez egyszer az enyém. Szánakozásod nékem egész bér lesz.

Elíza őseinek hazájában végezte el pályafutását, harmincharmadik esztendejében életének. Egy mennyei lélek egy mennyei testtől vála el. Tí, kik e helyhez járultok, hol szent hamvai nyugszanak, írjátok ezt márványára: Ez s ez esztendőben, ez s ez holnapban, ez s ez nap, ez s ez órában visszaszívá Isten a maga lehelletét s Elíza megholt.

Új ösvénynek eredett író, néki csudálója s barátja! nem Elíza sugallá-e a te munkáidat? nem ő öntötte-e a tolladba azoknak legérdeklőbb rendeit? Szerencsés Sterne! te már nem vagy s én még vagyok! Én együtt siratálak téged Elízával; te őtet most együtt siratnád velem; s ha úgy akará vala az ég, hogy ti tovább éljetek nálamnál, te véle sirattál volna engem.

A férfiak úgy vallák, hogy nincs asszony, aki annyi keccsel bírjon, mint Elíza. Ugyanezt vallák az asszonyok is. Mindnyájan tisztelték lelke színetlenségét, mindnyájan tisztelték érzékeny szívét, mindnyájan kedélykedének ismeretsége szerencséjével. Az irígység nem esett egy érdemnek, mely magát nem ismerte.

Anjinga! kétségkívül szerencsés égszakodnak kell köszönni azt a csaknem öszveférhetetlen együttlétét a gyönyörnek és szeméremnek, mely az ő egész személyét elöntötte s minden mozdulatain lebegett. A faragó, ha a gyönyört akarta volna előadni, Elízát vevé vala példányul: ő szolgált volna példányul annak is, aki a szemérmet akarta volna festeni. E nálunk ismeretlen szépségü lelket Angliának komor és felleges ege el nem olthatá. Valamely győzhetetlen kellem terjede el mindenen, amit csinált. A kívánság - de a félénk kívánság - némán ballagott és remegve lépései után. Csak a széplelkű ember merte volna szeretni; de nem merte volna neki megvallani, hogy szereti.

Mindenütt keresem Elízát.....

- - - -

ÉRZÉKENY ÚTAZÁSOK
FRANCIA- ÉS OLASZORSZÁGBAN

Franciaországban, mondám, ahhoz jobban értenek.

S az úr járt Franciaországban? kérdé az idegen s a legnyájasb diadallal a világon felém fordult. - Különös! mondám, elgondolván a dolgot - hogy egy huszonegy tengeri mértföldnyi útacska - mert hiszen Calais egy talppal sincsen tovább Dovertól - valakinek ennyi igazat adhat. - Magam akarom meglátni. - S ezzel, anélkül, hogy csak egy szóval is válaszoltam volna kérdésére, egyenesen hazamentem, - öszvepakoltam félducet inget és egy pár fekete selyemnadrágot - a kabát, mely nyakamon fityeg, mondám, s egy-két pillantást vetettem könyökére, elég jó; - fel előpénzeztem egy űlést a Doveri postaszekeren s útnak eredvén másnap reggeli kilenckor, már háromkor oly tagadhatatlanképpen Franciaországban ültem egy tányér csibefricassée mellett, hogy ha akkor éjjel meg talált volna ölni a kólyika, az egész világ sem tudta volna motyómat a *droit d'aubaine* alól kiszabadítani. - Ingeim s a fekete selyemnadrág s a motyózsákom mindenestül ami abban volt, reá holt volna a francia királyra. - Még e kis képet is, melyet oly rég olta hordok és amely eránt neked, Elíza, gyakran tevék fogadást hogy sírba fog velem szállani, levonták volna nyakamból. - Nem nagylelkűsen! Egy gondolatlan külföldinek díbdábságát, ki felségednek alattvalói által szédíttetett el, elfoglalni. - Szír, az egekre! ez éppen nem szép! - s sajnálom, hogy ezt egy ennyire civilizált, ennyire nyájasszerű, egy emberiségre s gyengéd érzései által ennyire elhíresedett nép uralkodójának kénytelen vagyok kimondani.

- De hiszen alig léptem felségednek földjére -

- - - -

ELŐBESZÉD A DÉSOBLIGEANTE-BAN

Nem egy peripatétikus filozófusnak kelle tennie azt a megjegyzést, hogy a természet a maga kérdésbe vehetlen hatalmából határt vona az emberi kedvetlenség körül. Ezt az ő célját a legkönnyebb és legalkalmasabb eszköz által úgy érte el, hogy reá azt a csaknem meggyőzhetetlen kénytelenséget rakta, hogy tulajdon hazájában szerezze meg, ami neki javára való és ugyanott tűrje bajait. Egyedül ottan tömte körül őtet a legalkalmasb tárgyakkal, melyek szerencséjét vele együtt érezhetik vagy egy részét magokra által vehetik azon sulyoknak, melyek minden időben és minden tartományban egy pár vállakra nehezek voltak volna. Nem tagadhatni, hogy fel vagyunk ruházva egy tökéletlen képességgel boldogságunkat olykor e határon túl is terjeszteni. De úgy vagyon elrendelve, hogy a nyelv, ismeretségek és szövetkezések hija s a nevelés, erkölcsök, szokások és öltözet különbsége meg, megannyi gátlásaink érezéseinket tulajdon szféránkon túl közleni, hogy az nehánykor tökéletes lehetetlenséggé lesz.

Innen természetesen kell következni, hogy az érzékeny commercium bilansza mindég az ellen vagyon, aki ezt idegen földön űzi. Kénytelen venni, amire szüksége nincs s az ár meg vagyon szabva.

Konverzációját az odavalók ritkán fogják a magokéikon felcserélni, anélkül, hogy rovására nagy diszkontót ne tégyenek; és ha ez őtet végtére arra kényszeríti, hogy magát méltányabb kufároknak kezeikre bízza, hogy konverzációt, amilyet lehet, kapjon: nincs szükség divinációi nagy talentomra, hogy kitaláljuk, mely félen áll a nyereség.

Ez engem tárgyamra vezet és ha désobligeante-omnak örök hintálásai megengedik, hogy folyvást írjak, elbeszéllem az útazóknak kauzális és finalis okaikat.

Midőn honjaikat e munkátlanok hagyják el s valamely okból útaznak, az bizonyosan az itt következő három generális kauzából ered:

Testnek erőtelensége,
léleknek gyengesége,
kikerülhetetlen szükség.

A két alsóbb rubrika alá tartoznak minden szárazon vagy vizen utazóink, kik kevélységben, kandiságban, hiuságban s epés kedvetlenségben szenvednek. Olykor csak egyikében ezeknek, olykor többen egynél, azoknak minden lehető alnemeikben s minden lehető rokonságaikban egymás közt.

- - - -

S legvégül - engedelmével a kegyes olvasónak:

Az érzékeny útazó,

mely nevezet alatt enmagamat értem, aki útazásomat megtettem s már ülök s számot akarok adni útazásom felől, és aki éppen a szerént útaztam kénytelenségből és *par le besoin de voyager* mint akárki ezen klaszisban.

- - - -

AMIENS

Alig röpült ki számon a szó, midőn a gróf L*** hintója, melyben a húgával együtt ült, szekerem mellett elméne. Csak annyi ideje volt, hogy meghajtá magát felém, de mint aki azt akará jelenteni, hogy reám ismert és hogy mondani kívánna valamit.

Megállá, amit a tekintet ígért: mert még nem végeztem vala el vacsorámat, midőn bátyjának cselédje egy levelet hoz nekem tőle. Kért, hogy az első reggel, melyben nem fognék jobbat tehetni, adnám által Madame de Rambouilletnek az együttjövő levelet. Ehhez csak azt vetette, hogy szerette volna nekem előbeszélleni történetét s sajnálja, hogy erre ideje nem volt; de ha valaha Brüsszelbe találok jőni s addig nevét el nem feledtem, öröme lesz, ha amivel most adósom marada, le fogja fizethetni.

Meglátlak tehát, széplelkü asszony! - mondám. Visszajővén Olaszországból, Németországnak, Hollandnak veszem útamat s kitérek egy kis fordulattal Flanderbe. - Mit tesz az, ha tíz stáció volna is? Légyen bár ezer! - Mely szebbnemü gyönyörrel lesz megkoronázva útam, midőn egy beszédnek érdeklő történetei által lészek érdekelve, melyet előttem maga tartand a keresztviselő! Azt sírni látni! - S ha könnyűinek forrásaikat be nem tömhetem is, mely irígylést érdemlő érzet az, hogy egy szép asszony orcáiról a fájdalom cseppjeit le fogom törülhetni, mellette űlvén a szent éj csendében, homályában!

Gondolatomban minden bizonnyal nem vala semmi rossz. És mégis keserű vádakat tettem érte mindjárt ekkor szívemnek.

Életemnek különös boldogságai közé tartozik, hogy én, amint feljebb már említettem, a fülemig voltam mindég vagy ebbe vagy abba szerelmes. S úgy esvén, hogy utolsó lángom, midőn egy szegletnél találék elmenni, a féltékenységnek egy szusszant szele által kifúvatott; én azt mintegy három holnap előtt az én Elízám tiszta lámpájánál ismét meggyújtottam. S midőn azt cselekvém, esküdtem, hogy az égni fog egész útam alatt. - S mit használna titkolnom? örök hűséget fogadtam neki. Elízának egész szívemre vala jussa. Szenvedelmemet felosztani annyit teszen, mint fogyasztani, kitenni mint szerencséltetni. Aki szerencséltet, veszthet s akkor osztán Yorick, mit felelsz, mit felelhetsz egy illy hű szívnek? egy szívnek, mely el vagyon telve bízadalommal, - ily jó, ily szelíd, ily tiszta és vétlen?

Nem! nem! mondám, félbeszakasztván önmagamat; nem megyek Brüsszelbe! De képzeletem mindég mené a maga útját. - Emlékeztetém magamat elválásunk utolsó pillantatakori tekintetére, midőn sem Elíza, sem én nem tudánk egyebet mondani, mint egy adieu-t - képére tekintettem, melyet fekete pántlikán függeszte nyakamba. Elpirultam. Meg akarám csókolni. Egy titkos szégyen tartóztata. - Ez a gyenge virág, mondám kezembe szorítván a képet - el kell-e neki hervasztatni szintén töviglen? s általad kell-e elhervasztatnia, Yorick, ki azt fogadád, hogy kebled lészen sírja?

Örök kútfeje minden boldogságnak! kiáltám s térdre vetém magamat - légy bizonysága fogadásomnak! te és minden mennyei lelkek! nem látom meg Brüsszelt, hanemha Elíza is velem jő! ha az az út engem mennybe vinne is!

Az ilyetén nemü elragadtatásokban a szív az ész bosszujára mindég sokat mond.

- - - -

PÁRIZS

Gyönyörü város annak, aki szép hintóval, szép lovakkal, félducet lokájjal s három-négy szakáccsal bír! - Mely szabadon, mely kényére élhet benne az ember!

De az oly kisded princ, mint jómagam, aki cavalerieben gyengécske s egész infanterieje egyetlen egy főből áll, okosabban bán, ha a csata mezejét másnak hagyja, inkább a kabinetben igyekszik magát szignalizálni, ha fel s be juthat-el.

Fel s be mondom, mert oda nem lehet perpendiculáris lineában alábocsátkozni egy *me voici, mes enfans* - egy imhol vagyok-kal - akármit gondol egy vagy más.

Megvallom, az én első érzésem, mihelyt szobámban magamban és egyedül hagyattatám, korántsem volt oly hízelkedő, amilyennek azt előre képzeltem volt.

Lomha lépésekkel vonakodtam az ablakhoz a magam poros fekete kabátomban s egy egész tolongó világot láttam sárgába, kékbe, zöldbe, veresbe öltözve, a múlatság gyűrűje után vergődni - az öregek tört láncsákkal s sisakokban, melyekről már lehullott a vizír - az ifjak aranyragyogásu fegyverekben, befürtözve a két India tarka tollaival - mindnyájan az után döfölgetének, mint turnírjátékok hajdani lovancai, dicsőségért és szerelemért. -

Te, szegény Yorick! kiálték, mit akarsz te itten? Alig érkezél meg s ez a pillongó lárma csaknem öszvetört. Keress valamely kanyargó allét, mely be vagyon rakoncázva végein, melyben még soha nem ment zörgő szekér, hova még semmi szövétnek nem hányta sugárait. Ott a hely, ahol te világíthatod fel lelkedet, ahol valamely jószívü nimfecskével édes beszédbe eredhetel, ahol magadnak való koszorúcskát találsz.

Hulljon el orrom, ha teszem! mondám s elővontam zsebemből a Madame de Rambouillet-nek szóló levelet. - Első kimenetelem e dámához lesz. - „La Fleur?" - „Monsieur." - „Hívjon kend egy beretválót. - Azután kefélje ki a ruhámat."

- - - -

A PASSEPORT

A FOGADÓBAN

Én csak azért vevém oly könnyen a dolgot, mert aggódásom által nem akarám a szegény La Fleurt elrettenteni; s ugyanezért a vacsora felett vígabban mulaték vele, mint egyébkor szoktam vala, Párizs és az Opera Comique felől. - La Fleur is megjelent az operában s sarkamon követe szintén a könyváros boltjáig. De látván, hogy onnan egy fiatal, szép lánnyal jövök ki és hogy együtt mentem végig vele a Conti-szélen, nem tartá szükségesnek, hogy tovább kísérjen s arra gondolá magát, hogy rövidebb útat tesz s eléggé korán ére a hôtelbe s megérté, hogy a police erántam szorgalmatoskodik.

Elszedvén asztalomat, eleresztém, hogy ő is vacsoráljon. Ekkor komolyabban hányám meg bajos helyzetemet.

S itt tudom, barátom Eugén, mosolyogni fogsz, visszaemlékezvén elválásunk órájára. El kell mondanom a történetet.

Tudta Eugén, hogy én oly kevéssé szoktam elnyomasztva lenni pénzzel, mint jó gondolattal s félre vont s tudni akarta, mennyi pénzem van. Mutattam erszényemet. Ez ennyi útra nem lészen elég, ugymond s elővevé a magáét, hogy általtölthesse az enyémbe. Becsületemre, Eugén; ez elég lesz, mondám. - Higgy nekem, nem lesz elég, én jobban ismerem azt a két országot, ahova indulsz. - Az meglehet Eugén, felelék visszatolván adományát, de te feleded, hogy én nem leendek Párizsban harmad nap, hogy valamely gondolatlan szó vagy tett miatt megfognak s a Bastille-be zárnak, hol egy-két holnapig a francia király kosztján leszek s nem ürítem ki erszényemet. - Megengedj, monda Eugén; e kútfőre nem tarték számot.

A tréfa most valóra akara válni.

- - - -

Érezéseim gyengédebben soha nem voltak meghatva, soha még történet nem gyüjtötte öszve hamarabb szofista eszem megtévesztett lelkemnek elszórt tehetségeit. A rövid dal a madár szájában értelem nélkül volt: de oly egyező vala a természet sugallataival, hogy egy percben öszvedönté alaptalan okoskodásaimat a Bastille felől. Elfogott szívvel hágdaltam fel a grádicson s meghazudtolám, amit rajta lemenve mondottam volt.

Leplezd be magadat, ahogyan tetszik, raboskodás, te mindig keserü ital maradsz; és ámbár téged mindenütt és minden századokban ezereknek meg ezereknek inni adtak is, azért te nem vagy kevésbé keserü. - Te pedig háromszor édes és nyájas istenné, kit nyilván vagy alattomban az egész világ imád, a te szilkéd édes az íznek s édes marad valamíg a természet el nem változik. Semmi szómocsok nem piszkolhatja be a te hónál fejérb palástodat, semmi kémiai erő nem változtathatja el liliompálcádat vas cepterré. Ha te mosolyogsz reá, midőn kenyérhéját eszi, boldogabb a pásztor, mint szultánja, kinek udvarából számkivetve vagy. - Kegyelmes ég! mondám, térdemre ömölvén a legfelsőbb lépcsőn; csak egészséget adj nekem s e kegyes istenséget add társammá - oh, úgy hullasd tiaráidat aszerént, mint hópilléket azoknak fejeikre, kiket a vágyás annyira viszketegel utánok!

A RAB

PÁRIZS

A seregély a kalitkában engem szobámig kísért. Leűltem asztalomhoz s képemet felkönyöklött kezemen nyugtatám s elképzeltem azoknak nyomoruságaikat, akik rabságot szenvednek. Jól el valék készülve s ajtót, kaput nyitottam képzeleteimnek.

Legelébb azon millió embertársaimat akartam eltekinteni, akik rabságra születtek. De látván, hogy bármely érdeklő a kép, melyet felőlök csináltam, inségeiket nem hozhatom eléggé tisztán szem elébe és, hogy e szomoru gruppok sokasága engem csak elszór: egyes rabot vettem elő, úgy, ahogyan az a maga tömlöcében sorvad. Rostélyajtaján lestem ki őtet, hogy képét azon bús fény mellett végyem fel, mely tömlöcét világítja.

Félig már elfonnyadva láttam képét a hosszas szenvedés és várás által s érzettem, hogy a megcsalt remény mint betegítheti el a szívet. Közelebbről fogván szembe, sápadtnak tetszett ő, hideglelősnek. Harminc esztendő olta nem enyhítette keblét az esti szellő. Ezen hosszú idő olta nem látta a napot, holdat; fülei nem hallották rokonainak, barátjainak szózatjokat, gyermekei...

Szívem vérzeni kezde. Kénytelen valék a portrénak más részét venni elő.

- - - -

A madárról nincs egyéb mondanivalóm, mint hogy azon napság olta a maiig ezt a szerencsétlen madarat címerem sisakján viselem.

S bár próbálja valamely heraldikus, s monda, hogy a címert csak nemesek viselik s a címert az ember nyeri s nem maga adja magának!

A PASSEPORT

VERSAILLES

Egyszerre beeresztetém gróf B... úrnál. - Shakespeare asztalán állott s a gróf forgatta benne a leveleket. Én a könyvbe pillongtam, mintegy jeléül, hogy ismerem azt. - Felvezető nélkül jövök, mondám, mert tudtam, hogy gróf úrnak szobájában találni fogok egy valakit, aki velem e segédet közleni fogja. Az az én földim Shakespeare, mondám a könyvre mutatván ujjammal; *ayez la bonté, mon cher ami*, ezt vetém szavaimhoz, Shakespeare-nek lelkéhez intézvén a kérést - *de me faire cet honneur lá!*

A gróf mosolygott a felvezettetésnek ezen a különös nemén. Látta, hogy képem halvány és beteges s kért, fognék helyet. Engedtem s meg akarván menteni őtet a találgatás fáradságától, mi okból jelentem légyen meg nála, tekervények nélkül elmondám neki, amit a könyvesboltban hallék és, hogy azon kis bajban, melybe gondatlanságom vete, ez bátoríta fel hozzá folyamodnom. - S mely baj az? kérdé a gróf, hadd tudjam. - Elmondottam neki aszerént, amint már az olvasónak beszéllém.

Fogadósom, Monsieur le Comte, mondám végigérvén a beszéden, azzal ijeszt, hogy a Bastille-be fognak dugni. De én nem rettegek semmit; a világ legmíveltebb, legemberibb népe között vagyok s lelkem vétlennek kiált. Nem jöttem kikémelni az ország meztelen voltát s meg nem álmodám, hogy e gyanúba vétethetem. A franciák nagyszivüségével, Monsieur le Comte, nem fér öszve bántani a védtelent.

- - - -

Nem sokat tartozik a dologra, ha személyem valósága tolta-e ki a gróf emlékéből a szegény Yorick koponyáját vagy miként történhetett, hogy ő itt, hat vagy hét századot általszökvén, ily rendesen megtévedhete. A francia könnyebben koncipiál mint kombinál.

- - - -

A KÍSÉRTET

PÁRIZS

Amint a szekérből kiszállék, a portier azt mondá, hogy éppen most kerese valamely ifju leány-személy egy kézikosárkával. Ha még itt van-e vagy elment már, azt megmondani nem tudta. - Ide adatám vele szobám kolcsát s felfelé mentem a grádicson s amint a tizedik lépcsőre értem, a leány szembe jött velem.

Az az a szép szobaleány volt, akivel együtt sétáltam a Quai de Contin. Madame de Rambouillet kiküldötte vala egy marchande de modes után, ki az Hôtel de Modène szomszédjában lakott. S minthogy én meg nem jelentem vala nála, meghagyá a leánynak, járna végére, nem mentem-e el s ezen esetre nem hagytam-e hátra egy levelet az ő adressze alatt.

Még közel lévén szobám ajtajához, a szép szobaleány visszatért s bejött hozzám, míg asszonyához egy kártot írhatok.

Májusnak utolsó napjaiban volt az idő s az est gyönyörü vala. Az ablak cseresznyeszín selyemkárpitjai le valának eresztve. A nap hanyatlott s oly meleg színt terjesztett el keresztül a piros kárpitokon a leány szép orcáin, hogy azt hihetém, hogy pirúl. E gondolat engem is megpirított. Ketten valánk s ez a környülmény egy második pirúlást terjeszte el képemen, minekelőtte még ez az első eloszlott.

Van egy neme a kedves, félig vétkes elpirúlásnak, melyben a vérnek több része vagyon, mint magának az embernek. Egy lobbal küldetik el a szívtől s a rény utánareppen, nem visszahívni azt, hanem, hogy még gyönyörebbekké tégye érzéseit. Öszveelegyednek egymással.

Nem akarom azt leírni. - Elejéntén valamit érzék magamban, mely nem szintén egyezett öszve a rénynek azon leckéivel, melyeket a múlt estve a leánynak adtam vala. - Öt minűtig kerestem nyomtatott kártot. - Tudtam, hogy nálam olyan nincs. - Elővettem a tollat. - Ismét letettem azt. - Kezem reszketett. Belém bújt vala a sátán.

Tudom én úgy, mint akárki, hogy ő nekünk adverzáriusunk, s hogy ő fut, ha ellentállunk neki. De én neki igen gyéren állok ellent, félvén, hogyha győzni találok is, a tusa sebekbe fog kerűlni. A bátorság kedvéért tehát feladok a diadalon s nem őtet hagyom futni előttem, én futok őelőtte.

A szép leány a szekreter mellé jött, melyben oly haszontalan kerestem vala a kártot; legelébb az ellökött tollat vette fel; azután tintatartómat nyujtotta felém s azt oly kellemekkel tevé, hogy nem hagyám magamat kérni elfogadására. - De mégis nem mertem. - Szép gyermek, mondám, nem lelek kártot, nem írhatok. - Mit tesz az? felele ártatlanul; írjon az úr, amire tetszik.

Kísértetbe jövék azt mondani neki, hogy tehát ajakira írok.

Oda vagyok, ha azt teszem! kiáltám. - Megfogtam tehát kezét s az ajtóig vezettem s kértem, ne feledje intéseimet. Oh, azt bizony nem fogom! ugymonda; fogadását oly hévvel tevé, hogy elfordítván képét, öszvesimult két kezét az enyéim közzé bocsátotta. E helyzetben lehetetlen vala őket meg nem szorítanom. El akarám ereszteni és mégis mindég tartottam. Nem szóllottam semmit; mindég tartottam magamnak a predikációt. Óhajtottam, hogy vonná vissza s mindég fogva voltak az enyéim között. Érzettem, hogy tusámat újra meg kell küzdenem, de egyszersmind azt is érzettem, hogy minden tetemeim rengenek belé.

A nyoszolya lába, ahol állánk, másfél lábnyira volt. Én mégis tartottam kezeit - s miként történt? azt meg nem mondhatom - nem kértem - nem vontam, nem is gondoltam a nyoszolyára - de egyszerre meglőn s mindketten a nyoszolyán űlénk.

Hadd mutassam, milyen erszényt csináltam tallérodnak, Monsieur, monda a szép szobaleány s jobb kezével benyult ruhájának zsebjébe - a zseb az oldalam felől vala. Sokáig keresgélt ebben a zsebben, majd a másikban - s nincs. Sohasem voltam nagyobb nyugtalanságban. Végre reá akada a jobbikban s kivonta azt. Az erszény zöld selyemből vala szabva, megbélelve s bészegve fejér atlasszal, és csak éppen annyi, hogy benne a tallér elférhetett. Kezembe adta; rendes kis erszényke volt. Tíz percig tartottam kezemben, mely az ölében nyugvék s hol az erszényre néztem, hol félre.

Ingemnek bodrán egy-két redő felfeslett vala. A szép szobaleány minden szó nélkül elővonta tűtartóját, cérnát vont tűjébe s a feslést bevarrta. Előre láttam, hogy a dicsőség híre játékra jut s amint hallgatva, kezével nyakam körül hol ide, hol amoda tette az öltést, érzém, hogy a borostyán, melyet a képzelet hajaim közé füze, hullani indul.

Neki a lépésben kioldódott a papucscsattja s a csatt ki akara esni. - Lám! monda a szép szobaleány s feltartotta lábát. Úgy kívánta a hála, hogy azon gondért, mellyel megigazította vala bodromat, én viszont az ő csattját igazítsam meg. Megtevém azt s felvettem a másik lábát, hogy lássam, ha jól van-e a csatt azon. - Ügyetlenül kelle azt tennem, mert ezáltal a szép szobaleány kijöve ellensulyából, s akkor -

- - - -

Madame de Q..-nél azt mondották felőlem, hogy én elmés ember vagyok. Madame de Q.. maga is elmés asszonynak tartatott. Égve vágyott engem megláthatni s beszédemet hallgatni. Még le sem ültem nála, már tapasztalám, hogy neki semmi gondja nincs, van-e, nincs-e nekem elmém. Azért kelle megjelennem, hogy tudjam, hogy neki az van. Az ég a bizonyságom, hogy nálalétem alatt meg sem nyílt a szám.

Madame de Q.. azt beszélte felőlem mindennek, akit elől-utól talált, hogy elmésb emberrel soha sem szóllott.

A francia dámák uralkodása három szakaszokból áll: elébb kacérok, azután vallástalanok, végre imádkozók. Míg e három epocha el nem tel, soha nem vesztik el királyi pálcájokat, egyedül alattvalóik változnak. Midőn harmincöt év s olykor eggyel vagy kettővel több, birodalmokat minden lakosaitól kipusztította, nekiáll s a vallástalanság rabjaival népesíti el - végre a hitéivel.

- - - -

WIELAND

SZÓKRATÉSZ MAINOMENOSZ, AZAZ A SZINOPEI DIOGENESZ DIALÓGUSAI

XXXI.

- HASZONTALAN! Filomedon, én azt állítom, hogy egész Korintuszban nincs oly nyomorult vízhordó, aki több becsülést ne érdemelne, mint te. - Engedd el egyenességemet - vagy, ha csakugyan megharagszol érte, nem fogod rossz neven venni, ha azzal nem gondolok.

„Azt szeretném látni" monda bosszus ábrázattal Filomedon.

Én oly keveset veszthetek el, fiatalember, hogy az meg nem érdemli, hogy miatta valakitől féljek. - Ki is bosszonkodna azért, ha néki valaki igazat mond.

„Szemtelen öreg!"

Te csak tetteted, hogy bosszonkodol, Filomedon; az én mondásom igazsága oly szembetünő, hogy a te önszereteted nem vakíthat meg annyira, hogy azt ne lásd. A vízhordó, akármely megvettetett teremtés légyen ő bár, hasznára vagyon a társaságnak: - de hát te mi hasznára vagy? - Jer, csendesítsd el fiatal elhevülésedet! Szóljunk barátságosan a dolog felől. - Te minden esztendőben harminc talentomot költesz el; ebből minden napra mintegy fél mína esik.

„S tégedet a' bánt, Diogenesz, ugy-é, hogy te annyit nem költhetsz. - Legalább asztali vendégem lehetnél, ha kevélységed megengedné."

Kevélységem nem, hanem inkább csak kénykeresésem. Mióta a másoktól függés alkalmatlanságait megkóstoltam, Ázsiának minden kincsével sem cserélném fel azon szerencsémet, hogy magam ura lehetek.

„Én is éppen így gondolkozom, Diogenesz! - Gazdag vagyok; s élek véle, s abban másokat is részeltetek. Ez nékem tekintetet s gyakorta hasznot is hajt. Nincs szükségem azt nagy gonddal, s fáradsággal keresni, amit a szerencsétől kaptam. S miért nem vólnék én szintúgy magam ura, mint te?"

A következés rólam rád nem állhat meg; igen nagy közöttünk a különbség. Te minden esztendőben harminc athenei talentomot vonsz polgártársaid között.

„Én az én jövedelmemet nem polgártársaim jószágokból vonom; az tulajdonom nékem."

A kettőt nem lehet elválasztani egymástól. Te a jövedelmedet, az igaz, tulajdonodból vonod; de csak azon kötés ereje mellett, melyet a köztársaság felállítói a jószágoknak elosztásakor kötöttek. Eleid azon feltétel alatt kapták jószágaikat, hogy annyit, amennyi az ő erejekben leend, a közjó fenntartására adni készek légyenek. Ez a feltétel és titkos ígéret még most sem vesztette el erejét. Aki a Köztársaságból hasznot von, az annak szolgálatjára is köteles.

„Te talám nem vonsz abból semmi hasznot?"

Melyek vólnának azok?

„Élősködöl, azt pedig minden tudja, hogy szellővel élni nem lehet; bátorságosan jársz ide s tova a törvény védelme alatt. - Semmibe sem akarod-é ezt venni?"

Ez, az igaz, Filomedon, nem éppen semmi, de csakugyan nem is több, mint amennyivel nékem a korinthusziak tartoznak. A természet törvénye mellett nem kívánhatok kevesebbet tőlök, mint hogy békével élni hagyjanak; legalább addig, míg nékiek nem ártok.

„Miért nem tartoznának ők azzal nékem szintúgy, mint néked, anélkül, hogy én nékiek több szolgálattal tartozzam, mint te?"

Szintúgy tartoznak néked is mint nékem; de te nem elégednél meg, ha csak azzal fizetnének ki; te ennél sokkal többet kívánsz tőlök. Némelyekkel földeidet mivelteted; némelyekkel gulyáidat legelteted; másokkal ismét fábrikáidban dolgoztatsz; egyike néked posztót szőv; másika szőnyegeket készít falaidat bévonni; harmadikával étkeket készíttetsz; szőlőt ültetsz másokkal; - egyszóval mind azt, amire szükséged vagyon - pedig mi és mennyi az, amire szükséged van! - néked mások csinálják; - te magad vagy az, aki öszvedugod kezeidet, s semmit sem csinálsz! - legalább semmit egyebet, hanem enni, inni, táncolni, csókolgatni, alunni, magadat mások által szolgáltatni - s mindezeket egyedül azon harminc talentom ereje mellett, melyhez egyéb igazságod nincs azon túl, amit néked a társasági kötés, és az abból folyó polgári törvény ád; - oly igazságod, mely amint mondám, tőled bizonyos kötelességek bételjesítését kívánja, de amelyekről te még csak annyi figyelemmel sem elmélkedtél, amennyivel étkeid lajstroma felett szoktál, midőn azt szakácsod minden reggel elődbe rakja.

„Úgy tetszik Diogenesz, elfelejtetted, hogy szolgálatomat rész szerint rabcselédeim viszik véghez, kiket azért tartok; rész szerint pedig fogadott embereim, kik általam fizettetnek."

Ez téged, Filomedon, nem fejt ki a szövevényből. - Ki ád néked arra igazságot, hogy te a véled hasonló sorsú embereket úgy nézd, mint tulajdonaidat? - Azt fogod mondani, a *Törvény*. - De valóban nem a természet törvénye, hanem olyas törvények, melyek a magok kötelező erejeket azon világos vagy rejtett szövetségnek köszönhetik, melyen az egész polgári alkotvány épült. Mert ezen kívül mi kötelezhetné a te rabjaidat engedelmességre, melyet hamar leráznának magokról, ha ily rettegtető hatalom által nem tartatnának zabolában? - S elhitetheted-é magaddal, hogy azon „szabadonszülettek" között, kik néked bérért udvarolnak, egyetlenegy is vólna, aki inkább ne kívánna ezen kötelesség nélkül ellenni, ha kénszerítő szükségek, vagy gazdagságra vágyások nem tenné önként való raboddá? Nem látod-é, hogy azok, ahelyett, hogy sok napokig tartó fáradságos szolgálatjok által jövedelmednek tízezredik részét sem tehetik magokévá, inkább akarnának, ugy mint te, a mosolygó Vénusszal és Bakchusszal, az öröm szerzőjével egy puha párnázaton fekünni, és harminc talentomaidon, melyeket minden fáradságod nélkül vonsz - (mert még ezt a fáradságot is tisztedre bízod) - tízezer nékiek szolgáló embereket kitartani? Látni való az, hogy a legtöbbiek, ha mernék, meg tudnák tenni ezt a kevésből álló elmélkedést, hogy mostani fáradságok nélkül el lehetne lenniek, ha egynehányan öszveállván, birtokodat zsákmányjokká tennék. - Mi védelmez téged ezen feldúlás ellen, ha nem a polgári törvény, és rendtartás, melynek kötelezésétől függ ez az egész szövetség: „Én néked szolgálok, hogy te engemet fizess." - S ha azt tésszük is fel, hogy te semmi erőszaktól sem tarthatsz, úgy ismét attól félhetnél, hogy azok az emberek, akiktől te pénzednek kevés részén, szükségeidet, könnyebbségeidet, kényességeidet vásárlod, fáradságokat és munkájokat oly drága pénzen adnák el, hogy a harminc talentom egy hétre is alig vólna elégséges - hogyha ugyanazon polgári törvény és rendtartás ezeránt nem gondoskodna, hogy a kézi munkák árai nem egészlen a dolgozók meghatározásától függjenek. - Valld meg tehát, Filomedon, hogy te a polgári társaságból, melynek tagja vagy, oly nevezetes hasznokat vonsz, hogy anélkül a Mídász kincsének sem vehetnéd hasznát. Ha pedig ez igaz, úgy nem kell több bizonyság arra, hogy Korinthuszban egy nyomorúlt vízhordó sincs, aki náladnál több tekintetet ne érdemeljen. Ez, azon szűk táplálásért, melyet a társaság néki nyújt, csaknem a megszakadásig szolgál néked: te ellenben, kinek az esztendőnként harminc talentomot ád, nem

teszesz semmit érte; vagy legalább nem egyebet, hanem azt, amit a here tészen a méhek társaságában; megemészti a legjobb mézet, melyet a dolgos méh nagy munkával gyűjt, s minden érdeme abban vagyon, hogy új méheket szaporít; s - hadd mondjam ki ezt is, te még ezt sem cselekednéd; ha a gyönyörűség hathatósságát csak úgy éreznéd, mint azt, hogy a társaság eránt sok kötelességekkel tartozol. - De tégyünk fel még egy esetet, Filomedon, mely annyira lehetséges, hogy egy bizonyos órával sem biztathatjuk magunkat, hogy meg nem történik. Tízezer embernek kétségkívül tizenkilencezer és nyólcszáz karral van több karja, mint száz embernek. Annál pedig nincs semmi bizonyosb, mint hogy Achájában száz hozzád hasonló birtokú emberhez képest vannak tízezren olyanok, akik egy támadható zenebona által többet nyerhetnének, mint veszthetnének. Tegyük fel már, hogy ez a tízezer egyszer számba venné karjainak számát, s a vólna kálkulusának produktuma, hogy éljenek erejekkel, vessék ki a gazdagokat mostani birtokokból, s osszák fel újra a köznyereséget. Mihelyt a pólgári alkotvány megbomlik, a természeti állapot áll bé, minden a hajdani egyenlőségbe dől vissza, s - egyszóval, te csak annyit kapnál, amennyit az az alacsony sorsú mesterember, aki lábaidat felsaruzza. Ez a könnyen megtörténhető környülállás téged arra szoríthatna, hogy vagy dolgozz; vagy - oly kevéssel élj, mint Diogenesz; s nékem úgy tetszik, hogy te sem egyikhez, sem másikhoz nem tudnál szokni.

Az igaz, oly esetet tettem fel, melytől bár nem lehetetlen is az, mégis sok okokra nézve nem lehet tartanod. De nincs-é sok egyéb eset még, melyeken te jószágodtól elessél? Nem látunk-é naponként elegendő példákat erre? S miként segítenél magadon, ha ez rajtad meg találna történni?

Oly tagadhatatlanul bizonyos az, hogy a te használatlanságod reád nézve szintoly veszedelmes, amely igazságtalan arra a polgári alkotványra nézve, melynek azon boldogságokért, melyeket néked nyújt, erődhöz mérséklett szolgálattal tartozol, anélkül, hogy azon törődöl, miként fizeted le adósságodat; - rövideden, akármely oldalra fordítjuk a dolgot, a te öszvehasonlításod a vízhordóval mindenkor az utolsóbbnak ád elsőséget.

HERCEG ROCHEFOUCAULD

MAXIMÁI ÉS MORÁLIS REFLEXIÓI

11. Egy indúlat néha más ellenkező indúlatot szül: a fösvénység vesztegetést, a vesztegetés fösvénységet. Az ember néha nyakas - mert gyenge; néha merész - mert fél.

15. Az uralkodók leereszkedése néha csak fortélyoskodás; - a nép hajlandóságát akarják rajta megvásárlani.

62. Az igazság soha nem szül annyi jót a világon, mint ál fénye kárt.

73. A szerelemnek csak egy az originálja. Kópiája ezer van, s mindegyike különböző.

75. Az igaz szerelem dolga olyan mint a kísérteteké: minden ember pengeti róla a nyelvét, s kevés van, aki látta.

120. Az ember sokszor jót tesz, hogy aztán büntetlen tehessen rosszat.

122. Kevés öröme volna az embernek, ha magának nem hízelkedhetnék.

137. Az ember kész rosszat is mondani magáról, csak magát emlegethesse.

150. Nehezebb az embernek magát kormányozni nem hagyni, mint másokat kormányozni.

194. Sokszor az embert az vonja el egy véteknek űzésétől, hogy többet űz egynél.

219. Az ember nem szeretné elveszteni életét, s szeretne dicsőségre jutni. Ez cselekszi, hogy akik egymást ököllel bántják, több okossággal s gyakorlottsággal bírnak elhárítani a halált, mint akik pennával szurkálódnak, megtartani vagyonjokat.

223. Hogy az ember oly csúful megcsalja magát kalkulusaiban, midőn a maga jótéteményeiért köszenetet vár, onnan jő, mert az adó kevélysége és a vevő kevélysége meg nem alkhatnak a jótét árán.

298. Sok ember nem becsűli a pénzt és gazdagságot: de ritka bír elég erővel, másnak adni.

324. Kisded hibákat egyedül azért vallunk magunkra, hogy azt hitethessük el másokkal, hogy bennünk nincsenek nagyok.

349. Csaknem mindég únatkozás szállja meg az embert azok közt, akik körűl megúnatkozni nem szabad.

550. Az eszes ember szerethet úgy mint az őrült, de nem mint a bolond.

374. Az élesen látásnak nem az a legfőbb hibája, hogy nem hat el a célig, hanem hogy túlhat rajta.

442. Kevélységünk gyakorta hízik azon hibákkal, melyeket magunkról levetettünk.

486. Sok ember mégyen által a szeretkőzésből a dicsőségre vágyásra: dicsőségre vágyásból ritka tér vissza szeretkőzésre.

495. Közönségesen akkor esik szó az asszonyok első csínytalanságok felől, mikor már a másodikat teszik.

PRÓZAI MŰVEK

PÁLYÁM EMLÉKEZETE

ELSŐ KÖNYV

1759-1783

ELSŐ SZAK

Elijedék, midőn Szemere megszólíta, kére, kényszeríte, hogy amiket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen talált, mondanám el egész közönségünknek; azok érdemlik a tudást, bár apróságoknak tetszenek, mert festik emelkedésünket és a múlt kort, s némely hamis vagy hibás hírek csak így fognak elnémúlni. Ellenkezém, és sok esztendőkig; érzettem, hogy nem születtem históriai személynek, s nem tudtam elhitetni magammal, hogy korunk az autobiográfiákat már tűrhesse. De az ostrom hevesb is vala, tartósabb is, mint hogy ki lehetett volna állanom; engednem a barátság kívánságinak, hinnem, amivel ily tekintetű társam bíztata, illő volt. A Tudományos Gyűjtemény négy elsőbb szakaimat (1828. köt. I., II., XI., XII.) felvevé, s annak olvasói remélni nem mert kedvezéssel fogadták, amit adtam. Itt újra adom, tovább vive most már, s szabadabban és bővebben, mert a hely szűk volta ott egyebet parancsola. De midőn én teljesítem, amit az olvasó talán vár, viszontkedvezésűl azt kérem ki, hogy előadásaimat tekintse a barátság szorosb körének mondva, s tűrje, midőn oly dolgokat fonok beszédembe, melyek a kedves vissz'emlékezés által inkább múlattatják a beszélőt, mint hallgatóit. Eltölt szívnek nehéz elhallgatni érzéseit.

1

Én 1759 október 27-d. Ér-Semlyénben születtem, Biharban, Debrecen és Károly, s Kálló és Várad között. Atyám József (fia Dánielnek és Szirmay Teréziának, a Pazdicson, Zemplényben lakott András és Királyfalvi Róth Juliána leányának) szüléinek elhalások után innen vette el tizenhárom holnap előtt, maga akkor huszonhat esztendős ifjú, tizennyolc esztendős anyámat.

Kiüresedvén e férjhez-kelés által anyai nagyatyám kétgyermekű háza, s fészkünk Alsó-Regmecen Abaújban, két órányira a Zemplény Ujhelye felett, esztendőnként szaporodván, elszakasztatám anyámnak emlőjétől, és Semlyénbe küldetém el, hol fülem nyolcadik évemig magyar hangnál egyebet nem halla.

Nagyatyám Bossányi Ferenc (fia a Nyitrából Biharba átszállott Ferencnek és Péchy Zsófiának) ifjabb esztendeiben főnotáriusa, később főszolgabírája vala Biharnak, s két dietáinkon, 1751-ben és 1764-ben követe, még pedig jó. Önkényt monda le szolgálatjáról, de lemondása csak a neven változtata, nem a dolgon. Hű barátjának, a nagylelkű Baranyi Gábornak, viceispánsága alatt, ezzel együtt, kormányon űle ő is; tanácsa nélkűl semmi nevezetes nem történt; és mivel aki viseli a nevet, nem mindég bánhat eléggé szabadon, Baranyi holmit meghitt barátja által tétete. S Bossányi oly tekintetben álla Biharnak mind alsóbb, mind felsőbb rendeinél, hogy midőn a megye, egyik tisztválasztó széke alkalmával, meg akara kormányzója által lepetni, és ez a viceispáni hívatal kandidátusait azért nem tudatá előre, hogy a kandidáltatást nem érdemlők mellett egyenesen az választassék, akit megválasztatni ő akara; a sokaság, megtanítva Baranyitól, hogy mély hallgatásban várja, Bossányi uram kit fog kikiáltani, s akkor, ha az talán rossz nevet kiáltana is, azt toldítsa, - hallgatott, s azt toldította, az mellől magát más név

kiáltására elvonatni nem engedte. Mert akkor még a sokaság tekintettel vala elsőbbjei eránt, mivel bízodalmát megcsalva soha nem látá, s ezek magokat erkölcseik által sem útáltakká nem tevék, sem nevetségesekké. Tagja volt azon bíztosságnak, mely elébb báró Barkóczy Károly, tovább gróf Sztáray János-Filep előlűlése alatt eligazítá a határvonást Máramaros és Erdély közt, s előlűlője egy másiknak a hajdú-városok dolgában Debrecen körűl. Erkölcsei szeplőtlenek, gondolkozása magas, érzése hív és szent. Egyedűl abban gyenge, hogy fellobbanásiban villámla és mennydörge, mint az e részben is híres Baranyi; mindketten a kor szokása szerint, nem szív vadságából. Amit felőle egy bitang hír emleget, hogy rálőtt egyik ingerlő munkására, azt nem ő tevé, hanem ifjabb testvére, János, egykor kapitány a magyar ifjakból szedett, nem áltszökött, prussziai huszárezrednél.

Náddal-födött, vályogból-rakott házában patriárkai felsőséggel éle, bírája, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak, kik idegen vármegyékből is, több napig járó földekről, hozzá folyamodtanak, bízva elhíresztelt egyenességéhez, tudományához. Bért, ajándékot senkitől nem veve; sőt ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valamig a pör előtte lefolyt, s nem különben a tehetősbeket, mint a szegényt. Szolgabíró és a helységek bírái az egész tájon hozzá küldék a vétkeseket, s ő a kisebb vétkek elkövetőit, s ahol bővebb vizsgálatra nem vala szükség, bottal büntetgeté, rettenetes mennydörgések közt, de mindég szelíden. Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömére voltak, nem haszonra; pásztorai számolának, amint magoknak tetszett, hívtelenségeiknek villámlások és mennydörgések voltak büntetései, s a szolgálatból kiesés. Szérűje gazdagon rakva asztagokkal s szénaés szalmakazalokkal, pincéje tele borral, vermei élettel, s ezeket a szükség idején inkább nyitá meg a szorúltaknak hitelbe s kamat nélkűl, mint a nyerekedőknek fizetésért. Alig hihető dolgok, s nem csudálnám, ha előadásom gyermeki hűséget s hiúságot gyaníttatna; de még vagynak, akik ismerék, hírét a korabeliktől hallották, s még hihetlenebbeket említhetek: - Meghalván Nyitrában báró Bossányi, s ennek birtoka ránézvén, felméne oda áltvenni örökségét, s mivel e jószágok messze fekvének Bihartól, alkuba ereszkedék Nyitra vármegyei rokonaival. Ezek kevesebbet ígérének, mint ő gondolá, hogy kívánhat. Megbosszankodva fogata, odahagyá örökségét, s annak soha többé feléje nem ment, sem jövedelmit nem vette. - Özvegyen maradt anyámat egy rút fösvénységű hitelezője szorította, s ezen elakadásában a nagyatyám neki ajándékozá kétezer forintnyi diurnumait, melyek a Máramaros vármegye levéltárában annyi évek olta hevertek. A helytartótanács nem veheté valónak az előadást, de valónak találtatott, s a pénz kifizettetett. Egyik példája, hogy van vétkes jóság, hogy van gondolatlan nemeslelkűség, és hogy a nehéz kedv még kegyetlenebbül bünteti magát, mint másokat.

Bossányi tűrhetlen volt volna, ha fene szeszeit lelke nemessége és az olykor gyengeségig menő lágyság nem szelidíték vala meg. Mit nem szenvede inasa vagy írója minden reggel, midőn felöltözteték! Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint, s közel három vagy éppen négy singnyi. A szoba egyik végében ő, a másikban inasa vagy patvaristája megállottak, s ő és ez kivonák a fátyolt, annak szélességében. Akkor ő és ez összehajták azt hosszában és még egyszer hosszában. Nagy csuda mindég, hahogy e terhes munka harsogások nélkűl érhete véget. Most ő, megfogván baljába a fátyol végét, s túl azon jobbja második és harmadik újjai közzé, hol a felkötést kezdeni akará, hogy az összeguzsolódott fátyol redőket ne kapjon, elkezdé a kerengést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé, s mindaddig kerenge, míg az inashoz ért. Akkor a két véget megköték nyakcsigáján, s vége vala a mennydörgéseknek. A cseléd letörlé arcáról a csepegő verejtéket, s ment, örvendve, hogy a szörnyű munkán áltesék.

Minthogy a mi bajuszkás ifjaink hihetőleg e képnek, melyet itt a fátyolnyakkendő és annak felkötése felől adok, örvendeni fognak, s kapván a régi színen, egyéb öltözete felől is óhajtanak valami bővebbet hallani, teljesítem kedvöket. Mentéje, nadrága mindég azon egy színből,

búzavirágszín arannyal, vagy vasszínű s dohányszínű, s ezek selyemmel. Lajblija sohasem volt, s mentéjét az ingre vette fel, s begombolta mellén, gyomrán. Fekete kordovány csizmája egész térdig ért, és mindég arany zsinórral, mindég sarkantyúsan. Télben, nyárban fején egy sinkónak csúfolt alacsony kalpag nyusztból, mint mentéje prémje; csak a legforróbb nyári napokon háromszögű kalap. A lájbli és kalap neki az volt, ami mostani öregeinknek a csíkos pantalonok. Termete szálas, karcsú; sas orra, haja egykor szög, most az utolsó szálig fejér, szemei kékek, hangja igen éles, igen tiszta. Áltesvén a megmosdás és felöltözködés nagy munkáján, összeredőlé tíz újjait, s levont süveggel s sétálva, könyv segéde nélkül, mondá el reggeli könyörgését, lement istállójába, megtekinteni, ha kocsisa s fullajtárja jól kikefélék-e lovaiból a port, s kiűlt folyosójára, a ház előtt elmenőkkel beszédbe erede, s gyönyörűségét a *Gespräche im Reich der Todten* s a *Febronius* olvasásában lelé. Így múla el egyik napja a másik után. Az erlangi német és lipsiai deák újságok kedves csemegéi valának.

Hitvese Kóji Komáromy Juliána (leánya György, békési viceispánnak és Rhédey Juliánának, Ótományból, Biharban), tiszteletes mint nő, anya, háziasszony, atyafi, szomszéd. Leánya férjének, nem szolgálója, de nem is úrtársa. Balja mellett űle szekerén, s idegen házába lépvén bé vele, utána ment, nem előtte. Olvasni tudott, nem írni is; s udvara, konyhája, csuprokkal és serpenyőkkel gazdagon megtömött kamarája volt az a világ, melyben sürgött, forgott. Korunk elveszté a szép példányt, míg bajaink ismét elővétetik, s megtanítanak, hogy az, némely szelídítések mellett jobban volt akkor, mint most.

Szeretek vissz'emlékezni, amit gyermeki éveimben láttam és hallottam, s amiket nem látok többé. Ilyen amit itten beszélek. - Egy nagy tekintetű ház gyermeke, közel rokona a nagyatyámnak és ennek patvaristája, jónak látá feleséget venni, mert szülei már elholtak vala, s gyakran megfordúlván Ótományban, megkedvelé principálisnéja testvérét. Jelentést teve édes bátyámuramnál (nem urambátyámnál), hogy ő Anna húgomasszonyt (nem kisasszonyt) el akarná venni, s kéré édes bátyjaurát, ne sajnálja (nem méltóztassék) szándékát a nagyasszonynak (nem tekintetes asszonynak) béjelenteni. A jegyváltás megleve, de 1751-ben diéta hirdetteték, s Bihar a nagyatyámat követnek választá meg.

- Öcsémuram, Kend jól tenné, ha velem jönne, s diéta utánig halasztaná lakadalmát, - mondá a nagyatyám. A vőlegény tehát ment, s a fényes ház gyermeke egy pár kordovány cipellőt kapa ajándékúl, gyöngy és gyémánt helyett, midőn ez Pozsonyból visszatért. Lóháton jelene meg az esketésre, s reggel napának kocsiján vivé házához a felkontyolt menyecskét. Bevitte azt kamarájába, s

- Imhol amim van - mondá. A menyecske megfőzé a lencsét. Akkor úgy hozá a szokás.

Ez a lencse egy más famíliai történetünkre emlékeztet. Az elsőbb Rákóczy Ferenc, áltmenvén Patakról Ujhelybe, a nagyatyám nagyatyjánál, Kazinczy Péternél szálla meg. Makay Kata a grádicson űlt, s törte fakalánjával a lencsét, midőn a fejedelem a pitvarba belépett. Vacsorakor a szép asszony maga akará az orját felvagdalni, mely a lencsében főtt, s amint azt a tálból kiemelte, az orja visszazuhana a lencsébe, s a fejedelem skarlátszínű dolmánya végig vala fecskendve. Könnyű képzelni, Kata asszony mint követgetőzött, s a fejedelem még odahaza sem felejtheté, az asszony mint szégyenlette hibáját, s neki egy vég violaszín bársonyt külde ajándékban.

Bossányi Ferencnek ifjabb, sőt még férfi-éveiben is igen csinos kézírása volt, s a sorok egyenest folytak, mintha ólmozás után voltak volna írva. Most keze reszkete (bort soha nem ivott) s nagy fáradság nélkűl nem írhata többé. Ez miatt oly inast tarta mindég, aki írni tudott, s diktálgatá leveleit. Hozzászokván kevélység nélkűl bizonyos felsőséghez, melyet a kor különbözése menthet előttünk, egyenes derékkal jára fel és alá szobájában, s egyik hüvelykét

forgatá a másika körűl. Bárkit ültete papirosához, soha el nem mulasztá jegyet nyomni körmével az író elébe, hogy az tőle tudja, amit magától igen jól tudott, hol kezdje a megszólítást, hol kezdje az első sort, hol álljon a nap, holnap és esztendő, hol álljon a név. - Nehéz dolgok!

A diktálások mindennap folytak, s én, ki a diktálónak és írónak egyenlően kínos munkát minden nap látám folyni, s a nagyatyám módjait s mennydörgéseit derekasan eltanúlám, levelei érkezvén a diétáról, felültetém magamat az asztalra, s úgy kínzám el a helység notáriusát vagy valamely vendégünket, mint csudált példányom a maga Nyékijét és Ladányiját. Akkor már írtam ugyan ólom nélkűl is, de azt lassú munkának néztem, s nemcsak írni akarék, hanem diktálni azonfelűl. Az anyám gráciaalakú s ritka szépségű egyetlen testvére, Klári, elúná diktálásimat, s tanácslá, hogy gyakorolgassam magam, s nem lesz szükségem idegen segédre. Soha tanács sikeresebb okokkal támogatva nem volt. Ezentúl tinta és plajbász leve minden múlatságom, s rajzolgatám, amit bőrös székeink hátára nyomtatva láttam, s azt a gyönyörű kétfejű sast, melyet az asztalos a templom mennyezetére mázola.

Ezen indúlgatásim nemigen látszának összecsapni az atyám óhajtásival, ki nagyon szeretett volna mint generálist látni valaha. Még bírom egy 1764. december 3-án írt levelemet, melyben nevem alatt áll a generális titulus, de hihetőleg keserves sírás alatt írva oda; mert a tinta színe különbözik. Még bírom egy olajban festett képemet, melyben a három esztendős gyermek az akkori Károly főherceg sárga gallérú fehér kabátjában, setétkék lajblival és topánkás nadrággal s parókás fejjel jelentgeti, hogy hősnek indúlt. S atyám e csuda burkolásban szerete járatni is. De csakhamar látá, hogy az én meghivattatásom engem nem a dicsőség mezeje felé vonsz, s bennem megcsalatkozott reményeit László, negyedik gyermekére rakta által, s nem szerencsétlen jósolatok alatt.

2

Semlyénben volt iskolamester, s én ennek oktatásai alatt kezdém el tanúlásimat. Azalatt, míg nagyatyám a diétán múlata, nekem jött egy gonosz himlő, s elakasztá a tanúlást. Kigyógyulván abból, Makódy nevű prédikátorunkhoz hordatám el magamat, s fő gyönyörűségemet abban lelém, hogy a vén pap könyveit összedúlhattam. Kivált a bazileai kiadásokat szerettem, igen fejér papírosáért, s szép metszésű betűiért. Midőn vissz'emlékezem e szenvedelmimre, nem tudom elhitetni magammal, hogy ezek megmagyarázhatatlanúl embriókként nem fekszenek lelkeinkben. Az idő nem fogyasztotta őket, sőt naponként neveli.

Atyám 1767-ben visszakívánt Regmecre, hogy esztendőt töltvén egy Kézsmárkról lehozott deák gondjai alatt, s a német nyelv tanúlásába belé kapván, a szepesi németek közé vitethessem. Nehány hetekig Dienes öcsémmel együtt 1766-ban a debreceni kollégiumban is tanúltam, mert mindég betegebbé válván anyám testvére, hogy orvost és patikát találhasson, mikor a szükség kívánta, nagyatyám és nagyanyám ezt ott gyógyíttatá.

Nagyanyám testvére, Szirmay Sándor, a pazdicsi, látván, mely gonddal neveltetünk, András nevű fiát mellénk adá, s ez együtt vala velünk Regmecen, Kézsmárkon, Patakon, négy esztendeig.

Boldogtalanabb tanítót, mint a tót ember vala, az effélék sokaságában is, nehéz dolog volna találni, s atyám kénytelen vala osztozni terheiben, amit ez neki, a szokásként, felette rossz neven vett. Mindketten tűrék bajaikat, s a kölcsönös tűrésnek mi vallánk kárát.

Atyám a legreligiózusabb ember vala, akit képzelhetni; meleg tisztelettel vonattatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy. Nem hasonlítva a maga korabeliekhez, kiknek örömök

közönségesen a vígadás, ital, tánc és kártya volt, idilli életet éle házi körében, mint igen lelkes, jó és ritka szépségű hitvesének hű férje, gyermekeinek szerető atyja. Egy tisztelt öreg asszonyság nekem, már felvonakodott ifjúnak, azt beszélé, hogy a maga korában az ifjúság dísze Zemplény, Abaúj, Sáros vármegyékben az atyám volt, érett lelke, nemes módjai s tiszta erkölcsei által, kit a nem jó példák meg nem szédíthetének. Termete nem szálas, arca igen kedves, színe tiszta, hajai feketék, szemei kékek. Nyelve magyar, deák, német, tót. Legkedvesb olvasása Thuanus és némely teológusok: akkor még ők voltak becsben. Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsoltárt is énekelve hozzá, mint atyja s nagyatyja, András, ungvári viceispán s főkapitánya a zemplényi felkölteknek; s ennek atyja Péter, a fejedelmi ház első rendű udvarnokja, s minekutána eljátszott életét megmentette, assessora a királyi táblának, tovább kinevezett, de a szolgálat kezdete előtt elholt, itélőmester. Eleimnek a vallásosság házi tulajdona volt, s más színben, mint ama régi vala, most is az. Dienes öcsém bihari főnótáriusságában és Zsuzsánna húgom, özvegy Péchy Sándorné, a templomban magok éneklének a sokaság között elől, amit csak az iskolamester szokott tenni.

A kézsmárki tót deák bennünket a német nyelv tanúlásába egy képekkel gazdag biblia olvastatása által vezete, s én történetből Esaiásnak valamely részét olvastam meg a kép mellé. Elragadtatva érzém magamat a próféta munkájának poetai szépségei által, és mivel a nyelvet nem értém, ahogyan illett, kivittem az atyám magyar bibliáját, s most éjjel-nappal a prófétákkal mulattam magamat, míg az az Apokalipszis eliszonyíta. Atyám örűlve látá, hogy nyomdokait járom, s a Pál leveleit adá kezembe; de Pált én olvasni soha nem tudtam. Eltolt az az iskolás hidegség. Ellenben az Ujtestamentum históriai könyvei, és még inkább amit az Óban találtam, még a Hübner gyilkoló előadása mellett is, kedves olvasásaim maradtak, szinte öreg napjaimig.

Atyám nagy beszélő vala, s szeretett sokáig űlni asztalnál, s mondogatá amit láta, halla, olvasa; ami nevezetes szüléivel s ezeknek barátjaikkal történt; ami csintalankodásokat az elmésségeiről még ma is emlegetett András testvéröccse gyermek- és ifjúkorában űze. S míg Dienes és Szirmay András tányéraikra hajolva elszunnyadtak, a vir doctissimus pedig pipájához ásítgatott, én az efféléket olthatatlan szomjjal hallgatám.

Még most is toll levén minden múlatságom, mint Dienesnek a lapta, teleírék a hallott történetecskékkel egy-két ívet, de őrizkedve, hogy préceptorom, az a rosszkedvű ember, meg ne sejtse. Hiába rejtegetém azt mátrácim közt, ráakadt, s vitte atyámhoz, panaszt tőn, hogy ily haszontalankodásim miatt nem megy a *dic, duc, fac, fer*. Atyám meghagyá, tegye vissza papirosimat, ahol lelte, s titokban, de maga nagy örvendezéssel szalada anyámhoz, hogy fiok generális ugyan nem lesz többé, de igen könyvcsináló. Anyám megsúgá nekem, mi történt, s az auktorságnak egyszerre vége lőn, mint a generálisságnak.

3

Felviteténk Kézsmárkra, s a préceptor meghagyatott mellettünk. S ez itt ronta el osztán bennünket, nem lévén szem alatt. Nem tanított, nem tanúlt.

A konföderáció bajai elől elillantott lengyel uraságoknak egy része Kézsmárkra, Eperjesre s Regmec tájékira voná félre magát. A vad herceg, Radziwill, Eperjesen nyeldesé a tokaji bort; Kézsmárk a nem gazdagokkal tele meg; férfiak, asszonyok számos és cifra cselédjeikkel, sok és szép lovaikkal, sokan nemzeti talárisokban, némelyek már párizsi szabású öltözetekben. A császár nevét viselő huszárezred itt tartá gyakorlását. Kézsmárk alatt, egy felől Nyéréig, más

felől Leibitzig, gyönyörű rétek; a városhoz közelre emelkedő óriás Tátra csúcsai, nyárban is ellepve bércein hóval, s új meg új színben mindég, új meg új világításban - mennyi alkalom időnket elvesztegetni! Anélkül, hogy tudtam volna, hogy az olyat poéta és festő csudálgatni szeretik, egész órákig andalogtam a varázs látványon, s igen nagy templomjáró valék, mert ott képeket leltem és muzsikát.

Házigazdám, Cornides úr, azon házban, melynek keleti fala mellett egy keskeny sikátor vezet a kat. templomhoz a nagyútcáról, látá, hogy szeretnék szeretni valamit, s egy ízetlen románnal ajándékoza meg, melyet az atyák örömest adának gyermekeik kezeikbe, hihetőleg a szentes-kedő cím miatt. Soha nékem kedvesb ajándék nem adathatott, s ezentúl minden örömem a *Rényiskola (Tugendschule)* volt. - Ha elveszett idő-e ez is? Sőt inkább! Ebből tanúlék meg németűl, ebből kapék még több kedvet az olvasásra, s aki ezt kapott, mindent kapott. Sokhelyt nem értém, de szűntelen olvasván, annyira juték, hogy mindent értettem, s nem vala szüksé-gem magyarázóra. Ha az atyám más helyre küldött volna, mint Kézsmárk, s ha nevelésünket nem egy nyomorúlt emberre bízta volna, mivé nem lehetett volna emelkednünk! Így minden nyereségünk az vala, legalább nekem az, hogy Lesch Dániel gyönyörű írású iskolai tanítónktól megtanúlék szépen, csinosan, gondosan írni. Ujjaink rövidebbek valának mint a violin nyele, s féltették mellünket a hárántsíp fúvásában, s így a muzsikában elő nem haladhatánk.

4

Most (1769. szeptember 11-d.) Dienessel és Szirmay Andrással együtt Patakra vitetém. A kézsmárki deák velünk jött, hogy amit németűl tudunk, el ne felejtsük.

Soha még addig Patakon németűl tudó gyermek nem volt, mint németűl tudó togatus nem, az utánunk nem sok idő múlva Pozsonyból oda jött Decsy Sámuelig, ki Bécsben a Magyar Kurir leveleit írá. Az ifjúság azért bennünket tokosoknak csúfolgata. Maga Vay József is, kit én, grammatista, tanúlása utolsó esztendejében ott értem, mint a két szép testvér Lónyay, László és Menyhért, a tokosok nyelvét Patakon még nem tudták.

Vagy azért, hogy mi tudánk, amit ott senki nem más, vagy atyám példátlan gondjaiért, oly figyelemben látánk magunkat, melyért nem lehete nem pirúlnunk. A grammatikát éppen nem tudtuk, pedig azt kellett volna mindenekfelett; de mind a kézsmárki deák, mind iskolai tanítónk, Olasz Péter (később kazinci prédikátor Miskolc mellett, Borsodban) úgy hivék, hogy az onnan jő, mert Kézsmárkon más könyvből tanúlánk, mint Patakon.

5

Atyám örűlt, hogy hírbe jövénk, mert az - úgy mondá professzorainknak - előtörekedésre kényszerít; s készebb vala elmulasztatni az iskolát, de vitt mindenhová, ahol látni lehete valamit, és mind hogy lássunk, mind hogy láttassunk. Gyűlés vala Újhelyben, s ott valánk; akasztottak, megnézeté velünk; torturáztak, jelen volt, s a jobb érzés, jobb gondolkozás magvát hinté el kebleinkbe, s baráti igazításokkal bánt inkább velünk, de kényeztetések nélkül, mint hideg felsőséggel.

Egyszerre hír terjede el, hogy II. József május 20-d. 1770. Patakon fog ebédelni. Más atya megeléglé vala, hogy gyermeke a nagy utazót szekerében pillantsa meg: ő bejöve, s a jobb nézők közé vezetett el. Megérkezének a szekerek, s a fogadó ajtaja előtt állának meg, mely a kisebb nagyútca kelet-déli szögletében áll. A császár, kiszállván, egyenesen méne szobájába,

de egyszerre ki is jött, porszínű felső kaputban, hóna alá fogván széles ellenzőjű, viaszos zöld vászonnal bevont félszféra-formájú úti casquetjét, szó nélkül idvezlé a látásáért megjelenteket, s deák nyelven tudakozá, mely helyeken fogna lovakat váltani Munkács felé, s egyik hely a másikától mennyire fekszik. A feleleteket ólmával feljegyzé zsebkönyvébe, ismét meghajtá magát, s elzárkózott, hogy ebédig dolgozhassék. Ebéd alatt meg vala engedve a bemenetel uraságoknak s asszonyságoknak. A hét személyre terített kerek asztalnál az utolsó helyt foglalá el, baljára annak, aki az ajtón, az asztal végében belépett. Balja mellett sógora. Albert sax-tescheni herceg és lengyel királyfi, Magyarország helytartója, ez mellett hadimarsal gróf Lacy (kimondása Lasz-ci), legfelűl Nostitz generálisok. A viceispán, a híres Szirmay Tamás Antal, unokarestvére az atyámnak, nekünk gyermekeknek is megengedé, hogy a császárnak egy tányért nyújtsunk. - Álmélkodva láttam itt, hogy a császár könyökén foldva volt a veres gallérú zöld kabát, sárga gombokkal; lájblija és nadrágocskája citromszín, térdein fehér gyolcs kamásli; s még inkább álmélkodva, midőn ő, ki bort soha nem ivott, felvéve a palackot, s a bor színét nézellvén, ezt kérdé:

- *Iste vinus Tokajinus?*

Útálta a vesztegetést és cifrát, s példát akara adni a foldott könyökű kabáttal.

Amint felkele a nem hosszú ebéd mellől, asszonyainkhoz fordúla, s enyelegve szóla hozzájok. De azok közt csak egy sem volt, aki nyelvét értse.

6

Másfél évet töltvén, az akkori szokás szerint, a szintaktikában, most a poetikába menék által, s itt az a szerencse ére, hogy tanítóm (Szathmáry Paksi Sámuel, fia a teol. professzornak, Mihálynak), szereté, amit tanított. Így azt lehetetlen vala nekem is meg nem szeretnem.

Vége vala szerelmeskedésimnek a *Rény-iskolá*-val, s magam sem értém, mint eshetik, hogy én, ki amott Cornélius Nepost meg nem tudám szeretni, sőt nem is értettem, itt sok örömet az Ovid keserveiben nem találék ugyan, de a Metamorphosisok könyveit, Virgílnek kivált eclogáit, és amit Horácnak ódáiban már megértheték, megtanúlám, bár nem parancsoltatott.

Deákom, midőn elébe állék, hogy neki felmondjam leckémet, előre megzavara ijesztéseivel, s rettegvén büntetésitől, előtte három sort sem tudtam soha elmondani. De a Bodrog szélei, s a berek a Bodrog jobb szélén, zengének, midőn ott magamban és elakadás nélkül mondám Alexist, Corydont s Daphnének elváltozásait.

Eltöltvén esztendőt a poetikában, most már a retorikába kelle áltvitetnem. De én kérém anyámat (atyám ekkor fogott anyai nagyatyámmal Nyitrába járni), hagyna veszteg még esztendeig a poetikában. Ez bejött Patakra, kikérni professzoraim tanácsát. Rettege, hogy hátra maradtam, s azért vágyok vesztegleni.

Prof. Szentgyörgyi István tudni akará, mi indít e szokatlanságra, s megértvén okaimat, nemcsak javalá azt, hanem akará is. Társai hajthatatlanok valának, kivált egyike (Szentesi).

- Te belészeretél ezekbe a te poetáidba, - úgymond; - de ott majd Cicero elviszen a fórumra s az atyák közé, s hallani fogod, mint harsog Catilina, Verres és Antónius ellen, hogy az a Caesar megrendűl s kiejti kezéből a tekercset. Menned kell. Ott Cicerót fogod szeretni.

Átkozám magamban a harsogót, s magasztalóját azon felűl. Zokogva töltém első órámat a retorikában.

7

Generális Beleznay Miklós igen kedves választ hoza felekezetünknek az udvartól, s mi egyszerre gyúladánk örömekre, s az új hőst úgy tekinténk, mint régibbjeinknek szerencsés követőjöket.

A gyúladás senki lelkét nem veté inkább lángba, mint szépérzésű atyámét, s megszállá a gondolat, hogy Beleznayt két fia által Miklós napján az iskola nevében köszöntesse meg. Előre látá, hogy a dolog ellenkezésre talál; hogy a hideg okosság a felmelegűlés, forrás tanácsát javallani nem fogja; hogy a kollégium professzorai erre a főkurátor és szuperintendens híre nélkűl rá nem állanak, s fortéllyal élt. Mintegy öt nappal előbb, mint Bugyiba kelle érnünk, bejöve Patakra: együvé hívatá a négy professzort, előadá szándékát, hozzávetvén, hogy az útnak el kell maradni, vagy már reggel indúlnunk, s Komjáthy Ábrahámot, az iskola contrascribáját, kérte ki vezérünknek. A professzorok is lángolának, s midőn atyám ellenzést rettege, heves buzdítást találá bennök. Komjáthy előhívaték, s atyám megtevé kérését. Másnap útban valánk.

Miklós napja előestvéjén beérénk Bugyiba (Pest várm.), s Komjáthy a plebánusnál kére szállást, azt adván elő, hogy Pestre szándékozunk, s hogy tévedésből vetődénk ide, a hóban és sötétben ki nem ismervén az útat.

Ezt ő egyedül azért, hogy gyanú ne támadhasson, miért jövünk, s az udvarban meg ne tudják ottlétünket. Másnap bejelenteté magát kilenc óra tájban a generálisnál; nagy titokban elbeszélé, hogy ő két gyermekkel jelene meg, mint az iskola követje, megtisztelni azon nagy férfiat, kinek vallás és Patak annyit köszönhet. Tizenkettő után bevezetteténk.

Komjáthy lebegő, prémes, nem taláris, fekete mentében, bársony lapos (papi) övvel elől méne, *képviselői méltósága* teljes érzetében; mi utána zöld lebegő mentében, zöld dolmányban, nyuszttal és ezüstre, s pipacsszín nadrágban piciny karddal. A képviselő hatalommal mondá el beszédét; ő tudott ahhoz, mikor képviselő nem volt is: én félve, hogy szégyen talál érni, mert Komjáthy köszöntőmet csak Bugyiban csinálá meg.

De mely csudálkozás lepte meg hallgatóinkat, midőn Dienes, anyánknak rámaradt igen szép arcával s muzsikazengésű hangjával és azzal a merészséggel, mely őtet az életnek semmi percében el nem hagyta, kiereszté száján az első sort: *Ignoscant Augusta mihi loca, dique locorum.* A Hercules musageta pirúlgatva hallá magasztaltatásit, s némán maradt. Komjáthyt a tudományokat szerető gróf Niczky Kristóf, később országbírája, szorítá külön; minket a gyermektelen generálisné elhalmoza édességekkel, csókjaival.

A vendégek száma igen nagy vala, s a bakancsba s frakk hosszaságú mentékbe öltözött uraságok közt strimfliben és papucsban tipege fel s alá a hajdani Czobor-ház utolsó sarjadéka.

Bugyiban egy hétig tartóztatának. Onnan Pestre menénk be. Látánk Gödöllőt és Aszódot. Komjáthy mindenütt láttatá velünk, ami érdemli a látást, s csak karácsonra érénk haza.

Kimondhatatlan a haszon, melyet ránk ez az egy holnapnyi útazás hozott. Lelkeink szikrát kapának előretörekedni s érdemleni a nagyok figyelmét, és amit iskolánkban talán elmúlasztánk, Komjáthy lelkes beszéllései által bőven kipótolá. Ovénusnak igen sok epigrammáit könyv nélkűl tudta, s sokat azokból a szekeren tanúltata el velünk.

Atyám most valamely Erdélyben nyomtatott könyvet láta meg, melyet nem tudom mely ház gyermekei fordítgattak, s szüléik sajtó alá eresztének. Kezembe adá Gellertnek egyik értekezését a religióról, s meghagyá, hogy fordítanám. Később Rabenernek szatiráival fog megismertetni, és mikor dolgozásom a kettőből annyira szaporodik, hogy egy kötetet tehet, lenyomtattatja.

Elriadtam a szóra, de ellenkezni nem mertem. A fordítást azonban egyik napról a másikra halogattam.

8

Egy nap március első hetében atyám és anyám látni jövének. Patak három órányira fekvén Regmechez, ebéd után elmenének tőlünk. Magyarázhatlan aggodalom rohana rám elválásokkor. Felszöktem szekerekre, amit másszor nem tevék, s messze kísérém el Újhely felé.

Harmadnap múlva jöve szekerek az anyám levelével, hogy Offenloch hadi-orvost küldjem ki, mert atyám rosszúl van, s a vármegye orvosa Újhelyből falura vitetett. Még mindég tarta minapi aggodalmom, s a seborvossal én is mentem, és minthogy atyámat nehezebben találám, mint gondoltam, nem tértem vissza Patakra. Március 19-d. nevenapja volt. Megköszöntém, s nem elkészűlt beszédben. Melegen adta rám áldását. Másnap 20-d. elhala élete 42-d. évében, s özvegyen hagyá anyámat, hét élő gyermekkel, a nyolcadik, Miklós, aug. 15-d. született.

Anyánk egyik ájúltából a másikba méne által. Ránk jöve az estve, s én és jelen volt testvéreim, vetkezetlen, sírva, jajgatva alvánk el. Most megérkezék Biharból nagyatyám is, és kevés napokkal előbb, mint ő, nagyanyám. Sebeink új meg új felszakadásokat szenvedtek.

A temetés után, március 27-d. visszaviteténk Patakra. Házunk rokonai s barátjai közűl nem találtaték, kinek gondja volt volna az árván és vezér nélkül maradtakra. Ki-ki szána bennünket, ki-ki érzé, mely atyát vesztettünk, de még professzoraink sem vigyázának fel tanúlásunkra, s a hű Komjáthy akkor indúlt akadémiai útazására, s nem előbb, mint hét esztendei künn mulatása után tére meg. Hollandiában ő méltónak tartaték az akkori respublika egyik követjének egyetlen fiát nevelni.

9

Az a barátom, akivel a Bodrog szélén és a berekben Virgílt deklamálgatám, Szathmáry Mózes, most bibliothecáriusnak nevezteték. De őtet elposhasztották a fentebb tudományok. Belécsömörlött egykori szerelmeibe, s Milton neki istenkáromló vala, mert az ördögökbe kilőtt villám futásában elakasztaték, s nem vala előtte nevetségesb dolog, mint abban gyönyörködni, hogy hang és hang mint csapnak együvé, s ellenkezve és hasonlítva a léleknek habzásit festik. Békét hagyék a poshadt teologusnak, s barátságunk, ízléseink különbségei mellett is, ingatlanul álla fenn. Elzárkozám vele a bibliotékába, s alkalmasan ismervén a Róma költőit, azokat kerestem fel, akik az újabb időkben írtanak deákúl. Penthernek architekturára tartozó foliantjait kihordám szobámba (az utolsó volt az úgynevezett Katona-sor alsóbb rendén, a Bodrog felé) s szűntelen rajzolgaték, olykor még éjjel is, három-négy gyertyát gyújtván meg, míg a rajzolásban csaknem egészen megvakúlék.

[Némely társaim, de akik négy-öt esztendővel idősebbek voltak, s égtek lánykáikért, nagy gyönyörűségeiket lelék a Mészáros Ignác Kártigámjában, s gyakorta a mi szobánkban s a velünk lakó kézsmárki deákkal olvasgaták a fesz és pöf cifráitól dagadozó könyvet. Nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt lelkesebb, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világon! De én, ki már akkor ismerém a Róma költőit, és aki önmagam indításából s mester nélkül görögűl és annyira megtanúltam, hogy olvashatám s érthetém Anakreont, ebben az ő gyönyörködéseikben nem találhaték semmi mulatságot; sőt kimondtam nekik, hogy Kártigámot sem alkotása, sem dagályai s a haszontalan cifra miatt szépnek nem ismerhetem. Szántak tompaságomért, de sem ők nem térítgetének engem, sem én őket, s míg ők a tuszanói herceget kísérgeték a szép rableányhoz, s deklamálgaták szerelmes lángolásait, én egy udvarházat rajzolgaték, melynek épületeire az udvar közepén álló lámpa világosságot és setét foltokat oly igazán terjeszte el.

Ez a Kártigám olvasása támasztá fel legelsőben lelkemben azt a gondolatot, hogy lessem, mennyiben alkalmas már a magyar nyelv azt adni, amit más nyelvek adhatnak, s mentem Szathmáry Mózeshez, hogy vigyen be a bibliotékába, s láttassa velem a magyar költőket. Az Gyöngyösit adá kezembe.

Az a sok fecsegés, az a sok haszontalan cifra, az a sok tudós lom, melyet Gyöngyösi a maga Ovidiusából, nem gondolván vele, kell-e, nem-e, halmozva horda fel, elgyilkolt; de az oly strófák, mint amelyen Palinodiáját kezdi, vétkeit nem csak elfeledteték velem, hanem beszédét nagyon meg is szeretteték. Olyan, mondám, mint egy rossz rajzolatú, de szépen festéklett kép. S minél tovább olvasám, annál inkább győződtem meg az felől, hogy magyarúl is csak az írhat szépen, akinek írásán az idegenek szépségei átsugárlanak. Mert nem ez teszi-e széppé a Palinodia említett négy sorában azt a latin szépségek után ejtett beszédet? s mi teszi tehát, hogy, amely strófáin ennek nem látjuk nyomait, az olvasót meg nem ragadhatják? De hogy magyar íróvá tegyem magamat valaha, az a gondolat engem meg nem szállott. Nem hihettem, hogy azt valaki szerencsével merhesse.]

Valamely togátus Újhely és Patak közt a jég alá fúlt. Koporsójára versek és tarka festések függesztetének. A sáfránnyal, cinóberrel csillogó festések sorában az enyém, fekete tusban mosdalva, szerénysége által kedvelteté meg magát, s Gyürky István, később tornai, végre torontáli főispán és referendárius, bémutatá azt professzorának, kitől a matézisben privatissimákat veve. Ez látni akará minden rajzaimat. Dicséré, ami nem vala egészen érdemetlen javaslásaira, s kimutatá a hibákat; de nem parancsolá, hogy újabb darabjaimat vele ezután láttassam, én pedig azt hozzá elvinni, s vezérlését, oktatásit kikérni, s az az én hibám vala, nem mertem.

Ez a professzorunk mutatá Gyürkynek egy göttingi almanachját, s elbeszélé neki, hogy Kaestnernek, a nagy geometrának, egy háromsorú epigrammája, mely ezen almanachban áll, egész Németország által mint csudáltatott:

Auch du, mein Sohn? sprach Julius -
Rom meine Mutter! - dachte Brutus,
Un stiess dich tiefer, Dolch der Freiheit!

s tüzelt, fordítanám le. Mi vala könnyebb? az utolsó sornak nem kelle rímet keresni, a két első ríme készen álla, s általadám neki fordításomat.

Fiam, te is? mond Julius -
Anyám de Róma! - mondá Brutus,
S mélyebben döfe meg, Szabadság szent vasa!

Most én kérém Gyürkyt, hagyná nálam a könyvet. Kiírtam minden jobb darabjait, s még bírom egy rezét, melyet plajbász nélkűl, szabad és könnyű kézzel kimásolék.

Gessnernek két idilljét is a könyvben találtam. Ki az a Gessner? Írt-e egyebet? és mit? Miként lehetne a könyvet megszerezni? Ezt akarám tudni, s Patakon senki nem volt, aki megmondja. Akkor ott még nem voltak könyvárosi katalógusok, tudós újságok, s könyveket csak kótya-vetyében vevénk, s azok Hollandiából és Helvetiából hordott tudós lomok voltak egyedűl.

10

[A bibliothecarius Szathmáry barátsága, s az a neveletlenségem, hogy ahol könyvet találtam, végigforgatám az egész rakást, engem a könyvek ismeretében derekasan meggazdagíta; s ezt olyankor sem mulatám el soha, midőn Regmecről a vakációkban Semlyénbe lemenvén, oly helyeken szállánk meg, ahol vala predikátor. Mihelyt megszállánk, én azonnal mentem a paphoz, végighányám könyveit s tőlök a római és görög klasszikusokat, melyekre papnak úgysincs aztán szüksége, megvásárlottam. Ha a pap látta a külföldet, elbeszéltetém vele, hol járt, mit látott, kit hallgata, s némelyikétől ajándékban kaptam az ismeretesebb nevű tudósok autographonját, a kötetek előtt álló tiszta papirosokon. Meg nem tudák fogni, mi becse lehet egy papiroskának, melyen ez áll: *Ex libris Sam. Pitisci*, s örömmel tépék ki azt könyveikből. De engem ez vive oda, hogy most autographonokból gazdag gyűjteményt bírok, s a Luther kézírását is egyebek között.

Ezen utazásim Regmecről Semlyénbe, és Semlyénből Regmecre, juttatják eszembe egy vadász hőstettemet, melyhez hasonlót a két rokon hazának, Magyarországnak és Erdélynek számtalan vadászai közűl egyetlen egy sem fog maga felől mondhatni. A dicső tett ebben áll; álljon itt annak nevezetes napja is, a dolog örök emlékezetéűl, mert érdemli.

Nyir-Adony és Acsád közt hajtván el kocsisom, 1783 májusnak 14-én, cselédink elkiálták magokat, hogy egy nyúl felénk szalad az úton. Kaptam a puskát, s midőn a nyúl félreugrott az útból, úgy lőttem rá, s szekeremből, hogy az mindjárt felfordúlt. Még egyszer kérdem vadászinktól, ki az az egész két rokon hazában, aki azzal dicsekedhessék, hogy az első és utolsó nyulat, melyet lőtt, ily mesteri virtuozitással lőtte le? Mert én ennél többet egész életemben le nem lőttem.

Emellett dicsekedve említhetem azt is, hogy mint kell elfogni a pagátot, nem tudom, s a tarokkártyát nem ismerem; mint azt, s azt nem kisebb gyönyörűséggel, hogy ügyesen lovagoltam s nagy örömmel s tüzes lovon. Midőn lovagmesterem Bécsben egy szökést tétete velem kengyel nélkül, s mégsem estem földre, maga is csudálá ügyességemet.

Ezen dicsekedésim mellett, hadd említsem még azt, hogy részeg soha nem voltam, mert bort csak öreg napjaimban kezdettem inni, s a pipa büdös gyönyörűségét nem ismerem. - Minél több a szükség, annál több bajunk van, s minek magunkat arra szoktatni, ami a bajok számát neveli? Van az, még ha kerűljük is. - De eléggé messze tértem ki útamból.]

Egy francia fiatal tiszt, Cap-Martin de Chaupy, duelljei miatt Párizsból, Nápolyból, Rómából, Velencéből tovább-tovább szökve Bécsbe vetődék, s megszólítá Komjáthyt, ha neki nem szerezhetne-e élelmet. A megbecsűlhetlen barát a franciát hozzánk útasítá.

Jött az, gyalog, éhen, szomjan, üres erszénnyel, rongyosan, de hozta szurkálóját. Én azon órában kiküldém a Komjáthy levelét az anyámnak, s inasom hozá a választ, hogy a franciát tartsuk meg, s vegyük leckéit.

A vígkedvű Dienes nem akará tudni, minek kellene neki a francia nyelv: én három holnap alatt folyvást olvasék.

A szerencsétlen embert megszállá viszketege, s bántás és neheztelés nélkűl duellumra provokálgatá a deákokat. Azok elúnák kéréseit, s elfogadták a hívást, de botra, s vad pajkosságból kegyetlen csapásokat tettek hátán s karjain. A szúrásokkal, vagdalásokkal elborított s végighasított combú ember, már most kék foltokkal is elborítva, vette szurkálóját, s ment. Eperjesen lengyelek tartózkodának, s herceg Rzewulsky lektorának fogadta. Hozzászokván a borongáshoz, három holnap múlva a herceget is otthagyá.

Ha ki most ismeri a virágzó Patakot, nem fogja hihetni, mely bomlott állapotban vala az mindaddig, míg azt Vay József újjá nem teremtette. A filozófia professzora halálos betegségben fekvék, midőn keze alá jutottam, és néhány holnapokig sínlett; a históriákat s természeti törvényt tanító félesztendeig sem tarta leckét szemeinek csaknem teljes elsötétedések miatt; az, aki teológiát tanított, öt esztendő alatt méne végig tudományán, pedig keze alá minden hatodik holnapban új hallgatók jövének által; a negyediket, ki fizikát és matézist tanított, senki nem akará hallgatni, képzelhetlen nyerseségei miatt; s a megbetegedett vagy Patakról eltávozott professzornak nem vala supplense. Professzorok, tanúlók eltávozának Patakról minden hír nélkül, s künn múlatának, valamíg kedvök tartá. A publicusok (talárisba nem öltözött hallgatók) kártyáztak, táncoltak, vadásztak, ablakokat törtek; s ha felidéztetének, nem jelenének meg, s nem vala bántások. Egy áldott szokás tartá rendben a nem legrosszabbakat: hogy az iskolához tartozóknak ismertessenek, sorba járák vasárnaponként a négy professzort, s ilyenkor egy-két szikra vetődék lelkeikbe.

- *Frater H* - mondá ennek Prof. Szentesi, kihez ez Sz-vel lépe be - *audio te tantum in lusu chartarum pictarum fecisse progressum*, ut jam ipsum etiam *Sz... antecellas*.

Ezek elhirdeték a szót, s az annyira megrázd az ifjakat, hogy egy ideig megszűntek üzni ezt a legbolondabb s veszedelmes örömöket.

Professzoraink közt egy sem volt, kinek annyit köszönheték, mint Szentgyörgyi Istvánnak. Nyilt fej, nyilt sziv, nyilt lélek, de egy neki saját hajthatlansággal. Pedantnak mondhatnám, ha sok tudományát víg kedve nem szelídítette volna. Az iskolának minden ifjai közt, s hivatala kezdete olta én valék az az egy, kit sétálásai alatt maga mellé venni méltóztatott, és én éppen sétálásai alatt tanúltam legtöbbet. Leckéin annyit nem; ott a tanúlt ember volt; leckéin kivűl az eszes. Irásimat forgatván, megsejté egy görög konjugációmat, s félve vallám meg, hogy elkezdék tanúlni görögűl. Tudni akará, miért akarok tudni görögűl. Hogy Anakreont érthessem, felelém; gyermek valék azt hinni, hogy a kisded Anakreont oly könnyű lesz értenem, mint nehéz azt a vastag, azt az imádva tisztelt Homért. Dicsérte törekedésemet, tüzele, bátoríta; beszélé, hogy fia három holnap alatt olvasá Homért, de én azt hinni nem tudám. Bár egy-két leckét adott volna inkább.

És mégis Patak, minden fogyatkozások mellett, mely fiakat nevele már akkor is! Mert a tanúlás inkább függ a tanúló szorgalmától, mint a tanítóétól; mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanúlók szobáikba is kiadattak, mert az igyekszö gyertyát gyújt a másika gyertyájánál, és talán leginkább azért, mert az öreg teológus, Szathmáry Mihály, engem arra szoríta, hogy excerptákat tartsak. Boldog, aki Vaynak ideje előtt tanúla ott! még boldogabb, aki az ő főkurátorsága olta, midőn a tanítók száma megszaporíttaték, s tanúlóra s tanítóra szem vigyáz.

11

Érzeni kezdénk, hogy ami ránk ragad a leckéken, toldozott portéka; a természeti törvényt Grotiusnak *De Jure Belli et Pacis* című vastag könyvéből tanítá professzora, s midőn keze alá juték, a könyv közepében járt, s ő elégnek tartá a könyvet felolvasni, minden magyarázat, minden kikérdés nélkűl.

Panaszolkodván magunk közt, hogy nem haladhatunk, egy igen nagy talentomú, sok tanúlású szavas primarius (így neveztetnek a tizenkét legelsők a togátusok közt) tudatá velünk, hogy ő nekünk kész lesz adni privatissimákat mindenből. Egybe állánk tehát őtet hallgatni, s a mindentudónak valóban sokat köszönhetünk. Amit nem tuda, s nem tanúla is, megolvasá, s

kész vala vele. De csakhamar mind mi érzénk, mind ő is érzé, hogy a mindentudóság bajos portéka, s elakadván az algebrában és metafizikában, jobbnak látá bennünket kirekesztőleg a legszükségesebb és legfelsőbb tudományban, a teológiában! oktatni. Én abba hamar belé csömörlöttem, három társaim excelláltak benne, szinte a borzadásig.

Visszatérék tehát szerelmimhez, s kihordám a bibliotékából a poétákat, s rajzolgattam, festegettem. Török István kére, hagynám el haszontalanságimat; s az intésnek nem látván semmi sikerét, ígéretek által igyekezék arra bírni, hogy három jobb társaim példáját követném. Egyike ezen ígéreteknek az volt, hogy ha én a szüreti szűnnapok alatt végigolvasom Vitschiusát-é, vagy Vitringáját, két munkával fog megismertetni, melyet kezemből soha le nem teszek. Küszködtem magammal véres verejtékes küszködésekkel, de hogyan olvashatna az fél oldalt Vitringában vagy Vitschiusban, aki a rómaikat megízelítette? Elmúlván a szűnnapok, látni akará, teljesítettem-e, amire kért. Én majd itt, majd ott megnyitám a könyvet, vaktában, s olvasám neki, s azt kérdém, hogy rávihetné-e őtet a lelkiismeret, hogy engem oly dolgok tanúlásával gyilkolgasson. Úgy tetszik, a két munkát Török István is csak nevéről isméré, mert harag és minden szó nélkűl elővevé könyvei közzűl a Morhof Polyhistorát és a Csókok kedves énekesét, Janus Secundus Hagiensist. Ezentúl egyedűl e két írót olvasám, és sok ideig azután egyedűl őket. Miért nem kívánta inkább, hogy a Kálvin Institutióit és Werenfelset s Turretin Alfonzot, a két utolsót a dologért, az elsőt szép deákságáért. Úgy teljesedve volt volna kívánsága, s örömmel, gyönyörűséggel.

12

Hogy magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű stúdiumhoz korán kell látnunk, az Török Istvánnak s más valakinek Patakon a legszükségesb s legfelsőbb tudomány haszontalan örök tanúlása mellett eszébe nem tuda jutni. Elfogva e szükség érzésétől, azon badar gondolatra juték, hogy a dolgot a hunnokon kell kezdenem Deguignes és Pray szerint. Kivevém tehát a munkát a bibliotékából, s kivonatokat csinálék belőle. Nem értém ugyan, célomhoz annak tudása mit használhat, de úgy hittem, hogy a látni vágyott tartományhoz homokpuszták vezetnek.

Midőn ezen sippadozó lépésekkel verém keresztűl magamat, érkezik anyám levele, hogy amely fordítást atyám parancsolt vala, vinném be prof. Őry Gábor úrhoz, a későbbi szuperintendenshez, s kérjem, tekintse végig; akkor tisztázzam le, s küldjem ki, hogy még examenig kinyomtathassék. Hozzászokva szüléim akaratját kifogás nélkűl teljesíteni, s azon meleg tisztelettel, mely szívemet mindég lángba gyúlasztotta, valamikor megholt jó atyámról emlékezém, levivém a Gellert értekezését professzoromhoz, s kértem, tekintené meg dolgozásomat. Az, megértvén, hogy fordításomat ki akarják adni, fejet csóválva kérdé: miként juthat fejembe ily vakmerő szemtelenség? Szerencsémre velem vala anyám levele, s előmutattam azt. A professzor elfojtá gúnyjait, s belé sem pillantván papirosaimba, azon szelíd intéssel ereszte el, hogy ily komoly tárgy nem illik ifjú esztendeimhez; fordítsam inkább Gellertnek meséit, de mind, s a Gellert verseinek szkémáiban, s még examenünkig, mely már közel vala. Anyám s Puky Ferenc úr, később nógrádi viceispán s consiliarius elértették a bölcs tanácsot, s nyomban jöve az új levél, hogy dolgozzam, amit akarok, a dolgot tartsam titokban, s küldjem minél előbb.

Az embert olykor a legzavartabb gondolatok érik, hogy később nem győz álmélkodni, mint juthatott olyanokra. Ilyen vala nekem az a szerencsétlen órám, melyben a Pray hunjainak olvasások alatt azon gondolat ére, hogy ha a történeteket akarom tudni, elébb a földdel kell megismerkednem, s így a hunok ázsiai történetéhez a mai Magyarország európai geográfiáját

tanúltam meg, s oly lelkes munkából, mint a Losonczi István Kis-Tüköre. Minthogy anyám sürgeté a munkát, az a gonosz csábító, mely engem a Pray hunjaira téveszte, azt sugá nekem, hogy csináljak egy újabb Kis-Tükröt. A hirtelen összefirkált, és senkivel nem közlött Magyarország geográfiája tehát megjelene Kassán, 1775-ben szurtosan, mint érdemlé. Azt még az a szerencsétlenség is éré azonfelűl, hogy egy német magyar, ki az íveket a nyomtatásbeli hibáktól megtisztogatta, a kassai lutheránusok rektora, Klein Efraim, anagrammai nevével Fémer Kilian, emitt-amott német magyarságával cifrázgatta meg. A könyvkötő álom nélkűl tölte egy-két éjet, hogy a nyomtatványokkal az exámenig elkészűlhessen.

Álla az. Osztályunk fellépe az auditoriumba, s kevés pillantatokkal előbb, mint elereszteténk, az anyámnak két cselédje az összekötött nyalábokat feltevé az asztalra, s elfordúlt. Senki nem tudá, mi az; én pedig, megpillantván a két cselédet, szerettem volna, hogy nyeljen el a föld. Oszlának társaim, s én elrejtezém. Anyám értem külde. Mentem tehát; megoldám a nyaláb kötelékit s ajándékimat osztogatni kezdém.

- *Quas tu ibi merces proponis?* - kérdé a metszve szólani szerető eloquentiae professzor, ki H. és Sz. kártyázó társakat oly szépen magdicséré. Némán maradtam, s siettem áltesni a keserves munkán.

Már úgy hivém, keresztűl estem minden bajomon, midőn szuperintendens Szilágyi Sámuel úr Debrecenben, csendet parancsola, s nevemen szólított. Sápadtan mint a hold, előállék. A munka ugyan hibás - úgy mond, - amint egy-két belévetett pillantás után látja; de mely dicséretes törekedés e gyenge esztendőkben! Ne szűnjek meg. A szorgalmas gyakorlás, vezérelve a férfias tanúlástól, sokra fog vihetni; példákat horda fel, hogy mások is így kezdék, s addig gyakorlák magokat, míg eljutának dicsőségökre. - Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepűléséért, de felfogadám, hogy nevem nyomtatva soha többé nem lesz.

Azonban házunk barátjai ostromlák anyámat, dolgoztasson ismét, ami ezt felejtesse, s mindinkább látám magam is, hogy azzal magamnak, s az atyám kedves árnyékának ezzel tartozom. - Egy társamnál megpillantám a Bessenyei György Amerikánusait, német nyelven, s lefordítám azt. Bemutatám anyámnak, s ez megengedé, hogy dolgozásomat tekintessem meg a szuperintendens Szilágyi fiával, ki Gyürky által neki bémutatott rajzolatjaimért szerete, és akinél bízhatám, hogy annak fia, ki tavaly a Geographia kiosztásakor az auktori koszorú keresetére tüzelt vala, nem fog úgy elrettenteni, mint a Gellert értekezéseért veje. Nem csala meg reményem. Prof. Szilágyi Márton kegyesen fogadá el kérésemet, fordításomat megtekintette, megigazította, sőt vékony levén, amit adni akarok, tüzelt, írassak barátimmal magasztaló verseket, mint az akademikusok szokták, midőn vékony értekezéseiket akarják megvastagítani. Megjelene a fordítás 1776-ban, s ez is Kassán, e cím alatt: *Az amerikai Podocz és Kasimir keresztyén vallásra való megtérése*.

Anyám beléúna a játékba, s többé nem únszolt.

13

Zemplény vármegyei viceispán Szirmay Tamás Antal, Lászlónak fia, Lászlónak a Topolokainak bátyja, és az atyám testvére, András, Bécsbe tevének egy utat, s a bátyám engem magával vive.

Alig várám, hogy Pestre érhessünk, s megvehessem Gessnert, ha többet is írt, mint amit a göttingi Musen-Almanachban leltem. Weingandnál a munkának minden nyomtatványai elfogytak, s más könyváros akkor még Pesten nem vala. De midőn Weingand a csomót végig

forgatá, szemembe tűnt a Wieland Musáriona és Gráciái, hollandi papirosra s Geysernek sok képeivel, vignettivel, Oeser után. Nem ismerém a Wieland nevét, nem a könyvet, de a szép nyomtatás kíványt támaszta bennem azt megvenni. Útam alatt Bécsig mindég azt olvasám, s nem értettem. De addig olvasám, míg végre megértettem. Azután Musárion, a Gráciák és Diogenes vala olvasásom, s egyedűl a három.

Patakon nem lehete egyéb képeket látni, mint amit az országban az olaszországi parasztok hátaikon hordottak körűl. Ezek hordák el minden pénzemet, ami volt. A bátyám ismeré szenvedelmemet, s közel érve Bécshez, melegen beszélé, mely remekműveket fogok látni a Belvedereben: egy zsidót, ki fejét kiüti az ablakon; egy öreget, kinek szemöldökében és szakállában kiismerhetni minden szálat, egy kakast mintha élne, egy csomó virágot harmatosan. Bécsben a viceispán nem múlathata tovább öt napnál, s nyugtalan vágytam meglátni a Belvederet, s az a vágy kiüté Gessnert fejemből.

Végre fellépénk a Belvedereben minden magyarázó nélkűl. Bátyám, kinél a természet nem fösvényen pótolá ki s minden nemben, amit a tanúlás nem adott, vezeté társait, s a márvány szálából balra tért által, az Alföld iskolája felé. Tudta hol áll a Hoogstraten zsidója, s nem álla meg, míg hozzá el nem jutott. De rám mindjárt az első szoba faláról egy dagadt szemhéjú fej tekinte alá, s én ettől el nem tudék mozdúlni. Bátyám elijede, nem látván a zsidó csudálgatói közt, s értem jöve, feddett, hogy elmaradtam, hogy gondokba ejtettem. Most a Denner öregéhez vivének; már számlálgaták annak szakállszálait, már csudálgaták a harmatcseppeket a Van Huysum virágain, s ismét nem valék a csoportban. Úgy hitték, gyermeki nyugtalanságból a Rubens Ference és Ignáca felé mentem el, de én másodszor és harmadszor is a dagadt szemhéjú fej előtt állék, s alig hallám elragadtatásomban, hogy nevemen szólítának. Bátyám pirúla értem, hogy tompábbnak találá, mint reménylé. De midőn önszeretetem elszédít, hogy kevélykedve emlékezem, mint érzém többnek a Van-Dyck festését, minekelőtte megtudtam, hogy volt a világon valaki, akit Van-Dycknak hívtak, mint a bátyám által csudálgatott Hoogstratent, Van Huysumot, Dennert, Hondekoetert, Steinwicket, kevélységem ellohad, arra is emlékezvén, hogy a dagadt szemhéjú fej nekem akkor még becsesb vala, mint a Correggio Iója, és mint mindaz, amit az olasz iskola szobáiban láték. Gyönyörű fej ugyan, s örvendek, hogy már most hazánkban is sok vászonra festett másait láthatjuk, de mi ez ama nagyobb nemű teremtések mellett! Azonban nem rossz órában született, aki a remekművek első látásakor úgy ragadtatik meg egy Van-Dycki-fej által, hogy sok napokig mindég szemei előtt látja azt lebegni, mint a szerelmes ifjú a megpillantott s egyszerre el is tűnt leányt.

Bátyám kivivé Szépkútra is, de ott inkább szerettem a kertet szobraiért, mint a szobákat, hol a festések meg nem tudának ragadni. Szirmay leginkább az állatokat akará látni, s engednünk kelle tetszésének. Még ijedve emlékezem, mint ránta félre karomnál fogva, s sikoltva, a német, midőn az elefánt felém nyújtá ki orrát, és oda nem ölt; de nevetem egyszersmind, mint levének oda ennek látására Szirmay, a bátyám és egy asszonyság, ki az utat Zemplényből együtt tevé velünk. A nagy, de hirtelen szerencsétlenségben van valami, ami midőn elmúlt, emeli a lelket: az veri le, ami lassú s hosszan tart.

Mária Teréziát az udvari kápolnában láttam azon pillantatban, midőn felálla térdeiről, keresztet vete mellére, megfordúlt és ment. Testes és szálas asszony; öltözete hamuszín. - Az úgynevezett fekete hétben levén ott, a teátrumon csak éneklések tartatának.

14

Bessenyei Györgyöt, ki már ekkor nem vala a testőrek közt, s a Beleznay nevében a protestánsok dolgait vitte az udvarnál, hol neki Teréziánál egy udvari-dáma (Grátzné asszonyság) szerze kedvességet, keresém, de nem találám. Cseléde megnyitá szobáját, s dolgozóasztalán írtam meg neki levelemet, pasztellben festett képe előtt, mely asztala felett függe. [Egy ölnyi magasságú, húsos, széparcú, barnahajú férfi; komoly, de sok és elmés beszédű, kifogyathatatlan a hasonlóságok öntögetésében: mint mikor a ludak, mint mikor a farkas.] - Báróczy előttem még soha nem hallott név vala.

Nem sok idő múlva azután, hogy Patakra visszatértem, a bibliothecarius tudatá velem, hogy kezéhez eladás végett valamely magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, az elébe írt vers gonosz, de tele van igen szép rézmetszetekkel: Báróczynak *Erkölcsi Meséi* Marmontelből. Én azt szeretém meg, amit a bibliothecarius gyalázott, s attól borzadtam vissza, amit magasztalt. Még ma is bírom a könyvet; még rajta van ifjú esztendeim öröminek kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásiban fel-felsikoltozám. Visszavágytam Bécsbe, hogy őt láthassam, hogy lelke áltszállhasson rám fél mértékben. Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni, minden erőmmel, ami lesz.

Alig csendesedék el örömem Báróczyn, midőn ugyanaz jelenté, hogy ismét valamely nyomtatványok küldetének kezéhez, hexameterek, s koccanók nélkűl, korántsem oly szépek mint a tordai nagy poétáé; de jó lesz mégis megtekintenem, hogy nevessek rajta, s lássam, mit mível a hírszomj, midőn erő nélkűl van: - *Baróti Szabó Dávid versei*. - Elragadtatások közt faldostam azt, nem mintha sok teremtő erőt találtam volna Barótiban, vagy mintha a magyar hexameter egészen újság volt volna előttem, hanem mivel egész kötet verseket láthaték, és hála érte az egeknek, koccanók nélkűl. Megjövendőlém, hogy a példa követőket fog találni, hogy poézisunk új ragyogásban fog csillogni. Írtam Barótinak s disztichonokban; úgy hittem, hazafiúsága érdemli, hogy mindenfelől vegye köszönetinket, s ki vala boldogabb, mint én, midőn megérkezék válasza s az is disztichonokban!

Ürményi József, később országbírája, új formát ada a tanításoknak, s Terézia királyi igazgatókat neveze ki, s a kassai megyében septemvir Péchy Gábort, az elsőt; atyját a második Gábornak, ki szintúgy, mint atyja, iskolák királyi főigazgatója, szintúgy septemvir leve. Amaz megjelene Patakon 1779. április 27-d. kísérve a kassai akadémia prodirectora, Kenyeres József, később rozsnyai kanonok által. Látni akarák a kollégiumot, s professzoraink felgyüjték az ifjúságot auditóriumunkba, melyet más nagy vendég kedveért is sokszor tettek, mert a kollégium nem álla Péchynek kormánya alatt. Kenyeres tudni akará, ha én jelen vagyok-e, s kiszóllított. Baróti köszönt, - úgy mondá. Gyönyörködve mutatja mindennek levelemet s kér, kényszerít, ne engedjem magam a fáradság által elfordíttatni a pályától. Útja töretlen, darabos, de annál édesb lesz célhoz jutni. Ezt a magyaron kivűl semmi más nemzet nem teheti; mert mik a német hexameterek a mieink mellett! Ekkor az ifjúságnak fordult, s engem nekik példájokká teve ki, már azt is magasztalván bennem, hogy gyúladásba hozva a szép példa által, írtam Barótinak.

15

[Literaturánk egén aszerint tünének fel egyenkint némely világító tüzecskék, mint az éjfélek fellegei közt a csillagok; de fények nem vala tartós; fel és eltüntek, s a vidult szem nem tudá, igazán látta-e a csillagot, vagy nyugtalan vágy csalogatta.]

Gróf Teleki József, fia Lászlónak Ráday Esztertől, egymás után veszté el atyját és Eszter testvérét, gróf Toroczkay Zsigmondnét, s a kettős halált egy nemskandált alexandrínusokban írt elégiájával kesergé. Kijöve Erdélyből, s két napot álmosdi jószágában, Biharban, pihene meg. Én éppen anyai nagyatyámnál múlaték, s látni akarám a széles tudományai s lelke ritka nagysága miatt közönségesen tisztelt férfit. Megajándékoza elégiájának (Kolozsvárt, 1779. 4°) két példányával, s az alkalmat nyújta, hogy velem a magyar nyelv, a magyar verselés nemei, s a magyar verselők felől szóljon és hosszasan. Nem vala barátja Bessenyeinek, és amit Bessenyei és társai űztek; nem kedvelé a tordai Gyöngyösi ömlő, de ízetlen leoninusait; nem a Baróti nyelvét s mesterségét: a gróf sanyarú ízlése s sajátságai tudva vagynak; de eléggé igazságos vala megvallani, hogy az utolsóbb nyomdokain több szerencsével indúlván el, mint eddig, idővel oly munkákat adhatunk, melyek a nemzetnek díszére válhatnak.

Elégiája fényesen kitűnt minden egyéb e nemű dolgozásaink sorából, s csudálva olvasá mind a tanúlt, mind a tanúlatlan olvasó, de még inkább ez, mint az. Örök dísze nyelvünk akkori epochájának, s a nyelv barátja tisztelettel fog rá visszatekinteni.

[Aki eleget teve a maga korának, az minden következőknek élt. Már haladánk a szép úton, midőn a haladni nem akarók és haladni nem tudók Telekihez hívogatának vissza; s vádolának bennünket, hogy rontjuk a nyelvet, rontjuk az ízlést. Igazságtalanok kérdésen kivűl: de mi is igazságtalanok, ha az érdemet, hűséget azokban, akikhez többé nem hasonlítunk, megismerni vagy nem akarjuk, vagy nem tudjuk. A költemény nem hibátlan alkotású, s Teleki ott sok holmit beszél a politikából, a pszichológiából, aminek nem volt helye, s ortodoxiája inkább érezteti magát, mint amire szükség volt; de beszéde igen dicséretes távolban áll a régiséget szeretők szennyeitől.] Ebből vet hozzá legbizonyosabban, ha ezt követvén, és nem Báróczyt és Barótit, felemelkedheténk vala-e oda, hogy Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza a magok dalaikat énekelhessék. Akik nem kívánnak egyebet mint azt, hogy a munka erőlködések nélkűl engedje magát olvastatni, azaz: hogy a beszéd szabadon s válogatások nélkűl ömöljön: hogy a két sor tiszta rímeken végződjék, s gyönyörködtesse a füleket, azok úgy kedvelék ezt az elégiát, mint akik a Róma klasszikusaiból általvett helyek mellett ráismertek a gróf célzásaira; s filozófiai s politikai leckézése mellett nem kérdék, hogy az oda illett-e? A munkának filológiai s stilisztikai tekintetben meg kell adni azt a dícséretet, hogy beszéde nemcsak az új utat törők merészségétől távozott el, hanem a régiség szennyétől is egyszersmind.

Egy másik Teleki, Ádám (dobokai főispán és II. József alatt királyi commissarius s Józsefnek násza) 1773. Címet adá Corneille után, s alexandrinusokban ez is. Nyelve mint a Józsefé, s nincs eltarkítva újításokkal mint az új útat nyitók dolgozásai. Hálát érdemel mind aki a régit fenntartja, mint a két Teleki, mind, aki azt főbb pontra emelni törekedik. Ez soha nem esik botlások nélkűl, de a botlás el lesz felejtve.

16

Gróf Dőry Ferenc halálával Zemplénynek főispánjává alkancellarius gróf Pálffy Károly nevezteték ki, kit félszázadi szolgálatjai után hercegi titulussal ereszte nyugalomra most uralkodó fejedelmünk. Iktatójává gróf Eszterházy Károly egri püspököt választotta; főkancellariusának, Ferencnek, a testvérét. Professzoraink a két nagy vendég tiszteletére verseket íratának, s Szentgyörgyi felizene hozzánk, hogy én és az öcsém a verset készítők közűl el ne maradjunk. Dienesnek nem vala dolga a verselgetés, de őt a parancs el nem akasztá. Előszedé újabb deák poétáimat, s ezeknek egyikében egy köszöntőt lele, melyet kevés változtatásokkal könnyű vala a Patak két nagy vendégére alkalmaztatni. Szentgyörgyi meg nem foghatá, mint juthata ahhoz az öcsém, de nem nyomozta a titkot. A püspöknek és vicekancellariusnak benyújtandó két

példányt leíraták velem, mert Pataknak még akkor nem vala tipográfiája s nem legszebb betűfestőnek, hanem legcsínosabb írónak az ifjak közt én tartatám.

A két vendég július 6-d. 1779. megérkezék, s a kollégiumbeli ifjúság kifoszlott elejekbe az út két szélén, szinte Petrahóig. A még akkor csak négy professzor elfogadá őket, s a legidősb, Szentesi János, igazán római beszédű orációjában magasztalá a püspöknek *modestiaját*(!) A lelkes ember érté, miért éppen ezt, s felelt:

- *Virtus, quam Dominatio vestra memorat, filia est alterius virtutis per Salvatorem nostrum his verbis inculcatae*. (Egy úgynevezett canonica visitatión valamely elmétlen tüzesebben viselé magát, mint a püspök méltósága engedé, s ennek kérdésére, hogy ő micsoda vallású, magát egy valláson mondotta lenni azzal, aki - nem emlékszem - hanyadik zsoltárt csinálta. A püspök nyomban tudakozá tőle, ha tudja-e tehát, mit jelentenek az említett zsoltárban az éjjeli ijedelmek. Az igen is bátor annyira meg vala zavarva, hogy felejté bátorságát.)

Én valék első a tógát nem viselők közt, s benyújtám a két kéziratot. A püspök és a beiktatandó főispán nagy számra szaporodott kísérőikkel folytaták menéseiket, s a Pálócziak, Prényiek, Dobók, Lorántfiak, Rákóczyak várában megszállottanak.

Azon egri kanonok, ki a püspököt kíséré, megtekinté verseinket, s látni akará Dienest. Elhalmozá magasztalásival, s bíztatá, hogy ha meg nem szűnik, örök fényt húz magára s a magyar nemzetre. Dienes pirúlás nélkül fogadta el a meg nem érdemlett magasztalást. Víg lelke távol vala azon alacsonyságtól, hogy magát lopott fényben csudáltassa; neki elég volt, hogy fáradság nélkűl eshetett által baján, s még neveté, hogy én igyekezetimmel sem tudám figyelembe hozni magamat, ő pedig, semmit sem téve, még megdicsértetett. Jó kedvvel evé meg az ebédet, felült egy üres paripára, s Újhelyig nyargala a bandérium lovagjai közt.

A beiktatás másnap oly fényben mene véghez, milyennel nem minden koronázás, s az asszonyi nem igyekezett felűlmúlni a másikat azon elsőségben, mely őtet itt nem illeti. Ezek számában gróf Klobusiczky Ferencné szül. gróf Viczay Mária és báró Szepesy Sámuelné, szül. Vatai Batta, minden másokat elhomályosítának; ez rózsája, ez lilioma a színekben igen gazdag virágágynak.

A férfiak számában szemeimet generális és abaúji főispán és báró Orczy Lőrinc ragadozá magára, mert már ekkor ismerém lelkét. Az olvasztó hőségben paróka nélkűl jára fel és alá, a gyűlési palota déli fala mellett, bugyogó bővségben varrott fehér mentéjében, s pipacsszínű nadrágában s bajússzal. Néhány képeit bírjuk, de mindeddig sehol nem, amint óhajtjuk. Arcának több kedvessége volt, mint a Donátén, mely hideg, s ő testes volt ugyan, de nem oly atlétai erejű, mint amilyet ez a kép mutat. Termete csaknem kicsiny. Epistoláját a *Bugaci csárdához* képe előtt kellene mindég olvasni, s úgy tekinteni fel tisztelettel a gazdag bölcsre, ki inkább ismeré a dolgok becsét, mint hogy hasztalanságokon kapkodhatott volna. Övé ez is:

Némely éltét adja,
Jószágát elhagyja,
Csak két réf pántlikáért.

Bár lelke örökösen megmaradjon József fiának unokáin! mert az ifjabb, László, gyermekeket nem hagyott.

Itt látám gróf Sztáray Mihályt is, ki táncra készűlvén, annak ő előtte igen kedves emlékére, hogy ő Mária Antóniát, a mi Teréziánk igen szép leányát, XVI. Lajosnak jegyesét Párizsba kíséré, pipacsszín frakkba öltözött, világoskék atlasz lajblival és nadrágocskával, aranyozások, tűzések nélkül, s könnyű csizmában, nem cipőben. Üstöke kontyba vala behajtva, haja

szorosan a nyaka csigája felett megkötve, hármasan befonva, hármasan alá, fel és ismét aláhajtva, s fekete pántlikával bodrosan áltkötve. Módjában és nyelvében egészen francia, egészen magyar mind nyelvében, mind érzésiben. Minden szép asszony őt áhítá mulattatójának, de ő itt arra vala kárhoztatva, hogy egy fekete, kiszáradt, nemifjú asszonyságra vesztegesse gondjait; úgy kívánák a tekintetek. Este ő és váradi kanonok, gróf Forgács Pál, elhíresedett mesterek a violinon, hallaták magokat.

A múlt kor nagyjait külsőjükben is, s öltözetökben, módjokban s annak szokásit s történetecskéit ismerni nem kis öröm. S az olyannak haszna is van.

17

Közelíte examenünk, az utolsó. Epe nélkűl mindentudónak nevezett, sőt forró hálámat érdemlő tanítóm leckézései alatt iskolai tanúlásim rendesebb menést vevének, s a legszükségesebb tudománynak öt esztendei tanúlása nem volt egészen veszett időm: tudám, amit feledni kell. Ez mellett öten, Barczay Dániel, Pálóczi Horváth György, később ungvári második alispán és Szemere Albert s én és az öcsém, ötvenhat állítást defendálánk a természet és nemzetek törvényéből, melyet tanítónkkal együtt oly kevéssé tudánk, mint nem egyszer nem más defendensek. - Török István bennünket azon állítással ada ált anyámnak és római hitű anyai nagyatyámnak, Bossányi Ferencnek, hogy ha a katedrai tudományokat is tanúlánk vala, bízvást kívánhatnánk a papi felszenteltetést.

Perorációval vevénk búcsút a szokás szerint 1779. július 15-d. a patronátus jelenlétében. Prof. Szentesi felele. Elmondá, mit kiálta Catullusnak a tanács, s ránk alkalmaztatván a szót, és ezt kérdvén:

- Ha majd e nagyjaink kidőlnek, kollégiumunk és vallásunk kikben leli fel támaszait?

Beszédét e szókon végzé:

- *In vobis*.

MÁSODIK SZAK

18

Az én koromban Patakon és Debrecenben még nem tanítának hazai törvényt, nem még magyar történeteket, külön fogva a világ történeteiből. Az ifjú nem tuda egyebet, midőn iskoláit elhagyta, mint dogmatika és polemika teológiát, mintha az, amit alsóbb iskoláiban tanúlt, ha jól taníttatott, elég nem volna. Mely törvényeinken állapodik vallásunk, s mi az a bécsi, három nickelspurgi, linzi, szatmári béke, azt én Patakon nem tudtam, azt később tanúltam meg. Szüléi patvariára adák, s ott a praxis és egy ízetlen, iszonyú vastagságú *Huszti* csinálák oly prókátorrá, milyen filozófia nélkűl a közönséges fejből válhatott.

Szeptemb. 9-d. két holnap múlva azután, hogy iskoláimat elhagyám, általadatám *Tarnói Milecz Sámuel* úrnak, a tornai uradalom fiskálisának, ki Kassán tarta lakást, s vittem a vastag *Husztit*, és minthogy a honn töltött két holnap alatt elég időm volt megsejteni, hogy ez nekem éppen oly örömeket fog adni, mit Vitringám és Vitschiusom, vittem egyszersmind poétáimat is s tusomat, ecsetimet.

Principálisom egy szép tanúlású, nemes ízlésű férfi volt, de szégyenle lenni principálisom, s hamikor hozzám szóla, mindég elpirúlt, szinte füleiig. Nem csuda, hogy ezen bal szégyenlősség mellett házassági jelentést tenni valamely leánynak rettege, s így arra vala kárhoztatva, hogy nőtelen közelítsen az ötvenhez. Konyhájáról egy megholt prókátor igen éltes, igen kicsiny és igen kövér, imádkozni s énekelni igen szerető nyers özvegye gondoskodott; s ez és szakácsnéja az alsó szobában lakott, Milecz az útcára, én az udvarra a felsőkben. Az öreg prókátorné szükségesnek látá később egy szép leányt venni segédjére, s ennek Milecz nekibátorodék megtenni a házassági jelentést, s oly szerencsével, hogy jobbját el is nyeré. Rideg élte unalmait atyjának, ki pozsonyi prédikátor vala, rámaradt teológiai könyveivel vidítgatá. Asztalnál legkedvesb textusa vala a *Tugend* és a *Religion*, de közönségesen a szó mellett marada.

Ámbár akkor a patvaristák még nem valának, mint most, úrfiak, hanem félcselédek inkább, tőlem semmi szolgálatot nem kívánt. De én tudtam tisztemet, terítém asztalát a vén prókátorné szobájában, pakkoltam és kötöttem párnazsákját, s úgy találtam, hogy fiatalembernek az nincs sem kárára, sem megalacsonyítására. Egyedűl azt nem engedé soha, hogy csizmáját levonjam, tisztítsam, amit más principálisok akkor még kívántak is. A régiek többet kívántak, mint kell, az újak kevesebbet.

Egy vasárnap délután a legtisztább ég alatt megindúlánk Kassáról Buzitára. De Nagy-Ida körűl tornyozódának a fellegek, szakada a zápor, a mennykövek ropogtak, hullottak. Milecz reszkete minden tagjaiban mellettem, s én nem mervén szóval bátorítani, magamviseletemmel tettem azt; kiszöktem a szekérből, mihelyt görbűlt az út, tartottam a szekeret, s víg beszédet kezdék a kocsissal. Principálisom fel kezde éledni; szégyenlé, hogy míg patvaristája dévajkodik, s még gyönyörűségét találja a szokatlan s félelmes, de nagy szcénán, ő retteg. Egyedűl tiszteletem tartóztata, hogy magamat igen hangosan el nem nevetém, midőn az ég felettünk nagyot csattant, s leszállani látánk a villám tüzét, s a principális hirtelen kikapá fejét a szekérből, s ijedtében egy szót szalaszta ki száján. A villám agyon sújta egy szegény embert a szesztai templom körűl. Midőn odaérénk, az egész falu körűle állott. Két gyalog ember egymás megett ballaga hazafelé az ösvényen, s aki elől ment, látván, hogy a megette menő nem felel szavára, visszapillanta, s halva látta azt. A tűz leperzselé a három-négy hét olta nem beretvált szakállt, elvérezte a homlokot, s a patkós bakkancsot a szerencsétlen egyik lábáról leszakasztotta, messzére elvitte. Én kiugrottam volt szekeremből, látni, min ácsorognak ott a falusiak, s az kedvet ada a principálisomnak is kiszállani s közénk elegyedni. Midőn ismét szekérbe űlénk, szózatosabb leve mint eddig volt, vagy mivel látta, hogy a bajt jobb jó kedvvel tűrni, mint én, vagy talán mivel a felhők kiöntötték tüzeket, s az ég vídám színt veve magára. Azt forgatá, hogy a baj minket is érhetett volna. Forgassuk azt is, hogy nem ért, s hálás szent örömben. Láttam, hogy elméjének felvidításra van szüksége, s minekutána maga szabadíta fel a példával, hogy vele szóljak, elkezdém előtte fejteni gondolkozásomat, hogy mikor lehet, örűlni kell, s tűrni panasz és jajgatások nélkűl, amit meg nem változtathatunk. Tetszett neki a mondás, s örűlt, hallván hogy Caesar magának véletlenűl jött halált óhajta. De ő azt nem óhajta.

Ez nap olta nyiltabbnak tapasztalám magam eránt, oly jó vélekedést támaszta benne felőlem a mennykő szcénája. Egy újabb történet azt még magasbra emelé. Tornán szállásunk a kastélyban vala, principálisomnak a kapu felett álló szobában, nékem a kapu mellett költ rondellában. Hogy légyen valaki, akivel szólhasson, mert velem szólani s az urodalom kancellistájával - ki szintúgy fiatal ember vala, mint én - nem akart, meghivá a plebánust minden ebédünkhöz, vacsoránkhoz.

A fiatal plebánus, Hajnalkövy János, nemrégen jöve meg Rómából, hol tanulásit végezte. Szeretetre méltó ember, ki okosabb dolgot is ismert, mint különböző felekezet emberivel azon

tárgyak felől beszéleni, melyek bennünket egymástól elválasztanak, s szebb nevelésű, mint hogy ne tudja, hogy társaságban azt kell előhozni, ami kedves és így a lelkeket egymás felé vonzza, nem ami egymástól eltolja. De az én principálisom szerette a szenteskedést, s ajkairól mindég folyt a *Tugend* és a *Religion*, s úgy hitte, hogy Luther volt az Istennek legelső profétája. Nem felelni, midőn felelet váratik, vastagság, s a plebánus így beléereszkedék ugyan a textusba, de mindég csak könnyedén, s enyelgéssel igyekszett kifejteni magát a vitából. Milecz azt szorosan fogta. Egy ily vitájokban a plebánus elakasztá principálisomat, pedig nem vala igaza. Magam is, rettenetesen tudós teológus még akkor, látám, hogy a plebánus oly győződelemnek örűl, melyet nem érdemle; néki bátorodám tehát megkérni principálisomat, engedné a felelést nekem. - Tessék - monda minden neheztelés nélkül, de nem álmélkodás nélkűl, mert patvarista azon régibb időben ilyet nem mere, s én szórám a locusokat, s megnevezém, melyike hol áll a bibliában, hogy öröm volt hallani. Kérdésen kivűl nékem vala igazam, s a plebánus vétke csak az, hogy nem juta akkor eszébe, amit bizonyosan tudott. Megvallá tévedését, s kéré fiskális urat, engedje meg, hogy hozzá lejárhassak, midőn dolgaim nem tiltandják.

Másnap lemenék hozzá; lakása kevés lépésnyire álla a kastélyhoz. Tudni akará, hol vettem azt a teológiai conditiót, s hallván, hogy én a legszükségesebb s legfentebb tudományt öt esztendeig tanúltam, kérdést teve, minek az annak, aki pap nem lesz, és nem jobb volna-e az helyett matézist és fizikát s filozófiát és históriát tanúlni. Egy gondolat támada bennem, melyért most pirúlok.

- Tekintsük hát végig ezeket a te tanúlásidat - mondá, s azon cikkelyen kezdé, melyet Kálvin és még igen sokkal előbb más valaki abból a haszontalan filozófiából vive által a maga teologiájába, nem gondolván vele, akármit csinál az Istenből, csakhogy az ő szisztémája valami támaszon állhasson. Kevés pillantatok múlva megkapva látám magamat, hogy nem tudék felelni. Felriadva vevém kalapomat, szaladtam szobámba, magamra zárám az ajtót s térdre bukva könyörögtem, hogy a kegyelem tőlem el ne vétessék.

A szíves tiszteletet érdemlő papnak meg kelle sejteni hánykódásimat, s a teológiai kérdéseket abbahagyá. Az helyett arra inte, hogy szoktassam magamat a nyugalmas űlésre, mikor tanúlok vagy gondolkozom. Némely ifjú nem fogja érteni, mely különbség lehet az közt, ha nyugalmasan űlve tanúl, vagy ha járva, de fogja, ha egy-két óráig követi. - Most egy kisded kéziratot ada kezembe, melyet ő francia nyelven dolgozott és Rómában: *Sur les livres défendus* cím alatt. Oly sok haszontalanságot másoltam le életemben: mely tévedés vala, hogy nem ezt!

Ezzel a savoyardi vikáriussal űzött beszélgetésim kiverének magamból; az egyiptusi sötétségben fellobbana szemeim előtt egy rettenetes villámsugár; elborzadtam, s közel valék a kétségbeesésig, a megbódúlásig, midőn magamba pillantottam. Azért kell-e haszontalanságokat tanúlni, hogy e kínt szenvedjük, hogy akiket egy jobb csillag nem vezet, az ellenkező őrvénybe sűlyedjenek? Szívem elvonza attól, amit meg kezdék szeretni, s inkább mint a lidércek rettegése, melyek néha álmomban is felriasztottak, hogy aszerint járék, mint a megbódúlt. A zajt el kell csillapítanom, mondám, s egy apologia dolgozásához fogék a Grotius és a gróf Teleki József nemében, nem olvasván elmélkedésimhez semmit; hiszen fejem tele volt bolondságokkal; s azért nem olvasván, hogy amit írok, belső meggyőződés sugallása légyen. Addig dolgozám az apologiát, míg éppen ez a dolgozgatás a legírtóztatóbb őrvényekbe meríte el, melyet képzelhetni. E kínokat köszönhetém a tudós lomnak azon fölűl, hogy időmet elölé, ellopá.

Titkolva bajomat minden előtt, s vezetőt s tanácslót senkiben nem találván, végre egy angyal jelene meg megtartásomra: - egy estve a nyári vakációkban prof. Szentgyörgyi látogatására jöve anyámnak s mintegy egy hetet nálunk tölte. Kisétálánk a mezőre és csak ketten, s én két

kérdést gördítek a tiszteletes öreg elébe, s nem mintha az engem háborgatna, hanem csak mintha nem jutna eszembe a tanúlt felelet. Érte s elhallgata. Végre megszólalt:

- Ne rettegj semmit; megtörtént veled, aminek meg kelle történni; de vigyázz, hogy tiszteletlennek ne találtathassál az eránt, ami tiszteletet kíván. Kérdésidre nem felelek; leld fel, amit keressz s fel fogod, ha tiszta elmével fogod.

19

Kassának nem vala könyváros boltja, de egy könyvkötőnél találtatának néha ócska darabok, s megpillantám nála Gessnert és a Gleim és Jacobi francia ízlésű levelezéseiket. Elkezdém fordítani az idilleket és az *Első Hajóst*. Sőt írtam eredeti idilleket is.

Gyakorlatlan lévén mind a német nyelvben, mind a magyarban, körűltekintém magamat, dolgozásomat kivel tekinthetném meg. Tudván, hogy a német prédikátor magyarúl is ért, s báró Podmaniczky Józseffel látta Göttingát, ezt keresém fel, s vittem könyvemet és papirosaimat.

Szobái falán a német tudósok képei függöttenek Bause által metszve. Nem a házigazdát nézni, hanem amit nála lelünk, nagy vétek a nevelés ellen; de mint kívánhatni azt a könyv és kép szeretőjétől, hogy elég ereje legyen e két heves szenvedelmének ellentállani? Gessner mellett Haller Albert függe. *Die zwei Schweitzer* - mondá a gazda. Hagedorn, a művészség avatottja, és Lessing. *Ach, der gefährliche Feind des Christentums!* Zollikofer és Gellert, Uz és Ramler. Zollikoferre úgy sohajta fel tisztelettel, mint nehezteléssel a *Bölcs Náthán* írója nevére. - Vannak időszakok, midőn a jobb fejek sem látnak, mint olyak is vannak, midőn a nemjó fej is lát; a hó alatt csak daphne mesereum mutatgatja virágát.

Mindenből látám én, hogy nem jó helyt járok, de kezemben vala csomóm, s el nem hallgathatám, miért jövék. Nekibátorodám tehát, s megkérém, engedné, hogy fordításimat néki bémutathassam s igazítsa meg botlásimat.

- *Revera? Also mit Schriftstellerei beschäftigt?*

Tűrte alkalmatlankodásomat. Megfejté, amit Gessnerben és a Wieland Diogenesében nem értettem s felkiálta:

- *Also einen Reformirten und einen Evangelischen?*

Pedig ez az ember nem volt rossz fej; most az, hogy Gessner az én vallásom sorsosa volt, Wieland az övéé, senkinek sem jutna többé eszébe.

Alig értem Kassára, s mentem Barótihoz; úgy hittem, ha csak rá nézek is, ha szavát hallhatom, annyival inkább, ha vezérléseit fogom venni, ha felolvasgatja előttem dolgozásait, a poétai tűz, legalább a versifexi, áltjő reám. De a fás ember oly tartalékkal fogada, hogy nem tudhatám, tiszteletből bánik-e így velem, vagy mivel egy kis testű fiúcskához leereszkedni poétai méltóságához illetlennek tekinti. Szálas, vékony testű, szederjes arcú ember, öltözetében piszkos, mocskos, pedánt igen nagy mértékben, de belsőjében úgy tiszteletes, mint külsőjében visszatoló. Tiszteltem őtet, szerettem, de fel nem tudván melegíteni, holott magam csupa tűz valék, minél ritkábban jelentem meg nála. Németűl nem tuda, s örült, hogy nem tuda. Mutatám neki Gessnert, de ő nem tudá megfogni, mit lehet szeretni Gessneren. Az vala jó, ami hexameterekben volt írva, ha rosszúl volt is.

Ráth Mátyás, győri evangélikus prédikátor 1780. január első napján kezdé el a magyar újságlevelek kiadását, s hálátlan volna a maradék, ha feledhetné, hogy nemzetünknek nem

más vala, mint ő igazi Prometheusa. Mik valának eddig összejövésink falukon, mint arról űzött discussiók, hogy a sárga kopó-e jobb vagy az a fekete, s hanyadikunk tudá, az Atlanticus tenger keletre fekszik-e tőlünk vagy nyugotra? De mi bosszankodánk Ráthra, hogy nem születvén magyarnak (Győrben!), magyarúl mer írni; azt merni csak annak volna szabad, akit a magyar Athéne szűlt, nevelt. E panaszt leghangosabban Domokos Lajos úr űzé, tiszteletes követje Biharnak az 1790.-i diétán. Ráth nem hiszem, hogy tudta volna, Domokos reá haragszik-e vagy nem, de Domokosnak egy fordításában: *Álom II. Józsefről* megcsipkedé a vétkes magyarságot, s ami a rendes dologban legrendesebb, igen méltán. A sánták szeretik nevetni a félszeműt.

De a tiszta magyarság birtokában magát boldognak érző városnak az a szomorúsága vala, hogy kebléből látá kikelni már sokkal előbb superint. Szilágyi Sámuelt, ki tartalék nélkűl hirdeté, hogy ha a nyelv emelkedni akar, szükség, hogy elébb romoljon; mint sokkal később Csokonait, ki mind példájával, mind bátor küzdéseivel harcola az írói szabadságért, és ezzel együtt a szelidlelkű Fazekas Mihályt, a *Lúdas Matyi* énekészét, ki mind az orthologusok, mind a neologusok közé tartozott, nem-ravasz syncretismusával, úgy bicegvén ide-oda, hogy magára az egyik és másik féltől nem neheztelést, hanem szeretetet vona, s szánást itt, hogy az újítók által magát el engedé szédíttetni, szánást ott, hogy a régiség szennyeiből kifejleni egészen nem tudott. A syncretismus az igen jó fejek dolga, kik elég erővel bírnak, s a dolgot teljesen ismerik; e nélkül csudás zavart szűlöget, s Fazekas a zavart el nem kerűlé.

Szilágyi jelen vala Váradon, midőn gróf Károlyi Antal 1779. gróf Brunszvik Antalt, atyját Józsefnek, az ország birájának, Bihar vármegyei főispánná iktatá, s tiszteletét mutatá be consil. Budai László házánál, hol én is. Ahol Szilágyi vala, nem igen szóla más, nem mintha ő akará vala magát mások felett hallatni, hanem mivel mások elálmélkodva némúltak meg az igen széles tudományú s igen tisztafejű, s igen elmés ember szólási mellett, s én felmeredt fülekkel hallgatám a víg ember mély bölcsességeit. De a csendet félbeszakasztá egy idegen megyei csoportocska, mely házigazdánk látogatására jött. Egyike ezeknek kedve telve kacagá egy piarista verseit, mely holnap fog kiosztogattatni, de amelyet ő egy más háznál már megkapott. A szuperintendens látni akará a gúnyolt munkát s fennszóval olvasá:

Nemde talán az örömszekeren diadalma Camillust
Vitteti, és a boldog időkre
Felvirradt boldog Rómának népe csudálja
A rab nemzeteket? vagy hevűlnek
Régtől félbe szakadt szép pályafutásai újra
Felzendűlt nagy Olympia-partnak.

Sőt ezek gyönyörű versek - mondá a szuperintendens -, s mind a gondolat, mind a szkéma, mind a nyelv tekintetében, ha talán a harmadik disztichon igazító kezeket kívánna is. - Amazok meg sem érték, hogy Szilágyi, kit csudáltak, nem kötődik; de midőn meleg magasztalásokra hallák fakadozni, midőn ez nekik kimondá, hogy a nyelvnek változnia kell, hogy szépen írhassunk, hogy minden nyelv így változott, midőn könyvek nyelvévé vált; nem tudák, a csudált tudományú ember jára-e rosszúl, vagy ők.

A védett piarista Révai Miklós vala, akkor professzor a váradi akadémia egyik osztályában. Mentem látni őtet. Nem akará elfogadni látogatásomat siető dolgai miatt, mert gróf Károlyi kir. főigazgatója a váradi kerület minden kat. iskoláinak, a professzorokra üzene, hogy készűljenek egy rövid exámenhez; odaviszi a Brunszvik beiktatására felgyűlt rendeket. De hallván, hogy ismerem Barótit, hogy rímeletlen verseket én is irogatok, indúlatosan kére, hogy látogatnám meg szabadabb órájában, buzdíta, hogy fussam a szép pályát, s megajándékoza

elégiáinak kisded kötetével, melyet tavaly Landerernél Pozsonyban negyedrétben nyomtattata. Középszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifjú, lobogó szöghajakkal, kék szemmel; minden mozdúlatiban tűz, bátor és félni nem tudó. Examene alatt elöljárója ellen is kipattana.

Álljon itt egy versezet, hogy a később idők lássák, mit csudálgatának, akik Révait rossz verselőnek tekinték, s a nyelvrontástól rettegének. Erdődy Lajos, Szabolcs vármegye főbirája írá ezeket Teréziának koporsójára, midőn gyászünnepe Kallóban tartatott:

Római császárné, sok ország királya,
Kegyesség tűköre, igazság fáklyája,
Árvák kegyes anyja, éhezők dajkája,
Megholt, kin kesereg magyarok hazája.

S ki ne sírna, midőn ily nagy élet megholt,
Mely élet sok élők éltének élte volt!
Sokat nevelt, tartott, táplált, ha egyszer szólt;
Kinél bólt gazdag volt; jaj! magát zárja bólt.

20

1781

Én és az öcsém most (január 11-d.) Eperjesre küldeténk a districtualis tábla mellett gyakorlani magunkat. Toperczer Zsigmond tartaték ott első prókátornak, s anyánk bennünket hozzá járata fel. Prókátorunknak több patvaristái voltak mint dolgai, s így időnként aszerint használhatánk, mint tetszett.

Dienes táncmestert kerese, én festőt. Krámer, fia annak, aki 1763. körűl szüleimet festette volt, és a Károly főherceg regementje kis hadnagyocskáját, meglátá Le Brun után tusban dolgozott fejeimet, s azt mondá, hogy annak, aki ennyit tud, ő leckéket nem adhat. Minthogy igen ritkán volt munkája, azt sem láthatám körűle, mint bánjak olajfestékkel.

Eperjesen lelém magamat először életemben azon boldog állapotban, hogy senkitől nem függék, s ezt a legbájosabb, legtűndéribb tájon, melyet képzelhetni, mert az merő paradicsom, de szegény. A város egy szelíden emelkedő halmocskán fekszik; alatta egy kis rét terűlt el, melyen keresztűl fut a Tárca. Túl a réten a Kálvária dombja, elhintve rendes alakú kápolnácskákkal s szép sírkövekkel s erdős hegyekkel, s a kertekben itt-ott fenyők is, mint a két órányira fekvő ferdőnél egy egész fenyves. Aki Kassáról jő, két hegyet lát, melyek testvéreknek látszanak, mert hasonlítanak egymáshoz dőlésökben, s ezektől jobbra Kapi várát, balra a sárosit, szomorú romjaiban, s benn a városban látni a szent szobrokat, azon helyen, hol Karafának dühös lelke annyi ártatlant gyilkoltata. A boldog szegénységnek e kies honában a szívet öröm és fájdalom érzései foglalják el.

Eperjest nevezetessé teszi az is, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei és a papság s a tanítók és tanúlók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarúl is, a polgárság németűl, és tótúl minden; és minthogy a szóló mind a négy nyelvhez hozzászokott, az idegen elcsodálkozva hallja, hogy azon egy periodusnak tagjai mint vannak összeszőve tarkán mind a négyből. Nem lévén a városban senki, kivel magamat francia nyelvben gyakorolhatám, a deák nyelvű társaságokat kerestem, kivált azért, hogy a pataki hosszú vocalisokról szokhattassam le magamat, s azt szerencsésen elértem. A németben is több gyakorlottságot igyekeztem

szerzeni, s eljártam olykor a prédikátorokhoz; de a látogatás ezeknél, mind nekik, mind nekem alkalmatlanka leve. A szerelem leve nyelv-mesterem.

Egy tiszteletre igen méltó leány megismertete az akkori idő legkedveltebb románjával, Siegwarttal. Az sokat emlegeti Klopstockot és az ő *Messiás*át. Sorba járám a várost mindennél, akinek könyve volt, s minden azt hitte, hogy teológus munkát kérek. Hellner Illyés prédikátor úr, subrectorom Kézsmárkon, a könyvet nem bírta, de Klopstockról el tudá mondani, hogy a *Messiás* énekésze pipacsszín frakkban jár, csillogó gombokkal s illatozva Arábiának minden szereitől, míg a *Komische Erzählungen* és *Agathon* írója úgy öltözik, mint egy sötét prédikátor.

- Az is jó, hogy tudom - mondám -, de mit íra ez a Wieland?

Egy fiatal lengyel örűlt, hogy gyűjteményét nyereséggel adhatja el, s Wielandjait és amit német könyvekből bírt, nekem oly örömmel adá el, mint én vettem meg, bár drágábban mint könyvárostól. Örök olvasásaim s az én Nánimmal töltött minden estvéim, s a neki minden nap írt levélkék engem annyira vivének a német nyelvben, hogy báró Prónay Sándornak ítélete szerint én valék az, aki felekezetemben németűl legjobban tudtam, s Eperjesen töltött másfél esztendőmnek ez vala minden haszna.

21

1782

Elhagyám Eperjest július 2-d., s anyám László öcsémet levivé Gyömrőre, Pest várm. generális gróf Wartensleben Wilhelmhez, a gróf Teleki Klára férjéhez, minket kettőnket Pestre. Aznap esketteténk fel juratusoknak (szeptember 21-d.), melyen protestáns ifjak legelőször. Prókátorságra készűlni sem nekem nem vala célomban, sem Dienesnek; elégnek tartánk megismerkedni a dolgok mentével, s nekem egyike vala legfőbb gondjaimnak, hogy a Messiást megvegyem. A könyváros az altonai 1781-diki kiadást ajánlotta, negyedrétben, s elmondá, hogy a kiadó minden typothetai botlás kimutatásáért egy arany jutalmat teve ki, s így megvettem azt mindazon jobb darabokkal, melyek a csomóban állának. Most egész napokat tőlték elzárkózva szobámba, a Messiással és a testvér két Stollberg verseikkel, s fordítgatám Siegwartot a kedves leány emlékeért is, s verselgeték.

22

Ráday megengedé, hogy a reggel óráit nála töltsem, s együtt olvasgatánk. Egy része bibliotékájának Pesten állott, s megismertete könyveivel, dolgozásival, s sokat beszéle atyjáról, ifjúsága korairól és amik azokat megelőzék. Mely megsírathatlan vétkem, hogy mindazt, ami figyelmemet megragadá, bekötött, s egyenesen ilyeknek szánt könyvbe nem írtam be, hanem csak reppenő papirosszeletekre, melyek így, kivált 1794-1801 közt elvesztek. A játékszínt Ráday sem mulasztá el, s nem lózsikban foga ülést, hanem mindég parterren, s én mindég megette. Legördűlvén a kárpit, hozzám fordúlt, s magyarázá, hol játszott jól a szín embere, hol rosszúl, s miért jól vagy rosszúl, s a dramaturgusok törvényeit s a hármas egységet.

23

Gróf Teleki József magához hívata, s meghagyá, társalkodjam László és István fiaival, s ezeket Straus nevelőjökkel el-elküldé hozzám. Cornides, később professzor az universitásnál, nála lakott bibliotekárius nevezet alatt, s ez engem a magyar történetekbe avatott fel. Báró Prónay Sándort, a nagy László fiát, ki később csanádi főispán vala, még csak ekkor láttam, nemsokára azután Göttingába utazott. Az vala nekem is minden óhajtásom, hogy oda mehessek ki, s hogy onnan Londonba, Párizsba, Rómába utazhassak; emlékeztetém anyámat, hogy az vala szándéka atyámnak is; de András és Péter mósaim (így nevezik a székelyeknél az atyák s anyák férfitestvéreiket) ellenzék a szándékot, s anyám hajthatatlan marada kérésimre. Anyám ellenkezése még nagyobb leve, midőn László fia a gradiskai horvát ezredben (1783. máj.) zászlótartónak, Dienes pedig június 4-d. Biharban vicenotáriusnak nevezteték ki. Bennem is el akará érni anyai örömit, s augusztusban Pestre külde, hogy magamat Abaújban generális báró Orczy Lőrinc főispán által nótáriussá tétessem.

24

Hazánknak most pesti, előbb nagyszombati főiskolája 1777. olta a királyi lakba vala szállítva Budán, s én ott látogatám meg báró Prónay Lajos mentorával, ki később diplomatikát taníta a pesti universitásban, a historiográfus Katona Istvánt. A beszédben kifogyhatatlan Schwartner és az igen kevés beszédű exjezsuita itt töltött órámat felejthetetlenné tevék, s amit a kettő beszéle, én megvivém Cornidesnek, hogy hallhassam, melyiknek állítása hihetőbb. Szíves, szerény, hazáját és a jó ügyet igazán szerető ember, verhenyeg fodor hajjal, s összecsikart arcvonásokkal, de tiszta lélekkel. Katona szálas termetű, sasorrú, szép és egészséges alkotású férfi; Schwartner húsos, középtermetű, barna hajú, barna szemű, sok és hangos beszédű, merész; meleg szeretője az igaznak, de néha magának is. Nem mindég hitte, amit írt vagy mondott, nem mindig javalta, amit tett, de azt hitte, hogy úgy is kell.

Dicséretére egy szép kifakadását. - Az 1790-i diéta alatt egy fogadó asztalnokja vadúl kergete ki közűlünk egy kolduló beteg és öreg asszonyt, s a hosszú asztal végében Schwartner látá a vadságot.

- Micsoda? - kiálta Schwartner - annak a gyalázatos hárfaverőnek megengedéd, hogy itt alamizsnát szedjen, s egy szerencsétlen beteg aggnak tiltod azt?

S most engem szólíta fel, hogy hordjam körűl a tányért. - Az asszony két marék réz és ezüst pénzzel mene el tőlünk, s ezt egyedül a Schwartner gyönyörű kifakadásának köszönheté: mindnyájan irígylénk neki a szép tettet, s osztozni akaránk érdemében.

25

Prónay Mihály és én szeptember 4-d. kijövénk az universitás bibliotékájából, s amint az udvari kápolna szögénél az utcára fordúlánk, egy figúra tünék szemünk elébe, melyet előlről, hátúlról, oldalt elréműlt álmélkodással néze minden, aki elől találá vagy mellette elment. Az ismeretlen nem látszik tudni, hogy rajta csodálkoznak. Magába sűlyedve folytatá csöszögéseit; minden tizedik lépésre megállott, kivona zsebjéből valami nyomtatványt, egy-két sort meg-olvasa, papirosát visszadugá zsebjébe, s ment. De alig teve két-három lépést, ismét megállott, ismét elővoná papirosát. A Yorick pogácsasütője jutott emlékezetünkbe, s égénk tudni, mit jelenthet a szokatlan tünemény.

Arra, hogy az állongót mi, ifjak és mindketten kevés húsúak, hamar utólérjük, nem kelle sok, s álmélkodásunk akkor lépe fel a legfőbb tetőre, midőn az embernek öltözetét is láthatánk.

Nadrágja, nem plundrija, sötétkék, a legdurvább posztóból, s falusi kántor szabása. Nyakán zsebkendője ismét kék, de fehér csíkokkal és pettyekkel, csizmája májbőr s vásári. De kabátja barackvirágba csapó violaszín tafotából, egy sor gombbal, milyet a külföld kanonokjai viselnek, fején sokfürtű kerek paróka, foltosan behintve liszttel, s hónja alatt három nagy szőrkalap. Koponyájától messzire állott el parókája; jele, hogy azt, mint a selyemkabátot is, zsibvásáron vette vagy ajándékban. Feje kiaszott, arca szederjes, ellepve pattanásokkal, melyekről itt-ott már hulladozék a var, némelyike veresedni még csak kezde.

Ily esetekben legtanácsosb a dolognak nekirugtatni, s minthogy mindaz, amit látánk, odamutata, hogy itt valamely tudós zarándokot látunk, én szólítám meg nyájas bizakodással, engedné tudnunk, benne kit fogunk tisztelhetni.

Az idegen ki nem vala forgatva nyugalmából.

- Én Kalmár György vagyok - úgymond -, s az universitás tipográfiájából jövök e csekélységgel.

- A filozófusi nyelv feltalálója-e? - kérdém - a szíriai utazó-e? az-e, aki a Prodromust írá?

Csudálkozék, hogy fiatal emberkék az ő írásit, s kivált az első helyt említettet, ismerik.

- Nem érdemlem jó vélekedésedet - mondám -; a munkát láttam, de nem értettem, s bírom két képedet.

Éppen utolsó postával vettem volt Helvetiából egy barátom levelét, s az velem vala. Abban Kalmár felől is vala szó, de több keserűvel mint édessel. Nekibátorodám láttatni azt vele, de a szükséges elkészítéssel.

> *„Hogy a mi Kalmárunk nem az a nyavalyás ember, kinek őt sületlen írásai bizonyítják, azt én itt egy journálból látom; de magamnak kénytelen vagyok inkább hinni, mint a journáloknak. Professzoraink, kik őt ezen írásból ismerik, nagynak gondolják, s szinte neheztelnek, hogy hazánk fiai közt, kik itt vagyunk, egy sincs, ki nekik elmondhatná, hogy ő hol lakik és micsoda, s méginkább, hogy felőle nevetséges dolgoknál egyebet nem mondhatnak."*

Kalmár teljesen nyugalomban adá vissza nekem a levelet, s sem a keserűt nem vevén nehezteléssel, sem örömmel az édest. Kevély szép nyugalma őt előttünk tiszteletessé tevé. Kérénk, legyen vendégünk a fogadóban, hogy vele kivált keleti útja felől szólhassunk, de már el vala foglalva. Keresénk szállásán, de már elhagyá vala Budát.

Az öreg Landerertől tudom, hogy míg Prodromusát nála nyomtattatá, egy kerti nyaralóban töltötte a telet, fázva, koplalva s nyakiglan űlve a szalma közt, s úgy dolgozá verseit, reszketve minden tetemiben a hideg miatt. Ázsiában útazván, ecetet, olajat, sót horda magával, s így valahol a mezőn megszálla, készen lelé ebédjét, vacsoráját. - Elő fog fordúlni a Szilágyi Sámuel biográfiájában is.

[Hiába várám Orczyt Pesten. Úgy hitték emberei a háznál, hogy jő, de nem jött.

Míg így Pesten kelle mulatnom, időmet haszonnal töltém némely régibb barátim társaságában, nevezetesen a Berzeviczy Gergelyében, kit nagy talentomai s sok tanulása miatt nagyon szerettem, de akinek gondolkozásától s érzésétől sok pontok felett szinte irtóztam is. Neki a kozmopolitizmus vala minden: nekem minden a nacionalizmus; én a kozmopolitizmust csak annak néztem, amitől a nacionalizmusnak nemességet kell átvenni; ő minden nemzetet egy

nemzetté szeretett volna összeolvasztani, mint utolsó esztendeiben minden vallást egy vallássá! V. Károly és Apafy Mihály tizenkét órát sem tuda egyaránt járatni, s te minden fejet akarsz-e egy gondolatra? kérdém tőle. Megneheztele s elhallgata.]

[Egyik itt kötött ismeretségem az ócsai Balogh Péteré vala. Lónyai László később beregi első alispán és consiliárius, megszálla a Fehér farkasnál, hol én is, s egy reggel az ő szobájában valék. Hév volt a nap az összeolvadásig. Egy beretvált bajuszú, barnahajú, sárgás arcú úr bejöve Lónyaihoz, meggyszín szőrből szőtt ujjatlan dolmányban, topánkás nadrággal, mentéjét a hőség miatt fel nem öltve, de övvel: beléfonta magát beszélgetésinkbe, s elkezdé emlegetni Montesquieut s elmondá, mit monda neki herceg Kaunitz, a miniszter, s ő mit felele. Csudáltam a nagylelkű, nagytudományú, szerencsés beszédű idegent. Az vala Balogh. Vékonytestű, szálastermetű férfi. Tovább assessora a kir. táblának, septemvir, referendárius, torontáli majd zólyomi főispán; híres ember a diaetákon, s az a luteránusoknak, ami az én felekezetemnek gróf Teleki József.]

26

Korán reggel érék Tarna-Örsre, Hevesben, közel Árokszálláshoz. Generális Orczy még nyugvék. Zsenge ifjúságában elholt István fiának piarista nevelője a maga szobájába vitt el, és osztán a kertbe, míg a főispán hívatni fog.

Mente nélkűl, de a Szent István rendje commandeuri pántlikájával nyaka körűl, űle szobájában, mert a nap igen meleg volt. Elővevé verseit kéziratban, s amiket Barcsay Ábrahám íra hozzá és más barátihoz, s a franciákat, kiknek poetáikat minden más nemzetbelieknél inkább kedvelte. Midőn beleúnánk az olvasásba, a hajdan férfiait és dolgait emlegeté, prímás Barkóczy Ferencet, nyelvünk nagy barátját, a kettejeknek oly kedves Richwaldszky György kanonokat, ki a Vexatiot írta, s nagyatyámat Bossányit, egykori lovagló pajtását. Ebédnél és vacsoránál némán űle, s annak okát nem vala nehéz kitalálnom, látván az egymást kerűlgető szemeket. Szó nélkül inte asztal után, hogy követném, s éjfélig ismét ketten maradánk, s ismét olvasgatva.

MÁSODIK KÖNYV

1784-1794

ELSŐ SZAK

1

1784

Borsod vármegyéből vádak menének fel II. Józsefhez, s a vádak megvizsgálása végett Orczy Miskolcra küldeték. Tiszteletből tizenkét katona rendelteték mellé, amit ily esetekben még nem látánk. Anyám nem nyughata, s minthogy Orczy, midőn Örsön nála valék, megígérte volt, hogy a tisztválasztó széken valóságos nótáriussá fog kinevezni, lekülde Miskolcra, hogy újítsam meg kérésemet; tegyen akkor valóságossá, most pedig titularissá. Lementem, de kérésem Orczyt meg nem mozdíthatá. Itt is elővevé szekrényét, melyben verseit s a Barcsayéit tartogatta, elzárkozék velem, s végigolvasá, amely leghosszabb a Barcsay dolgozásai közt. Helvetiának óhajtott volna lenni lakosa. Nem ismere szebb életet, mint e maroknyi népé, mely fény nélkűl boldog.

Vay József jelen vala ebédjénél, nagy már akkor is, noha még nem visele hivatalt. Mohács hozódék elő, s valamely környűlállás iránt kérdés támada. Vay sokáig hallgata itt is, de midőn kénytelen vala szólani, mert mindenek elakadtak, oly elkészűléssel beszélé a történetet, mintha azt tegnap olvasta volna; nemcsak azt adván elő, kinek mely része volt a vétekben, hanem a nevezetesebb emberek karakterét is, és a vétek okait. Nem oly dolog, honnan Vaynak nagyságát mérni kell; mert mit tudunk tehát hazánk történeteiből, ha a II. Lajos epocháját nem tudjuk, azt a nekünk oly gyászost; de Vay nemcsak ezt tudta. S miként történheték, hogy ezt itten csak ő? hogy oly jó fejek közt, mint akik itt együtt ebédlénk, csak ő?

A tiszai két kerületben nem vala megye, mely annyi jó fejet bírt egyszerre. Egyike vala ezeknek Ragályi József, nemsokára ezután viceispán itt; Fáy Barnabás, akkor főnótárius, később ungvári főispán, Szathmári Király József, tovább szabolcsi viceispán, Melczer László, később septemvir, Radvánszky Ferenc, egykor katona, később Szent István kis-keresztese, és Óváry László, mindhalálig semmi, de aki a megneveztekkel széles tudományai s szeplőtlen lelke által egy fényben ragyogott. Gondok és házassági öröm nélkül élé napjait a legboldogabb függetlenségben, egyedűl azt bánván öreg napjaiban, hogy feleséget nem veve, s szolgálat nélkül szolgálá a megyét, melynek tagja volt. Minden keresé társaságát, s azért keresé, hogy tőle tanúlhasson. Kanonok Molnár, ha keresztűlmene Miskolcon, éjfélkor is felveré álmából, s tudományos beszédek közt várák, míg előállott a ló, mely a tudós papot tovább vigye; Koppi pedig, a piarista, nem levén egyszer házánál, de nyitva lelvén ablakait, bebújt a szobába, hogy legalább azt tudhassa, hogy ő most mit olvas. S e választottak csoportjában Vay vala legelső. Világot teremtének Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész honra kilövellé súgárit.

Egyike vala ezeknek gróf Török Lajos, fia Józsefnek, a szepesi kamara előlülőjének, előbb referendáriusnak, kit a többitől külön akarék megnevezni, mert ha a kis csoportnak lelke volt is, színe a többiétől nagyon különbözék. Tállyán láttam őtet legelőbb, tavaly, november 2-d. a szüretelő uraságok sokasága közt, és soha nekem az a nap azóta fel nem virradt, hogy azt meg ne innepeljem. Amint őt ismerém tovább a legtisztább, a legnemesb lelkű halandónak, úgy ott el nem tudnék telni nemes módja csudálásában, amely minekelőtte lelkét a sok és nagy csapások leverék, őt minden mások felett tündököltette. A szív jósága, melegsége gyanúsnak

tetszik másoknál, mert módjok eltanúlt, vagy nincs megnemesítve a szebb nevelés által: Török Lajosnál, ki Bécsben nagy társaságokban töltötte gyermeki éveit, még az eltanúlt mód sem látszék eltanúltnak; minden cselekedetében, minden mozdúltában, minden szavában, pillantatában festette magát a szív, s jelenléte mágusi erővel parancsola csendes tisztelést, valahol megfordúlt, igen még a vadak közt is. Ki vala boldogabb, mint én, midőn Tállyán megláttam, midőn ott velem szóla! ki vala boldogabb, mint én, midőn Miskolcon január 16-d. arcomra nyomá első csókját! - Midőn Pászthory 1792. lejöve a diétára, s Török Lajost a gróf Zichy Károly estveli társaságában belépni látá, megölelé őtet, s őt rendelé, Balogh Pétert és Vay Józsefet magához reggeli tanácskozásra.

2

Kínzá anyámat az a gondolat, hogy bennem nem lelheti anyai örömeit mint (más) két fiában, de végre itt vala a pont, hogy bennem is fellelje azt; Zámbory Antal, Zemplénynek második vicenótáriusa lemonda hívataláról, s a viceispán engem ajánltata helyébe, sőt hogy az ajánltatásnak annál inkább legyen sikere, a júliusban tartandó gyűlésen be is ültete a kiürűlt székbe. Nem az történt, amit a gyűlés végeze. Azalatt, míg dolgom itt függőben vala, Orczy Kassán október 13-d. tisztváltozó széket tarta, s engem vicenótáriusnak neveze ki, fizetés nélkül; 25-d. pedig, midőn második fiát, Lászlót maga helyébe iktatá, az új főispán táblabirónak. Látván, hogy belépésem Zemplényben összeütődésbe hozott másokkal, Újhelyben is felesküvém ugyan, de magamat Zemplénytől egészen elvontam. Ezen esztendő augusztus 9-d. neveztetém ki gróf Batthyányi Ferenc által táblabirónak Sárosban is.

Abaújban viceispánjaim Consil. Kelcz Antal és Zomhory Zsigmond, főnótáriusom Kóji Komáromy György, vicenótárius társaim Kende János és Tiszta Ferenc voltanak, Kende nemsokára az eperjesi táblához méne által, s ennek helyébe Tiszta Ferenc lépe; később második viceispán itt, és assessor a királyi táblánál: én a Tisztáéba.

3

1785

József az ország minden megyéit tíz cirkulusokra vonta össze, s azoknak kormányzóit kir. komisszáriusi nevezettel s excellenciás titulussal s hatezer ezüst forint fizetéssel (ezüst pénz és papiros pénz akkor egy árú vala) küldötte ki. Ezeknek mindenike egyszersmind valóságos főispánja vala cirkulusa egyik megyéjének. Ilyen királyi komisszáriusok levének:

1. A pozsonyi kerűletben, mely Pozsony, Nyitra, Trencsén és Bars vármegyékből állott: Ürményi József, ekkor referendarius és bihari főispán, most már nyitrai.

2. A zólyomiban, mely Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Hont és Gömör vármegyéket foglalá magában, 1783. november 16. olta helytartói tanácsos báró Prónay László; most zólyomi főispán, később csanádi.

3. A kassaiban, melyet teve: Szepes, Sáros, Zemplény, Abaúj, és az ezzel most eggyé olvasztott Torna, Szentiványi Ferenc referendarius, most sárosi főispán, később szinte ország bírája, s nagykeresztese a Szent István rendjének.

4. A munkácsiban, mely állott Ungvár, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyékből, Szlávy Pál causar. reg. direktor; de ez, felesküdvén új hivatalára, még aznap megholt, s így báró Révay Simon, s ennek elbúcsúzása után báró Rosenfeld András, erdélyi szász, később vicekancelláriusa Erdélynek, ungvári főispán nevezettel.

5. A győriben, mely állott Soprony, Mosony, Vas, Győr, Komárom, Esztergom, Veszprém vármegyéből, Radványi gróf, Győri Ferenc referendárius.

6. A pestiben, azaz: Nógrád, Heves, Borsod, Pest vármegyékben s a Jászságban és Kis-Kúnságban, fiumei gubernátor gróf Majláth József, később miniszter, és utána Almásy Pál borsodi főispánok.

7. A zágrábiban, melyet teve Szala, Varasd, Kőrös, Zágráb várm., gróf Balassa Ferenc, később illíriai kancellárius.

8. A pécsiben, mely állott Somogy, Tolna, Verőce, Szerém, Pozsega várm., gróf Széchényi Ferenc, utána báró Splényi József.

9. A váradiban, azaz Bihar, Szabolcs, Békés, Csongrád, Csanád, Arad vármegyékben s a Nagy-Kunságban gróf Teleki Sámuel, elébb vice, 1790. erdélyi kancellarius, s utána gróf Haller József máramarosi főispán.

10. A temesiben, azaz Bács, Torontál, Temes, Krassó vármegyékben, Dezéri Bakó János.

4

Már tavaly, 1784. május 8-d. kiadatott a parancs, hogy az országban a közdolgok német nyelven folyjanak, 1785. november elsője olta - s főnótáriusom németűl éppen nem tudott, Tiszta Ferenc társam keveset, s írni éppen nem, s így az egész teher rajtam fekvék. Nekem kelle lefordítanom az érkezteket, hogy viceispánom megérthesse, nékem németűl és deákúl feltennem, ami ment. De én hozzá valék szokva a munkához, s az nekem öröm volt. Mindamellett, hogy el valék terhelve dolgokkal, szebb formát adék a megye levéltárának, hol a levelek ki nem hajtva állának fiókjaikban, s anélkűl, hogy az nekem parancsoltatott volna. S olvasgattam, verselgettem, fordítgattam, de nem kártyáztam, s nem járám a korcsmát. Az úrit értem, a kávéházat, mely szintúgy korcsma, mint a falusi népé, szintúgy veszedelmes s gyalázatos.

5

A tudományi kar miniszterévé báró Swieten Gottfried nevezteték ki, fia Gerhárdnak, kit első Ferenc Angliába külde VI. Károly által, Hollandiában meglátogata, s megkedvelvén a nagytudományú s szeretetreméltó embert, Bécsbe hívá meg. A magyarországi iskolák dolgait ennek előlűlése alatt referendárius Pászthory Sándor vitte.

Swieten elereszté a régi direktorokat, s a nemzeti iskolák inspektorait, s újakat választa. A kassai kerületben ifjabb Péchy Gábor helyébe, ki septemvir leve, direktornak gróf Török Lajos nevezteték, s ez felmene Bécsbe szóval is venni a miniszter parancsait. Felméne oda, s történetből éppen akkor, midőn Török, consil. Ladomérszky István is, nemzeti iskolák inspektora Péchy alatt, ki most assessornak vala nevezve előbb az eperjesi, majd a kőszegi táblához. Swieten megszólítá Ladomérszkyt, hogy ez nevezzen meg egy katolikust és egy protestánst, kit ő neki kiüresedett hivatalába állíthasson, s Ladomérszky, kivel én talán soha nem is

szólottam, a protestánsok közzűl engem ajánlott. Engem ajánlott az én felekezetemből gróf Török is.

- Gróf úr hihetőleg szóla Ladomérszkyvel, minthogy K-t ajánlja - mondá Swieten. Török bizonyossá tevé a minisztert, hogy Ladomérszkyvel és velem erről soha nem szólott, s hogy a gondolat magáé.

- Adassa be tehát esedezését - mondá Swieten. Török tudatá velem, mi történt, s én felküldém azt, mihelyt levelét vettem.

Consil. Kelcz tőlem, consil. Vay József, ki most szabolcsi viceispánná vala nevezve, gróf Töröktől tudá, mit forralok, s mind Kelcz, mind Vay engem óhajta maga mellé főnótáriusnak. Kelcz előmbe terjeszté, hogy ha őtet elhagyom, ő is el fog esni hívatalától, mert németül nem tud, s nem kap senkit, akinek konceptusait vaktában aláírja, kívűlem. Vay viszont, hogy ha a tudományi karhoz megyek által, bezárom magam előtt az útat a további emelkedésre, holott a főnótáriusságból mind az országlás, mind a törvénykezés útjain előhaladhatok. Szántam Kelczet, s lángoltam Vayhoz csatlatni, s tanácsát igen bölcsnek találtam; de Török Lajos alatt állhatni, de elvonattatni a kedvetlentől ahhoz, ami nekem mindennél kedvesebb volt; minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni, s oly kiterjedésű megyében, mint amely reám várt, s Szepes, Sáros, Zemplény, Ungvár, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Heves vármegyékből állott, s a Jász és Kis-Kún kerületekből: - az a kinézés oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál én kedvezőbbet álmodni sem tudtam. Megkövetém Kelczet és Vayt, s azzal mentém magam, hogy esedezésem már be van adva, s magamat és gróf Törököt a miniszter és Pászthory nehezteléseinek ki nem tehetem.

6

1786

A kineveztetés tovább húzódék, mint gondolám, s a gróf tanácsából augusztusban felmenék Bécsbe, hogy kérésemet Pászthorynak, Swietennek, a császárnak benyújthassam. Pászthorynál jelentem meg legelébb, s ez tudatá velem, hogy kineveztetésemet a császár a laxenburgi táborban azelőtt harmadnappal aláírta. Így a császárhoz tolakodni nem merészlettem, amit annál nagyobb veszteségemnek tekintek, mert a rendkívül való emberrel szólani szerencsém többé nem vala.

Swietennél negyvenhárman jelenénk meg; stabális tisztek, papi és világi tudósok, akadémiai ifjak s gimnáziumi gyermekek, mert ez a valóban nagy ember kiszemelé a jobb főket, s tanúlásaikat szemmel tartotta; aszerint járának fel hozzá mint atyjokhoz. Azt vártam, hogy a tisztek után engem fog beparancsolni, mint idegent, s bántott az, hogy elébb a fiúkat. Egy ismeretlen pap és én utolsóknak hagyatánk.

- Örvendjünk szerencsénknek - monda ez -, jele, hogy velünk akar legtovább szólani.

Most ez is béereszteték, s én maradék utolsónak.

Swieten kisded, de nem gyenge termetű úr vala, nem éppen pisze, hanem rövid és vékony orral, apró csíkú s virágú meggyszín selyemkabátban és nadrágocskában, konttyal és hajtáskával. Hidegsége elrettente, de meg nem zavart; szerencsés órámban jöttem hozzá.

- Sokat állék - mondá -, járjunk -; s a tágas szoba egyik szegletéből az átellenben álló szegletig lépdelénk fel és alá, hogy a menés hosszabb legyen.

Előmbe adá, mi a nagy cél abban, hogy az iskolák közös iskolákká tétessenek, s a hon polgárai együtt neveltessenek, s visszásan szóla debreceni prof. Hatvani felől, ki azt vitatá, hogy az ő felekezetbeliek a bábáskodást sem tanúlhatják idegen felekezetbeli iskolában a keresztelési oktatásra nézve. Megsejtém csakhamar, hogy beszédében a tárgyakat akarva forgatja, tudni akarván, mit és mennyit tanúltam, s mennyire bízhatik gondolkozásomhoz, érzésimhez. Egy óránál tovább tartóztata. Midőn tőle, eltelve szeretettel s nagysága csudálásával eljöttem, nem foghatám meg, hogy ennyi kegyesség, ennyi jóság, ennyi lélek mint rejtezhetének e visszás külső, e fagylaló hideg alá. Soha ily feszes, ily csaknem savanyú embert nem láttam, de soha nem jobbat, nemesebbet. S ami tőle visszalökött, talán azért hata rám ennyi kedvetlenséggel, mert ily udvari figúrát eddig csak theátrumokon láték.

Midőn 1788. Bécsbe értem, egy nagy tekintetű úr sajnálta, hogy két héttel nem elébb valék ott. Swieten csudát láttata Béccsel. Az examenek kezdődvén, eltiltá a professzorokat a kikérdezéstől, s maga tette azt a legalsóbb iskolán kezdve, a legfelsőbbekig, s így megmutatá, hogy tudja, amit a tanítóknak tudniok kell, s tanúlni a tanítványoknak. Midőn viszont ezt én beszélém kancellárius Telekinek, ki ezen exámenen jelen vala, azt kérdé tőlem, ha előttem újság-e, hogy első paedagogarchának egész Európában Swieten tartatik. Gondjai a legalsóbb iskolák ifjaira kiterjeszkedének, s oda törekedék, hogy a monarchiának nagy férfiakat nevelhessen. Hogy berlini követsége alatt elakasztá a nagy Friedrichet, hogy Kaunitz a legnehezebb dologban az ő segédjével élt, s midőn diplomatikus írásokban mások nem találának szót, kijegyezni, amit az idő kívánt, hozzá folyamodának segédért; hogy a monarchiában ő vala a legtanúltabb görög, s egyike a legtanúltabb hangművészeknek, közönségesen tudva volt. Minden tudós fej hozzá tartozónak nézé magát; Swieten vala atyjok, barátjok, jóltevőjök, kevélységek. Mely jól mennek a dolgok, ahol az első tudja s akarja, amit kell! s mint szereti ott minden az elsőt, mint az első az utolsót!

7

Pászthory felől szólanom nem lehet és nem kell. Minden tudja, mely nemeslelkű ember, mely hív magyar volt ő. Ragyog a haza védlelkei sorában, s örök és tiszta fényben ragyog. Kisded termetű, lelkes és kedvesarcú, szöghajú, barna szemű férfi, magas szemöldökökkel, s beszédes, azt mondanám, hogy az elúnásig, ha a leglelkesebb, legnemesb lelkű ember meleg ömledezésit elúnni lehetne. A kancellária lelke József alatt Pászthory volt. Tisztelet és hála érzései gyúladnak fel lelkemben, valamikor körűle töltött óráimról gondolkozom. Forró barátja, pártfogója, elősegélője mindannak, ami szent, ami jó, forró barátja nyelvünknek. Hogy kancellárius Pálffy megköszöné Péczelynek a Henrias magyarrá tételét, az a Pászthory munkája vala, s maga ez is mutatja gondolkozását, lelkét, érzését.

8

Palásthy Márton, fia a generálisnak, s Koppinak neveltje, egyike vala azoknak, kik a Pászthory körébe tartoztak. Önkényt tette le szekretáriusi szolgálatát a kancelláriánál, de veszteg marada Bécsben, a tudományoknak élve s szép örömeinek. Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődének össze, hogy tartának össze, az egymástól elválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, s hazafi és idegen, tisztviselő s magányos, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak. Ezen útam szép ismeretségeinek egy részét én Palásthynak köszönöm.

Egy nap ebédre híva meg bizonyos asztal-adóhoz, a Leopold-városi híd mellé. Amint megjelenék, az egyik asztalnok jelenté, hogy a gyenge egészségű Palásthy, valamely változása miatt, nem fogna megjelenni, de hogy a három olasz, kiket velem együtt vendégeinek híva, jelen vagyon, s mindjárt tálalnak. Nem lévén ott, akinek kedvéért megjelentem, mondám az egyiknek, kit ismerék már, hogy megyek; én Bécsben jobban tudom használni időmet a gazdag ebédek evésénél.

- Hogyan! s onnan tudnál-e elmenni - kérdé ez -, ahol Pilatit láthatod?

- Mely Pilatit, de talán csak nem azt, aki *Di una Riforma in Italia* és a *Voyages en différents pays de l'Europe* című munkákat írta?

- Sőt éppen azt - de vigyázzak, hogy az evés közt tudományos dolgokat ne hozzak elő; asztalnál ő csak örömről szeret szólani.

Az ebéd enyelgések, pajkosságok közt múla el. A két olasz biliárdozni kezde, Pilati és én helyeinken maradánk. Az asztalnok felhozá tokajimat, anyám termesztését, jegeséből, s én megtöltém a Pilati poharát.

- Éljen az a föld, mely ily bort terem és sok szép leányokat! - mondám, hasznomra fordítván az olasz említett intését.

- Uram, te magyar vagy? - kérdé Pilati.

- De bécsi magyar, vagy magyarországi? mert én a kettő közt nagy különbségre találtam.

- Viselsz hivatalt?

Elmondám neki, hogy egy megyének vicenótáriusa voltam eddig, most az iskolákhoz megyek által. - Csudálkozva hallá, hogy fizetésem csak százötven forint; hiszen egy inas is többet von. Úgy accidentiáim mennek sokra.

- Azok szépek - felelém -; esztendeje, hogy szolgálok, s azolta huszonnégy lópatkót kaptam egy hámorostól bizonyos expeditumért, melyet azért vettem el, hogy a nagyatyámnak küldhessem ajándékban, mint első keresetemet. - Ez mindinkább ingerlé a kérdezésekre.

- Tehát egyéb hasznokat vonsz, melyeknek nevét sem tudod adni.

- Vonok; ötszáz forintot fizetek szállásért, s két patvaristát tartok fizetés nélkűl ugyan, de szállással, asztallal, fűtéssel, mosással.

- S mint ronthatod így magadat!

- Ez nálunk szokás, s mi örömest tesszük.

Olvasóm hozzávethet, ezeket mi követheté.

Kére, beszéljek neki holmit a magyar lélek felől, s nem amit a városiakról mondhatnék, hanem a nemzetnek azon részéről, mely a maga eredetiségében megmarada, és még külső színt nem vett fel. Az vad lehet, de őtet inkább érdekli a lelkes vadság, mint a lelketlen simaság.

- Úgy bennünket itt ér az estve - mondám -, mert én az ily apró történetekben kifogyhatatlan vagyok.

S akkor elbeszélvén holmit Baranyi Gábor és a szabolcsi Niczky József felől, elmondám, mi történt velem kevés napok előtt.

- Öt hete, miolta Bécsben vagyok - mondám -, s már kínza a haza-vágyás, és ha az utcán valamely szegény sorsú magyart láték, meg nem állhatám, hogy szóba ne eredjek vele. Egy

nap strimfliben, koszperddel és hajtáskával menék a Karinthiai utcán, s meglátám, hogy egy ősz bajuszú ember rongyos köpenyegben megkoccantá egy zsemlyesütő ablakát. Tudni akarám, mely vármegyében lakik. Rám mereszti szemeit s csudálkozik, hogy magyart láthat strimfliben.

- Veszprém vármegyében, édes német uram! - felele jószívűleg neheztelve. Én elsikoltám magam a szóra, s az olasz pap, kivel együtt mentem, elijedve sikoltásomtól, két ízben kérdé:

- *Che dice? che dice?*

Most tudni akarám, mi baj kergeté a nagy városba; elmondá azt, s oly szép áldással, hogy ha még üresebb volt volna is zsebem, mint már vala, örömest osztottam volna meg a szentkirály-szabadjai lakossal. - Pilati vette poharát s egészségéért ivott. - Palásthy elbeszélé, mennyire megkedvelé múlattatásomat Pilati.

Említett elsőbb munkája őtet Hollandiába veté által, s a professzorok őtet két Gallitzin herceg nevelésére ajánlották. A nagy Friedrich ismerte munkáit, s azok számában hívta meg, kikkel vacsorálgata, hogy ezektől hallja, amiket meg nem olvashat. De Pilati megúná Berlint. Látta, hogy a király tartóztatni fogja; jobbnak látá tehát megbántani, hogy elkergettessék. Most a meleg holnapokat mindég Bécsben töltötte, ősszel Sziciliába költözködék, mint a gólya és fecske. Barna, széles arcú öreg, parókában. Erős alkotása neki még egy-két decenniumot ígérhete.

9

Látni akarám udv. consil. Born Ignác urat. Vezetőm kezet csókola neki fiúi tiszteletből, nem alacsonysággal. Udvari gyászában űle bibliotékájában a nagy Friedrich után, s fel nem kele előttünk, amint mondá, gyengélkedő lábai miatt. Vékony testű, s arcának színe a sárgásba csapott. Képe, Fűgertől, hánytott munkában igenis idealizált: a Hormayr Ausztriai Plutarchjában ifjabb s kövérebb arcú, mint lenni kellene; Adam legjobban metszette, mad. Bayernek pasztellja után, de az Adam rezén Born hidegebb, mint volt; a Hormayrén kausztikusabb.

- S tudod te - kérdé tőlem -, hogy én is magyar vagyok?

Nem tudtam, de átallám megvallani, s így feleletemet úgy kell adnom, ahogy a beszterceiek láták jónak, hogy ne hazudjak, de igazat se mondjak.

- Ha azt nem tudnám: azt nem tudnám, amivel nemzetem kevélykedik. -

- Igenis, én károlyfejérvári erdélyi-magyar vagyok.

Értette ő, hogy vendégének nem tehet kedvesebbet, mint ha azt magával bővebb ismeretségbe hozza, s így tartalék nélkűl beszéle maga, hazánk, a császár, s a klagenfurti Mariana főherceg-asszonyról, ki Bornnal levelezett. Ebédlőjében ennek képe függött, s az Albert szász-tescheni hercegé, s a Born három kedvenceié: prof. Ruprecht, Blumauer, Ratschky. Trumeau-asztalán álla a maga büsztje Ceracchitól, itt gipszben, mert a márvány nem itt. Kevés napok múlva Selmecre indúla le, megtekinteni, mely szerencsével foly az amalgamálás. Az őtet a világ két hemisferiumán híressé tette, hogy Selmecre Angol- és Spanyolországból, sőt Amerikából is jövének hallgatók.

10

Blumauernél vasárnap kilenc órakor gyűlének össze olvasó barátjai. Ajtaja nyitva álla minden idegennek, kik hallgatni akarák, ki mint számol a maga e heti olvasásairól. A poéta figyelmessé tevé a historikust, hogy ezt vagy amazt tekintse meg; az hasznára lehet dolgozásiban; a historikus a matematikust, kémikust, metafizikust és megfordítva. Jelen valának Blumauer, Ratschky, Alxinger, Gottlieb Leon, a dominikánus Poschinger és többek s ezek az asztalnál mint egy célra dolgozók: mi a székeken. Gyönyörű egyesület! mert ha különben közöljük barátinkkal, ami kinek-kinek céljait elősegítheti, az több bajjal jár, s nem ily nagy hasznú.

Blumauer kiaszott, hosszú ember volt, sasorral, barna hajjal, pislogó s rövid látású szemekkel. Affektálta a durvaságot. Ratschky igen kövér fiatal ember, szelíd, nyájas, igen barna s igen tömött hajjal. Látni vala benne az igen jó embert, mint Blumauerben a lelkest, elmést, de pontjából kilököttet. Fiatal jezsuiták, a szerzet eloltásakor 1773. mindketten visszatértek a világba, s Ratschkyt a szegénység a bécsi mészárosok szolgálatjába kényszeríté lépni, s igen csekély fizetés mellett. Azok egy kérelmet nyújtának be a császárnénak, s a kérelem a Polizey professzorához küldeték.

- Ki tevé fel a kérelmet? - kérdé Sonnenfels. A mészárosok elijedének a szóra, s mentegeték nótáriusokat, hogy az igen fiatal ember, s tapasztalatlan. Az udvari consiliarius látni akará, s Ratschky megjelent.

- Uram - monda Sonnenfels -, a kérelem lelket mutat; mit tanúltál, mely nyelveket tudsz? s tudsz-e görögűl? akarsz-e tanúlni? te fiatal vagy, sokra mehetsz.

Ratschky elébe terjeszté, hogy ő szegény szülék gyermeke.

- Pénz lesz - monda Sonnenfels -, de tanúlni kell.

- Az nekem öröm - felele Ratschky, s a mészárosok embere referendárius leve a cseh kancelláriánál; Sonnenfels nélkűl örökké a Bécsbe hajtott vágókat improtokollálta volna.

Midőn később beszédeket olvasa fel társai közt, s azok a beszéd végével tapsolva tisztelgeték őtet, ezt szokta vala nekik mondani:

- Talán nem rossz az ökrök nótáriusától!

Verselgetett, de könnyebben, mint jó verselőnek illik s hátra maradt e részben korától.

József szereté Ratschkyt, s neki és Blumauernek olykor maga ada témákat. Ratschky a lombardiai hegyekben eltörte vala karját. Megjövén Bécsbe, számot ada a császárnak tapasztalásai felől, s ez neki száz aranyat külde patikai költségként.

- Mondja, kérem, ő felségének, hogy ennyiért másik karomat is eltöretem - felele, s a felelet nem ökrök nótáriusára mutat.

11

Alxingerrel egy ebédnél juték közelebbi ismeretségre. Míg a többiek biliárdozának, tudni akará, mely haza szülöttje vagyok, és egyéb beszélgetéseink közt, ha verseit ismerem-e? Némely darabjai felől magasztalásokkal szólék; de ő inkább azt akará hallani, hogy mely darabjaival vagyok legkevésbé megelégedve.

- Talán a Secundus után fordított Csókjaiddal - mondám.

- Azt nem vártam - felele -, mert úgy hittem, hogy ott több szerencsével dolgoztam, mint sok más helyeken.

- Talán én, magyar, a dolognak nem vagyok illő bírája; de nagy részben könyv nélkűl tudván Secundusnak e szép darabjait, nem csudálhatod, ha hogy a római kies beszéd a német nyelv durva hangjaiba átöltöztetve, elveszté előttem minden szépségét, s nyelved hibáját fordításodnak tulajdonítom.

Meg nem foghatá, mint lehet a német nyelvet nem-szépnek ismerni.

- Te talán magad is dolgozol versekben; ha igen, töltsd kedvemet, s mondj fel előttem valamit dolgozásidból.

Mivel éppen a Csókok felől szólunk, mondám:

- Az egyik *Csók* fordítását fogom füleiddel hallatni.

Egyik pentameterem e sor vala:

Rám a legforróbb csókokat hintegeted.

- Oh, az az utolsó szó rettenetes! Csupa E betűkből áll!

- Igenis - mondám -, nyelvünknek, a keletinek, ez minden vétke. De nincs-e monotonia a tiétekben, a rómaiban, a görögben is, s ezekben durvább vokálison, mint a miénkben. Klopstockban egy helyt ez áll:

- - - entgegengesetzten Felsen. -

Kére, látogatnám meg, s másnap nála valék. Cselédje bodrozá haját, míg ő valamely latin versezetet olvasa, melyet igen pompásan nyomtattata, nem tudom ki, az orosz császárné tiszteletére. Az asszonyuralkodó a vers címjén Autocratrixnek vala nevezve, s magában a versben is találá gyanús szólásokat. Itéletemet kíváná tőlem, s az egyezék az övével. Előhozatá szomszéd szobájából Fábrinak *Thesaurus Eruditionis Scholasticae* című munkáját, s tudni akará, ha ismerem-e.

- Gyermeki korom olta - mondám -, s midőn deákúl írok vagy olvasok, az úgy nem hág le asztalomról, mint a Wielandéről nem Adelung.

Tükre alatt egy arckép függe, Posch Lénárdtól domborítva viaszból, s szabadságot vevék tudakozni, kié a profil.

- Nem fogod ismerni: Haschka.

- De igen, ha csak szép tettedről is.

Elhallgatott. - Alxinger gazdag volt és gyermektelen. Megbántva feleségétől, letette ágensi hivatalát; tanúlásban tölté éjjeleit, nappalait s tudós utazásokat teve Németországba. Mint a magnetiseurök a kéz megilletése által hatnak a betegre, ha tudniillik az által, mert én őket sem nem ismerem, sem ismerni nem akarom; úgy az azok látása ránk, akiket ragyogni látunk pályánkon. A *Doolin von Maynz* és *Bliomberis* írója ezt fogta érzeni, midőn az *Oberon* íróját meglátta.

Alxingernek Haschka egy nagy ódaköltőt látszék igérni, de nem vala elég pénze, hogy egyedűl a tanúlásnak fekhessék, s a széplelkű ember neki tízezer forintot ajándékoza, bizonyosan meg nem álmodván, hogy ez az ő beneficiatusa egykor társává lesz az Alxinger által kegyetlenűl megkorbácsolt, nálunk is híres Hofmannak. Hogy Ausztria Haschkában Klopstockot nem nyere, az legalább nem az Alxinger vétke.

12

- Mint juthatok én Bécsben majd a tudós szerecsen ismeretségébe? - kérdem egy valakitől Kassán, ki Bécset és Angelo Solimannot jól ismeré.

- Küldj neki egy pár butellia tokajit - felele ez -, de nem a minél erősebbet, hanem a minél édesebbet, s kénytelen lesz hozzád eljönni.

Egy nap szállásom kapusa jő, s jelenti, hogy egy idegen akar velem szólani, s láttat, ha honn vagyok-e.

- Ki az idegen?

- Nem tudom.

- Hol van?

- Egy ismerősénél az első emeletben.

Lementem hozzá, hogy megmentsem a felfáradástól, mert én a harmadik emeletben laktam.

Midőn belépék, Angelo turbánnal, csíkos nyári dolmányban s világos színű kaftánban álla előttem, felém fordítá ki tekenősbéka-színű tenyerét, nekem jött, megcsókolt, s köszönte ajándékomat. Az a gordovány-színű arc fejérlő fogaival és szemeivel el nem borzaszta; szerecsent látni nem volt új dolog előttem, de az a teknősbékaszínű tenyér elborzaszta. - Megkövetém bátorságomért, s kértem, tulajdonítsa merészségemet meggyőzhetetlen vágyomnak, hogy őtet, kit a történetek egy afrikai király gyermekéből magányossá változtatának, és aki új hazájában lelke, tudományai s szíve által minden jók becsülését megnyerte, láthassam. Visszaadom látogatását, s lelkét úgy lelém fejérnek, mint arcát feketének.

[Egy nap magyar ruhában, a Grabenen akadtam össze vele, s a sok szem ránk merede. - Nézd, mondá, mint néznek téged mentédben, bakkancsodban, engem csíkos talárisomban. Nem azt hiszik-e, hogy te is Afrika gyermeke vagy?]

[Soliman szeretetre méltó s művelt lelkű ember vala, s szép ismeretekkel bírt, kivált a históriákban. Szabad bemenése volt a legelső házakhoz, a középrendűeknél igen kedvesen fogadtatott. Ismerte I. Ferencet s tőle szeretve látá magát.

Soliman kisasszon éppen nem kedvetlen arcvonásait bécsi születésű anyjától vevé, nem afrikai születésű atyjától. Orra hosszas, ami nem jele a szerecsenségnek, színe, mint a nem barna cigányé; sárgás inkább, mint feketés.

Angelót guta sújtá le s a Grabenen, 1796. november 21-én, élete 75. esztendejében. Az orvosi kar rendelést teve, hogy a test nekik adassék által, midőn kivivék a temető felé. Megnyúzák azt, kitömték bőrét, s felültették az elefántra, mely a természeti dolgok múzeumában kitömve áll. A hív leány nem szűnt meg addig kívánni vissza atyja maradványait, míg kérése teljesíték.]

13

Valamit Bécsben látni kell, igyekeztem meglátni; de a fegyverházat, ámbár Bécset tízszer látám, s egyszer több holnapokig, soha nem. Borzad lelkem a gyilkos szerek látásától, még ha védelműl használtatnak is.

Áltesvén a templomok s nevezetesb épületek megtekintésén, architektúrai célokból, minden időmet a galeriák s a festők dolgozói s az alakló-akadémia, ismerőseim képgyűjteményeik s a képárosok boltjai foglalák el, s jó rakás rézmetszetekkel tértem haza. Az alakló-akadémiában Schmutzer vezete körűl, megbecsűlhetetlen jósággal, ő, a Theodosius táblájának metszője, az a nagy mester a vonásos metszésben. A Belvederebe kétszer, háromszor minden vezető nélkűl léptem fel, hogy lássam, mely hatást tesznek rám a képek; csak negyedikszer, és tovább osztán mindég vettem vezetőt magam mellé, hogy lássam érzésimnek mit hihetek, s hallhassam, amit képértőnek tudni kell. Ifjabb olvasóimnak ugyanezt ajánlom; ne rontassák el keblökben az első behatás örömeit a cicerónék által, kiktől úgyis kevés jót tanúlhatnak, ha jóra nem vezette a vak szerencse. Valamely nap nyitva vala a Belvedere, én mindig ott valék, s reggel olta délig, dél olta estig. Mint annak örvendheték, hogy 1777. nekem több vala a Van Dyck feje, mint a Hoogstratené, úgy most annak, hogy nekem több vala most az olasz iskola, mint az alföldiek játékos darabjai; s még inkább annak, hogy mind az egyiknek, mind a másiknak érzém érdemét. Vezetőm olykor tőlem hallá, amit nekem kellett volna tőle. De e dolognak is komoly studium kell, hogy biztosan ítélhessünk; maga a természeti adomány nem elég.

14

Egy festőnél töltvén időmet, egy szálas, piros stabális tisztet láték belépni hozzánk, oly fejérre őszült hajjal, mint kabátja. Az Trenk vala, kit Friedrich kínos fogságban tartott. Kérdé, ha olvastam-e tőle valamit, s kedve telve hallá, hogy Macedo bajnokját. Kapott volna tömjénemen, de én azt az ő firkálásának, annak a vadnak, nem gyujthattam; s minthogy magát festeté, fogsága történeteire vontam el poétai mázolásától. Engede kérésemnek, s hosszasan beszélé, mit szenvede. Csaknem hihetetlen dolgok; de hányszor nem esik önmagunkon vagy másokon szemeink előtt, amit hinni nem mernénk, ha nem láttuk volna.

Sok ízben ebédlék vele közasztaloknál, de szívem a feszes és ragyogni szerető ember felé soha nem tuda vonzódni. Kereste a veszedelmeket, míg a guillotin Párizsban véget vete lovancoskodásinak.

15

Báróczy felől máshelyt, hogy róla egy végtében szólhassak. Itten valamit a teátrumok felől.

Tudván, hogy a szín fődarabjának Hamlet tartatik, valamikor azt játsszák a kassaiak, mindég elmaradtam a teátrumból; rettegtem, hogy a rossz, vagy ami szintannyi, a középszer játék elöli bennem, amit keresék. Most itt vala jelentve Hamlet, s egyike valék a legelébb felgyűlteknek. Lange játszá a darab hősét; meg valék rázva lelkemben és testemben, s áldám sorsomat, hogy a darabot itt láttam adva, nem Kassán.

Egy ismerősöm tudni akará, teátrumból jövök-e, honnan ő is, s mint valék megelégedve.

- Sem a játszott darabbal - mondám -, sem a játszókkal.

Két kezét felrántva borzadva vissza tőlem Luzatto; s én bizonyossá tevém, hogy a kassai játszók nem játszanak rosszabbúl, mint ezek ma, sőt többére jobban.

- Kérlek - mondá -, ne mondd ezt más előtt, ki fogsz kacagtatni; tudod-e, hogy Brockmannt láttad?

Elnyele szégyeltemben a föld, s elnémúltam, de megmaradtam érzésem mellett.

Most Clavigo vala kijelentve, s a Beaumarchais szerepét Brockmann készűle játszani. Megjelentem a házban s vártam a csudát. Brockmann az elsőbb aktokban jól játszott, de azt Kassán is adták volna így; nem értém, az ember mint juthata celebritásához. Hajlandó valék azonban inkább azt hinni, hogy a dologhoz én nem értek, mint hogy az egész német világ nem. De most jön a szcéna, midőn a levél megérkezik, s Marie magát ismét megcsalva látja. Beaumarchais-Brockmann lángol és reng, magosan felkontyolt üstökébe ravaszúl igen sok púdert rakata, s úgy csapá meg homlokát, hogy újjai üstökét ütötték meg, s a púder ködöt csinála egész figúrája körűl. Ez a lángolás, ez a rengés, az a vad hang, melyben haragját öntögette, az a meredező szem, az a fel-felrántott kar, és minden, minden mutatta, hogy a német világnak van igaza, s hogy nem nekem volt. Minap a szerep nem kíváná, hogy kitégyen magáért, most kívánta, s az játszik jól, aki, ahol kell, *attenuat vires*.

Storazzi, a szép énekesné, szememet, fülemet, lelkemet elbájolta. - Mozart az orkesztert igazgatá, fortepianóját vervén. De az oly annyira nem-testi örömek felől, mint amiket a muzsika ád, nem szabad szólani. Hol az a szó, mely azt fesse?

16

S ez a mennyei gyönyör egy más érzékre ható gyönyört juttat emlékezetembe.

Dornbachra menvén ki, s mint mindenüvé, ahol elsőben, oda is egyedűl, amint a bokrok előtt elmenék, egy ismeretlen illat csapa meg. Körűltekintém magamat s sem a földön, sem a bokrokon nem láték semmit, ahonnan az jöhete. Minél tovább távozám, annál inkább tűnt el az illat. Visszamenék, s szaglásom elvezete a keresett helyre. Féltem a megszólítástól, de kísértetem nagyobb vala, mint hogy ellentállhassak, s hirtelen meglopám a kertet, hogy a városban végére járhassak, a nem ismért szerény plánta mely nevet visel. - Rezéda vala, s nálunk isméretlen akkor még Viczay által is.

MÁSODIK SZAK

Viceispánomat leveré a hír, hogy elértem, amit kerestem; s mihelyt hazaérék szeptemberben, kére, mondjak le a nyert hivatalról; nemcsak őtet fognám kiejteni hivatalából, hanem magam előtt is szép kinézéseket zárok el. A kir. kommisszárius toldítá a Kelcz kérését, és hogy annál készebb légyek megtenni, ami tőlem kívántaték, engem abauji főnótáriusnak kineveze huszonhét esztendős koromban, s áltugratván velem az elsőbb vicenótáriusságot. Szívem el vala lágyúlva Szentiványi és Kelcz eránt, de mint bántsam meg Swietent, Pászthoryt, Törököt, Vayt és ez által gróf Teleki Sámuelt, aki Vaynak kineveztetésemet megigérte? Ha Törökhöz nem csatlott volna a hívatal, úgy Vay mellett óhajték vala szolgálni, s feláldozám vala szerencsémnek azt is, ami engem hatalmasan kötött Kassához. S én nem bérért, nem kevély kinézésekért, hanem az ügyért vágytam ide. Sohasem óhajték egyéb lenni, valamíg Török veszteglend, s bár halálig. Fizetésem belépésemkor hatszáz, 1789 olta ezerötszáz forint volt, ezüst vagy ezüstárú papiros pénzben, s felemelt fizetésemmel négy altisztet is adtak mellém főszolgabírói rangban. Hivatalom nem vala összekötve a consiliariusi titulussal, de azt viselhetém, mint elődöm, Ladomérszky és tiszttársam, Pethő Jakab; azonban az engem nem csiklanda.

Kineveztetésemet leginkább a gróf Török atyai szeretetének köszönhetém s a Ladomérszky jó vélekedésének, de literatúrai dolgozásimnak is némely részben, mit sokan idővesztésnek

szeretnek tekinteni, s éppen azok annak, kik a kopózást, henye pipázást s kártyázást nem annak. - Egy szomszédunk lehozá Bécsből Czirjék Mihály testőrt, mátkájával, hogy a boldog pár, hahogy a bécsi leány hozzászokhatnék azon sivatag hottentott földhöz, hol az urak bajúszt hordanak s caflitlan hajakat, megtelepedjen. Látván Rolly József, hogy Czirjék olvasgat és irkál, beszélé neki, hogy az ő szomszédjában is van valaki, aki könyvet tart és szeret olvasni s irkálni. Czirjék megérkezék Felső-Regmecre, s Rolly (1784. febr. 29-d.) az anyámat és engem ebédre kérete meg.

Amint belépénk, a szép hadnagy és a szép leány egy asztalka mellett űltek. A leány felolvasa a Colardeau Heloizéből két sort, a hadnagy pedig némán futa végig fordításán, s kéziratán igazításokat teve. Szebb leányt, mint ez az új leány (Heloiz), nem könnyen lehete látni; szebb ifjat, mint ez az új Abelárd, még nehezebben; de talán szebb kéziratot sem könnyedkén. Az aranyozott szélű papirosra vala írva, behintve aranyozott és kék porral, s a kék és rózsaszín tambour pántlika, mellyel által vala tűzve, hosszú bodrokkal nyúla ki a papirosból. - Visszaadák látogatásunkat, s Czirjék óhajtá látni, mit dolgozom. Nekem az minden óhajtásom, mondám, hogy rajtam valaha ki lehessen ismerni a Báróczy tanítványát. Czirjék elbeszélé Bárócznak, mely csudákat láta ő Tokaj mellett, Báróczy Pászthorynak vitte meg a hírt, Pászthory Széchényinek, s ennek azt is, hogy én Gessnert fordítom, amit osztán Széchényi Gessnernek; s midőn kérelmem a *Swieten* előűlése alatt hetenként tartatni szokott űlésekben előfordúla, *Pászthory* hajlék teljesíteni kívánságomat, minekelőtte látott.

De kedvességem nyelvünknek és literaturánknak ezen tiszteletes barátja előtt mi könnyen csökkenhetett volna meg, ha nem volt volna eléggé bölcs, azt mindennek egyébnek venni inkább, mint romlottságnak. Egy magyar rábeszéle, öltözném strimflibe, cipőbe, s jelenjek meg így mindenütt; Bécsben azt teszi minden ifjabb magyar.

Hittem neki, mert így jára Palásthy is, Beőthy és Szlávy szekretáriusok, sőt bőrnadrágocskában láttam magát Pászthoryt is, de stiblivel; s íme Pászthorynak ebédjénél strimfliben jelentem meg, hajtáskával, koszperddel. Belépvén ebédlőjébe, megrezzenék, midőn a falról Széchenyi, Skerlecz Miklós, Szily, Somssich Lázár nézének le rám, oberster gróf Draskovics János pedig, kinek szemeit a festő földre sűlyesztette, pirúlni látszék érettem. A cseléd előttem ajtót nyita, s Pászthory elnémúlva fogadott. Csaknem elnyele szégyeltemben a föld. Jártam így ezután is; de e szent helyre, e szent férfiak képe elébe, de Pászthory elébe nem léptem így többé.

[Pászthory egyszer kérdést teve, ha bizonyos szólás jó-e magyarban, s én a szólás helyességét egy példával akarám bebizonyítani, s példámba, történetből, a *kalap* szót szőttem.

- Igen - felele; elmondá a mondást, de a *kalap* helyébe *süveget* substituála.

Neki is több vala a francia nyelv és literatúra a németnél, mint Orczynak, Barcsainak, Bessenyeinek, Bárócznak: én az elsőbbséget a németnek adám, s bátor valék kimondani, hogy ha csudálom is a franciákat a társalkodás nyelvében, nekik nincs poézisok, s azért nincs, mert nyelvök nincs hozzá. Egyébre is van szükség, nemcsak simaságra. Pászthorynak több lelke, több tudománya vala, mint hogy el ne értette volna, mit mondok én, s parancsolá, hogy öntsem ki magamat. Ellenben ő nekem két oly intést ada, melyet soha nem tudtam felejteni: egyiket, hogy dolgozásunk csak akkor jó, mikor semmi erőnk nem ér tovább; másikat, hogy mindenkor a nehezet kell keresnünk, mert az úgy lesz végre nekünk is könnyű.]

A királyi rendelés végre megérkezék, s gróf Török engem november 11-d. végre bévezete hívatalomba.

József és Miklós öcséim Kassán tanúlának, s az ifjabb Baróti alatt hallgatá a retorikát. Ez jő iskolájából, s nekem egy hexameterekben írt könyvet hoz professzorától, melyet a szerzőtől

aznap veve. Baróti mindég buzdítgata, hogy magamat a verselés nehézségei által elrettenteni ne engedném, s Plinius szavaival inte, hogy igyekeznünk kell ugyan minél jobban írni, mindazáltal írjunk, amint lehet.

A nem jó hexameterek engem Catullnak ismert dévajságára emlékeztetének, s másnap az öcsém a rossz munkát a nem igen jó, de eléggé eleven verssel vivé vissza.

1786. októb. 16-d.

Mint bánthattalak én meg úgy, barátom,
Hogy te engemet ezzel a csömörlést
Indító csevegéssel öldökölj(él).
Testét lepje meg a gonosz pokolvar,
A csorgó fakadékok, a büdös rüh,
És a csontokat-hasgató podagra,
Mint a gombolyag, húzza össze újját,
Ezzel tégedet aki gazdagíta,
Ily istentelen átkozott darabbal!
Ah nem láttad-e, hogy szegény barátod
Elvesz mérgibe', majd ha olvasandja?
Várj, várj, nem viszed ezt el; összegyűjtöm
A sok Kónyit, a nem magyar Zechentert,
S nyomtat Landerer amit holnaponként,
S majd ha összeszedem, barátom, őket,
Érdemlett jutalom fog érni érte.
Várd bízvást; azalatt oszolj előlem,
Akármerre vezet szemed világa,
Rút fajzat, pökedelme nemzetemnek!

Baróti magán kivűl vala örömében, hogy intésének sikerét láthatta, s hendecasyllabusaimat megküldé szepesi kanonok Molnár Jánosnak. Ez, ahogy mindjárt kész vala feleletével, így adta Barótihoz válaszát:

Miskolc táji Kazincz, kit négyszer láttalak úgy, mint
A vak az új holdat, fájt, hogy nem tudtalak egyben
Által is ismerni; mit vétett vajjon Apollo,
Kedvesed? o Músák, kiket annyi virággal imádtam,
Ellenetek mi gonoszt tettem, mivel háborodott fel
Mérgetek, hogy nékem meg nem súgtátok az útban,
Mit láték, s mily kincse vagyon elrejtve Kazincznak?
Nemde Catullusnak vérét, szíve, lelke virágát
Ott űltettétek s az idők kerekére vigyázván,
Ott hajtottátok termetre, gyökérre, virágra?
Illatozó szaga, fáj, mondom, fáj, ím csak imétlen
Tűnt hozzám, s azt is Dávidnak kelle köszönnöm,
Dávidnak! koszorút koszorúért köss neki, Phoebe!
Oh köszönöm; de remeg lelkem, mikor azt is azonban
Eszmélem, netalán ez az új verónai költő
Megjárván Rábát s Poprád tájára kerűlvén,
Ottan is Suffénusnak társára találjon.

Hexametereink már voltak; rosszak, de eléggé nagy számban. Én semmit sem óhajték inkább, mint hogy lírai darabokat kapjunk s a nyugot ízlésében. Hozzá fogtam s elakadtam. Sem rímeim nem valának szép rímek, sem skandált soraimban nem boldogúlhaték. Nem értém, mi dolog, hogy midőn hexametereket adhatunk, s jobban mint a németek, skandált rímes sorokban nem adhatunk dalokat; és, hogy én, ki németben nem tévesztem el a szkémát, magyarban eltévesztem, s fülem érzi, hogy a sor hibás, de megigazítani nem tudom. - Eperjesen s már négy esztendő előtt, midőn a német prozódia törvényeit nem ismerém, nem találván, akit keresék ezt hagytam vala asztalán:

Ninon sieht dieses Blatt und lächelt froh es an;
Vielleicht, o welche Götterlust!
Vielleicht drückt sie's an ihre Brust.
Götter, lasst mir den süssen Wahn,
Das höchste Glück auf eurer Erde,
Und macht, dass ich dies Blatt jetzt werde.

A darabnak ha érdeme nincs is, legalább megfelel a szkémának; amit magyarban mertem, meg nem felele, mert némely sor jambusokból álla, némely trocheusokból. Ily botlást ki ejt ma, bár a prozódia törvényei felől soha semmit nem hallott. De a még ki nem játszott muzsikai szeren a legtanúltabb újjak is hibás hangokat szólaltatnak meg; miként ne, midőn gyakorlatlan újjak azon felűl?

1787

Szepesből panaszok jövének be, s januáriusban indulék eligazítani a meghasonlásokat. Szepesen (úgy neveztetik a hely, hol a püspök és káptalanja lakik) vendége levék kanonok Molnárnak. Szálas, csontos férfi; nyájas, beszédes, ömledező, de aki soha nem nevete. Szégyelte azt.

Molnár meg nem foghatá, miért nehezítjük el mi magyarok a verselést, mely különben sem könnyű munka. Íme Homér összekevere minden dialekteket; nála ezer a folt, csakhogy a vers kiteljen; hosszúnak van véve a rövid, s rövidnek van véve a hosszú.

Egy sorban álla könyvei közt valamit nyomtatásban kieresztett, s gyönyörködék, hogy a sor oly igen hosszú. Aesopnak egy erdélyi fordításából kiszelé az előbeszédet, mert ott az tanítttatik, hogy hazudni szabad.

Lekisére szekeremhez, s újra meg újra szívemre köté, védjem a panasztevőket. Mindent ígértem, valamit az igazság nem tilt, enged, parancsol.

- *Ita, ita,* - úgymond, - *justitia praeclara virtus; ancilla tamen religionis*.

Báró Brigido Mihály lőcsei plebánus, 1788. óta szepesi püspök, majd herceg-püspök Laybachban, de tulajdon kívánságára ismét szepesi püspök, haláláig, azon nyájassággal fogada, mellyel mindenkor. Nála kelle töltenem minden üres időmet. A felvilágosodott pap, a nagy szónoki adományú prédikáló, a nagy neveltetésű ember eggyé ömlének személyében. Szerete mindent, s így mindentől szerettetett.

Lőcsének egy másik, nagy karakterű férfija, viceispán consiliárius Gradeczi Stansics-Horváth Imre; utolsó matadéka azon háznak, melyből Márk is erede, ki Zrínyivel vesze Szigetvárában. Nagy még gyengéiben is, haragjában engesztelhetetlen, ha útálnia kelle, akit gyűlölt; de pirúlni tudó, midőn érzé, hogy megtévede, midőn látá, hogy akire neheztel, nem rossz.

Olyankor botlását tettel hozá helyre, mert szóval tenni azt, átallotta. Főnótáriusa láttatá velem egy három lapnyi egész ívre írt levelét, melyben ennek, úgy ahogy születése s hívatala kíváná, *spectabilis* titulust ada, mint ő is mindég eddig neki, de most egyszerre más gondolat éré s azt, valahol a hosszú levélben előfordúlt, mindenütt kivakará, s helyébe *perillustrist* íra, s azért vakará ki, holott a levelet újra íratni vagy írni sokkal kevesebb fáradságba kerűlt volna, hogy azzal ennek inkább fájhasson. Nevetséges kisdedségek egy nagy emberben, de ki ment egészen a kisdedségektől, s a nagy ember bukik igazán, ha bukik. - Én 1793. jelen valék egy Szepes vármegyei gyűlésen, hol ő előlűle, s midőn egy valaki beűle a zöld asztal mellé, úgy kíváná, hogy az onnan takarodjék, mert helye ott nincs. Nem volt helye, de mások mégis kérék, s igen sokan, hagyna neki békét. Kirúgá maga alól a széket s letérdele:

- *Vult ergo, Incl. Universitas, ut illum flexis genibus adorem?*

Testvére, Berzeviczy Sándorné, anyja Gergelynek, Kakas-Lomnicon, szintoly nagy a maga nemében, mint Imre a magáéban, de Imrének gyengeségei nélkűl. Lelkem tisztelettel hódol itt a két nagy árnyéknak.

Kézsmárkot, hol tizedik esztendőmet éltem, megint meglátni s annyi esztendők után meglátni; a Tátra lábainál, melyen az éjjel esett eső reggelig kemény jéggé vala, hogy azt most üveghegynek nézhetém, és amely a fel- és leszálló nap tüzétől rózsaszínbe öltözve nyúla magasan ki az éjlepte hegyecskék és dombok sorából; ott hol nyelv, öltözet, lakás, élelem s maga a természet is előttem újak valának; hol a szép, de vad természetet a maga téli vad szépségében láthatám, egy egész holnapot tölteni útban, s oly helyeken is, hol kenyeret nem találék, s pártjára kelvén azoknak, akiket erőszak vagy ravaszkodás nyomott; példát adva tántoríthatatlan igazságszeretetemnek; felejtve, midőn bíró valék, mely felekezet tagja vagyok; s irtózva azon gaz játéktól, mely fél védeni, ahol kell a magáéit, nehogy igazságtalannak látszhassék; szerettetve azoktól, akik, míg nem láttak volt, tőlem rettegének; s elhintve szavam és példám által a jó magvait - mely gyönyörű, mely irígylendő sors juta itt nekem! Februáriusban tértem vissza Kassára. Jelentésemet benyújtám előljárómnak. Az megolvasá azt, s jött szobámba (mindketten egy háznál fogadánk szállást; gróf Török az első emeletben, én a másodikban azon háznál, mely ablakaival a Nagy útcára észak felé a Molnár útca szögétől harmadik) megölele, megcsókola, s köszönte, hogy reményének megfeleltem.

- Így, édes barátom - mondá -, mihozzánk így illik. - Beszélem egyik cikkelyét.

Sötét este értem Hobgárd városkába, mely az első házon kezdve az utolsóig egészen elégett vala, s szolgabíró Badányi, kit segédűl mellém rendele a viceispán, a plebánushoz hajtata be. Az nem vala jelen, s helyette egy megöregedett káplán jöve előnkbe, egykor lutheránus és prussziai hadnagy. - Midőn másnap tekintetbe vevém az iskolát - nagyobb előmenetelt találván itt, mint sok más helyeken, a derék tanítót, a városi tanács jelenlétében elhalmozám magasztalásimmal. A tanító és ezzel együtt a tanács minden érdemet a plebánusnak tulajdonítának, s beszélék, hogy ez a tiszteletes pap csaknem minden leckét az iskolában tölt; hogy az oktatást kiveszi a tanító szájából, hogy a gyermekeket könyvekkel tartja, és minthogy a tűz minden vagyonjoktól megfosztá a lakosokat, s azoknak gyermekeik ennél fogva iskolába nem járhatának, minden nap délelőtt és délután kenyérszeleteket osztogat a megjelenteknek. Melegen tett jelentésem jó órában mene a Swieten és Pászthory kezeikbe; nem felejtem elmondani, hogy én a plebánust soha nem láttam, s vele semmi érintésben nem állok, s a helytartótanács 1787. aug. 9-d. kiadá rendelését, hogy a viceispán Ludvig János hobgárdi plebánusnak, a legfényesb gyűlekezetben függessze nyakába az arany érdempénzt. Egy másik, 1789. május 14-d. költ rendelés Györky István pataki plebánust Swietennél előbb szóval, tovább írva tett esedezésemre apátnak hírdette ki.

Hivatali foglalatosságim Miskolcra, Egerbe, Jászberénybe szólítának. Ily közel lévén, éltem az alkalommal s bérepűlék Pestre. Septemviratus és királyi tábla akkor még Budán tartá üléseit. Ócsai Balogh Péter, assessora ennek, később septemvir, referendárius, s elébb torontáli, később zólyomi főispán, felbátoríta, sőt kíváná, parancsolá, hogy menjek el az ország bírájához, s délutáni ötkor, s kertjébe a Krisztina városban; rossz neven veszi, ha tisztviselő Pestre jön, s nála meg nem jelen. De megtaníta, hogy vele németűl szóljak, és hogy ha majd a beszéd közt ez szalad ki a száján: *wie heisst man* - nála nem több mint magyarban *az az izé* - higgyem, hogy elmerűlve saját gondolataiba, nem fogta fel, amit mondék, s mondjam újra.

Másnap tehát (aug. els.) lemenék múlatójába. A kertiház ajtaja előtt űlt prémetlen, térdig érő mentében dolmánnyal, kalap nélkűl, mert a nap az udvar felé vetette a házfedél árnyékát, s pípázott. Előtte egy strimflis parókás úr űle. Haja felverve fodorítója által, arca verhenyegenszög, tekintete komor, hangja dörmögő; dolmánya s a commendeuri kereszt pántlikája elpiszkolva étellel, tobákkal. Feje jobb válla felé görbűlt. Rézbe metszett képe el van találva.

Megnevezém magamat s hívatalomat, s oly hangosan, amint mindég szólok, de Niczky elszalasztá a hangot.

- *Kommen Sie von Pesth?*

- Nem - mondám -; Kassáról jövök. Jászberényben egyesítem a katol. és reform. iskolát.

- Úgy - mondá -; tehát K(azinczy) vagy.

Meg nem tudom fogni, miként ismerheti az én nevemet az országbírája, hogy hívatalom foglalatosságait hallván, tudja az azt viselő nevét is; de ha nála megjelenésem napját összevetem azzal a hobgárdi plebánus eránt jött parancséval (aug. 1. és 9.), nem képzelhetek egyebet, mint hogy figyelmét ezen pap eránt tett jelentésem, és az azt követő swieteni rendelés nyerték meg.

Tudni akará, mennyi iskolám van egyetemben, mennyije mindenik felekezetnek, s miért nincs a magam felekezetének csak egy is.

- A reformátusok - mondám - megyémnek alsó részében laknak, s ott a helységek nagyok, s így iskolájok elejétől fogva mindenütt vala, ahol templomok vala; őket nem érinté az a rendelés, ami a templomot és iskolát még nem bírt helyeket, hogy az nekik csak azon feltétel alatt engedtetett, ha iskolájokba a tanítás új rendét veszik be. Aki előttem viselé a hívatalt, az iskolák számát leginkább Szepesben igyekezék szaporítani, mert a lutheránusok ott állítának egyszerre igen számos iskolákat, s én csak 9 holnap olta vagyok a hívatalban. Minekutána ezen útam alatt szerencsés valék a miskolci reformátusokat rábírni, hogy igen régi iskolájokat a katolikusok iskolájokkal egyesítsék, s az igyekezetet maga a szuperintendens is segélette; reménylenem lehet, hogy dolgaim ezután szerencsésebb menést vesznek, mert én magam is e felekezet tagja vagyok, s annál fogva a bízodalom hozzám nagyobb lehet.

Niczky bővebb híreket kívána a szuperintendens felől, s kivált azt hallá örömmel, hogy Szalay Sámuel öreg ember és mégsem sötétfejű. Meghagyta, vigyem meg neki hálás köszöntését a szép példaadásért, magamnak pedig fejtegette, mely szép és mely jóltevő gondolat az, hogy a haza polgárai egy iskolában vegyék az első oktatást a vallást nem illető tárgyakban. - Most zsidó iskoláimról szóla velem, s tudni akará, ha azoknak tanítóikkal megelégedve lehetek-e.

- Akarnám, hogy sok keresztyén iskoláimban volnának olyanok, mint a szántaiban, Abaújban - mondám. - Az ismerte Mendelssohnt, s többnek született, mint csak zsidógyermekek tanítójának; túl van az apróságokon, de szereti felekezetét.

- A zsidó is ember - mondá Niczky.

- Bár polgár s munkás polgár is volna - felelém, s a szó új témára vive bennünket.

Mintegy félóráig szóla velem, s szerencsés órában, mert gondolkozásai az én gondolkozásaim is voltak. Akkor bal tenyerére támaszkodva felemelkedék, s oly mondással ereszte el, mely mutatá, hogy neki tetszettem. A strimflis úr helytartói-tanácsos Lakics vala.

Gróf Niczky Kristóf gyűlölt és szeretett ember vala a maga korában; nagynak hitte minden, jónak, akik közelebbről ismerték. Szabad gondolkozása s beszéde gyanússá tevé Terézia előtt, kihez ellenségei híreket vittek felőle. Rájnis, a poéta, nekem azt beszélé, hogy midőn Niczky tudományok direktora volt a győri kerületben, ő pedig professzor, a császárné tőle is akara híreket venni Rájnistól, s ez a császárné gondjait teljesen megnyugtatta. Nagy baj az emberre, bár nagy szerencse az ügyre, ha aki kormányon űl, messzére megelőzi körét, s a függő a vezetőt nem érti, sőt azt vezetni akarja. Midőn Niczky meghala, közönséges vala az öröm az országban; de a közönséges itélet éppenúgy csalódhatik, mint az egyeseké.

De midőn örűlve emlegetem jó órámat, mely Niczkyhez vezete, pirúlva kellene emlegetnem egy másikat, mely igen rosszúl üthetett volna ki, ha a bajból védangyalom ki nem kapott volna, hogy azt most nevetve emlegethetem.

Nem lelvén Kovachichot szállásán (áltellenben azon gyalog útcával, mely a Fortúna mellett vonódik, s általellenben a Fortúna-fogadóval is; a háznak csak gyalog kapuja van; annak északi kétablakú szobájában lakott ő, H[ajnóczy] a déli egyablakúban az első emeleten), tiszti dolgozójában keresém fel a kamaránál.

- Nincs időm - mondá, amint megpillanta -; igen siető dolgot adtak; de mindjárt üti a tizenkettőt, jer addig Terstyánszkyhoz.

Belépvén velem ehhez, német nyelven kéré, szenvedné meg, hogy nála maradhassak, míg majd értem jő; engem Terstyánszkynak megnevezve, s elmondá, mely hívatalban vagyok, de nem nekem is ezt. Terstyánszky szürke kabátban volt, fekete selyem plundriban, fehér strimfliben: én sötétkék frakkban, veres gallérral és hajlékkal kezeim körűl, s fehér lajblival, nadrágocskával és strimflivel; s öltözetem nem szúrhata szemet, mert akkor sokan így járánk. Sejtem én, hogy az általam öltözetéről Buchhalter-formának nézett ember súlyt akar adni magának, mert bátrabbacskán jöve nekem, mint Buchhaltertől várhatám, de jónak láttam nem mutatni, hogy azt sejtettem. A Swieten szisztémájának jó vagy nem jó volta felől kezde velem szólani. Éreztetni akarja, gondolám magamban, hogy a dologhoz valamit ő is tud; s látván, hogy ahhoz bizony igen jól tud, minthogy én testestűl-lelkestűl ezen ideákban éltem; örömmel felelék vala kérdéseire, ellenvetésire, ha megkínált volna űléssel, mert a hév nap s a sok járás nagyon eltikkasztott. Már kérni akarám, engedje, hogy leülhessek, de a Buchhalter-forma embernek nem akarék semmit köszönni, s minthogy derekamat alig bírtam, megvetettem hátamat a falhoz. Még így sem bírván tovább az állást, búcsút vevék Herr von Terstyánszkytól, nem tisztelettel, hanem csak tekintettel. Az nekem kezet nyújta, s bántó kegyelemmel. Kéteskedém ha elfogadjam-e. Elfogadám mégis, de könnyedén s éreztetém vele, hogy az nem rendben van. Mentem s a Kovachich szállása előtt leűltem.

Még sokan vannak, akik Kovachichot ismerék, s emlékeznek, mint hajlonga ez derekával, két kezével, midőn valamely bohó történet kacagásra fakasztotta. Jött ő is, amint engem a Fortúna előtt űlni megpillanta, elkezde kacagni, hajlongani, s hányta kezét, mintha minden el volna veszve.

- Tudod-e, mit kacagok? - kérdé, elérve hozzám.

- Mint tudhatnám?

- S kinél hagyálak én téged?

- Terstyánszkynak mondottad. De ki tehát az a Terstyánszky! Én Buchhalter formának nézém.

- Vevé észre, hogy oly valaminek.

- No ti megjárátok egymással. Gondold el: amint megnevezélek neki, s ő téged ebben a veres gallérú hacukában megpillanta, felkiáltott magában. Mi lesz a nevelésből, ha az iskolák kormányára ily útcakoptatók állíttatnak, s neked álla, s megexaminála, s oly feltétellel, amint mondá, hogy ha olyannak talál, amilyennek ez a tarka ruha várhatá, halálig el fog csiklandani. Hiszen ez a Terstyánszky, akinél hagyálak, éppen az az udvari consiliarius, aki a tanúlás reformálásán együtt dolgozék Ürményivel. Kérlek az Istenért, mit jársz ily hacukában? minek öltözöl így?

- De hát a te illustrissimusod miért úgy?

- Megvan; hagyjuk abba! Mindamellett rám parancsola, hogy köszöntselek; örvend, hogy látott.

A jobb lelkek olykor összekoccanás által jutnak egymáshoz. Egyenesen kellett volna hozzá mennem; de máris tovább múlaték Budán, mint szabad vala, s csak Kovachich által követtem meg megtévedésemért.

Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék, és ha az ügynek új munkás barátja tűne fel, kicsinységgel ugyan talán, talán egy alkalmi verssel, de amely lelket mutata s reménységet hagyott, hogy az író ott meg nem áll, mely öröm vala mindenfelé! mint repűle az új név egy szájról más szájra! az új társ felkeresé a régibbeket s a régibbek kiterjesztett karral jövének az új elébe; leveleinkben tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyügétől megszabadúlhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel. Az az előbbi hajnalgás álderengés volt.

Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk. A hőslelkű férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem igérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, csak ez gyarapodjék. Korábban hala meg, mint várni lehete, elölve éjjeli s nappali dolgozásai által, s ez vala végsohajtása:

Véglehellésem is hazámnak szolgáljon!

Henriást adá nem-skandált alexandrinusokban, Zayrt, Meropét, Youngnak *Éjei*t, Hervey *Siralmai*t, egy *Mindenes Gyűjtemény*t, és mindent, amit használhatónak látott. Neki lefordítani valamit annyiba kerűle, mint másnak papirosról papirosra leírni. Dolgozása, oly sietéssel, és még az ő idejében, mázolás volt; de még akkor a mázolás nem nézeték mázolásnak, s ez a mázolás olvasásra csalogatá az oly olvasókat, akiknél a jó dolgozás volt volna mázolás.

Kancellárius Pálffynak hozzá írt levelét *Orpheus*om vette fel. Itt azt kell megjegyeznem, hogy egy nagy fényű úr vétkűl vevé Péczelinek, hogy ő, prédikátora a révkomáromi gyűlekezetnek, Voltaire-nek *Henriasá*t, s játékszíni darabjait fordítgatja, és a panaszt egyházi gyűléseinkben elő is hozta.

Másodika azoknak, kik nagy szerencsével hatának a masszára, Dugonics vala, s ez már nemcsak az extenziót, hanem az intenziót is tévén célúl, míg Péczeli csak az elsőbbet. Maradjon örök áldásban emlékezete! Neki senki nem köszöné meg, amit adott, legalább nem a nemzet nevében; de hányan keresztelték lyány gyermekeiket Etelkának! Az közhála vala.

Jól hata a közre, s ismét sietve tett és szennyes dolgozásai által a törölgetéstől irtózó s mindenre kész és mindennel kész, s mindég és mindjárt kész Horváth Ádám is. Azt semmire

nem lehete kérni, amit megtagadott volna; annak semmi nem juta éjjel eszébe, hogy el ne készítse estig. Féllábon állva öntögeté irgalmatlan verseit, felcifrázva elméskedésivel s bibliai citátumaival; s akik szereték a Péczeli *Young*ját, bár nem értették, mert az idvességes dolgokat beszélt, nem holmi haszontalanságokat, nem bort és szerelmet, szereték Horváth Ádámot is, mert jót terjeszgete, s magyarsága bajszos, csombókos magyarság volt.

A három mellett egy negyediket kell említenem - Barczafalvi Szabó Dávidot. Egyrészről ízetlen dévajkodásból, másrészről annak érzéséből, hogy van egy nem ismert szép Amerika, hová bizonyosan eljutunk, ha futásunkat, el nem ijedve a szirtektől, zátonyoktól, folytatni fogjuk a ködös tengeren, nem gondolva a bölcsek rettentésivel, szidalmival, kik őt megkábúltnak kiáltozák, mint azok amott Galambos Kristófot, s Siegwartjában úgy jelene meg, mint hívatalos szógyártó. Az az úr, aki Péczelit árulá be, hogy predikátor lévén, Voltaire-t fordítgatja, most azt tanácslá a Szabó Dávid által írt ujságdarabok nyomtatójának, hogy ezen vágasson eret. De ha Barczafalvi nekünk Amerikát nem ada is, ha pőcékre vive is nagyrészben, ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot, s mely nyereség volt az! s mit adtak a lármázók?

Én Gessnernek *Idilljei*t adám ki Kassán, 1788-a., nem sietve ugyan, mert sok esztendőkig tartottam szekrényemben, de még mindég nem eléggé gyakorlott, nem biztos kézzel. A leggondosabbak is őgyelgénk inkább, mint menénk, kárhoztatva egymást, s oda törekedve, hogy egyikünk a másikát a maga útjára húzhassa által. A vastag ködöt csak egy jóltevő vihar fogja elverhetni - mondám Rádaynak, s egy folyóírást készűlgeték kiadni, mely bírálgassa megjelent munkáinkat; és minthogy a példa többet teszen, mint az inkább rontó mint építő grammatikázások, légyen az a legrosszabb fők birkózó piaca, s végyen fel esztétikai értekezéseket s dolgozásokat. Ráday örűle készületimnek; emlékeztete az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* első kötetére, melyeket nékem könyvei közűl használás végett kiadni szándékozott, s ideígéré némely dolgozásait, nevezetesen azon csipkedő hexametereit, miket a tordai leoninista ellen írt.

Egy estve (1787. november 13-d.) meglátogatám Barótit. Felmelegűlve a beszédben, tudatám vele, mit forgatok. Baróti nem az vala, kitől verseken kívűl egyebet kelle várni, de melyikünktől kelle mindent? Nagy örömmel vette a hírt, s kére, hogy amit céljaimra gyűjtögeték, láttatnám vele; Bacsányiról felel, hogy az kész lészen igyekezetimet segélleni. Kassán lakván ő is, őtet el nem mellőzhetjük.

Én Bacsányit nem szerettem, s ő sem engemet; a Baróti tartalékja azonban fájt nekem, s kimondám, hogy személyes idegenségekről, ahol ügyünk java forog szóban, emlékezni nem szabad; én az ő darabjait oly készséggel fogadom el, mintha vele barátságban élnék. Baróti tüzele, hogy indítsam el a dolgot, s Rádayt első postával hívjam meg társaságunkba.

Nyílék az ajtó, s Bacsányi jött. Hallá, mit végzénk ketten, s három kívánsággal álla elő: hogy az első kötetben egyedűl mi, Kassán lakók, jelenjünk meg: hogy minden kérdést a voksok többsége döntsön el; hogy a suffixumaink *j* betűit én is változtassam *y*pszilonná. Az első pont szükségét nem értém, de nem is ellenzém; nem ellenzém a második pontot is, ahol egyetemben szólunk, és így mindnyájunk nevében szólunk; a harmadikra azt tartám jónak, hogy kiki követhesse meggyőződését, s a személyes szabadság semmi összeszorítást ne szenvedjen. Én el tudom olvasni az *y*pszilonos suffixumokat is, mint más is el tudja a *j*éseket, ha akarja: tudományos kérdések eldöntését nem a voksok többségétől, hanem a voksok jobbságától kell felfüggeszteni. Bacsányi nem tűre ellenmondást, ő akara felűllenni mindenben. Elvonván, már előbb Barótit a *j* mellől (munkáinak elsőbb kiadásaiban mindig *j* által jegyzé suffixumait) s azon előterjesztés által is vonván el, hogy a Baróti két ellenje, Rájnis és Révai, *j*ottisták, nem *y*pszilonisták, most engem is *y*pszilonistává akara tenni.

Másnap felolvasám előttök *Előbeszédem*et, mely régolta készen állott s bemutattam, amit célomra gyűjtögeték. Az Előbeszédet elvivé Bacsányi, bővebb áttekintés végett, s az némely változtatásokkal második összegyűlésünkben elfogadtaték.

De visszatérvén kevés napi távolylétem után Kassára, Baróti tudatá velem, hogy Előbeszédemet Bacsányi újra dolgozá, kitoldá. Hiúságom nincs megbántva - mondám -, egyedűl azt jegyzem meg, hogy ha azt Bacsányi dolgozta, s mi ketten elfogadtuk volna, s ha a gondolat is, hogy ily folyóírást adjunk, ezé volt, én Bacsányival tétetém vala meg az igazításokat. Ennek minden felelete az volt, hogy kettő mindég több, mint egy, s arról senki sem kételkedik, és hogy kettő egynek nem tartozik felelettel, s azt érteni nem tudtam; kivált hogy Baróti és Bacsányi nem két, hanem egy személy voltak. Azon szolgálatjai által, melyeket Bacsányi Rájnis ellen Barótinak teve, Baróti annyira kezében vala Bacsányinak, hogy ellene soha sem volt akaratja.

Kerűltem a kedvetlenségeket s a kassai *Muzéumot* segéllém a dolgozásimmal s annak dolgozótársakat gyűjték. De midőn látám, hogy béadott dolgozásaimat nem okok, hanem kéj veti meg; minden lárma nélkűl vonám félre magamat, s magam kezdék egy új folyóírást. *Orpheus*om Kassán nyomtattatott, mint a *Muzéum* Pesten, s örök hívatalos útazásim miatt nem úgy nyomtattaték, ahogy én hagytam. A betűszedőre bízám, mely darabokat végyen fel a csomó közűl, s rést csinálának hozzá, hogy némely darabjaim kimaradjanak, s azok vétessenek fel, melyeket csak szükségűl akarék felvétetni. Hogy a Gualterus Mapes éneke sorainak csak első szavait rakta fel a betűszedő, nem lehete az én vétkem.

Ez a két folyóírás, a *Muzéum* és *Orpheus*, hoza engem levelezésbe Horváth Ádámmal, dr. Földi Jánossal, Daykával, Verseghyvel és másokkal. Szerencsés és szerencsétlen összekötődések, melyek közül előre lehete látni, hogy némelyike igenis hamar elalszik, de hogy némelyike a sírig fog tartani. Mint a szerelemben néha olyakhoz csatoljuk magunkat, kiket nem tartunk ugyan méltóknak szeretetünkre, de szeretünk, mert nincs, akit méltán szerethetnénk, úgy esik ez a barátságban is; de ahol a szerelmet és barátságot tisztelet és becsűlés kötötte meg, az túl van minden viszontagságokon, s szívem Kisért és gróf Dessewffy Józsefért, ki még ekkor iskoláit járá Kassán, s már mutatá, mivé emelkedend, még ma is azt érzi, amit akkor. Életemnek ők a legfőbb kevélységei; ők és azon kevesek, kik hozzájok hasonlítanak.

1789

Bácsmegyeim megjelene. Előbeszédében elmondám, mi indíta, hogy fordítsam. Annyira nem igérék a munkának szerencsét, hogy igen hosszas bátorítások után beszéltetém rá magamat kieresztésére. Barátim most Siegwartomat is kívánák. Félvén, hogy nem lesz erőm ellenkezni velek, tűzbe lökém a csomót.

Bácsmegyeim nyomtatva vala félig, s Bacsányi kért, fizessem ki a nyomtatót, s a kirakott íveket kéziratommal együtt égessem el. Dolgozásom nem érdemel egyebet, s magyar úgy nem epedez. Vannak, akik azt szeretik leginkább minden dolgozásim között. Én másodízben csak azért adám ki, mert előre látám, hogy ha magam nem fogom, más valaki fogja, s hírem nélkűl.

Június elején forró-hideggel térék vissza szepesi útamból. Orvosom és barátom, Viczay József, már 19-d. nem hitte, hogy a reggelt érjem. Ifjúságom és a kassai prédikátor könyörgése megtartott. Baróti miséje alatt zára kívánságai közzé.

Még gyengélkedő egészséggel valék, midőn egri püspök, gróf Eszterházy Károly bejöve július 20-d. Kassára, s első kimenése az apácákhoz vala, hozzám a második. Dicsekszem kegyességével, mert méltóságai nélkűl is érdemlé tiszteletemet. Nagy karakterű férfi.

A püspök mindennek *kemed* titulust adta, mert gyermekkorában ahhoz szokott volt. Azt neki közönségesen balúl vevék, s így ha kit meg akara kímélni, azzal inkább németűl szóla; a *Sie* nem bántó. Egerbe menvén 1787., a püspök testvérének, kancellárius gróf Eszterházy Ferencnek leányával, gróf Sztáray Mihálynéval vezettetém fel nála magamat. Várakoznunk kelle az előszobában, valamíg a komornyik jelentést nem teve, hogy az ebéd várja. Magyarúl idvezlém, s németűl felele. Én magyarúl szólék ismét, s a püspök ismét németűl. Magyarúl én harmadszor is, s úgy, hogy a püspök kénytelen volt elmosolyodni. Megfogá baljával jobbom felét, s úgy vive asztalához szó nélkűl, s balja mellé ültete. Valamikor Egerben valék, ez vala helyem.

- Nem tudná Kemed megmondani - kérdé tőlem enyelgve -, ki jöve ma Egerbe hat szarvas paripán? -

- Az nyilván én valék - felelém -; ily sárban inkább járok ökrön, mint lovon; még így is sokhelyt volt bajom.

Ezek közelítő tréfái voltak, s a püspök nagymértékben bírta az élet bölcsességét. Még nem tudta, mint áll velem, mint én nem még, mint én a püspökkel. Személye, születése, méltóságai, érdeme, szent hazafisága, kora tiszteletemet kívánhaták; de midőn hivatalom jöve közbe, nem felejtém, ennek mivel tartozom. A püspök mindent szerete bennem, de nem hívatalomat. Midőn ez parancsolá, hogy feléje közelítsek, meg vala zavarva, s úgy kívánta, hogy mindent írásban adjak elébe, nem szóval semmit. Világosítást kívánt a legvilágosabb dologban is, és semmit nem érte meg. Végre nem tudék tenni egyebet, mint megtenni a jelentést, hogy elakadtam, s jött a helytartótanács rendelése, hogy kérésemet tegyem egyetértve Heves vármegyével.

Consil. Fáy Bertalan úr, ekkor Hevesnek első vice - majd később Tornának főispánja, maga kísére a püspökhöz. Szóval is elmondám a kérést, de minthogy elébb már úgy kívánta, írva is. Nagy tűzzel számlálá előmbe, mely áldozatokat teve a tudományokért; hogy itt ezt a pompás líceumot fundamentumából építette, hogy abban gazdag könyvtárt állíta, hogy Londonból hozata asztronómiai szereket; de minekutána áldozatit nem hála követi, hanem az ellenkező, kimondá, hogy nem fogja tenni, amit kérek. Most ki kezde fakadni nemcsak a kérés, hanem a kérő ellen is, hogy végre nem lehetne nem fészkelődnöm székemen. A viceispán megsejté, mi fogna következhetni, megkapván kezemet, emlékeztete, hogy a kérés tevése neki is parancsolva van. A szólás végében kérte a püspököt, hogy neheztelését ne terjessze ki személyemre, ki itt parancsomat teljesítem.

- Kemed pedig, consiliárius uram, ne ereszkedjék arra, ami reá nem tartozik - mondá -, én vele mindig perben vagyok, de azért - -

- Írva fogom adni válaszomat - s vége vala funkciónknak. - A püspök elmult idők férfija volt.

A Heves vármegyei subalternum judicium előlűlője, T. úr (így neveztetének József alatt a vármegyei törvényszékek) leűlvén az ebédhez, azon kezdé a konverzációt, hogy ők aznap száz esztendei fogságra kárhoztatának egy gonosztevőt. Eliszonyodtam a szóra.

- Hány esztendős a szerencsétlen? - kérdém - mikor előtte felolvastatott az itélet, mit mutata bíráinak?

Még leves nem vala a püspök előtt, s bort parancsola. Komornyikja nem hitte, hogy az még most parancsoltathassék.

- Bort - mondá a püspök újra, s rám köszönté poharát.

A régiek és mostaniak közt azt a nevezetes különbséget leljük, hogy azok durvábbak voltak, mint símák. De a nagy símaság, úgy mondja Montesquieu, rab lelkek elsősége; a durvább kor jobb volt. Kor és kor hasonlítanak egymáshoz, s az emberi dolgok karikaként fordúlnak elő, bár jobb változásokkal, s nincs okunk elveszteni hitünket az emberiséghez. Miket nem beszélhetnék Eszterházy Károly felől, ha holmi tekintetek el nem némítanának! Merte, amit meggyőződése kívánt, bár azt én és némely mások hibás meggyőződésnek tekinthetjük.

Megparancsolá, hogy líceumába, bibliotékájába vezessenek el, s akará hallani észrevételeimet, kivált az architektúrára nézve, miben a püspök Rómában tanúlván, leckéket veve és a festésre. A bibliotéka mennyezetére Krakker festé a trienti zsinat űléseit, hová mennykő csap alá, nem tudom kire és miért. Bibliotékába talán nem a trienti zsinat ülése illett, de azt egy püspökiben elnézhetni, s dicséretére Krakkernek elmondhatjuk, hogy szerencsésen elkerűlé a monotóniát; az a sokféle szabású s színű öltözet, az a sokféle pap, szakállal és szakáll nélkűl, skapuláréval és nem skapuláréval, nyírt fővel és baretummal, mindent jóvá tesz. Krakker tudott, mikor akart s mikor fizették és időt engedtek. Vásznon is úgy dolgozott, mint mészre, s sokszor jól dolgoza, sokszor mázolt s irtóztatóan. Így kivált a jászai praemonstratensiseknél, hol leplei ki nem találtatják a fedett tagokat. Maulpertsch, meghíva a püspöktől, hogy a líceum kápolnája plafondját fesse, estve érkezék meg, s gyertyák világánál akará látni a Krakker dolgozását, s felkiálta:

- Én ennyit nem tudok!

Láttam a pápai templomot is Veszprém vármegyében, melyet a püspök, a helynek ura, építe. Belépvén ott, az oltártáblákon ráismerék a Krakker ecsetére; azok egytűl egyig az ő munkái. Egyedűl a nagy oltár táblája a prof. Maurer Húberté. Az a protomártír Istvánt adja, s oly szépen, mint Maurertől várhatni, ki a templomi stílusban utólérhetetlen vala. De a képpel nagy istentelenséget követének el a püspök tisztjei. Hibásan jegyzék fel Maurernek, mennyi légyen a kép magassága s szélessége; s magasabbnak és szélesebbnek lelvén midőn az Bécsből leküldetett, mint a ráma vala, jobbnak láták a képből valamit elszeletni, mint urokat új ráma csináltatásával terhelni.

A nagy oltárt Pápán Prokópnak szobrai ékesítik, s zöld márványból szeldelt tabernákulum. Veszprémben a föld alatt két ily oszlop találtaték, a római kolónia omladékiban. Ami egyéb márványt a templomban és kápolnában látni, mind a püspök jószágiban terme.

A kápolna oltárát a Madonna della seggiola ékesíti ügyes másolatban. Annak számtalan másait látni már most mindenfelé az országban, rossz, középszer s igen jó rézmetszésekben s olajban; én 1789-ig soha nem láttam.

De midőn itt pillantám meg, felkiáltám a Raphael nevét. A püspök azt ajándékként vette kardinalis Garampitól, kit VI. Pius látogatásúl külde az általa nagyon szeretett püspökökhöz a maga képében. Mint csókolá meg a püspök fejelágyát a pápa, és senkiét másét, mint a püspökét, azok után, amiket önmagától vettem a püspöktől, *Orpheus*omban mondottam el.

A később idők nyugtalanúl fognak kapkodni minden hír után Ráday felől. Ki volt maga, ki atyja, kik elei, többször elmondottam, s még el fogom; de utódinknak az nem lesz elég. A nem közönséges embert házi körében is látni óhajtják, s teljesítem kedvöket.

Egy alattam szolgáló professzorral és egy ügyes festővel, kit lehívtam Kassára, Bécsbe tevék egy útat. Aug. 7-d. 1788. Pécelre érék. Behajtatván a kastély déli kapuján, a palota alatt a keleti szárny felé tértem, s Rádayt földszint találtam, dolgozójában. Innen nyílt az ajtó bibliotékájába, mely a keleti és a déli szögben állott, négy veresmárvány oszlop tartván boltozatját.

Ehhez még két szomszédszobát kelle elfoglalni a kapu felé. Poétái egy negyedik szobában állottak dolgozója mellett, az udvarra; a magyar könyvek hitvese szobájában. Ami e hat szobában el nem fért, Pesten tartaték és Ludányban.

Térdig érő fekete mentében űle itt; özvegysége olta a régibb szokás szerint nem visele színes ruhát; fején pamutból szőtt fejér hálósüveg, s annak felette fekete kordoványból egy másik, mint a derelye, árnyékló nélkűl. Koponyája, melyet asztal előtti és asztal utáni imádsága alatt mindenkor felmezteleníte, oly hajatlan volt, mint tenyere. Gyermeki víg lelkével jött elfogadásomra. Tudta levelemből, hogy jönni fogok. Festő és professzor magunkban hagyának.

Cselédje jött, s kérdést tőn, ha bennünket a Herculesbe szállítson-e.

- Puf, Puf! - kiálta szörnyű megindulással s sokáig dadogva. Végre kiadá parancsát. A cseléd elveresedett arccal méne el. - Ráday fel és alá jára szobájában, mintha egyedűl volna. De most, mintegy egyszerre ébredvén fel álmából, szelíden s mosolyogva közelíte felém.

- Bohó emberek! - úgymond - Herculesnek nevezik a nyugoti szárny felső szobáit, mert falaikra Herculesnek tizenkét munkáit festetém, s le nem tudom szoktatni a hibás elnevezésről.

- S ez minden baj? - kérdém magamban.

Örvende, hogy Zrínyi, kit még nem olvastam, és akit tőle ajándékban vettem kevés hetek előtt, nekem is kedvesebb, mint Gyöngyösi, s rendes, hogy a török lantos episodiuma engem egy dal költésére gyúlasztott! *(Fogy az élet s nem sokára...)*, mint őtet, hogy azt újra dolgozza. A könyv asztalán állott, s benne az én dalom és az ő parafrázisa. Felolvasá előbb az én dalomat, azután a Zrínyi strófáit, végre amit ő dolgozott, s ezt az öregkor reszkető hangján, de az ifjúkor pátoszával.

- Mely szép episodiuma ez Zrínyinek! - úgymond. - És mégis Zrínyi mely kevésnek az, aminek lennie kellene. Gyöngyösi bennünket elvakíta ömlő soraival s fecsegésig menő bővségével; nekünk mindjárt szép a vers, ha ömlik, s azon kapunk, ami síma és könnyű, nem ami szép. Azonban én Gyöngyösinek nem tagadom érdemeit, sőt hogy neki igen szép helyei is vannak, vallom; menjünk, megmutatom, hol állítok emléket mindkettejeknek.

Kivive keletre kastélyától, egy homokdomb oldalába. Ott akara angol ízlésű kertet ültettetni. Elmondá magyar nyelven írt disztichonait, melyeket a két emlék lábára metszetni szándékozott. - Ráday nem ére rá, hogy új meg új szándékit teljesítse.

Megkérém Klímesch Tamást, fogjon úgy űlést az asztalnál, hogy az öreg arcvonásit megkaphassa, s minthogy félék, hogy rá nem fogom bírhatni, hogy neki űljön, a munkát készítgesse titokban. Nem lehete megelégednem dolgozásával, s nekibátorodám megkérni az öreget, hogy festőmnek űljön. Nem akara.

- Igen, ha még élne a szegény feleségem. Úgy őtet is festetném, magamat is.

Sokára megadá magát. De íme új akadály! Parókában-e vagy hálósüvegében? Én az utóbbikat óhajtám. Leűle.

Klímesch kész vala a kontúrral, veres krétában, midőn az öreg felugrék.

- Csak jobb lesz mégis parókában.

Lekapta hálósüvegét, s feltette a parókát. A festő újra dolgozni kezde.

- De csak jobb lesz paróka nélkűl.

Kérdést tevék, nem tetszenék-e neki, hogy valamit olvassak? Egy almanachot ada kezembe, s a Magister Kindleben életét olvastatá. Nevetésünk elakasztá a festőt. Sok baj után kész vala a kép, s oly jól, hogy hívebbet nem kívánhatni. Rézre metszetém *Orpheus*om elébe Quirinus Mark által. Később Mansfeld is metszette, de csak a Marké jó. Rádaynak gyermeki ártatlansága, s az a szelíd víg mosoly egészen el vannak benne találva.

Vasárnap communio napja vala Pécelen is, s az öreg szombaton estve várá Pestről Pál és Gedeon unokáit. Elüté az éjjeli tizenegyet, s ezek mégsem voltak (itt). Nem várhatá tovább, s tálaltata. Ebédjei, vacsorái nyárban a nagy palota ajtaja előtt (voltak) az udvar felé. Midőn fellépegeténk a grádicson, az öreg visszafordúla régi cselédjéhez.

- De mondja el csak kend, nem éré-e szerencsétlenség gyermekimet? Bár későn indúltak, már itt lehetnének.

- Nem biz a méltóságos úrfiakat, Nagyságos uram - felele az -; ne tartson Nagyságod semmitől. Ma tragédiát adtak, mert szombat van, Pál úrfi él-hal a teátrumért, ott fogtak mulatni, de itt lesznek virradtig.

Ekkor kellett volna látni a tiszteletes öreg haragját! ekkor hallani pufjait! Tarték tőle, hogy Eliezerét felpofozza.

- Kend nem jó ember; ilyet tenni fel gyermekeimről! Mintha ők nem tudnák, hogy őket nyugtalan várja öreg nagyatyjok!

Midőn felérénk a vacsorálóba, nyoma sem volt haragjának. De sokszor sóhajtgata unokái után.

- Fel kelle fordúlniok a sötétben, s mit csinálnak, ha magokat összetörék?

Cselédem reggel hozá a hírt, hogy a két gróf úrfi éjjel megérkezének. Palit még ágyban lelém.

- Láttad volna csak, mely jól játszott ez s ez a leány! - kiálta felém, midőn beléptem. Együtt menénk az öreghez, s Pali megcsókolván kezét, nagy tűzzel beszélé, mely jól adák a darabot. Az öreg felejté tudakozni, mi tartóztatá őket, s elkapva unokája heve által, kérdéseket teve, mint valának elosztva a darab szerepei. S a teátrumi discussiók addig tartának, míg a pap béharangoztata.

Budán a Víziárosban szállék meg, hogy közel kapjam tiszttársamat, consiliarius Pethő Jakabot és Makó Pál apátot, egyik tagját a helytartói tanács alatt dolgozó tudományi biztosságnak. Egész nap írám itt hivatalbeli levelimet, öltözetlen, midőn Ráday belépe hozzám, s ebédre híva meg menyéhez. Elébe terjesztém, hogy kevés napokra terjedvén szabadságom ezen útamra, kegyességökkel nem élhetek, s holnap virradtakor indúlnom kell. - Tehát most mindjárt, s amint lele.

A grófné nem tudom mely bécsi leányt vett vala protekciójába, s feleletemre, hogy Bécsben csak harmadnapot tölthetek, azt jegyzé meg, hogy oly kevés idő alatt nem választhatok ott *kisasszonyt*.

- Ha arra jő a dolog - mondám -, én itthon választok *leányt*.

A beszéd hosszacskán folyt, s az öreg a szépasszony háta megé voná magát, hogy ez meg ne sejtse, mi történik, s inte, hogy menjünk. A grádicson megálla.

- Én nem tudom, mi leli menyemet - mondá szelíd nehezteléssel -, hogy mindent házasítgat. Pedig őket senki nem házasítá; magok választák egymást magoknak.

Az öreg és szép menye nem éltek kedvetlenségekben; de midőn az öreg tudakozá, minek az a sok cifra? ez viszont ezt: minek az a sok könyv? S ilyenkor az öreg nekiment legdrágább porcellánjainak, s földhöz verte kínjában.

- Menjünk az öcsémhez, Teleki Józsefhez - mondá nekem.

A hídon figyelmessé tevém az öreget, hogy kocsisa hátra pillogat a bakon álló inas felé, s ostorával azon akkor pusztán álló helynek csapkod, hol most a börze épűle fel; ott baj lehet. - Ráday feleszmélkedék elsűlyedéséből, melyben vídám lelke mindég andalgott.

- Nincs semmi - mondá nekem -; szokása a bohó embernek az az integetés. Mikor béjövök Pécelről, s nyúlat lát futni a mezőn, mindjárt kiáltja: ahol a nyúl! ahol a nyúl! ha pedig farkas, még inkább.

Így tolongának ártatlan lelkében a gondolatok.

Az ugocsai főispán kisírt szemmel, mély bánatban jöve anyja testvérének elébe, s megcsókolá jobbját. István fia halálát siratá, kit Belgrád alatt egy veszedelmes ínhideg ifjú éveiben ölt el. Nem merénk vígasztalni, s a néma látogatás nem tarta tovább egy-két percnél.

Bécsbe menvén ezen esztendőben megint (1789. novemb.) s beérvén Pestre, a Fejér farkas fogadóban szállék meg a Hatvani utcán (ily fogadó most nincs; a Szép utca nyugot-éjszaki szegletében most épűl a magyar teátrumnak megvett helyen a gróf Cziráky Antal országbírója háza, a mellett áll északra a ház áltellenében a fogadóval, hol Ráday, utána dr. Szombathy József, tovább a híres prókátor Szabó-Sáróy, végre a tavaly [1828.] megholt Kultsár újságíró lakott). Cselédemre bízván, hogy válasszon szobát, magam áltmenék Rádayhoz. Nyitva lelvén a grádics rostélyajtaját, felléptem a folyosóra. Ráday elméne mellettem; szemeink összeakadának, rám ismert, de az őtet el nem akasztotta; ment s perle cselédjével, hogy belé hangzott a ház. Legjobbnak láttam bemenni az üres szobába, s az ablakban leűltem. Az öreg jött perelve mindég, s hozta kezében írótollát; leűlt, folytatá az írást, felkölt, kiment, ismét elkezdé veszekedésit a cseléddel, ki addig vala ingerelve, hogy a dudogást visszaadá. Úgy tetszék, ráijeszte a cseléd, mert most csendesebben viselé magát, írt s előkiáltá a tiszteletlent.

- De ily okos, ily öreg ember miként lőhet ily bakot, hogy kezébe adják a levelet, s mégsem kérdi, eljőnek-e a válaszért, s ha nem jőnek, hova vigyék. Lássa kend, az ember beteg, s segédemre van szüksége. Tudom, Budán tartózkodik, de nem tudom, hol; küldeném a segédet, de nem tudom, hová; a kend lelkén a vétek, hogy a beteg enyhűlés nélkűl marad.

Az elkínzott cseléd nem láta jobbat, mint ezt felelni:

- Ne higgyen Nagysád a fertelmes németjének; ha beteg volna igazán, nem hozta volna Budáról ide a levelet. Rászoktak Nagysádra, hazudnak, hogy betegek, hogy bajok van, mert tudják, hogy nem mennek el üresen.

S ekkor vala bezzeg a nagyja!

- Most látom, amit eddig nem láttam! - mondá haraggal. - Kend nemcsak eszetlen ember, hanem keményszívű is egyszersmind. Mint hazudhatná magát valaki betegnek, ha nem az? Nem tudok másként segítni magamon, hanem ha postára teszem a levelet.

- Nagyságos uram - mondá a cseléd -, az nem lesz jó; ha beteg a német, és ha szegény, nem megyen postára. Írja meg Nagysád a levelet, reggel elviszem a budai bíróhoz! az felkeresteti.

- Hallja kend, ez jó tanács - mondá az öreg, egészen elcsendesedve. - Már most szeretem kendet.

S a házban oly nagy leve a csend, mint kevés pillantatok előtt még a vihar volt.

Ráday bépecsétlé a levelet, s megláta ablakában. Nem emlékezék, ott valék-e a csata előtt vagy nem; de minthogy én nem köszönék neki, ő sem nekem. - *Orpheus*om felől tudakozódék, és hogy miket adok benne.

- Én oda Evirallámat küldöm - mondá; felvéve asztaláról, s hozta felém. - Üljünk együvé s olvassuk.

Olvasá, s oly elgyengűlések közt, hogy több ízben kénytelen vala letenni kezéből.

- Evirallában szegény feleségemet siratám, míg fordítottam - úgymond.

Megjelentem az ország bírájánál, gróf Zichy Károlynál. Egy oberster, egy pap és én váránk, míg szobájából kijő, s megyen presideálni a helytartótanács űlésében. Egyik cseléde kyriéjét (hamuszín moldon köpönyegét) tartá készen két kezében, áltellenben ezzel az ajtó küszöbén a másik kalapkáját és koszperdjét. Nyílék az ajtó, kijött az ország bírája, s az egyik cseléd kezébe adá kalapját és koszperdjét, a másik ráveté a köpenyegét; s

- *Wer sind Sie?*

- *Oberster bei...*

- *Was machen Sie hier?*

- *Ich reise zur Armee nach Belgrad.*

- *Wünsche glückliche Reise.*

Ily könnyedén vala elvégezve a pap is.

- *Kommen Sie um fünfe zu mir* - mondá nekem.

Megjelentem. Szobája tele volt vendégekkel és ferslágokkal, melyekben opál darabokat küldének Budára, és onnan Bécsbe Kassa tájékáról. Tudni akará, nem keresek-e valamit Bécsben.

- Semmit nem - mondám -, most kapok altiszteket, s azok eránt akarok szólani Swietennel és Pászthoryval.

Főispán Balogh Péter egy reggel az 1790. diétán korán reggel méne Zichyhez. Vay József vala vele és csak maga. A két nagy ember ellenkezésben vala egymással; Vay a legnagyobb csendben, Zichy lángoló tűzben. Csak elnézem, melyike fog itt győzni, mondá Balogh magában, s eltökélé, hogy egy szót sem szól. Zichy végre megcsókolá Vayt, s ezt kiáltá:

- Még sohasem tudtam őtet meggyőzni!

Ezt nékem beszélé Balogh.

Zichy nem akará a magyar nyelvet, Vay igen, s Zichy tudni akará, ha Vay fel tud-e úgy tenni valamit magyarúl, mint németűl vagy deákúl.

- Én - felelé Vay - azon két-három nyelvek közt, melyeken értek, legjobban tudok magyarúl - s Zichy értette a súlyt.

II. Józsefet nem láttam 1782. olta. Nem vala Bécsben, mikor én ott; most itt vala, de Belgrád mellől betegen jött fel, s nem hittem, hogy megláthatom.

Egy estve zúgás esék a teátrumban, hogy le a kalapokkal, s minden szem az első lózsi felé repűle, jobbjára a parterreben űlőknek. A császár ott foga helyt. Első mozdúlta az vala, hogy a lózsi előtt égő két gyertyát eloltotta; második, hogy kalapját úgy tartá arca elébe, hogy a proscenium mécsei szemének ne alkalmatlankodhassanak. Egész arcát így ritkán láthatám, igen a csontos homlokot parókája alatt. Orcáján fityegett a kiszikkadt bőr. Orra görbűlt, s ajaka nem kifordúlt, de nagy. Szeme oly igen világos, mint amit csókaszemnek hív a föld népe, s a bécsiek a színt Kaiseraugfarbénak nevezték el. Válla előre görbedett. Állása középszer. Felső kabátja most hamuszín. Hadimarsal Lacy, a császárnak nagy kedveltje, mellette

állott, a karfához érve, és így szorosan a császár mellett, de soha le nem űlve, sötétkék felső kabátban, s mellén az aranygyapj brillant boglárja szikráztatá tüzeit. József az egész játék alatt nem szóla; részvétellel hallgatá a játékot, csak egyszer is nem adván jelét javaltának vagy meg nem elégedésének. - Kicsinységek, de a nagy ember felől olvasóim ezt örömest fogják hallani.

Már feljebb említettem, hogy öltözetére keveset szerete költeni, mint I. Péter és II. Friedrich. A pesti táborozásban 1782. oly stiblit láték lábain, melynek új korában felső szára előbb le majd ismét fel vala hajtva; de a sokszori fejelés után a szár felső végén semmi hajtás nem vala többé, s a helyett most csak a régi hajtás nyomai látszottak. Asztala napjában hat forintba s negyven krajcárba került, s csak utolsó éveiben hála matrácon, addig mindég szalmán; úgy beszéli Hormayr az Ausztriai Plutarchban. Ellenben uralkodásra jutván, néhány millió rossz pénzt égettete el; a papiros pénz egy árban vala az ezüsttel; felébreszté a szorgalmat; a pénz az országban sok volt.

Adam rézmetszőnél akkor valék 1788., midőn ez Fügernek miniatürje után dolgozá a József képét, nyolcadrétű táblában. Megajándékoza egy nyomtatványával, s intett, ki ne adjam gyűjteményemből, mert ennél hívebb képe Józsefnek nincs. Amit John metsze a marsalpálcával folió-nagyságban, Fügernek egy más festése után, igen szép munka, de Józsefet a festő ott teljesb képűvé csinálta. Jól adá Zauner is a lovagszobron. A Hickel Józseféi szépítve vagynak mind színben, mind még rajzolatban is.

Búcsút vevék Pászthorytól, de nem fogadta el. Minekelőtte Bécset elhagyom, lássam gróf Széchényit. Mondjam, ő küld hozzá.

Széchényi az Urak útcáján lakott, s egyedűl lelém. Megzavart látása. Ennyi méltóságot emberben nem találtam. Ráillék igazán: *bonum virum facile crederes, magnum libenter*. Religiózus tisztelettel állék a valóban nagy férfi előtt; már sok nagy tetteit hallottam.

- Az idő nem enged kinnjárást - úgymond -; járjunk fel és alá - s végigvitt ajtainak hosszú során. Az utolsó szoba egyik szögében egy asztalka állott; karimája közé föld vala töltve, s a földbe olasz virágok voltak beszúrva, megöntve mindenike saját olajával. Látás s szaglás novemberben májust éle. Egyik falán Kleopátra pasztellben a szobrász Bayr nejétől, ki Bornt is festette, s szerencsével festette.

A gróf Anacharsisnak utazását hozta elő.

- Anacharsis semmit nem hagya - mondám szerény ellenkezéssel.

- Nem Anacharsis a szkíta: de igen Barthélemy az ő nevében, mely most egész Európát csudálkozásra ragadozza. El ne menj Bécsből a könyv nélkül.

A könyvet Széchényi nélkül is olvastam volna, de én szeretek a jóknak tartozni, és soha nem olvastam úgy, soha nem ragadott el egyik vagy másik helye, hogy fel ne kiáltsak: Itt Széchényi mellye is felmelegűlve vert!

Parancsolá, hogy mondanám el előtte valamely versemet. Mentem magam, hogy könyv nélkül semmit nem tudok; ha kezemnél volna kisded csomóm, örömmel vetném annak ítélete alá, ki mesteriségének német nyelven oly szép bizonyságit adá. El nem idézteté magát, s egy-egy rövid epigrammámat mondottam fel, mely rövidsége által bíztathata, hogy el nem fogok akadni. Tudni akará, meddig múlatok Bécsben, s hallván, hogy holnapután indúlnom kell, parancsolá, hogy akkor ebédeljek nála, mert holnapra el van ígérkezve, és hogy majd buzdítsam cselédit (így nevezé erdélyisen gyermekeit), hogy szeressék honjokat és honjok nyelvét. A grófné, testvére a keszthelyi Festetics Györgynek, gyermekágyban fekvék, s ebédjénél csak kedves cselédkéi jelenének meg s madame Bayr s egy piarista, és a hangművész Hofman; mert

a gróf mester vala a muzsikában is. Németűl írt verseinek jelenségéűl álljon itt egy elégiája, mely amennyire tudnom lehet, nyomtatás által nem leve közönségessé:

Dort schlummerst du, du siehst nicht meine Thränen,
Mein Seufzer kommt nicht in dein Ohr;
Du ahnest nicht mein heisses, banges Sehnen,
Nach dir, nach dir, die ich verlor.

Mit ängstlichem, oft halbgetäuschtem Blicke
Such' ich dich täglich rund umher,
Doch traumvoll kehrt mein Blick dann stets zurücke,
Denn auf der Welt bist du nicht mehr.

Ich such', ich such' *umsonst* die süssen Freuden,
Die dort mit dir begraben sind;
Ich greife Schatten, finde nichts als Leiden,
Und selbst der Hoffnungs-Strahl verschwindt.

Rund um mich her herrscht schauervolle Stille,
Mein Herz fühlt nichts, als deinen Tod,
Bis er mir auch, in seiner grauen Hülle,
Sanft lächelt; er, der anderm droht.

Wohl dir, wohl dir! du harrest sonder Grämen
Des Augenblickes, der uns vereint,
Und wirst mich froh in deine Arme nehmen,
Als hätt' ich nie um dich geweint.

A vers mutatja, hogy a német nyelv a nagy férfinak nem anyanyelve, és hogy darabosságai vannak, az nekünk, az anyanyelv barátjainak, kevélységünk. Miket veheténk vala a lelkes férfitól, ha magyar nevelők gondjaira volt volna bízva! De örvendhetünk viszont, hogy a Thereziánumban neveltetvén, szívébe Denis a hon szeretetén kívül a versek szeretetét is belé csepegteté.

Sonnenfels udvari tanácsos és professzor el vala foglalva, midőn nála megjelentem, de másnapra rendele magához, s azért estvére, hogy velem tovább mulathasson. Két óráig valék vele négyszemközt. Beszédünk tárgya Magyarország és a magyar nemzet s a teréziai uralkodás. Meleg tisztelettel szóla a férfi-nagyságot elhomályosító asszony felől, s örvende, hogy érzésimet egyezni látá a magáéival, hogy viszont tőlem hallhatá, amik szelíd uralkodása alatt nálunk történtek. Utolsó esztendeiben fiának akará általaldni az országlást, de minisztere, herceg Kaunitz, ellenzé. Mely asszony mint uralkodó és mint magányos! s ő, aki oly sötét időkben neveltetett, ki oly sokáig küzde a jobb idők szellemével, és némely vélekedéseket a sírig fenntarta, mely hajlékony vala a jobb gondolatokat elfogadni, midőn azokat általtátta! A haza gyászt veve föl, midőn elholt, s érzésből, nem parancsolatra.

Búcsúzám Pászthorytól, s ez úgy kíváná, adjam tollába egy epigrammámat, melyet e napokban mondottam el egy helyen. Én sehol nem mondám el dolgozásimat, mint Széchényinél, s így nem lehete nem értenem parancsát. Pászthory még írta soraimat s már az utolsó szón, midőn hozzá egy szép német lépe be, csaknem fekete posztó kabátban s posztó lájbliban, fekete atlasz nadrágocskában, cipővel, hajtáskával, koszperddel, s Pászthory ellöké tollát, s forró tisztelettel s barátsággal szökött elébe. Az Eszterházy Ferenc volt, fia a kancelláriusnak,

s kevés napokkal ezelőtt még referendárius. Lelkes és bátor férfi, kit a magyar nyelv mellett oly nagy gyönyörrel hallék perorálni a diétán. Pászthory kére, hagynám magokban, s ámbár másnap korán reggel akarám elhagyni Bécset, parancsolá, hogy ismét megjelenjek nála, mert velem szólania kell.

Pozsonyban felmenék a várba, meglátni a szemináriumot, mert József azt, Bécsbe vitetvén 1784-ben az itt tartott koronát, a várat papnevelő házzá változtatta. Annak akkor, most helytartói tanácsos méltóságos Horváth János püspök és most pozsonyi kanonok Döme Károly urak, tagjai valának, kormányzója pedig Szabó András, később kassai első püspök, Ürményinek kedveltje. A derék ifjakban lángola a hazai nyelv szerelme, melynek virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik kultúrára; azt előbbrevinni kinek inkább tiszte, mint papnak? *Gessner, Bácsmegyei*, a kassai *Muzeum* és *Orpheus* nevemet már ismertté tevék, s talán itt az is tudva volt, hogy a hobgárdi plebánusnak a Kálvin tanítványa szerzé az érdemlett arany emlékpénzt, s kimondhatlan az az öröm, mellyel a derék ifjak látásomra ömlöttek. Körűl valék fogva a fekete talárisba öltözött ifjaktól, s Döme a körből ki nem ereszte, míg nekik valamely versemet el nem mondom. Örömet csinálok az örömről lemondottaknak, mondám magamban, s Secundusnak egyik Csókját deklamálám el nekik magyarra fordítva. Egyszersmind jelentém, hogy e napokban egy prágai zsidó fogja meglátogatni, ki inkább ismeri Spinozát, Lessinget, mint a Talmudot. Döme egy versezetet külde le hozzám a Rózsa nevű fogadóba, mely melegen festé nekem szeretetét.

Midőn itt közel a Dunához, nem emlékezem többé hová, kimentem, egy valakit láték jönni felém nagy szépségű paripán, s minden cseléd nélkül. Hulla előtte a sok kalap, s ki-ki mélyen hajtogatá magát az én ismeretlenem előtt; de most közelébb jutván hozzá, két kengyelfutóját sejtém meg, kik uroknak a sokaságban útat csinálának. Kávészín bugyogó-bővségű kaputjába vala nagyon begombolgatva. Az kardinális Batthyány vala, fia Lajosnak, s Strattmann Eleonórának unokája. A novemberi nedvek nem engedék, hogy kertjeiben járja ki magát, s annak pótlására mene ki.

S e látványom engem egy másikra emlékeztet. Pestnek útcáján 1784-ben így láték közelíteni felém minden cseléd nélkül három idegent hónjaik alatt tartott kalapokkal. Aki középben jött, végiggombolt kék nyári kaputban jöve felém, pipacsszín strimfliben; ilyen színű vala papi kisded sipkája is, parókáján, s bal mellyén a Szent István rendjének csillaga. Kardinális bécsi érsek és váci püspök Migazzi Kristóf. Jobbja mellett gyóntatója lépdelt, balja mellett orvosa.

HARMADIK SZAK

De ha nekem bécsi útaim örömet adának, keserűséget is adának; hűlni látám magam iránt előljárómat, kinek szeretete nekem kedvesb vala az asszonyok szereteténél. Az elhűlés olykor kedvetlenül is érezteté magát. Szólani akarék, de kerűlé a magyarázatokat. Némán tisztelém tehát neheztelését s kettőztetém gondjaimat, hogy vigyázatlanságom ne bántsa meg; akart vétek hozzám ő eránta nem fért. Keserűségeimet az a bizonyos remény enyhíté, hogy atyai szeretete pótolékkal fog visszatérni. Az meg is leve, bár későn.

Szerető szív készebb magában keresni hibát, mint szeretete tárgyában, s nekem a gróf Török Lajos terhelésével nézhetni vétlennek magamat, sem akkor nem volt öröm, sem most nem az, minekutána hozzá újabb, szorosabb szent kötelékek fontanak. De tudva van, hogy ő, a tiszta lelkű, nem tudta hinni, hogy valaki jó ne legyen, ha jónak mutatta magát, s meg vala csalva, és hányszor! Ezen felül neki elég volt a jó; nekem a jó nem kelle, ha lelket, tüzet nem láttam a jóság mellett, s mindég azt jövendölgetém, hogy aki lélek és tűz nélkül van, végre is rosszá

válik a jóból. Némelyeknek az vala igyekezetek, hogy lábra kaphassanak, hogy a gróf bizodalmát megnyerjék, készek osztán ledönteni, eltaposni jóltevőjöket, mint aki atyja tetemein nyargala el szekerével; s amit megjövendöltem, megleve. Ezek láták, hogy őket nem szenvedhetem, s rettegtek, de gyűlöltek is.

Midőn most 1789. novemb. Bécsbe készülék megint s négy esztendő alatt harmadszor, ezeknek a lelketlen, de nagyravágyó semmiknek egyike elkezdé suttogni a városban, hogy engem oda gonosz szándék vonsz, és midőn azt mások is suttogák őutána, hűségből hírt vive a grófnak, hogy a városban ezt suttogják. Nem tartám magamhoz méltónak, hogy szót tegyek róla, s minthogy tisztaságom csak úgy világosodik ki, ha megyek, mentem. Az idő megmutatta: én csaltam-e meg magamat őbennek, vagy ők bennem magokat.

Minthogy ezt gyermekeim is fogják olvasni, légyen szabad feljebbre kitérnem. Az ily példák látása s hallása jót szül.

Behozatván 1785. a József által parancsolt új rend, s a vármegyei tisztségek tartós tisztségekké tétetvén, viceispánom elhitte vala magát, s gyenge férj felsőbbségét fájósan kezdé éreztetni tiszttársaival. Ezek ismerék önbecsöket, és minthogy a bántások nem fogytak, hanem szaporodtak, elhatározák magokat, hogy basájok gőgjét tűrni nem fogják. Forrtak, fenekedtek. A bosszankodók egyike tüzesb vala, mint hogy elfojthassa neheztelését s az általa gyűlölt és szívesen szeretett viceispán vacsorájánál gondolatlan szó pattana ki szájából. Ez elrettene, s reggel már ment kérelme a kir. kommiszáriushoz Eperjesre (Szent-Iványi mint sárosi főispán oda vette vala lakását, de tovább áltjöve hivatala kijegyzett helyére), hogy jőne által s a lángba csapáshoz közelítő tüzet fojtsa el első szikrájában.

A kir. komisszárius még aznap későn megjelent, s Kelcz másnap méne hozzá, s egyedűl. A neheztelők ezt megtudák, s új bántásnak vevék. Összefutván tehát, akik Kassán valánk, mentünk, hogy viceispánunkat ott érjük, s megjelenésünk éreztesse, hogy magunkra gondunk van.

Szent-Iványi nyájasan fogada, s teljes nyugalomban, s csakhamar a viceispánhoz fordúlván, kéré ezt, hagyná őt velünk.

- Az uraknak bajok van a consiliáriussal - mondá. - Azért jöttem, hogy eligazítsam azt, és hogy elégtétet adjak, ha szükség lesz rá. Szóljanak bízodalommal; tapasztalni fogják egyenességemet.

Ezek némán maradának, némán a tüzes is. Amaz megújítá kérését s nyájassággal, de hiába. - Én megszólalék.

- Érzem én, hogy ahol öregek és felsőbbek hallgatnak, nem engem legifjabbat, legalsóbbat illet a szólás; de azt is tudom, hogy sem consiliárius Kelcz úrnak, sem akikkel megjelentem, nem teszek kedvetlen szolgálatot, ha szólok. Tisztelettel megyek tehát elébe az Excellenciád meghívásának és egyedűl azért, hogy társaimat a panasztét kedvetlenségétől megmentsem.

Ekkor előadám a panaszokat, nem hallgatván el a kicsinységeket is, mert a kicsinység azért fáj nagyon, mert kicsinység, s keresett, akart, hideg bántásnak bizonyítja magát - hogy Kelcz a hivatalos levelekben Kegyelmed titulust osztogat.

Szent-Iványi minden szó nélkül álla egy ideig s rám mereszté tekintetét. Bizonyossá teve bennünket, hogy az előadott panaszoknak mindenike meg fog szűnni, igen a hivatalainkat megalacsonyító titulatúra is; de inte egyszersmind, hogy a multakat mi is teljesen feledjük. Nekem megköszöné bizodalmamat s oly melegen, hogy az egyszersmind kímélő pirítása vala azoknak, akik szólani nem mertek.

Nem merni, amit merni kell, gyalázat, s társaim ezt nagyon érzék. Azonban nem vevék nekem balúl, hogy őket megpirítottam, s szóval ugyan meg nem köszönték, de megköszönték tettel. Látták, hogy vártam, hogy ők szóljanak; látták, hogy küszködés után szólottam s nem megsértésével azon tekintetnek, mellyel erántok tartoztam; nem a szerénység megsértésével, mely az ifjú kornak annál főbb dísze, mert az öregnek is az. Még most is gyönyörködöm tettemen; de pirúlnék, ha csak ragyogni akartam volna a szólással. Ilyet tenni csak olykor szabad, mikor elmaradna, ha mi nem tennénk.

S e kitérésem után most vissza dolgaimhoz.

Egy semmi, de aki nagyon szeretett volna lenni úr, azzal köszöné meg a gróf Török kegyeit, hogy megvásárolva harminc ezüst pénzen, meg akará buktatni jóltevőjét. A kassai táncoló nagy palota szűk vala minden rendeket elfogadni a farsang utolsó napjaiban, s az uraságok magoknak más házat bérlelének ki. Sokan innen áltmenének amoda, sokan onnan ide. Ezek számában vala az áruló is, s én azt csak akkor pillantám meg, midőn már csuszogatá menüetjét. Azonnal futottam gr. B- Jánoshoz, s hívtam az áruló elébe, s tudván, mi fogna következni, mentem előszólítani barátimat, barátnéimat. Vége vala a menüetnek. A gróf tudni akará, kinek hívják. Megnevezé magát.

- De csak mégis nem az, aki gróf Török ellen hálátlanúl bána?

Az ember elnémúla.

- S miként mersz te, boldogtalan, ez undok lélekkel, e bélyegzett homlokkal becsületes emberek közzé lépni? Ki innen, mert lerugatlak!

Taps és víg lárma tölté el a palotát. A kártyázók előrohanának az oldalszobákból s ezek közt Szent-Iványi. Hallván, mi történt, és hogy az az én munkám, s hihetőleg még emlékezvén arról, amit Kelcz baja felől feljebb beszélettem, két csésze oleo-levest parancsola. Leűlt, s széket adatott nekem. Megiván levesünket, megszorítá jobbomat, szó nélkül s ment. - Mely öröm volt nekem ennek jutalmáúl venni a gróf Török csókját!

És még egy kedves emlékű történetet.

Kezembe évenként egy pár száz forint vala letéve, segédűl a tanítókká készűlőknek. E pénzből Aszalay Jánosnak, kit a sárospataki közös iskolába küldöttem, öt forintot adtam útiköltségre. Az év végével felküldém számolásomat a helytartótanácshoz, a nyugtatókkal. - Egy nap két hivatalos levelem érkezék. Elfoglalva, inték a hozónak, tégye le másik asztalomon; de az jelenté, hogy egyiknek rekesztékét parancsa van visszavinni. Elborzadtam a levél olvasására, s a rekesztéket a hozó kezébe adám minden hang nélkűl; ismertem a jó embert. - Az Aszalay nyugtatóját az öt forintról Budán az én írásomnak ismerék, s azért Budán, mert már Kassán, s gróf Török parancsot veve, kivenni feleletemet, a rekesztéket pedig visszaküldeni. - Fájt nekem, hogy gyanú terhel s öt forintért! Azonnal mentem szentűl szeretett előljárómhoz, felvilágosítani, ha csendesen lelem, de hallgatni, ha hidegnek találom. A gróf kiment, egyedül a grófnét lelém; az áldott asszony nem mere szemembe nézni. Szabadon viselém magamat, víg, de nem ingerlő kedvvel, meleg tisztelettel, gyermeki hűséggel, mint mindég; de nem szólottam.

Kassa tele vala a hírrel, s némelyek lesék minden lépésimet, mozdúlatimat, tekintetimet, szavaimat. Örvendezve jövendölgeték, hogy oda leszek, s nyugalmam nekik színlett nyugalom vala. A jók még melegebben tapadtak hozzám; szántak, mutatták, hogy vesztemben is barátim, de a dolgot legtávolyabbról sem illették. - A tartós méltatlanságok elkeserítik elménket; kevély valék szenvedésimben, s feltétem mellett, hogy senkinek nem szólok, tántorodás nélkül állottam meg.

Végre megérkezék az Aszalay bizonyítványa, hogy említett útjára tőlem e pénzből valóban felveve öt forintot, hogy a nyugtatón álló napon vette fel, s magát a nyugtatót az öt forint felvételekor írta meg és nem később. A lap alján Zemplény vármegyének szolgabírája bizonyságot teve, hogy annak sorait prof. Aszalay János az ő szemei előtt öntötte papirosra. Jelentésemben elmondám, amivel sem eddig nem dicsekedtem, sem később nem fogtam volna, a szolgált ügyet erszényemből is mint segéltem.

Most viszont én lesém, mit olvashatok az előre örvendők arcaikon. De az olyanok nem tudnak pirúlni.

Gróf Török egy nap reggeli tízkor feljöve hozzám, hogy ebédjéhez hívjon meg, s azért éppen ma is, mint igen gyakran egyébkor, hogy láthassak két lembergi professzort, kik bíráknak rendeltettek a Budán tartandó concursusban; egyike franciskánus, a másik kapucinus; postán mennek; s hamarább eszik miattok, mint szokott. - Oly házhoz valék meghíva, honnan el nem maradhaték, de megígértem, hogy tizenegykor szobájában leszek.

Kegyes előljáróm alig mene el tőlem, midőn egy nemjó ember belépe hozzám, tekervényeivel hálójába akara keríteni. Szerencséjére az emberiségnek a rosszak eszetlenek is egyszersmind. Tűzbe jövék, s kikergettem magamtól. Egyenesen szaladtam a grófhoz, a ház közbülső emeletébe, s elbeszélém, mely gyalázatos emberek ólálkodnak utána és utánam. A beszéd még nem ére véget, midőn kopogának, s a két vendég belépe; egyike kisded, húsos barna, kopaszodó; másika magas, orras, s oly színű arcában, mint kapucinusi színű kabátja; ez hallgató, amaz beszédes. Nem érzém magam az első felé vonatni, a másikától, Fesslertől, vissza is tolódtam.

- Professzor urak, halljanak kérem egy rendes történetet.

Véget érvén a beszédben, M(artinovics) megszólala: Engedd, hogy egy expediens tanácsot adhassak. A tanács valóban expediens volt, de rút. Elborzadtam tőle.

- Professzor úr - mondám kiméléssel -, én úgy nem szoktam.

Az idegen meghökkene, de a gróf annyira el vala ragadtatva az által, amit M-nak feleltem, hogy nekem jöve s forróan szoríta karjai közé, meg nem gondolván, hogy a nekem adott forró csók vendégének szörnyű döfés. Én érzettem azt; vettem kalapomat, s magokban hagytam.

Elsétálván egykor a franciskánusok temploma előtt, vádlám magam, hogy annyi esztendőt töltvén már Kassán, soha ott nem voltam, s kedvem jöve bemenni, hogy architekturáját s képeit lássam. Egy barát magyar nyelven tartá prédikációját s kevés hallgatóknak. Gyönyörrel, s igen nagy gyönyörrel hallám a tanítást, s amint az isteni tiszteletnek vége volt, felkeresém a barátot. - Lovasy Benedek, Bihar vármegyei fi, fia a diószegi prédikátornénak, s egykori debreceni togatus. Az embert még inkább megszeretém cellájában, mint katedráján.

Következő vasárnap azon órában, melyben tudtam, hogy a barát ismét prédikálni fog, kértem gróf Törököt, jönne velem a franciskánusokhoz. Meg nem foghatá, mit akarok, de jött. A barátról semmit sem szólottam, hogy láthassam, mely behatást tészen prédikálása reá.

Lovasy még nem volt a katedrán. A gróf nagyon meg volt illetve, s nem győzte magasztalni a tanítást. Ekkor vallám meg, miért kértem ide. - Látni akará a barátot. A gróf és én oly hírbe hozánk Lovasyt, hogy hallgatói alig lelének helyt a templomban, s az én felekezetembeliek csaknem annyian hallgatták mindig, mint a gróf felekezetén lévők.

A barát gyanúba jött s rozsnyai püspök báró Andrássy Antal elkérte őtet az egritől, hogy szem alatt tartsa. Lovasy ment, s Andrássynak nem vala kedvesb papja, mint ő.

Rozsnyóra küldettetém ki hivatalomnál fogva, s a klastrom előtt állék meg. Lovasy tudtomra adá, hogy a püspök Hosszúréten van. Lekiálték, hogy a forspont ki ne fogjon, s Lovasy velem akara jönni.

- Micsoda? te a püspökhöz?

- Én; engem nagyon szeret a püspök.

Nem mertem hinni szavának; tudtam, miért hozatott el Kassáról.

Nem engedém, hogy forspontom az udvarra behajtson; két hatlovas hintó és egy négylovas az ajtó előtt álla, s egy udvari cseléd tudtomra adta, hogy a püspök Rozsnyóra indúl. De egy másik cseléd jött a püspök nevével s jelentette, hogy ő nagysága addig szekérre nem ül, míg a vendég bé nem megyen hozzá.

A püspök kanapéjára parancsola, s elkezde velem szólani küldettetésem felől. Nem szerette az én Swietenemet, igen ennek atyját; az más ember volt. Jelen valék, mint novicius jezsuita, midőn Bécsben mint rector magnificus egy beszédet tarta: *De morte non consummata* - úgymond; s már lestem, mit fog mondani Lázár felől. Monda, s azt mondá, amit kelle.

Azonban nyílék az ajtó, s a szálas növésű barát belépe, s prosternálá magát a nem jól nőtt és így igen alacsony püspök előtt. Ez felálla s keresztet vete a homlokával földet érő papra, s inte neki, hogy űljön le. Ez állva maradt.

- Parancsolom, űlj le!

Lovasy leűlt, de soha nem szóla.

A püspök tudni akará, mi tehát az, amit én az ifjabb Swietenben becsűlök.

- Az igaz, görögül úgy tud, amint kevés az egész Európában; az is igaz, hogy őtet egykori szerzetestársam, Denis, meleg szeretettel szereti; de mindjárt mutatok én neked egy más valakit, aki inkább vala zseni, mint Swieten.

Ekkor felkele s a kanapéval áltellenben álló asztalkáról, melyen egy ezüst nagy crucifixus álla, felveve egy könyvet, az Újtestamentomot, s végigolvasá fennszóval a Máté V. részét.

Én emlékeztetém, hogy estve lesz, s búcsúzám. Együtt menénk be a városba.

Andrássy nem vala gazdag Andrássy, nem vala gazdag püspök, és mégis sok jót teve a szegénysorsú tanulókkal. Gondolkozása a mai, lelke a régi rómaiaké. Hívebb tisztelője, mint én, senki nem lehet, bár gondolkozása nem enyém.

NEGYEDIK SZAK

1790

Abaujnak rendei március elsőjén gyűlést tartának. Inték kancellistámnak, tekintse meg az elkésett postát, s hozza leveleimet, újságimat.

Viceispánunk, consiliárius Fáy Ágoston hosszasan terjeszte elő valamely tárgyat, s én megpillantván egy cikkelyt az újságlevélben, felállék, kettészakasztám ajakin a szót s felkiálték:

- A császár meghalt!

Fel kelle olvasnom a cikkelyt, úgy kíváná minden. - Nagy ember dőle ki. Zajgás, hosszú zajgás s nagy zavar követte szavamat.

Józsefnek érdemlett dícsérete az, ami lovagszobra kövén áll: *Saluti publicae vixit, non diu, sed totus*. Feláldozá magát nagy ideáinak; a jót szívesebben senki nem akarhatta; a természettől lelket, atyjától, anyjától, Leopold ifjabb testvérétől, ki Toszkánában 1765 olta uralkodott, s a prussziai Friedrichtől nagy példákat veve; látta Párizst és a Fekete-tenger szomszédját, Nápolyt és Petersburgot; negyven esztendeig készült az uralkodáshoz. Nagy ember, de szerencsétlen uralkodó.

A francia revolúció hosszas pezsgései után (1789. június 14-d.) kilobbana. Odaintézé szemeit a világ két hemiszfériumáról minden. Nagy és szép dolgok, s még több rútak, undokok, borzasztók, rettenetesek, bár nagyok. Mint aki nyugalmas partról nézi a vésszel, habbal küzdőket; nem örűl ugyan a veszély és elhalás látásának; nem óhajta ugyan, hogy őt is veszély érje; de szereti látni a tüneményt, mert az nagy, mert az nem mindennapi, s az ilyen érdemel figyelmet: úgy nézi egy elaljasodott, elpuhúlt, de most oroszláni dühre serkent nép tetteit minden; a tudományokban nevelt egyszersmind azért, mivel amit itten történni láta, az őtet Hellas és a régi Róma hőseire emlékezteté. De azért, hogy e történeteket részvétellel nézénk, senki nem felejté, hogy irtóztatóbb csapás, mint egy revolúció, a hont nem érheté, és hogy dőlő vagy döntött épűlet körül forogni nem tanácsos; senki nem óhajtá, hogy a miénk is dőljön és döntessék. Boldog, ki őseink erős és régisége által is tiszteletes, régisége miatt is kedves lakjokban bátorságban élhet, és örömét találhatja, bár annak repedései igazításokat kívánnak.

József leküldé koronánkat, a jegygyűrűt a király és nemzet között, Budára, s akkor lobbanánk örömre. De örömünk sok és szép jelenségei közt valának olyanok is, melyeken nem lehete nem mosolygani, bár a tisztelet a mosolygást tilthatá. Egy fiskális Köpcsényben nem elégedék meg azzal, hogy a ládát ő is megpillanthatá, ünnepiesen köszönté meg azt, feledvén hogy az olyan csak versekben szabad. Bandériumok kelének össze minden vármegyében, s egyike jött őrzeni a nemzet kincsét vagy inkább csak tisztelkedni körűle; másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt. Öregeink részt vőnek az ifjabbak örömeiben, s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos urak Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánnyal jelenének meg, őszek mint a galamb, s együtt állák ki, meztelen karddal, órájokat. Kállay Ferenc Szabolcsból, roskadtsága miatt nyeregbe nem űlhete, s így gyalog vezeté lovagló földijeit, végig a hídon, fel a budai tetőre, s kezében tartá familiájának ősi buzgányát, a vezéri méltóság címerét. Torzonborz ősz bajusza, feketés arca, nagy teste, hatlábnyi magasságú növése kikapá a látókat századunkból, s visszavezeté a nagy-kállói Kállay-ház törzsatyjára, az Ubul herceg idejébe.

A minden bandériumok főkapitánya abaúji főispán báró Orczy László vala, fia Lőrincnek, a generálisnak és poétának, s Józsefnek, ki 1792. zemplényi főispánnak neveztetett ki, ifjabb testvére. Szebb magyart e megtiszteltetés nehezen érhete. Kisdedebb valamivel, mint kövérsége kíváná, szög hajjal, kék szemekkel; arca liliom és rózsa; lelke tiszta és meleg; kedve vidám; nyitva mindég kezei, mikor a nemzet java vagy fénye áldozatot kivánt. Termete ha szálasb volt volna valamivel, hajai ha feketék és lobogók, ha feketék szemei is, azt hiheték vala, hogy egy régibb szép magyart hozott elő sírjából öröme.

A nadrágocskák, hacukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az aranyzsinórt, sujtást, kreppinrojtokat, paszamántot; s Erdélybe, hol minden aranyfonal elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekötő, s nem póstaszekeren, hanem, hogy négy nap alatt már vehessék, a leveleket hordó póstán. Esztendővel ezelőtt már lehete látni kurta mentéket; Terézia és József alatt azt térdig érő hosszaságban hordottuk, s sokan bakkanccsal, hogy a frakkhoz és strimpflihez hasonlítson, de most a hosszú menték is eltűntek, vagy csak azokon látszottak, kik rettegésöket bölcsességnek szerették volna nézetni vagy éhen voltak. Lobogott a Zrínyi kucsmája minden fejen, pipacsszín posztóból, fekete magyar bárány

prémjével, s ennél eszesb fejfedőnk nem lehete, mert legolcsóbb volt s legalkalmasb; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon, s prémet növete szája felett minden.

Az asszonyi nem vetélkedék a miénkkel a nemzetiség külső jelenségei viselésében, s a párizsi lipántok helyett asszonyságaink fekete csipkés kontyokat vevének fel, leányaink pártákat; s derekaikat vállakba szorítá s kötényt kötöttek. A gazdagok nyakokon, mellyeken, karjaikon kívűl még kötényeiket is elhintették gyöngyfűzéreikkel és aranyláncaikkal; posztóból varrták zöld mentéiket, fejér mellényeiket (gillet, Weste) s veres szoknyáikat, s fekete bársony csákócskát nyomtak fejeikre. Csak az a hija volt, hogy kardot is kössenek. Még akkor nem éneklé a hon halhatatlan fia ezt: *„Utállak én, férfiasszony."* De vala haszna annak is, s ami egy időben nem jó, jó lehet a másikban.

Ki kelle forrani ezen elragadtatásnak, s végre látánk, hogy az arany jobban áll erszényben mint nadrágon, s fekete zsinórral varratánk ruháinkat s búzavirágszín *magyar szövésű* posztóból sujtásozások nélkűl. A búzavirágszín tovább hamuszín szürkévé vált, fekete szőrzsinórral, fekete vagy pej bárannyal. Az elegánok ehhez világoskék vagy éppen rózsaszín tafotát vettek bélésűl, s a posztó szinével egyező selyem zsinórt, s legszebb ízlésű viseletünk ennél nem volt.

Egyike valék én is azoknak, kik májusban Abaújból a korona tiszteletére lemenénk. Első órámat ott gyermekségem, ifjúságom, öregségem szeretett társával, Bárczay Ferenc úrral, a Ferenc és Dessewffy Kata fiával állám. Hamletem előbeszéde fenntartja emlékezetét.

Orczy a maga megyéje küldöttjeit teátrumba vezeté. Üresen várának bennünket a székek. Zenge a szín, midőn Orczy velünk, és a velünk abaújiakkal összeegyesűlt borsodiakkal, midőn a játék már állott, belépe.

Sorba járánk a nemzet nagyjait, s ebédek, vacsorák, táncok fogadának mindenütt. Vendéglőink számában előbb kell említenem azt, ki Pesten legszebb házat tarta, özvegy generális Beleznay Miklósnét, báró Podmaniczky Anna-Máriát. Ajtaja nyitva vala minden idegennek, minden magyarnak és nem magyarnak, ha születés vagy érdem ajánlották.

Néhányan az olvasó kabinetbe menénk el. Kardjaink csörtetése a grádicson, s a belépő csoport látása mindent felugrata székéről. Koppi és Kreil meglátván, hogy én vezetem, jöttek idvezlésemre; ez filozófiát, az históriát tanító professzor az universitásnál.

- Te vagy? - kérdé Koppi. - Ezt ugyan jól tevétek. Mutassátok, hogy nemcsak kardot tudtok rántani.

A dícséretet én legalább nem érdemlém. Mert midőn az egyesűlt két zászlóalj kapitányai, az abaújinak gróf Csáky Antal, később szepesi főispán, a borsodinak Radvánszky Ferenc gyakorlást tétetének velünk, s szerencsémre itt elsőben, s kardot hagyának rántanunk: az enyémet hüvelyéből sem én magam, sem erősb karú minden társaim ki nem tudánk rántani. Megvevén a kardot Kassán, s örűlvén, hogy anélkűl nem maradtam, mert a császár nem tuda annyit készíteni, amennyi akkor kívántaték, feledém megpróbálni, kijár-e vagy nem.

[Dayka ekkor a pesti szemináriumban neveltetett. Látni akartam a kedvelt barátot. Vezetőm egy tágas szobába vive, hol a nevendékek csoportra osztva mulatozának. Ráismertem volna én Daykára, megnevező nélkűl is. Ámor álla itt talárisba öltözve, az anyaszentegyház fiai között. Termete alacsony, de karcsú, és ami nagyon tűnt szembe, oly erőltetés nélkűl egyenes, mintha egész életét táncmester kezei alatt töltötte volna. Lobogó sötétszög haja saját dísz vala alakján. Horgas igen szép orra, a legszebb metszésű ajak, a legszelídebb domborodás nélkűl lefolyó áll, hosszan elvonúlt szemöldöke, nem éppen síma, de tiszta bőrű arca, csontos magas homloka, a legjátékosb kék szem, a leglelkesb kép festették a múzsák és gráciák kedveltjét.

Beszéde kevés. Némely hangja félig selyp, s az nevelte kecseit. A jelenvalók széljel foszlának csoportjaikból, s tömött koszorút fontak a vendég körűl. Baróti leve a beszéd tárgya, minthogy egy városban lakám vele, s újabb és régibb költőink s verselőink.

Ráday Pál azon volt, hogy magyar játékszínt állíthasson.]

[Ráday, az első Gedeon unokája, magyar színt szándékozék alkotni, s társúl mellé a nagy munkára én rendeltetém. Én ahhoz keveset érték. Ráday benne mester volt. A szép Moor Náninak (később Rehák prókátor hitvesének) nem kelle mester, őtet a természet szűlte azzá. Gyönyörű leány, Palinak nagy öröme, nagy kevélysége. Szava, állása, mozgásai, különösen az a mesteri kéztartás is, csudálást érdemle. Egy angol, ki a szép leányt színen kívűl nem látta s nyelvünket nem értette, soha el nem maradt a játékból, és csak azért, hogy nyelvünk modulációját a varázs leány szájából hallhassa. - Sokan haraggal járának fel és alá közöttünk, hogy a magyar nem születék *bolondnak*; de érténk mi, mit jelent a szó az ő szájokban, s meglett, aminek meg kelle lenni.

Nagy híjával valánk a daraboknak, s az vala rendes, hogy az idegen nem kelle, ha jó volt is. Horváth Ádám, a maga misoxeniájával felkele s ígéretet tett, hogy minden héten ád egy víg és egy szomorú játékot - mégpedig eredetit! mégpedig magyar világit! - A szót az élesen elmés Podmaniczky József és generális Fekete sem látá méltónak megcsipkedni.

Nekem el kelle hagynom Pestet és Budát, de kevés hetek mulva ismét lemenék, hogy láthassam az országgyűlését. - Ki nem tudja, mik estek ott? Ki nem ismeri a nép nagyjait? Vay vala egyike a legelsőknek, Vay a legelső. *Ille regit dictis animos, et pectora mulcet*. Beszéde kevés, nem cifra; soha nem hogy csudáltassék, hanem mindig dologért. Annyira ment minden hiúságtól, hogy több esetekben másokkal mondatta el gondolatjait. A gordiusi göcsöt ritkán oldá fel más, mint ő. - Növése középszer; teste csak öreg napjaiban kövér. Haja még akkor is nem ősz, hanem szög. Ajaka nagyon kifordúlt, a felső bajusztalan; szemei kékek. Arcán a bőr kásás. Orra cimpái igen szélesek. Fejelágya hajatlan.]

ÖTÖDIK SZAK

1791

Közös iskoláknak neveztettek, melyekben különböző vallású tanítók taníták a kezeik alá bízott ifjúságot. Az olvasást s grammatikát kár és veszedelem nélkűl taníthatá a professzor a gyermeknek, ha ő és ez egy vallás tagjai nem voltak is; katolikus gyermek a vallást a maga felekezetebeli tanítótól tanúlta, mint a protestáns a magáétól.

De Swietennek ez a plánja igen sok ellenkezőt talált, s Leopold ostromoltatott, hogy szüntesse meg. Engede a kérésnek. Ennek következtében a helytartótanács egy április elsőjén költ rendelése által felső parancsra elhirdette, hogy báró Prónay Gábor gömöri főispán és consiliárius Vay István tudományok fődirektorai, amaz a pozsonyi, ez a pécsi megyében, és én, szolgálatunkból el vagyunk eresztve, de fizetésünket még esztendeig vonni fogjuk; s minthogy hívatalainktól csak az említett oknál fogva mozdíttatunk el, bizonyossá tétetünk, hogy első kiüresedéssel illőleg fogunk ismét szolgálatba fogadtatni.

A rendelés mását gróf Török nekem már április 11-én áltküldötte Kázmérból Regmecre. Kedvetlen ember hozá, s hamar akarék tőle szabadúlni. Az látni óhajtá, mint roskadok össze, s csaknem összeroskada, látván, hogy én nem. Hét testvér testvére valék, s ezerötszáz forint

jövedelemtől esém el, s oly hívataltól, melyet örömmel viseltem volna késő vénségemig; de én nem bérért szolgáltam.

Anyám oly fájdalmasan vette a hírt, mint én színetlen nyugalomban. Régolta gyakorlám magamat azon mesterségben, hogy tűrhessem, amit kell, s hogy örűljek, ahol lehet. András nagybátyám úgy kíváná, hogy mindjárt menjek Bécsbe, hogy szóljak a fejedelemmel. Swieten és Pászthory annyi jeleit adák kegyeiknek, hogy az ígéret teljesedését biztosan várhatom. Én nem óhajték többé szolgálni, de arról anyám és nagybátyám hallani sem akarának. Kénytelen valék engedni, s már májusban Bécsben valék.

Leopold Pisában mulatott, s úgy hivé minden, hogy sok ideig fogják ott tartóztatni dolgai. Iskolai barátom, consiliárius Párniczky Mihály és egy ifjú kapitány, most generális, Gosztonyi úr az utcán akadának össze velem. P. megértvén, mivégett jövék, kére, hagynám ott a *Vad-embert*; sokat is költök e fogadóban, meg is lophatnak. Szállásán két szoba áll üresen; bérelném ki azt. Ha alattam szakadna le a padlás, hozzá fognék leesni; ha ő alatta, mindketten Gosztonyihoz. Örvendve fogadtam el tanácsát.

Háziasszonyunk, a párizsi születésű özvegy consiliárius W-né vala; hatvanhárom esztendős, fogatlan, csont és bőr; haja félig ősz, félig rőt, ajkai színetlenek, arca mint a halotté. De mely szeretetreméltó a lelke! mely minden tekintetben igen derék, mely mívelt, mely kedves társalkodású asszony! Aki szólani hallá, felejté, hogy szeme tőle irtózik. Ha hazája jutott eszébe, ha ez lett tárgya a beszélésnek, csupa tűz; kevélykedve mondá, még szükség nélkűl is, hogy ő Bécsben is francia; és minthogy a szent lángot mi magyarok is éreztük, franciának nézé a magyart. Kért, hogy valamikor szobájába lépek, vegyek a plundra mellé is mentét, ne frakkot.

- Azt hiszed-e te is - mondá egyszer -, amit a bécsiek, hogy mi franciák hamisak vagyunk, mer nyájaskodásinkban nem lelünk határt, s szavaink többet mondanak, mint jelenteni akarunk? De a mi szavainkat a vevő az adó értelmében veszi, mint midőn magát a német is alázatos szolgának mondja, holott a szó csak annyit jelent, hogy az összeakadás nem kedvetlen. Melyike jobb, a mi szertelen édeskedésünk-e, vagy ez a medvemorgás?

Szereté hallani, hogy a magyar falusi ifjú nemcsak kincsének mondja, akit szeret, hanem édes csillagának is azonfelűl.

Ezen franciaságával engem, ha magunkban valánk, kedves fiának szólítgata, ha idegen lépe hozzá, grófnak.

- Jóságod engem szörnyen elakaszt - mondám neki -; vendégeid annak nézhetnek, aki egyébnek adom ki magamat, mint ami vagyok, s borzadok e képzelettől.

- Hagyj honi szokásom mellett - ez vala minden felelete -, nálunk minden *gróf*, ahogy itt minden *Herr von*; egyik úgy bohóság, mint a másik. Vendégeim tudják szokásimat.

Egy reggel Párniczkynál ivám kávémat, midőn egy ismeretlen lépe be hozzá; kisded termetű, csontos, hízni s kopaszodni s őszülni kezdő, gömbölyeg képpel, piros orcával, kék szemmel, élesen hangzó szóval:

- Consiliárius H[ajnóczy] József úr - mondá nekem P. s engem megneveze az idegennek.

- Ismerem az urat - mondá ez, nekem jött, s megcsókolt; én nevét sem hallám. Atyja prédikátor vala Aszódon; magyarúl, németűl, tótúl folyvást beszélt s hibátlanúl. Lejövén akademiáiról, titoknok leve gróf Forgács Miklósnál; s midőn behozatának a királyi komisszáriusok, gróf Széchényi szekretáriusává nevezé hivatalának a pécsi kerületben. Később szerémi

viceispán leve, de a József halálával történt változások megfosztották hívatalától. Most Bécsben élt szolgálat nélkül.

Öltözete inkább gyaníttatá a tudóst, mint a viceispánt, s különösségei közé tartozott, hogy nem átalla foldozott ruhában járni, cinikus kevélységből inkább, mint szükségből. Szerencsétlenségemre már első együttlétünk alatt nagyon beleszereték, mert tőle volt mit tanúlni. Anélkűl, hogy arra kértem, másnap hozzám küldé nyelvmesterét, kitől ő hat hét alatt tanúlta meg az ángoly nyelvet.

Amely napokon nyitva vala a Belvedere, mindég ott élék. Oly közel a szaléziánák klastromjokhoz, meglátogatám a gróf Török Lajos két leányait; anyjok ideadta, mert két testvére, gróf Rogendorff leányok, itt viselék a fátyolt. Feljövén ide, csak magyarúl beszélettek, rosszúl németűl, most csak franciáúl. Én a két gyermeket Sophienak ötödik esztendeje olta testvérimnek nézém, s Kassán egész estéket tölték velök, felültetvén egyiket egyik térdemre, másikat a másikra. Emlékeztetém Sophiet, mint mondogatá Kassán, hogy ő enyém lesz, amivel nem gondolék; igen azzal s nehezteléssel, hogy midőn egy angyali szépségű leány a grófné látogatására jöve, s én epedve simúlék székéhez, Sophie e szókkal szakaszta el tőle:

- Hozzám innen! nem tudja, hogy enyém?

Friedrich nevű költővel, a *Situatiók* írójával, egy ebédnél ismerkedém meg; ez látván, mely örömimet lelem képekben, előbb némely házakhoz vive el, hol képek állának, most kére, látogassak meg egy koppenhágai születésű fiatal festőt; nála kevés darabokat fogok lelni és mind saját dolgozásit, de mind munkája, mind maga érdemli, hogy lássam. Az Stunder János Jakab vala.

Benyitván ajtaját, láttam, hogy a Friedrich szava igaz szó volt: kisded, barna, mívelt lelkű ember, s édes, mint a méz. Egy akadémiai figura, eleven modell után, és egy szép barna leány portréja hatalmasan megragadának. Csillogott a festék vásznán, s a muszkulatura a deli ifjon nem szenvede kifogást; gyakorlott kéz míve volt, nem kezdőé, aki mindent nagyít és túloz. Kértem, folytassa dolgozását jelenlétemben; úgy nem veszti el óráját, én pedig tanúlok.

- Oly szándékkal hagyám el honomat - mondá -, hogy meglakván Drezdát és Bécset, Rómába menjek, de erszényem kiürűle. Magyarországra szeretnék menni, de úgy, hogy midőn oda lemegyek, hazád munkámat már ismerje. Nem lehetnék-e oly szerencsés, hogy képedet festhessem, de oly nagyságban, oly állásban, oly öltözetben, mint nekem látszand jónak. Ára eránt ne légy gondban, s nyugtasson meg ígéretem, hogy inkább dolgozom hálából, mint nyereségért.

- Jóságod megelőzé kérésemet - mondám neki.

- Tehát holnap elvárlak, de ruhád kofferével. És hogy megszakadás nélkűl űzhessem a munkát, kérlek egyszersmind, ebédelj nálam.

Midőn másnap belépék nála, fel vala vonva a vászon, nagy, mint egy ajtó. Felhányá kofferemet, s elijede a paszományos setétkék mentétől.

- Maradjunk bőr nadrágod mellett, mely rajtad van, s vegyük mellé e zöld, fehér gillet-vel; a sárgás nadrág szelídebben áll mentédhez, mint a sikoltó veres állana, s igazabban adja a muszkulaturát.

Kijelelé fejemnek a helyt s kirajzolá az egész figúrát, ülve egy oszlop fejezetén, melyen szép vetésben löke el egy violaszín posztót, hogy a modern öltözet drapériát is kapjon; bal karomat egy postamenten nyugtatá, jobbomat ölemben, s egyik térdemet áltvetette a másikon. Később a postamentre kettős nevének patrónusát állítá fel, büsztben. Estig egészen bé vala kenve a vászon.

Friedrich együtt ebédle velünk. A gyümölcsnél Stunder elkezde énekelni s honja nyelvén. - Imhol egyik strófája magyar ortográfiával. A dán nyelv hangzását ritkán hallhatjuk, s így ez a nyelv barátinak nem lesz kedvetlen.

Pó roszen szkir szinker aftenen níd fra Olymp,
Den bléje Heszper blinkerr,
Og nű ferfriszked Wórensz szmikke winkerr
Med sztille gléder til szin wen.

Auf Rosenwolken sinkt der Abend vom Olymp;
Der blasse Hesper blinkt,
Und neuerfrischt winket des Frühlings-Schmuck
Mit stillen Freuden seinem Freund.

Pó, *auf*; - Roszen, *rosen* - szkir, *Wolken* - sinkerr, *sinket* - Aften, *Abend*; aftenen, *der Abend* - níd, *herunter* - fra, *von* - Wór, dán ortográfiával Waar' *Frühling* - Ven, *Freund* - Gléde, *Freude* - Kerlichez, *szerelem* - küsz, *csók* - píge, *leány*.

Klopstockot hozánk elő, s Friedrich előkíváná a Messziást.

- Ismered-e a könyvet? - kérdé tőlem.

- Sőt fordítom.

- Hogyan? s lehetne azt magyarra? Te vagy az első magyar, kit látok, hogy szereti Klopstockot.

- S hányat láttál Bécsben; mert én úgy hiszem, hogy őtet a ti Blumaueretek s Ratschky is, ki örömest kullog hátúl a maga Uz-ával, nemigen becsűlik.

Friedrich most olvasá nevezetesb helyeit s pátosszal. Én ódáit kérém elő, s a nap nagy örömek közt folya le.

A kép nagy szerencsével készűle, de mint minden feje Stundernek, a rajz hibás; csak a színekkel adá meg a hasonlóságot. Fejei olyanok, mintha egy eltört gipszbüsztöt hibásan forrasztanának össze. - Midőn én, két esztendővel később, farkas-bundában léptem be Szarvason Tessedikhez, s ez engem nevemen szólíta s csudálkozám, hogy aki soha nem látott, s nem tudhatja, hogy e földön járok, mint szólíthat nevemen;

- Magadat - úgymond - nem láttalak, de képedet sokat láttam Stundernél.

Oda a kép, s most egyedűl hív mását bírom a fejnek. S itt egy intés: olajban dolgozott festést nem szabad soha levenni rámájáról s összegörgetni, mert a vászon repedéseket kap, s azon többé senki nem segít.

Aki e képet látja, nem fog többé álmélkodhatni, miként történhete, hogy ifjabb esztendeimben két asszonyság engem gróf Dessewffynek nézhetett, kihez most csak termetem nemszálasságában hasonlítok.

Consiliárius H - megszólíta, vonjak rövid mentét, valahol nemzetünknek becsűletet csinálhatok.

- Ezek itt úgy hiszik, hogy akinek oldalán széles kardot látnak, emberhússal él.

Egy nap így menék Artariához.

A bolt üres vala, ahogy azt sem előbb, sem soha azután nem láttam. Artaria ablaka mellett űle, s nem vala több embere jelen egynél. Tájdarabokat kívántam.

- Nürnbergieket? - kérdé a cseléd.

- Nem, Claude Lorraint, Vernét, Wouwermannt, és ami egyéb nyelvemre jött.

Előmbe teríté portfeuilljét, később még egy másikát. Kiszedtem, ami szememet gyönyörködteté. A rakás nagy volt; most tehát a kiszedettekből szedém ki a jobbakat, megcsináltatám a kontót s menni akarék. Artaria elállá útamat.

- Engedelmeddel; hol utazál te?

Nem értettem.

- Belépvén boltomba - úgymond - ruhád figyelmet támaszta bennem, s ne vedd rosszúl, bizonyos kedvetlen emlékezést. Emberem neked impertinenciával felele, s követlek képében. Te erre négy-öt nevet említél, melyek felől nem értem, mint ismérheti, aki e ruhát hordja; úgy hittem, vakon kapád fel valahol. Míg tehát e két nyalábot végigforgatád, le nem vonám rólad szemeimet, s tetszik nekem, hogy nem elébb nézed, kitől van a darab, hanem milyen a darab. Messzéről is ismerem portékáimat, s hízelkedés nélkűl mondhatom, szemed első nézéssel a legjobbakat választotta. Nem hihetem, hogy ezt tudhassa, aki hazád határin ki nem lépe. A mesterséget ott még nem ismerik.

- Hazámban még nincsenek képárus boltok, nincs alakló-akadémiánk, s nagyjainknak egyéb kell, mint festés és rézmetszet - mondám. - Az én honom pénzetlen ország, a szépmesterségek szeretete pedig pénzt kíván. De eljő nekünk is az óra, mely később tűnt fel Bécsnek is, mint Drezdának, Párizsnak, Londonnak.

Felszabadíta, hogy járjak boltjába, ha semmit nem veszek is. Udvari tanácsos Görög úr pedig még inkább megnyeré nekem hajlandóságát, s ennek köszönhetém, hogy boltjában nehány temérdek árú festői útazásokat végigforgathaték.

Még aznap összetalálkozám Báróczyval, báró Vay Miklóssal, Danczkayval, s elbeszélém neki s referendárius Semseynek, kihez együtt menénk, mint járék Artariával.

- Menj vissza, kérlek - mondá Báróczy -, s emlékeztesd, hogy midőn Schmutzer elkészűle Theodosiusával, Bécsben öt kele el, míg Párizsból megszólíttatott, hogy küldjön ismét háromszázat, mind elkapdosták. - A múzsák járvány-istenségek, s Bécs és Pest nem pirúlhatunk, hogy hozzánk később (jöttek). Pirúljunk, ha örömmel nem fogadjuk. Nem magamnak csinálok vele komplimentet, hanem nemzetemnek, midőn később el fogom mondani, mint jártam Wutkyval a Belvedere szobáiban és a Kitzling szobránál. Itt csak egy intést azoknak, akik rézmetszeteket gyűjthetnek. Aki szereti a szépet, de szemét s lelkét nem gyakorlotta, választassa a darabokat oly barátjával, aki ahhoz ért. Nem szemnek tetsző, de igen jó darabokat az ifjú festők táskáikban találni és az antikváriusoknál s igen olcsón. Óvják magokat azt venni, ami módi portéka; azt kell venni, aminek tartós becse van.

Engem itt egy makacs nyavalya ére, a sárgaság; kezem olyan leve, mint a narancs. S a betegség elvevé lelkem erejét is; alkalmatlan levék minden örömre, minden munkára. Elszédűlék nyelvmesterem leckéi alatt, s még rajzolatimat s architekturai stúdiumimat sem folytathattam.

Orvosom eltilta a kimeneteltől, míg a nap hanyatlik; mert az izzadás megfogyasztja ami kevés erőm még megvan. Akkor járjak ki a Glaszira, s mihelyt lankadást érzek, pihenjek meg a gesztenyék alatt. Egy estve egy szálas, vékonytermetű, szederjes arcú idegen megszólíta, ha nem az vagyok-e, aki magyar ruhában júniusnak vége felé itt s ott ebédlék.

- Sajnálom, hogy űlést nem foghatok melletted - úgymond -, de mennem kell; lektora vagyok herceg Kaunitznak, a miniszternek s mindjárt üt órám, hogy számot adjak e heti olvasásimról. Ha erőd engedi, kisérj a császári lakig.

Mentem volna, ha Nussdorfig kellett volna is. Mely szerencse, s már fiatal éveinkben, ily lelkekkel lenni összefüggésben! - Egy útam alatt egy horvátországi fiatalemberrel akadék össze Windpassingban, közel Német-Újhelyhez. Az akkor látá Bécset legelébb s bár utolszor, mert mit lát az olyan Bécsben. Bánta, hogy látta. Nem tudott egyebet látni ott, mint nagy házakat. Balkay, a festő, kivel együtt jövék, sohasem felejtheté a szót, míg szekeremről Kövesden, Borsodban letevém.

- Bécsben csak nagy házakat!

Fogyni kezde sárgaságom, s ebédelni a Griffhez járék. Egy erdélyi születésű orvos elijeszte, hogy a rossz gőzű városban hiába reménylem gyógyúlásomat; vegyem lakásomat a tetőkre vagy utazzak, de naponként ne többet, mint egy mérföldnyire.

- Nem mehetnék-e Pestre vízen?

- Sőt igen.

Hajóra rakatám szekeremet s mentem.

H - később jöve asztalhoz. Egy francia körűlhordá beretváit, s mindent megkínála portékáival, s grófnak titulála kit-kit. A sor most őtet éré, s ő is megkapá a titulust taxafizetés nélkűl.

- *Bien obligé pour le titre* - mondá a franciának. Most hozzám fordúla: - Téged csikland e hang?

- S ettől? - kérdém - hiszen mindent így nevez; szájában ez csak frázis.

H - vitatá a dolgot.

- Nem látom, miért volnék rosszabb, ha annak születtem volna, ha hogy az legyek, eszembe nem jut is, de valljuk meg, a grófságnak nagy haszna van; hamarább kap forspontot, és amit keres.

Harmincöt esztendő olta úgy hiszem, hogy azért akada belém, hogy hallja feleletemet.

- Végre még gyanúba hozsz, hogy neked fáj, hogy az nem vagy. Aristipp fel nem akadt volna a francia megszólításán.

- A Catók igen - felele, s folytatá az evést minden szó nélkül.

Hajóra űlék tehát, s legényem, egy hatlábnyi igen jól nőtt, cifra bajszú ember, Petronell mellett hirtelen rosszúl leve. Az a csürhe nép, mely evezőkkel dolgozott, nevetkőzni kezde rajta, s folytatá a kacagást, mikor az én Mihályom könnyebben érzé is magát. Ez minden szó nélkül összeredőlé tíz ujjait, mintha egy ököl több nem volna mint kettő, s úgy csapa egy prussz szökevényhez, hogy az bukdosgatva dőle el. Lárma leve, s nagy, mint a hajós németeké, s elégtét kívántaték tőlem.

Váccal áltellenben ki kelle kötnünk a szél miatt. A nap forró vala, s én megferdém a Dunában. Azalatt a fogadóban ismét elkezdődék a vita, s Mihály legényesen kiteve magáért. Hajósmesterünk nem akará tovább vinni a garázdát. Kisűle, hogy ingerelve volt. Én tehát a magam legényemet, a hajósmester a magáéit eltiltánk minden háborgástól, s pénzem visszaszerzé a nyugodalmat.

- Jobban vagyok, hogy sorba vertem őket - mondá Mihály -, csak azt sajnálom, hogy az úr nem láthatta.

A szél enyhűlt, s folytatánk útunkat. Mi a nap olvasztó melege elől szobába vonúlánk. Mihály ismét fenekedék: össze kelle hordanom. Meg nem emészthető, hogy azokért. Bánatjában nyakára kanyarítá fejér köpenyegét, űlést veve a hajó orrában, távoly azoktól, akiket gyűlölt.

Elkeseredett elmével felpillanta a hajó fedelére, s meglátá ott állani egy erdélyi uraság tiszttartóját, kivel az úton összeismerkedék.

- Jó útat, erdélyi pajtás! - úgymond -; hordja Isten kendet szerencsésen mindhazáig.

Ekkor megoldván köpenyegét, egy ugrással a Dunába szökött.

Egy hajóslegény kettévágta fejszével a csolnak kötelét, szigonyt kapa, s Mihály ki vala ragadva a vízből. Egy pap és egy katonai seborvos társaink mentek, s egyike és másika is dolgát végzé a haldoklóval. A seborvos hanyatt fekteté a hajó fenekébe, megdörzsölteté, betakartatá köpenyegével, pokrócával, s bíztatott, hogy fel fog éledni, mert erei vernek.

A szél újabban elakasztá menésünket, meg kelle hálnunk. - Pestre érénk másnap reggel, s a legény mégis élet nélkűl volt. Fiakkerért mentem, hogy elvitethessem szállásomra, de Mihályt már nem lelém a hajóban. Felébrede halálos alvásából, s szállásomra jött, megnyitott karral.

II. Leopold megérkezék Pisából, s kevés napok múlva ment Prágába, megkoronáztatni magát. Az esedezések bészedését a koronaörökösre bízta.

Előbb Swietentől akarék búcsút venni.

- Színem, hangom mutatják - mondám -, mennyire gyengíte el betegeskedésem. Nem bízom erőmhöz; engedje, hogy előadásomat papirosomból olvashassam fel.

Szerencsésnek érzém magamat, hogy ő alatta szolgálhaték; gondolkozásom, érzésim egyeztenek rendelésivel. Hívatalba lépni többé nincs kedvem; egyedűl anyám akaratját teljesítém, midőn most ide feljövék. Ez lévén az óra, melyben hozzá közelíthetek, kérem fogadja el hálámat kegyei minden bizonyságiért; és minthogy én őtet nem előljárómnak szerettem nézni, hanem atyámnak, ha talán szolgálatom ideje alatt tettem valamit, ha mi jutalmat érdemelhetne, engedje nekem azt, hogy kezeit gyermeki hűséggel megcsókolhassam. Tudom én, mit köszönhet neki és atyjának az én hazám is.

Lelkem láng vala, s ki várta ezt? Swieten oly hidegen nyújtá felém jobbját, hogy kérésemet megbántam; mert szolgai lélekkel csókolni kezet borzasztó dolog. De kezemben érezvén jobbját, feledém hidegségét, s ajkaim tüzesen nyomúltak kezéhez.

Most ő jöve nekem, s kiterjedt karokkal, ölébe szoríta, s megcsókolá előbb egyik, majd másik orcámat. Szerénységem új tűzbe hozá, s a két elsőbb csókot nyomban toldá meg harmadikával, negyedikével. Elkíváná papirosomat. Amit most monda, nem hallhatja minden fül.

Mely pillantása életemnek az, melyben magamat főbb tetőn érezhetém!

De midőn a visszaemlékezés e boldog órámra kevéllyé teszen, mint szomorodom el, midőn látom, hogy visszakapott papirosaim közt nem lelhetém fel naplómnak e szakra tartozó darabjait. Ha tudnám, mely napja volt az életemnek, midőn engem nem a miniszter, hanem Swieten megcsókola, meghagynám unokáimnak, hogy az nekik légyen házi innepek.

Épületem talpköve Széphalmon, Abaújban ugyan, de csak egy órányira Zemplény gyűléses helye, Újhely, s két órányira Patak felett, áltellenben Toronyával, mely utolsó a tokaji bort termő hegyek közt (a tót ember meg nem tudja tanúlni a nevet, s Kis-Bányácskának hívja), 1791. májusban tételték le, midőn már Bécsben valék, s szeptember 10-d. érvén haza, már felvonva leltem minden falát. Selymecnek, Radvánnak, Kassának vevém útamat, s Mikóházáról ide kerülék, úgy tértem vissza Regmecre anyámhoz. Nyugtalan valék meglátni,

mennyire ment a munka; s az vala minden óhajtásom, hogy minél elébb ide költözhessem, s magamnak élhessek, nem ragyogva - az a vágy engem soha sem bánta -, hanem boldog függetlenségben.

Mely örömek és mely csapások várnak e falak közt reád! - e gondolat rohana rám, midőn éjszaka, de világos éjszaka a hold teljes fényében, először léptem bé pitvarom küszöbén. Tudtam, lesznek mind ezek, mind azok; de ki álmodhatta volna meg azt teljes nagyságában! A jövendőt homályba fedi szemeink előtt a bennünket szerető istenség; a jó elvesztené becsét, ha öröminket előre látnánk, s ki ne kívánná, hogy nyelje el az örök éj, ha a rosszat, melyet el nem kerülhetünk, viselni előre is kellene!

HATODIK SZAK

Vádlának, s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanúlását sürgetém, mely elölni készűle a miénket. S vádolják-e az atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanúltat, mert látja, hogy arra szükség van? Nem értem vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez. Ha kedves hivatalom teljesítése ellenkezett volna meggyőződésemmel; midőn főnótáriusnak már ki valék nevezve Abaújban, s mikor Vay József ugyanazzal kínála meg Szabolcsban, s midőn értettem, amit monda, hogy innen inkább fogok emelkedhetni, úgy én nem léptem volna az iskolákhoz. Becsületes ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen; én szentűl teljesítém ellenkező tiszteimet, s így nyugalomban hallom a vádat.

„Ki minél jobban tud görögűl, annál semmirevalóbb", ezt mondák valaha Rómában s ennek magunk közt is látjuk példáit; de az ellenkezőnek is látjuk, s gondolnám, a gonoszok számába nem fogjuk számlálni Cicerót és Atticust, és akik e kettőhöz távolyabbról és közelebbről hasonlítanak. Tudni jónak mindent hasznos, s aki rossz akar lenni, rossz lesz, ha csak magyarúl tud is. Vannak rá példáink.

Bár magyarúl hallhatnánk oly prédikációkat, amilyeket Cleynmann mond! bár páter Stanislaus is a Lovasy nyelvén gyönyörködtetné hallgatóit. De én nem örömest mulatnám el, ha pesti lakos volnék, az ő tanításaikat azért, hogy nem az én nyelvemen predikálanak. - Szolgáljon nekünk a szomszéd! - ez vala a honát szerető Pálffy János nádor toasztja, s nem tudom, mondhatunk-e idvességesebbet.

*Bácsmegyei*m után *Hamlet*et adám ki, ahogy azt a német teátrumon játsszák, Pozsonyban 1790., s *Stellá*t s a Wieland *Diogenes*ét Pesten 1793-94., a *Heliconi virágok*at Almanach gyanánt Pozsonyban 1791., s fordítgattam mindazon nyelvekből, melyeket inkább vagy kevesebbé értettem. Mindez nem tetszék olvasóinknak; Bácsmegyei volt csemegéjek, mint tíz esztendővel ezelőtt *Kartigám*. Egynél több olvasója, s nem egyedűl szerelemben olvadozó ifjacskáink, s leánykáink, frazeológiákat dolgozának belőle. A hon elsőrendű tisztviselői két-három estve gróf Ráday második Gedeonnál, ki akkor assessor vala a királyi tábla mellett, s később koronaőr leve, gyűlekezének fel, felolvastaták a könyvet s innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni. Herceg Batthyány Lajos levelében köszöné, hogy azt dolgozám [s akik idegen literaturák produktumaihoz szoktaták ízlésöket, úgy hitték, hogy minden íróink közt én vagyok az az egy, akit olvasni tudnak. Otományi Szabó László (jó okokból vettem ezt az előbbiekhez) azt mondá nekem Váradon, midőn Bácsmegyeim megjelent, hogy ez őtet elboszorkányította - az *elbájolta* még akkor nem volt forgásba hozva -, s kell-e még több szerencséjének festésére, mint ha azt mondom, hogy még a bajszos Horváth Ádám is elboszorkányítva érzé magát általa, s Mancit egy dalával tisztelé meg?], s maga Himfy is

kedvellette. Magam sem dolgozásomról nem tarték valami nagyot; hiszen az már tűzre vala kárhoztatva, s elébb mint Bacsányi ítélte reá; sem a német munkáról, mely után azt csináltam. Nyelvünk még nincs elkészűlve - mondám, s így a mestermű sem érdemelhet óhajtott javalást: mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is. Azért választám az említetteket, és amiket görögből, latinból, olaszból, franciából hoztam által.

A Bácsmegyei szerencséjét az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebbről érezheté magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poétai képű szólásokat hoztam be a nyelvbe, mellyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, amit mások s többére igen szerencsétlenül cselekedtek. Hogy az utolsót cselekedtem s szép társaságoknak adott munkában tettem, igen jól tettem, de oly helyeken is tettem, ahol elmaradhatának vala, s azt nem jól tettem.

A második kiadás végében egy levelem áll, mely heroinámat zavart fejű szeretője vádjaiból kifejtse, s voltak, akik úgy hivék, hogy ez a nem-fordított, hanem saját tollamból folyt levél az egész románnál többet ér. Barátim tehát újra nekem esének, hogy fordításimat hagynám abba s adjak eredeti darabokat. Megismerem, hogy azt tőlem kívánni, annyi esztendei soha meg nem szakadt törekedésim után, méltán lehete, de hogy el nem fogadám tanácsokat, az legalább szerénységemet bizonyíthatná. Akkor, midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani jót s minél lehet jobban, hogy követésre méltó példát adjon mind a teremtésben, mind a szólásban, s a kettő által az ízlést nemesítse; de aki mindég fordít, és csak fordít, aszerint jár, mint aki mindég mankón jár; elveszti saját erejét.

A stilisztikának - mondám - különböző, sőt ellenkező nemei vannak, s minden nemnek s minden írónak más meg más nyelve. Az ír jól, aki úgy ír, ahogy a hely kívánja - *apte qui dicit*. A sokszínűségre kell tehát törekedni, nem amit mások óhajtának, az egyszínűségre, s a fordítás erre a legszerencsésebb szer. De nem a mi nyelvünket kell idegenné tenni igyekeznünk, hanem az idegent tenni mienkké; de vigyáznunk, hogy beszédünk, a nagy hűség keresése mellett feszessé ne váljon, s a fentebb nemű szépség, midőn nagyon kerűljük az idegent, közönségessé ne sűlyedjen. Erre azt látám legtanácsosabbnak, hogy ne egy írót fordítsak, hanem minél többeket, s ne egy nemből, hanem többekből: franciát és németet, újat és régit, Wielandot és Klopstockot, Cicerót és Sallustiust. Úgy hittem, az a sokfélék másolgatása fogná majd csinálni, sokkal inkább mint a sokfélének csak olvasgatása, hogy a sokból nekem terem egy új, egy önmagamé, egy énnékem saját, s nemcsak a szólásban, hanem a teremtésekben is, és ha magamnak nem, bizonyosan később pályatársaimnak.

HETEDIK SZAK

1792

Meghala Leopold császár is, márc. elsőjén, s fia Ferenc, június 6-dikára rendelé koronáztatását, s igen nagy örömére a nemzetnek, Budán, nem Pozsonyban. *Eximam regem Matthiam ex ore Hungarorum* - monda II. József egyik utazása alatt valamely predikátornak, ki nem győzé magasztalni előtte a mi józsefi lelkű Hunyadinkat. Ily bíztatásokkal vígasztalá honunk némely nagyjait az a fejedelem is, kinél soha még nép királyát inkább nem szerette.

Jelen valék, midőn elsőben lépe fel székére, kiadni királyi kívánságait. A tágas palota a budai királyi lakban tömve vala rendjeinkkel. A lábtopogások végre jelt adának, hogy jön a király. Hozák előtte a keresztet, az apostoliság címerét, s a rövid látású herceg Grassalkovics II. Antal helyett herceg Batthyány Lajos a kivont régi kardot. Most jött gyászban atyja és atyját kevés hetek múlva követett anyja után gyászban, felöltött térdig-érő mentéjében, dolmánnyal és csizmában, nem bakkancsban, leűle trónusán, és ott tette fel kalpagját. Kancellárius Pálffy Károly magyar nyelven szóla a rendekhez. A királyné számára polcozat készűlt a palota estéjszaki szögében. Midőn vége vala a dolognak, a királyné lelépe polcozatáról, generális gróf Fekete János olasz nyelven szólítá meg:

- Felséged látá ezt; mit ítél most hűségünkről?

- Látom - felele a királyné -, és ha ki egyebet merészlene mondani, mint amit itt láttam, újjaimmal dörzsölném össze.

Éppen Fekete mellett menék ki a palotából, s ő mondá el ezt nekem. - Boldog király, ki magát szeretve látja népétől! boldog nép, mely magát szeretve látja királyától! Célja ennek és annak az *egész* boldogsága, s ezt is az antagonizmus törvényei tartják fenn, mint mindent a természetben. De az antagonizmusnak baráti ellenkezésnek kell lenni, nem ellenséginek, nem hogy egyik csésze felbillentse a másikat, hanem hogy egymást egyenlőségben tartsák.

A koronázás a franciskánusok templomában méne véghez, mely a budai vár estéjszaki végében áll. A király felöltött, aranyfonalú, térdig-érő mentében jöve, csizmával; testvére, Sándor nádorunk ezüst fonalúban, de amelynek szálai közt világoskék szín játszott. A koronát együtt tevék fejére a nádor és kardinálisprimás Batthyány József.

Innen gyalog menének a másik templomba, mely a vár dombja közepében áll, és amelynek tornya Mátyás király címerét viseli. A korona a fején vala a királynak, vállán a palást, lábán a cékla-szín strimfli megkötve térdei felett, és az ócska sárga papucs. A koronát óhajtottam közelről látni, s megállék a torony ajtaja mellett, hogy midőn a király ott belép, megpillanthassam. A sokaság a püspökök közé nyomott, s elvivének a királyi szék szomszédjáig, Ferdinánd toszkáni nagyherceg és mostani nádorunk megé, ki akkor serdülő ifjúcska volt; ez aranyfonalú, amaz pipacsszín posztó, térdig-érő mentében. Minekutána itt a király szentelt vitézeket ütött, felűle arabs fehér lovára, s kísérve palástos és infulás püspökitől és az ország zászlósaitól, leméne elmondani eskét a kapucinus-piacon.

Most az ebéd következék. Két asszonyság karomon vezetteté fel magát, és korán, hogy a hely, áltellenben az asztallal, nekik jusson. A kardinális elmondá az asztaláldást, kancellárius Pálffy pedig levevé a király fejéről a koronát, s egy ezüst medencére tette le, mely a korona őrje, gróf Nádasdy Mihály megett egy kisded asztalon a trónus mellett állott. Annak szomszédjából minden oda törekedék, hogy a királyt, királynét, nádort és két érseket szemben láthassa, én pedig a korona mellé vágytam, s így azok nekem, én nekik kölcsönösen könnyíténk meg az áltmenetelt. A korona mellett maradtam egész ebéd alatt, s aszerint forgatám a medencét, ahogyan azt előlről, hátúlról, s egyik s másik oldaláról látni akarám. Lippert, Schmiedhammer és a II. Leopold koronázásakor Schauff rajzolták azt, s ezen utolsó nálam vala itt. Kijegyzém botlásait, de minekutána azt pécsi kanonok Koller úr most nagy gonddal rajzoltatá, s munkáját a koronáról kiadta, arról szólanom nem szükség. Egyedűl azt jegyeztem meg, hogy a kereszt a korona közepén azért áll görbén, mert lyuka, melybe be van srófolva, kibővült, s a sróf nem jól szoríthatja; és hogy az említett keresztről a diademába lemenő négy abroncs közt, a fejet befedő sipka arany szálakból szőtt takácsmunka s nem öntött arany.

Még a rendeknek adott ebéd mellett űlénk, s én gömöri viceispán Szathmáry Király Miklós consiliárius mellett, midőn jöve az udvar, a király, most huszárezredének sötétkék rókatorkos

mentéjében, s felvévén vagy Szathmáry elől vagy előlem a poharat, a rendek egészségét itta. Szathmáry azonnal kapott a poharon, hogy elvigye, de azonnal által is engedte, az akkor még igen ifjú gróf Cziráky Antal mostani ország bírájának, annak jutalmául, hogy Dugonicsnak vezérlése alatt a pesti magyar kis társaságnak feje volt, és azon remény alatt, hogy ezt háza kincsei közt fogja fenntartani, s soha nem felejti, belőle ki ivott és mely egészséget.

Egyike azon házaknak, hol a dieta alatt legtöbb örömmel élék, a generális gróf Fekete Jánosé vala. Nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember és széles olvasású. Erkölcsiben, gondolkozásiban, módjaiban félig francia, félig török. Atyja, az ország bírája, gondos nevelést ada neki, de ily lélekkel bírni nem könnyű; nem oda mennek, ahova vinni akarják, hanem ahova menni önmagoknak tetszik.

Fekete két kötetben *Mes Rhapsodies* cím alatt adá ki francia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival külde Voltaire-nak. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s amint maga mondá nekem Fekete, francia dévajsággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint verse. Mások másként, amint gyanítom, mivel nem hiszik, hogy oly társaságokban élt ember, mint Voltaire vala, ajándékot gorombasággal lehessen megköszönni. - Én, autográfok gyűjtője s másolója, égek látni a Voltaire levelét, de a generális azt Fóton tartotta, két órányira Pesttől, Vác felé. Ki akara vinni magával, de midőn ideje neki volt, én nem meheték, s mikor én mehettem volna, őt tartóztaták dolgai.

Gróf Teleki József, ugocsai főispán hozzám izene, hogy szólani kell velem, s haladék nélkűl. Cselédje szállásomon lel, s mentem. Azt akará, hogy kérjem a titoknoki hívatalt a budai kamaránál; applikációm nekem meg van ígérve, viselt hívatalom a rendben ennél nem kevesebb, s annak fizetése jóval több volt; így reménylenem lehet, hogy kérésem nem lesz sikeretlen. Megköszöném gondoskodását, de kimondám, hogy én szolgálni nem akarok.

A gróf, felekezetemnek legfőbb férfia, dícsérte ugyan filozófiámat (így nevezte azt), de előmbe terjeszté, hogy ezen áldozattal vallásomnak, melyet nagy okoknál fogva igen szeretek, tartozom; ha tetszik, három esztendő mulva térjek nyugalomba, de most s mindjárt holnap, esedezésemet nyújtsam be. Hosszasan ellenkezém, de kénytelen valék megadni végre is magamat, s másnap, június 17-d. megjelenék az előszobában.

Valamikor nagy helyeken vagy gyűlésekben előre készűlve szólottam, mindég rosszúl szólottam, s többére jól, mikor el nem készűlve. Papirosra tevém ugyan esedezésemet, de meg nem engedtem magamnak, hogy arról gondolkozzam, mint fogom tenni a szólást.

Kevesen valának az előszobában; én levék köztük a hetedik és utolsó. A (kamarás) szolgálatot báró Orczy József tevé, kit a király ekkor neveze ki veszprémi főispánnak, de aki ezen diéta alatt cserélé el azt gróf Zichy Ferenc zemplényivel. Egyik ablakban szabolcsi főispán, generális báró Splényi Gábor álla. S midőn csak itt kezdém elgondolni magamban, amit a fejedelemnek mondanom kell, nyilék az ajtó, s gróf Széchényi Ferenc kijöve a királytól, udvari gyászában, s a szent Januarius nápolyi rend veres pántlikájával és csillagával, s megálla Splényi mellett; hallám minden szavait.

- Én rövid látású vagyok - úgy monda Splényinek -, s nem látom, akik itt vannak: kérlek, nevezd meg őket.

Nevemet hallván, jött, s beszélé, hogy most érkezik Nápolyból, Rómából, Florencből, Milanóból, s hogy Milanóban Ferdinánd főherceggel, Teréziánknak fiával magyarúl szólott. Megértvén tőle a főherceg, hogy Gessnernek idilljei magyarra vannak fordítva, parancsolá a grófnak, hogy a könyvet küldené meg, azért vettessem félre a címlapot és Rádaynak szóló levelet s nyomtattassak oda egy ajánlót a főherceghez. Még együtt beszélénk, midőn Orczy nevemet kiáltá ki az ajtó mellől, mert a hat már dolgát végzé.

Egészen készületlen lévén, nem zavarhatám össze ideáimat, kivált hogy amit kértem, nem is óhajtám elérni. Magam is elcsudálkozám rajta, mely szerencsésen folyt ajakimról mindaz, amit mondottam. Egy szavamra merészen néze keresztűl lelkembe a két szem, látni akarván, ha az a lemondás, melyet ajkam talán csak cifrán pengete, érzett érzés-e, s érzettnek találván,

- *Um Ihnen zu zeigen, wie sehr ich diese Freundschaftsgefühle und diese Resignation zu schätzen weiss, nennen Sie mir ein andres Amt und Sie haben es* - mondá a szíve nemessége miatt is mindazok által tisztelt és szeretett úr, akik vele valaha szólottak. Két epithetumot szerénységből hagyok ki szavaiból.

- Most olyat nevezni nem tudok - mondám -; de engedje Felséged, hogy ha esedezni találnék, ezen felséges ígéretére emlékeztethessem.

- Jőjj tiz esztendő múlva bár, s elmondom saját szavaidat.

Tudva van csudálást érdemlő emlékező tehetsége közönségesen.

Teleki meghagyá, hogy mihelyt az előszobából kijövök, vigyem meg neki a hírt; de aznap oly tárgyat vártam az országházában, melynek lefolytát nyugtalan valék hallani. Felvetvén tehát magamat egy fiakerbe, repűlve mentem az országházához. Az ajtó fordítója már kezében vala valakinek belőlről, de kívülről nekem is, s birkózgatánk egymással. Most megnyílék az, s H(ajnóczy) lépe ki, aki nekem Bécsben az ángoly mestert küldé, s aki Catóra emlékeztete, midőn én őt Aristippra.

- Titoknok vagy a kamaránál - mondám neki -, ha még nem tudod.

- No, no - felele a bölcsfejűek grimaszával -; hol szedsz ily meséket?

- Semmirevaló! - kiáltám neki, megszorítván kezét - s neked lehetnek titkaid oly barátod előtt, mint én? - szóról szóra elmondám, ami történt.

- Mindég hittem, hogy barátom vagy - mondá nekem -, de ennyit még tőled sem vártam!

Megszorítá jobbomat, s a barátság köztünk még hevesb leve - vesztemre!

Gróf Teleki elragadtatással hallá, mely szerencsével tettem az esedezést.

- Még szebbre nem tudok példát! - kiáltozá. - Három ízben szólék urunkkal, s két ízben találám szeretetre igen méltónak. Először a dolog nem ada rá alkalmat.

Anyám 1794 december 14-d. Regmecen rosszúl érzé magát egész nap. Sietteté vacsoránkat, hogy a háznál csendesedjék el minden, s lenyughasson. De alig szúnyada el, midőn két szobaleánya, kiket szokatlan zaj és topogás vere fel - - - -

HARMADIK KÖNYV

1795-1801

ELSŐ SZAK

1

1795

Szulyovszky Menyhért, Zemplénynek egykor diétai követje, június 11-d. olta egy szobában lakik itt Budán velem. Szóról-szóra leírá itt öt holnap alatt Senecát, hogy unalmait elverje, megszeretvén ezt a predikálgató bölcset és a rómaiakat, kiket eddig, elfogva a franciák józan, játékosan és fercsegve ömlő s antitézisekkel felcifrázott irásaiktól, nem olvasa, nem ismere. Most Tacitusra jött kedve, de nem érti. Az oly fő, mint az övé, mindenben előhalad s hamar, amihez fog, s fogadom; kevés idő mulva egyikűnk sem fogja jobban, mint ő.

2

Verseghy nagy dolgokat forral: Adelungunk akar lenni s grammatikát ád s lexikont. - Az is kell; de a nyelvet nem a grammatikus, nem a lexikografus viszi elő, hanem az író; a grammatikus elposhasztja magát s cirkalmoz ahol szabad kézzel kell dolgozni, s így annyit ront, amennyit épít. Nincs filozófusabb nyelv, mint a miénk! - ezt kiáltozza kevélyen és örvendezve. E dicsőségen én legalább nemigen kapok. Azt óhajtom inkább, hogy az minél szebbé váljon s alkalmatosabbá a lélek gondolatit s érzésit minden különbözéseikben festeni, s minél elébb. A nyelv tudománya nem tudomány, hanem csak mesterség.

Felhozatá lexikona artikulusait, melyeket apró papiros szeletekre irkálva egy zsákba vetve tart. Mindent nagyot akar, nagy grammatikát, nagy lexikont. A nagy könyv nagy rossz, azt mondá egy görög. Míg ő maga a grammatikát magasztalja, én mindég az ízlést magasztalom; de az a grammatikusnak gyanús portéka, s azért gyanús, mert felforgatja kártyavárait. Hogy nyugalomban maradjunk, arra kérém, hogy énekelgessen. Azt jobban tudja, mint a nyelv dolgait.

3

Meleg vala az összeolvadásig, s ablakom, ajtóm nyitva állának. Szulyovszky már nincs itt, s így szobámban csak magam (vagyok). Metastasio vala kezemben, s folyosómon egy gyönyörű lény suhinta el, félig leány már, félig még gyermek. Növése mint Psychénél; mozgása, lépte mint a gráciák legifjabbikáé. Történetből ajtóm felé pillantott, s ment, meg nem hajtva magát.

Felszöktem űlésemből. Ily meleg hatást serdűlő ifjú sem kaphat.

Elővevém a *Titusz kegyelmét*. - El kelle vetnem a könyvet. - Fel s alá járék szobámban.

De mi lele téged! - kérdém magamtól. Nem szégyenled gyengeségedet?

Menj, lásd! - kiáltá belőlem valami. A hideg ész emlékeztete, hogy harmincöt esztendőt éltem el. Ah, látám, hogy azt nem az ész, hogy azt a bízatlankodó szerelem sugallá.

Mit tagadjam meg magamtól ez ártatlan örömet, és itt! itt! - Azt szegyeld, hogy nem bízol magadhoz. Így szólék s mentem, remegve mint a nyárlevél. Szívem hangosan vere.

Belépék a szobába s ott valék oda igazán.

Csínosan vala öltözve, de piperék nélkűl; fejér patyolat ruhácska, ott övedzve által, hol keble virúlni még csak fog. Vállán égszín leple, lábain fekete papucs. Színe tiszta s átlátszó, mint a porcelán, orcái mint a legbágyadtabb rózsa levelei; orra, szája gyönyörű metszésűek, s ez piros, mint a vér; homloka, minek példáját soha nem láttam, csak két újjnyi magasságú; ez magyarázta meg előttem, mint nézheté szépnek Horác a keskeny homlokkal Lycorist; s ami az igen szép arcnak életet ada, az az igen nagy pillájú s barna pillájú fekete szem, az a nagy szépségű két sor fog. Gesztenyés haja tömött, és mégis lágy. - Így kell-e az isteneknek minden díszt egyre pazarolni, s minden díszt-e ily nagy mértékben? - kiáltám magamban.

Felvirúlva Nini volt legszebb rózsája Pestnek és Budának.

- A húgom - mondá Ferenc. Én a gyermeknek, a gyermek nekem, meghajtánk magunkat, hideg nyájassággal, mind szó nélkűl.

Tettetett nyugalomban menék a gyermek felé, de nyelvem rebege. Egy pár esztendővel később értette volna, mely zajgást rejt e nyugalom. Tisztelém korát, fájdalmát, isteni kecseit. A gyermek zavar nélkűl felele kérdésimre. Szakállam még kék vala, mintha állam tintával volt volna bekenve; sűrű s nem éppen göndör, de lobogó hajaim közt még egy szál sem vala fejér; mit adtam volna érte, ha őt zavarodásban láthatám vala. Némán simúla bátyjának bal karjához, vállán nyugtatá fejét, s ezt látszék mondani: Bár magunkban maradhatnánk hamar! - Oh, ha így bírhatnám képét! Így lebege mindég ezután szemeim előtt boldog álmaimban.

Meghajtám neki magamat, s mentem.

- Édes Nini - mondám -, bennünket egyesít a csapás; kérem, nézzen engem is testvérének.

Némán kérém jobbját. Nyújtotta azt. Megszorítám e gyönyörű kezet s mentem.

4

- A húgom ma szokatlan ellágyúlással vála el tőlem - mondá nekem Ferenc. - Kérem, édes barátom, valamikor a gyermek feljő, adjon hírt nekem. Nem képzelhetek szebb alakot, s szeretem az ily idejű gyermekeket; lelkeik még nincsenek megrontva.

Nini ismét feljöve bátyjához. Az nap olta, melyen őtet láttam, a két város mindég róla beszélt. - Imhol a történet:

Elmenvén a királyi lak előtt, fájdalma egy gondolatot sugalla fejébe, s azt nyomban követé a teljesítés. - Két cseléd a kapu előtt űle az árnyékban.

- „Kérem, vezessenek engem a p(alatinus)-hoz."

A két udvari cseléd nagyot nevete a gondolaton. Mit kereshetne ott gyermek?

- *Sie halten mich für unwichtig?* - monda Nini -; *ich bin die Schwester eines St(aatsgefangenen)*.

A két cseléd szaladt gróf Eszterházy József udvari kamarás úrhoz, hogy a grádicson majd összetörte magát.

A lelke nemességéről annyira isméretes ember elijede a hírre. Lesz itt megint! - mondá magában. Bocsássátok elő.

- Mit akar, kedves gyermek? - kérdé.

A kérés haszontalan, gondolá magában; de midőn a gyermeknek nyújtok vígasztalást, uramnak adok egy szcenát, melyet semmi áron nem lehet vásárolni. Bejelentette, s Nini jött.

Első mozdúlása az volt, hogy két térdeire hulla le. Nyugalmas sírással tette kérelmét. - Eszterházy lángoló szívvel beszélte el mindennek, mi történt, s Pest és Buda eltölt a hírrel.

- Mely gyönyörű teremtés az a leány itt, a te házadnál! - mondá egy valaki Orczy Lászlónak, mert a hírt ennek háza előtt attól hallá, aki azt Eszterházytól vette mindjárt másnap!

- Az én házamnál? - kérdé viszont Orczy -; itt nincs semmi leány.

- Hagyj békét - mondá a vendég -; azt értem, aki a p(alatinus)nál volt.

- Legyen eszed - felelé Orczy -; hiszen az gyermek, nem leány. Hogyan volt az a p(alatinus)nál?

Orczy csengete, s a Nini atyja feljött.

- Volt Nini a p(alatinus)nál? - kérdé Orczy.

- Nem volt - felele amaz megzavarva. Nem értette, mit tehet az a kérdés.

- Uram - mondá a vendég -; hogy volt, az nem szenved kérdést; én a hírt attól vevém, akinek azt maga beszélé Eszterházy. Meglehet, hogy a gyermek azt átallotta elmondani szüléinek. Szóljon az úr vele.

Az öreg rohanva ment le a grádicson.

- Nini, azt mondják, a p(alatinus)nál valál?

Nini elnémúlt.

- Igen - édes atyám! - -

Én a dolgot a kapitány, később azután, s kevés idő alatt generális Novák Ignác úrtól tudám meg.

Nini ismét feljöve bátyjához. Repűlék hozzá. Mellyemre szorítottam s ajkaink egymásba tapadának.

- Miként, miként volt az a *szegfű*, kedves Nini? - kérdém.

A gyermek elpirúlt.

- Úgy vagyok, mint a szegfű, mely elvesztette vesszejét, miolta nincs a bátyám. Olvasni, írni, számolni, magyarúl, németűl s most már franciául ő tanított. Most vége tanúlásomnak. -

Így beszélé ezt Eszterházy.

- S mely könyvből vevé azt a szegfű képét, édes szép kis testvérkém?

- Semmi könyvből, édes bátyám - mondá. - Ablakunkban állott egy szegfű, vesszejéhez kötve; a vessző kitört, s eldőlve találám szegfűimet. Ez az én képem, mondám magamban, miolta ő nincs! s az a gondolat ért ismét utól, midőn a kérést tevém.

Nininél a természet egyezésben vala önmagával, arca nem vala szebb, mint lelke. S mi lehet szebb, mint a szenvedő szépség?

5

Szeptember 27-d. mi is elhagyánk a várost. Néma fájdalomban fejtém ki magamat a kapitány Novák karjaiból, teljes magam elkészítésével mindarra, amit a kegyes vagy megkérlelhetetlen Pepromene erántam végze. *Du hast Wolken, gnädige Retterin!* kiálta szívem belsőjéből egy szent szó. Mert engem sem boldog, sem boldogtalan napjaimban sohasem hagya el még theodicaeai szent hitem; az mélyen lakik lelkemben-e, képzeletemben-e vagy idegeimben, nem tudom, és nem kérdem. Ha az csak poétai áltatás volna is, nekem kedves, mert nyugasztal. S mit adnak érte azok a hideg józanok?

6

Csabán virradánk fel, hol kapitány Fekete úr is, a Jelachich magyar gyalogjai közűl, ki Tirolisból jöve vissza s itten hált. Ezer köszöntéseket bízánk rá kapitány Novák, Astleitner főhadnagy urakhoz.

7

Ötevényben Győr mellett, szeptember 29-d. - Felkerestetém Kist, most szuperintendenst, akkor rektort Győrben. Kinn evék, mert Mihály napja volt, s csak akkor érkezék hozzánk, midőn már fogák lovainkat. Mely boldog vagyok, hogy ezt a feje s szíve s barátsága miatt oly annyira tiszteletes barátomat végre megláthatám.

Kallós Dániel és dr. Kovács Mihály úr most jőnek göttingai s hollandiai útjokból s Ötevényben azon fogadóban szállának meg éjszakára, ahol mi. Schlötzer Göttingában azt tudakozá tőlök, mihelyt nála megjelentek, ha engemet ismernek-e; siettek ezt nekem elbeszéleni; érzették, hogy azt hallani nekem kedves lesz.

8

Október elsőjén Pozsonyban. - Alig szállánk ki üveges hintónkból, s a fogadós legénye, a Rózsánál, tudatá velem, hogy Abafi Ferenc diétai követje Árva vármegyének, szomszédomban szállásol. Fantáziáit önté violinjébe, midőn belépék. Rohanva veté magát karjaim közé.

- Tunc hic, amice? Cito mihi respondeas, quid hic facis? - kérdé azzal a neki saját akcentuacióval, és a vastagon mondani szokott *s* betűket véknyan ejtegetve. Már öreg ember, s elgyengűlt, kidagadt szemekkel; alacsony növésű, de inas, koponyája egészen kiaszott. Tömérdek olvasású, tömérdek tapasztalású férfi; szépen írt, de nem szólott szerencsével.

Szlávy György, Biharból, nem látta vala még Pozsonyt. Országos vásár vala, s ő és én elindúlánk, s velem mutattatá meg magának a nevezetesebb helyeket, a kerteket és a várat. Szlávy teátrumba ment, én szállásomra.

9

Malackán, október 3-d. - Kancellarius Pálffynak négyszögű kastélya a maga csudaalakú kéményivel egy szelíden emelkedő homokdombon áll, de a kastélynak nem vala kertje, nem vala árnyéka; az ültetések a repülő homokban mindég kivesztek. Egy vadászatja alatt a hollandiai akkori respublika követje megtanítá a kertészt, mint ültetnek ők a homokban fákat. Vastag papirosból csináltatának csuprokat, azokat eltemeték a homokba, tele tömve kövér földdel, s abba ülteték a makkot és egyéb magokat s a könnyen fogamzó fák vesszejét, s most Malackának gyönyörű kertje van, s árnyéka sok.

Pálffy a követnek márvány büsztjét állíttatá az helyt, ahol ásót veve, s megvizsgálá a földet, s a büszt mellett áll egy hollandus ízlésű házikó.

10

Október 4-dét és 5-dét Holicson tölténk víg vacsora mellett s nézvén a nyitrai és morvai tótok táncát. A városka egy dombnak nyugoti oldalában fekszik, egykor a Czobor-ház birtoka, most az uralkodóé. Túl a kastély kertjén hosszan vonúlnak el a rétek, felékesítve majorházakkal.

Felmentem a dombra s kimutattatám magamnak Nickelspruckot a Morva szélen s Szakolcát Holicson felűl. Amaz nevezetes hely történetinkben a Bethlen Gáborral kötött békék által.

Holnap túllépünk Gödingnél a határon, s holnapután Brünnben leszünk.

MÁSODIK SZAK

11

1799

Június 22-d. - Éjfél után hagyánk el Brünnt, s a mezőn virradánk fel a legvidámabb nyári nap hajnalában; s mely öröm, midőn derűlt, s erdők, mező s a távolyabb és közelebb hegyek láttatni kezdék magokat, s mindezt a megfrissűlt természet elevenebb színében; körűllebegve a nyár és reggel hév és hűs szellőitől, s a mezők, rétek, fák viráginak s lombjainak illatjaiktól; s negyvenöt hónap után megint csillagos ég alatt! A természet látszék örvendeni, hogy szerencsétlen gyermekeit kebelében láthatja, kik most még mindég remény és rettegés közt hányatának, mint aki hajótörés után deszkára kapaszkodva törekszik elérni a révet, s a zajgó tenger hol segéli, hol tartóztatja menését. - Boldogok lesztek! ezt kiáltá lelkemben egy szent hit, s a szent hittel együtt kedvem, mely engemet éltem legrémítőbb pillanatai közt sem hagyott el soha! soha! Elnedvesűlt szemeim könyörgve tekintének az égre, hogy hagyja addig élni szerencsétlen anyámat, míg hálámat elfogadhatja; hogy Terézt hagyja addig élni és Süsiet, két tisztelt vezércsillagit életemnek; hogy áldja meg, akik a szenvedőknek örömet nyújtottak.

HARMADIK SZAK

12

Közel méne el útunk Znaimhoz, hogy tornyát s házainak fedeleit láthatánk, s túl azon Lukát, egy rét szélén. A hely egykor praemonstratensisek gazdag praepositurája volt, anyja Jászónak

és Lelesznek, míg Sauberer András, jászai prépostunk Abaujban a két leányt az anyai hatalom alól ki nem váltotta. Most a pompás lak ablakiból citromszín gallérú fejér katonai kabátok, mosott ingek, fejér és fekete strimflik függének ki, mert József eltörölvén a szerzetet, a praepositurát kazármává változtatá.

Szőlőt a morvái nép szántóföldjébe ültet; a szőlőnek egyik szomszéd holdjában így rozs terem, a másikában árpa. Kukoricája szálait oly magasságban, mint Zemplényben a szőlő vesszejét, elcsapják, hogy a nedv a termést gazdagítsa.

13

Krems, Und, Stein három hely, de egynek tetszik, mert egymást éri a Duna balszélén, túl rajta Mautern. Ez mellett emelkedik egy csúcsos, erdős hegy, s tetején egy monostor, melyben világosság lakik. A lakosok *Gittwei*nak mondák. De ráismerék hogy az *Gottwich.* Bírom képét.

Az agyag nem bírja tartani lakosit, de a szorgalom segít rajta. Útam mellett vastag kótisokkal tördelgeté holdja göröngyeit a földművelő, a sertés pásztora pedig bőrtarisznyájába szedegette, s nagy gonddal és még melegében, melyet mezőre hajtott nyája hullongatott.

14

Szekereken viszik Bécsbe Tirolisból a veres borjúkat, összekötött lábakkal hányva fel egymásra s nem képzelhető sokaságban. Mindenike egy-egy tojást kap napjában, melyet vivőjök hígan tölt beléjök. Ez minden eledelek Bécsig.

Mölk, a Duna jobb szélén, egy sziklás szelíd halmon áll a városka felett. Benedictínusok klastroma ez is, még pedig királyi. Folyosója hosszabb, mint a Kufstein diametere, egyik kapujától a másikig; úgy beszélé, aki a kettőt megmérte.

15

Szorgalom és kereskedés ad éltet a tájnak, mert Bécs, München és Párizs közt erre fut az út. Mezeik, erdeik kert; szántásaik közt vereslik a lóher virága, midőn messzéről látjuk még, úgy, mint Sárosban a tatárka.

Míg én minden' látásában találok, mert keresek, örömet, kedves tisztelt barátunk, Úza Pál, elsűlyedve űl oldalom mellett a szekérben, s még haragszik, ha nyájas vidám képpel köszöntem a szemeket ránk meresztőknek, kivált miolta a kis Ensben oly brutális mészárost láta.

- Lássa, édes barátom - mondám neki -, ez volt valaha határa hazánknak.

De az ő elméjét semmi sem derítheti fel s jele, hogy a könnyűség olykor jobb, mint a bölcseség.

Közelítve Linzhez, a bécsi szép szobalyányok hazájához, s eszembe jutván, hol járok, szembetűnőleg szépültenek a lyányok arcai. S a fogadók cselédjei mind nősténykék, s ők tesznek szolgálatot asztal körűl és szobákban, ami valóban igen jól van gondolva. Midőn egy pár rendes kacsó nyújtja be a tálat, az csak mégis más, mint midőn férfi-cseléd, kinek büdöslik ruhája a pipaszagtól.

Neumarkton két csínos öltözetű teremtés forga ebédünk körűl. Az egyik rajtam kezdé a sort: milyen bort parancsolok, mert szolgálhatnak nemessel is. Én bort még akkor nem ittam, de két butellia tokajit kértem tőle.

Egyikét általnyujtám Aubertnek, ki meghajtá magát, s dugá felső kabátja oldal zsebjébe, de midőn a másik dugóját kivontam, poharát is tartá azonfelűl. Kiosztám azt társaim s zászlótartó Gál Mózes úr között. Mint a zsidó mikor imádkozik, Jeruzsálemnek fordúl, úgy mi mindnyájan arra, ahol ez az italok királya terem. S most összekoccantám poharamat a Nini bátyjáéval, s e szót mondám neki:

- Psyche!

Az felugrék székéről s megcsókolt az emlékezetért.

16

Lakadalmazók jövének a templomból, s muzsikával, de gyászban. Férfiak, asszonyok, ifjak, lyányok, franciskánus színű posztóban, mely távolyról feketének tetszheték, s kalapban a lyányok s asszonyok. Réklicskéjök egy arasznyi, szoknyájok rövid s fejér strimflijek gyapjúból. Az úgy áll lábaikon, mintha fejér kolbászokkal tekergették volna körűl.

Beszédök füleket szaggat, alig érténk, mit mondának. Az éjjeli őr kiáltása hangos nevetésre fakaszta:

- *Hat cin g'schlón.*

Mint minden, ami szemünk elébe tűnt, úgy különbözik architekturájok is attól, amit máshol látánk. Ki nem ismeri azt rézmetszetekből? De mint nyomtatják szarufáikhoz zsindely helyett a deszkát, az itt világosodék fel előttem. Telkeik kert, s kerítéseiknek új meg új formájok. A méhköpűk ablakaik felett a gébely falon.

Fájok sok van, szalmájok kevés. Itt tehát szalmával fedett házakat nem látni. Aprómarhájok, tyúkjok, csirkéik sohasem kap egyéb szemet, mint fűmagot. A szegény itt fapapucsban jár, nem franciskánusi kolopodionban, hanem pántofli-formán kivájt fagöcsökben.

17

A természet a maga vad felségében jelen meg az útas előtt. Délre emelkednek a havasok, melyek a sivatag Németországot az itáliai paradicsomtól elválasztják. Egyike a legrezzentőbb pillantásinknak az vala, ahol belépénk Tirolisba. Egy igen keskeny völgy szélén, nekünk jobbra, emelkedék egy képzelhetetlen magasságú s hosszúan elnyúlt márványfal, pusztán egészen, mert mi találhatna ott élelmet? csak némely repedésiből nőtt ki egy-egy fenyő. Balra domb, nem hegy. Szembe velünk egy patak futott végig a völgyen, zöld, mint a tenger vize vagy a rét színe. Egy helyt a patak ugrást teszen, s a patak lecsap a párkányon, s ott egy nagy márványdarabnak ugrik, mely a patakban úgy űl, mint egy sziget. Ennek azon részében, hova a patak vize fercsegve szökik, egy görbén nőtt ágú vadrózsa fészkelte meg magát, s midőn a vándor ezt a zuhanást és a rózsaágak ingását nézi, megcsalt szeme azt hiteti el vele, hogy a víz az iszonyú márványdarabot is ingatja.

18

Egy szelindek, behámozva egy talyigaforma szekérbe! s a talyiga körűl gazdája, asszonya s három-négy gyermekei. - Mi lehet az? s mi van a szekerkén?

Az ember - madarász. Száz meg száz apróbb s nagyobb kalitkát rakott fel szekerére, melyet kutyája Bécsbe viszen, hol a Tirolisban fogott s nevelt madarak becsben vagynak.

19

Harcoló seregeinkhez nagy számban hajtatának hazánk gyönyörű gőbölyei, s örvendénk látásokon, mert a magyar faj szebb, mint a tirolisi pej ökör. S mennyivel nemesebb, lelkesebb!

Egy fogadóban meglátánk egy óriási vereshagymát. Ráfogám, hogy az Derecskén terme Debrecen mellett. Ha ezt a Mizraim népe imádhatná, miért ne én? - mondám, s eltevém, hogy nálam maradjon.

A hagyma valóban magyar hagyma volt, s talán derecskei. Egy tirolisi lakos a leopoldstadti hídról nézé, mint fereszté pudliját a barátja, s meglátá a Magyarországról oda érkezett hajón a szörnyű nagyságú hagymát, megvevé két zsákkal. - Tirolisban ugorka sem terem. Bozenből hozatánk azt, az olaszországi Alpesekről.

20

Rekrutáink letelepedének az út mellett. Egyik, meg sem álmodva, hogy földijei vagyunk, felszökék a fűről, hadaráza karjával, mintegy fenyegetőzve, hogy majd megadja a franciának.

- Segítsen Isten, legények - mondá neki Laczkovics László bajszos szájjal.

- Nézd a magyart! nézd a magyart! - kiálta mindenike; felugrának mindnyájan, s addig nézének utánunk, míg útunk elcsavarodék.

O süsse Stimme, vielwillkommner Ton
Der Muttersprach' in einem fremden Lande!

mond Goethe a szép Iphigeniában.

[S az én kozmopolita barátom, Berzeviczy Gergely, kiben oly sok tiszteletreméltó oldal volt, de össze nem illő egyezésben, ezt a szent érzést nevette volna! Neki mindegy volt, magyarúl mondatik-e a dolog vagy németűl, csak a magyar vagy német mondás jót mondjon. Ő kész volt volna németekké tenni bennünket, csak egyek legyünk. - Neki van-e igaza vagy a természetnek inkább?]

21

Nagyobb csínt, mint a fogadókban, nem kívánhatni. Két igen vastag kerek márványasztal a ház előtt; a grádics kisúrolva; szoba, ágy, abrosz, edény, tányér, pohár, mintha ünnep volna a háznál; s a szoba mennyezetje deszka ugyan és nem stuck, s égszínre festve. Így lakni öröm. - De főzések nem felel meg a dicsért csinosságnak. A leves után a tehénhússal, mely itt drágább, mint a bornyúhús, gyalúlt nyers káposztát hoztak fel. Felakadánk rajta. De ha azt mi sűlttel ehetjük, miért ne főttel is?

22

A várba ötszáznegyvenkét grádics viszen fel, s a nagyobb terheket kerékben tapodgálók vontatják fel, mert szekér oda nem megyen.

Ablakom az országút felé nyílott és a Császárhegy felé, melynek rettenetes magasságú szirtes bércein búsan civódnak a fellegek. Kinézésem az országút egy kisded része a város kapuja felé, s a Császárhegyre, a külváros házaira, a Kálváriára, egy sötét sűrű fenyvesre, s a remetelakra a hegy egyik vápájában. A város harangjai muzsikazengésűek. A patak szélén egy juhar nőtt ki, nagy, mint egy kőrös vagy topolya, s szőlőmetszésű, hosszúnyelű leveleit játékosan ingatta a szél. Jónásnak nem ada több örömet a tök levele, mint nékem ez a szép juhar. Még bírom leveleit.

Ablakomra nappal a sólyom űle fel s visítgatva hívá nőstényét; éjjel egy szirt-ürge jött megemészteni alamizsnámat. [S azt be is szoktatám szobámba, ágyamba.]

[Innsprukból tolakodának sergeink Bavária felé, melynek határa hozzám egy negyedórányira van, s mentek zászlóikkal, ágyuikkal. Ugyanazt tevék kisded csoportjaikban a tiroli felköltek is, franciskánus színű kabátjaikban, s köpönyegeikben, de zöld gallérral. Nekik az honi színök. Orgonistájok nekik egy marsot csinált, s azt addig hallám, hogy még most is zeng fülemben. De a sereg most még sebesebben mint jött visszatolakodék, Innspruk felé, s a hegyek oldalai visszadöngék a müncheni ágyuzásokat.]

23

Magyar gyalogság jöve a városba. Még aznap meg vala kötve a barátság a szálló és a gazdasszony vagy leánya közt. A kéknadrágos túl a juharon, a leány vagy menyecske innen rajta mentek, de összejövének a réten. A nőstény leűlt, s a legény erős karral vágta a rendeket, hogy odafutának az ácsorgók csudálni, mit fog kezében a kasza.

Kiméne a maga rétjére egy lakos is, feleségével, leányával. Az ember kaszálá füvét, azok rázák szűntelen, hogy minél előbb száradjon meg. A rázás estig szűntelen tarta. Akkor hazafutának előhozni szekereket, s az ember beléfogá a rúd mellé egyfelől lovát, másfelől tehenét, elől maga bújt a hámba; felesége egyik oldalról, lyánya a másikról tarták villáikkal, hogy a széna, ahol görbűlt az út, fel ne dőljön.

Másnap jött a bőrplundris, strimfli nélkűl fapapuccsal, s a fekete nadrág be nem vala gombolva térdein, s rétjét behinté trágyával, s amint azon keresztűlesék, egy lován és egy tehenén megszántá azt. Felesége s leánya a felhasított barázda szélein nyomában hágdosának, s ami trágyát az eke kivetett, belé gereblyélék a felhasított földbe, hogy kárba semmi ne menjen. Nyomban bévetette gabonával az egyszer szántott rétet, a vetés kicsírádzott, s egy-két hét múlva tizenkét napszámosasszony letelepedék rajta, s a feléledő fű gyökereit kigyomlálta.

A magas hegyek szirtjeire puttonban viszik fel a földet, s a trágyát hozzá, s bevetik. De a rozs ott nem érik meg teljesen. Zöldjében vágják le, s kemencében szárasztják meg, különben meg nem érhetnék.

Egy lovat, egy tehenet hámoz szekerébe magához,
S vonja velök terhét, alpesi Nimfa, fiad.
Puttonban viszen ott földet bércére legaljasb
Völgyéből és zsírt, s krumplival ülteti be.
Vaj sanyarún teng ő! De szelíd törvényiben őrzi
Ausztria, s a hívnek híve felejti baját.

De itt egy paraszt kétezer forintot vált fel tallérban egy kalmárnál papirospénzre, hogy azon nyerjen.

24

[Epigrammám egy más versezetemre emlékeztet, melyet itt teszek le, mert verseim közt nem fog állani. Morvában egy nagy fogadóban szállánk meg, s nem volt mit ennünk. - Mit mond az idegen, kérdé Szlávy György tőlem, mikor a mi csárdáinkon nem kap egyebet, mint kenyeret és szalonnát. Én nem szakkermentezek, mint ők, felelém, s ahelyett ezt csinálám neki, hogy bajunkban legalább nevessünk.

Héh, fan tschirki? kiált a sógór az örködi pusztán,
S a süveges csárdás mondja nevetve: Ni'hób.
Kérd Schranckpuzzt uramat Schwichtheimban, sógor az adhat
Még zöld békát is. - „frächtiges Essen, die Frösch!"]

Egy helyt a mezőn elszórt házaknak tornyocskáit s harangjait láttam. A honn maradt gazdasszony azzal ád jelt cselédjeinek kik a hegyek közt dolgoznak, hogy várja ebédjek.

NEGYEDIK SZAK

25

1800

Június 30-d. - Július 6-d. olta és így hat nap híján tizenkét hónapot töltvén itt, délután egy hajóba lépénk, melyben rekeszünk szomszéd szobájában egy idegen álla, s a másikába egy másik jöve utánunk. A hajó a városka hídja mellett vala megkötve. Két órakor délután indúlánk, s fedeles hajónk az Inn vizén repűle, mint a nyíl.

Gyönyörű vala a nap, s még gyönyörűbb estvéje. Az eget krókus szín borította el, s minél inkább távozánk a gondfoktól, annál inkább szelídűle s tágasúla a környék.

Wasserburgra kellett vala éjszakára mennünk, de korhely evezőink elébe terjeszték főhadnagy Bastendorff úrnak, hogy Rosenhainban alkalmasb a fogadó; holnap kipótolják, amit ma elmulasztanak.

Bastendorff kiszállott megtekinteni, mint szállhatunk, s sietve jött az izenet, mintha a hajó égne, hogy lépjünk ki s szedjenek ki mindent. - Wasserburgba tegnap beérkezének a nemkedves vendégek.

Alig virradt, midőn forsponton menénk Salzburg felé, két, felette nagytermetű lovakon.

26

Július elsőjén. - Gyaloglani akarék a görbe és köves úton, s egy idegen, zöld köpenyegben, sárga posztó, nagyon megkopott és felette nagy foltú nadrágban, háromszögű szőr kalapjával, nyakkendője selyemrongy, francia nyelven szólíta meg; nyájasan tudakozá, nem mondhatnám-e meg neki, ha aki kevéssel előbb valamely ausztriai tiszttel pirucsán méne el, itt civilis ruhában, nem generális Fiorella-e?

- Szent isten - kiáltá -, én neki előbb kapitánya voltam a király alatt, s imhol ő *Général de sa republique*, én pedig közember a Condé seregénél. Uram - mondá -, köszöntsd őtet egykori barátja nevével; beszéld el, mint találtál; én gróf Rossi vagyok.

Vérző szívvel váltam el a szerencsétlen embertől. - Mely szerencsétlen az, akit a sors honja kebeléből kilök!

27

Július 2-dikán délben. - Teisendorf, egy kisded és nem-gazdag város, el vala telve a Condé sergével. Hemzsegtek utcáján az idegenek, mintha vásár állott volna. Hat elegant, úgy öltözve, mintha most is honn volnának, megállának előttünk. Úgy szólának magok közt, hogy a hangot érthessük, s érezteték velünk, hogy ők nem közönséges emberek. Meglátának egy igen ifjú dobost.

- *Mon chère comte, comment va?* - kiáltá az egyik, s a kis dobos úgy felele nekik, mint társok. Négy-öt asszonyszemély mene el távolyka tőlünk, rosszúl öltözve.

- *Ah la marquise! la comtesse! la vicomtesse!* - kiálták megint, és csak azért, hogy ők titulusos emberek.

De most zúgás esik, s mindenfelé hull a kalap, mindenfelé hajlik a sok fő, görbűl a sok hát, a sok térd. Egy tisztes öreg közelíte, zöld uniformisban, csillagos mellyel, paszomántban és fehér tollba szegett kalappal. Bal orcáját egy hosszú régi seb ékesítette.

Áldozatjai annak a szerencsétlen revolúciónak, melyben sok ember nem azt tette, amit akart, hanem ahová a vak történet tolta.

28

Estvére Neuhausba érénk, túl a gyönyörű fekvésű Salzburghoz. A város alatt foly a zöldvizű Salza. Bavária felé lapály, kelet és dél felé hegyek, melyeknek bérceit várromok koronázzák. Mi heten és a két idegen együtt menénk ki sétálni; az estve szépsége s a tündértáj kicsala szobáinkból. Én, aki mindenütt lesém a kerteket, nyitva lelvén egy kertajtót, kértem társaimat, jőjenek be itt.

Az a mi udvarunk svéciai követjének, gróf Lodronnak kertje vala. Vastag tulipánfák és egyéb külföldiek ékesíték a helyt, és amit az ángoly ízlésű kertek mívelői szeretnek, s egy Lodron emléke, ki a kereszteshábórúban esett el, egy tengeri nyúlak szigete, s egy elsippadott sírkő ez egyszerű felírással: AGRICOLA. A kerti múlató falán hieroglyphonok, de ismert hieroglyphonok, melyek mutaták, a múlatónak mi célja volt. A kert nem nagy; Salzburg körűl becses a föld; de szép.

29

Július 5-dikén Linzben. - Marcus Aurelius Gotsch professzor, kinek sohasem hallám hírét, megtudta ottlétemet; ő azon fogadóban szállásola, ahol mi tértünk be, s jött, s tudni akará, nem lehetne-e szolgálatomra. Kértem, szerezze meg nekem a könyvárosnál Cicerónak leveleit, és egy jó görög lexikont. Az szobámba küldé a Schneider lexikonát, de a Cicero levelei nem valának meg boltjában. Gotsch ajándékúl hozá Ciceróját, de amelynél rosszabbat nehezen találhatni.

30

Július 9-dikén Freistadtban. - Itt teatrumba vive el bennünket az egyik idegen; másnap Kaplicon ángoly lovaglókhoz. 13-dikban Wesseliben a báró Bubna postaházánál tölténk egypár víg órát szép lyánykájának és szép barátnéinak társaságokban. Egyik szobájában lepedőre vala terítve a sok meggy; de a vendéglátás a cseheknél nem az, ami nálunk.

31

Július 14-dikén Táborban. - A külvárosban szállánk meg, s társaim biliárdozni menének a városba, én a Schneider lexikonát hajtogatám össze, hogy a könyvkötő hamarább elkészűlhessen a munkával. Gazdasszonyunk s leányai feljövének megvetni ágyainkat. Hogy a pehelytől ment lehessek, kinézék az ablakon.

Ablakom előtt egy asszonyság méne el ángoly paripáján, pipacsszín lovaglóruhájában; mellette egy éltes úr, megette egy huszár cseléd. Felnézének ablakomra, s én azt oda magyarázám, hogy szólani akarnak velem.

- *Eine Frau von Szabó* - mondá a fogadósné, német akcentussal.

Az asszonyság hamar visszafordúlt, s ismét felpillanta az ablakra. Lekiálték rá, s kértem, engedné meg, hogy hazafiúi csókomat kezére nyomhassam. Bevárt.

- Uram, én nem vagyok leánya hazádnak, de a férjem fia. Ha itthon volna, bátorkodnálak benneteket ebédre hívni. Sajnálni fogja, ha megjő Prágából, hogy látástokat elszalasztotta.

32

Július 17-dikén Beneschauban. - Egy idegen megálla ablakom előtt, s gyakran pillonga fel. Lemenék hozzá. Kirurgusa volt a gróf Zverbi urodalmának.

- Nem jönnétek-e hozzám? engemet szerencsés fortepianistának tart e táj; örvendenék, ha mulattatni tudnálak.

Nem az vala óhajtása; az volt inkább, hogy sétáljunk ki a szomszéd Konopistre, hol grófjának régi vára van, melyet a mostani uralkodó egy éjjeli szállásával tisztele meg, prágai koronáztatásáról Bécsbe utazván vissza. Kisétálánk az ifjabb idegen társaságában, aki éreztetni, hogy ő kicsoda, itt, idegen előtt jónak látta; nem sohol, midőn idegenek közt nem valánk.

33

Prágába 20-dikba érénk estve felé, de másnap reggel megfordúla útunk, amerre ide jövénk. 22-dikben ismét Táborban valánk, ebéd után. Kapitány Szabó László úr, Heves vármegyéből, tudta, hogy jönni fogunk, s megtette a rendelést, hogy érkezésünket azonnal adják tudtára. Jött és hozta magyar borait s egy szarvascímert.

Mi kedves vala nekem e földön szólhatni Orczy József felől, s oly híreket hallani, melyek hozzám nem férhettek! Az általtás visszatett honomba, melyet most már ötvenkilenc hónap óta nem láttam, mert -

Minden jól termett szív mint lángol a hazáért.

34

25-dikben Kremsben hálánk, s másnap a Dunán indúlánk el, jobbra hagyván a császári város tornyait, minekutána az ellenkező szelek miatt másnap délig Uferhausban heverénk, estvefelé 26-dikban meglátánk a Dévény romját és a Pozsony tornyait.

Úza és a Nini testvére mellettem állának a hajó orrában, s levont süvegekkel, felsikoltva üdvözlénk a hon szent vidékét.

A hajó kikötött, s kiszökellénk a hajóból. Megcsókolám jobbom ujját s csókomat úgy nyomtam az anyaföldre. *Patria, te teneo!*

Elsötétedék, s Szulyovszky bejárá az utcákat. Elszaggatott szívvel jött vissza közénk; - egy ablakban valamely ismeretlen azt a darabot játszá violinjén, melyet gyermekeinek muzsika-mesterök, Kosovics, Rákócon, Zemplényben az ő eljövetelére költött.

35

Július 30-dikán a Margit-szigetén reggeli kilenckor köte ki hajónk. Már Vácnál, hol háltunk, megszólíta a kedves Nini testvére, gondoljak valamely fortélyt, hiszen még eddig mindég én segítettem ahol baj volt, hogy megláthassa atyját.

- Meg akarálak lepni, mert plánom kész, de a meglepés kegyetlen volna; csak azt tehát, hogy ha atyád él s Pesten van és nem beteg, meglátod.

Tudni akará, mint szólíttatom elő. Azt vele nem tudattam.

Az ifjabb idegen és én megfürdénk a Dunában, s Ferenc a parton jára, s szűntelen aggódék, ha atyját megláthatja-e.

- De én nem tudtam, barátom, hogy vak is vagy azon felűl, hogy hihetlenkedel. Ám nézz a túlsó partra!

Atyja fiakeren repűle a sziget mellé, látta a kikötött hajót, kiszálla szekeréből, s gyalog lépdele a lovak előtt, várván, hogy valaki intsen, mert nem mere hinni az izenetnek. - Ferenc kére, kiáltsak atyjára; az ő mellye gyengébb, minthogy ezt tehetné.

- Kit keres az úr? - kérdém erős hanggal. A víz áltvivé hangomat.

- Senkit - felele félénken.

- Hazud az úr - felelém neki tréfásan, hogy tréfám felvidítsa -; Ferencet keresi! Mellettem áll a víz szélén, én a Dunában vagyok. Menjen, s hozza Ninit, és vele egy csolnakost, mert az itt nincs.

Az öreg felszökék szekerébe s repült. Még nem váránk, midőn látánk közelíteni a csolnakot. Nini mellette álla.

Egy csoportban állánk mind a heten, s köztünk ferdő társam is. Nini most tizennyolc esztendős leány, teljes felvirúltában s szép, mint Venus Anadyomene, kilépe a hajóból s repűle megölelni bátyját. Én félrevonám magamat. Ami a gyermek iránt szabad vala - mondám -, nem lesz szabad a felvirúlt eránt, s hajaim közt már ősz szálak fejérlenek.

Nini kifejté magát bátyja karjai közűl s nekem jött, megölelt, úgy társaimat: bennünket testvérekké teve a sors. Az idegennek meghajtá magát.

- Látátok édes barátom, és te, édes testvér, s ez most légyen elég; most menjetek, s holnap reggel legyetek Kerepesen. Ott múlatunk egész nap.

Mentek.

E szcénát festi szonettem. A szonett nem mondja ki magát, azt jegyzék meg rá, s igazok van. De feledék, hogy vannak dolgok, melyeknek magokat vagy ki nem kell mondaniok, vagy nem lehet kimondaniok, és hogy a festő olykor magának dolgozik, nem másnak is. Más megismerkedik a dologgal, s akkor osztán a munka kimondja nekik is magát.

Szompolyogva tértem félre. A gyermeket,
Mondám, szabad volt még akkor szeretni,
Tekintsd hajad, s lásd ím e kecseket;
Mernéd a felvirúltat most illetni?

Öt kínban töltött év orcád neked
Gyengébb redővel el kezdé lepetni.
Nem lelt-e Ámor érző szíveket,
Kik készek voltak Nínonért gerjedni?

Kilép a parton. Lelke bánatjában
Alélva dől el bátyja hív karjában,
S a szép melly lélegzést alig veszen.

Él, él, felpillant! s társaim sorában
Engem keres fel. - Nínonná leszen,
S e hév, e szent csók istenné teszen.

36

Nini és atyja reggel Kerepesen valának, s atyja hozá az azon évi tiszti-kalendáriumot, melyet vele magamnak megígérteték a Margit-szigetén, hogy lássam a történt változásokat.

- Szép Nini - mondám, magunkban maradván -, ennyi szépség nem maradhata sohajtó nélkűl; mondja meg nekem, testvérének, ki a barátja?

- Ah, édes bátyám, örvendek, hogy kérdi; sokba kerűlt volna nekem azt nem kérdve mondanom.

Elborzadtam! - Nini el van veszve! Ismerem atyját, főispán, excellence; el fogja játszogatni az időt. Leánynak csak egy útja van, s szerencsétlen, ha meg nem teszi. Nem lehet érdemetlen, akit Nini szeret, de az ifjú szüléi, rokonai meg nem engedik.

Ezerszer akarám már széttépni láncaimat, mert ahhoz menni, aki csak a maga feláldozásával s atyja megbántásával lehet enyém, azt én tenni soha nem fogom; de nem engedi széttépni a láncokat. Nekem nem kell csillogás; szegényen bár, de boldogúl! - ez minden óhajtásom.

37

Augusztus elsőjén elválék Ninitől. - Bagon ellopóskodám társaimtól, hogy senki se tudja, hová levék.

- Uram - mondám a plébánosnak, kit soha nem láttam, kinek nevét soha nem hallottam -; az urat hívatala kötelezi jót tenni. Fogasson, repűljön Aszódra báró Podmaniczky Lászlónéhoz, s hozzon hírt nekem, ha élnek-e testvérei, ha él-e anyám és az enyémek.

Vacsorálánk, s a felmelegűlt beszédben észre sem vevém, midőn a plébános jött, kísérve két cselédtől, ki nekem általadák a tokaji s ménesi butelliákat, süteményt, sódart s gyümölcsöt négy kosárban, s a plébános kért, hogy a bárónét várjam be másnap reggel öt órakor a töltésnél. Ott beszélé a báróné, hogy egy Kazinczy, de keresztnevét nem tudta, szeptemberben fogja tartani összekelését báró Hellenbach Eszterrel; s egyéb újságokat, de semmit nem több örömmel, mint hogy báró Vay Miklós egy külföldi születésű asszonyságot vett el, kinek magasztalásában ki nem tuda fogyni.

Az ifjabb idegen, mert az öregebbik másfelé vette útját és Soroksáron megfordúlt, reszkete minden tetemiben, midőn e tisztelet érzésit támasztó szép asszonyságot meglátta.

- Hazám határin innen még nem láttam annyi méltóság érzetében lebegő asszonyságot! - úgymond sohajtgatva.

- Csudálom - mondám neki -, mert te semmit sem tudál még szépnek vagy jónak lelni, amit a Rajnán innen látál; nem nagynak a váci templom oszlopait is.

A könnyűcske embernek ezért ada az öregebb oly gyakran kímélő leckéket.

- Én is sok előítélettel valék e föld és e nemzet eránt - mondá az, szeretetreméltó egyenességgel -, noha szolgálatom elég alkalmat ada a magyar katonaságot s annak tisztjeit becsűlni. Azt hittem, hogy a nép és a föld sivatag; de hasonlítsd tehát e hét útitársainknak akármelyikével össze magadat, egy doctor chirurgiae fiát, ki tudományai s írásai által a fekete pántlikát nyerte meg, s aki Párizsban nevelteték, s kérdd, mit tudsz te és mit tud péld. Mons. le Grec vagy Mons. le Savant - (így nevezte, neveinket megtanúlni nem tudván, Szulyovszkyt és Úzát) - midőn te anyanyelveden kívül nem többet és nem egyebet, mint katonaságot.

Az ifjabb elhallgata, nem mint tanítvány, kinek leckét adnak, hanem mint barát, aki megismeri, hogy tévedésben volt. Nyájas, szelíd, de fergeteg, kinek minden szaván, mozdúltán nevetni kelle, de csudálni is tüzét, midőn honszerelme gyulasztotta.

- Félnap jövünk - mondá, Csehországban -, s még nem látánk várost; nálunk már ötöt láttunk volna.

- Látnád csak a mi hazánkat - mondánk egymásnak a mi nyelvünkön, hogy ne értse, meg sem álmodván, hogy azt is fogja látni. De midőn keresztűl jövénk a Jászságon, az nem juta eszébe többé, s itt semmi egyébtől nem borzada meg, mint egy zsírba mártott ingű csikóstól, kit szekerünk mellett nyereg nélkűl láta elnyargalni. Ördögnek nézte volna, de nem hitt ördögöt, s tarta valamit rá, hogy azt nem hitt.

38

Augusztus 5-dikén Erdő-Telken. - Csoda-e az, ha oly sokan elvesztik hiteket az emberiséghez, látván, mely tömérdek sokasága van a rosszaknak, valahol emberek vannak? De kell-e s lehet-e feledni, hogy vannak jók is, s bizony jobbak és többek, mint elkeseredésünkben hihetnénk.

Parasztházaknál szállánk meg, s bontogattatánk párnazsákainkat s meglátánk, hogy egy ismeretlen pap és Bastendorff hajtogatják magokat egymásnak.

- Mi dolgok lehet? - mondám Úza barátomnak -; menjünk, lássuk.

Úza elmaradt.

- Uram - mondá a hadnagy -, az úr az én nyelvemet nem érti, én az úrét nem, egyikünk sem nyerne tehát, ha az úr hívását elfogadnám. De itt vagynak, akik az úr jóságával élhetnek.

A plébános hozzánk fordúla:

- Uraim, háromnak adhatok ágyat, háljatok nálam.

Én azonnal toltam magam, több jönni nem akara, nem mere.

- Ferenc, Károly, velem! - kiáltám, s Hirgeist és iskolai társa Szmethanovics jöttek.

- Uraim - mondá a plébános, minekutána amazoktól elbúcsúzott -, kik és mik vagytok? honnan jöttök és hová mentek? Engedjétek, hogy e kérést tehessem. - Magamat nevezém előbb.

Megdöbbene nevem hallására s nem tudtam, döbbenése jót jelenget-e vagy rosszat.

- Az-e, aki iskolák körűl szolgált?

- Az.

- Szent isten! köszönöm neked ez örömet!

Összekulcsolt keze, s égre emelt nedves szemei még többet mondának, mint a szó.

- Te vagy, barátom? - nyakamba borult, s zokogva sírt.

Míg a házhoz érénk, sem a pap nem szóla, sem mi. - Ferenc és Károly titkon tudakozák egymástól, mi ember lehet ez. - Előttem nem vala többé titok, pedig nevét még nem hallottam.

- Gazdasszony! vacsorát, s oly jót, amilyen kamarámtól telik - kiáltá az öregnek. - Nekem ma innepem van!

Az öreg kiteve magáért, de minket inkább táplált, amit hallánk, mint amit evénk. - Társaim a szomszéd szobában jól aludtak, a pap és én egész éjjel nem hunytuk be szemünket.

Az áldott ember régen alussza a hosszú éjt, de Kőszeghi György sok jónak emlékezetében él még.

- Vidd el könyveim közűl, amire kedved van - mondá, s elhozám Cicerónak a kötelességekről írt munkáját a Kovásznai fordításában. Híres ember vala s tudott deákúl, de így kell-e fordítani Cicerót?

A mons. le Grec és mons. le Savant bánták, hogy részesei nem valának örömeinknek, midőn mi hárman másnap eltölténk őket hírekkel. De így bünteti magát, akit elkeserít a rossz kedv, s aki a ruhát nézi, nem az embert.

39

Keresztesnél, Borsodban, már látni a tokaji hegyet. Tudtam azt, s alig vártam, hogy a házak közűl kiléphessünk, s érzésimet semmi szó nem festi. Oh, ha valamely történet előmbe hozná anyámat! - kiáltozám úntalan.

Augusztus 10-dikén még délelőtt Tokajban valánk. Ömlött a nép látásunkra, s szobánk eltölt gyümölccsel, süteménnyel, borral. Kértük őket, hagyjanak magunkban míg ebédelünk; ebéd után kedves leszen társaságok.

Közel valánk az ebéd vége felé, s nyílik az ajtó, s egy nem ismert asszonyság belép, kezén hozván fiát, leányát. Az ajtóban megálla szó nélkül. - Nehezteléssel kaptam le róla szememet. Mely alkalmatlan tolongás - mondám -, kértük, jőjjenek csak ebéd után, s bé nem várhatni, hogy asztalt bontánk!

Az asszony belépe, minden szó nélkül még most is, s ismét megálla. Senki sem bátorítá, noha látánk, hogy arra szüksége van. Én rá sem pillantottam. Szégyeltem, hogy rend ellen bánt.

De most hátam megé kerűl, s zokogva ömlik nyakamba.

- Klári, te vagy? - kiáltám, zokogva magam is.

Az asszony az én szeretett testvérem, Kraynik Józsefné vala, s fia, Aloyz, midőn utólszor látám, még emlőn függe, most az én banderiumos mentémben jött látásomra, mert akik Pestről Kassára mentek, hírt vivének a húgomnak, hogy ez nap Tokajban leszünk.

Ennyit változtata rajtunk hat esztendő, hogy egymásra nem ismerheténk.

40

Ibrányi Károlyné asszonyság, testvére a sógoromnak, Krayniknak, augusztus 13-d. és 14-d. magánál tartóztata mindnyájunkat. Midőn indúlni akaránk, egy lovat láték udvarán egy bitóhoz kötve, s azt az én Muftimnak ismerém. Csikókorában vettem meg anyjostul egy Belgrádból jövő tiszttől. A ló valóban az én Muftim vala. Anyám a debreceni vásárban hallá meg, hogy jövök, s Bogdányból íra vendéglőnknek, ha tud-e valamit felőlem. Muftim tőlem vivé a választ, hogy még délig csókolni fogom kezeit.

41

Anyám velünk jött egész Csarodáig, Beregben. Augusztus 16-dikán beszálla consil. és beregi viceispán Lónyay László úrnál Vásáros-Naményban; üresen lelé ugyan a házat, de parancsola kamarájával harmadnapig, mint otthon. Az idegen nem lelte fel magát, e bánást látván.

- Idegen házhoz szállani, harmadnapig vendégleni, s más kamarájából ennyi népet, s a ház ura s asszonya híre nélkül! Bavariának, Salzburgnak, Ausztriának, Csehországnak egy részén keresztűlmenénk, s egy meggyel sem kínálának meg, s csak azt adák, amit sem adni önkényt, sem kérni nem szokás: s az anyád itt így üríti a kamarát! - mondá. - Mi, magyarok honn vagyunk egymásnál - felelém.

- Pénzünk nincs, de amink terem, az a vendégé is. Nálunk, bár magadban utazzál vissza, mindenütt megszállhatsz, ahol füstölő kéményt látsz.

42

Beregszászon vásár vala másnap, s gyűlt a nép. Meglátának a fogadóban, s szerencsésnek tartá magát, aki nekünk egy kosár körtvélyt, szilvát, diót, egy pár dinnyét, egy rakás kukoricacsőt hozhata. - Az idegen nem szűntetheté meg csudálkozását.

- Szegény nemzet, de gyönyörű nemzet! - ezt kiáltozá -; mivé lehetne ezt tenni!

Vacsorálánk, s jöve a vármegye komisszáriusa.

- Uram - úgymond -, consiliárius első viceispán úr nagyon sajnálja, hogy jelen nem volt, midőn házát jelenlétetekkel megtisztelétek, s hibáját úgy igyekszik helyrehozni, amint lehet.

Ekkor általadá nekünk a kenyereket, sódarokat, füstölt nyelveket, tokaji s ménesi butelliákat, s kágyi boroskorsókat s cselédeink számára két eleven juhot.

- C' est un voyage de triomphe! - kiáltá az idegen -; hiszen Ásványon kezdve, Győr mellett a Duna jobb szélén, mindenütt alamizsnával élünk.

- Sőt ne felejtsd - mondám -, hogy már Táborban is azzal élénk, Csehországban.

- Igen - mondá -, de az adó ott is magyar vala.

Rékey-e vagy Barta úr - szégyennel vallom meg, hogy nem tudom többé, a két név közűl melyikét kell hálásan tisztelnem - félrevona, mert nemes átalással szégyellé tenni, amit én itt dicsekedve hirdetek.

- Uram - úgymond -, én szegény ember vagyok, s neked az én segédemre nincs szükséged. De ne vesd meg szívességemet... - s elfordított fővel nyoma kezembe két forintot. - Isten tudja, úgymond, hol veheted hasznát.

Míg a nemeslelkű ember nekem a pénzt elfordított fővel nyomta markomba, én azt gyönyörködve tartám szemem előtt és sokáig s:

- Uram - mondám -, nem tudnám becsűlni szíved nemességét, ha adományod megbántana, sőt kevélykedem azzal. Nincs ugyan szükségem rá, mert csak most váltam el az anyámtól és húgomtól, kik rólam gondoskodtanak; de elveszem azt, s úgy fogom nézni, mint kincset, s reménylem, nem leszek oly elakadások közt, hogy kezemből ki kelljen adnom; az ily birtok áldást hoz.

Ha e soraimat a nemeslelkű férfi olvasni fogja, vegye köszönetemnek, amit itt mondok, s higgye, hogy jóságát négy fiam és három lányaim is emlegetni fogják. Bár ők vagy az övéik azt gyermekeinek visszafizethessék s uzsorával!

43

Augusztus 25-dike vala a nap, melyben éjjel, lobogó ég alatt beérénk. - Rettenetes éj! És mégis kegyes egyszersmind és bíztató. Sorsunkhoz éppen ilyen ille. Egyik tűz nyomban követé a másikat; ége fejeink felett az ég, keletről, délről, nyugatról, északról. De a villám nem jöve szikrázásokkal, csattanásokkal, dörgésekkel. Szelíden lobbana fel előttünk, felvilágosítá az éj sötétét, s élesztő hitet serkengete lelkeinkben, hogy az a bölcs hatalom, melyet senki nem ismer, de amelyhez minden jó a szeretet, tisztelet, hála, bizakodás érzésivel vonszatik, szeret bennünket, s szeret, még mikor haragszani látszik is.

44

Június 28-d. 1801. - Partra léptem, kétezer-háromszáznyolcvanhét napi hányattatásaim után. - Az elnémúlt öröm forró könyörgés. [Mely sok és mely sok nemű örvényei az életnek! és oh mely baj, hogy némelyikébe a jó szintúgy eshetik, mint a rossz, a szelíd, mint a gonosz!

Veszedelmes időkben a gondolatlanság annyi, mint a vétek.]

NEGYEDIK KÖNYV

1801-1804

ELSŐ SZAK

[Az én életem kérdésbe vehetetlen bizonyság arra, hogy a fatalistának igaza van. Mert ha azáltal, hogy vétkeimet a halhatatlan istenekre toljam, magamon könnyíteni kedvem nincsen is: szeretném tudni, mely esztelen vagy rossz tettem az nekem, amivel a szerencsétlenségeknek azt a nagy sokaságát magam vontam magamra, ha magam vontam, melyek úgy fogák körűl késő öregségemig menésemet, hogy midőn kimenekedém az egyik bajból, már készen vára a másik. Szeretettel s bizakodással mentem elébe azoknak, akiket hozzám szent kötelékek kötözének, s ők az anyám megé rejteztek el, hogy ne bánthassam, az egykor lelkes, de most nagy kora, nagy teste s nagy szenvedései által egészen elgyengített anyám megé, ki hogy nyugta légyen, azt nyomta, akit szeretett, s akarta, amit nem akart. A hűség érzései zárják el ajakomat, de megérintenem ezt azokért kelle, akik a történeteket ismerik.

De az én fatalizmusom egyességben van a theodicaeai szent hittel. Ott ahol a prózai józanság semmit nem fejt meg, és semmi megnyugvást nem ád, én örömest térek által a poézis istenségekkel meglakosított tájaira, mert inkább járok mosolygó tájékukon, mint vastag ködben, gőzben; s ez lelkemet emeli, nemesíti, nem amaz. Puszta való nem a nyomorú halandók szemeinek tárgya. Hogy az emberek dolgait egy bölcs nemezis igazgatja, hogy a megkérlelhetetlen visszafizető a rosszért jóval fizet, s a kevélyt megalázza, s gonoszságát megbünteti, az én példám is bizonyítja. Mert hol hát a szenvedő, kinek az istenek annyi kínt adtak, de pótlékul annyi és oly szép és oly nagy örömeket is? Ki hitte volna, hogy e töredékeny testtel mindazt ki fogom állani? hogy az életerő bennem meggyőzi a skorbutot és azt a mephiticus pincegőzt? hogy lelkem a maga víg kedvét soha el nem vesztette, s hogy példátlan szenvedésimet ily nyugodt elmével tűröm?]

1

1801

Június 30-dikán érék Berettőre, az atyám két ifjabb testvérinek idősbikéhez, Andráshoz, megköszönni atyai gondjait, fáradozásait, költségeit. Félnapot mulatván nála, másnap, július elsőjén hazaértem. Némán öleltem meg a híven szeretett jó anyát, némán ő engemet, s ez a némaság többet monda, mint minden szó.

Mindjárt másnap Szőlőskére menénk által, az atyám még ifjabb testvéréhez, Péterhez, Zemplénynek akkor második viceispánjához; tizedikben az én kedves testvéremhez, Kraynikhoz, Gönc-Ruszkára s így meg vala téve a fordúlás, mellyel rokonimnak és magamnak tartozám.

2

Szívem engem, amint Szőlőskéről haza jövék - mert Gönc-Ruszkát Regmectől felette alkalmatlan hegyek választják el, s a két hely egymástól egy napi távolyra fekszik - gróf Török Lajoshoz vonsza Kázmérba, két órányira Regmechez, s nem foghatám meg, mi teszi, hogy

mivel az odamenetelt nem gátolhatják, tartóztatják legalább. Végre július 4-dikén teljesítve látám óhajtásomat. De meg kelle magamat adnom, hogy ebédünk ne Kázmérban legyen, hanem Lasztócon. Törökhöz, kivel az anyám baráti szomszédságban élt, délután fogunk betérni.

3

A történet felforgatá a vastagon szőtt játékot, s Lasztócon üresen lelénk a házat. Így oda menénk le a hegyen, ahová anyámat nem akarták, s ahová én vágyakodtam.

Kázmérban csak tegnap estve tudák meg megérkezésemet. Sophie kitekinte ablakából észak felé, s látá keletről érkezni az anyám szekerét, de nem érté, miként jöhet kelet felől, aminek dél felől kelle jönni. Most bizonyosabb leve, hogy a szekér valóban az anyámé, s hírt ada szüléinek. Ezek lenézének ablakjaikból, ha Sophie nem csalatkozik-e, s amint a szekér befordúlt, s én kiléptem - Ferenc! Ferenc! - kiálta zsaluja mellől a gróf, s rohanva jött le a grádicson ölelésemre. A grófné s két leánya sírva jöttek előnkbe.

4

Másnap vissz'adák látogatásunkat. Én a két leányt s bátyjokat gyermekségek olta testvéreimnek néztem, s annak mind a három engemet. Mihelyt tehát anyámnál elvégzék ceremóniájokat, áltvivém szobámba. Anyjok nyomban utánok jött.

- Ki képe ez? - kérdém Sophiet, a mellén függőre célozván. A leány elpirúlt, s anyjának ezt mondá francia nyelven:

- Ha itt volna, barátok lennének.

E pillantat olta azon tartalékkal bánék Sophieval, mely jó embernek szent tiszte; de annál szabadabban Marieval, akit gyermeknek néztem, kire bátrabban vesztegethetem enyelgésimet.

5

Patakon 12-dikben kezdődének az examenek. Meg nem tudám fogni, mi az, hogy mindig idegen kéz akará kormányzani zaboláimat, s hogy kénytelen legyek a hála érzéseinél fogva is engedni; anyámmal akarták, amit nem ez akara. Még azt is tudaták velem, kit *fogok* elvenni. Nevettem ugyan a feltétet, de kínosan látám, hogy itt csak a név változott, a dolog az, ami volt. Én, kinek minden óhajtásom oda méne ki, hogy szabadnak érezzem végre magamat, s helyrehozzam, amit elmúlaszték, kimondhatatlan kínokat szenvedtem, s rettentett annak képzelése, hogy vagy mindég bilincsben leszek, vagy meg kell bántanom kora által is elgyengűlt anyámat.

6

Puky István úr a pataki examen alatt megtudá itthonlétemet, s a nála sok holnapok olta lakó Csokonaival július 14-dikén kijöve hozzám. Ismertem volt mindkettejeket, s örvendék látásoknak. De Csokonai az 1796-diki diétán nagyon nem jó fényben mutatá magát. Megjelent

ott, nem mint Pindar a görögök játékain, hanem mint nem-fejér arcú hegedűseink, kiknek kedves, amit úgy nyernek. Nekem balúl vevék csudálói, hogy itéletemet diétai Múzsája s egyéb dolgozásai felől, melyeket neveken nevezni is kín, kimondottam, de arról nem tehetek. Aki azokat nem nézi mázolásoknak, szennyeknek, sőt fertelmeknek, végye elő *Gerson du Malheureux*jét, *Crimen Raptus*át és még azt is, ami nem ezek számába tartozik, s vádoljon, ha mer. Vannak irígylést, csudálást érdemlő darabjai is, melyeket én a Szemere Muzáriona IV. köt. 58-74. lapon némely törlésekkel kiadtam, s azokat senki inkább, mint én, nem tisztelheti. Azok örök díszei literaturánknak. De az az édeskés *Földiekkel játszó* nem áll ezek közt.

Nagy része a Csokonai vétkének csak annyiban övé, hogy mindent ada, amit tőle kívántak, s mindjárt adá, mihelyt kívánák; s talán még inkább az, hogy tovább nem élt, s vétkeit meg nem igazíthatá, igazíthatatlan darabjait el nem égetheté. Márton József és Domby Márton urak kiadák, valamit megkaphatának halála után, és ami nyomtatás alá mehetett, s haszna az olyannak is van. Az van hátra, hogy valaki szedje ki a jót, tisztongassa meg vétkeitől, s adja oly gyűjteményben, mely, ha talán igen kicsiny lesz is, a lelkes és képzelhetetlen könnyűséggel dolgozó ifjú férfi nevét örök fényben tartsa meg.

7

Puky ment, s gyermeki esztendeim egyik védangyala, Komjáthy Ábrahám jött, s másnap vele menék be Patakra. A felgyülekeztek száma ezen exameneken mindig igen nagy, s ott megjelenni csak azért is méltó, hogy ismét meglássuk, kikkel valaha együtt tanúlánk, és akiket távoly lakásaik miatt meglátnunk nem lehetne. A főkurátor Vay József vala, Komáromy György a vicekurátor, s jelen mindketten. - Én leginkább theol. prof. Beregszászi Pál s humaniorum prof. Vályi-Nagy Ferenc urakat óhajtám látni. Ekkor láta engem először, amint emlegeti, Szemere Pál, akkor tanítványa Vályi-Nagynak, de meg nem szólított, s én nem ismerém nevét, s ámbár a nagy reményű ifjakra szűntelen gondom volt, előttem senki meg nem nevezte.

Beregszászi, elhagyván Patakot, a külföldre méne ki, s tudományai, szorgalma, jámbor lelke s német nyelven írt értekezése: *Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* etc. (Leipzig, 1796.) hírbe hozák. Kancellárius gróf Teleki Sámuel, amint neki tudományokra s tudósokra mindég nagy gondja vala, megszólítá iskoláink kormányzóit, hogy azt, aki a magyar névre a külföldön fényt vona, tartsák szemmel, s a honnak nyerjék vissza. Patakon meghala a filozófiát tanító professzor, s Beregszászi helyébe választatott; nem ismerék ugyan metafizikai tudományát, de úgy hitték, hogy aki philosophiae doctorrá tétetni méltó vala - mert a filológiai szak is a filozófia osztályához tartozik - az eltanítja a metafizikát is. Beregszászi elfogadá a hívást, s nekiállott a metafizika tanúlásának. Azonban a teológiát tanító professzor is meghala, s a pataki kollégium előljárói őtet most ennek helyébe hívák meg, s Beregszászi ismét a teológiára készűlgete. De Beregszászit a természet nem arra szűlé, hogy tanítson, hanem csak hogy négy falak közt űljön, tanúljon, írjon; s így tapasztalván maga is, amit tanítványai s társai igenis hamar észrevettek, önkényt monda le hívataláról. A minden szépre, minden nagyra kész generális báró Vay Miklós neki engedé muslyai birtokát, Beregben; Szatmár vármegye ezer forint ajándékot ada neki, Beregnek első viceispánja, báró Prényi Zsigmond, pedig házához fogadá, hol meg is holt (1828. május 22-én). Egy ideig Kulcsár tartá magánál, hogy újságleveleinek kiadásában segédtársa légyen. - Termete s testessége középszer; haja, szemei barnák; társasága elmés és igen kedves lelke jámborsága miatt, de félénk, zavart, mint az azoké, kik életöket négy fal között töltötték és csak egynemű társaságban. Lelke szelíd, hanemha elkapta hipochondriája. Nagy a keleti nyelvek ismeretében, melyet kevesen tudnak, de ízlése kevés, és ami még gonoszabb, rossz.

Aki megpillantá Vályi-Nagyot, vonszódott felé; aki egészen ismerte, szerette. Kisded, kövérke ember, kedves arcvonásokkal, fekete hajjal és szemekkel. Igazabb halandó, hívebb barát kevés van; minden kötelességei teljesítésében a rettegésig pontos, s nemcsak igen szorgalmas tanító, hanem egyike a legszerencsésebbeknek egyszersmind. Boldog ifjú, aki keze alá jutott; ezt vallja minden tanítványa, kiket intése, kérése, példája buzdítgatott. Patakon ő szeretteté meg a rimetlen verselést; ő kele pártjára a nyelvrontásnak ott, ahol azt még akkor minden veszedelmesnek s nevetségesnek nézte, s kimondá ellenkezőinek, hogy aki helyéből ki nem mozdúl, nem halad előre, sőt hátra esik. Érzékenyebb vala, mint hogy bántást tűrhetett volna; és mégis maga magasztalá bántóit, ha érdemlették. Szeretve látá magát mindentől, pedig a könyvpenészt ő sem fedheté el egészen.

8

Anyám bihari jószágába méne le, s én kísértem. - Mely változások! Roppant épületek, ahol előbb gyep vala, s sűrű árnyékok, felnyúlt fák, ahol libasereg legelt, s akiket iskolában hagytam volt, most feleségeikkel, egy kis csoport gyermekeikkel jövének elfogadni; nemszerencsétlen képe valék egy halottiból feltámadottnak, ki alig ismer a helyre, hol lakott. Dienes öcsém kijöve Váradról, akkor Biharnak főnotáriusa, s bevive magához. Látám a debreceni vásárt, s annak alkalmával báró Vay Miklósnét, kit Podmaniczkyné a bagi hídon annyira magasztala. Láttam Miklós öcsémet is, hitvesével, Beöthy Viktóriával, a meghalt bihari viceispán consil. Beöthy János szép, lelkes és jó leányával, s Gusztáv és Sándor fiaival. László testvéröcsémet, oberstert a Davidovics magyar gyalogezredénél, megérkezésemkor a háznál találtam.

9

Közelebb lakó barátim jöttek látásomra, a távolyabbak leveleik által bizonyíták szeretetüket, s ezek közt vala Kis János, Révai Miklós, Virág Benedek. Dayka azalatt megholt, s nem lelém többé gyönyörű leveleit, verseit. Mindenfelé írtam, ahol gondolhatám, hogy valamit azokból találhatnék, s Virág ajándékoza meg nyomtatás alá tulajdon kezeivel írt verseinek csomójával. Az sokáig hevert kezében; nem talált nyomtatót nekik.

10

Himfynek ezidén jelenének meg Kesergő Szerelmei. Elragadtatással olvasám azokat, s csudáltam azt a teremtő lelket, azt a kimeríthetetlen bővséget. Forróan öntém örömömet a Kis karjaiba, s kértem, hogy valamit a hozzá nem-távoly lakó felől tud, tudassa vélem is. Vágytam őtet látni, hogy elmondhassam, mennyire tisztelem, szeretem. - A hírek, melyeket felőle vettem, hamisak voltak vagy csonkák.

11

1803

Anyámnak dolgai valának Pesten, s parancsola, hogy tegyem meg az útat. - Csak társaimról fogok szólani.

Horányi az utcán lele, s ő legelőbb. Kiterjesztett karokkal jött nekem, tobákkal és ételfoltokkal undokúl elhintett piarista-öltözetében, s kebeléhez szoríta. Ugyanezt tevé a göndör őszhajú Dugonics; de én leginkább Révait akarám látni.

Betegesen lelém; a hektika kiszárasztotta, előregörbítette. Magam sem tudom megmondani önmagamnak, mint történheték, hogy akihez oly nagy tűzzel vágytam, minekutána nála látám magamat, tartalékkal bántam inkább vele, mint bízakodással. Nem lehetetlen, megsejté rajtam, hogy némely igen okosak barátimnak sem hagytak hinnem; egykor a kövek is kiáltottak, most *hallanak*. - Én nem tudom magam tettetni, nem akarom magamat tettetni; hamar beléúntam a talán bölcs, de igen alkalmatlan tanácsba, s annak nem kárát láttam, hanem hasznát. - Aki kacag, nem veszedelmes, - azt mondja Yorick.

[Révait akarám látni mindenek felett és Virágot. Révait a hektika kiszárasztotta, hátát előre görbítette; teste-lelke szenvedett. Mely tűz még novemb. 1789., midőn őtet és Rajnist Győrben meglátogatám, s mindketten hazakisértek a városban benn álló Bárány-fogadóba, s nálam vacsoráltak, éjfélig nálam mulattak. Rajnis hízni kezdő, később egészen elhízott zömök, alacsony ember. Révai vékony testű már akkor is, hajlékony mozgású, ez hallgató, amaz beszédes a harsogásig, s gázolója azoknak, akiket nem szerete; lelke szabad, ahol az lehete: ahol nem lehete, kész minden színt viselni, ami kívántatott, s kacagta, akik pajkosságát nem értették. Révainak levelei hozzám még a legújabbak is mutatták, hogy szeret; s én őtet néztem elsőnek köztünk, akár tüzét tekintém, azt a titáni merészségüt, akár gyökeres tudományait, mely felől kivált magyar régiségei örök bizonyságot tesznek, akár ízlését (lásd anakreoni dalait, a magy. rég. előtt s elégiáit 1778., amik mellett a Baróti és a zsiros szájú Rajnis versei el vannak homályosítva), de az a kiszáradt test, az az örök éjszakázások által a halál színével elborított arc elijesztének tőle; egy félénk tanácsadó pedig azt az intést adá, hogy őrizkedjem mindentől, s leginkább barátimtól; a falak egykor kiáltottak, most veszedelmesebbek, mert hallgatnak. Aki nevet, mondám a Yorick szavaival, nem veszedelmes, s valóban én készebb vagyok veszedelembe esni, mint rettegni, s magamat egyébnek mutatni, mint vagyok. De az én Révaim úgy viselé magát, hogy nem érthetém, különösségei baráti szánásból erednek-e vagy félénkségből, s inkább akarám ezentúl levelekben venni szeretete jeleit, mint az együttlétekben.]

Horvát István és Vitkovics Mihály, két nagyreményű ifjak, ez a Virág és Verseghy kedveltje, amaz a Révai kevélysége s a Virág barátja, együtt jövének hozzám, szíves kedveltjei egymásnak már akkor is, mint még ma. Még új vala tanácsadóim intése, hittem annak, s alkalmatlannak nézém, hogy oly sokat forognak körűlem. Vitkovics talán megsejté azt s elmaradt; de Horvát nem szűnt meg, s szobámba kísérvén estve, május 16-dikán megszólíta, hogy nálam hálhasson. Egyszerre tűnt el minden rettegésem, s tartalék nélkűl adtam által neki magamat; vége vala meleg hidegségemnek, mellyel addig vele is bántam. - Van egy neme a nemokosságnak, mely többet ér, mint minden okosság; s mely okosság az, amely Horvátban fél megcsalhatni magát!

12

Az én Ninim nem vala Pesten; leveleiből tudtam azt, Simonja felvivé Bécsbe, s elébe terjeszté érsek Hohenwartnak, hogy nem akarja megkeseríteni atyját, ki felől tudja, hogy házasságában megegyezni nem fog, s titkon kíváná magát kopuláltatni, mely az ausztriai törvények szerint véghez is ment. Előzte a nagy szépségű s igen jó leánytól mindazokat, s olykor kifakadásokkal, akik jobbját igyekezének elnyerni. Ezeknek egyike vala Szmethanovics Károly, egy fia gazdag atyjának, s a Nini bátyjának kedves barátja; másika egy fiatal, szép, gazdag s nagy

nevelésű kurlandiai hadnagy, kit az orosz udvar nádornénkhoz és Nápolyba külde. A dolog ezzel függőben volt, míg szülei, kik a nádornénk udvari papja által a leány felől ajánló híreket vevének, s portréjába úgy belészeretének, mint a fiok, az elvételben megegyeztek. De báró Prónay a leánytól el nem álla.

[Az Orczy-kert már akkor álla, s Nini azt vélem akará, amint leveleiben mondá, látni. Most tehát a Nini atyjával s Uza Pál barátommal mentem ki oda. De mit gondola ennek rajzolásával Bernhard Petri, az az elhiresztelt kertészi architectus! mondám minden lépten, s most szégyenlem a kérdést. A kert nagy stílusban épült, de azt akkor még én nem tudám kilátni.

Ez a kert engem egy más nagy örömemre emlékeztet. Fellépvén Orczy Lászlónál, az ebédlőjében két gyönyörű tájdarabot láttam függeni. Pest és Buda ezen kertből tekintve, a Duna nyári meleg párázásában. Sokáig nem tudtam kimozdulni helyemből, úgy hogy főispánom a két kép előtt talála. A képet bécsi prof. Fischer festette, ki a báró Mednyánszky Aloyz munkájához is, *Festői utazás a Vág vizén* a színekkel nyomtatott darabokat.]

13

Neszmély körűl virradék fel május 21-dikén, s szekerembe két feketét foga a póstakocsis. Tatát akarám látni, méltán elhíresedett kertje miatt.

Vízi partiái gyönyörűek, s forrásai gazdagon bugyogtatják buborékjaikat. Talán szűkek gyeppiacai.

Három órát tölték a kertben vezető nélkűl, azalatt inasom magát, a póstacselédet és a két fekete sárkányt jóltartá, de inas, kocsis józanon várának. Alig zárá be inasom szekerem ajtaját, s a két ló elragadá szekeremet, végigrepűle velem az egyenes utcájú városon, s midőn minden veszedelmen kívűl vélem lenni magamat a mezőn, emelkedni érzém egyik kerekemet, s felfordúlék. A két ló, a kocsis, a két első kerék ment.

Orrom nyerge be vala törve, bal könyökömet összezúzá ferslágom, melyben a Gessner Salamon özvegyének viszontajándékúl férje munkáinak negyedrétű pompás kiadásáért és férje portréjáért, égetett földben, tokaji esszenciát és bort akartam Bécsből elindítani; inasom pedig sántán kele fel a földről; kocsim össze volt törve.

Megfordúltam s visszamenék a Szarka nevű fogadóba. Orromból csorga a vér, s jobbommal kénytelen voltam balomat tartani. Egy sváb asszony a fogadóig kísért. A katonai seborvos bíztata karomra nézve, de koponyámat féltette. - Hanyatt fekve írtam meg levelemet komáromi orvos-doktor Nagy Sámuel úrnak, hogy jőjön látásomra. Jött. - Nyolc napot tölték Tatán, s orrom meggyógyúlt. Balkarom baját csak a váradi hévvizek szűnteték meg.

14

Éjjel, nappal mentem Bécsig, a legszebb holdvilágnál, a júniusi napok meleg éjeiken s a legjobb úton a magyar szélekig. Báróczy szeretettel, sőt örvendve fogada, mint mindég.

Meglátogatám Bacsányit is, ki akkor diurnista vala a bankóhívatalnál. Visszaadá látogatásomat, de kért, hogy hozzá többet ne menjek, jó okoknál fogva.

15

Úrnapja még Bécsben ére. A gárdát Báróczy vezeté lovon s párducbőrben. - Meghíva, hogy a következő vasárnap légyek vendége Szépkúton, aznap quantum est hominum elegantiorum, ott lesznek.

Az ő szekerén, lovain menénk ki. Sokan idvezlék ebédünk alatt, s az érezteté velem, mely tekintetben álla a jóknál. Nevette, hogy szemem minden szépalakú asszonyi figurán, minden szépalakú ifjon felakadt, ami nekem öreg napjaimban is nagy örömöm, s amint hiszem, nem rossz jel.

Estvefelé térénk vissza, s midőn én ezt az évről évre terjeszkedő nagyságot, ezt az örök szépűlést csudálgatám, ő nekem a Róma klasszikusaiból monda idetartozó helyeket, s hazánk történeteiből.

16

Kedvem jöve lemásoltatni egy madonnát Carlo Dolcétől, mely a Belvederebe csak a Terézia halála után méne be, addig a császárné szobájában függe, s direktor Roza Groszschmied urat ajánlá, máramarosi prefektusunk testvérét, azt vetvén szavaihoz, hogy őt fogná, ha hazámfia nem volna is; minden bizonnyal ott fogom találni. - Magyarúl szólítottam meg, s magyar nyelven felelt, s teljesítette, amit ígért; a szép kép oly hűséggel van adva, mint midőn a gipszöntők egy modellbe öntenek két büsztöt. Most Tarcalon lakik, Tokaj mellett, s még mindég a festésben leli gyönyörűségeit.

Ezen útam alatt képemet Kininger tusban dolgozá, s nemcsak igen híven, hanem igen szépen is; lelket ada munkájának. Midőn azt Kreutzinger meglátá, ki fekete s színes tusokban maga is dolgozá, vallást teve, hogy szebb tusolást nem ismer. Elébb John metszette, azután a báró Mednyánszky Aloyz historiai Zsebkönyve 1829. vette fel, de a metszés nem is képzeltetheti a Kininger dolgozása szépségét.

17

Báróczynak bemutatám Marmontelből ő utána fordított regéimet: Alcibiadot, a Két Szerencsétlent és Laurettet és amely más hármat egyenesen Marmontelből: a Négy palackot, a Szamnisi Menyegzőket és a Kétséget. Amazokat azért fordítám, hogy beletanúljak az ő módjába, és hogy azon mértékben adhassam még jobban, mint ő, melyben nyelvünk az ő ideje olta, ki ezeket 1775-ben adta ki, emelkedett. Láttam, hogy lépésem, minekelőtte még fordításomat megtekintette, neki nehezen esett, bár fájdalmát igyekezék titkolni. Nehány nap múlva, amint nála oly véggel jelentem meg, hogy kézírásomat visszavegyem, mert már elkészűlék Bécsből, vissz'adta ezt e szókkal:

- Én most a Két szerencsétlent így fordítanám - s elhallgatott.

A két szerencsétlen

Gróf Illettháziné nemigen régen húzta volt meg magát Pozsonban a Boldog-Asszony szűzeinek klastromjokban. Az a szelíd vidám csendesség, melyet ebben a magánosság hajlékában látott uralkodni, még keserűbbé, még emésztőbbé tette szíve gyötrelmeit.

Micsoda szerencsések - úgy mond - ezek az ártatlan galambok, kik repűlésöket az ég felé vették! Életek homály nélkűl való nap; a világnak sem gyötrelmeit, sem gyönyörűségeit nem ismervén.

Ezen Istennek szentelt leányok között, kiknek szerencséjét irígylette, egyedűl csak az egy Lucília látszott búsongani és szenvedni. Lucília életének még tavaszában azon szépséggel bírt, mely az érzékeny szívnek szokott rendszerint címere lenni; de a fájdalom és könnyhullatások elhervasztották elevenségét; hasonló egy rózsához, melyet a nap hévsége ellankasztott ugyan, mindazonáltal fonnyadtságában is lehet nyiltakori frisseségéről ítélni. Úgy tetszik, mintha a szenvedő szívek közt valamely néma beszédnek neme volna. A grófné megismeré ennek a kedves illetődöttnek szemein azt, amit ott még senki sem sejdített. A szerencsétleneknek oly tulajdona szánni, szeretni egymást. Hajlandóságot kezdett Lucíliához érzeni. A barátság, melyet a világiak érzenek, hevesség szokott a klastromokban lenni. Szövetségök csakhamar igen szoros lett, de annak édességét mind a két részről elrejtett keserűség mérgesítette. Egész órákat töltöttek együtt, fel-felsohajtozva, nem merészelvén kínjokban okát tudakolni. Végre a grófné félbeszakasztja a hallgatást.

Viszontgyónásunk - azt mondja -, fájdalminknak nagy részétől megmenthetne bennünket, mindketten elfojtjuk sohajtásinkat: illik-e barátnak titkolózni barátja előtt? Ezekre a szókra a szeméremnek pirossága futja el Lucíliának ábrázatját, és lesütött szemeinek héja alá rejti el változását. Ah! de miért - így kezdi a grófné újra szavait -, ugyan miért gyümölcse a szeméremnek ez a szép pirúlás? annak a kedves színnek egyedűl csak a boldogság érzését kellene díszíteni. Szólj, Lucília, ontsd ki szívedet barátnéd kebelébe, annak a barátnédnak, kinek sorsa kétségkívül nehezebb a tiédnél, de aki könnyebbségét lelné tulajdon fájdalmaiban, ha a tieidet enyhíthetné. - Mit kívánsz asszonyom? osztozom szenvedésidből, de magamnak nincs miben megbízhatnálak. Egyedűl változó egészségem okozza lankadtságomat, és hála legyen az Egeknek, már nem vagyok messze végemtől. Ezen utolsó szavait oly mosolyodással mondotta, mely a grófnénak egészen meghatotta szívét. Hát ugyan, azt kérdi tőle, csak abban áll-e minden vigasztalásod? Nyughatatlan napjaidnak végét érni; nem akarod megvallani, mi teszi utálttá éltedet. Mennyi ideje már, hogy itt vagy? - Öt esztendeje, asszonyom. - Erőszak hozott-e ide? - Nem, asszonyom; az okosság, egyedűl az ég, egészen magához akarván vonzani szívemet. - E szív hát a világhoz volt-e ragadva? - Ah, igenis, szerencsétlenségére! - Folytasd beszédedet. - Mindent megmondottam. - Te szerettetél, Lucília, s mégis ide temethetéd magadat? Egy hiteszegettet hagyál oda? - A leghívebb, legnemesebb erkölcsű és legkellemetesb halandót. Ne tudakolódjál tovább; látod folyni vétkes könyveimet; szívemnek minden sebei felnyiltanak erre az emlékezetre. - Nem, kedves Lucíliám, késő immár titkolódnunk. Szívednek legbelsőbb részéig akarék látni, hogy vígasztalást csepegtethessek belé. Hidd el nekem, Lucília, a fájdalomnak mérge egyedűl csak a panaszokban párállik ki, elfojtva pedig annyival emésztőbbé válik. - Kívánod, asszonyom? Annyi mint az; sirassad hát a szerencsétlen Lucíliát, sirasd életét; nemsokára halálát fogod siratni. - -

Eddig Báróczy. Megtartottam némely helyt ortográfiáját, megtartottam erdélyi dialektjét is.

Báróczy nincs többé, de akit szereténk, akit szeretünk, az halála után is él becsületes embernek. Amit tehát életében nem adtam ki, kémélésből, tiszteletből, hűségből, el kellene (hallgatnom) most is. De ő ott van, ahol a lelke nem érez gyengeséget, és ha megtisztúlva emberisége vétkeitől jöhetne vissza közénk, dolgozása kiadását nem venné bántásnak. Én úgy hiszem, hogy alig lehet valami oktatóbb, s nyelvünk kifejlését semmi sem segélheti több

szerencsével, mint ha azon egyet minél többen dolgoznak, s az ügy barátjai azoknak különbözésén lesegetik, mit kell tennünk, mit kerűlnünk. Kezeken forog a Báróczy dolgozása, kezeken az enyém elébb 1808. azután 1815., s hátra van a harmadik kiadás; nem az itt a kérdés, ki dolgozék jobban, Báróczy-e vagy én, hanem hogy az öt rendbeli fordítás közt, ide számlálván, amit Báróczy nekem írásban nyujtott által, melyike jobb, és miért s miben jobb. Illő azonban nem feledni, hogy én az 1815-dikben megjelent dolgozást a Báróczy két rendbeli dolgozásai után adtam, s én annyi gondok, oly sok esztendei törlés és igazítás után, Báróczy a maga elsőbbjét 1775. előtt s dolgozására kevés gondot fordítva; hogy én Báróczy nyomán jártam, ő pedig maga tört útat. Ha a koronát talán én nyerném is el, örömest nyújtanám Báróczynak, mert az ő példája nélkűl el nem nyertem volna.

Én a Báróczy később fordítását, az 1803-ban dolgozottat, szorosan tartózkodva az ő szavaihoz, s belé nem pillantva sem a franciába, sem az én fordításomba, így adnám: -

Gróf Illettházyné nem régen húzá vala meg magát a Boldog-Asszony szűzei pozsonyi klastromjokban. Az a szelíd vidám csend, melyet a magánynak e rejtekében uralkodni látott, keserűbbé tette s emésztőbbé szive gyötrelmeit. Mi szerencsések - úgymond - ez ártatlan galambok, kik repűléseket az ég felé vevék! Életek borútalan nap, a világnak nem ismerik sem örömit, sem fájdalmait.

Ezen Istennek szentelt leányok számában, kiknek boldogságokat irígylette, egyedűl Lucília látszott titkon szenvedni.

MÁSODIK SZAK

18

Udvari ágens Bujánovics Károly úrnak, az Izdenczy József nagy kedveltjének, ki országlási tanácsossága alatt mindenható vala, béjelentém, hogy köszönetemet jöttem tenni. - Hamar van - mondá -; megírta, hogy megírja, mikor kell. Felmetszett s pántlikával összekötött újjú kabátban s nyakból függő karral, ha ideje volna is, nem mehetnék. De hogy itt voltam, s hogy e szándékkal voltam itt, azt be fogja jelenteni.

19

Kevés hetek múlva azután, hogy a váradi ferdőből teljesen helyreállott karral Semjénbe visszatértem, anyám pásztói jószágának megtekintésére külde ki Heves- és Nógrád-vármegyékbe.

Ezen útamban meglátogatám gróf Ráday Pált s nagy szépségű hitvesét, báró Prónay Ágnest, a csanádi főispán László és Radvánszky Rozália leányát Ludányban s consiliárius Puky Ferenc urat, Nógrádnak nyugalomra lépett második viceispánját Dolyánban, és augusztus 2-án Szirákon a koronaőr és ugocsai főispán gróf Teleki József özvegyét, Királyfalvi Róth Joannát, utolsó sarjadékát régi és gazdag familiájának, s a Teleki-ház egyik nevezetes ága igen tiszteletes törzsanyját. Egy egész napot töltvén vele, és magunkban, elholt férjét festette, s László és József fiait, s leányát, báró Mészáros Joannát, Lászlónak lelke és szíve nagyságáról közönségesen ismert özvegyét, a Teleki-ház újabb díszét, örök kevélységét. Minthogy én a koronaőrt s fiát, a somogyi adminisztrátor és septemvir Lászlót, igen régolta ismerém, de nem Józsefet is:

a tiszteletes anya leginkább ennek magasztalására ereszkedék ki, s annak nagy karakterét festegette anyai tiszteletes kevélységgel. Már az mely szeretetreméltóvá teszi fiamat, mondá, hogy ő nem tűri soha, ha jelenlétében másról rosszúl szólanak. Látni akarám, mit tenne, ha azt én fognám, s egy ebédünknél cselekedtem azt, s fiam kínosan feszenge székén. Összecsókolám érte ebéd után. - Még akkor az anyjától és mindenektől magasztalt ifjú Catót nem ismertem, nem láttam, de hittem, hogy az anyai magasztalást a szó józan értelmében kell venni. A rosszakról rosszúl nem szólani nem érdem; kinek-kinek a magáét. Csak a tett, ne a személy legyen tárgya kifakadásunknak, minden jól van. Cato maga elég sok rosszat monda másokról, s ami ugyan dícséretére nem szolgál, még Scipióról is.

Ráday kivive kertjébe, s láttatá velem azt a vén, azt az igen magasra s vastagra nőtt nyárfát, mely alatt nagyatyjának atyja, Pál, s nagyatyja az első Gedeon, s ez még gyermek, űlt. Midőn odamenénk, felizene a grófnéhoz, jönne közénk, hogy onokái is emlegethessék, hogy ott mindhárman együtt valánk. Sokáig várakozánk a grófné lejötte után, s mindég hiába.

- Az én Ágnesem ma nem teljesítené először kérésemet! - mondá nyugtalankodva.

Végre jött a kertészlegény s bocsánatkéréssel, hogy a grófnét annyira elfoglalák gondjai beteg cselédjei körűl, hogy meg nem jelenhet. Ekkor kifakada hitvese magasztalásiban.

- Szinte örűlök, hogy nem jön - mondá -, mert a hely nedves, s az estve hűs; de jer, barátom, tapaszd te is tenyeredet a fára, s csókoljuk meg alatta egymást.

Azt nagy örömmel cselekvém.

- Állj századokig, szent fa! - kiáltám magamban, feltekintvén lombos bércére, s azt kiáltom most is, de azon toldással, hogy az hirdesse a később Rádayaknak a Pál nemes lelkét is, melegségét és szeretetreméltó vidámságát, bohóságait, melyek őtet élte utolsó napjaiig sem hagyták el. - Közönségesen tudva van, mely testamentomot diktála halála előtt kevés napokkal egy vigadni szerető vendége tollába, s az ő elvesztét előre kesergő grófné sírását, a Zultánné titulussal, mint változtatá egyszerre nevetéssé.

20

Kancellárius gróf Teleki Sámuel, Biharnak főispánja, szeptember 20-án megújítá a tisztviselői kart, s a megye halhatatlan első viceispánja, Péchy Imre, most septemvir felálla, s amit senki meg nem jövendőlt, kandidáltatni sem engedé magát, annyival inkább nem megválasztatni. Bihar az ő érdemeit felejteni soha nem fogja, s az egész ország tudja, mely méltósággal viselé a viceispáni fényes hívatalt; de a tisztválasztók érezteték olykor kéjeiket is, s az érdem néha ellenségeket is szűl. Péchy látta a mozgást, s lelkesen pirítá meg hatalmaskodó ellenségeit. Helyébe Beöthy László, az ezébe pedig második viceispánnak Dienes öcsém választaték meg. Legjobb volna megújítani a régibb szokást, s három esztendő múlva mindég mást ültetni be. Sohasem fordúlt ki még egy ember kidőltével a dolog, s amit nem akarnánk, a halál is megteszi. Osztán a kilépő, ha kilépe is, használ és szolgál.

Báró Vay Miklós is megjelene Váradon, s amint beért, engem az útcán lele. Mindjárt ott veve fel szekerébe, s kegyessége szerint úgy kíváná, hogy míg Váradon lesz, elválhatatlanúl együtt legyünk.

Egy estvét a kancellárius társaságában tölténk, és az erdélyi statuum praesidens gróf Teleki Lajosában, kit akkor láték, sok esztendei óhajtásaim után, először. Első pillantással visszatoló, de tovább nem az. Jelen vala ennek fia, József és veje Radvánszky Teréznek, Szerencsy

Franciskának férje. Én ezt, közelítvén a vacsora ideje, félrevontam, s megkértem, hogy készűljön neki előre s midőn széket fogunk, kezdjen beszédet Vayval külföldi útazásairól, hogy a vacsora idejét haszontalan csevegések ne lopják el. Azért kérém erre Telekit, mert félék, hogy ha ismét én kezdem, mint mindég, mikor Vayval vagyok, ez azt végre, és éppen itt, alkalmatlannak vehetné. Teleki örűlt a gondolatnak, s megigérte, amit kértem.

Teleki Vay mellé esett az űlésben, én Teleki Lajos exc. mellé, s én az ifjú gróffal áltellenben. Inték, hogy kezdje; s az visszainte, hogy nem leli magát. Féltem a megelőztetést, s azt kérdém Teleki Józseftől: mely esztendőben vala Angliában.

- Angliában? - mondá Vay, meg nem sejtvén fortélyomat, s a beszéd folyt végig a vacsorán.

- Midőn mi, két Teleki Józsefek, én és a sógorom (a feljebb emlegetett Róth Joanna magasztalt fia) Londonban Herschelnél vezetteténk fel magunkat és a híres matematikai szerek csinálójához, Ramsdenhez, megértvén egyike és másika is, hogy magyarok vagyunk, első kérdésök az vala, ha ismerünk-e egy indzsinír kapitány báró Vayt, s hallván, hogy nemcsak ismerjük, hanem vele atyafisági viszonyban is állunk, nincs oly neme a szívességnek, melyet iránt unk teljesíteni készek nem valának. Vay nem azáltal kötelezé le Ramsdent, hogy tőle sokat vásárla, hanem hogy vele sokat dolgoztata, és amit Ramsden maga hirdete, hogy az új szerek problémáit adván fel neki, a munka alatt algebrai számolgatásiban segítette is. Így történt, és így történhete, hogy Vay oly portékákat hozott honjába, melyeket a Ramsden szülőföldje sem bír. A göttingiak 1793-ban Zsolcáról kértek kölcsön egy ily szert, hogy bizonyos experimentumot tehessenek, és azt Vaynak vissza is küldötték. - Midőn Vay 1792-ben másodízben hagyá el Londont, s a Klopstock láthatásáért Hamburgnak vette tengeri útját, s onnan fordúla le Göttingába; az akkor ott tanúló két királyfi, tudván mit hoz Vay az ő hazájokból, s ezt előbb tudván, mint Vay oda megérkezék, őtet és az ő kedveért az egész professzori kart ebédre hívák meg. Asztal után tudakozni kezdék, ha nem lehetne-e látniok, amit Ramsdentől hoz. A londoni üveges hintó tehát előállott a magazinnal, mely ilyekkel volt nagy részben megtömve. Egy más ebéd alatt tapogatózni kezdének, ha ezek közűl a göttingi universitás nem vásárolhatna-e meg némely darabokat. Vay csak azért sem csonkítá meg gyűjteményét, hogy hazája oly portékák birtokával dicsekedhessék, amit Göttinga is irígyle.

Tudta a valóban nagy ember, amit nemcsak a nagy ember tud, hogy a tudományoknak nincs neme, mely tekintet és tanúlást nem érdemel; de azt is tudta, hogy jót egyedül attól várhatni, aki nem szórja el erejét, hanem körűltekint ugyan az egész végigjárhatatlan mezőn, de fáradhatatlan gondokkal egynek fekszik. Ő a matézis és a gazdasági tudományokkal akara hazájának szolgálni. A szépmesterségekre gondjai ki nem terjedének. Midőn én azt vítatám, hogy az úgynevezett solidus tudományoknak is a poézis és társai készítik el az útat; fonák dolognak mondá festésekről és a faragásokról gondoskodni, míg jól épűlt házaink nincsenek. Egyikünknek és másikunknak mennyiben van igaza, ki-ki érti. Vay a mondottak szerint Londonban a gazdaságot tanúlá, mint Párizsban a kémiát, ott és itt azokkal társalkodék leginkább, akik e kettőben voltak nagyok. Erszénye kész vala minden áldozatok tételére, s ezzel olykor tiltott lakatokat vere le, mert a tudományok kincseihez az egész emberiségnek jussa van; az olyan nemcsak feltalálójáé. Landsdownak falusi jószágában heteket töltött, hogy lássa is, amit mestereitől halla; Banksnek szoros ismeretségébe, barátságába juttatta el magát. Londoni elsőbb útjával nemcsak a fonószer modelljét lopta ki, hanem órákat is hozott, pisztolyokat, kardokat, apróbb és nagyobb késeket, ekéket, kapáló boronát, kerti és mezei veteménymagokat s ezeknek nagy részét mahagóni gerendákból összerakott ferslágokban, minthogy a betűt tisztelő nép törvényei szerint a fától kelle vámot fizetni, de a ferslágtól nem kelle; s mindezek Fiuménál rakatának ki hajóból. A hétszáz forint árú magok mind kicsiráztak, s megromlottak, vagy a hosszú tengeri út alatt, vagy ami hihetőbb, míg Fiuméból Pestre téteté-

nek által. Azok tehát most báldog szelencékben hozatának meg és most tengelyen. Kevés haszna lett az ekének is és egyéb gazdasági szereknek. Jelen valék Zsolcán, Borsodban, midőn legelébb szántának vele. Ezt két ökör voná, a szokottakat hat. Vay széjjelveré az ángoly ekét, mert bérese panaszolkodott, s maga raká össze, s a béres panasza megszűnt. Ökrömnek könnyebb - mondá ez -, de karomnak nehézb. És minthogy a béres nem az ökör könnyebbségét nézi, hanem a magáét, mi vala természetesebb, mint hogy a Vay próbatétei végre is haszontalanokká levének, s az Angliából hozott szereket el kelle vetni.

Vay Miklós Patakon tanúla, s elszökött onnan, mert praeceptora a Cellarius vocabulariumából kínzotta. Az algebra miatt el nem szökött. Bécsbe vitetett onnan 1776-ban a leingrubeni katonai akadémiába. Esztendő múlva azután meglátogatám. Egyik tanítója, rojtos karddal és kalappal, lelépegete a grádicson, midőn én fel. Csizmát látván lábamon, mégpedig sarkantyúst - a németek akkor cipőköcskékben jártak -, szóba erede velem, s beszélé, mely álmélkodásra ragadtatának, midőn Vay kezök alá jutott és exament ada itt. Én viszont Vaynak mondám el, ki éppen a kertben múlata társaival. Gyanítám, mondá, hogy velem valamennyire meg valának elégedve, s kevélykedve honommal, azt felelém nekik, hogy a Bernoulli tanítványától és Patakon (tanúltam). Ez Szilágyi Márton vala, fia a szuperintendensnek Patakon. Vay nem felejté ahol illett, hogy ő magyar, de nem hitte, hogy mind magyar, akinek bajúsza van.

Himlő által kisded korában elgyengűlt jobb szemét Belgrádnál az éjszakázások és erőltetett munka még inkább elgyengítették. A bécsi orvosok nem merék bíztatni. Így 1790-ben Párizsba útazott, s Leopoldnak frankfurti koronázására jelent meg. Beteg szemét végre is kénytelen vala kivétetni.

Párizst elsőben 1786-ban látta a téli s tavaszi holnapokban. Elkíséré XVI. Lajost Cherbourgba ő is, megtekinteni a révet, mely ott nyittatott. Onnan lement Languedokba a csatornát szemlélni. Ekkor is látá Londont, s Bécsbe júniusban 1788-ban ére vissza. Az 1792-diki diétán követje vala Borsodnak, s 1796-ban a szabolcsi felkölteket vezérlé mint obersterek. Tudva van, serge mely előmenetelt teve a hadigyakorlások megtanúlásában, és kevés hetek alatt. Az 1805. diétán generálissá neveztetett, s az országgyűlése rábízá a Tisza folyamatja jobb intézését.

Az asszonyi szerénység kevésbé tűri a kitételt, s a hasonlíthatatlan felől szólani tiszteletem tilt. Atyja testvére fővadászmester a bádeni nagyhercegségben, mint nálunk az ilynemű foglalatosságokról elnevezett országnagyjai, s báró Adelsheim Joanna azon udvarnál neveltetett, hol az orosz császárné, svéd és bajor királynék. Két gyermeköket, Miklóst és Lajost, maga ez a nagylelkű s érzésiben és nyelvében is egészen magyarrá vált asszony nevelte, s a Patakon s Heidelbergben és Pestalozzinál tanúlt Szilvási Szabó János úr.

Született Vay Miklós 1756. szeptember 6-án, megholt Pesten 1824. május 11-dikén, consiliárius Vay Ábrahámtól és csegei gróf Wass Annától. Atyjáról testvére vala a gyermektelen Istvánnak, ki a pécsi kerület iskoláinak királyi fődirektora vala; mind atyjáról, mind anyjáról legifjabb testvére Dánielnek, elébb báró Korda Annának, s ennek halála után a gróf Wartensleben generális és gróf Teleki Klára' Eszter nevű leánya gyermektelen férjének, és septemvir Vay Józsefnek. Dániel és Miklós bárói nevezetet adatának magoknak: József azt nem akarta.

Nemesb gondolkozású, nemesb érzésű halandó kevés volt. Nem foghatá meg, mint lehet rútat tenni.

21

A jénai mineralogiai társaság ezen esztendőben engem is megtisztele azáltal, hogy társának fogada s leküldé diplomáját. Érzettem, hogy a megkülönböztetést nem érdemlem, s megköszöntem a társaság tagjainak kedvezéseket, de visszaírtam, hogy azt el nem fogadhatom. Céljok jó vala, több barátokat akartak szerzeni a jó ügynek, de azt én elő nem segélhetém.

Az esztendő utolsó heteiben rám jöve egy in-hideg Ér-Semjénben, s életemet most dr. Szentgyörgyi József úr tartotta meg, mint tizennégy esztendő előtt Viczay, Kassán.

22

[Hetedfél esztendőm veszvén el örök munkátlanságban, de nem kontemplációk nélkül, meggyőződém aziránt, hogy nyelvünket és literaturánkat mostani korában semmi nem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a külföld klasszikus íróit, kiknek érdemök közönségesen el van ismerve, minél nagyobb gonddal fordítgatjuk. Kellenek ugyan grammatikázások és teóriázások is, de a sok grammatikázás többére elposhasztja azt, aki azon apróságokkal sokat bibelődik; azokon keresztül kell nyargalni; de nem bennek megtespedni. Ami itt főcélnak látszhatnék, hogy a csudált műveket lefordítván, magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a főcél az, hogy a dolgozás alatt nyelvünk bővüljön, símuljon, szépüljön. Addig gondolkodni mesterművek teremtése felől, míg a nyelv el nincs készülve, azaz míg az írók a szükséges teremtéseket s változtatásokat a nyelvben megteszik, az olvasók pedig a javalás által elfogadják: azt én mindig fonák igyekezetnek néztem.

Gondolkozásom világos ellenkezésben álla a másokéval. Ezek szerint fordítani éppen nem kell, mert a fordítás éppen attól foszt meg bennünket, ami legbecsesebb és legféltőbb: a nemzeti arctól. Nekünk nem hasonlítanunk kell másokhoz, hanem különböznünk másoktól; nyelvünket nem idegen példák szerint alakolni, hanem annak saját erejét kifejteni. Nekünk nem görögökké, nem rómaikká, nem franciákká, olaszokká, angolokká, németekké kell válnunk. Nekünk magyaroknak kell maradnunk. Korcsot csinálunk nyelvünkből, mely eredetére és természetében keleti, míg ezek nyugotiak, ha ezeket tesszük példányinkká - ezt kiáltozgaták.

De ha fordítani nem kell, úgy olvasni sem kell idegent, mert ez is oda vezet; s midőn arra buzdítjuk íróinkat, hogy azt vegyék által, ami szebbé teheti nyelvünket, távol vagyunk attól, hogy még annak átvételére is buzdítsuk, amire szükség nincs. S az a rettegés, hogy nyelvünk egyéb lesz, mint volt, éppen nem rettenthet bennünket; hiszen éppen azt óhajtjuk, s a nyelven maga az idő is változtat. Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert ami szép, mindig jó.

De valljuk meg, az örök fordításnak - ha azt nem a Péczeli módja szerint tesszük, ki csak a munkát hozta által, annak nyelvbeli szépségeivel nem gondolt - az a kedvetlen következése lehet, hogy stílusunkat manirirttá teheti, mely igen is hibás törekedés volna. Hogy ezt elkerülhessük, mondám, az szükség, hogy ne mindig *egy* írót fordítsunk, hanem minél többet és különbözőbb nemekben. Mert minden nemnek más meg más nyelve levén, a mi nyelvünk csak akkor emelkedik fel majd a főpontra, mikor minden nemre elkészül.

Nekem a Róma prózaistái közt legkedvesb vala mindig Sallust, s legszebb helyeit már ott kezdém papiros nélkül lefordítani. Most nekiállék, s papirosra öntém Catilináját s Jugurthját, azon lévén, hogy ne én szóljak Sallust helyett, hanem hogy ő én általam. Amint ezzel elkészültem, lefordítám Ciceróból a négy Catilináriát, és amit ez Milo, Dejotarus és Ligarius mellett monda, s ezt nem hogy a magam stílusomat alapítsam meg, hanem hogy fordításom

olvasója a Cicero olvasása mellett még inkább érezze, miben különbözik tőle Sallust, s a Sallust sallustsága miben áll. Egyszersmind fordítám Marmontelt, Boufflerst, Emilia Galottit, Miss Sara Sampsont, Minnát, s Emiliát különösen azért, hogy legyen udvari nyelvünk és artistai. Barátim, kik Sallustot nem is ismerik, és mégis bírák akarának lenni, ha nyelve jó nyelv-e, felkiáltának, hogy istentelen kezeket emelek a nemzet legszentebb kincsére; s mint Klopstock kiáltá kevélyen Basedownak: *Sie sollen mich verstehen* - úgy én most, hogy Athént, Rómát, Párizst és Weimárt teremtek a magyarnak; s midőn azt kérdék, hogy hol lesz Csabája? a *botcsinálta doktor*t (Molière után: *Le medecin malgré lui*) adtam nekik.

Verseghy nyolc esztendők után, 1803-ban hazajött, eltelve azon gondolattal, hogy Adelunggá teszi magát köztünk. Grammatikát ada, vastagot, s készítgeté lexikonát. A legtisztátlanabb magyar beszédben, melyet valaha fül hallott, ő hirdeté ki a tiszta magyarság törvényeit; azt, ami úgyszólván egyedül illethetetlen a nyelvben, a paradigmákat összegázolta; új szókat csinált, néha jót is, többére kietleneket: az *ádáz* és *eszmélet* szót kitiltá a nyelvből, - miért azt? ő tudja. Ezt, mert nem jó formációjú; mintha a nem jó formációjú, de századok óta tisztelt szókat ki kellene hányni. De az ember amint hajlandó és alkalmas vala minden színben öltözni, ami hasznot igért, s minden eszközt szentnek néze, ha segélte az ő céljait, súlyt tuda adni magának, s elhirdeté, hogy ő görögül, deákul, németül, franciául, olaszul, angolul, sőt zsidóul is tud, s szerencsés vala elhitetni, amit akart. Akiknek szavak van a dologhoz, tudják, mit érnek az ő tanításai, s a később idők csudálni fogják, mint juthata ő azon gondolatra, hogy ragyogni akarjon társai közt. Végre nekiálla még a lelkes Káldi bibliájának is, és azt a maga eretnekségeivel akará eltölteni, de szerencsénkre kihalt a gonosz szándékban. Mi ő Káldi mellett! hol áll ő Káldi megett! kinek valóban nem méltó saruit is feloldozni.

Révai, professzora nyelvünknek az universitásnál, azon tekintetben álla a nyelv barátjai előtt, melyet érdemle, s Verseghy a magáéval eltölt, az érzékeny emberrel összeakasztá kerekét. Mi leve a nem szép vitából, tudva van.

Révai nekem is panaszkodék, s én feleltem, méltó nehezteléssel, s mint barát szenvedő barátjának szokott, hogy enyhítse fájdalmát; s ez levelemet hírem nélkül kinyomtattatá: *Verseghy Ferencnek megfogyatkozott okoskodása a tiszta magyarságban. Írta Boldogréti Víg László. Pesten 1806. lap 15-19*. Azt cselekvé a mások leveleikkel is. Bizakodással írt leveleinket hírünk nélkül kiadva látni, mindig kedvetlen; de valóban azon hamar felvigasztalám elmémet; kedves volt hiúságomnak látni, hogy Révai súlyt tulajdonít nekem, és hogy irántam szeretetet bizonyít. Nem eléggé szerény, ki semmi gáncsot nem tűr, s így nem szólok azokra, amiket némelyek e levelem miatt mondának; a részre nem hajló bíró nem fogja felejteni, mi van levelem végében. Hogy Verseghyvel *non pro sortis necessitudine* bántam, azt nem szégyenlem; mi ketten ott sem hasonlítánk egymáshoz.]

1804

Az országgyűlés végezése szerint minden vármegyék tételték a népesség conscriptióit, s Bihar a maga táblabírái közűl engemet is kikülde, mellém adván Baranyi József urat azon tájra, mely Debrecentől Várad felé nyúlt el.

Közel lévén Debrecenhez, s ott gyakorta megfordúlván, kértem volt prof. Sinai Miklós urat, hogy a Sylvester (Erdősi) János deák nyelven írt és Nagy-Szigetben (Vas várm.) 1541-ben kiadott magyar grammatikáját, mely sehol más helyt, mint nála nem találtatik, vagy engedné nékem, hogy leírathassam, vagy írattassa le számomra ő maga. Nem boldogúltam kérésimben s a könyvet Debrecennek egy útcájáért sem adta volna el. Most a tudós férfit egy igen terhes

nyavalya éré. Éltem az alkalommal, s rávettem fiát, hogy azt, míg atyja betegen fekszik, számomra írassa le, s ez teljesíté kérésemet. A könyv az öreg halála után debreceni consil. Fáy János úr birtokába méne által, én pedig a vett mását közrebocsátottam, *Magyar Régiségek és Ritkaságok* címje alatt, Pesten 1808.

23

Debrecennek még egy kincse vala, melyet gróf Teleki Sámuel, erdélyi kancellárius, Cornides, Pray, Révai bár csak másolatban, hiába igyekezének megnyerni. A kollégium előljárói mindég ígérék azt, de csak hogy a sürgetést elháríthassák. Tartanom lehete, hogy az én kéréseim is sikeretlenek lesznek, s amit így meg nem nyerheték vala, hír nélkül tettem magamévá. Segélve a barátságtól, nem leíratám, hanem lefestetém. A másolatnak minden lapján, minden sorában annyi betű áll, amennyi az eredetiében, hogy így lap és sor bíztosan idéztethetik, s másolva van a régi példány minden cifrázolása is. Szenteket magasztaló prédikációk magyar nyelven, szegletes betűkkel írva. A másolt példányt általadtam a nagy Révai nagy tanítványának, Horvát István bibliothecarius úrnak, kit a haldokló Révai követőjének óhajta a magyar nyelv professzorságában, s így ha Debrecen valami szerencsétlenség által nagybecsű ereklyéjét elvesztené is, az a hazának az én másolatomban megtartva lesz.

24

Távolylétem ideje alatt anyám értem azt szenvedé, amit a leghívebb nő szenvedhet férjeért, s az a szapora háznál tartalékokat szűle. Zavarok támadának, s honnan ered a machineriában a taszítás, azt a rángatott rángatók sem látszottak mindnyájan tudni; világosan ugyan éppen nem értették. Anyánk eszközzé vala téve, én voltam a cél. László öcsém, kinek gondolkozása s minden érzései egykor teljesen egyezének az enyéimmel, most pedig teljesen ellenkezének, vaktában kíváná a magam megadását, s barátságát a vakon-engedéstől függeszté fel, s kényszeríte kimondanom, hogy én, ki uralkodást sem űzni, sem tűrni nem akarok, azt drágább áron fizetném, mint amit adhatnék. A kedvetlenségek nőttek, nem fogytak, s minthogy szelíd szerek nem használának többé, ideje vala nem várt csapás által akasztani el a mesterségesen szőtt bordát. Nékem egyetlen óhajtásom az vala, hogy nyugalomban élhessek s foghassak hozzá valaha dolgaimhoz; erre pedig az egyetlen út a házasodás.

25

Konyáron, Debrecen mellett, július 25-d. éjjel engemet a csonkúlásnak egy könnyebb neme sujta meg. Kedves barátom, doktor Szentgyörgyi József úr kikapa bajomból, de intvén, hogy vigyáznék magamra; egy második elölhetne. Mihelyt túl valék a bajon, elvégeztem, hogy egy útat teszek két esztendő olta nem látott barátimhoz s mentem. Minek, azt senki nem gyanította.

Meggyőződve azeránt, hogy kívánságimat senki más úgy, mint Sophie ki nem töltheti, Kázmérba mentem fel, hogy kilessem, felejthetném-e vele az ifjú szép emigránst, kitől magát elrántatni öt esztendő olta semmi tekintetek által nem engedé; és ha a dolog jól indúlna, mindazt megtenni, amit az idő enged. Anyám őtet annyira szereté, hogy midőn Regmecen múlata, egész hetekig nem ereszté el magától, s így biztosan lehete reménylenem, hogy lépésem megnyeri javalását.

26

Lajos napja előestvéjén (aug. 24.) értem oda. A grófné s Sophie és Marie a kertbe akarának lemenni, mert a nap meleg volt az összeolvadásig, midőn szekerem az udvarra befordúlt. Mint a ház gyermeke megpillantására, ki nem-várva jelen meg két esztendei távolyléte után, úgy kiálta fel mindhárma, amint meglátott, s míg cselédem szekerem ajtaját megnyitotta, Sophie már mellettem állott.

- Ferenc, s mikor megy el tőlünk? - kérdé.

- Köszönöm a szíves fogadást, édes Sophie - mondám -; s mióta szokás így látni vendéget?

- De a testvér nem vendég - felele Sophie; s azalatt anyja s öccse is előttem állának.

Sophie úgy hitte, hogy az ő valójában van valami, ami engem tőle visszatól, ámbár vele, mint barát barátnéval s testvér testvérrel, megférek, s elfoglalva lévén, hogy őtet és engem külön választ a sexus, az eszébe sem jutott. Bánása velem így annál szabadabb, tartaléktalanabb volt. - Jőjön - úgymond -, menjünk atyámhoz, nemsokára rájő hideglelése, s akkor magában szeret maradni.

A grádics közepén, hol vele, a testvéri familiaritás szerint, nem karon, hanem kézenfogva lépdelgeték, megálla.

- Édes Ferencem - mondá itt -, nem is tudja: amit mindég jövendőlgete, megvan; két hete, hogy itt Párizsból a jelentés: Etoile megházasodott. Lábra akarván állítani minden vagyonaiktól elesett szüléit és az egykor fényes házat, elvevé egy gazdag polgár leányát.

Soha én kedvesebb hírt nem hallhattam, soha én jobb órában Kázmérba nem jöhettem. Azonban érzéseim meg valának osztva az öröm és a legszínetlenebb szánás között.

- A csapás rettenetes - mondám -, és enyhűlést neki csak az a gondolat adhat, hogy ezt várnunk lehete, várnunk kelle.

A hideglelés paroxizmusa ma hamarább jöve a grófra, mint várák, s midőn belépénk, már vetkőzteté inasa. Megcsókolám kezét, ő nem engemet, de megkövetve; sőt mihelyt lefekvék, kért, hagynám magát, s múlassak a grófnéval s gyermekeivel. Azok jöttek. Sophie pedig engem egy ablakba vona, s ott önté ki keblembe szíve panaszait.

Fukarkodám éltem legszebb gyönyöreivel, s az utolsó cseppig akarám kiszörbölni, amely édes kelyhet nekem itt a Gondviselés annyi szenvedésemért nyújta. Sophiet a maga tiszta asszonyiságában akarám végig meg végig nézni, melynek most új kecseket ada a mély fájdalom.

Huszonnégy óráig vittem úgy dolgaimat, hogy Sophie semmit nem sejte meg szándékomból, s ezt a melegebb, szabad közelítést, melyen el nem foglalt elmével felakadt volna, most a baráti, testvéri részvételnek, szánásnak tulajdonítá. Én másrészről örvendék, hogy ő meg nem sejtve kelepcéimet, éppen ezen megtévedése által tapada inkább meg inkább belém. Eltűnt volna tartaléktalansága, ha meggyaníthatta volna, keblem mit forral.

Visszajövén estvéli sétálásunkból, a két leánytestvér engem magamban hagya. Még nem szólok, mondom magamban; ily szcénákat az istenek csak egyszer adnak az életnek; s újra elmondván, hogy nem szólok, összekulcsolt karral egy kommódhoz támaszkodám, midőn megnyílék ajtóm, s Sophie belépe.

- Sophie - mondám, ki nem bontván karjaimat egymásból, s helyemből ki nem mozdúlván -, jőjön csak ide.

Ő fel nem akada a szokatlanságon, mely ha testvéri viszonyunkban nem találna mentséget, neveletlenségre mutatna, s megálla előttem.

- Édes Sophie - mondám, még mindig összekulcsolt karral s megtámaszkodva -; ismer engemet és a zavart, melyben házunk most áll; de ismeri lelkes és jó, bár megtévesztett anyámat is; végye mindezt együvé s mondja meg nekem, összeköthetné-e életét az én életemmel?

Sophieben az a gondolat támada, hogy én produkálni akarom, ami felől tegnap folyt a szó.

- Nem, édes Sophie - mondám sárgára, zöldre, pirosra, fejérre egymás után változó színekkel -; én egyenesen azért jövék, hogy lássam, reménylhetek-e.

Míg zavarodásomból magamhoz térheték, Sophie - anélkűl, hogy emlékezhetném, miként - eltűne előlem. - Szégyelve gyengeségemet, hogy erős feltétem mellől eltántorodhatám, s hogy amit tettem, ily balogúl tettem, sebes léptekkel járék fel a szobában s akartam volna, nyeljen el a föld. Életemnek ez volt egyik legkínosabb pillantása.

A Sophie szemeiről éppen ez a nem-készűlt vallás kapta le a hályogot; most érzé ő, hogy a tegnap olta eránta mutatott meleg szánás valami egyéb vala. Összefutának lelkében a barát, testvér, szerető ideái, s azzal a tettetést nem ismerő lélekkel, mely neki nem eltanúlt, hanem természettől vett tulajdona, jön s megszólít:

- Ferenc, s hol fogunk lakni?

Mint elébb a színek arcomon, úgy változának most, úgy csaptak által egyikből a másikba érzéseim a magam vádlásából a legindúlatosabb örömébe, triumfusába. Megragadám a három esztendő olta minden mások felett becsűlt leányt, s ki nem eresztém rengő karjaim közűl, míg a szót kimondta. Akkor kifejté magát karjaimból s ment.

Nem lelém többé magamat, nem leheték többé nélküle. Jött ismét.

- Izenet atyámtól: ő inkább barátod, mint hogy veled a szokott úton mehetne. Nem te fogsz vele szólani; ő fog veled. -

A nemeslelkű ember meghallván hitvesétől, amit ennek Sophie monda, felűle ágyában, s összetapadt tenyerével égre tekintve ezt mondá:

- Mondjátok meg Ferencnek, senkinek nem inkább, mint neki; ismerem őtet; a lyányom szerencsés lesz.

27

Debrecennek vevém útamat, hogy hírt vihessek báró Vay Miklósnak. Ez magán kívűl volt örömében.

- Gyönyörű gondolat! - kiáltá -; ebédelj nálam holnap, hogy tudathassam gróf Batthyány Aloyzzal, hogy ez azt tőled hallhassa.

Anyámnak nem vala lélekzete, midőn a hírt hallá.

- Hiszen én mindég szerettem Sophiet! - mondá, megállapodva minden szón, s ment, elmondani, ami történt, egy szeretett rokonának.

28

November 11-dikén Kázmérban én azon órában léptem az esketŏ plébánus elébe, midőn nagybátyámat, consiliarius Kazinczy András urat Berettőn Zemplényben, hol lakott, temeték. Ritka adományú, nemes érzésű, közönségesen tisztelt férfi, házunknak örök dísze.

Ipamat kérte anyám, szenvedné meg, hogy nála maradjak, míg maga jön értünk s leviszen. Így én két holnapot töltöttem ott. S míg én papirosaim közt űlék, feleségem fél napokat tölte mellettem némán, vagy énekében önté lelkét lelkembe. Sophie nekem, és sok esztendőkig, nem feleségem volt, hanem szeretőm, még akkor is nem feleségem, hanem szeretőm, midőn gyermekemet tejével táplálta. Feketébb és kedvesb színű fonalakból soha ember életét a párkák nem fonták, s így még ma is, öregségem végnapjaiban; s hogy én bajaimat ily lélekkel viselem, az nem hideg bölcseség, hanem hála érzése.

29

Boldogságimat nevelék távoly lakó barátim levelei, s ezek közt főhelyen állának, amelyeket Ninitől vevék. Kis a maga barátságának egy francia ízlésű ódájával tevé fel koronáját, mellyel menyegzőmet tisztelte meg; Szemere sűrű levelezésbe fűzött magával, még minekelőtte őtet látám; érzésem, gondolkozásom, ízlésem egészen egy vala az övével, s vele együtt a Triász két más tagjai, Horvát István és Vitkovics, még ma is elválhatatlan barátok. Gróf Dessewffy József, még gyermek Kassán és a Koppi keze alatt Pesten, de már akkor is tisztelt gyermek, most megkoszorúzva rózsákkal és polgári koronával, barátságába fogada. Felejtve a világtól, s felejtve a világot, én ezek társaságában élék. Teljesedve látám, amit legkevélyebb reményeim óhajtottak, s midőn fejeink felett szikrázott és csattogott az ég, s Austerlitznél három nagy ország sorsa forgott kockán, én csendesen élék a szerelem és barátság védő szárnyai alatt, bár rettegtete hazám sorsa, melynek saját vesztemmel is örök állást óhajtottam.

FOGSÁGOM NAPLÓJA

1794. december 14. Vasárnap. - Szombat és vasárnap közt egyszerre fagyott meg a sár, s oly keményen, mintha a fagy két hét előtt állott volna be. Szombaton még irtóimnál voltam, közel az 1791. épülni kezdett házamhoz a liget előtt; vasárnap egész nap írtam. Az anyám estve álmos volt, s sietteté a vacsorát, hogy lefekhessen. Én is lefekvém József öcsémmel.

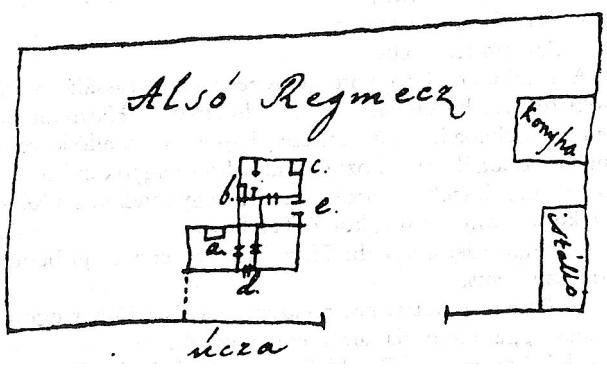

Az anyám az *a.* betű alatt feküdt, én a *b.* alatt, az öcsém *c.*

Midőn az anyám már csaknem elszunnyada, két szobaleánya elijede, hallván, hogy ablaka rostélyát, a *d* betű alatt, valaki megcsapta. Hallá a csattanást a szomszéd szobában az anyám is, s úgy hívén, hogy vendég jöve, parancsola, hívják elő a szakácsot, vacsoráljon a vendég, s feküdjék, mert maga nyugodni kívánt.

Az egyik leány ment a gyertyával megnyitni a pitvar ajtaját az *e.* alatt, s elsikoltá magát, midőn egy ulánus tiszt a Terebesen fekvő báró Mészáros János generális regementjéből, főhadnagy Ehrenstein, linzi póstamester fia, a pitvarba belépett, két ulánus közlegény pedig kivont karddal az ajtónál megállott.

- Hol Kazinczy úr? - kérdé a tiszt. A leány azon szoba felé vezette, hol az öcsém feküdt. A leány vitte a gyertyát, s a tiszt utána.

- Herr von Kazinczy - monda a tiszt az öcsémnek -, ich habe Befehl Sie nach Ofen zu begleiten. Kleiden Sie sich, wir müssen alsogleich fort.

- Wer? - kérdé az öcsém.

- Sie, Herr von K.

- Welcher Kazinczy?

- Herr Franz Kazinczy.

- Das bin ich nicht.

A tiszt majd lerogyott ijedtében; mert cassálás vala neki ígérve, ha elszalaszt vagy eltéveszt. - Harmadnap óta egy gubába burkolt embere a kapunk előtt álló korcsmában iddogált, tudakozódván, otthon vagyok és vasárnap otthon leszek-e, tartok-e töltött fegyvereket, s a feleleteket naponként megküldé Terebesre.

- Und wo ist denn Ihr Herr Bruder? er war ja heute noch zu Haus.

Az öcsém mutatta, hol fekszem, s a tiszt jött, s egész nyájassággal elmondá, amit az öcsémnek.

- Ich komme auf Befehl Sr. kön. Hoheit des Erzherzogs Palatinus (Sándor Leopold), Sie nach Ofen zu begleiten.

- Ich unterwerfe mich den Befehlen Sr. kön. Hoheit - mondám egész nyugalomban -, wann wollen Sie, dass wir aufbrechen?

- Ohne aller Verschub. Es steht Ihnen frey alles, was Sie zu Ihrer Gemächlichkeit nöthig haben, mitzunehmen; nur müssen Sie Ihr Geld mir übergeben, das ich gegen eine Quittung zu übernehmen den Befehl habe, so wie alle Ihre Schriften.

- Und wie viele Wägen haben Sie fertig, Herr Oberlieutenant?

- Sie fahren Ihren Wagen und Ihre Pferde bis Ujhely; dann gehen wir mit Vorspannspferden. Schriften, die Sie nicht mitnehmen können, versiegle ich, und es wird jemand hinausgeschickt, sie zu übernehmen.

Midőn én öltözni kezdék, az anyám a pitvarból a szomszéd szobába lép, úgy ordítván, mint az oroszlánanya, kinek kölykeit elszedték:

- Fiam, Ferenc, az Istenért!...

- Édes asszonyám - mondám -, látja, hogy én nyugva vagyok, ne rettegjen asszonyám, nem telik bele két hét, s itthon leszek megint. - Szavam az anyámat elcsendesíté.

A szoba hidegecske volt, s a német örült, hogy megkapa; az neki elég volt. Így én alkalmat és időt kapék szerelmes leveleim csomóját író szekrényemből kivenni, és az ablakon kitenni. Titkon megkérém az anyámat, hogy azokat vegye gondviselése alá, míg haza érkezem.

A tiszt megengedé, hogy némely barátimtól búcsúzzam, de céduláimat elébb meg akará olvasni, amit én nem ellenzettem.

Tizenkét dzsidás ulánus által kísérve így postakocsimon négy szép lovaimon Újhelybe beértem. Töretlen lévén az út, menésem lassan folyt, s éjfél vala, midőn Újhelybe a kispiac fogadójának felső szobáiba beszállíttatám. A hold oly tisztán világíta, mint ködös időben a nap.

December 15. - Estve öt órakor kapitány Zsigárdi úr ugyanazon regementből Szulyovszky Menyhérttel, Jelaschich gyalog magy. regementbeli kapitány Ivánkai Fekete pedig Tancsics Ignáccal lépe be szobámba. A nádor ezt a kapitány Feketét küldé elfogatásunkra Budáról, s ő fogta el Tancsicsot, a még akkor gyermek gróf Sztáray Albert udvari tanítóját Nagymihályt, Szulyovszky Menyhértet pedig tulajdon házánál Rákócon. - A példátlan keménységű hidegben nem elébb, mint reggeli három óra felé érénk Liszkára.

December 16. - Tiszteink vigyáztak, hogy egymással titkon se szólhassunk, s a szekereken mindhármunk külön üle a maga tisztjével és két katonájával; de Szulyovszky valahol hozzám férhete, kért, könyörgött, el ne áruljam; emlékezzem, hogy eladó leányai vagynak. - Hagyjon békét, urambátyám, mondám neki; én ismerem magamat, s magamért felelek: de azt is kimondom, hogy urambátyám lesz az, aki engem és magát elront.

Ebédre Szerencs, hol az ex-apáca báró Sennyei kisasszonnyal együtt evénk; ő Pest felől jött. Éjjelre Köröm.

December 17. - Ebéd Keresztes, éjszaka Kály.

December 18. - Ebéd Árokszállás, éjszaka Hatvan.

December 19. - A kegyetlen tél miatt senki sem utazott, én pedig mindég azt óhajtám, hogy ismerősöket találjak elő, vagy olyanokat, akiktől hallhassak valamit, akik hírt hozhassanak az enyéimeknek, hogy láttak.

Kerepes előtt, a gödöllői erdőben, egy pataki tógátus gyalog méne innepi legációjába.

- Hova megyen az úr? - kiáltám neki a kocsiból, a tisztecske oldala mellett. Felelt.

- Hát a tekintetes úr hova megyen?

- Nem megyek én - felelék -, hanem menettetem. Köszöntse Prof. Szent-Györgyit. - A szót Szulyovszky nevetve hirdeté el Zemplényben, s azt a dévajkodók sokat emlegetik.

Kerepesen a szekérszín alatt kiszállánk szekereinkből, s a többi szaladt a meleg szobába; én ott maradék, mert megpillantám Borsod vármegyei főszolgabíró Pogány Ádám urat, s reménylém, hallhatok tőle holmit, amit tudnom használni fog. Ez, nem látván vasat rajtam, hamis hírnek vélé, amit Pesten hallott, hogy én is elfogattattam. Úgy tettem, mintha semmit sem tudnék, s kérdém, kiket fogtak el hát? Kezembe adá az elfogottak neveiket és a causar[um] reg[alium] director actióját ellenek. Azt Németh közönségessé tette, hogy a publikum elcsendesíttessék. Kérém Pogányt, múlasson addig, míg a két írást egy útitársammal a szobában megolvashatom.

Szulyovszky is megolvasván a két írást, felkiálta:

- Hála Istennek, ha ez a delictum nyomoztatik, úgy ő ment, mert vétlen. - Ugyanezt mondám én, ugyanezt Tancsics. Kapitány Fekete megtámadá Pogányt, s fenyegette, hogy beadja: de hallván, hogy a direktor ezt a két írást maga szélesztette el, s látván, Pogány bennünket nem ismerhete foglyoknak, elcsendesedett; neki elég volt, hogy parancsát teljesítette.

Fekete ebéd után mindjárt indult, egy óra múlva Zsigárdi és Szulyovszky, ismét egy óra múlva Ehrenstein és én. Meg vala hagyva Feketének, hogy Budára együtt ne menjünk be.

Még én ott valék, és már csak magam, midőn jő Fáy János és Soós György, mindketten Pestről, Kassa felé. Ezek is beszélék, kik fogattak el, és hogy Pest és Buda zúg; nem hiszik a mesét, s a dolgot csak a terrorizmus munkájának tekintik. Fáytól hallám, hogy az anyja testvérének férje, locumt[entia]lis secretarius Fodor József, kit jól ismertem, magát Dormándházán, ipának báró Sághy Mihálynak házánál, keresztüllőtte s a Csősz árkába temettetett. Ki vala küldve a tiszt, hogy Fodort fogja el, s éjjel akara indulni. Fodor elébe terjeszté, hogy ő beteg; a hideg iszonyú; induljanak reggel. Éjfélig kártyázának. A tiszt mélyen elalvék, Fodor kiillantott, s a kémény alatt szívének szegzé puskáját s halva dőlt el.

Szulyovszky és Tancsics a Duna szélén állának szekereiken, midőn én oda érkezém. Mindég hírek után vágyván, kértem Ehrensteint, térne be a kávéházba velem, mert fázom. A Kemniczerébe, tehát, hol a hídra szokás menni, bémenénk.

Szent-Iványi Benedek kir. fiskális, Rátonyi Gábor, és egy ismeretlen abba hagyák a kártyát, s éppen házaikhoz akarának menni, midőn beléptünk. Szent-Iványi összecsókolt, Rátonyi, ludasnak érezvén magát, nem. Ezt megvetéssel néztem. Én, ha ludas voltam volna is, megöleltem volna barátomat, fogva látván.

Tíz óra vala midőn csónakra tevének bennünket s párnazsákjainkat, s Budán a Duna vártaházában váránk a rendelést, melyikünk vitessék. A sok pór német sereze, dalla éktelenül. Én Regmec olta csak pillanatokig aludtam, s itt eldőlék a sok német közt, s mély álom nyoma le. A lárma egyszerre lecsendesedett, midőn a káplár meghozá a hírt, hogy Tancsics vitessék. Egy óra múlva Szulyovszky indult.

- Domine frater, sit forti animo, nihil fateatur - sugá nekem, midőn ment.

Engem tizenkét óra után ére a sor. Csikorgott kerekem a jeges hóban, midőn a vár dombján s az utcákon elmenénk. Végre a franciskánusok klastroma előtt megállánk. Szekeremről hallám mint nyitják a zárakat. Minden hatodik lépésre a folyosón más meg más katona, puskával, s fejét a fejér szűrkámzsájába burkolva. Kapitány Novák úrhoz vezettek, ki itt Sztáray-regementbeli főhadnagy Astleitnerrel és a két civilis commissariussal Kramerlauf és Bschérer budai polgárokkal együtt viselé a felvigyázás terheit.

- Herr von Kazinczy - mondá Novák, nyájas arccal -, Sie müssen erlauben, dass man Sie visitiere; dies ist mir auf das strengste befohlen.

Két közember letérdelt lábomhoz, s végigtapogatta egész testemet s minden ruhámat. Kivált zöld magyar mentém gallérát motozák nagy gonddal; jele, hogy valakinél kés vagy plajbász találtatott. Nadrágom céklaszínű, zsillém fehér, s mentémre egy vattával vastagon béllelt úgynevezett setétzöld Kutscherpelzet öltöttem fel, kiprémezve medvével.

Nem találtatott nálam semmi tiltott portéka. Ehrenstein áltadta volt pénzemet a kapitánynak, az pedig abból nekem öt forintot azon jelentéssel ada kezemhez, hogy többet adni egyszerre nincs szabadságában; ha elfogy, szóljak. - Most pedig jőjjön az úr - mondá -, késő az idő.

Akkor a kapitány (Novák) s Kramerlauf elkísértek az alsó sor első numerus alatt álló szobájába.

Míg mátrácomat, párnáimat kiszedték, én eszmélet nélkül igen sebes lépésekkel jártam fel s alá, innen az árkusokon.

Vonassa le az úr a csizmáját - mondá Novák. Mentem az asztal és az ágy közt, a gyertya árnyékot vete oda, ahol az X jel áll, úgy, hogy szemem nem láthatá, hogy ott lánc van a földre vetve. A lánc megcsördült lépésem alatt, s elborzadtam. De egy perc alatt elmúlt rettenésem; tudtam, hogy azt viselnem kell. Levetkeztettek, s a kapitány megkövetett, hogy a láncot lábamra kénytelen tétetni.

Imhol az épület alsó sora:

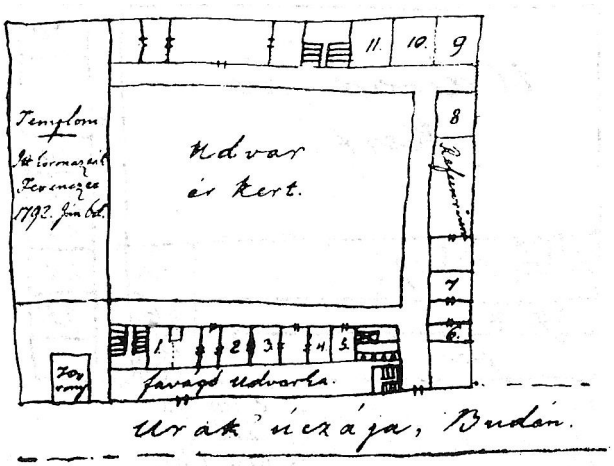

1. *Kazinczy.*
2. *Verseghy.*
3.
4.
5.
6.
7.
8. *Szulyovszky 1795 március óta*
9.
10. *Szulyovszky december óta márciusig.*

Feltevék azt; a másik vége le vala srófolva a deszka gerendájához. Alig zártak el s már aludtam, s egész reggelig. Oly nagy vala lankadtságom az öt napi útban.

A lánc oly rövid volt, hogy nem tehettem többet két lépésnél. Panaszolám kapitány Nováknak, hogy ha így leszek sokáig lesrófolva, el kell vesznem. Almásy Pál excellenciája levéteté rólam a vasat és mindenkorra, de hogy bíráim elébe lépvén, mindég postavasban jelenjek meg, mint a tisztek a profósnál. Ez történt december 25-dikén.

A felső sor képe ez:

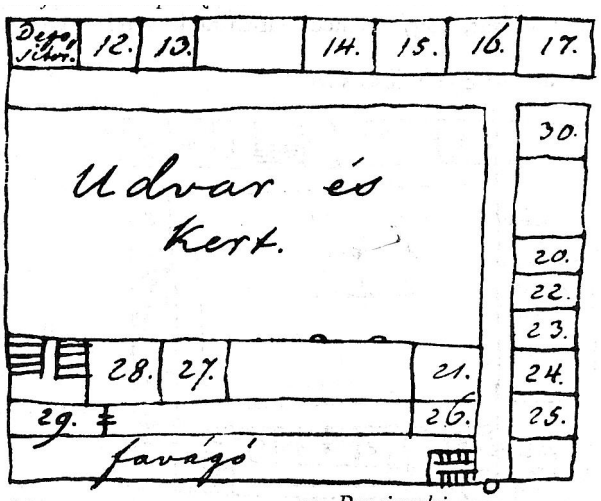

12.
13.
14.
15.
16.
17. Szlávy Ivann.
20. Szulyovszky.
21. Vrchovszki.
22. Paul Őz.
23. Prusinszki.
24. Lukács.
25. Rosti Paul.
26. Kopasz.
27.
28.
29.
30.

December 29. - Kapitány Novák jelentette, hogy kérdőre fogok vonattatni. Öltözzem tehát, és vegyem fel a postavasat. Franciakék mentében és nadrágban, de amelyben a kék szín közé fejér szín is volt tarkásan elegyítve fejér piquet lajblicskával, s két hetes szakállal, boglyos fejjel, készen várám az órát. Jobb lábamra s bal kezemre fel volt téve a lánc. Hét katona puskásan a refektóriumba vezete, kapitány Novák után.

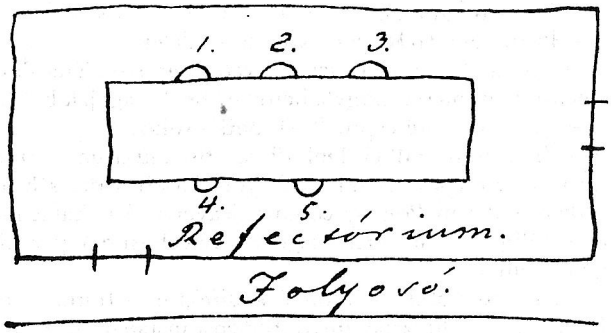

1. Protonotar. Mikos László.
2. Proton. Somogyi János.
3. Vicepalat. Berzevicz y András.
4. Consil. Bay Ferenc.
5. Causarum. regg. magister. Nyéki Németh János.

Belépvén a folyosóról, a katonák kifordultak, s én a Bay Ferenc háta megett állottam meg, meghajtván magamat, minden szó nélkül. Bay jobb könyökén nyugtatta fejét, visszapillanta, s elborzadva kapta el fejét. A direktor balját áltvetette a szék karján, s hidegen néze s véremet szomjúzva. Jobbjában egy levelet forgatott, s verte az asztalhoz, mintegy játszva vele, de hol a

pecsétet mutatva, hol az adresst. Berzeviczy megilletődöttnek látszott. A kövér Somogyi nyugalomban. Mentéje felébe egy Überrockot vett fel, félvén az elhűléstől.

Lobogó hajam közt még akkor egy ősz szál sem volt, s kicsiny lévén termetem, a félszemű Mikos engem jurátuskának gondola. A direktor inte, s Mikos hozzáfoga a faggatáshoz.

- Domine Perillustris, quod est nomen?

- Franciscus Kazinczy.

- Unde?

- Quot annorum?

- Quae conditio?

- Cujus religionis?

- Protestans Helv. confessionis - felelék.

- Domine Magnifice, scribat, reformatus - kiáltá Bay, s elértettem intését, hogy a heroizmusnak hagyjak békét.

- Quare est interceptus? - mondá Mikos.

- Ex actione Mfici Dni directoris causarum regg., quam in Kerepes mecum Ord. Jud. Nobil. Cottus Borsodiensis Adam Pogány communicaverat. Scio catechismum aliquem hic queri. Ego de catechismo tali nihil quidquam scio.

- Dne spectabilis - mondá a direktor - fuitne cum Francisko Szentmarjay in Károlyiensi installatione?

- Fui, et meo curru vectus est Patakinum.

- Et qualis haec est epistola?

- Mea, ad Szentmarjay. Sed cum ad eum nullas unquam alias literas scripserim, constare mihi debet, in his nullam aliam contineri petitionem, quam ut mihi opera Klopstockii a Bibliopola mitteret.

Minden faggatottnak adtak egy rotae diabolust, s nekem Bayt, talán hogy mindketten kálvinisták valánk. Ez most hozzám fordult:

- Édes öcsémuram, mi osztályos atyafiak vagyunk, s öcsémuram tudja, hogy én öcsémuramat gyermeksége olta nagyon szerettem. Erre a szeretetre, erre az atyafiságunkra kérem, valljon meg mindent; mindent tudunk, mindent; nincs ideje tagadni.

- Köszönöm a méltóságos úr kegyességét, de én semmit nem vétettem, s így nem is vallhatok.

Erre Berzeviczy a tótos pronunciatióval, mely a hosszú vokálist is röviden ejti:

- Domine spectabilis frater, scimus omnia. Per quinque vulnera Jesu Christi oro sp[ectabi]lem d[omin]um fratrem, non se destruat, non se reddat indignum clementia Optimi Principis, fateatur quod facit.

Én állhatatosan megmaradtam a tagadás mellett, s visszaküldöttek a szobámba.

1795. január. - Ágens Nizsnyánszky úr nekem egy butélia tokajit külde január. 3., 5. pedig biharvármegyei viceispán Péchy Imre bejöve klastromunkba a tisztekhez, tudakoztatta, nem lehetne-e valamiben szolgálatomra. Megköszöntem gondjait, s arra kértem, hogy adasson könyveket, mert én úgy hívén, hogy két hét múlva otthon leszek, semmit sem hoztam mást,

mint a Horác Epistoláit és Musariont, a Wieland Gráciáit, és az Ábel halálát. Ezeket január 17. kezembe adák; hihető, hosszas vizsgálgatás után, ha benne nem lelnek-e titkos jegyzéseket.

Január. 22. nappal levették rólam a láncot, 24-dikben éjszakára is. E nap olta máj. 8-dikáig nem vala rajtam vas, ha nem ha faggatás alá vittek.

Januárius 30. - Kérdőre ismét, s ma már harmadikszor. Bátran viselém magamat, de annyira magamon kívül, hogy ámbár tudhatám, hogy Almásy Pál excellenciája mint ezen királyi tábla deputációjának praesese, nem középben ülne, hanem felül, a kövér Somogyit mindég excellenciáztam, úgy hívén, hogy ő az az Almásy. Midőn mindent tagadnék, direktor Németh magához int:

- D[omin]e Spect[abilis] veniat huc. - Noscit hanc scripturam?

- Nem ismerem. - Mintegy három ív teleírva. Végigforgatja. - „Melchior Szulyovszky." - Nem álla meg. Vissza az első lapra. Ott Szulyovszky elmondá, hogy 1794 juniusban Hajnóczy hozzá küldé Szentmarjay Ferencet, azon izenettel, hogy írja le a cathechismust, s azt adja által nekem: „Ego in congregatione Ujhelyiensi Franciscum Kazinczy evocavi ad habitationem meam; venit ad Rákoc; descendimus ad hortum. Tum ego: D[omin]e Frater..."

Erre én:

- Non est necesse, ut lectionem magnifica dn. vestra continuet; dicam totum, nihil enim interest aliquid tacere. Ni me Szulyovszky per liberos suos rogasset ne revelem, dixissem omnia sub primo examine.

Örült ez az istentelen Németh, s elhalmozván magasztalásaival, kért, adassak a kapitánnyal tintát, papirost, tollat, ollót (ezt mind előszámlálá):

- Sed non est satis dicere quid fecerit, quid sciat: addat cogitandi rationem de rebus publicis, de revolutione Gallica, etc.

A bohó ember azt hitte, hogy én olyan vagyok, mint ő.

Berzeviczy András úgy mondá Koczok István lőcsei prókátornak, ez pedig önmaga nekem, hogy midőn Szulyovszky még ezen harmadik faggatás alatt is semmit sem valla, a deputáció abban egyezett meg, hogy Szulyovszky, ki 1790. és 1792. Zemplénynek diaetai követe volt, szenvedései és nem érdemlett gyalázatja pótlásául consiliariusi titulust kapjon. Ekkor rólam folya a szó, hogy mit kapjak én jutalmúl. S midőn ezeránt tanácskozának, Szulyovszky a direktort magához kéreti, lábaihoz borúl, kezeit csókolja, s mindent megvall magára és rám. - S itt el kell mondanom, mi történt a körmöndi plebánussal.

Ez béfogattatván s kérdőre vétetvén, megátalkodva egyre tagad mindent, ő sem nem láta semmi cathechismust, sem gróf Zsigray Jakab neki oly felől soha semmit nem mondott; itt valami tévedésnek kell lenni, melyet ő nem ért. - Ijesztik, hogy confrontáltatni fog Zsigrayval. - Sőt kívánom azt - felele a pap. A papot félreviszik, Zsigrayt előhozzák.

Zsigray állítja, hogy a catechismust a pap áltvette, leírta, s elmondja hol, s miképpen, s mit monda ő, mit monda a pap. Előhozzák a papot, s Zsigray mindezt szemébe mondja, a pap csudálkozik, s felkiált:

- Quid impellit Illustritatem Vestram ut contra me tanta cum impudentia mentiatur?

A nemeslelkű Zsigray szeméről lehull a fátyol; látja, hogy rajta áll barátján segélleni, s kéri bíráit, vitessék ki a papot. Az megesvén, visszavonja szavát, s azt vallja, hogy ex perplexitate hazudott rá. - A pap veres övet vive haza.

Január 31. - Fát hányának az utcáról a favágó udvarára, s evégett megnyiták a kiskaput. Mindég ablakomban állék, míg a kiskapu nyitva volt. Mely nagy vala örömem látván, hogy locumtentiális consiliarius Majthényi László gyalog mene el ott. Nagy barátja vala Hajnóczynak. De Hajnóczy sem vallott.

Február 4. - Beadtam három ívnyi vallomásomat. Imhol némely töredéke, mely emlékemben harmincnégy esztendő után is híven megmarada. Ezt ma írom 1828. auguszt. 24.

„Antequam ad eorum enarrationem progrederer, quae mihi hic proprie dicenda sunt, necesse puto edisserere, quae mihi cum Melchiore Szulyovszky, Francisco Szentmarjay et Josepho Hajnóczy conjunctio fuerit."

Szulyovszky rokonom, egy vármegyében lakunk, úgy szereti a kertészkedést mint én; Szentmarjayt nem ismertem nyolc hónap előtt; Hajnóczyt úgy festettem, mint egy újabb idők Socrateszét. Én tisztább lelkű, nemzete díszéért inkább lángoló, tudósabb, fáradhatatlanabb embert nem ismerek, nem nemesebb lelkűt, nem bölcsebbet.

„Summa rei est, judices sanctissimi, me in lucta amicitiae et legum obsequii, cum tacuerim, prolapsum esse. Subjicio me illarum rigori, vindictam quam poscunt, si me pro patriae occidere oportet, cum voluptate excepturus.

Cum voluptate, inquam; nam [non] mentitum est mihi cor meum, dum in admiratione eorum, qui grandes suas animas pro ea projecerant, laete mihi acclamare consveverat, me etiam, si necesse fuerit, pro ea perire posse."

- Tantum ingenium! - ezt kiálták bíráim, úgy beszéllé 1803. Bay. Bár maradékim lássák, mit nyerhet az ember, ha szépen tud írni, mit nyér, ha úgy gondolkozik, amint illő. Én a legnagyobb, legvilágosabb veszélyben is tisztelettel s magasztalásokkal mertem szólani Hajnóczy felől. A marha Németh csak hallgatva mutatott erántam figyelmet, s talán azt forgatá átkozott lelkében, hogy az a vékony nyak nem ád sok dolgot a hóhérnak.

Bay mondá, hogy Dienes öcsém itt vala, s anyám és nagyanyám (Bossányi Ferencné) egészségesek.

Február 17. - A testi-lelki szenvedések, az elzárt levegő beteggé tevének; orvosom tincturával éltete. Felhozák ebédemet. Én kanalomba csepegtetém tincturámat s csudálkozám, mi dolog, hogy ajtómat nyitogatják.

Aradi István jurátus magyar ruhában s kardosan belép, kezembe adja a certificatoriát, pecsétjét ejtvén felfelé, nem adressét.

- Sua excell. Dn. personalis (az Ürményi József vala) plurimam salutem nunciat Spbli. DVrae et deprecatur, quod in his citatoriis director causar, regg. indebitum DVrae dederit titulum. Expunxit illum sua excell. propria manu, et nunciavit causar. regg. director, ut errorem corrigat, sed illud ob brevitatem temporis describi non potuit.

- Tisztelem őexcellenciáját - mondám neki -, s kérem, ezen gondját légyen szabad azon kegyesség újabb jeléül vennem, mellyel őexcellenciája erántam annyi esztendő olta mindég viseltetett. Én tituluson különben sem akadozom, itt pedig megtanultam mindent szenvedni.

Február 21. - Ágens Nizsnyánszky úr nekem egy butélia tokajit küld. Az üvegre egy szelet papiros volt általkötve e szókkal: Für Herrn von Kazinczy Franz.

Minthogy a keresztnév itt szokatlan helyt áll, és ha csak egy Kazinczy volt fogva, szükségtelen, gyanú támada bennem, hogy itt két Kazinczynak kell fogva lenni. S melyiknek? Andrásnak-e, Péternek, Lászlónak (ki katona, s nem itt ítéltetnék), Józsefnek, Istvánnak,

Miklósnak? mert Dienesről nem gondolkodhatám; tudtam a Bay Ferenc szavaiból (lásd feljebb febr. 4.), hogy ő szabadon vala itt minap.

Február 23. - Ez vala a comparatio napja, s hét katona ismét leeresztett puskák közt vive a refektoriumba, hol bíráink a magok üléseiket tartották. Almásy Pál excellenciája ekkor vala elsőbben jelen.

- Domine spectabilis, inclita Tabula Regia propter impedimenta Danubii transire huc non potuit: haec Deputatio eam repraesentat. Placetne comparere? Et quem deligit suum procuratorem?

- Ego compareo quidem - mondám -, sed cum per fassionem meam sors mea unice a clementia suae majestatis dependeat, puto me patrocinio procuratoris carere posse; ego neminem deligo.

- Circumstantiae dni vrae non sunt notae, constituat aliquem e Pestiensibus.

- Quod si me defensorem habere oportet, mihi perinde est, quiscunque ille fuerit; ego Pestini neminem Advocatorum nosco.

Zaklatának, és sokáig, és miért? hogy lássák, nem olyat nevezek-e, akire gyanújuk lehet. Ez nekik Bécsből vala parancsolva. Az én socrateszi démonom ezt nekem megsúgá. Haszontalan neveztem volna különben is, mert csak négynek vala megengedve, hogy foglyokat védjen: Madách [Sándor], Szabó-Sárói Sámuel, Tóth Pápai Sámuel, és Horváth Jakab uraknak. Az első pápista, az utolsó lutheránus, a két középső kálvinista volt.

Bay látván akadozásomat, a legnyugalmasabb hangon szólala meg:

- Édes öcsémuram, Dienes minap itt lévén öcsémuramért és az öccséért Szabó-Sáróit kérte meg; megnyugszik-e benne öcsémuram?

- Nem ismerem, de megnyugszom - mondám, s visszavittek szobámba.

„Az öccséért" - mondá Bay; Dienesnek három öccse volt, László (a katona), József és Miklós. László felől nem gondolkozhatám az említett oknál fogva; osztán őtet a katonai rang, melyben fiatal korában hamar magasra hágott, egészen elváltoztatá; azt merte ő az érettem kesergő anyánknak írni, meghallván, hogy fogva vagyok, hogy ha vétkezém, ő töri meg felettem első a botot, azaz ő kiált halált rám. Kínos volt nekem az a bizonytalanság, hogy itt József öcsém van-e fogva, vagy Miklós, s feltevém, hogy mindent elkövetek, hogy megtudhassam.

Februárius 25. - Megkéretém kapitány Novák által a fenevad Németh János direktort, jőne hozzám. Azt hitte a gyalázatos ember, hogy vallani fogok valakire, s örömmel jött. Szépen köszönt, de feltette kalapját; szükségesnek látá éreztetni, hogy alatta vagyok. Ugyanazt tette felvigyázó tisztjeinkkel is, kik őtet úgy gyűlölék, mint mi. Reszkete Budán és Pesten akkor tőle minden, s még a palatinus főherceg is kicsiny vala mellette. A királyi rezidenciában lakott, nagy diurnumokkal, s a császár rovására szabadon adá a legfényesebb ebédeket, vacsorákat.

- Domine magnifice - mondám neki -, agens Nizsnyanszky nekem ily cédula mellett külde egy butélia bort, s ez engem azon gondolatra hoz, hogy itt még egy Kazinczy van. Megerősíte gyanúmban, amit comparatiómkor nekem consiliárius Bay monda. Melyik Kazinczy az, József-e, István-e (az András fia), vagy Miklós?

Németh gondolkozék, ha feleljen-e. Végre mondá: *a Miklós*! - Elbődültem. „Immortales Dii! tamen ille puer est!"

Megszánt a gonosz, s kevélyen ezt kiáltá: *Ille non morietur. Iste malitiosus Szlavy János illum seduxit.*

Szép szánás, gondolám; mert az az ő szava: *ille non morietur*! ezt tevé, *sicut tu*. De láttam én, ki kezében vagyok, s elkészülve valék mindenre.

Márciusban. - Egyik ablakom előtt, a favágó udvarkájában, várta álla. Nekibátorodám, s megkopogtatván ablakom üvegét, ezt kérdém a legénytől:

- Földi, csak azt az egyet mondja nekem, hordanak-e még foglyokat, vagy már megszűntek valaha?

A legény háttal álla felém, egy lépéskére az ablaktól. Midőn hallá a koppanást, csak fejét billenté felém, de azt is elkapta. A kérdésre azt felelé egész nekibátorodással:

- B...m a német lelkét, hiszen tán csak béelégli már ennyivel - s ment fel s alá az udvarkán, s nem is néze rám többé. Amely katona fogollyal szóba eredt, megvesszőzék; a kemencefűtőkre, a szobaseprőkre nagy vala a felvigyázás.

Március 6. - A direktor maga hoz levelet Dienes öcsémtől, nekem, és Miklósnak, s márc. 11-dikén megengedtetett, hogy az anyámnak írjak, de a direktorral elébb megolvastatván.

Március 14. - Dienes ma és 20-dikban a klastrom épületében volt tisztjeinknél, a direktor engedelmével. Tudakoztatá, mire volna szükségem. Nehány római klasszikust küld 22-dikben, s 26-dikban Váradra visszatért.

Március 28. - Egy fiatal embert látok fogva ablakomból. Az a 26. numerus alatt tartatott. Én ablakom üvegéhez ütöttem tízszer az ujjomat, mert a K a tizedik betű, azután egyszer, mert az A első, s így nevem minden betüjit; ő pedig szénnel festett a könyvekből kitépdelt papirosokra betűket, s elébb K, azután O, P, A, S, Z, betűk által jelenté, hogy ő budaméri fi, felesküdt prókátorocska. Hamar rajta veszte, s elszedék betűit, s szenet neki többé nem adtak.

Március 31. - Prókátoromat Szabó-Sárói Sámuel urat tegnap hozák hozzám, nem tudom minek, mert meg nem engedék, hogy vele tanú nélkül szóljak, s vígyáztak minden mozdulásainkra. Ma pedig egy levelet kapék a direktortól, melyet szerencsés valék később haza is küldhetni, s így ma is bírom. Imhol az betűről betűre.

> Detectum est quod in Comitatibus Szathmariensi, et Bihariensi, prout etiam Transylvaniae cathechismi nunc etiam propagentur, (ezt hinni bolondság volt volna, hazudni nekem, és talán az udvarnak is Német Jánoshoz illő istentelenség) et disseminentur. - Si possunt, succurant Patriae. - D. Gáspár accepitne copiam cathechismi? Quid scit Splis DVra de Cassoviensibus, aut Bihariensibus, et Transylvanis ubi Vesselényi (Miklós felől tudakozódik; szerették volna megkapni). -
>
> Scio quod Patriae et propriam sui conservationem cordi habeat. Ideo in omnem casu ingenuam confessionem praestolabor et sum
>
> addictissimus
> Nemeth C. R. D. mp.

A gonosz ember szerette volna bajba süllyeszteni a nemzet felét, mert a sok többet adhat, mint kevés s a sokak elfogattatása inkább bizonyíthatta volna, hogy rá szükség van, és hogy ő a hív. Tudománykája felől álljon itt, bár itt nagyon idő előtt, egy történet; mert vérszomját sok tettei fogják hirdetni.

Az elfogott Szén Antalnak egy levelet külde a testvére, Károly, a Balaton tájékáról, nem tudva még, hogy az fogságban ül. A levelet a posta Némethnek béadá. Erre elfogák Károlyt, s a

gárda épületében vonák kérdés alá. Szlávy György a kérdéseket s feleleteket az ajtón hallgatá. - Az elméjében megtébolyodott Szén Károly azt írá a bátyjának, Antalnak, hogy ő leül a víz szélén, s pálcája végébe szúr egy szeget, s megrántván a pálcán végig menő drótot, azzal lövöldözi a legkövérebb zöldbékákat, kiket kövérségeiknél fogva királynak, királynénak, az apróbbakat hercegeknek, grófoknak nevez. Ez veszedelmesnek látszék az új Caraffa előtt, s Szén Károly esztendőkig sanyargattatott a levél miatt.

Et audiat Szén, quid hoc est in his litteris: Tu es meus *Dey*. Quid est *Dey*?

Szén. - No, dne magnifice, Túnis, Tripolis, Algir.

Németh. - Quid, quid? qualem lingvam loquitur?

Németh sem azt nem tudta, mi a *Dey*, sem azt, hogy Afrikában van ország, melyet Tunis, Tripolis, Algirnak hívnak.

Ez a Németh egy kisded, hasas emberke volt, orcáját gyönyörűen pirosra festette a bor és a szerelem a maga rozsda vagy szederj színével. Minden szava, tekintete, mozdulása festette a semmiből érdem nélkül felment bitangot.

Április elsőjén. - Sorra betegedénk az elzárt szobákban, s tisztjeink, kivált a nemeslelkű Novák, őexcell. Almásy Pál úr által, kivitte, hogy ajtaink a seprés alatt kinyittattak, ablakainkból egy üveg kivétetett, s olykor sétálni vittek a folyosóra, mely velem négyszer történt meg.

Az én ajtómmal általellenben állott a Verseghy Ferencé, s ápril. első napján, nyitva lévén az ő ajtaja is, megpillantám őtet. Gömbölyű szakálla veres volt. Francisce Ahenobarba! kiáltám neki, de a tisztem elmozdíta bennünket azonnal az ajtótól.

Ez a rossz ember szörnyű alacsonyságokkal vitte szerencsétlen esetét; sírt, nyivákolt, szent énekecskéket énekelgete. Éjjel az ajtó zárához tartám számat, s ezt súgám neki bátorítására: Pejusque leto flagitium time, s ezt hangosan énekelve, hogy ha megszólítanak is, azt hazudhassam, hogy én Horácból énekelgeték, s csak unalmam elverésére.

Április 6. - Sétálni először vittek ki a folyosóra - 7-én Szabó Sárói úrhoz a hadnagy Astleitner szobájába. - Első villám és dörgés.

Április 8. - Ma hozák hozzám processusomat azon parancsolattal, hogy azt egy levelemmel küldjem vissza, melyben írjam meg prókátoromnak, meg vagyok-e elégedve feleletével, vagy nem, s mit tegyen másképpen, mit adjon hozzá.

Nem csudálkozhatom rajta, ha az olvasó nem fogja hinni, amit mondok, de mondom, mert a legtisztább valót mondom. Szabó-Sárói huszonegy paginán mutatta meg, hogy ez nem-casus criminis laesae majest., prout id in processu contra Joannem Lackovics decurrente uberius demonstratum est; non casus crim. laesae majest., etiamis incattus ex inscitia legum se illud commisisse credat...

A direktor ezen 21 lapból a 20. lapot kivágatta, de oly oeconomus ember vala a kiszelő, hogy mivel a 21-dik lapra csak tiz vagy tizenkét sor ment által, sajnálván elveszteni a félívnyi papírost, a sorokat elégnek nézé így tenni olvashatatlanná és nekem ott elég időm vala elolvasni az összefirkált sorokat. - Szabó-Sárói nekem 1803. azt beszélé, hogy direktor Németh neki ezt mondotta: Ludit cum suo capite, si reos sous hac ratione defendere perrexerit.

Szabó-Sárói mint Madách, és Tóth-Pápay, így le akarák tenni a magok szolgalatjaikat körülettünk, de az nekik meg nem engedtetett. - Horváth Jakab okosabb volt; ő mindjárt kineveztetésekor tudakozá meg, ha szabad lesz-e mindent mondania, amit akarand; s hallván, hogy nem lesz, egyszerre visszavoná magát.

Április 15. - A kir. tábla ma üle össze legelsőbben, pereinket ítéletbe venni.

Április 29. - Ma látom a pert másodikszor. Causar. regg. director abban egy levelemet in original produkálja, melyet Hajnóczyhoz Váradról írtam. Imhol értelme: - Ich liege hier an den goldenen Adern krank, die mich ohne Gatyen zu seyn und im Bette zu liegen zwingen; alle Augenblicke bin ich in Gefahr meine Hosen zu beflecken. Die Haemorhoide hat mich Sansculotte gemacht.

Vigyáztam ugyan, hogy levelemben, melyet prókátoromhoz írni parancsoltattam, semmi tiszteletlen szó ne csússzon be; de már itt világosan eltiltám őket, hogy az ellenem produkált váradi levélre csak egy szót is ne feleljen, s a direktornak ezen cselekedetét alacsonyságnak neveztem.

Május 2. - Verseghynek a szobájába katona állíttatott, kivont fegyverrel. Nem tudtam, mit jelent a váratlan rendelés; de most kezdődött bezzeg a jajgatás, és siralom és nyivákodások. A gyalázatos ember nem szégyenle gyáván veszni, mintha az afféle használna. A farkas megeszi a bárányt, ha az beteg is.

Május 8. - Jön a tiszt, s jelenti, hogy biráim elébe kell állanom. - Protonotarius Somogyi János olvasá fel a hosszú halálos ítéletet. Németh kevélyen pislog rám, hátra vetvén balját széke karján. Nyugalommal hallom, hogy megölnek, s míg az ítélőmester azt olvassa, én azon négy processus titulusát olvasám, mely előtte az asztalon feküdt, a betűk fonákul állván felém. Egyike a Szulyovszkyé vala, a másika Szent-Jóbi Szabó Lászlóé, a harmadik címjét el nem olvashatám, mert eltakará a rávetett Szulyovszky pere.

- Appellatne? - kérdé a direktor.

- Appello.

Bay mondá, hogy Dienes Bécsbe ment fel.

Midőn visszavittek szobámba, a hét katona közül egyik szobámban maradt, s ránk zárák az ajtót. - Tudakozám, mit akar. Ujját ajakára nyomá, jelentvén, hogy szólania nem szabad, de suttogva elmondá, hogy valaki ily ítéletet kap, őrt is kap.

Nyílék az ajtó, s a führer (al-porkoláb) jött, kivivé ágyamat, kofferemet, s minden holmimat. - Minek az? - Nem felele. Akkor levetkeztete, s megmotozott, ha ingem s lábravalóm alatt titkon nincs-e kés, amivel magamat megölhetném. Mert gróf Zsigray Jakab, felolvastatván neki a halálos ítélet, fenyegeté a kapitányt, hogy magát megöli, s talpa és strimflije közt egy lapos tollkést mutata elő. - Nálam semmi sem találtatott. - A citatóriát és a direktor Németh céduláját visszahozák fejér ruháimmal, de ingemnek nem az ujjában. Jele, hogy ráakadtak.

Május 16. - A septemviralis tábla helybenhagyja halálos ítéletemet. Jelen valának ennek felolvasása alatt Mailáth György, később personalis, protonotarius Melczer, Boronkay és direktor Németh, sőt nem az asztalnál, hanem a falak mellett sokan mások, s ezek közt Madách, a prókátor. A többit nem ismerém. - Arcom színe sápadt, hajam megnőve és fésületlen; szakállam hegyes, mert fülem alatt, egész az állig, kevés szőr, s még akkor minden szála szakállamnak s hajamnak fekete.

Május 17. - Miklós öcsém szabadon eresztetett, de cum imputatione perpessae captivitatis.

Május 18. - Martinovicsnak, Hajnóczynak, Laczkovicsnak, Szentmarjaynak, Zsigraynak felolvastatik a kir. kegyelmet megtagadó válasz, s mindenkinek külön.

Zsigrayt ájúlva vitték vissza szobájába.

Szentmarjay szörnyű tűzzel támadá meg a caus. regg. directort:

- Domine magnifice, haec ergo est publica fides? - Dnatio vestra me decepit, dum mihi spem fecerat, fore ut si omnia ingenue fassus fuero, gratia vitae mihi danda sit. Ego morior, sed excepto Dnationem vestram coram illius tribunali, qui perjurii vindex est.

Laczkovics összeb...ta az ily bírók lelkeiket, s irtóztató megvetéssel hagyta ott. - Ördögök teremtette! - kiálta belépvén szobájába, - ez egyszer hittem papnak, s ez is halálra viszen. - Martinovicsot értette.

Hajnóczy sokrateszi nyugalomban hallgatá felolvastatni a parancsot. - *Possum abire?* - kérdé. - *Potest* - felele a direktor, elrémülvén nyugalmán. Meghajtá fejét minden szó nélkül, s visszaméne szobájába.

Martinovicsnak a megtagadott grationalis nem a gárdaháznál olvastatott fel, hanem a franciskánus klastromban, mert ő a refektóriumból egyenesen vitetett a templomba, hogy degradáltassék. Felolvastatván neki a parancs, hatalmasan tartá beszédét:

- Én hidegvérrel halok meg; érdemlettem azt a királytól, kit megbuktatni készültem, de ami nem az én munkám lesz később. De mondjátok meg nekem, ti bírák, mely lélekkel ölhetitek meg ezt a nemes lelkü, de minden jóra s rosszra alkalmatlan Zsigrayt, kit én csak azért vettem segédemnek, mert siettem, de akit kivetettem volna alkalmasra találván? Véthet-e az ilyen annyit, hogy meghaljon érette?

A bírák félbeszakaszták beszédét, s a templomba viteték, hol uralkodónk 1792. június 6. megkoronáztatott.

Egymásba öltött karral, kevély lépésekkel, tettetett nyugalomban lépe a teletömött templomba. Az ő gyűlölt ellensége Kondé titularis, később váradi püspök várá. Rárakták a papi öltözetet, melyet osztán a négy rend rítusa szerint le is szedtek róla. Az asszisztáló papok, megtévedve, levették, amit még nem kelle, s Martinovics mondá nekik, hogy azt még ne.

Kondé most a bírák felé fordult:

- Vobis ergo, judices, hominem hunc, qui contra patriam conspiravit...

- Non est verum, contra patriam non sed contra regem! - kiáltá Martinovics képzelhetetlen hatalommal.

De ez a hánykódás hamar elhagyá szobájában. Visszavíve oda, megnyitá az ajtót, s azon hangon, ahogy a papok az oltárnál éneklenek, búcsút veve társaitól, s azokat megkövette, hogy rájok veszélyt vont. Hol a vallástalant játszá, hol a setét vakot. Csókolgatá a crucifixust, majd elvetette. Felizent a palatinushoz, hogy adassék neki mustrált papiros; azon tizenhárom lengyel táncot akarja ráírni, melyet fogsága alatt komponált. - Nem engedtetett meg.

Imhol a gárda épülete, melyben a foglyok egy része tartatott.

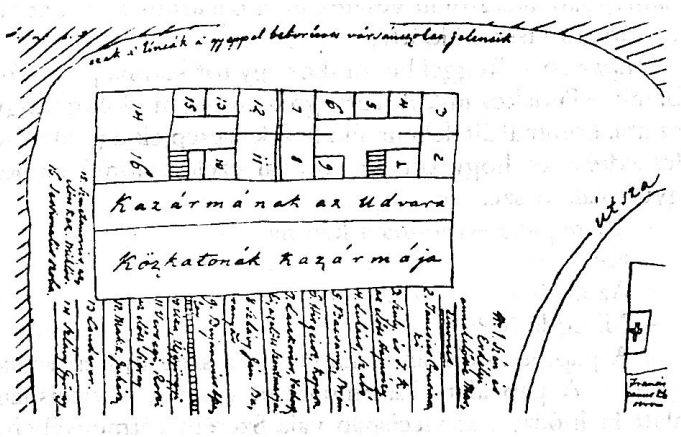

Midőn Szén Károly direktor Némethnek a Túnis, Tripolis, Algírt emlegette, s a nagyobb szálában, Szlávy György a nagyobb és kisebb szála ajtajánál hallgatta ki a beszédet; mert az ő ajtaja a 14. nrus alatt nem vala bezárva, hogy sétálhasson. - A tisztek az ifjú és szép s szálas növésű Szlávynét uniformisba öltöztették, s éjszaka felvitték a férjéhez, mintha a nagyobb szobában kártyázni akarnának, míg Szlávy a maga szobájában alszik. Az őr Szlávynét tisztnek ismeré, s szabadon eresztette. Azonban Szlávyné nem kártyázott a kártya mellett maradt tisztekkel.

Június 11. olta ezen szobákban így lakánk: 1. Szén Antal és - 2.-3. Szulyovszky és én, 4. Rosti János és Szentjóbi Szabó László, 5. Bacsányi és -, 6. Hirgeist és Szmetanovics. 8.-9. Bujanovics Cornelius és Aszalay János. 10. Verseghy és -, 14. Szlávy György.

Ezen gárdaépületre meg kell jegyeznem, hogy a palatinusnak tizenkét gárdistája volt a bécsiek közül. De midőn két bécsi gárdista, Ordódy és Csemesz 1795., az esztendő első hónapjaiban a magok kapitányokat, Véghelyit gyilkosan megölték, és ezért a bécsi glacin szarvasbőr nadrágban akasztófán vesztek el, a palatinus a gárdát eltörlötte, s visszaküldötte.

Május 20. - Reggel hét órakor egy tót katona jöve szobámba. Tudakozám tőle suttogó hangon, mi dolog, hogy az ablakommal általellent álló házak cserépjeit egy ölnyire leszedték, és hogy ott egy órával ezelőtt annyi ember gyűlt vala össze.

- *Us su precs* - mondá a katona.

- Kik?

- Az az öt.

- Micsoda öt?

- A pap, a viceispán, a kapitány, a szép ifjú és a vak gróf. - A pap alatt Martinovicsot értette; a viceispán alatt Hajnóczyt, ki viceispán vala Szerém vármegyében; a kapitány alatt Laczkovics Jánost; a szép ifju alatt a szálas, sugárnövésű, szőke, s liliomfejérségű, rózsapirosságú, délceg járású Szentmarjayt, kinél Pesten és Budán nem igen volt szebb ifjú, és a vak gróf alatt Zsigrayt, kinek arcát és egyik szemét a himlő elrontotta.

De minekelőtte elbeszélném, mint vesztek el, elő kell adnom, mit mívele Hajnóczy, visszavitetvén szobájába.

Ezen ötnek nem egy, hanem két katona állíttatott őrül; vagy azért, hogy annál bizonyosabban tartassanak meg a hóhérpallos alá s magokat meg ne ölhessék; vagy hogy izeneteket ne tehessenek s egyik őr a másikat elárulhassa; talán azért is, hogy ha Laczkovics vagy Szentmarjay az egyik kezéből a kardot kikapná, a másik ezt védhesse.

Levétetvén, a szokás szerint, rólok a lánc, Hajnóczy felfogta azt s megcsörtetvén ajtajában, ezt kiáltá: Amici malo mori quam hoc vel tribus annis gestare.

Alig mondá ki a szót, s kapitány Novák belépe, s hozta a pesti lutheránus papot, Molnárt, de ment is. Hajnóczy kiáltja:

- Herr Hauptmann! - Novák jött. - Führen Sie mir den Mann weg.

- Molnár: - Haben Sie wider mein Amt, oder wider meine Person etwas?

- Ihr Amt ist und war mir mein ganzes Leben durch ehrwürdig; es gibt auch gute Menschen unter den Geistlichen. Aber glauben Sie denn, dass ich nicht wisse, dass Sie aus einem protestantischen Jesuitismus zur geheimen Polizey sich angeschlossen, und ihre Mitbürger vor dem Hof angeklagt haben? Weg, weg mit einem Schurken! Weg, sage ich Ihnen, Herr Hauptmann.

A szegény Novák ment, s otthagyta a papot.

Molnár kérte Hajnóczyt, essék által a ceremónián; neki vele egyéb dolgai vannak. Akkor kérdést teve nála, ez s ez, meg az nem kérdeztettek-e. Hajnóczy látta, hogy a spiclik is használhatnak, s megengesztelődött iránta. - Most folytatom a kezdett beszédet.

Zsigray annyira el vala gyengülve, hogy katonák emelték le a grádicson, s fel a szekérre.

Szentmarjay hangosan fütyülé el a Marseille-i marsot s annyiszor, amennyi strófája az éneknek volt.

Laczkovics nem akara gyónni, de meggyónt azon ígéret alatt, hogy természeti gyermekeit megláthatja, s hagyománya az ő rendelése alatt fog kiosztatni. - Elfelejtém a gyónás ceremóniáit, tehát kérdjen atyaságod - mondá. Egyik vétkének azt vallotta, hogy papnak hitt.

Belépe a tiszt, jelentvén, hogy várja a szekér. Laczkovics paszományos világoskék nadrágba öltözve, kalapja után nyúlt, de a tiszt jelentette, hogy arra nem lesz szükség. - Jó - mondá Laczkovics -, de azt csak megengedi az úr, hogy mercurialis pilluláimból kettőt elnyeljek az útra? - Elnyelte, ment, felült a szekérre, maga erejével, bátran, de nem csendesen. - *Servus Latinovics!* - kiálta erre, meglátván a sokaságban. Latinovics elfordult. - *Nézzétek, ez még szégyenli, hogy ismert engem!* - Kratucsek kezébe tolá a crucifixust. Megcsókolta, mint a rhebarbarát, de visszaadta a papnak; tartsa azt ő.

Kivitetvén a Bécsi-kapun, meglátta, hogy egy német fattyú az ott keresztülvont gerendára felmászván, onnan nézte az alatta elmenő szerencsétleneket:

- Du Kerl, schau zu, dass du herabfallst und mich todschlägst, ehe ich noch auf den Richtplatz komme.

A vérhelyre jutván, meghallá, hogy a sokaság valamin elnevette magát:

- Was lachen sie? Hält man denn eine Krönung?

Visszatekinte a szekérből, s megpillantá Szentmarjayt:

- *Bon voyage mon ami!* - kiálta reá.

Hajnóczy, mint pszichológus, utolsó három napja alatt limonádéval hűtögette vérét. Nyugalommal lépe a szekérhez. Fellépvén a hágóra, egy közember segíteni akart neki. Visszatekinte a katonára:

- Ne fárassza kend magát; én saját erőmmel is fellépek. - Akkor meglátá a causar. regg. directort.

- Domine, Magnifice, commendo sororem meam: faciat dn. vestra, ut quod ego meo servitio, et pater meus suo peperimus, ipsi maneat. -

- Tantum tu curam animae tuae habeas, non sororis - felele a felfuvalkodott ember.

A megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayba, s ezt látván Martinovics, kit azért állítának kapitány Plecz mellé (így beszélé ezt nekem maga Plecz), ájúlva dőlt el, s Plecz elébe álla, hogy többé semmit se láthasson. A többi egy ütésre veszett. A Laczkovics igen nagy teste, leüttetvén feje, feldönté székét. Hajnóczynak elébe mentek a hóhérlegények, s le akarák vonni ruháját. Nem engedte, hogy hozzányúljanak. Maga vetette le kabátját. Akkor megölelé Molnárt. Leült a székre csudált nyugalomban. Csak akkor borzada meg, midőn a hóhér ketté repeszté ingét, hogy két vállain lehullhasson, s midőn ollójával nyakán az apróbb hajakat elmetszé.

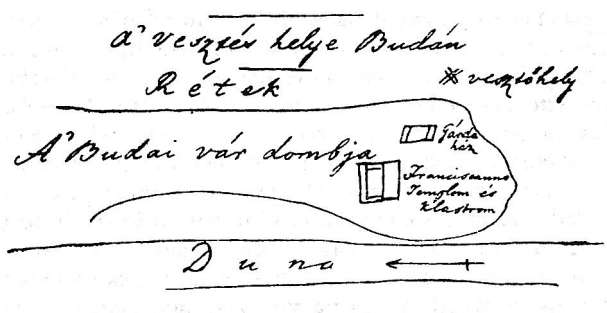

Martinovicsot bajjal vonták a székhez. Ott beköték szemeit, s a hóhérlegény tartotta a kendő végét. A kopasz koponyáról lesiklott a kendő, s Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Grátiát reményle. De szemeit ismét beköték, s feje repült. Homokkal hintették be a vér helyét, s az öt testet kivitték a Buda megett emelkedő tetőkre. Senki sem tudja, hol fekszenek.

Másnap reggel a vérhelyen rózsa virított. Valaki rózsákat ása le ott csuprokban.

Május 30. - Szobámban gyakran fordúla meg egy Rakics nevű rác közlegény.

- De goszpode - úgymond -, mi dolog az, hogy te víg vagy, míg mások mindég búslakodnak. Mit csináltál, hogy idehoztak? - Mondám neki, hogy minden vétkem az, hogy leírtam valamit és hogy társaimat el nem árultam.

- Hiszen úgy huncfut volnál, ha azt cselekedted volna - úgymond -, s mi vétek van abban, hogy valamit leírtál, ha magadnak írtad? s csak ezért akarnak-e megölni? - A szegény embernek ez nem fért fejébe. Ekkor kardját által tette a bal kezébe, jobb lábát a bal lába felibe emelte, s fenyegetődzve emelgetvén fel kezét, a jobbat, ezt mondá: *Pride bida i na Nemca!* - Neki szokása volt azt a lábemelést tenni, valamikor tűzbe jött, s kardját olykor mindig baljába fogta, jobbjával mindég gesztikulált.

Ma belép s felváltatik. Láttam, valamit akar. Baljába veszi kardját, benyúl nadrágjába, s minden szó nélkül egy papirost nyújta kezembe. Szulyovszky írta s tintával. Követ, hogy elárult engem és magát; azt hitte, kiszabadul érte. Hallja, hogy én víg vagyok, táncolgatok, énekelek. Bizonyosan jó híreim vannak. Ő éjjel-nappal sír. Kér, küldjem által neki a direktor által Bécsből vett levelet.

Nekem nem vala tintám. Hogy papirosom legyen, csokoládét vettem, s egy gombostűm maradván ruhámban, azzal írogatám a papirosra verseimet, amiket ott csináltam. Feleltem tehát Szulyovszkynak, hogy nekem semmi híreim nincsenek. Azért vagyok víg, mert nem akarom, hogy lelkem elcsüggedjen. Ha veszni kell, vesszünk szépen.

Virum fortem pati et gaudere cum dignitate decet.

E szókon végzém el a két óráig írt cédulát. A tűvel úgy csináltam lyukakat a papiroson.

Május 31. - Orvosom, látván elgyengülésemet, meghagyá, hogy bornemissza lévén különben, mindennap igyam meg egy meszely budai bort. Ez nekem kedves parancsolat vala, mert ürügyem volt bort hordatni, s azzal jól tartám katonáimat, nekik hogy enniek is adhassak, bővebben főzetvén. Az egyik sietve hajtá fel a poharat, s a veres bor béfestette patrontása fehér szíját. Rettegénk mind ő, mind én; de a derék Novák parancsolá, hogy a legényt eresszék szabadon.

A borital nekem orrfolyást okozott, s ma egész nap folyt a vérem. Estve kilenckor egy soha addig nem látott legényt zártak be hozzám.

- Magyar ked?

Nem felele.

- Ist er ein Deutscher? - Nem felelt.

- Slovák s ce? - Nem felelt.

Három fertályt üte, s a legény megszólala:

- Mindég úgy foly az a vér? - kérdé.

- S kend magyar, és még sem akara szólani? barátom, ez rút dolog. Hová való ked?

- Dadáról, Szabolcsban.

- Én pedig Zemplényből; és így szomszédok vagyunk.

- Jaj uram - monda a legény -, tudná csak az úr, mint leselkednek utánam, már egyszer kevésbe múlt, hogy meg nem vesszőzének. Én voltam a viceispán (a Hajnóczy) kedves embere, s minden dolgát elvégeztem, csak egy Kassai Ferencre nem tudok akadni, hogy annak is elmondjam, amit neki izent. - Gyanítván, hogy az izenet nekem szól, tudakozám, mit tud Kassai Ferencről, s felelt, hogy csak annyit, hogy az barnahajú, alacsonytermetű, vékony fiatal ember, s itt zöld mentéje van és céklaszín nadrága. Előkerestem a carmoisin-színű magyar nadrágot, s mutattam neki s mondottam, hogy nevem Kazinczy Ferenc, nem Kassai.

- Kazinczy, Kazinczy uram - monda a katona. - Várjon az úr, ide jövök még az éjjel, s elmondom, amit kell. - De én, tartván hogy ide nem találják ereszteni, kényszerítém az embert, mondaná mindjárt most.

- No tehát csak annyit: az úr meg nem hal: kéri az urat, ha kiszabadul, menjen Sopronba, s vegye el az ő mátkáját. Nyugodtan fogna menni hóhérkard alá, ha tudná, hogy az ő mátkáját az úr veszi el.

Ki kelle valakinek lesni a gyanús embert, mert soha többé nem láttam.

Június elsőjén. - Felejthetetlen nap vala a tegnapi, mert hogy engem Hajnóczy óhajta mátkájának férjül, annak becsét egész mértékben érzem, s kevélykedem vele; de felejthetetlen lesz a mai is, irtóztató emlékével.

Két három mosdómat töltöttem tele véremmel, s végre elszunnyadtam. Akkor ébredek fel, midőn reggel három órakor egy öreg katona eloltá gyertyámat, mely a kemence párkányán ége. A szobában így az a kétes fény terjede el, melyet a halálos betegségben sínylők körül látunk.

- Magyar kend? - kérdem.

- Az vagyok, uram - felele a legény, nem úgy rettegve mint társai.

- Hát mi újság?

- Nem jó - úgymond -, mert ennek a kövérseggű papnak la, (Verseghynek) és egy fiatal úrnak holnapután elütik a fejét.

- Dehogy ütik! - mondám -; ha el akarták volna ütni, akkor ütötték volna el, mikor minap az ötnek.

- Nem ütik? De úgy elütik b...m a feje lelkét, mintha soha sem állott volna a két válla közt. A hóhér és a két koporsó már amoda által van (a gárdaháznál), nekünk pedig kiadák a parancsolatot, hogy holnapután spallért csináljunk.

Ötkor új őröm jött, s ezt mondta; hétkor a harmadik, s ezt mondta; kilenckor a negyedik, s ezt mondta; tizenegykor az ötödik, s ezt mondta.

Én az első nrus alatt laktam, Verseghy a második alatt, s mindenike azt mondá, hogy a kövérseggű pap egy fiatal úrral együtt vesz, s engem fiatalnak nézhetének, mert kis karcsú termetem fiatalabbnak nézete, mint valék. Azt hittem, hogy én halok meg.

Természeti halállal veszni, az is igen nehéz; hát hóhérkarddal, s mint gonosztevő! De felélesztém lelkemet. A rettegés nem segít a bajon, s gyáván veszni rút, nyugalomban szép, mondám magamnak.

Tizenkét órakor felhozák ebédemet. Egy-két pillanat múlva ismét nyílik szobám, s a főhadnagy elfordított képpel megszólal:

- Herr von Kazinczy, kleiden Sie sich an; die Herren Hofräthe sind da, um Ihnen die königliche *Antwort* zu verkünden.

Az az elfordított bús ábrázat, az a königliche *Antwort* elijeszte. Öltözetlen valék, s vontam fel ruháimat; - most, mint mindég máskor, midőn bíráim elébe léptem, posztóbul mentét és nadrágot, fejér lajbival. A mente szürke báránnyal.

[Az eredeti kéziratban e
helyen egy ily formájú
darabka sötétkékbe játszó
szürke forma posztó áll.]

Csizmavonómat elvették május 8., az is oly szer lévén, mellyel magamon kárt tehetnék; s minthogy orrom vére mindég csorga, s a csizma nem vala bőv, sokat küszködtem felvonásával. A főhadnagy jött:

- Mein Gott, und Sie sind noch nicht fertig? - mondá nehezteléssel.

- Uram - mondám -, nincs csizmavonóm, s az orrom vére foly. - Bevárt.

- Menjünk tehát - úgymond.

Kilépvén szobámból, megnyitá a Verseghy ajtaját, s vitte. Én akkor látám, hogy fejér zsebkendőm véres. Visszatértem, hogy tiszta kendőt vegyek. A tiszt és Verseghy már a refektóriumban voltak.

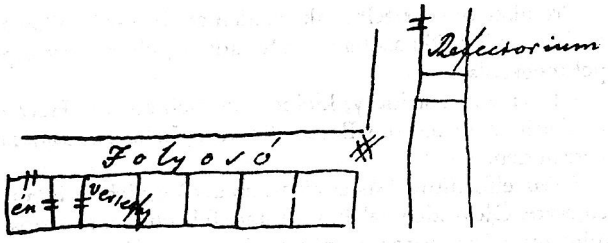

Végigmenvén a folyosón, s a #-hez érvén megláttam két felcsert a refektórium ajtaja előtt, kezekben vala az érvágó és a veres posztó; hogyha valamelyikünk elájúlna, eret nyithassanak. - Ez a rossz Németh még a jót is kegyetlenűl tette. Mert minek hát azt *láttatni*?

Midőn XVI. Lajost a guillotinhez vitték, ő, ki mindeddig úgy hitte, hogy csak ijesztik, de ott neki, a királynak megkegyelmeznek, felkiálta: *Je suis perdu!* - Megpillantván én is itt e két felcsert, felkiálték: *Je suis perdu!* Bizonyosnak nézém vesztemet, s nem reménylék többé semmit.

A tábla mellett csak ketten ültek, Somogyi protonotarius, a nemeslelkű, és a mi vérszomjúzó Caraffánk; Somogyi bús képpel, szemeit papirosára süllyesztve, Németh a maga dicsőségében, hideg kegyetlenséggel legeltetvén szemeit Szentjóbi Szabó Lászlónak és Verseghynek látásokon, s lesvén, hogy azok mit gondolhatnak.

Szabó László venéreus nyavalyát vive fogságába, s azt még orvosinak is megvallani átallotta, nem merte. Az orvos így hibásan gyógyítá a szerencsétlent. Ki vala aszva egészen, s szarvasbőr nadrága bugyogott lábszárain. Vállán egy csípejéig érő ujjas lajbli. Nem lévén ereje, hogy állhasson, vállát a falnak vetette.

Verseghy csak térdig érő reverendájára (ő legelébb paulinus, azután regementi káplán vala) kaputot ölte fel. Kezén-lábán vas. Fekete-bársony sipkáját, világoskék bársonnyal bélelve, két kezeiben tartotta, s egész testében reszkete, mint a nyárfalevél.

Én nyugalomba lépék be, s meghajtám magamat minden szó nélkül, szüntelen orrom előtt tartván fejér kendőmet, mert vérem itt is mindég folyt. Egy szálas, feketehajú, fecskeszakállú fiatalember (Vrchovszky) egy csaknem térdig érő tobákszín kabátban Szentjóbi László és Verseghy Ferenc mellett foga helyt.

Csörge a lánc megint, visszatekinték, s egy kistermetű kövérke ember, félig-ősz gömbölyű szakállal, nyugalmas lélekkel, nyugalmas lépésekkel jött, s közel hozzám, de valamivel hátrább, megállott. Az nem reszkete, mint Verseghy. (Szén Antal, egykor egyik tanítója herceg Eszterházy Pálnak a huszonegy között, most nem tudom, mely tisztviselő a budai kamaránál, hol Hajnóczy titoknoki hivatalt visele.)

Most egy vereses szakállú ifjú méne el mellettem (a zemplénvármegyei Úza Pál, felesküdött prókátor).

Ismét csörge a lánc, s elijedtem a rettenetes figurától. Fekete gömbölyű szakállal, nem két szemmel, hanem hárommal, felénk közelíte egy ismeretlen kövér ember, s ami a rettenést még nevelte, fekete plundrában, strimfliben, cipőkben. Hogy kelle e társaságnak ily fertelmes némettel megmocskoltatni! gondolám magamban. Harmadik szeme ennek a németnek egy holt tetem vala, jobb szeme körül. (Landerer, a typographus.)

Csörge újra a lánc. De ki számlálhatná meg mind őket! - Somogyi olvasá: - Megtekintetvén az általatok felküldött XIII. pört, látván hogy Őz Pál és Szolárcsek Sándor magok iránt a javulásnak semmi reményét nem hagyták fent, ezek iránt a halálos ítéletet végrehajtatni parancsoljuk; a többiek tartassanak addig, donec sufficientia poenitudinis suae signa ediderint.

A derék Somogyi a parancsolatot még egyszer felolvasta, quia d[omi]nationes vestrae in hac sui perplexitate sensum forsan non intellexerunt.

Vrchovszky egyet lépe előre, meghajtá magát, s egy elkészült rigmusban köszönte meg a királyi kegyelmet, s kérte bíráit tántorodását tulajdonítsák ifjúságának, s közel rokonságának Hajnóczyval, de akit tiszteletlenül nem említett. Az ő anyja testvére volt Hajnóczynak. - Köztünk talán senki sem féltette annyira fejét, mint ez, és Verseghy, kit csak az a tekintet tarta még életben, hogy úgy két pap veszett volna, holott nem prédikátor egy is. Elcsendesedvén Vrchovszky, Németh szólal meg, kinyújtván fenyegető jobbját reám. Caveat sibi! Caveat sibi! prope fuit ad mortem.

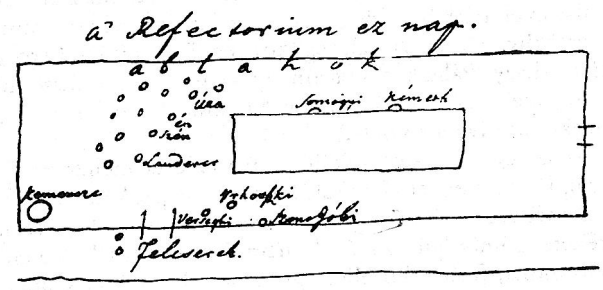

- Engem illet-e ez? kérdém magamban. - Ipse, ipse Szén. - Ezt azért, mert Szén nemcsak jobbágya volt az ő urának, hanem fizetett szolgája is.

Verseghy és én együtt jövénk ki a refektóriumból.

- De mondd el csak - mondám -, micsoda ember vala az a Hajnóczy, hogy hozzá írt leveleim közül nekem kettőt improcessualtak? Őtet 1794. augusztus 16. fogták el, Martinovicsot augusztus elsőjén. Miért nem égeté el a leveleket?

- Mi gondom nekem azokra - mondá Verseghy -; én csak annak örülök, hogy már most jó ízzel ehetem.

- Nem hiába vagy pap - felelék, csudálkozva, hogy még a fogságban is hasa volt istene.

Június 3. - Szolárcsek, a szakállatlan, csínosan öltözött fel utoljára, s beszédet tarta a sokasághoz. A dobosok készen állának, hogy ha egyebet mondana mint készült, peregjenek. Őz igaz nyugalommal vesze, mint Hajnóczy. Parádozni nem kívánt.

Június 5. - Főhadnagy Astleitner meglátogata: - Nem alkalmatlan-e az a szakáll?

- Nekem az az egyik kínom; olykor az ébreszt fel, mert szakállam párnám szálaiba akad.

- Vesse le hát az úr.

Előhozák a borbélyt, az elébb ollóval vágta le azt, azután megberetvála. Még bírom szakállomat.

A beretválás azért történt, mert András bátyám, az atyám testvére, s Dienes öcsém hozzám vezettetének, s még azon órában. De velek jöve Ötvös is, a Németh János adjunctusa, s vígyázott, hogy titkon ne szólhassunk.

Június 7. - András, Dienes, Szirmay Péter, Boronkay Gáspár, Szabó-Sárói úr hozzám. Június 8. és 9. ismét, de mindég felvigyázó alatt. Velek vala egy nap Szulyovszky Sándor is, testvére Menyhértnek, Sárosnak második viceispánja. - Szulyovszky beszélé, mely kevély hideg kegyetlenséggel beszéle velek Izdenczy József, az a mindenható Staatsrath. Cancellárius gróf Pálffyt *szamárnak* titulázta, s midőn ezeknek lenyakaztatások felől volt szó, úgy viselé magát, mintha az volt volna kérdés, ha a fekete tyúkot ölesse-e meg a szakács, vagy a tarkát.

Szlávy Györgyné egyszer antichamberjében várakozott. Bent zemplényvármegyei főispán gróf Eszterházy József vala. - Was? - kiálta ez a részeges ember - glauben Sie, dass man Ihnen, weil Sie Graf heissen, gleich Würste braten wird?

Június 10. - Főhadnagy Astleitner úr azt kérdé tőlem késő estve, ha nem akarnám-e meglátogatni Szulyovszkyt. Szívesen - mondám -, sőt köszönöm a kérdést; de az hadnagy úrra bajt vonhatna, s így nem megyek. - Bizonyossá teve, hogy az sem rám, sem őreá nem vonand bajt, s általmenék.

Szulyovszky sírt, megölelt, megkövetett. Csudálkozék, hogy engem oly vígan lát; csak most hiszi már, amit a katonáktól halla, s fogadta, hogy levelemet örökre megtartja.

- Micsoda? hát megvan a levél?

- Megvan.

- Ide hamar; hiszen ha meglátnák, Rakics szerencsétlen lenne.

Elégeténk a levelet, mert Szulyovszkynak, ki jól kené a direktort, még gyertya is volt engedve.

Június 11. - Virradatkor a gárdaházhoz vittek által, s azon szobába szállíttattunk, amelyben Hajnóczy szenvede. (Lásd feljebb, május 18. No. 3.) A ház külsője akkor ilyen volt:

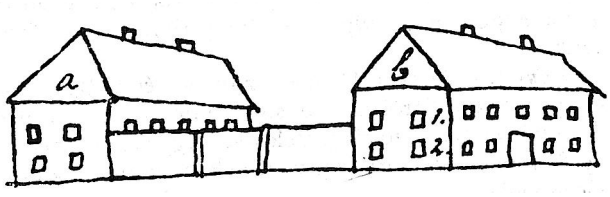

a. kaszárnya a közembereknek, b. gárdaház, akkor a mi lakásunk

Most 1828. ilyen:

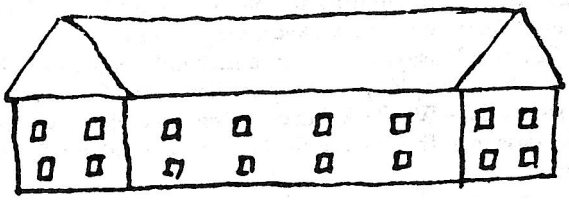

Szulyovszky és én az 1. ablakú szobában lakánk; alól 2. a kapitányunk, Novák Ignác úr.

Belépvén a szobába, Novák azt kívánta, hogy a falon a kemence mellett csókoljak meg egy nagy foltot. Nekem a kívánság rendesnek látszott, s nem engedelmeskedém.

- Még köszönni fogod - mondá Novák -, ha megmondom micsoda folt az. Megcsókolám. - A kemény télben, amilyen egy század alatt sincs, a fázékony Hajnóczy magára vette aszódi kék gubáját, s a fal a kék bundától piszkot kapott. Kérdeztem, melyik ágyban hált Hajnóczy, s elfoglaltam azt.

Még mindég a direktor Németh kéjétől függénk, de már itt vendégek eresztetének hozzánk, s elnézék, hogy késünk volt, bár titokban. Én papirost hozaték, és tintát, s reggeli három óta késő estig szüntelen dolgoztam. Bár mindjárt akkor írtam volna meg szenvedésünk históriáját. Mint örvendek most, hogy csak rövid jegyzéseimet is bírom.

Június 30. - Dienes öcsém nálam. Július 4. ment vissza Váradra.

Sententiáink tízezer exemplárban nyomtattattak Landerernél, s az öreg Szlávy György azt nékem meghozá titokban. Egyenkint megjelenének az újságlevelekben is, magyarra s németre fordítva. Abból ugyan az olvasó keveset tanúl, de nekünk kedvesebbet nem tehettek. Látta a világ, hogy cselekedetünk gondolatlanság volt, nem gonoszság. Zsigraynak az véteték vétkül, hogy a catechismus szavait megszelidítette, Laczkovicsnak, hogy tüzesebbé tette. Példa kelle, hogy rettegjen az ország.

Július 10. - Causarum regg. director Nyéki Németh János elhagyá Pestet, s az ő foglyai átadatának a katonai rendnek. Megszabadúlánk az istentelen teremtés kezeitől, s vele együtt elesének a porkolábság dicsben folytatott méltóságától az igen öreg és tompa budai szenátor Krammerlauf és férfikorát elért szívetlen Bschérer is. Krammerlauf nem volt rossz, de bolond volt. Essen Sie, essen Sie, így kínálá a halálra már kitett Martinovicsot spárgával, machen Sie sich nichts draus, tudniillik hogy elüti a hóhér a fejét; lassen Sie sich's wohl schmecken. Az a másik szép nevű német (Psérernek kellene pronunciálni) bolond is volt, rossz is volt.

- Most lesz jó dolgotok - mondá a jó, bár csak könnyűségből jó Novák - megmutatom én, mint bán a szerencsétlenekkel a katona.

S jót velünk csak azért is teve, hogy érezzük, mennyivel vagyunk jobban a katonák, mint az általa is annyira gyűlölt Németh alatt.

Július 13. - Szlávy György és János testvérekhez hír érkezik, hogy anyjok, testvére a fejevett Laczkovics Jánosnak és a velünk fogva tartott Laczkovics Lászlónak, Váradon megholt.

Szíves részt vevénk fájdalmokban, s midőn így elfoglala a bánat, kapitány Novák, kéteskedve egy ideig, ha azt velünk tudassa-e, beszéli, hogy a palatinus (Sándor Leopold főherceg) Laxemburgban igen kínos halállal meghala. Valamely circumforaneus olasztól leckéket adata magának a raketli csinálásában, s egy szekér raketlival felméne Bécsbe, hogy testvérének, Amáliának neve napján tüzijátékot adjon. Két vagy három cselédjével dolgozék Laxemburgban a rakéták körűl, s egy karikát kivitt s egy vadgesztenyére szegezett, s meggyújtotta, látni akarván, ha nem von-e a puskapor nedvességet magába, s el fog-e sülni. El nem sülvén, lekapta a gesztenyéről, s felvitte a szobába, s az ágy alá csapta. A karika ott sült el, s a karikával minden más rakéta és puskapor, valami a szobában volt. A főherceg ki akara szaladni s az ajtó helyett egy nagy almáriomnak tévedvén a füstben, azt magára rántotta. Így vesze szerencsétlenül maga és cselédjei, huszonnégy óráig kínlódván.

Augusztus 5. - Generális Barkó, magyarországi főkommendáns, meglátogat bennünket. A nemzet gyűlölte ezt, tudván, hogy a titkos polizeynek a chéfje az egész országban.

Augusztus 7. - Ma kapitány Fekete, aki bennünket elfogatott Zemplényben, Szentjóbi Szabóval és Erdélyi Lászlóval, - 8-dikban Czékus hadnagy Szén Antallal és Táncsiccsal, - 9-ben egy harmadik tiszt Batsányival és Landererrel, - 10-dben egy negyedik magával Verseghyvel, éjfélkor megindulnak Kufstein felé. Budán alig találának olyan szekeret, amelyben Verseghy a maga tisztje mellett megférhete; fara oly széles volt. Üveges hintókon vitettek, minden bútoraikkal.

Augusztus 20. - Kazinczy József testvérem hozzám jő. Hír tőle, hogy feleségem, még akkor leány, elhagyta a bécsi salesiánák klastromát, hol 1786 olta neveltetett, és Kázmérban van szüleinél. - Ezt írám általa a grófnénak. Az ezt imádságos könyvében tartogatá, míg azt elvevém, mint fogságom maradványát.

Gütigste Gräfin! Ich sehe im Geiste den seeligen
Augenblick, da Sie Ihre zwey liebe Kinder an
Ihr Mutterherz schliessen werden, u. geniesse
diese Freude mit.

Budai fogságomban, 1795. aug. 20.

Augusztus 21. - Ha meg nem csal emlékezetem, ez nap installálá Pest vármegye főispánjának József főherceget, prímás Batthyány József Budán az országházában, mely a mi klastromunk déli oldalával általellenben áll. - Az előbbi, szerencsétlen halálú nádor helyébe a császár ezt a főherceget nevezé ki helytartónak nálunk, mert az ország bírája gróf Zichy Károly diaetát sürgete, hogy palatinus választathassék. Már ez a sürgetés, e kétes időben, a minisztérium által kedvetlenűl vétetett, s a neheztelés még nagyobb leve, midőn a Bécsből Budára küldött commissarius felvitte a megholt palatinus írásai közt azon projectumot is, hogy a palatinus mint állítsa helyre a helytartótanács tekintetét a kancelláriáé felett. A gondolat Zichyé volt; de midőn a palatinus azt kíváná, hogy gondolatait tegye papirosra, Zichy azt felelé, hogy az olynemű kidolgozásokra alkalmasabb personalis Ürményi; parancsolná azt a főherceg ennek. Ürményi engedelmeskedék, s feltette azt tulajdon kezével. A minisztérium látta azt; s Zichy és Ürményi megfosztatának hivataljaiktól, gróf Haller József hasonlóképpen, ez nem mintha a dologban részt vett volna, hanem mivel feje volt a magyarországi kőmíves-lózsiknak. Nem tartozik tárgyamra, de ezt említenem kelle a következőkért.

Szertelen vala a rémülés az egész országban, s a történetet minden oda magyarázá, hogy a terrorisztikus időkben az udvar mind a felső, mind az alsó diaetai-táblák előlülőit le akará csapni, hogy eldőlvén a két cédrus, az erdő apróbb fái reszkessenek. - Zichy kevélykedék

eldőltében, s a mágnások most mutaták meg igazán, hogy értik, mint kell viselniek magokat: az elébb gyűlölt Zichy tömjéneztetett, s Oroszvár tele vala mindennap új meg új vendégekkel. - Midőn József főherceg a maga főispáni installációjára Bécsből Budára leméne, parancsolat ment a vármegyékhez, hogy a főherceget határszéleiken tisztelkedve fogadják: Zichy, győrvármegyei főispán, meghagyta, hogy azt senki a tisztikarból Győr vármegyében ne tegye, s nem tette. Ürményi sírt, ájulgatott, két hétig betegen feküdt. - A nemeslelkű Haller csak azért is megjelent a pesti installáción, hogy mutassa s példát adjon, mint kell a nem érdemlett csapásokat viselni.

Ezen installáció estvéjén Budán és Pesten illuminálva vala minden utca. Estve kilenckor kapitány Novák engem és Szlávy Györgyöt megszólíta, hogy menjünk vele Pestre megnézni a felvilágosítást. Én protestáltam; az bajt hozhatna nem ránk, hanem őrá.

- Ihr verfluchte Kerls - mondá ez a könnyű, de jó ember -, eine Revolution anzufangen hattet Ihr Muth, aber nach Pest mitzukommen nicht? Hiába mondám, hogy én őtet féltem, nem magamat. Mennünk kell. Hála Istennek, senki sem ismere reánk.

Augusztus 22. - Szulyovszky Menyhért és Szlávy János ma, 23. Juhász János expraemonstratensis misemondó, Bujanovics Károly, Aszalay János, mind az öten Grécbe vitetnek el. Szlávyt és Szulyovszkyt főhadnagy Keresztesi úr kíséré, ki most Kassán lakik, mint orvosa Abauj vármegyének.

Augusztus 24. - Ma hozatott be másodikszor Szén Károly, a Túnis, Tripolis, Algir emlegetője, kinek kikérdeztetését Szlávy György az ajtónál kihallgatta.

Szeptember 24. - Rosti János, Brehm kirurgus, Lukács Pál és Szmetanovics Károly ma, - szeptember 25. Laczkovics László, Vrchovszky Sámuel, Hirgeist Ferenc, Prusinszky József, és Baranyai Mihály, - szeptember 26. Szlávy György és én egy hintóban, a másikban Makk Domonkos dominikánus barát, Úza Pál, és Újgyörgyi József, - öt üveges hintókban s három tiszt felvigyázása alatt Brünnbe indíttatánk.

Kapitány Plecz, ki felől a Martinovics executiója mellett vala szó, intézte a transzportokat. - Ez nap Csabán virradtunk fel, s ott találánk kapitány Feketét, ki Kufsteinból tére vissza. Beszélé, hogy ő Bécsen jött keresztül, s rapportot teve szóval a császárnál, mint viselék magokat foglyai; hogy kiismervén őket, egy helyt még bálba is elvitte, s hogy azok őrizet nélkül tértek vissza szállásaikra. A császár nem vette nehezteléssel Feketének, hogy a foglyoknak örömet engede, s ez a császár szívének dicséretére válik. - Ebédet Dorogon ettünk, hálásunk Nyerges-Újfaluban.

Szeptember 28. - Ebéd Szőny, hálás Ács.

Szeptember 29. - Győr, hálás Öttevény. - Győrben felkeresém akkor rektor professzor, most sopronyi szuperintendens Kis János urat, kit ez nap láttam először, noha vele több esztendők olta levelezém.

Öttevényben társaim vígan énekelgetének. Belépe Kallós Dániel és vele Kovács Mihály, most pesti orvos; mindketten együtt járák meg Németországot és Hollandiát. Midőn Schlözzernél valának, ennek első kérdése az vala, ha ismerik-e Kazinczyt? Egész Németország borzadással és bosszankodással hallá, ami Budán történik.

Midőn Budán kapitány Novák általada bennünket kapitány Plecznek, arra kéré ezt egyszersmind, hogy rólunk vegye le a láncot. Plecz azt cselekedni nem akará, s hallatlanná tevé a kérést. Öttevényben maga szólíta meg:

- Kinder Gottes - ez vala kedves nevezete -, wirft die verdammte Bagage weg! - s lánc nélkül vive az egész úton.

Szeptember 30. - Ebéd Mosony, hálás Oroszvár. - Nékem nagy gyönyörűségem a kertek. Már Ácson megkérém Pleczet, vinne el a gróf Eszterházy Károly kertjébe; Oroszváron a gróf Zichy Károlyét akarám látni. Plecz hajlandó vala reá:

- Der Sohn des Kammerdieners ist Officier in meinem Regimente; der Kerl muss uns wegen seinem Sohn mit Pasteten und Tokayer traktieren.

Zichy Eszterházára ment. Üres vala a ház. Felkeresénk a komornyikot, de az sem pástétomot nem teve előnkbe, sem bort; de ami nekem kedvesb vala, elbeszélé, hogy az ő ura sohasem vala még nagyobb tiszteletben, mint miolta cassáltatott. Fel sem veszi azt, de nem szól. Ürményi megbetegedett, s két hét múlva azután megindult, hogy Bécsbe megyen, s kimossa magát. Veresvárról vissza kelle térnie betegsége miatt. Másodszor Oroszvárig jött. Hír adatván Zichynek általam, hogy Ürményi érkezék meg, elébe szalada a grádicson, megölelte, s ezt mondá: Veniat, veniat excell. vestra, jam ego dicam aliquid, quod omnem animi moerorem excutiat.

Ekkor elzárkózának, s a sírva érkezett Ürményi vígan üle vacsoránál.

Október elsőjén. - Pozsonyba ebéd előtt. Akkor nap és másnap délig ott, a Rózsánál. A kellner beszélé, mihelyt megérkezénk, hogy Abafy Ferenc a fogadó tőszomszédjában lakik. Általmentem hozzá.

- Amice quid hic facis? - kérdé elijedve, s letévén kezéből violinját; úgy hitte, elszöktem.

- Brunam deducimur.

- Sed quomodo? Sine catena te video, sine stipatore?

- Habemus excellentem officialem; omnia nobis indulget.

- Quid ergo Szulyovszky?

- Graecium deductus est.

- Habui ego comoedias cum illo sztull-to (Abafy cifrácskán beszéle deákul, és a stultus az ő szájában sztulltusz volt). Budae meus vicinus fuit. Diu non poteram scire, quis ille meus vicinus sit, qui Lutheranszkász pisznicskász semper cantabat. Sero agnovi vocem, atque nocte intempesta acclamavi ei: Szul-lov-szky! Ille mihi: Quis es? - Ego sum, Abafy. - Ah, amice, quid ergo tu? - Ego facio versus pro Jubilaeo et pasquillum contra Barkonem. (Generális Barkó ellen, ki feje vala a budai s pesti úgynevezett spicliknek.)

- Et quae tibi spes?

- Dimittemur et ridebimus.

Ez Abafyn meg is történt; de fogja-e hinni az olvasó ezt az istentelenséget, melyet itt az Abafy szavai után beszélek.

Abafy, Hajnóczynak szoros barátja, mihelyt Martinovics Bécsben, augusztus elsőjén 1794. elfogattatott, bizonyossá tételé magát Hajnóczy által, hogy az ő neve sehol sem áll papiroson, és így ellene bizonyság nincs; gyermekeinek nevelőjökhöz, Szolárcsikhoz pedig bízott. Így bizonyos volt, hogy tagadván mindent, baja nem lehet, bár minden gyanú terheli. Ezenfelűl megtette a rendelést, hogy neki sült csirke, sült galamb etc. küldessék, s ha annak lába csontjába vágás lesz, az ezt fogja jelenteni, hogy neki könyvek küldessenek, s a könyv megjegyzett betűi által hirek, hogy kik fogattak el, s mik az aspectusok. Abafyra semmi sem sült, s azt

várta, hogy eleresztik. Azonban neki halálos ítélet olvastaték fel. Öt minutum múlva ismét előszólíttatott, s akkor olvasták fel neki az igazi ítéletet, mely szabadon ereszteté.

- Amice - úgymond -, exemplo tantum indigebant, ideo sunt occisi isti septem, ideo vos ad squalorem carceris detrudimini. Et scisne, quod Szecsenász, loctlis secretarius, libere dimissus fuerit, quia religionis Russicae; ergo ex respectu Aulae Russicae? Qualis haec est justitia? Hungari capite plexi, Szecsenász ante benevolum examen libere dimissus.

- Csináljunk jó napot magunknak - mondta Plecz, s frizőrt hozata, felfodoríttatá haját, csinosan öltözködött, s én jobbja, Szlávy György balja mellett, besétálánk a városba, hol országos vásár volt. Elballagván a primatialis ház mellett, a franciskánusok piacán egy ismerőse akada össze vele:

- Plecz, was machst du hier?

- Ich nehme diese Staatsgefangenen nach Brünn.

- Dass du deine Spasse nie vergessen kannst. - Én:

- Wohl sind wir die Unglücklichen.

A zöld frakkos német elborzadt, s ellágyulva ment.

Mintegy tíz lépést tehete a német, s Plecz megszólít:

- Kazinczy, nézzen vissza az úr, az az ilyen-adta németje bizonyosan az urakra mereszti szemeit, mintha Hórát-Kloskát látná.

- Az nem csuda - mondám -, én is nézném az ily szerencsétlent. S a német, úgy látszik, jó ember, ha német is.

Így tarta beszélgetésünk, midőn egyszerre megszólal:

- Isten gyermekei, minek zsenírozzuk mi egymást? menjetek amerre tetszik, csak vacsorára a Rózsánál legyetek.

- Kapitány úr nem bánja meg bizodalmát - mondám, s Szlávyt, ki Pozsonyban most vala elsőben, felvittem a várba, az Erdődy szép kertjébe, egy könyvároshoz.

Plecz megbánta, hogy magunkra bízott. Zsebünkben vala pénzünk, s Pozsonyban vásár; mi könnyű vala megszökni. Szlávy estve teátrumba ment, én haza. Plecz kinéze az ablakon s pipázott:

- Und wo ist denn Szlávy?

- Seyn Sie unbesorgt; er kommt gewiss.

Szlávy theatrumból egyenesen hazajött, s Pleczet egy lánnyal a kapuban kapta.

Október 2. - Ebéd Pozsony, éjszakára Stomfán.

Október 3. - Malackán az ebéd, a hálás Szent-Jánoson.

Október 4. és *5*. - Holics.

Október 6. - Tscheik, Désán.

Október 7. - Ebédre Brünnbe. - Kapitány Plecz megszólíta, ennénk végre a fogadóban. Vígan valánk, hívén, amit Novák nekünk elindulásunkkor monda, hogy úgy fogunk traktáltatni, mint Budán, minekutána Barkó bennünket a civilis felvigyázás alól általveve.

Ebéd után megindúla a két üveges hintó, a vár felé, mely éppen úgy áll Brünn felett, mint Pozsony felett a Schlossberg. Útunkban szekerünk felé közelíte a tegnapi transzportnak egy közlegénye:

- Kapitány úr - mondá -, kérem méltóztassék ezt általadni Vrchovszkynak; tévedésből szekerünkön maradt. (Egy púderzacskó).

- Csak ide - mondám -: oda adom én neki.

- Az úr-e - kérdé -, hiszen az úr őtet soha sem látja meg többé; olyan helyre dugják el, hogy se a napot, se a holdat ne lássa.

Elholtam a szóra. Míg a várba felérénk, ötször kelle leszállanom a szekérből, mintha görögdinnyét ettem volna ebédkor.

A vár udvarára eljutván, a tegnap érkezett tisztek közül egyik szekeremhez közelíte, s elmondá Plecznek, hogy őket a gouverneur csaknem vasra vereté, hogy velünk az úton oly szelíden bántak, s kért, el ne árúljuk. Mondá azt is, hogy társaink, a józsefi rendelések értelmében, naponként négy krajcárával tartatnak, noha ők előmutaták a nekik adott instrukciót, hogy pénzeinket tetszésünk szerint költhetjük. A gouverneur azt mondá nekik, hogy az az instrukció csak az utazás idejét illeti.

Plecz káromkodva szálla ki a szekérből, s kért, ki ne szálljunk, míg nem hívnak.

- Ferenc - mondá Szlávy -, mint fogod te idődet tölteni, mert én mestert járatok magamhoz a fortepianoban.

- Én tudós újságokat hordatok; az nem lehet tilalmas.

Egy hintó nyerítő méneken fordula elő szekerünk mellett, fiocchis három rojtokkal.

- A gouverneur - mondám -; herceg, mert a három fiocco annak jele.

A gouverneur, és gubernialis secretarius Rosen*berg* vagy -*thal* kiszállának a szekérből, s egy szobába mentek bé.

Hívtak, s mentem. Nro. 1. mutatták ki szobámat. Annak igen magas és igen kicsiny ablaka előtt egy zsindelyezet emelkedék, s így a szoba még setétebbé vált. A szobában semmi bútor; nem csak egy korsó is.

Nyílik ajtóm, s egy tiszt (oberster Spielmann) veres lajbliban, arany paszománttal (1795-ben úgy a stabálisok) belép:

- Uram, itt asz úr edj gaszemper keszibe esett. Asz kiveszi az urak sírját. De ne filjen asz úr, majd joppan lesz a dolok. Mennem kell, mert itt talál lelni, ha kések. Asz isten figasztalja asz urat.

Két óra vala délután, s a kancsal profósz két gyertyát tartván kezeiben jő. Utána két ember:

- Seine Excellenz der Herr Gouverneur! - úgymond.

Meghajtánk egymásnak magunkat.

- Wie heissen Sie?

- Woher?

- Haben Sie gedient?

- Edelmann?

- Sie sind durch Pressburg? Auch in Karlsburg gewesen? (Karlsburg az, ami Oroszvár.)

- Was macht Graf Karl Zichy?

- Nem volt otthon. Herceg Eszterházynak adta vissza látogatását.

- Wie erträgt er seinen Schlag?

Elfelejtém magamat, s tüzem elkapott:

- Der Graf als Mann, die Gräfin als Weib.

Gróf Ugarte Aloyz (később kancellárius) látta, hogy velem nem tanácsos beszédbe eredni, s mihelyt a szó ajkaimon kirepült, ment, követve a secretariustól.

Félóra múlva azután jő a kancsal profósz, s ismét két gyertyával.

- Euer Gnaden, folgen Sie mir.

Soha nekem az Euer Gnaden titulus kedvesebben nem hangzott. - Jól megyen a fogoly dolga, aki Euer Gnadennek tituláztatik - mondám. Vitt, végig a folyosón, a szegletig, hol fel is, le is, grádics nyílt. Engem itt *le* vive!!!

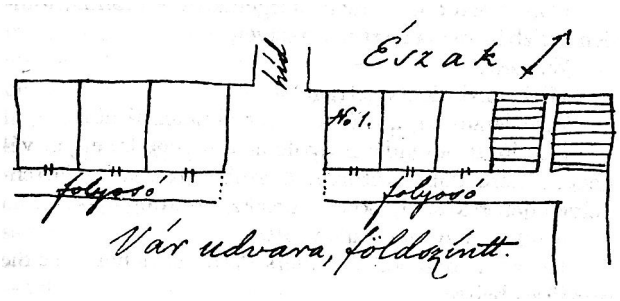

Földszint vala No. 1. az a szoba, hol velem báró Spielmann oberster (ki németesen Pesten tanulta meg a magyar nyelvet), és osztán a gouverneur szóla, s ennek folyosóján mentem a grádicsig. Ott le az alsó sorra. Még sem elég; újra le itt a grádicson a második sorra. A profósz elől, két gyertyával: én utána. Ámbár a profósz az egyik kezében egy gyertyát, a másikban egy másikat vive, teste mégis lábam elébe veté az árnyékot. Féltem, el találok esni. Jobbomat tehát tapogatózva a szobák falához, balomat a folyosóéhoz vetettem, de úgy kaptam vissza a balt, mintha kígyót illettem volna a fűben, mert a kőszikla penésze tenyeremen maradt. Itt azon szobát, mely e folyosón a negyedik vala, de a XIV. no. alatt állott, megnyitotta. Elijedtem, meglátván penésztől annyira általevett ajtaját, mint a pincéké lenni szokott, s amint benyitám az ajtót, megcsapott a penész bűze. Miolta a vár áll, soha ezt ki nem meszelték; a scorbuticus rab, gyomorszékén ülvén, a falra köpte nyálát, s az perpendicularis lineában folyt le, hol sápadtabb, hol veresebb színt hagyván a falon. Irtóztató volt látni. Az egyik oldalfaltól a másikig egy gerenda vala vonva, s arra hídlás, mint a lovak alatt az istállóban. Egyszerre léptem fel a hídlásra, ki nem állhatván a bűzt, s mentem az ablakhoz.

- Was wollen Euer Gnaden? - kérdé a profósz.

- Aufmachen; ich falle ja in dem Gestank um.

- Das Fenster wird nicht aufgemacht - mondá, minden syllabán megakasztván nyelvén.

- Warum?

- Hier wird nichts gefragt.

Ekkor látám én, mit ér az Euer Gnaden titulus.

Az említett gerendáról nyolc lánc fityege le, egyik végével a gerendába srófolva. A szoba azoknak vala rendelve éjjeli rekeszül, akik az utcákat tisztongatják.

A profósz egy óra múlva jött.

- Euer Gnaden, auf Cavaliers Parol, alles her, was Sie preziöses haben.

Általadtam neki erszényemet, mely tömve volt, órámat, s egy karikagyűrűt mutattam ujjomon, melyet nekem budai fogságomban Rudnyák Pepi (most gróf Batthyány Vince özvegye) adott, s kértem minden szentjeire az egeknek, hagyná meg nálam.

- Nem.

- Uram, varrja le az úr a Kutscherpelzem alá, csakhogy nálam maradjon.

- Nem. - Egynehány aranyat akarék neki adni, de féltem, hogy még felad.

- Das Geld ist ungezählt - mondám, hogy vegye, amit akar. Elment.

Vártam, hogy előhozza párnazsákomat, s nem jött. A hídláson lévén egy szalmazsák és egy pokróc, ráfekvém, ruhám vala párnám, Kutscherpelzem a paplanom, s oly jól alvám, mintha a világ legszebb asszonya fektetett volna ágyába. Szerencsés nevelésem nem érezteté velem, hogy ágyamat el nem hozák.

Más nap egy csuporral jöve, s a csupron fél prófontot hozott.

- Wo ist denn mein Essen?

- Das ist Ihr Essen.

- Wie denn? uns ist ja erlaubt kochen zu lassen was unser Beutel ertägt, und die vorigen Transporte werden doch Ihnen dieses gesagt haben.

- Hier wird nichts gefragt - felele s ment.

Egy nagy krumpli volt, és egy kis szelet tehénhús; másnap galuska s egy kis szelet tehénhús; harmadik nap árpagertsli s egy kis szelet tehénhús, s ez a három comedentia forga egész decemberig. II. József úgy rendelé, hogy a fogoly, bárki légyen az, napjában ne kapjon többet mint négy krajcárt, s ebből a profósz ellopa egyet mindennap. Csuda, hogy ez is maradhatott. - De elzárt ember nem eszik sokat, s én nem mondhatnám, hogy ez a sanyargatás nagyon bántott volna. Az igazi szenvedés a léleké.

Október 7-dike olta nem vala jobb eledelem, nem jobb ágyam, nem vala semmi könyvem. A tömlöc bűze annyira megdagadtatá gyomromat, hogy orvosra szorultam. A szerencsétlen ember bardanalevet itata velem minden ok nélkül, s az még jobban elgyengített. Midőn a gouverneur november utolsó napjaiban hozzám is bejöve, már fel nem tudtam kelni szalmazsákomról.

- Was ist das, dass dieser Herr vor meiner nicht aufsteht? - kérdé a profósztól.

- Euer Excellenz, das ist der Herr, von dem ich Euer Excellenz gesagt habe, er sey zum Tode geschwollen.

- Fassen Sie Muth - mondá a gouverneur -, es soll besser werden. Ich habe die Instruction, alle die hierher kommen, auf die Weise zu behandeln, wie Sie behandelt wurden. Heute erhielt ich den Befehl von dem Erzherzog, Ihrem Statthalter (a mostani palatinus), dass Sie sich verkosten dürfen, und dass ich ihnen ihre Bettpäcke, Koffer und Bücher abgeben lasse. Dies soll morgen geschehen. Der Verstoss entstand daher, weil die Offiziere keine Instruction für hier mitbrachten.

Megköszöntem, s kértem, nyittassa meg ablakomat. Én a mephiticus bűznek az áldozatja vagyok. Az ablak be vala srófolva.

- Jó - mondá -, holnap felküldetem a lakatost.

- Hogyan? - mondám egész tűzzel - excellenciád látja, hogy amit szenvedtem, parancs ellen szenvedtem, hogy ez betegíte el, ez víve a halál révébe, s excellenciád még ma sem engedi idejőni a lakatost?

- Az oda le lakik a városban; estve van, mindjárt ránk zárják a kapukat, s ha becsukják, én is itt virradok fel.

- Excellenciádnak kezében a pénzem. Én fizetem a fiakert. Kín ezt a penész szagot szívni.

- Ma lehetetlen.

- Engedje hát excellenciád, hadd üssem ki az ablakot.

Gondolkozék s megengedte. Úgy hitte bevárom, míg kimegyen.

Mint a még kevésnapú kölyök, melyet nem bírnak lábai, úgy vánszorogtam a hídláson az ablak mellé, hol sarkantyús csizmám álla, s kiütém a karikát, s orromat az ablakon kidugám. - Ez megillette.

- Hör' Er - mondá a profósznak -, ist ein Zimmer oben leer?

- Jetzt nicht, aber in zwey Wochen.

- Ohne meinen weiteren Befehl abzuwarten, führt Er diesen Herrn gleich hinüber. - S ezzel ment.

Decembernek nem közepe táján, hanem december 21-dikén, midőn már nem hittem, hogy átviszen, jött, vitt.

Tüdőm el vala szokva a jobb levegőtől, s a hirtelen változás azt cselekvé, hogy a grádicson elájúltam. Fellocsolának. Midőn megint mennék, ismét elájúltam. A profósz szobájában leltem fel magamat.

Egy éltes ember ott rastríroza papirost a profósz számadásaihoz, bilincses kézzel.

- Auch Sie unglücklich?

- Ja wohl unglücklich, und ich erst sehr unglücklich.

- Seit wann leiden Sie?

- Seit vier und dreyssig Jahren!

Rettenetes justitia. Ha harmincnégy istent öltél volna meg, még úgy is igazságtalan volna, amit veled tesznek! - kiáltá bennem az emberiség szent érzése.

A profósz az 1. nrus alá vitt által, mely szegletben van éjszak és nyugot felé, de úgy, hogy mellette még egy szoba lehetett, mert ablaka csak egy falon volt. Oda le szomszédom a híd felé az én kedves barátom Úza Pál volt, másfelé Szmetanovics; itt Rosti János. Míg könyveinket meg nem kaptuk, Úzával beszélgettem általkopogván a falon a betűket: *a* egy betű; *b* kettő; *c* három; *k* tíz; *p* tizenöt... s ezt oly gyorsasággal, hogy egy vasárnap reggeli hét óra óta tizenkettőig mindég disserálék a lélek halhatatlansága és a feltámadás mellett vagy ellen. Rosti elbetegesedett, a magány még inkább elmerítteté hipochondriájában; meg akará magát ölni. Verseket csináltaték vele, s az elméjét felderíté.

Január 21., a XVI. Lajos halála rettentő anniversariumán reggel jöve hozzám a profósz: már ekkor deákul beszélgeténk, hogy a cselédek ne értsék, mit beszélünk.

- Induat se, ibimus in aliam domum.

- Scit me male valere. Ut sum, transibo. Sed rogo, det mihi amoenum cubiculum, si licet.

- Induere se debet; rheda vehemur.

Leereszkedvén a várból, minthogy Brünnt nem láttam volt, midőn ide hoztak, kérém, vigyen keresztül a városon.

- Faciam, sed videbo, qualem mihi discretionem dabunt, dum eliberabuntur.

Megnyittatá a város kapuját, oly reggel vala még; csak négy szobában égett gyertya. Semmit sem láttam; csak azt, hogy az utcák görbék, keskenyek.

Kimenvén a városon, kocsisom balra fordult, keletnek. Egy klastromforma valami fejérleni kezde előttem.

- Quid hoc est? Recordor mihi dictum fuisse, dum octobri hic pransus sum, in hoc parte esse domum correctoream in Obrovicz.

- Ja, das ist das Zuchthaus - mondá.

Én vadul kezdék teremtettézni:

- Micsoda? - mondám - hát nem elég vala szenvednem? Még infámiának is kelle ragasztatni szenvedésemhez. Vesztem volna inkább Budán.

- Per amorem Dei, non faciant ne hic sciatur me dixisse, quod ista domus correctorea sit, quia includar ad arestum.

- Hohle Sie der Teufel und Ihr Arrest - mondám, s kocsim megálla a grádics előtt.

A FENYÍTŐHÁZBAN OBROVICON

Brünn mellett, 1796

Direktor Schramek és a controlleur Grünersperg a grádics végén vártak; amaz egy setétzöld, aranyrojtos Kutscherpelzben, medvével prémezve, öt púderes kolbászkával az egyik s másik füle mellett, a controlor ugyanannyi papilottal, fejér moldon hálóruhájában. Nyájasan fogadtak. - Uraim - mondám -, az urak megpillantása nekem vigasztalás; a szerencsétlen mindég örvend, mikor mívelt lelkű emberek gondviselése alá esik. De inkább odafenn a várban sanyarogva, mint egy Zuchthausban szelídebben. Hogy idejutottam, az nekem halálom.

- Herr Controlor, bringen Sie den Befehl aus der Canzley - mondá a director, s míg a controlor előjött, meg nem nyitá száját.

- Olvassa az úr maga - mondá. - Ő felsége bennünket azért külde ide, mert úgy akarja, hogy valamikor az idő engedni fogja, a direktor kertjébe vitessünk ki, kiszellőzni magunkat; de itt status rabok kategóriájában fogunk tartatni. Odafenn azt nem merték, a Magyarország szomszédsága miatt. Itt is én esém az 1. nrus alá. Mellém Rosti jöve le, úgy Prusinszky, Újgyörgyi, Szlávy György.

Ablakunk kicsiny, és oly magasan, hogy ha oda akarék érni, székemet asztalomra kelle feltennem, s ha székemre felállék, alig fére könyököm az ablakhoz. Azon rostélyvas, de drótozat nélkül. Szobáinknak két ajtajok, két zárok; egyikhez a kolcs a direktornál, másikhoz a controlornál. Folyosónkon brünni katona; s szolgálatunkra három invalidus. Az épület rajzolatja ez:

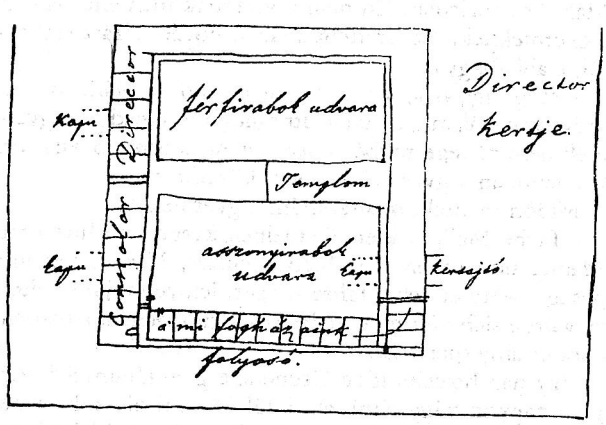

Direktor és controlor nem szenvedheték egymást; az egy kövér, ripacsos, piszeorrú német, ez egy kis németecske, érezvén, hogy nemesember, ami amaz nem volt; de azt is érezvén, hogy amaz gazdagabb, mint ő, s feleségében, ki a gouverneurnél szobaleány vala, amannak patrociniuma van, ami neki nincs. Irígykedének egymással, melyikét fogjuk inkább szeretni. Mindketteje eljárt hozzánk, s minthogy én szerencsének tartottam, ha szólhaték valakivel, én mindkettőjüket örömmel fogadtam, míg a két Szlávy érezteté velek, hogy ő Mihályfalván (Várad mellett) úr volt, s ezeknek nincs Mihályfalvájok. Így mindketteje engem szeret leginkább és páter Makkot, a többi eránt alkalmasan elhidegedett.

Tudni akarák, mi történt Budán s én mindent beszéltem, amit hallani vágytak. Azok azt ismét barátjaiknak, feleségeiknek.

Április elsőjén jöve Grünersperg, s kérdé, nem akarnám-e látni iris svecicáját; az kiviríta két ablaka közt. - Festve ismerem, de soha nem láttam, mondám. - Ment.

Hozta az iris svecicát, s öt esztendős egyetlen lyánya, Máli, két auriculát. Én nem a virágnak mentem, hanem a gyermeknek. Az elrettent a láncothordó, elzárt embertől, s abbahagyám.

- Még egy virágom van - úgymond -, Máli, itt maradsz az úrnál, míg eljövök. Itt nincs mit félned. - A gyermek nem rettege többé, s atyja ment, s hozta a virágot. Én azonban a gyermekhez nem közelítettem.

Midőn mentek, megszólítám a gyermeket:

- Liebe Máli, melden Sie meinen Respect an Ihre Frau Mama, und sagen Sie: Liebe Mutter, Nro 1. hat mir gesagt, wäre er zehn Jahre jünger, ich zehn Jahre älter, er würde sich hier glückliche Stunden machen, trotzdem dass er abgesperrt ist.

Egy nap hozzám jöve Grünersperg: - Uram, a feleségem nagyon vágy látni, aki felől én neki oly sok szépet beszélettem. Nem volna-e kedved felmászni ablakodhoz, én a folyosó első ablakához mennék feleségemmel, leányommal, s ott beszélhetnénk. Az ő ablakok a szeglettől nem vala egy öl, sem az enyém nem, s így alkalmatlanság nélkül beszélheténk. - Ez történt másszor is, de mindég olyankor, midőn a direktor feleségestül kiment.

Egy nap mondá nekem Grünersperg: - Az úr elméje felderül ezen magányban a velünk beszélés által. Ha itthon nem leszek is, beszéljen az úr a feleségemmel. - Nagyobb mértékre kell rajzolnom a szegletet.

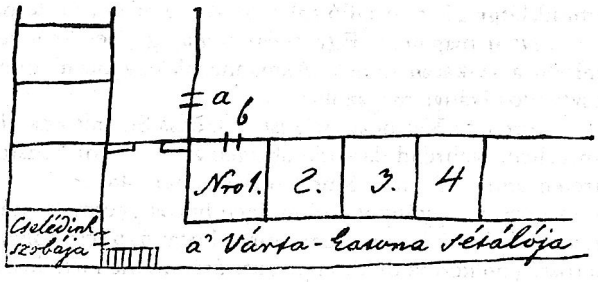

Grünerspergné egy rendes ábrázatú kisded menyecske a maga folyosója ablakában álla (*a*), én a magaméhoz másztam fel (*b*) s egy óráig beszélénk. Lyánykája mellette volt, s az is beszélt.

- Miben lehetnék én az úr szolgálatjára? - kérdé az asszony.

- Ah, asszonyom, egy ív papirosat, tintát, egy-két tollat, s boldog vagyok.

- Az Istenért! postára?

- Nem; elúnom magamat; verselgetek, rajzolgatok. Tölts tintát egy szegfőolaj flaconjába, hogy mindég magammal hordhassam. Így nem érhet veszély. - Ezt lassan mondám neki.

- Schlag neune seyn Sie beim Fenster - s ment.

Már nyolckor ott valék. Végre üté a kilenc órát. Ajtóm előtt válták a strázsát, s az asszony azért rendele mostanra. Ablakát nem hallám nyílni. Végre denevéreket látok repkedni ablakom előtt, amit eddig soha nem. Nem denevér volt az; rúd volt; s a rúd végébe beverve egy szeg, s arra akasztva egy serviette, s abban a papiros, tinta, toll. Kivettem, s az asszony ment minden szó nélkül.

Május 8. hozzám jöve a direktor és controlor, s jelenté, hogy a parancsolathoz képest a kertbe fogok egy órára eresztetni; mindketten levezetnek, de kérnek egyszersmind, hogy a kertre nyíló ablakokkal semmi egyetértésbe ne tegyem magamat. Egy egész hónapig járék már le, midőn a szakácsnénknak, Axmannénak egy tizenhárom esztendős lyánya megszólít:

- Herr von Kazinczy, wie ist das, dass Sie mit uns nie sprechen, während dass die übrigen zu unserem Fenster treten und hier ganze Stunden sich unterhalten?

A gyermek gyönyörű képű, igen húsos gyermek, még nem volt leány, s repültem volna, hogy összecsókoljam a rostélyon keresztül, de éppen üte órám, s mennem kelle. Thomas nevű invalidusunk elfordúla, midőn ismét lementem.

- Mivel csinálhatok örömöt az úrnak? - kérdé Katerle, kit én azonnal Titinek neveztem el, erdélyiesen, s a név örökre rajta marada. Úgy hívák a háznál, úgy a városban.

- Olvas-e újságokat atyád? - kérdém. Nem is felelt.

- Warten Sie! - ment s hozta az újságokat. Én azokat hirtelen s lopva frakkom alá dugtam, s megtanítottam a gyermeket, hogy setétben jőjjön ablakom alá; le fogom vetni.

Nénje, Peperle, két esztendővel vala idősebb: - Ha valamit tudatni akartok velünk, az egyik a ti kaputoktól, a másik a controlor lakása alatt nyílótól, menjetek szembe egymásnak s beszéljétek magatok közt; a hang hozzánk felhallik, s érteni fogjuk - mondám. A két leány vala jóltevőnk. Minden velek töltött beszélgetésért az ablakok rostélyán által egy itce bort kelle adatni Axmann fraiterünkkel a bennünket beszélni hagyó invalidusnak, s azt Axmann a mi hónapos contónkra róvta fel más cím alatt.

Sokszor Titi éjjeli tíz után ablakom alá jött, s én leereszték egy spárgán vagy galandon egy serviettet, s felvontam, amit a gyermek belerakott.

Hazulról kaptam pénzt, de soha nem híreket. Egyszer quietálnom kelle a sommát; quietáltam, s dátum előtt ezt írtam: Gott segne Sie, geliebte Mutter. Brünn, den..., s a direktor vagy talán a gouverneur emberei kitörlék azt, mert az nem tartozik a nyugtató természetére.

Megkértem tehát a rúd segedelme által a controlornét, hogy az anyámhoz írt levélre csináljon borítékot, s írja reá Teschenbe férjhez adott testvéréhez az adresst, az csináljon ismét borítékot reá, s írja felébe: à Mademoiselle Elise de Rozgonyi, à Cassovie. A levelet vevé az anyám, én pedig éppen ezen utakon a választ. Elmondám társaimnak a vett híreket, s Szlávy ezen küldhetett volna levelet a tőlünk szabadon eresztett bátyjának, Györgynek; de ő semmit sem akara Grünerspergnénak vagy férjének köszönni, s amely levelet Györgyhöz íra, egy leány által tételé postára, ki a kertre nyíló ablakok sorában, a felső emeleten lakott.

A levél cancellusokban volt írva. Egy szelet papirosra quadratumokat rajzolt, azoknak némelyikét kiszeldelte, rátette tiszta papirosára, s a felsőbb lyukait beírta, azután azon quadratumokat, melyeket a forma levétele után üresen talált. A csudalevél váradi kereskedő Cypriánhoz volt adresszálva, kit sem György, sem János nem kére meg, hogy ha ily levél érkezik, Györgynek adja.

Cyprián postára küld, s hozák leveleit. Felbontogatja, s ezen felakad. Nem is gyanítá, hogy ez Szlávytól Szlávyhoz jő, némely katonatiszteknek mutatja, mint valamely tréfát. A tisztek tanácsolják, adja be, mert különben ők tesznek jelentést. Cyprián tehát a levelet a bíróhoz viszi, bizonyságul híván a tiszteket, hogy sem meg nem olvasta, sem nem tudja, honnan jő. A bíró első alispán, most septemvir, Péchy Imre úrnak adja be, s ez felküldi a palatinusnak, Szlávy Györggyel elébb megmagyaráztatván, hogy ez a feleletekre elkészülhessen, ha kívántatnának.

Szlávy János tele akará firkálni papirosát, s oly dolgokat is íra a tőlünk kiszabadult, és így felvigyázóinkat s a velünk bánás módját ismerő testvérének, amire semmi szükség nem vala: hogy együtt vacsorálgatunk; hogy neki gyertyája van; hogy Kazinczy levelet veve az anyjától. És midőn felvigyázóink hajlandóságával dicsekedék, azok ellen egyszersmind bosszankodva fakadoza ki s őket csípő nevezetekkel illette. A levél Szlávynak lelkét szép oldalról ugyan nem festé, valamint hogy útnak eresztése nem szól nagyon feje jóságáért.

Én egy szombatnap megkérém direktorunkat, parancsolna nekem szabót, mértéket venni egy frakkhoz. Várván a szabót, egy félig már kész levelemet nem oda tevém, ahol a többit az elküldés órájáig rejtegettem, nehogy a szabó ujja a mértékvevés alatt a papirost megsejtse, hanem párnáim közt hagyám; s így elrémülék, meglátván a gubernialis consiliarius Schrőter urat és egy idegent, ki a morvaországi polizey direktora vala.

- Wir kommen Ihr Arrest durchsuchen, und das auf Befehl Seiner Majestät. Sie haben Schreibzeuge da.

- Alája vetem magamat a parancsnak; de nekem írószerszámom nincs.

Még ekkor nem tudtam, mit fogok csinálni a párnák közé rejtett levéllel, de nem tagadnom nem lehete.

Az ablakfal két szegletében a szoba hossza felé egy deszkán állának mintegy két vagy háromszáz darab könyveim s papirosaim, s a balszeglet deszkájának a polizey-direktor állott, a másiknak az Isten embere, Schrőter. Valamely könyvben elől vagy hátúl, vagy a nyomtatott levelek szélein a német írást látott, azt mind az asztalra raká, hogy majd elvigye. Ugyanazt cselekvé Schrőter is. Én a szoba közepén állék, s azon gondolkozám, mint kaphassam ki a párnák közül levelemet, mely annál bajosabb volt, hogy az ágy fala mellett álló deszka

könyveit a polizey-direktor motozta. A párnám eleibe állék tehát s hátra vetvén kezeimet, a levelet kezembe vevém, s egyet fordulván állásomból, azt a consiliarius zsebébe dugám.

Ez a nemeslelkű ember úgy gyanítá, hogy asztalom fiókjában fogják lelni tiltott portékáimat, s elfordított fővel voná ki az asztal fiókját.

- Hier ist nichts - mondá. Akkor letérdepele, s ismét elfordított fővel nézé, ha valami van-e dugva az asztal fenekében.

- Auch nichts.

De valóban ott, ha szemeit onnan el nem fordította volna is, semmit nem talált volna.

A polizey-direktor letépte falaimról minden mappáimat, azt gyanítván, hogy a mappa és fal közt fogja lelni az anyám levelét, vagy firkálásokat a mappa fonák oldalán, és semmit sem lele. Most egy csomó fejér ruhát lele a földön, kemencém szomszédjában.

- Was ist das?

- Schmutzige Wäsche.

Rátoppanta. Lába nem érze semmi keményt, s ment. Pedig ott vala gyertyatartóm. Nem szükség említenem, hogy ágyam, kofferem, ruháim mind megmotoztattak, csak személyem nem.

Schrőter, a mi referensünk a guberniumnál (mert fő felvigyázásunk reá vala bízva), az elsőséget a kimenésben a németnek adá. Akkor zsebébe nyúlt, s az oda dugott levelet a szoba közepére vetette. - Éljen az áldott ember neve örökké!

A Szlávy oktalanságának az leve következése, hogy mind ő, mind én más szobába vitetteténk. Minekutána tudva vala, hogy neki és nekem tintánk van, felteheték a tapasztalások után, hogy azt szobáink vájt lyukai közt tartjuk; én tollamat az ablak vasa lyukában; s ezért kelle átköltöznünk. 1798 július első napja óta 1799 március 8-káig tehát nro VI. vala lakásom.

Az itt említett utolsóbb dátum előtt vasárnap délután a controlor felesége az egyik ablakhoz álla, s azt a nekem szóló jellel kopogtatá meg. Baranyai Mihály éppen az ablaknál állott, s kiált nekem, hogy hívnak. Akkor az asszony két keze ujjaival falat csinálván szájának, elég hangosan ezt mondja:

- Commission, von Wien. - S az ablaktól szobájába tér. Én tollkésemet kilöktem az ablakon, tollamat elébb úgy összefaragván, hogy mik voltak légyen, senki el nem ismerhette volna, s titkos papirosaimat mosdótálamban széllyelmosám.

A császár Bécsből külde ki egy Appellations-Rathot és a magyar kancellária secretariusát, hogy mindnyájan motoztassunk meg; a Szlávy levele következésében-e, vagy valamely előttünk ismeretlen történet miatt, mi azt soha meg nem tudhatánk. Ezek bejöttek a házhoz, s nem lelék a direktort. Míg az felkeresteték a városban, a controlorné módot talált nekünk hírt adni az ablakból, s valóban, az igen jól történt.

Megérkezvén a direktor, az Appellations-Rath és secretarius G. úr (s ez, hogy magyarnak ne gyanítsuk, fekete plundriban, strimfliben, stibliben) s a ház referense, consiliarius Schrőter úr, magokat legelébb is Szlávyhoz vezetteték.

- Also Sie sind *der* Szlávy? Uns freut's, uns freut's Sie zu kennen - mondá neki az Appellations-Rath, hihetőleg azért e bántással, mert kezében vala immorális levele. Felhányaták mindenét, s utána sorba járák a foglyokat, s mindenkinél legelébb a papirosokat s könyveket motozák meg; úgy osztán ruháinkat, ágyainkat.

Belépvén nálam, kalapjaikat mindhárman feltevék ugyan, de magokat aszerint viselék, amint illik.

- Wir kommen auf den mündlichen Befehl Seiner Majestät Ihr Arrest durchzusehn.

Nálam semmit nem találtak. Mappáim tekercsében egy ív papiros álla ezen felírással: A pápai kert. 1789.

- Was ist das?

- Eine Zeichnung von dem Garten des Erlauer Bischofs zu Pápa.

Az Appellations-Rath nem akará velem tudatni, hogy társa tud magyarul.

- Also sie zeichnen auch?

- Wie sie sehn, mein Hf. Appellations-Rath, zur Nothdurst - s G...nak tolta. Az inte, hogy az odaírt sor és állításom egyeznek.

Reggel ismét megjelenének. Szlávyt küldék sétálni a direktori kertbe. Azalatt mindenét megmotozták. Matrácában pénz, kéngyertya, kova, acél, viaszgyertyák, egy szarvasbőr nadrágban egy magyar nyelven itt írt cédula. - Kérdőre vonatott azok eránt, amiket az elfogott levélben Váradra írt vala.

Felejtém mondani, hogy Szulyovszky és a többiek 1796. vagy 1797. inkább, Grécből Brünnbe hozattak által, s elbeszélék a mi két felvigyázóinknak, hogy a gréci gouverneur velek igen kegyesen bánt, ezt mondogatván: Favores sunt ampliandi, non restringendi. Ezt elmondanom a következők miatt vala szükség, mint azt is, ami íme következik:

Egy ifjú gróf, kinek testvérnénje Brünnben valamely excellenz hitvese vala, Bécsben tartatott fogságban. Sírásai, igéretei arra bírák profószát, hogy az maga vitt tintát, papirost az ifjú grófnak és hogy a titkos polizey a levelet el ne foghassa, nem postára tette azt, hanem maga vitte meg Brünnbe. - Mihelyt megérkezék, ment az excellenznéhez, kihívatá vendégei közül, s négyszemközt általadá a testvére levelét, s azon órában menni akara. A grófné kéri, háljon meg, férje bizonyosan megjő az éjjel, s holnap jöhet, hogy vele szóljon. A profósz megmarad, s másnap felkeresi a grófot. Ez dicséri a profószt, s pénzt ad neki, s ajánlja sógorát továbbra is; de hogy ő fél, ki talál világosodni, hogy a sógorától levelet veve. Tud-e valaki más valamit e dolog felől?

- Senki.

- Hol vette a sógorom a tintát, papirost?

- Én vittem neki.

- Írt-e még másnak is, vagy csak nekem?

Mindezeket kiszedvén a profószból, postát parancsol, Bécsbe megyen, sógora levelét a császárnak általadja, elbeszéli, amit a profósztól kiszedett, s a profósz tíz esztendőre condemnaltatik, napjában két krajcárral. - Ezeket előrebocsátván, folytatom beszédemet.

Szlávy után engem parancsoltak magok elébe. Jöve Grünersperg és a direktor, kinek felesége közelíte a lebetegedéshez, s kértek, könyörögtek, el ne áruljam. - Uraim - mondám -, én kész vagyok veszni, de jóltevőimet soha el nem árulom. Nem vagyok én Szlávy. - Míg az Appellations-Rath elébe juték, Schramek elbeszélé, hogy ő és igen vastag felesége letérdepelének az Appellations-Rath előtt, s úgy kérték, hogy rajtok könyörüljön. Schramekné csaknem idétlent szűle már ijedtében.

- Uraim - mondám én, megállván előttük -, én scorbutusban betegeskedem; kérdeztessék meg erántam a ház orvosa. Ha tehát vagy elgyengülök, vagy vérem elindúl, azt fortélynak ne tulajdonítsátok. - Úgy tetszik mind az Appellations-Rath, mind G... úr szinte tiszteletet mutattak erántam.

- Parancs szerint bánik-e veletek a direktor, a controlor?

- Elejénte annál is sanyarúbban - s felhordám a példákat. - Civilis felvigyázó mindég keményebb, mint a katonai. Ezek s ezek voltak méltó panaszaink a kettő ellen. Együtt soha nem vacsorálhatunk; azt hamisan írta Szlávy; hanem minthogy az ebéd és vacsora alatt szobáink bűzt kapának az étektől, megengedék, hogy ajtaink félóráig kiszellőztessenek, s ilyenkor kiki a maga küszöbéről szólhata társaival, olykor az is megtörtént, hogy egyike a másikhoz közelíte lopva. - A dolog nem úgy volt, amint én mondtam, hanem amint Szlávy írta, de a direktoron s controloron segélleni kelle. - Ezekhez azt vetém, hogy könnyebbséget csak azóta érzénk, mióta a gréciek elmondák, mint bána ott velek a gouverneur.

Hol vevém azt az egynehány konc morvaországi papirost, melyet a brünni polizey-direktor deszkáimon talált? - Szlávy Györgytől. Ezt utolsó napjaiba erre megkérém, s midőn én feljöttem a kertből, előre eresztém kísérőmet, hogy az ajtót a grádicshoz nyissa meg. Szlávy az ablak üregébe volt elrejtve, s hirtelen kezembe adá a tekercset. - Ne engedje Isten, hogy gyermekeim ne érezzék, mely szép becsületes embernek lenni s találtatni! Vessz, ha a szükség kívánja, de rúttal még éltedet se tartsd meg.

Orrom elkezde vérezni, s az Appellations-Rath és G... úr kinézének az ablakon, míg a köpő edényt teletölté vérem.

Előadák a Szlávy szarvasbőr-nadrágában talált cédulát.

- Wessen Hand ist das?

- Ich kenne sie nicht (az Úzáé volt.).

- Wie können Sie so etwas sagen?

- Meine Unglücksgefährten, die hier sind, kenne ich nur seitdem wir leiden, und wir hatten bloss in Ofen seit Juny bis September Schreibzeuge.

- Was heisst das Wort Kompéra.

- Ich weiss es nicht.

Erre nehezteléssel szólának.

- Mein Herr Appellations-Rath, ohne Dünkel glaube ich, dass ich meine Sprache besser kenne als alle die hier sind, sie ist meine Freude, sie ist mein Idol, in das ich verliebt bin, aber das Wort ist mir nicht bekannt. Vielleicht lässt mich den Sinn der Text verrathen.

G... előmbe tartá a papirost.

„Ferenc betegen lévén, nem ehetik, mikor felhozzák az ebédet. Kompérát főzete tehát a picinynél, minthogy ez hozzánk legközelebb lakik. A tökös a csuprot a Bugancoshoz vivé, hogy nyissa meg a Ferenc ajtaját; az pedig kifordítá a csuprot, s sorba megnézé a kompérát, ha csak kompéra-e?”

- Nun ist es Klar - mondám. - Der diess schrieb, war in einem Anfall von humoristischer Laune, und hat aus dem bekanntan Wort krompély ein neues geschmiedet: Kompéra.

- Wer ist Piciny?

- Die Frau des Herrn Controlor.

- Wer ist tökös?

- Tökös heisst herniosus, und diesen Defect hat einer von unseren Invaliden.

- Wer ist Bugancos?

- Das weiss ich nicht (bugancos komondor, zottigter Bellenbeisser). - Doch glaube ich, hier kann niemand gemeynt seyn als Hr. Dir. Schramek, denn nur er hatte Schlüssel zu den Arresten, wenn der Controlor (wie hier der Fall war) abwesend gewesen ist.

A cédulában még egy szó vala, mely iránt tudakozódtak, de arra akarva nem feleltem.

Az Appellations-Rath inte, hogy vigyenek vissza.

- Herr Appellat - mondám -, Sie hatten mir, als Sie gestern in mein Arrest eintraten, gesagt, Sie kamen auf den mündlichen Befehl Seiner Majestät. So glaube ich, Sie werden Ihren Bericht auch mündlich abstatten. Erinnern Sie sich dann meiner, und flehen Sie Sr. Maj. um die Gnade an, dass mir erlaubt werde, die wenigen Wochen, die ich noch zu leben habe, im Schosse einer weinenden Mutter zu leben.

A jó ember azt megigérte, és oly szemekkel, melyekben könnyek rezgettek. Bizonyos vagyok benne, hogy a császárnak elbeszélé, mint talált. - A szerencsés és lélektelen ember nem érti, mint lehet *öröm* szenvedni. Csak elkényeztetett természetünk vádoltathatik, hogy azt nem érezzük.

Visszavitetvén szobámba (ekkor a IX. nro. alatt, Úza és Szlávy közt), elbeszélém a falon kopogva, Úzának, hogy céduláját Szlávynál találták; készüljön a tagadáshoz. Mind tagadánk, hogy ismerjük az írást. Iratának hát velünk, s ámbár Úza megváltoztatá irását, ráismerének, hogy a cédulát ő írá.

Szlávyt a faggatás és a megvetés, mellyel vele a faggatás alatt bántak, a desperatio utolsó pontjáig vitte. Az én ágyam és az ő ágya közt álla a közfal; s ámbár scorbutusomban én mindég aludtam, ébren találá lelni, midőn éjjel éppen tizenkét órakor megkopogtatá falamat.

- Én - úgymond - magamat megölöm. Jelt ne adj, mert míg az ajtóm megnyílik, oda leszek. Jer, halld, mit bízok rád.

Könnyű képzelni, mint irtóztam el. Míg ő kopogtatá a betűket, s én azokat a négy esztendei gyakorlás után olvasgatám is, egyszersmind arról gondolkozám, mi által vonhatnám el borzasztó tettétől. - Eltiltál - mondám -, hogy szándékodtól el ne vonjalak; jó, vidd hát véghez; de attól nem tiltál el, hogy következéseit elődbe ne adjam. S mi lesz a dologból, ha úgy jársz, mint Rosti, ki magát nem megölé, hanem csak bénává tevé? Nem elég-e, hogy atyád a te fogságod, a György fogsága, s a sógora (Laczkovics János) elveszte, s a másik sógora (Laczkovics László) fogsága, s a mindezek által siettetett halála által megszomoríttatott: mindezek felett most azt is szégyenelje-e, hogy a fia magát megölte?

Szlávy ellenkezék, de csak mint egy poltron. Én tehát jónak láttam egész virradatig folytatni a kopogást. - Alhatnám - mondá a nevetséges ember -; várj ha felébredek, még tovább beszélünk.

Reggel magamhoz hívatám Schrameket, s elmondám neki mi történt:

- Nicht nur wegen ihn, sondern auch wegen Sie selbst, Hr. Director, bitte ich Sie, geben Sie ihm eine Wacht. Sie kommen in Unannehmlichkeiten, wenn der Narr den Streich ausführt!

Schramek nevetve jött vissza Szlávytól: - Ne féljen az úr, az ilyen ember meg nem öli magát.

Az Appellations-Rath és G... úr visszamenének Bécsbe, s mi attól is eltiltatánk, hogy kopogva a falon egymással beszéljünk. Ekkor ablakomra másztam fel, s délután tükrömbe fogám fel a napot, s betűket festék az árnyékban álló falra. Nevetséges hiúság volna, ha nem volna való, amit mondok: minden mesterség, amellyel magányunk inségeinek örömet adánk, az én találmányom volt; én segítettem ki társaimat a bajból, mikor elakadtak.

A Szlávy oktalanságai egy rettenetes napot hozának ránk, s elvitetének Brünnből.

1799. június 22-dikén reggeli kilenc tájban gubernialis consiliarius Schrőter úr és egy staabsmajor, kit külsője ajánlott, belépe hozzánk külön-külön mindenikünkhöz, kísérve egy Aubert nevű Huf-regementbeli korhely és tökös, szörnyű testű, goromba főhadnagytól.

- Auf Allerhöchsten Befehl übergebe ich hiemit dem Statui Militari - mondá Schrőter.

- Und ich übernehme Sie, und gebe Sie zugleich dem Herrn Oberlieutenant über. Heute um 12 in der Nacht werden Sie weiter geführt, mondá a staabsmajor, s mentek.

Éjfélkor beállának udvarunkra a szekerek. Schrőter és a staabsmajor ajtóm előtt állának. Aubert kardját felsőkabátjára kötötte által, s kardszíja mellé két pisztolyt szúrt, mintha haramiákat vitt volna.

- Wie heissen Sie? - kérdé ordítva s részegen.

- Kazinczy.

- Wie?

- Kazinczy.

- Nun Ka - szin - szki, Sie sind ein vernünftigerer Mensch als ich - (accepto confessionem - gondolám magamban). - Ein vernünftiger Mensch ist doppelt schuldig, wenn er seine Befehle nicht befolgt.

A vastag német alig tudta állani, s behúnyt szemmel tartá előttem peroratioját:

- Damit Sie also wissen, was die Befehle *meines Herrn* (ezt rettenetes hanggal és igen sebesen) und Ihres Herrn sind, so hören Sie. - Itt megállott. Most igen lassan artikulálva a syllabákat, és szörnyű katonásan:

- Sie werden auf der ganzen Reise von Ihrem Commandirten nicht *einen* Schritt weichen. Sie werden auf der ganzen Reise Ihre Gefährten nie mit ihren Nahmen nennen.

Sie werden auf der ganzen Reise kein Wort ungarisch sprechen. Und wenn *Sie meine Befehle überschreiten, so lasse ich Sie herabziehen, und Ihnen fünfundzwanzig aufhauen.*

Erre a szóra Schrőter elborzada s mondá:

- Herr von Staabsmajor, jetzt ist’s hohe Zeit, mischen Sie sich in die Affaire.

A staabsmajor jött:

- Herr Oberlieutenant, diese Herren stehen in der Categorie von Offizieren die untern Profoss sitzen; hier ist von Fuchteln keine Rede; Sie kennen Ihre Vorschriften, und werden sich darnach halten.

- Nun gut Hr. Staabsmajor - mondá a dőlengező ember -, nun gut, nun gut! - mindég behúnyt szemmel s csak néha pislongva.

- Uram - mondám én neki -, hogy én az úr commandírtjától el nem távozom, azt fogadom az úrnak. De magyar lévén, magyarokkal, lehetetlen, hogy számon magyar szó ne reppenjen ki. Egész beszédet, és titkon, tartani nem fogok; de előre kérem az urat, ha valami magyar szó reppenne ki a számon, azt ne vegye akart áthágásnak.

- Bey mir ist keine Gnade! - kiálta a részeg német. Megbocsátám neki a szót, mert éppen ezt és németül, mondá a társa is, a causar reg. director, mikor Budán már vitték Martinovicsot a vesztőhelyre, és ő gyönyörködve nézé a bástyáról, hogy az az öt fej repűl.

De a causarum direktor Németh meggazdagodék és dőzsölgetve hala meg: ez a német pedig várbeli fogságra s utcaseprésre küldetett, mert meglopta a kasszát.

- Nun kommen Sie - monda. Három commandirter ajtóm előtt vára. - Und ihr ladet schwer eure Gewehre; denn bey dem, der desertiert, habe ich keine resource, als ihn todt schiessen zu lassen.

Levivének a grádicson, s Úzával engem egy igen nagy szekérre ültetének fel. Ugyanannyi commandirter üle fel velünk. Szekerünk be vala vonva fejér vászonnal.

A traktírunk két lyánya messzéről néze bennünket, s onnan kiáltá ránk néma búcsúját. Schramek és Grünersperg félve hajták meg magokat. De a tiszteletes Schrőter megszorította, megrázta jobbomat.

A MAGYAR ÖKÖR

Direktor Schramek 1798 május 14. hozzám jöve:

- Ha nem vagyok alkalmatlan - úgymond -, itt töltök fél órát. Mivel mulatja magát az úr?

- A helybeli lutheránus prédikátortól kölcsönvett könyvek közt - mondám -, II. Friedrich anekdotáit is lelem, melyeket Büsching gyűjtögete.

- Benne van ez? - hát ez? - hát ez? - Hát a magyar ökör?

- Az nincs.

- Elmondom hát: Friedrich és az öccse, Heinrich egy nyert ütközet után kisétáltak a szomszéd franciskánus klastrom felé. - Hány novíciusai vannak? - kérdé a király a gvardiánt. - Csak kettő. - Hozassa elő. A két izmos kapa- s fegyverkerülő belép. - Hallja, jó páter - mondá a király -, ez inkább született muskétet forgatni, mint breviáriumot. Viszem, de helyettek két más frátert küldök, csakhogy sok idő alatt fogja pappá faraghatni, mint ezeket is. - Ekkor Heinrichnek idegen nyelven mondja, hogy a franciskánusok helyett két magyar ökröt fog küldeni. A gvardián megértette a titkolt szót, s megköszönvén a király kegyelmét, fogadta, hogy az egyik novíciust ezen királyi kegyelem emlékezetére fráter Fridericusnak, a másikat Henricusnak fogja nevezni.

Schramek ártatlanul nevette a gvardián lelkes feleletét, s én együtt vele.

- Direktor úr nekem engedni fog egy kérdést - mondám a legvidámabb arccal és hanggal -, látott-e az úr valaha magyar ökröt?

Schramek elijede, s esküdt, hogy ő engem megbántani semmiképpen nem akart; szégyellé megtévedését.

- Az úr jóságától s mívelt lelkétől én bántást nem is vártam - felelék neki -, s bizonyossá teszem az urat, hogy mikor nemzetem forog szóban, az úrnak mentségre előttem szüksége

soha nem lesz. Az én nemzetemnek úgy van gyenge oldala, mint minden más nemzetnek, de oly fényes oldalai is vannak, mint kevés más nemzetnek; a magyar kevély arra, hogy ő magyar. De hagyjuk azt; ki a szóval: látott-e az úr magyar ökröt?

- Igen.

- Nem gondolnám, de nem lehetetlen. Hol láta az úr?

- Bécsben, a heccben.

- Ott, igen is, láthata. No tehát azt várom az úr egyenességétől, hogy vallást tesz, hogy az én hazámnak még az *ökre* is sokkal nemesebb teremtés, mint Cseh- és Morvaországnak a *lova*.

Megszántam Schrameket; ő engem nem akara bántani, s íme pirult, hogy hazájának még a *lova* sem nemes.

Szegény csehek! De csak a II. Ferdinand ideje óta szegények! Egykor ők is szabadok voltak.

FILANGIERI MUNKÁJA

Guberniális tanácsos Schrőter úr egyszersmind könyvek revizora volt. 1799 hozzám jő:

- Ich komme in einem höchst unangenehmen Geschäfte; ich nehme Ihnen Filangieris Werke ab.

Felemelém a nyolc kötetet, s elébe tevém minden szó nélkül.

- Das Werk ist in die Liste der verbotenen gesetzt. Es soll in der Canzley abgelegt werden. Sind Sie frey, so nehmen Sie es.

- De hogy lehete Filangierit megtiltani - kérdém -, holott Sonnenfels mindég magasztalja.

- Oh uram - monda Schrőter -, annyira megyen a dolog, hogy már az Eckhartshausen imádságos könyve (Gott ist die reinste Liebe) prohibeálva van.

- Az nem kár - kiáltám.

- Sőt már találtatott valaki, aki azt is projectálá, hogy a Plutarchus Biographiái tiltassanak meg.

- Bizonyossá teszem gubernialis consiliarius urat - mondám -, hogy aki azt projectálá, nem volt, korántsem volt olyan bolond, amilyennek látszik. Legjobb volna a görög és római klasszikusokat, s minden históriákat a mai időkig, elégetni. A kívánatos regeneráció akkor lenne meg.

Schrőter bal karomat éppen ott találá szeretettel megmarkolni, ahol bilincsem karikája volt. Mélyet sóhajtva méne ki szobámból.

Ez a történet egy másikra emlékeztet. Budán jó ideig nem valának könyveink. Almásy Pál excellenciája oda küldé a Troppauban nyomtatott Utazások minden csomóit. Nekem a törökországiakat hozák. Rézre valának metszve a tortura scenái. Klasszikusokat elsőbben kérni nem mertem. A Winckelmann Geschichte der Kunst két köteteit vétettem meg tehát. A cenzor megengedé.

- Kapitány úr - mondám Nováknak -, mi a kő könyvet enged nekem az úr és cenzora? Olvassa csak e sorokat: „Miért nem emelkedhetik most a művészség annyira, mint a görögöknél? - Mert ahol szabadság nincs, mert ahol király uralkodik, ott a genie szárnyai mindég meg vagynak nyirbálva...”...Nováknak az olyanokra nem vala gondja. Jó ember volt, de könnyűségből. Vígan élni, előmenni, neki csak az kelle.

KUFSTEIN

Június 22. 1799. tehát útnak indúlánk, kilencen mindöszve: 1. Szulyovszky, 2. én, 3. Úza, 4. Hirgeist, 5. Szmetanovics, 6. Szlávy János, 7. Laczkovics László, 8. Baranyai Mihály, 9. Újgyörgyi József.

Aubert Huf-regementjebeli főhadnagy mellé rendeltetett Mitrovszki regementbeli zászlótartó Márkusfalvi Gál Mózes úr, erdélyi születésű magyar, de akinek meg vala tiltva, s cassatio alatt, hogy velünk ne tudassa, hogy magyar és hogy magyarul tud. Az első szekeren ülének Szulyovszky, Laczkovics és Baranyai; a másikon Szlávy, Szmetanovics, Hirgeist; a harmadikon én, Úza, Újgyörgyi, s én velem Jétzel káplár s Juritek és az öreg Kuderna.

Június 22. - ebédünk Prálicon, hálásunk Mislicen.

23. - Czeswitz - Znaym mellett. - Éjjelre Rötz.

24. - Egenburg, Hadersdorf.

25. - Cremsre délelőtt s ott egész nap.

26. - Sankt-Pölten.

27. - Neumark, Amstetten.

28.

29.

30.

Július elsőjén - Frankenmark.

2. - éjszakára Reichenhall.

3. - Loffer; Waitring,

4. - Waitringban, a postaháznál,

5. - - - - - - - - - éjszaka Sill.

6. - Kitzpichl - Kufstein.

Mindezt, úgy amint itt áll, régi papirosaimból. - Aubert csak azt sem engedé meg, hogy tudhassuk a helyek neveit. Így történt, hogy jegyzéseimben hézagok vagynak.

Znaymon innen félórányira van az a deákul Lucának nevezett praemonstratensisi nagy klastrom, melytől még az én időmben is Jászó és Lelesz függött. II. József eltörlötte a rendet, s midőn ott most elmenének, mosott ruhákat láttam kifüggeni a kaszárnyává változtatott klastrom ablakiból, és a Lacy gyalogregementje katonáinak citromszínű hajtókás kikrétázott fejér kabátjaikat.

Cremsben valamely becsületes német befúrá magát hozzánk a fogadó szálájába, s kérte Aubertet, hogy ebédlenénk nála mindnyájan. Aubert azt nekünk meg nem engedte, de maga ment. Mi feloldatánk párnazsákjainkat, s estve a nagy szálában vetteténk meg ágyainkat. Éjfélkor imhol jöve a német és a botorkázó Aubert.

- Meine Herren, ich bedaure Ihr Geschick aufrichtig. Vor meiner haben Sie sich gar nicht zu schämen. Dieses Unglück trifft nur Leute, die Kopf haben. - Pszt, pszt - mondá Aubert, megrántotta ruháját, s elvitte.

Átmenvén a Dunán a Bécs és Párizs közt vonuló úton sok útazó méne el mellettünk. Nem tudtam én, hogy Aubert mindennek azt hazudta, de hogy hazudása annál inkább találjon hitelt, nagy titok alatt, hogy mi moszkvák vagyunk. Nem akará ő, vagy talán az udvar, hogy tudja hazánk, hova levénk Brünnből. Azonban én frakkot nem vettem volna magamra az egész úton; mindég magyar dolmányban mentem, s úgy ültem szekeremben, hogy lábamon lássák a vasat.

A sok utasoktól Emsen is megtudták, hogy kilenc országlásfoglyai vason vitetnek, s minthogy a város kősziklás dombon áll, s el nem kerülthethetik, a városiak úgy öszvetoldúlának a piacon, merre útunk méne, mintha ott vásár volt volna. Az én lelkem nem lehet öröm nélkül, s én a nézésükre összegyűlteknek köszöngettem, s csak azért is, hogy lássák nyugalmunkat, és ha tudják, hogy magyarok vagyunk, nemzetünkre háramoljon fény. Ne higgye a német, hogy Horák és Kloskák a magyarok. Egy bolt előtt két kalmár közt egy gyönyörű asszonyka állott, s oly közel a kerékhez, hogy az ruhájokat csaknem megérte. - Gehorsamer Diener - mondám. - Unterthänigster Diener. - mondá a kalmár a legforróbb expresszióval, melyet képzelhetni.

A setét Úza kifakadt:

- De kutyateremtette németjének micsoda öröm köszöngetni?

Békét hagyék a nemeslelkűnek, mert tudtam, hogy szavam fel nem derítheti lelkét.

Alig csendesedénk el, midőn egy kövér fiatal mészáros a maga ezüst félsphaeráju gombjaival, egy emeletesb körűl kiáltgata, midőn az első szekér elméne: Numro Ánsz, Cvá (Szulyovszky nem volt ott.) - Jött a második szekér, s a német, kinyújtván mindég karját és ujját: Numro Dráj, Numro Fir, Numro Finfe. - Jött a mi szekerünk: Numro Sexe, Numro Siebn, Numro Achte. - Úgy de neki is azt mondták, hogy kilencen vagyunk, s itt csak nyolc. - S most Szulyovszkyt a tiszt mellett látta ülni. - Und hier ist der Neunte - mondá s ezt vetette mellé: Spitzbub.

Aubert erre tele torokkal: - HALT! - s a három szekér megálla. Aubert kikölt a szekérből, s kardot köte.

- Commandirte herab! - Azok leugrottak.

- Her da mit dem Kerl, fünfundzwanzig aufgehauen. - Én felkelék:

- Herr Oberlieutenant, lassen Sie den Elenden. Wir sind durch seine Narrheit nicht gekränkt. Weiss er denn wer und was wir sind?

A mészáros ment, amerre mehetett, Aubert pedig szüntelen káromkodva felüle, s még a szekérből is fenyegette a bolondot.

Azalatt a szegény Úza magánkívül vala mérgében:

- Így kell az úrnak b...m a lelkét, csak köszöngesse az ebatta németjeit.

Meg akarám csókolni hűségéért, de ő megmondta, hogy az oly ember csókja, aki köszön a németnek, neki ugyan nem kell.

El kell mondanom, mint nyeré Szulyovszky azt a kegyelmet, hogy őtet Aubert a szekérről kocsijába vette, s leszedte róla a láncot.

Neumarkton ebédelvén, a kellnerleány (férfi kellnerek ott nincsenek) sorba tudakoza bennünket, milyen bort parancsolunk; s minthogy én bornemissza valék, úgy hitte, hogy talán jobb bort parancsolok, ha közönséges nem kell is.

- Van magyar borotok? - kérdém.

- Van.

- Tokajit két butéliával!

Elhozta. Én az egyiket a praesideáló Aubertnek nyujtám, ki azt azonnal oldalzsebjébe dugá; a másikat kiosztám társaimnak e szóval: *Hazánk felé fordulva, mint Jeruzsálemnek a zsidó, mikor imádkozik!* Tudtam, hogy Aubert elnézi a magyar szót, mert oldalzsebjébe vala patrónusom. Laczkovics is hozata két butéliát, és ő is Aubertnek adá az egyiket. Aubert magán kívül vala örömében, s midőn délután indulánk, Szulyovszkyról levevé a vasat, s maga mellé ülteté. Pedig Szulyovszky neki nem ada bort. De mi ezen megkülönböztetés által nem megtisztelve, hanem megbüntetve érzettük volna magunkat.

Kitzpichelen, mely utólsó hely Kufsteinhoz, Aubert magánkívül vala örömében, hogy közűlünk senki sem szökék el. Felkapott egy csomó újságot: - Liest, ihr werdet ohnehin keine lesen, und das viele Jahre durch. - monda oly próféciával, mely a Bálám szamarától is keserves volt volna. Onnan látánk, hogy a XVI. Lajos leánya összeeskedtetett az angoulèmi herceggel, és hogy az esketés után letérdepele XVIII. Lajos előtt, s úgy kéré, hogy a franciáknak kegyelmezzen meg. Aubert azalatt marhává itta magát.

Még így is annyira eszén volt, hogy a tirolisi vadászok közűl minden szekérhez két gyalogot parancsola, megparancsolván, hogy ha ki megszökik, lőjjék agyon. Maga Szulyovszky mellé felüle, s púderes és pomádés fejét a Szulyovszky igen nemes posztóbul csinált francia-kék köpenyegén nyugtatta. A szegény Szulyovszky válla egész Kufsteinig párnája volt a részeg embernek. Az felállva mindég tudakozá a vadászokat, ha rabja itt van-e. Lőjjék agyon, ha szökik.

Éjfél vala, midőn Kufsteinba érénk. Kapitány Cservenka, egy hetvenesztendős, sánta artillerista kapitány vala commendánsunk (a vár commendánsa más vala) s ez a városban lakott, mely éppen alatta van az iszonyú hegynek. Háza előtt szállánk ki szekereinkből.

Aubert részegen mutata be:

- Das ist der Szullovszki, das ist der Kaszinszki, das ist der Lackovicserl, das ist der Szlaverl, das ist der Szmetanovicserl. etc, recht brave, scharmante Leute; ich versichere Sie.

Cservenka pirult helyette. Akkor Aubert Cservenkánénak álla, kit talán közember korában véve el az öreg; egy szörnyű testű, s még szörnyűbb ábrázatú faragatlan vad madáma. Aubertnek az mindegy volt. Neki ment az asszonynak, s hol a jobbját taszítá félre, hol a balját, s maga hol jobb, hol bal lába hegyére görbűlve tette a vén kövér szatyor a joli-coeur complimentjeit.

Reszketénk, mint minden, aki várbeli fogságra vitetik, de lehetetlen volt nem nevetnünk.

- Oberlieutenant, lassen Sie ihre Bagage auf die Festung hinauftragen - monda Cservenka Aubertnek. Ez:

- Was? - meine Bagage - wird - nicht hinaufgetragen.

- Ey mord-Christ-Sakrament - felele Cservenka -, so verstehen Sie doch; ich sage nicht *Ihre* Bagage, sondern die dieser Herren.

- Nun das ist - etwas - anderes - mondá a részeg ember a neheztelés hangjával.

A várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Szulyovszky, s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszeket foglal magában.

A dachstuhl (oszlop, mely a fedel közepét tartja) oly vastag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körűl. Ez körűl fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara

van. A szoba alacsony, az ablak nagyocska, s párkányát elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótbul font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. (Itt báró Wesselényi no. 7. lakott, talán ötödfél esztendeig, egy püspök és egy zsidó közt - nro. 13. Maret; nro 12. Bacsányi 1795-ben, s e kettő beszélgete egymással). A szoba ajtaja belűlről vas pléhhel vala bevonva, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívűlről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyittatott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megberetválá, s a gyomorszék kiüríttetett.

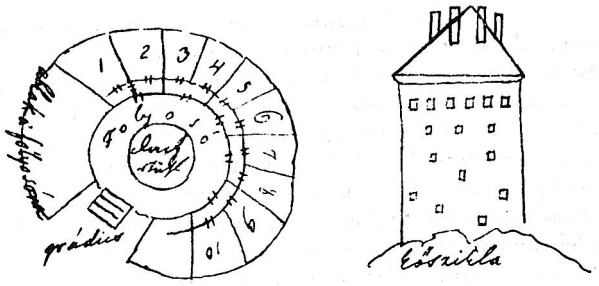

Felérvén a folyosóra:

- Barátim - mondám -, melyikünket nyél el legelébb a Cyclops barlangja? - s azon szempillantásban kérdé Cservenka:

- Wer von Ihnen ist Kazinczy?

Bevivének, megveték ágyamat, s levevék rólam a láncot, s itt s ez nap utoljára.

- Wenn sie sich nicht gut aufführen - mondá Cservenka -, so lasse ich Sie an diese grosse steinerne Kugel schmieden.

- Das haben Sie nicht nőthig, Herr Hauptmann - mondám -, es sind fünf Jahre, dass ich leide, meine Vorgesetzten hatten noch nie Klage wider mich. - Ránk zárák az ajtót.

Virradatkor kinézek ablakomon. Előttem meredezett az egekig a Kaiserberg. Alattam fekvék a külváros ka, s leláttam az ország útjára. Gyönyörű lakás, de szabadnak.

A szobák így osztatának ki.

Nro. 1. senki, mert a szoba setét.

2. én.
3. Szlávy János.
4. Szmetanovics Károly.
5. Báró Behmelburg, alhadnagy a Brechanville gyalogseregnél.
6. Hirgeist Ferenc.
7. Heitzmann, adjutáns, ugyanott.
8. Úza Pál.
9. Carl Fourreau főhadnagy, ugyanott.
10. Baranyai Mihály.
11. Újgyörgyi József.
12. Laczkovics László.
13. Szulyovszky Menyhért. De ő két hónap múlva azután levitetett a Grimmel Ignác főprofósz szobájába. (Az alprofósz neve Miller József.)

Fourreau, Behmelburg, és Heitzmann Mölken szállának meg a benedictinusoknál. Vacsora nekik szobájokban adatott, s az apát egy barátot rendele mulattatásokra. Azok összeszólalkozának, hogy tréfából ráijesztenek a papra, s azt mondák neki, hogy ők Olaszországba mennek libertét és égalitét prédikálni, s tiszteletlenül szólának a császár ellen, magasztalással a republikanizmusról. (Cselekedetek gondolatlan tréfa volt, nem egyéb; veszettebb embert, mint Fourreau gondolni sem lehet. Erkölcstelenségeit, marhaságait elhallgatván, melyekkel elborzasztá a derék Úzát, hogy többé vele szólani sem akara, csak azt említem, amivel dicsekedett, hogy Magyarországon hogy verte a forspontosokat, s hogy quietálta Miatyánkkal.)

A megbotránkozott benedictinus elbeszélé az apátnak, ami történt, s ez a papot Bécsbe küldé. Ki a nevek? Nem tudta. A regementhez küldetett kimutatni. A három tiszt processus nélkül Kufsteinba küldetett. Esztendő múlva a regement tisztjei processust kívántak. Ez őket megszabadítá.

Nyertünk azáltal, hogy Szulyovszkyt Grimmelhez vivék. Már útunk alatt megmondá Szulyovszky és az ő példájára mindenikünk, hogy Szlávynak semmi titkot nem mondanak; az rossz ember és oktalan; s Szulyovszky tőlem kére tanácsot, mint közöljünk híreket egymással. Kopogva, vagy ha az nem lehet, egy gombostűvel lyukakat szúrván a nyomtatott könyvek lapjain keresztül, de egy lapra ne többet, mint négyet. Szulyovszky azt mondá Grimmelnének, hogy ő mángorlana, hogy mozgásba hozza vérét, de szerezzen valakit segítőül. - De kit? - A francia generalis inasát. - Az inast megszólítá az asszony; ő nyert azzal, hogy magának nem kelle megtenni a munkát; s az inas látni akará, micsoda ember Szulyovszky.

Generális Fiorella Antal közel rokona volt Bonaparténak, s oly tekintetű, hogy midőn 1797. elfogattatott s Grécbe vitetett, Napoléon, akkor még Bonaparte, levelet íra Alvinczynak, s oda küldvén herceg Hohenzollernt, ennek helyébe Fiorellát, tizenháromnapi fogsága után, kiadatni kívánta. Kiadatott. De mivel ő vitte a hadat a pápa ellen, s ezzel, ámbár maga is olasznyelvű, csak franciául beszéle s éreztette vele, hogy a respublika több mint egy uralkodó: midőn Turínban, kapitulálván, magát feladta, Kufsteinba hozatott. Magának nem vala szabad lejőni a várból, igen inasának, s az olvasa újságokat s amit halla, megvivé mind urának, mind Szulyovszkynak. Szulyovszky a híreket nekem a tőlem vett könyvbe beszurkálá s ismét új könyveket kére: én pedig mihelyt vettem, felírtam a betűket kőtáblácskámra, akkor új lyukakat csináltam a könyv lapjaiba, elkopogtam társaimnak, s a kőtáblát letörlöttem, hogy rajta ne veszítsek.

Kufstein szomorú haza. Ugorkát Bozenből hozatánk, mert azt ez a föld nem terem. Egy nap halat főzeték, s nyers hagymát hozattam fel. Elkiáltám magamat: hagyma te az én honomban termettél! A kufsteini bíró Bécsben vala, s meglátá, hogy almanagyságú hagymát hozának fel Magyarországról egy hajón. Két zsákkal megveve. Még egyet hozattam, s úgy tartottam mint kincsemet.

Budai és brünni fogságunknak legalább az az öröme volt, hogy a mieink életek felől azáltal tudhatánk valamit, hogy tőlök pénzt, tokajit, ruhabelit vettünk. Kufsteinban nem vevénk e vígasztalást, s már tizedik hónap múlva is.

Azonban *1800. május 22.* estveli 7 órakor nyílik belső ajtóm fiókja, s Grimmel beadja vacsorámat. Ezzel megfordúl s ismét előjövén az ajtófiókhoz, jobbjával egy kontó forma papirosat, baljával egy oly valamit, mint egy összehajtott, de még be nem kötött könyv, nekem ád be, minden szó nélkül. - Hála Istennek! valaha tehát megérkezett! - kiáltám, azt hivén, hogy a nyaláb a Bährens munkája Über die Klassiker, melyet még szeptemberben kértem megszereztetni erszényemre. Az igen kevés szavú Grimmel nem adta a nyalábot, hanem a contót:

- Das schenke ich Ihnen - mondám -, geben Sie mir nur das längst erwartete Buch.

De Grimmel a nyalábot nem adta:

- Nein! Nein! zuerst nur diess da!

Hogy megszabaduljak tőle, úgy tettem, mintha meg akarnám tekinteni, tudám én, mit ér a kontók bemutatása a fogolynak: de mint lettem oda, midőn kontó helyett az anyám levelét láttam meg. Egyszerre rogytam térdre, s ég felé emelém a papírost, mint a misemondó az ostyát. Grimmel megrázkódva hallá sikoltásomat, ordításomat:

- Was machen Sie denn? Die gnädige Mama lebt ja. Beruhigen Sie sich. Das ist ihre Schrift.

A kontónak nézett papiros az anyám adress nélkül, pecsét nélkül írt levele volt, a nyalábban nem Bährens, hanem hat fejér zsebkendő.

A tokaji bor a Cerberust is megszelídítheti. De a kufsteini cerberusok vadabb természetűek, mint a Rhadamantuszéi. - Két butéliát magamnak tartottam és társaimnak, a többit ezek ivák.

Cservenkára nincs panaszom, Grimmel pedig szeretett is. Sohasem evém meg, amit főzettem, s felét mindég azoknak küldém, akiknek pénzek elfogyott. Grimmel és Miller ezért engem e névvel neveztek: Der gute Herr. - De Cservenka vad ember vala, minden érzés nélkül. Minden mutatta, hogy von Pik auf szolgált. Szolgai lélek, testestűl és lelkestűl.

Midőn egyszer beretválának, nálam ült, s azt beszélé, hogy bálban volt.

- Da Kufstein klein seyn soll - a mölki klastrom folyosója hosszabb lineát teszen mint a Kufstein diametere -, so stelle ich mir vor, die Bälle müssen hier traurig sein. Unterdessen ist es immer eine Freude, zwischen frohen Menschen zu seyn - mondám.

Nem képzelhetni nagyobb dühösséget, mint amelybe kipattant. Nem értettem.

- Ich habe Sie ja nicht beleidigt?

A profósz mondá, s magától, hogy én frohe Menschen-t mondottam, nem ezt: *rohe.*

- Das ist etwas anderes - mondá Cservenka. - Ich war im Begriff Sie an diese Kugel da anschliessen zu lassen.

Imádkozzék minden, hogy fogságot ne kelljen szenvednie, s ily emberek alatt! Az nem könnyű.

Május utolsó napjaiban egy reggel dobverést és tábori muzsikát hallának füleim. Letekinték, s egy tirolisi insurrectiói csoportocska ballaga a város kapuja felé, zászlójával. Közöttük a maga skarlátszín köpönyegében a kirurgus is. Fél óra múlva egy második csoport, és még délig öt vagy hat. Délben kérdem Grimmelt, mit akar ez a marsírozás, mert hallgatni bizonytalanságot mutatott volna.

Most lesz esztendőnként tartatni szokott mustrájok.

- Úgy de június elsőjén pünkösd lesz; miért nem halaszták a mustrát továbbra?

- Az innep a rendet meg nem szakaszthatja - úgymond Grimmel -, a tirolisi nép szoros rendhez szokott. - Mi történt a tábornál, tudtam a Szulyovszkytól vett hírekből.

Másnap s a harmadikon, negyediken ugyanez történt. A tirolisiak nemzeti színek a zöld; ők vadászok. Polgárkatonáik kávészín pokrócposztót hordanak, zöld gallérral és hajtókával. Marsokat eltanulta fülem.

A scena komolyabb színt veve magára; kevés nap múlva három csoport magyar sereg jöve Kufsteinba Innsbruck felől. Elértem, hogy Olaszországból feltolatik seregünk. Egy káplár, közel a város kapujához, felkiált: „Hová mégy? - Hova mégy? Ilyen amolyan adta!" - És tovább: „Ki parancsolta?"

Oh süsse Stimmen, viel willkommener Ton
Der Muttersprach in einem fremden Lande!

Goethes Iphigenie.

Két szürke köpönyegű katona estve sokáig néze fel ablakainkra. Ezek bizonyosan tudják, hogy itt magyarok kínzatnak, mondám. Akármi ér, rájok kiáltok. - Földi! - *Hah?* - Pajtás! - *No* - Tót vala a legény; de azt is hazám nevelte.

Néhány napig tarta a magyar seregek érkezése. El nem tudnánk állani az ablaktól.

Egy nap, délután két órakor, egy szürke köpönyeges kék nadrágos legény és egy leány összeszólalkoznak, s elválnak egymástól, a leány az innsbrucki úton indult el, a legény a kálvária felé. Azonban a réten összeakadnak; a leány megvendégeli a magyar legényt, s az kaszához nyúl, s vágja a rendeket. Az alprofósz Miller nyitja az ajtómat, s sétálni hív, a gömbölyű folyosóra.

- Sőt jőjjön az úr - mondám -, lássa ama legényt; már kész ismeretsége.

- Uram - úgymond -, a városban egész revolúció van az asszonyok és leányok közt; veszekednek a magyar legényeken.

Június közepe táján seregeink Bavariából egymást taposva térének Innsbruck felé. Ment a sok álgyú és az álgyúszekerek. Magyar sereg, német sereg egymás hátán, de inkább sietve, mint jött.

Június 29. délután álgyúdurrogások, de távolról. Grimmel felhozá vacsorámat.

- Uram, esztendeje hét nap híján, hogy itt vagyok; még azt sem kérdém, szombat van-e, vagy vasárnap. De most hadd kérdjem: mit jelent ez a mai álgyúzás?

- Die dummen Bayern haben ihren Kirchmess, und feuern aus Mörsern.

Egészségekre a szép Kirchmess mozsárütéseit! mondám magamban.

Június 30. - Háromkor felébredtem. Gyönyörű volt a reggel a Kayserberg megett. Ott az én hazám! Ott vannak az enyémek! Ez vala könyörgésem.

A nap meleg vala, s öltözetlen maradtam. Nem hét órakor, mint szokott, hanem ötkor csikorgani hallám a grádics ajtaját, csikorgani külső ajtómat, sőt most, a szokás ellen, belső ajtómat is, s Grimmel, a főprofósz jő Heiczi nevű katonacselédünkkel, s hozza párnazsákomat.

- Hier, Ihr Bettsack - mondá -, packen Sie Ihre Sachen zusammen. Sie gehen heute noch fort.

Elijedtnek, búsnak tettetém magamat; örvendeni bántás volt volna, mert a Grimmeleknek akkor van jó aratások, ha sok rabjaik vannak.

- Auch uns allen ist herzlich leid um Sie - monda Heiczi egyűgyűségében -; aber was soll man thun? Die Umstände sind nicht darnach, dass Sie länger bleiben können. - Grimmel ráordíta a legényre, nem akará tudatni a bajt:

- Um 10 Uhr bringe ich Ihnen Ihr essen, und um 2 fahren Sie ab.

- Auf der Achse, oder zu Wasser?

- Weiss nicht - s ment.

Kértem, vétessen nekem egy kalapot. Neki kisebb dolga is nagyobb volt.

Első dolgom az vala, hogy ajtóm vas pléhére ezt karmoljam nem emlékezem többé mivel:

FRANC. KAZINCZY
HUNGARUS
a VI. jul. 1799 ad 30 Junii 1800

Kilenckor a Nagy Profósz ismét feljöve. Kértem, vezetne által a Baranyai üresen maradt szobájába, hogy a P. hegyet láthassam s lerajzolhassam. Baranyai kitölté idejét, s innen ereszteték el kevés hetek előtt.

Imhol a hegy, mint egy óriási pyramis merő fejér sziklákból s föveny iszapból, a kék színnek véghetetlen nüansziban. A hegy aljában sok apró faluk. Alatta az ut Innsbruck felé.

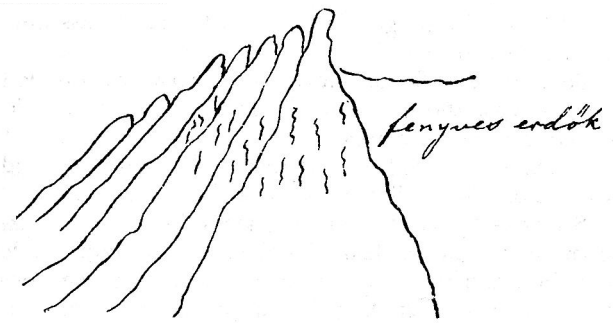

Tizenegykor evénk. Valamely Trautmannsdorf megszerete egy tirolisi leányt, s elvette. Ezért a familia elhidegűlt iránta. Halála után az özvegy visszajöve Kufsteinba, egyetlen leányával. Ez a kisasszony minden fogolynak húsvétkor is külde süteményt, most is egy palack borral. Megkéretém a kisasszonyt, hogy magát velünk láttassa, ha majd lemegyünk. De a profósznak nem vala ideje megtenni amire kértem, s nemes-lelkű jóltevőnk láta bennünket, de mi őtet nem.

Két órakor báró Steinling kapitány felhozá hozzánk Bender-regimentbeli főhadnagy Bastendorf Ferenc urat:

- Uraim - mondá Bastendorf -, én és társaim egy hónap óta várjuk itt a parancsot, hogy az urakkal indúljunk. Az Innsbruckban kommandírozó generális azt mondotta nekem az urak felől, hogy a vett hírek szerint, mióta ez a torony áll, szeretetre méltóbb emberek itt nem szenvedtek. Tapasztalni fogják az urak, hogy én a szerencsétlent tudom tisztelni.

Ajtaink egyszerre nyíltak meg. - Le nem megyek - mondám -, míg a nro 5-be nem lépek, hol Wesselényi 1790-ig szenvede. Ablakából vad és nem szép alakú hegyoldalra vala a kinézés.

Profószunk magához víve fel, a Szulyovszky szobájába:

- Welcher ist der gute Herr? - kérdé itt a vén asszony, s reám mutatott a férje.

Soha itt rabot familiai neven nem neveznek, és midőn a Hofkriegsrathoz megyen a jelentés, nem a nevet írják, hanem a szoba numéróját.

- Ach Euer Gnaden - mondta a vén asszony -, und wir müssen Sie verlieren. - Nyakamba borúlt, sírt.

Szulyovszky, én, Laczkovics László, Szlávy, Úza, Hirgeist Ferenc és Szmethanovics Károly együtt indulánk le a várból. A nép összecsődült látásunkra. Még nem tudtuk, merre visznek. Úgy hittük, Innsbruck felé, mert seregeink visszavonúlása, s az álgyúzás tegnap, azt mutaták, hogy München körűl győze a francia sereg.

Leérvén a hegyen, meglátánk a hajót a hídnál. Az három szobára vala osztva. Megparancsolák, hogy azon két idegennek, kik a két szomszéd szobában lesznek, még csak köszönni, annál inkább vélek szóba eredni ne merjünk. Mi a középső rekeszbe viteténk Neugebauer-seregbeli zászlótartó Hörde úrnak felvigyázására bízva. Az egy szakállatlan tisztecske volt.

Már a hajó orrában lelénk Neugebauer-regementbeli zászlótartó Lohrmillerrel, ki cseléd vala egykor, francia oberster Chipault urat. Az civilis ruhában álla szobájában, s el lévén tiltva a köszöntéstől, csak végig néze bennünket, kit kit sokáig. Gyönyörű szöghajú ember, középtermettel, harmincöt esztendős. Szeme kék, arca kedves, nevelése úri. Érzé, hogy oberster, hogy huszár oberster, s hogy francia oberster.

Sokáig állánk ott, s nem tudánk megfogni, miért nem indulunk. De most imhol jöve a francia generális. Szőtt nadrágban, fűzött stiblicskében, mely lábikráit is körülfogta, vállán egy kávészín, szürke felbéllel prémezett, dolmánygallérú porköpönyeg, posztóból; jobbjában egy igen hosszú nádpálca, baljában, fel nem kötve, egy huszár ezüstkard; fején a paszományos setétkék francia csákósapka. Állva, menve, sohasem álla centrumán, mindég vagy jobbra, vagy balra hajolva. Neve Fiorella Antal, ajacciói születés.

- Mon général, Je vous souhaite un bon voyage! - kiáltá Obristlieutenant Geppert, a Kufsteini vár commendánsa. Fiorella ráordít: - Takarodjék előlem, rút ember. Ha fogva nem volnék, e karddal vennék elégtételt a rajtam elkövetett gazságokért. Így kell-e bánni katonának katonával, embernek emberrel? - Geppert parancsolá a hajósoknak, hogy induljanak.

- Quoi? un général français partira sans son domestique? Non, restez! - Geppert elhallgata.

Előjött az inas, s ekkor Fiorella parancsolá, hogy induljon a hajó. A generális is sorba néze bennünket, s oly hosszasan, mint Chipault.

Nem képzelhetni, mely gyönyörűségek vártak itt reánk. Hajónk nyílsebességgel repüle el az Inn szélén álló egyes fenyvek mellett; amott a szenvedés foka, s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég. Nemezis minden rosszért jót, minden jóért rosszat hoz reánk; boldog, akire sok kedvest a nem sok rosszért!

Hajósinknak meg vala parancsolva, hogy éjszakára Wasserburgra hajtsanak. De Rosenhain mellett, az Inn jobb felén, kérék tiszteinket, köthessenek ki; itt alkalmas fogadó; holnap kipótolják. Tiszteink kiléptek megtekinteni a fogadót. - A francia tegnap óta Wasserburgban vala. Ha oda menénk, szabadok valánk - kiáltának, szálljunk ki, s úgy örvendének, mintha csatát nyertek volna, hogy a hajósok cinkossága itt megállapíttatott.

Vígan vacsorálánk együtt, s a francia oberster bejöve hozzánk. Hörde kéré, térjen vissza szobájába. Másnap szekerekre rakának, s vittek Salzburg felé. Bajor kocsisunk megvexálá a tisztet. Bár jőne a francia. Mit vesztenénk vele? Az fizet mindent; az urak quietálnak.

Szekerünk mellett két lovas katona méne el.

- Micsoda uniformis ez a zöld köpenyeg? - kérdém.

- Bajor lovasság - felele a tiszt.

Nem hittem; ismertem a bajorok színét.

Kértem tiszteinket, engedjenek gyalog menni. - Igen, de hogy a commandirt velem jőjjön; idegen földön vagyunk. Példámat minden társam követte.

Egy zöld köpönyeges katona gyalog ballagdagált felénk. Fején háromszögű szőr kalap, plundrija sárga volt valaha, de lába közt egy igen nagy folt megtarkázta a régi posztó sárgáját. Nyakán egy selyemkendő hasadékja. Kamáslija és cipője közt látni lehetett lába bőrét.

- Je vous salue Messieurs, etez-vous vassaux de Sa Majesté l'Empereur?

- Igenis, azok vagyunk.

- Az úr is? az úr is? - s így mindenikünket. Szulyovszkyt meglepte a félelem, s mind félre vonák magokat társaim.

- Úram, én egy pirucson most egy ausztriai tisztet láttam elmenni, s mellette egy francia generálist, kerek kalapban és uniform nélkül; nem Fiorella-e az?

- Igen, generális Fiorella.

- O, que je suis malheureux! il étoit mon second capitaine aux services du roi; à présent il est général de sa république, et moi simple soldat des russes. - Lesz az úr Fiorellával?

- Együtt ebédelek vele.

- Kérlek, köszöntsd a gróf Rossi nevével. Emlékezzék hajdani barátságunkra, s tegye, ha Isten hazájába visszaviszi, hogy oda én is visszamehessek.

Megigértem azt Rossinak, s szentűl teljesítettem. Éjszakára (július elsőjén) Traunsteinban szállottunk meg, s tiszteink, látván az ellenség győzödelmét Münchennél, feledték a vett parancsot, hogy a két franciának egymással s nekünk velek tiltsák a beszélést, s nemcsak azt engedék, hogy szóljunk egymással, hanem azt is, hogy szabadon együtt legyünk.

- Generális úr - mondám -, ismer e valamely gróf Rossit?

- A Rossi ház szapora ház; de a király alatt én szolgáltam is eggyel; én annak alkapitánya valék.

- Éppen azt kérdem - felelék.

Elbeszélém, hogy az az emigráns most a Condé-seregnél szolgál, s mint közember az orosz szolgálatjában (az emigránsokat XVIII. Lajos akkor az oroszokkal fizettette); s hogy én őtet ma a legsiralmasb állapotban lelém; hogy kéri a generálist, csinálja ki neki, hogy szabadságot nyerjen visszatérhetni hazájába. Fiorella megszorítá jobbomat:

- Úgy kell neki - mondá -, tanulta volna meg a rossz ember, hogy haza ellen kardot fogni soha nem szabad. Azonban barátok valánk, nem neki, hanem az úrnak ígérem, haza jő, mihelyt kiszabadúlok.

Nekünk megjövendőlé, hogy mindaddig fogva leszünk, míg az ő nemzete újra nagyon megveri fejedelmünket, miről nem is kételkedhetünk. A francia nemzet oly nagylelkű, hogy a békét soha meg nem köti anélkül, hogy akik respublikánus gondolkozásaikért fogva ülnek, szabadon eresztessenek. Midőn Bernadotte Bécsben kifüggeszté ablakából zászlóját és osztán Bécset oda hagyá, ő vele Strassburgban jött össze, s Bernadotte beszélé neki, hogy a titkos béke 3-ik articulusa tevé szabadlábra az ausztriai státus foglyait. Aki ezt olvasni fogja valaha, s hihetetlennek hiszi, olvassa meg az akkori újságleveleket. Én több ily békekötéseket olvastam az újságlevelekben, s minden reményünk ennél fogva a békekötés vala.

Július 2-dikán Teisendorfra érénk. A helység egy nagy falu vagy egy kis mezőváros. Mint vásárainkban, úgy hemzsege benne a sok nép. Bastendorf szekereinkhez jöve, s mindnyáunkat

külön mindenre kért, ami szent, hogy az ide összetódult Condé-sereg emigráns franciáival szónak ne eredjünk; mert ha megsejtik, hogy mi republikánus gondolkozásunkért szenvedjük a fogságot, megtörténhetik, hogy tűzbe jönnek s erőszakra fakadnak. Leszállánk szekereinkről, s egy sorba állánk meg, de szabadon, vígan beszélgetve, katonáink puskákkal mellettünk, mely a franciáknak mutatá, hogy foglyok vagyunk. Hatan közűlök civilis igen elegant öltözetben két lépésnyire álla meg szembe velünk, s francia hiúsággal mutogatá társait. Két dobos gyermek méne el az utcán s hogy értjük szavaikat, megnevezték őket egymásnak: „Regardez le petit Marquis tel et tel; le petit Comte..."

Egy kis csoport tábori leány méne el éppen nem elegant öltözetben, nem mint szobaleány, mely kisasszonya elviselt ruháit hordja, hanem mint szegény mesterember gyermeke: „Voyez la Comtesse... et là la Vicomtesse". Szíves szánakozással nézém a szerencsétleneket; ők a gyermeki hűség áldozatjai voltak; sőt szántam, akik önmagoktól jöttek is ide, mert hányat hoza ki az a reménység, hogy a republikanizmus hasztalan törekedés, és osztán azért, mert gondolkozásért szenvedni keserves.

Midőn én, és Úza, és Hirgeist, kiket én magyar társaink közt tiszta lelkeikért leginkább szerettem, itt magyarul beszélgeténk, a hat csínos francia mindég kérdé magától, mely nyelv lehet az. Mi szabadon nézénk rájok, de nem úgy, mintha kerestük s óhajtottuk volna velek a szólást. Én azonban Hirgeisthoz szólék egy-két szót franciául, hogy a hat idegen lássa, hogy nyelvöket értjük. Félre csapám köpönyegemet, hogy lássák kávészín magyar dolmánykámat, s nyári nadrágomat.

A hat idegen valamely magyar szó hangját az én számból hibásan értette, s oda magyarázta, hogy én egy társokat óhajtom látni. Azonnal mozgás támadt közöttök. Előjöve, akinek nevét számból hallani hitték, köszöne nekik, s azok rám mutattak újjokkal. A francia vállat voníta, azt jelentvén, hogy nem ismer. Azonban nekem jő, köszönt, s ezt kérdi: „Monsieur est il polonais?" - Én igen mélyen meghajtám magamat neki, de némán; azt jelentvén, hogy nekem szólnom nem szabad. A hat elegant azonnal méne tisztünkhöz, s általa követtete meg engem merészségökért, s magyarázá, hogy rosszul értett. Szavam csalta meg.

Midőn ezek esnek, látánk, hogy a sokaság mindenfelé kalapot ránt, útat nyit, s hajtogatja magát. Egy zöldkabátos, aranypaszományos kalapú öreg tiszt jöve, mellyén csillag, vállán a széles veres pántlika. Talán maga Condé herceg.

Bastendorf jött, megkövete a hat francia nevében, s rettegvén a veszélytől, kért, mennénk a fogadó szobájába. Oda jöve az említett francia emigráns generális is, keresztülment a szobán, s végigpillanta bennünket.

Szulyovszkynak egy különössége van; az, hogy nem lehet bolond nélkűl. Az igen nagy elméjű embert ez a különösség gyanúba hozhatná, hogy ő lélekben szegény; de a természetben sok megmagyarázhatatlanságot lelni, s ez bizonyosan ilyen. Alább sok példát hozok fel rá. Ilyen gyengesége volt a nagy embernek az is, melyet itt fogok beszélni. Az neki oly örömet ada, hogy még most is beszélgeti, s örűlve.

Hörde jobbkézre, Szulyovszky balkézre, én a kocsis mellett, a commandírt benn a szekérben háttal a lovaknak ülénk, s közel Salzburghoz a mezei munkát űző nép szaladt látni, kik mennek ott katonával. Szulyovszky még akkor bajúszt horda.

- Adja csak kezembe zászlótartó úr a portdepés kardját - mondá Szulyovszky.

Amint a nép összefuta, térdei közt tartván a kardot, felém mutogata ujjával; s így a nép engem spion-formának néze. Kevésbe múlt, hogy meg nem követek, mert már kapdosták a követ rám. Én azt nevetém, hogy Szulyovszky ezen nevethete.

Jókor beérénk Neuhausba, Salzburgon túl, Linz felé. Egy gazdag molnárhoz szállítának. Generális Fiorella hozzánk jöve, megkérni, hogy vele menjünk sétálni. A táj egyike a legszebbeknek, melyeket valaha láttam, s a megszólítás kivált nekem vala igen kedves.

Fiorella, Chipault, a hét magyar, s egyike a tiszteknek, együtt menénk, s én egy kert ajtaját megsejtém s nyitva. Bemenénk. Hol a tartomány nagyobb részét kőszirtes hegyek foglalják el, nem lehet kertnek sok földet szánni; ez kicsiny volt, de tömve külföldi fákkal, termésekkel. A liliodendron tulipifares vastag, mint a derekam. Egy kertiházban kőmívesi hieroglifeket láték meg, s megszólítám a kertészt, el nem hallgatván, s büszkeségből, hogy én magyar vagyok.

- Uram - mondám -, nekem gyanúm támadt, hogy itt lózsikat tartottak a kőmívesek.

- Honnan az a gyanú? az úr azt hallotta valakitől?

- Nem hallottam.

Látván hogy a dolog nem idegen nekem, elbeszélé, hogy gróf Lodron, svéciai követünk, e kertet kőmívesi összegyűléseknek alkotta, és hogy itt Coloredo érsek a nagymester. - Egy atyafi sírja lehet az, melyet egy Agricola névvel jegyes süllyedező kő jegyez. - Kevés esztendők múlva Debrecenben ebédelék egy római születésű ausztriai tiszttel, s attól hallom, hogy a kertnek minden vastag fáit feltüzelték, igen még a liliodendront is, és hogy azt a barbarusságot ők tették. - Én inkább a falu házfedeleiket égettem volna fel.

Július 3. ebéd Neumarkton, mely a salzburgi tartománynak utolsó helysége: éjszakára Frankenmark, Weichl fogadósnál.

Midőn Neumarkton az utcán sétálánk s mindnyájan, két salzburgi menyecske megpillantá az ifjú és szép Hördét, s felkiált: - Az Istenért, tiszt úr, csináljon oly szép fiút nekünk, mint maga! - Hörde elpirúlt, s szidta őket.

Július 4. ebéd Vöcklabruck, hálás Schwanenstadt.

Július 5. Wels, éjszakára Linz.

Tisztjeink Linzben szaladtak bejelenteni a general-commandónak, hogy megérkezénk. Rettegének, hogy itt más tiszteket adnak mellénk, mert megszeretének bennünket, s az út nekik semmibe nem kerűlt. Bastendorfot a generális tartotta, Chipaultnak a generális ada pénzt és bőven, s így Lohrmiller is a Chipault erszényéből élt, mi négyen, Szulyovszky, Szlávy, Laczkovics, én tartottuk mind Hördét, mind a pénz nélkül maradt Úzát, Hirgeistot, Szmethanovicsot, s commandírteinknek naponként, négy ezüst garast egyre, fizettünk.

Tiszteink nagy örömmel térének vissza a kazármába hozzánk:

- Uraim, a general-commando semmi parancsot nem veve az urak iránt; Bécsben, a baj közt, felejték az urakat. Mi kísérjük Prágáig.

- Itthon vagyunk - úgy mondá Bastendorf (azaz nem Baváriában és Salzburgban többé) -, itt nem fogják az urak többé érezni, hogy foglyok; ismerem én az urakat; tudom, nem vonnak bajt reám.

A kazármában majd megevett a bolha. Kénytelenek valánk egy fogadóba menni által, mégpedig a városba.

A fogadó tele vala emigránsokkal, s három szoba éppen akkor ürűle. Egy óra múlva elfoglalhatánk. Két francia asszony és egy öreg rongyos, de tudós pap velünk múlata a szálában, s az asszony szagos olajat mutata elő kisebb-nagyobb flaconokban. Nyomorúságokban azzal táplálák magokat. Vevénk tőlök, s mind nekik, mind nekünk kedves vala a beszélgetés. Tudakozák

Szulyovszkyt, mi járatban van e távoly országban. Azt felelé, hogy kereskedő. - Mit viszen? - Vasat(!)

Kiürűlének a szobák, s Bastendorf holminkért küldete a kazármába. Meglátván az asszonyok a katonákat, s talán Fiorellát is és Chipault-t, elnémultak. Vége vala minden társalkodásnak velünk. - A császárban egy igen nagy baj van - mondá a két asszony, és a pap, míg meg nem tudta, mely vas-hordó Szulyovszky: - *il est clément.* - Az a baja, hogy *könyörűletes.*

Szlávy borbélyt hívata, mely megnyírja homloka felett három ujjnyira hajait. Azt úgy hordták akkor, s toupénak mondották. Ugyanazt cselekvék többen közűlünk. Én fogságom előtt már ellökém a copfot; forró nyavalyám 1789. megkopaszíta, s akkor látám, mely boldogság elnyírt hajjal járni, s magamat nem púdereztetni, nem füsűltetni. S nekem a copfatlanság balúl vétetett, mind azért, mert kisdedségekben különözni egyik neme a bolondságnak, mind azért, mert az francia gondolkozás jelének vétetett. - Szulyovszky látá, mint toupéztatják magokat társaink, s megszólítá a frizeurt, hogy mit kíván tőle, ha neki is oly toupét nyír, mint Szlávynak; de éppen olyat. Az nem érté a kérdést, s magát Szulyoyszky tetszésére bízá.

- Hallja kend, én magának húsz forintot adok, de fogadja el kend, hogy éppen úgy nyír meg, mint Szlávyt.

A német alig várta, hogy Szulyovszkynak állhasson. Szulyovszky leül a székre, a német vállaira teríti a kendőt, leveszi Szulyovszkynak a fejéről veres sipkáját s a fej oly - kopasz mint a tök. A toupényírás így elmaradt; de ahelyett Szulyovszky Linzben beretváltatá el bajuszát, melyet 1790 óta hordott volt.

Július 6-dikán is Linzben mulatánk, egész nap. Marcus Antonius Gotsch azon fogadóban tarta szállást. Jött, s engem kihívata fogolytársaim közűl, s ajánlotta szolgálatját mindenre, amit kívánhatok. A gonosz idő a jó embereket is gyanússá teszi, s nekünk magunkra kelle vigyáznunk; soha sem tudtam, barátom-e az ember vagy geheime polizey embere.

- Professzor úr - mondám -, nekem könyvek kellenének: a Cicero Levelei, és más klasszikusok, de kivált egy jó lexikon.

Ment, s hozta a Schneider nagy lexikonát, s azt meg is vettem; de nem Cicerót; az nem vala meg. Nekem adá a magáét, de annak címlapja sem volt. Gotsch jó ember lehete. Beleírá nevét, s ezt veté alá:

Magnis tamen excidit ausis.

- Hic situs est Phaeton, currus auriga paterni, quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis - mondám neki az ő négy szavaira.

Gotsch indúlatosan csókola meg erre. Az én lelkem nem ismert bizatlankodást; de az ember nem minden pillantásban egy. Itt rettegtem. Gotsch megholt, s elmondhatom, hogy én őtet most gondolkozásaim társának tekintem. Mint ismerhetett volna ő különben, s miért keresett éppen engem társaim közt? Swietent, Bornt, Sonnenfelset imádta. De mondám, a spiclik minden színt vesznek magokra, csakhogy buktassanak.

Július 7. Gallnenkirchenben háltunk. Két idegen katona alkalmatlan vala veszekedéseiben nekünk, aludni akaróknak. Bastendorf uniformisban kiment, s csendességet parancsolt. Az egyik tiszteletlenül viselé magát, sőt kezet emelt Bastendorfra. Ez azonnal parancsolt, hogy Bockspannra vonattassék. Reggelig úgy ült. Nekünk köszönheti, hogy regementjéhez nem küldetett.

Július 8. ebéd Neumarkt, hálás Freystadt. Freystadton 9. is. A városkának teátruma volt.

Július 10. Kaplic. A legforróbb melegségben értünk be reggeli kilenckor. Alig szunnyadánk el, midőn trombitaszót hallunk. Angol lovaglók menének végig a városon. Megnézénk. Fiorella és Chipault velünk mindég barátságosan: de a teátrumba Fiorella csak az oberstert vevé maga mellé a lózsiba, holott tiszteinket, a mi hírünk nélkül, megkérte, hogy értek és értünk ő fizethessen. Közhelyen éreztetni akará a nézőkkel, hogy ő francia, hogy ő francia generális. Mi mások neki közhelyen barbarusok valánk. - Tisztelém benne a nemzeti büszkeséget, s tisztelném azt még a németben is, ha a német azt érezné és érezhetné.

Július 11. és 12. Mind mi, mind tiszteink azt óhajtánk, hogy útunk tartson kiszabadulásunkig; mert fogolynak jobb utazni, mint zárva lenni. Valahol tehát múlatni akaránk, egyikünk magát mindjárt beteggé tette. Az én lábam megdagadt, úgy hogy nem vonhaték csizmát. Oly stiblit varraték, mint Fiorella hordott, és e földön sok ember; a lábikrám közepéig érőt, és amelyet zsinórral kelle elől összefűzni. A fel- és lefűzés alkalmatlan, de a járás benne igen könnyű. - Stiblim másfél nap alatt elkészüle. - Budweisnek százhatvannégy lépésnyi piaca van négyszögben, s a lapályon fekvő várost olasznyír spallér fogja körül. Fiorella ott egy szép hetérát találа egy kanapén, felfogta, s magával vitte csaknem Prágáig, őrizvén mind tőlünk, mind kivált az oberstertől. - Uram - úgymond -, én félek a petite veroltól.

Július 13. Szulyovszky egy huszast ada egy csúf vén asszonynak, hogy midőn asztalnál leszünk, lopóskodjék az oberster mellé, rántsa hátra fejét, s csókolja meg. Chipault majd kihányta belét a csóktól, s Szulyovszky nevete. Én nem nevettem, s azt látta Chipault. Az obersternek így minden bizodalma én valék.

Beállván Wesselibe, a postaháznál sok frizúrás asszonyi fejet látánk meg. Vasárnap vala, vagy innep. Chipault vágyott a szép fejek közé. Én kérém Bastendorfot, engedje, hogy Chipaultot oda vihessem. - Igen, ha felel az úr, hogy csínt nem teszen az a szeles ember - mondá Bastendorf.

Báró Bubnánénak és lyányainak kedvesebb vala, hogy bennünket láthatnak, mint nekünk, hogy őket. Chipaultnak kivált egy húsos szőke kisasszony tetszék meg.

- Mely gyönyörű színe van e hajnak - mondá -; kár, hogy a szalmakalap elfedi!

A kisasszony azonnal leveté a kalapot. Chipault felém jött, s félre vive:

- Uram, az én nemzetem ki van kiáltva egész Európa előtt, hogy asszonyaink igen könnyen kérlelhetők; ezt egy franciáné sem tette volna.

S visszaméne a szép szőkéhez, de aki csak keveset tuda franciául.

A szomszéd szobában le vala terítve egy lepedő, s azon meggy, aszalni. Bubnáné elhorda szobáiban, de egy meggyel sem kínála meg. Szulyovszky és a többiek jöttek, csak a generális nem; neki a maga hetérácskájával elég mulatsága volt. Szlávy és Laczkovics minden tartalék nélkül elkezdték a csókolódást. Soha egy helyt annyi csók nem adatott, vétetett, mint ezen éh legények és kész leányok közt. De meggyet nem adtak. Nekem legjobban juta ki; én nem a húsos, hanem a vékonyka barna lyánykákat szeretem, s ilyen volt a ház leánya. Még csak tizenhat esztendős.

- Ach hören Sie, ich habe gute Tage gehabt! Es war ein russischer General bey uns im Haus, mit dem ich ewig Karten gespielt habe. Was ich alles gewonnen habe!

Elborzadtam a vallástól.

Július 14. - Ebédre Tábor városba; ott hálás is. Társaim mind a kávéházban, a városban. Én a fogadóban maradtam kívül, s hajtogatám lexikonom íveit. Nyílik az ajtó, s gazdasszonyom négy-öt szép leánnyal jő.

- Was wollen Sie?

- Aufbetten.

Megoldák párnazsákjainkat, s veték az ágyat a deszkázaton.

Én azalatt az ablaknak állék. Egy dáma, ponceau színű amazonruhában, egy gyönyörű courtaudon kisétála, mellette egy öregúr, megette egy cifra huszárcseléd. Felnézének ablakomra.

- Frau Wirthin, wer ist das?

- Das eine Frau von Szabó.

- Vielleicht Szabó; eine Ungarin?

- Ihr Mann ist ein Ungar, Rittmeister von der Regiment; sie selbst eine reiche Bőhmin.

Még folya beszédünk, midőn a lovaglók visszafordulának.

- Meine Gnädige Landsmännin; erlauben Sie, dass ich Ihnen meinen Handkuss machen kann - kiáltám.

Az asszony bevárt.

- Nicht ich, mein Mann hat das Glück Ihr Landsmann zu seyn. Er ist in Prag; ich erwarte ihn morgen. Wäre er zu Hause, ich würde so frey gewesen seyn, Sie alle zu bitten bey mir zu speisen.

Sok nyájasságokat mondván mindkét részről, ismét megcsókolám kezét, s mint egy magyar feleségének, s az asszony ment.

Július 16. Woditz.

Július 17. Beneschauba ebédre, s ott 18-án is. Lenézvén ablakomból, megláték egy valakit, aki úgy néze ki, mintha velünk szólani akarna.

- Uram, az úr nem muzikális? - kérdé tőlem.

- Nem vagyok, de halok a muzsikáért.

- Az én nevem Rotter, kirurgusa vagyok az uradalomnak s muzikális; hozza hozzám az úr társait.

Menénk, s Rotter excellenter veré a fortepiánót.

- Csak megvallom - úgymond nekem titkon -, az uradalom prefektusa, Báró Budeani nagyon vágy látni az urakat. Konopisch ide egy fertálynyira van; sétáljatok ki oda; én vezetlek.

Én ezt a Lohrmillernek megsúgám, s ő jött.

- Wir werden dort gewiss tractiert - mondá.

Bastendorf és Hörde, s Fiorella és a szép lyány hátra maradtak. Én előre mentem a kirurgussal, s magyaráztatám magamnak, ki az a híres, legalább gazdaságiról híres gróf Zwirby? mit láthatok majd várában? és minthogy az ember egyebet mondani nem tudott, mint azt, hogy Zwirby nőtlen, sok jószágot bír, és a bankban öt milliója van, s hogy a császár itt hála Zwirby-nél, midőn Prágában megkoronáztatott - a kert nem ismert fáinak botanicus neveiket mondatám el, amit a kirurgus nagy örömmel teve.

Beérénk a várba, s Chipault, ki különben velünk úgy bán, mintha egyike lett volna a mi csoportunknak, itt francia elsőségébe tevé magát, belépe báró Budeanihoz, köszöntötte, s derelyeformájú háromszögű kokárdás kalapját szelesen a porcellánokra lökte.

- S mint tetszik oberster úrnak Csehország?

- Nem mondhatnám, hogy jól; itt félnap is elmegy az idegen, s nem talál várost; az én hazámban egyike a másikat éri. - (A Jászságra veled! - gondolám magamban).

Budeani azt a megjegyzést tevé, hogy a francia a csehet és a cigányt egy néven nevezi. - Hihetőleg onnan erede a tévedés - mondám én -, mert a cseh muzikális nép, s a cigány is cincogással keresi élelmét, legalább az én hazámban.

Budeani köszönet formán hajtá meg e mentségért magát erántam. Parancsola a felcsernek, hogy bennünket hordjon el a várban és kertben. Lohrmillernek az az öröme vala, hogy midőn visszajövénk, készen vára a kávé, bor és sült. A terrorizmus idején Budeani ezt nem merte magánál, s Rotter nevében adatá, nehogy úgy vádoltassék, mint Izdenczy vádlá Reviczkyt a Townson szállásolásáért.

Július 19-én Jeszenicen. A Fiorella szép leánya itt elmaradt, s várta szerencséjét, hogy ismét elvigye valamely megszorult utas.

Július 20-án este felé beérénk Prágába. Én elholtam, látván hogy a kapuban, mely Prágában az első ház (ezen részén semmi külváros nincs) vára reánk a polizey.

Freystadtban egy tintaspeciest vettem volt, s féltem, hogy nálam fog találtatni.

Bevívének egy kazármába. Szulyovszky, Laczkovics és Szlávy egy szobában maradtak; én Úza, Hirgeist, Szmethanovics egy másikba mentünk által; gondolkodásunk, érzésünk választa el a háromtól, s kivált Szlávytól. Jött az egyik tisztünk: - Uraim, bennünket most mindjárt vasra vernek: a titkos polizey hírt hoza a commendánsnak, hogy mi veletek igen is szabadon bántunk; még azt is tudják, hogy Szulyovszky és Kazinczy egy egész stációt minden kíséret nélkül magokban mentek gyalog; hogy Táborban egész nap biliárdoztatok. Kérlek, ne áruljatok el.

Alig méne ki a tiszt, midőn nyílik ajtónk, s egy major és egy secretariusa a Hofkriegsrathnak, fekete ruhában, koszperddel belép. A major az ajtó mellett álla meg; a fekete öltözetű fiatal ember hozzánk jött.

- Sciunt omnes latine?

- Scimus; sed nemo est nostram, qui non etiam germanice commode loquatur.

- Nihil facit; loquemur latine. Ego huc missus sum, ut nomina transeuntium listis meis inducam. Placeat ergo dictare mihi sua nomina.

Ekkor a lócán keresztülveté lábait, mint a nyeregben szokás:

- Nomen; patria, anni aetatis; conditio; religio - a két utolsó rubrika: coelebs an uxoratus, quot proles.

Hallván hogy coelebs vagyok és magát elfelejtve ezt olvasván: quot proles? - maga felele magának: Ergo nullae, s ezt vetette szavához: saltem quod sciatur.

Ez a tréfa gyaníttatá velünk, hogy ez az ember barátunk nekünk. Átesvén három társaimon, összegörgeté lisztáját, s midőn az ajtó mellett megállott major meghajtá magát s ment, lassan ezt súgá:

- Videbunt charam Ungariam - s ő is ment.

- Mi ez? - mondánk - el akarja hitetni, hogy Magyarországot meglátjuk! Ha úgy, mint hozhattak volna Kufsteinből Prágába? honnan ismét vissza kellene vitetnünk.

Midőn ezen aggódunk, belép Lohrmiller.

- Können Sie schweigen?

- Und wir fragen, können Sie so etwas fragen?

- Uraim - úgymond -, ha tovább adják az urak, engem cassálnak.

- Ha attól fél is az úr, hogy kételkedhetik bennünk? és ha kételkedik, miért mondja?

- Uraim, szeretem az urakat s örömet hozok, de kezet rá, hogy meg nem mondjátok a két franciának. No, megígérétek, de tudjátok meg, felpofozom, aki szól. Magyarországra visznek benneteket. - Én:

- Kufsteinből Magyarországra Prágának? Ki higgye ezt, ha látott valaha mappát.

- Ne is kérdjétek; holnap reggel Krems felé indulunk.

Fiorella generális öltözetébe öltözött; háromszegű paszományos kalapjába, mely úgy vala felkötve, mint a kálvinista prédikátoroké; egyenlő szegletekkel, egyenlő karimával. Midőn tudakoztatott, micsoda vallású, így felelt:

- Nem értem, mint interessálhatja a császárt azt tudni, hogy én mit hiszek; az az Isten dolga és enyém.

Nem affektált semmit, de érezteté hogy ő Général de sa république a Rossi szavai szerint, de nem a Rossi értelmében.

Július 21-én. Fiorella és Bastendorf már ebéd mellett ültek, midőn mi odaérkezénk. Általlenben Fiorellával egy ausztriai oberster, ki egészsége miatt a csehországi ferdőbe siete. Nem győzé köszönni Fiorellának azon hűségét, mellyel ő, sebeiben fekvén nálok, élt. Míg a kellner nekünk teríte, én egy ablakban állék meg, s hallgatám az ausztriai oberster meleg hálálkodásait. Chipault jő.

- Mon ami, que pensez vous, où irons nous?

- Oberster úr - mondám -, én azt nem tudom, mint az úr nem. De íme itt Kufstein, itt Prága, s itt visznek. Magyart Magyarországra nem vihetnek, azt érti az úr. Úgy hiszem tehát, hogy Grécba vitetünk.

- Ma foy, vous avez raison - mondá Chipault.

Lohrmiller nem hallá szavaimat, de látta, hogy neki az ablak deszkáján geográfiai rajzolásokat teszek, s hozzám izene, közel ne jussak hozzá, mert felpofoz. - Kértem Úzát, menjen hozzá, ne hallgassa, amit mondani akarok, hanem vigyázzon, mely ábrázatot csinál Chipault, ha majd meghallja, hogy Magyarországra vitetünk. Nekem az a pillantás lesz minden apológiám.

Szlávy azonban félre vivé a Fiorella inasát, s elbeszélé annak, hogy Magyarországba vitetünk. Szeretném tudni, mi szükség vala az iránt hírt adni Fiorellának, s a Lohrmiller tilalma ellen, a Lohrmiller szerencséje kockáztatásával?

S a rossz ember nyugalommal látta, hogy Lohrmiller ellene dúl, fül, s hogy Szulyovszky engem vádol fecsegéssel. Úza nem tűrheté tovább, s kimondá Szulyovszkynak, hogy ő tudja, mit mondtam én Chipaultnak, és csak azért, hogy tovább ne tegyen kérdéseket; de azt is kimondá, hogy Szlávy hírt vive az inasnak. Elhallgathatnám, de elmondom: nincs oly gaz cselekedet, amire Szlávy kész nem volt volna, mihelyt az hasznot vagy fényt ígért. - Éjszakára Miltschin.

Július 22. - Az eső meghűtötte a nyár melegét. Kénytelenek valánk a konyhába szaladni a tűzhöz.

- Melyike az uraknak Kazinczy? - kiálta magyarúl egy szép úr. - Én főhadnagy Szabó László vagyok, Visontáról. Tavaly odahaza valék, s az urat az Orczy József beszélgetéseiből ismerem. A tisztek nem mernek nálam ebédelni az urakkal. Mely igen sajnálom, hogy minap nem valék itthon; hadd tölthettünk volna együtt egy magyar napot. - Ekkor ő veve hírt tőlem, s én őtőle. Egy szarvascímert, visontai s tokaji bort hozata ki a fogadóba, s ott ittunk a báró Orczy József és a jók egészségét. - Szabó egy millionárius üvegfabrikáns lyányát vevé el. Most Gyöngyös mellett lakik, megcsalva reményiben, mert ipa megházasodott.

Július 23. - Krems. - Altensteig.

Július 24. - Gefőll, hol marhavásár. Azt hittem, hogy a német is ember, s nyájasan szólék vele. A cudar nép közt kevésbe mult, hogy veszedelembe nem estem; csaknem belém kaptak, mert ország foglya vagyok. Steinban hálánk, Krems mellett. Stein, Und, Krems, három eggyé vált helység. Midőn tavaly Krems táján elvittek, láttam, midőn a disznópásztor a disznó meleg ganaját bőrtarisznyájába szedte, mely nyakán függött. Így kell neked, ebadta, ez vala szívünk forró óhajtása.

Július 25. Polgári tisztviselők jövének hozzánk jelenteni, hogy hajónk, mely Budáig viszen, készen áll. Chipault kéré őket, ne játsszanak velünk; a mi destinationk Gréc. Ekkor léptem Lohrmiller felé, s bizonyossá tevém, hogy nem mondtam el Chipaultnak, amit tudtam, hanem megcsaltam, hogy ne tudakozódjék. Szlávynak Lohrmiller távollétében adék leckét. De Szlávy nem tud pirúlni. Szulyovszky mégis megismeré, hogy megtévedett.

Július 25. Nussdorfon ebédlénk Bécs mellett, s a szél ma és

Július 26. délig Uferhausban, az orosz követ vadászánál tartóztata. Fiorella és Chipault jól mulaták magokat a vadász szép feleségével, az öreg anya hírével. Wasse, Wasse - mondá Chipault az öregnek, hogy megmosódhasson.

Július 26. estve hajónk kiköte Pozsony alatt. Kilépvén a hajóból, térdre estem, megcsókolám ujjom hegyét, s a magyar földre nyomám a csókot. Ölellek áldott föld! te bird hamvaimat egykor. Hála istenimnek, hogy német földön nem haltam el, mint Szentjóbi Kufsteinban 1795. október és Aszalay Grécben 1796.

Július 27. Ásvány mellett köte ki hajónk. Győr közel volt, s a győri lutheránus prédikátor házitanítója vala egykor a Szulyovszky gyermekeinek. Szulyovszky látni akará ezt, hogy tőle híreket vehessen; összebeszéle tehát Bastendorffal, s a hajóst pénzzel reábírá, hogy hazudjon szelet, s így Bastendorffal Fábrihoz menének.

Az öreg fogadósné tudakozá Szlávyt, micsoda járatbeli emberek lehetünk mi; ő régen nem láta ily szeretetreméltó embereket. Hallá az asszony hírét, hogy Budán öt esztendő előtt hét embernek fejét vevék; mi azoknak társai vagyunk; most hoznak haza rabságunkból. Félóra alatt körültünk vala az egész falu, s hozta a sok gyümölcsöt, túrót, kenyeret. Fiorella és Chipault látá, hogy Magyarországon vagyunk, nem a csehek s ausztriaiak közt.

Július 28. Komáromban Lohrmiller egy megszökött kalmárlegénykét engagiroza katonai szolgálatot venni, s ennek én örűltem meg, ki már ekkor gondolkoztam, mint izenjek majd Ninihez Pesten. - Éjszakára Almás.

Július 29. Vác. - Kértem Fiorellát, Chipault-t és tisztjeinket s társaimat, jőjjenek velünk a püspöki templomba; Magyarországnak annál szebb temploma nincs.

- De mit gondol az úr, oly embereknek akar valamit mutatni, akik Franciaországot látták és Itáliát. Mi volna ilyeneknek nagy Magyarországon?

- Oberster úr - mondá Fiorella -, az úrnak nagy igazsága van, de igazsága nincs is egyszersmind. Hasonlítsa össze tehát az úr magát, ki egy párizsi tudós gyermeke, e hét magyarral. Monsieur le Grec (így nevezé Szulyovszkyt, mert neveinket meg nem tudá tanulni), tud magyarúl, deákúl, németűl, tótúl, franciáúl; az úr csak franciául, olaszúl kevés szót, bár látta a földet. Szulyovszky tud magyar törvényt, magyar és római históriát, az úr semmit a katonaságon kivűl.

Engem Monsieur Le Savantnak hítt, s elmondá litániámat, s végigment rajtunk. Minden nemzetben van valami, ami érdemli a tiszteletet, s mindent mi sem bírunk.

Fellépvén a templom tornácába, Chipault azt mondá, hogy szép, nagy, amit lát; de hogy az oszlopok törpék. - Uram - mondám -, mindent mondjon az úr, csak ezt ne; elárulná, hogy architektúrát soha nem tanult. Semminek nincs inkább kiszabva mértéke, mint az oszlopoknak. Eltelve csudálkozással jövénk ki mindnyájan a templomból. Messze eljövénk, s Chipault visszakiálta:

- Igazsága van az úrnak; az oszlop jó.

- Igen, uram, mert az oszlop proportióját nem az oszlop lábánál kell nézni.

Július 30. Reggel elhagyánk Vácot.

- Ah Kazinczy úr - mondá Hirgeist -, minden örömeinket az úr gonoszsága találá nekünk. Kérem, gondoljon valamit most is, hogy láthassam az atyámat.

- Meg akarnám lepni az urat - felelék -; kész a plán; ha az úr atyja él, nem beteg, és Pesten van, meg fogja látni.

- S mi az a plán?

- De ezt édes barátom, meg nem mondom.

Kiköténk a Margitszigeten, s az engagirozott katonácska bemene a városba. Chipault kért, nyerjek engedelmet neki, hogy a Dunába megferedhessék. Bastendorf nem hajlék. Az a bohó ember keresztülússza a Dunát csak azért is, hogy Pestnek Budának alkalmat adjon arról szólani. - De ha én is megferdem, ha én felelek érte? - Úgy szabad.

Chipault és én a Dunában valánk. Hirgeist mellettünk sétált a parton.

- De Kazinczy úr, meg fogom-e látni az atyámat.

- Hát vak is az úr, azonfelűl, hogy mellye gyengeségét panaszolja? Lássa csak, mi történik a víz szélén.

Az öreg Hirgeist kiszálla fiakeréből, s gyalog ment a két ló előtt.

- S az atyám volna az? kiáltson csak rá!

- Kit keres az úr? - kiáltám.

- Senkit.

- Hazud az úr; ugye Ferencet keresi?

- Azt.

- Az a parton áll, én a vizben. De ide az úr nem jön. Nini nélkül. Hozza elő, s hozzon csolnakost is, mert az itt nincs.

Félóra mulva Hirgeist a leányával jöttek. Összeszaladánk a partra. A tizenkét esztendős gyönyörű gyermek most a legszebb leánnyá, s tizenhétesztendős leánnyá változva lépe ki a csolnakból; egy igazi Venus Anadyomene. Megölelé bátyját. Körültekinte rajtunk, s nekem szaladt. Testvériesen sorba csókola bennünket.

- Legyen ez elég mára, édes Ninim - mondám -, most menjenek, s holnap reggel legyenek Kerepesen. Az úr pedig, édes Hirgeistom, nekem szerezzen egy titulare calendariumot ez esztendőre, hogy láthassam, kik holtak meg öt esztendő óta, s kik mentek előre.

Az ebéd mellett ülénk, midőn a General Commandóhoz felküldött Lohrmiller visszajöve a hírrel, hogy Chipault és mi Munkácsra küldetünk, Fiorella Pétervárадra.

- Moi à Petervardin? jusque à la frontièra de Turquie? Várd rá fertelmes uralkodás! Úgy szabaduljak haza, hogy megtanítlak! Én Turinban úgy kapituláltam, hogy Magyarországra ne hozathassam; nem ismerném ezt a boldog hazát, nem a magyarokat, mint már most. De így kell-e játszani a nemzetek törvényeivel? Szégyeljék az urak, hogy ily infám uralkodás alatt szolgálnak. - S ezt francia tűzzel szörnyen pattogtatván az r betű hangját.

Szerencsétlen ember! nem tudta, amit én. Tiszteink olvastaták velünk a titkos parancsolatot, hogy Fiorella hadifogolynak képzeli ugyan magát, s kard és pálca nála azért hagyatott meg: de ő titkon státus-foglya! - Olvasóm ezt alig fogja hihetni. Én bizonyossá teszem, hogy olvastam a parancsolatot.

Egy óra mulva hívák a generálist és Lohrmillert. Ment, sorba csókolván bennünket, de káromkodva is, mert szekere nem fért a hajóba Kremsen. - Francia generálist parasztszekeren? - kérdé méreggel.

Estve felé nekünk is mennünk kelle. Pest és Buda kocsikon és paripákon odagyűlt. Ott valának a szekerek a mi számunkra is, a Fuhrwesenből. - Fiorella még talpalt a szekér mellett, s én összeöltött karral járék Chipaultval. Szulyovszky az Aubert által bepiszkolt setétkék köpenyegben, szégyelvén, hogy ő rab, nagy alázatossággal álla a budai s pesti uraságok és dámák előtt, s balra tért, s hítta társait, látván, hogy Fiorella, ki-kidőlvén centrumából, baljában az ezüst kardot hozván, jobbjában, melyet kinyújta, a hosszú nádat, jöve felénk. Ez értette, hogy azok vonakodnak, s útálattal fordult Chipaulthoz és hozzám, s megcsókola.

- Adieu chers amis!

- Adieu mon général! que le ciel vous soit propice!

Midőn engem csókola meg, ő-e engem, vagy én őtet, olyat csattant a csók, hogy a várba is felhallhaták.

- Domine frater - monda Szulyovszky -, illud osculum Dnum fratrem destruet.

- Ergo destruat; dignum est suo periculo.

Az uraságok tiszteletes csendben nézének bennünket. Egy pirucsban egy úr két asszony között űle, s maga hajtá lovait. Történetből éppen a kereke mellett álla Laczkovics Laci, egy elhízott alföldi nemes-ember képével.

- Ferenc - mondá -, parancsold meg annak a németnek, hogy a Hatvani Kapun vigyen ki; hadd lássam meg legalább az apám házát.

Ezt Laci azért úgy, hogy nézőink a Hatvani utca emlegetésénél fogva tudhassák, hogy ő Laczkovics.

- De Laci, ez a német nem oda megyen, ahova én parancsolom, hanem amerre neki más parancsolta.

- Igaz, igaz - mondá Laci -; csakhogy el az akasztófa mellett.

E szóra oly nevetés támada a nézők közt, hogy a két szép majd kihulla a pirucsból. Látták, hogy ezek a szenvedők nem mind Szulyovszkyak.

Az én szekerem az elindulásban negyedikké leve. Imhol jöve szembe velünk generális W... (talán Wimpfen). - Köszönt az elsőbb szekereknek, s az én kocsimnak parancsolá:

- Halt an! - Meine Herren, wir haben es mit besonderem Vergnügen gehört, dass Sie auf der ganzen langen Reise von Kufstein an nie eine Ursache den Herren Officieren des Convoys zu einer Klage gegeben haben. Lassen Sie sich dadurch, dass Sie in ihre Heimat zurückgekehrt sind, nicht verleiten, und machen Sie sich der Gnade des Monarchen nicht unwürdig. Der Friede ist in zwey Wochen abgeschlossen und Sie sind dann frey. Gott begleite Sie.

Fiorellát Soroksáron utóléré a parancs, hogy eresztessék szabadon. Az újságlevelekből tudom, hogy őtet Napoleon Olaszországba küldötte, s nem katonai munkára.

Július 31. Kerepesen múlatánk. Hirgeist és az ő angyali szépségű leánya jönnek, és csak másnap reggel mennek, midőn mi. De Niniről alább. - Ebéd Gödöllőn, hálás Bagon.

Leszállván szekereinktől, én ellopám magamat a többiektől. Egyenesen a plebánushoz:

- Uram, én az úrnak nevét sem tudom, de az úr pap, és így békesség angyala. Fogasson az úr, s menjen által Aszódra báró Podmaniczky Lászlónéhoz, jelentse, hogy én, Kazinczy Ferenc, most jövök Kufsteinból, s megyek Munkácsra. Híreket esedezem az anyám, testvéreim, ismerősim felől.

Poroszkay plebánus úr, később váci kanonok, ment, s igen nagy örömmel ment.

El is felejtém vacsoránk mellett, hogy ment, midőn jöve a plebánus, s vele két cseléd, tokajival, ménesivel, champagnerrel, sódarral, füstölt nyelvekkel, gyümölccsel. A báróné kéret, hogy holnap meg ne induljunk öt előtt; előnkbe jő ki a bagi töltésre.

A bagi töltésen meglátánk a két szürkét. A báróné jöve, és leánya, most gróf Wartenslebenné. Beszélé, hogy egy Kazinczy jegyben van báró Hellenbach Eszterrel, ki szép, jó, nagy neveltetésű, gazdag, és igen ifjú; az, akivel gyűrűt váltá, Kazinczy István vala, az András fia; hogy Teréz él, hogy gróf Török Lajos él, de elvevék hivatalát - a kőmívesség miatt. - Chipault sok ideig nem lelé helyét. Párizs óta nem láttam ily dámát, ezt kiáltozá mindég, s kínosan.

Augusztus 2. Hatvanban ebédlénk, éjszakára Jászberénybe. Kecskés László ifjú prókátor kihívata az ebédtől, mondá, hogy Göncz-Ruszkára megyen, s én pugillarisába írék néhány sort a húgomhoz, Kraynik Józsefnéhez. Ott múlatánk augusztus 3. is.

Augusztus 4. Jászapátiba. Augusztus 5-dikén Erdőtelek s itt egy szép scena várt. Parasztházakba szállítottak bennünket, s látánk, hogy a hely plebánusa hálálkodik tiszteinkkel. Ez a jó ember, megértvén, hogy falujába tisztek érkezének, kiméne hozzájuk, s kérte Bastendorfot, hogy harmadmagával vacsoráljon s háljon nála. A tiszt mentegette magát, hogy a pap az ő nyelvét, ő a papét nem érti, s így vele némán fogna űlni, hanem válasszon közülünk, akit tetszik, vigye. Én, Hirgeist, Szmetanovics menénk s én csak azért is, hogy híreket halljak.

Az utcán valánk már, s a pap mond:

- Uram, vendégeim vagytok, de engedjétek tudnom neveteket. Micsoda? igazán Kazinczy?

Nyakamba borúla, megcsókola. Szó nélkül menénk tovább. Ismét nyakamba borúla, megcsókola. Kőszeghy György vala a jó ember neve, s kőmíves volt, de amit én nem tudtam.

Beérvén házához, gazdasszonyát kiáltotta: - Főzzön kend oly jó vacsorát, amint kamarámtól telik; kedvesebb vendégim nekem nem lehettek. - Hirgeist és Szmetanovics meg nem tudák fogni, mint lehet pap ily jó ember. - Mintha nem volna ember még a pap és a német is.

Augusztus 6. Szihalom; éjszakára Keresztes.

Augusztus 7. Keresztesen megpihenénk. - *8.* Köröm.

Augusztus 9. Battha Pállal jövék össze Szerencsen, és Józsa Antallal, a Kazinczy Péter leánya férjével.

Augusztus 10. Délre beérénk Tokajba.

A város összefutott látásunkra; tömve vala a ház. Szállásunk a városházánál. - Obristlieutenant Avisani, ki felől az egész világ tudta, hogy titkos polizey, hozzá izene Bastendorfhoz, hogy még akkor nap indúljon. Szulyovszky és én zemplényiek vagyunk; fél a scénáktól. - Bastendorf visszaizent, hogy ő július első napja óta hord bennünket, ismer, s mindenért felel.

Ebéd tájban kérénk nézőinket, hagynának magunkban; délután eljöhetnek. Eloszlottak.

Asztalnál ülénk, s nyílik az ajtó. Egy asszonyság belép, meghajtja magát, közelít, megáll, minden szó nélkül. Neheztelve szólék:

- Ez nem szép; kértük, hagyjanak csendesen ebédelnünk, s imhol még ebéd alatt is!

Az asszony nyakamba borúl, sírva.

- Klári! az Istenért, te vagy?...

Kraynikné húgom vala az, leányával, Tercsivel, és Loyzi fiával, s ez az én mentémben.

Estve Chipault elindúl az útcán, egy rövid ruhában, derelye kalapjával. Az embernek minden mozdúlása mutatá az idegent. Avisani rákiált ablakából:

- Wer ist Er?

Az felel franciás hangon.

Avisani: - Attendez.

Kimegyen felkötött karddal:

- Kicsoda az úr?

- Én francia oberster.

- Tessék velem jönni. - Lehívatja Bastendorfot.

- Imhol hozom az úr foglyát, ki az utcán szabadon bolyongott, s deklarálom, ha holnap reggel nem indul az úr, staféta által teszek panaszt.

Bastendorf menté magát, hogy én és Laczkovics hánytatóval fogunk élni; ő csak holnapután indulhat; felel, hogy senki sem fog elszökni. Avisani még azon éjjel elküldé panaszát. Éjjel jöttek József és Miklós öcséim.

Tokajból tehát augusztus 12-dikén indúlánk. Avisani kikocsizott Rakamazra, hogy lássa mint megyünk, s meg vagyunk-e mind. - (Szegény Chipault, csak nem nyughatott. Visszavezetve Avisánitól, nem mere kimenni az utcára, de a háznál setét helyeken leselkedett. A konyha leányai letölték a moslékot a folyosóról, s Chipault végig vala öntve. Még hallom, mely sivatag hanggal sikoltozva jöve fel a grádicson, s kiterjeszté kezeit, hogy az oda öntött moslék még jobban el ne mocskolja. Nem fogja felejteni Tokajt.)

Délben már Kótajban valánk. Ibrányi Károlyné asszony kérete, szálljunk oda, de Szulyovszky nem akart. Hiába mondám, hogy az asszony testvére Kraynik sógoromnak, s háza fogadó; ne vonjuk el magunkat. Az asszony ismét s harmadszor is hívata; végre tiszteink is kérék Szulyovszkyt s mentünk. Szulyovszky megszereté a tiszteletes asszonyt, s hálásra is ott maradánk.

Augusztus 13. Kótajban.

Augusztus 14. Virradatkor az anyám cselédje egy Mufti nevű lovamon, melyet egy katona Belgrádból hoza kancaanyjával, akkor még csikót, Kótajban vala. Az anyám Bogdányban vára, s ide külde megtudni, hol vagyunk. Feleltem, hogy még ebéd előtt csókolni fogom kezeit.

Augusztus 15. Karászon háltunk, én egy kocsin utazván az anyámmal és József öcsémmel.

Augusztus 16., 17., 18. az anyám consiliarius beregi első alispán Lónyai László úrnak házánál beszállott, s harmadnapig vendégele a más kamarájából, mert sem a consiliar, sem az asszony, sem gyermekei nem valának a háznál.

Augusztus 19. Csarodán hálánk.

Augusztus 20. elválék anyámtól Csarodán. - Éjszakára Beregszászra értünk.

Augusztus 21. Beregszászon orvossággal éltem. Gyűltek a vásárra az emberek, s megtudván, kik vagyunk, tolakodék minden hozzánk, s hozá ajándékát: egy kosár körtvélyt, szilvát, diót, főtt vagy sült kukoricát.

- De micsoda nép ez a magyar? - kérdé Chipault - hiszen ez voyage de triomphe. Ha visszamegyek Párizsba, elmondom mint fogadtatánk itt, holott Ausztriában, Csehországban, Salzburgban, és Bavariában csóknál egyebet nem adának.

Vacsoránál ülénk, midőn a vármegye commissariusa belép. Méltóságos consiliarius viceispán úr tiszteli az urakat, sajnálja, hogy szerencséje nem lehete házánál látni, s íme kedveskedik ezekkel: tokaji bor, kenyér, sódar, füstölt nyelv, piskóta és édességek, gyümölcs, és a katonáknak két eleven ürű. - Chipault meresztgette szemeit.

- Racontez tout cela à vos Parisiens - mondám neki.

E napra jegyzésemben e két nevet lelem: Rékey, Barta; s gyalázattal vallom meg vétkemet, hogy egy nagyon széplelkű ember nevét egészen elfelejtém. Egy szegénysorsú nemesember hozzám vonakodék.

- Uram, én szegény ember vagyok, s neked nincs szükséged az én pénzemre. De ki tudja, mely bajba jöhetsz; kérlek, vedd a két forintot - s kezembe ada hat húszast. Megcsókolám az embert.

- Uram - mondám -, ezt a pénzt soha el nem költöm. Örömmel, sőt kevélykedve fogadom el az úr alamizsnáját. Engedje Isten, hogy ha kiszabadúlok, megérdemelhessem.

Érdemtelen valék jóságára; nem tudom, Rékey vala-e, vagy Barta; és neki a szép tettet soha meg nem köszöntem. Most (augusztus 27-én 1828.) akadok régen nem illetett papirosaimban e jegyzésemre.

Augusztus 23. Gátra érénk ebéd tájban. Ez az utolsó stáció Munkácshoz. A fogadó szobácskája mocskos volt és szűk, s a napok, az éjszakák szépek. Kinn vetteténk meg ágyainkat a gyepen. A francia oberster benn akara hálni, s Bastendorf azt nem ellenzé.

Augusztus 24. Hörde előrement Munkácsra, bejelenteni, hogy másnap megérkezünk.

Augusztus 25. Virradat felé felvere az egyik commandírter álmunkból, hogy Chipault elszökött. -

Ide pisztolyomat, hogy magamat keresztüllőjjem - kiálta Bastendorf. Mi kértük, csendesedjen el; Chipaultnak sem passzusa, sem pénze többé; nem tudja a nyelvet, nem a situatiót; a Tiszán keresztül nem mehet, s mi mindenfelé küldjük a currenst. Még ma kéznél lesz.

Major Frietsch úr, Munkácson, kikülde tizenkét legényt, hogy bennünket minden késedelem nélkül vigyenek be. Éjjel tizenkét óra felé beértünk. Gát óta Munkácsig szárazon lobogott az ég tüze, sérelem nélkül, de ijesztgetve bennünket. Accepto augurium! - kiáltám, de borzadva magunk előtt látni a lyukat, hova elzárattatunk, annyi mint az échaffaudra vitetni.

MUNKÁCS

Augusztus 25. tehát éjfél tájban felérénk a várba. Az országlás foglyainak külön épületjek van, három sor ablakkal. Mindenik sorban hét szoba.

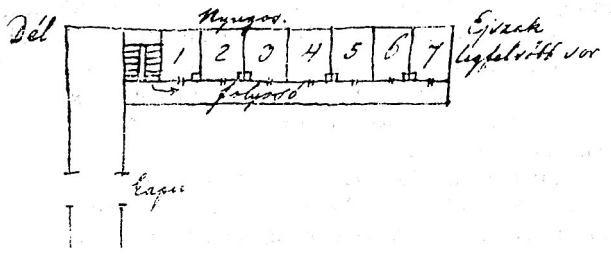

Én jelentém, hogy a megszökött oberster az én párnazsákomban hagyta holmiját, mert magának az nem volt. Az udvaron ki kelle raknom s így utolsónak én maradék.

A felső sorban: no 1. Dr. Menz, Bécsből; - 2. Hackl, szerencse kerekes; - 3. Úza Pál; - 4. én; - 5. Báró Riedele András Miklós obristlieutenant; nevelője a mostani császárnak az exjezsuita bécsi hercegérsekkel, gróf Hohenwarth Sigmonddal; - 6. Moguntiai consiliarius Rill; - 7. Ruzsicskay György cseh híres muzsikus.

A középső sorban: 8-9. Hirgeist Ferenc; - 10. Szmetanovics Károly; - 11. Jelinek, nevelő, Bécsből; - 12. Angiolini Ferenc orosz követségi titoknok, Bécsben; itt és az alsó sorban Chipault francia oberster, kit harmadnap alatt a kondások, kiktől kenyeret kért, megfogtak; egy más francia oberster Sigmond; - Grossinger az író; - Szlávy, Laczkovics.

Szulyovszky a profószhoz szállíttatott.

Nagy-profósz Kiesewetter; alprofósz Lissze. - A folyosón semmi strázsa. Gyomorszékeinket rabok üríték ki s ők fűtöttek. - A mosdóvizet reggel, a fölöstökömet és az ebédet, vacsorát a profósz szolgálója hordta be. Attól az ajtón által veheténk híreket, s társainktól izeneteket.

A major felkísére szobámba, s nagyon szívemre kötötte, vígyáznék, hogy a falfestések kárt ne szenvedjenek, s követe, hogy nekem kedvezést nem fog nyujthatni. - Öt esztendeje - mondám -, hogy szenvedek; tudom, hogy a kedvezés a felvigyázóra veszélyt von, s így örömöket nem kérek, hanem lopok; azt fogom itt is. Nézzen keresztül ujjain.

A falakon öt kép vala festve egy bankócsinálásért itt szenvedő fogoly által. Az vizet önte vaskemencéjére, s annak rozsdájával dolgozá e képeket. Ecsete a seprőből tört vessző vala. Vencelnek képe is ezek közt lévén, úgy gyanítom, vagy cseh volt, vagy Vencel keresztnevet

visele. Ha az nekem megengedtetett volna, madonnáját kivétetém vala a falból, mikor elereszttettem.

Az új helyre általvitt fogoly egy ideig meg nem szólal, mint az új kalitkába zárt madár. Irtóztató dolog emberek társaságából kikapattatni s elevenen eltemettetni. Végre tudni akarám, ki a szomszédom észak felé. No 5.

- Quis es? - kérdem a falat kopogtatva. Felelet:

- Riedele; et tu quis? - Megnevezem magam.

- Nosco te.

- Unde?

- Ex tuis, qui Graecii detinebantur; ego Kufsteinio eo missus sum. Fui instructor imperatoris in mathesi et reliquis scientiis sub inspectione Sigismund Hohenwarth, qui nunc Archiepiscopus Viennensis.

- Et quis est tuus vicinus, sub Nro 6.?

- Hoc nemo scit; cum nemine loquitur; id tantum scio ex servitoribus, quod decrepitus, incurvatus senex sit, et quod jam deliret. Ejus vicinus sub nro 7. versus Poloniam ultimus in hac nostra contignatione est Georg. Ruzsicska, Bohemus. - Sorba nevezé a többit. - Et qui sunt aspectus, quae nobis spes? Conficieturne pax?

Deákul csinosan beszélt, s inte, hogy csak úgy beszéljünk, mert kihallgathatják kopogásainkat. Deákúl tisztjeink közűl senki nem tud, igen minden más nyelveken.

Miért szenved itt Riedele, soha nem tudakozám, sem ő nem mondotta; annyit azonban ki lehete vennem szavaiból, hogy republikánusi gondolkozásáért s talán készületeiért. Feleségem még a bécsi klastromból hozá a hírt, hogy a catechismust az ifju gróf Hohenwarthnak ez a Riedele adta. Mindazért szenvedének a többiek is. Menz, Hackl, Jelinek, Ruzsicska; csak Grossinger nem azért, és Sigmond francia oberster. Ez valamit véthete, s többet, mint a haditörvény vagy hagya vagy engede, s holt hírét költvén, s békekötéskor ki nem adák, hogy haláláig tarthassák. Az efféle nem példátlan dolog még a XIX. században is.

Angiolini Ferencnek az esete borzasztó. - Ez titoknok vala a bécsi udvarnál az orosz követség mellett. - Felállíttatván a cisalpínai respublika, Angiolini oda íra postán a Napoleon által annak igazgatására rendelt tiszthez, s kérte azt, hogy őtet az orosz udvar szolgalatjából reclamálják. Mi könnyű volt volna a gondolatlan embernek lemondani hivataláról s Bécset elhagyni! de ő lármásan akara változtatni sorsán, és hogy úgy annál magasabbra hághasson. Valljuk meg, az ily lépésekre vetemedő embereket a kevélység nem hagyja veszteglení. Nagyon szeretnének emelkedni és hamar.

Elfogattatván a levél, a bécsi udvar jelentést teve Petersburgban, s Angiolinit eleresztetni kíváná titoknoki szolgálatjából. Razumovszky előhívatá Angiolinit:

- Nekem az úrnak kedvetlen hírt kell jelentenem; az úr tudja, hogy szeretem, hogy szolgálatjával meg voltam mindég elégedve; kérem, legyen bizodalma hozzám; vallja meg, mivel jött kedvetlenségbe udvarunk előtt. - Angiolini azt felelé, hogy ő tiszta minden vétektől.

- Úgy az úr könnyebben viselheti csapását; az úr el van eresztve szolgálatjából.

- Esedezem tehát bizonyságlevelemért, hogy velem excellenciád meg vala elégedve. - Razumovszky azt megíratta, s Angiolini ment.

Kevés lépésnyire a háztól, előtalálja két szeretett barátja.

- De mikor végezzük el hát magunk közt ez s ez dolgot?

- Szívesen akár e pillanatban.

- Térjünk hát ide e barátunkhoz. - Belépvén ehhez, mondja neki a két barátja, hogy fogva van, s kész a szekér, várba fog vitetni. Leültetik, s ezt íratják vele feleségének, egy hónappal későbbre tétetvén vele a dátumot: „Hamburg... Én duellálék s meg kelle szöknöm Bécsből. Szerencsésen értem ide: holnap hajóra ülök, s költött név alatt megyek Londonba. Onnan veszed majd újabbi túdósításaimat." - Minden félesztendőben íratának vele egy levelet Munkácsról, de a dátumot Londonból, s Angliának más meg más helyeiről; tele hazug hírekkel, hogy az asszony tudhassa, hogy él.

És Angiolininak egyszer Justinusomat küldém le olvasni, s kértem, hogy a pergament táblába kötött könyv odaragasztott papírosát felbontván, a pergamen és a tábla közé dugjon egy szelet papírosat emlékkönyvem számára. Ő is csinála tintát rozsdából. - Ezt írta a papírosra, melyet bírok, francia nyelven: „A zavaros időkben a gondolatlan tett vétkes tettnek vétetik." - Idvességes lecke mindazoknak, akik ezen dolgozásomat olvasni fogják. Bár maradékim tanuljanak esetemen, s elkerűlhessenek minden cselt. Bukva van, aki azt hiszi, hogy nem tudják meg, amit teve. - Erre egy új példát, bár helyén kivűl.

Kevés hetekkel azelőtt, hogy minket Brünnből Kufsteinba elvittek, egy minoríta hozatott a fenyítőházba. Az néhány ízben tanítói s feddői leveleket íra a császárnak, hogy uralkodjék másképpen. A polizey mindent elkövete, hogy kitanúlhassa, ki vetemedik e vakmerőségre, de igyekezetiben soha nem boldogúlt. Most egy ügyefogyott özvegy Bécsbe jő, s ha jól emlékszem, Stíriából. Ráismernek az írásra, s az esedezőtől kitanulják, hogy azt a minorita írá.

Én, Úza, Szmetanovics, a hosszú útban, július elsője óta augusztus 25-dikéig, egy kis becsületes rühöt kapánk; szerencsénkre a szárazt, nem a csorgót. Úza és Szmetanovics hamar kitisztúlának, de engem fördettek a szobámba, kenőcsöket adtak, és mindent egyebet, és még sem tisztúlhaték ki. Orvost kelle hozatnom Ungvárról. - Sem az orvosnak nem mondák meg a nevemet, sem nekem nem az orvosét; de dr. Molnár rám ismert, emlékeztete, hogy patvarista koromban eljártam a napához, feleségéhez, s eltölte hírekkel Kazinczy András és veje, Kárner László felől. Meghagyta, mit csináljak, s ki hagyá nyittatni ablakom üvegtábláját, külső ajtómat, és a belsőnek fiókját, hogy szobámban tisztább levegő legyen, s főstrázsamester Fritschner úrral ment.

Alig értek le a grádics aljához, midőn én asztalomat a belső ajtó fiókjához vonám, s lesém, kimehetnék-e a valvulán, melyen a profósz italunkat szokta beadni, mikor az ajtót megnyitni restelkedék. A lyuk szűk volt, s magosan álla a küszöb felett. Ha rosszúl esem ki rajta, nyakamat szeghetem, vagy karomat törhetem. - De aki nem mer, nem nyer.

Vállam ki nem fére a lyukon. Ingre vetkezém, s kifére. De el is akadék a csípőmön. Egyiket ott diagonális intézetben feljebb emelem, s fejjel esém ki a küszöbön, sérelem nélkűl.

Sorba járám társaimat, de némán és lábhegyen. Riedelének, kit küszöbén átlépni soha nem engedtek, mint senkit társai közűl (mi magyarok itt is sétálni hordattunk) nyitva volt valvulája, de zárva a külső s belső ajtó, s ő a valvula mellett szívá a tisztább eget. Sokat köhögcsélt.

Ott semmit sem hallhatván, szomszédjához menék, ki felől már említettem, hogy senkivel nem kopoga. Az misét monda magában, s rekedt hanggal éneklé: Vere dignum et justum est, aequum et salutare etc. Már tovább akarék menni, midőn a megtébolyodott öreg moguntiai consiliarius a mise közé exorcizálást szöve:

- Geist der Lügen - ich befehle dir -, im Namen der ewigen Wahrheit - mir Nachrichten zu bringen - von meinem geliebten Weib - von meinen Kindern - von meinen Enkeln und Kleinenkeln.

Mentem, mintha kergettek volna, s a Ruzsicska ajtajához állottam.

Ruzsicska kompozitor vala, s éppen egy lengyel táncot komponált. Nem lévén violínje, fortepianója, énekléssel komponálá a táncot; el-elakadt, s igazítá, ami hibásan volt. Macska-játék. A többiek mulatságaikra nem emlékszem. Nehezen és veszedelemmel másztam ki, igen könnyen és minden veszedelem nélkül be, mert az ajtón deszkapánt vala keresztűlvetve, melyen a lábam nagy ujját megvethetém, s asztalomon elnyúlhaték.

Alig valék ismét szobámban, midőn Riedele a falhoz int, kopogni.

- Amice - úgymond -, exploratorem habemus. His meis oculis vidi nebulonem prae mea janua transeuntem. Substitit ad meam portam, et diu hic substitit. Et versus Ruzsicska progredi, et inde redire illum vidi. Caveamus nobis ab omni colloquio, quod periculum post se trahere potest.

- Habesne portam apertam, et qualiter illum videre potuisti?

- Asser januae exterioris fissuram accepit. Per hanc fissuram vidi nebulonem, ut illum dii perdant!

- Spectra vides, amice - felelém.

Ez így méne harmadnapig, s a szegény ember nekem és minden társainknak beszélgeté, hogy egy nebuló fel s alá jár itt, s hallgatózik. Rémülésben vala a ház s én hiába igyekeztem elcsendesíteni.

Egy estve, a harmadik napon, a falhoz kiált Riedele. Kopogok neki két ütéssel, (úgy esett mindég a hívás is) hogy hallom. Akkor ő:

- Vocavi te, et non venisti.

- Hallottam - mondám -, megengedj, nem lehete jönnöm.

- Miért?

- Felmásztam asztalomra, székemre, s onnan néztem a lemenő napot, s az újhelyi, regmeci, mikóházi hegyeket, hol anyám lakik. (A *Hallgató* nevű hegy Munkácsra igen jól kilátszott, mint az újhelyiek is).

- Et quoties te vocavi?

- Ternis vicibus.

- Amice, en te in mendacio deprehensum; semel tantum te vocavi. Sed gratulor et tibi et mihi. Tu putam apertam habes.

Tagadtam s nem hitte:

- Jó; halld hát, ha a profósz jő, nem nyiszorgatja-e záraimat.

- Amice, apertam habes januam; sed gratulor tibi et mihi; da mihi ad edendum.

- Szívesen, édes barátom, de mint adjam?

Ekkor megtaníta, hogy ő le tudja venni kemencéje gombját; a fűtő-lyuk csak egy úgynevezett sassal, nem kolcsos zárral van bereteszelve. Nyissam meg a fűtő-lyuk ajtaját, s adjam be az étket.

- S mit parancsolsz?

- Barátom, én tíz esztendeje már, hogy napjában négy krajcárral élek; adj valamit adhatsz; de kivált édes tejet.

Én mindent főzetheték, amit erszényem elbírt, az pedig mindent elbírt, mert anyám közel volt, s én vele titkos levelezésbe tevém magam; ha fogyott a pénz, egyszerre izentem, s a pénz jött.

- Barátom - mondám Riedelének -, tudják, hogy kávét nem iszom, és így azt nem adhatok, elárulnám magamat; de hozatok egy font csokoládét, s mindennap kapsz egy téglát belőle, s sültet, sódart, tésztát, süteményt szívesen adok, és mindennek, aki kemencéje gombját kifordíthatja.

Riedele és még három fogoly leveheték gombjaikat, s nekem az a gyönyörűségem volt, hogy ezeket ezentúl minden nap megétettem. Riedele mindennap kapa egy meszely édes tejet. Olykor tokajit is.

- Uram - mondám Kiesewetter profósznak -, tudja az úr, hogy én eddig sohasem ettem. Most farkaséhség szálla meg; főzessen bőven az úr. - Kiesewetternek éppen ez kelle; mert az ő felesége főzött, s így rajtam többet nyere hónaponként, mint minden társaimon.

Valamikor a lyukon kibújni akarék, mindég jelt adtam doktor Menznek, kinek szobája éppen a grádics mellett álla, hogy legyen ajtaja mellett, s ha valaki jő a grádicson, adjon jelt, hogy beszökhessem. S kijárkálásaim, s az a szép öröm, hogy négy krajcárjával sanyargatott társaimat jobbfőzésű s drágább étkekkel tarthatám, negyedik hónapig folytak. De addig jár a vízre a korsó, míg eltörik, s a veszedelmet semmi emberi okosság nem tudja eltávoztatni. Legokosabb nem tenni, ami veszedelmes.

Június 26. 1801. szörnyű zápor esék, s én jelt adék dr. Menznek, hogy bújni akarok. Az felele, hogy már állja a vártát, s én kibúvék, s kiosztám alamizsnáimat. A zápor ekkor kezde ömleni egész sebességgel, s az eszterháról nagy zajjal ömle. Menz jelt ada, hogy jőnek; de a csorgás miatt én nem hallám a jeladást. Elréműlék, midőn a Riedele ajtaja előtt fel látám lépni Kiesewetter profószt, s azon pillanatban utána a commendanst, a grádicsról a folyosóra. Mint a mókus beugrám lyukamba, s asztalom, midőn ajtómhoz érének már helyén volt. Gróf Pálffy Ferenc, a Regni Báró Leopold fia itt és Kufsteinban botokat szenvede, s én meglátván a profószt és a commendást, nem vártam jobbat magamra.

A commendáns és a profósz belépnek.

- Sie waren draussen? - kérdé a commendáns, s képe, és a profószé úgy vala elváltozva a rémüléstől, mint az enyém.

- Ja, Herr Obristwachtmeister, ich war draussen.

- Wie haben Sie das unterstanden?

- So wie ein Mensch, der von allen Freuden beraubt ist, unschuldige Freuden stiehlt.

- Was war Ihre Absicht dabey?

- Keine andere, als am Gang, in einer Entfernung von dem Fenster stehen zu bleiben, und Menschen zu sehen, die arbeiten, hinauf und herab gehen.

- Wissen es Ihre Gefährten, das Sie draussen waren?

- Keiner weiss es.

- Das ist ein Vorfall, auf den ich nicht gefasst war; ich muss es anzeigen.

Nem szégyenlem megvallani, hogy térdre estem a főstrázsamester előtt, s úgy kértem, hallgassa el; senki nem tudja a dolgot, csak ők ketten. - Kiesewetter egyet hunyoríta a főstrázsamesternek:

- Nun so seys. Kommt es heraus, dass Sie draussen waren, so bin ich unglücklich; aber es sei gewagt! Ich habe gute Botschaft.

Ekkor elővoná a Bujanovics Károly udvari ágens levelét consiliarius Kazinczy Andráshoz:

- Őfelsége az úr öccsének, Ferencnek eleresztése iránt ma, június tizennyolcadikán írta alá a beadott esedezést. A parancsolat vagy staféta által vagy első postával indul. Consiliarius úr küldjön alkalmatosságot érte.

- Uram - mondá a commendáns -, ha jelentést teszek, hogy az úr kinn volt, a parancs hiába jő.
- Megtévedék oda feljebb; ekkor buktam térdre a commendáns előtt.

- Többé nyitva nem hagyom az ajtót - mondá a commendáns; az úr pedig nekem becsületére fogadja, hogy társainak el nem mondja, mi hírt veve az ágens levelében. - Ment, s ámbár Riedele sajtolgata, sem neki, sem senkinek el nem mondtam.

Olvasóm képzeli, mint remegtem a commendáns elmenése után is, hogy kívül kaptak. Deprendi miserum est! De hogy társaim nyomorúságokon enyhítettem, azt nem bántam volna meg, ha gyönyörű tettem miatt, bár az sokba nem kerűlt, vesznem kellett volna is. Nyomorult ember, aki nem érzi, hogy a mártírok csendesen várhaták a bizonyos halált.

Azon pillanatban hozzáfogék a pakoláshoz, hogy mihelyt jő a hír, mehessek. Riedele tudni akará, miért jöve a commendáns, mert két ember kopogását hallák, s minthogy Szulyovszky már június 4-dikén eleresztetett, nekem is szabadúlást jövendőle.

- Szép jövendőlés - úgymondék -; s lásd ajtómat becsukva. Aligha meg nem sejtették, hogy kinn járok; úgy gyanítom szavából; egyedűl azért jöve.

- Sőt, éppen azért csukták be ajtódat, mert eleresztenek - mondá Riedele. - De jer hát, hadd fordítsam hasznomra a kevés órát. Felmégy-e Bécsbe?

- Én-e? hogyan kérdheted ezt? Meg nem nyugszom, míg a császárral szólhatok.

- Menj hát Hohenwarth érsekhez, menj egy báró Rothschützhéhez, a Hofkriegsrath szomszédjában, s mondd ezt s ezt nekik...

Június 27. jött Kiesewetter, s engem elpakkolva talált. Sem én nem szólék, sem ő. Ment.

Június 28. jött. Beadta mosdóvizemet. Elpakolva talált. Sem én nem szólék, sem ő. Ment.

Félóra múlva kopog Riedele, hogy Laczkovics és Szmethanovics eleresztettek. Mi az, hogy nem én? Rettegtem.

Kilenc órakor jő Kiesewetter:

- Der Herr Obristwachtmeister empfiehlt sich Ihnen, und lässt Sie zu sich bitten. Magyar mentémbe öltözve menék, táncolva le a grádicson, repűlve végig az udvarkán, futva fel a felsőbb vár felé. Vasárnap volt; a nép gyűle misére. Mely öröm nekem, mely öröm nekik! Csak Kiesewetter nézé elszabadúlásomban halálát.

A sánta Fritshner felkele székéből, s jött felém:

- Seine Majestät schenken Ihnen Ihre Freiheit zurück, und ich wünsche, dass Ihr Leben glücklicher laufe, als bis jetzt.

Megköszönném mind őfelségének a kegyelmet, mind a főstrázsamesternek a hírt és a velem bánást, s kértem ezt, tegye jelentését, hogy én írva nem fogom tenni köszönésemet, hanem mihelyt egészségem és erszényem engedendik, felmegyek Bécsbe, hogy magamat az őfelsége lábaihoz vethessem.

- Nun kommen Sie aus einer Gefangenschaft in eine andere - mondá - mely rettenetes szó! - s megnyita egy ajtót.

István öcsém és a testvérem, József kijövének; és velek Szmetanovics és a nem jó Laczkovics. Ezt az embert Szlávy sok bántásomra szédítette az úton. Különben benne, minden faragatlansága mellett, sok volt, amit lehete s kelle becsülni.

- Sie sind ein grosser Gartenfreund. Lassen Sie mich so glücklich seyn, dass ich Sie zuerst in den meinen führen könne.

- Nicht so - mondám -; ein freygewordener Gefangener wünscht Feld und Wiese; und nicht Gärten, Einsamkeit und nicht Gesellschaft. Kommen Sie nicht mit; so werde ich glauben, ich sey noch immer Ihr Gefangener.

Mint az istállóból kiszabadult csikó, úgy futottam be a réteket, melyek a vár alatt nyugotra fekszenek.

Oda jöve a commendáns cselédje:

- A főstrázsamester úr ebédre várja a három Kazinczy urakat.

Midőn a commendáns kávéját kanapéján ülve inná, egy hatvanesztendős félszemű kisasszony, Fanny, engem egy ablakhoz szólít. Ez ablak a Zrínyi Ilona idejében ajtó volt, a fejedelemasszony itt lépe le kevés ölnyi kertjébe. A kert mélyecskén feküdt:

- Mondja meg nekem az úr, ha megszalasztanák, le merne-e itt ugrani?

A commendánsra pillanték, ez nevettében majd kiönté kávéját.

- Herr Obristwachtmeister, Sie haben aus der Schule geschwatzt!

- Nem uram - mondá Fanny kisasszony -; ich habe Sie selber gesehen.

- Wie das, um alle Mächte des Himmels?

- Nekem itt egy tyúkketrecem van, deszkából s a deszkák a melegségben hasadást kaptak. Egyszer, még tavasszal, ételem tyúkaimat, s csattanást hallék alólról. Letekintettem a hasadáson. Szemem onnan az urak sorára reppent. S mit láték? Egy foglyot, ki a legfelsőbb soron a kemence lyukán nyújta másoknak étkeket, azután a középső sorra ment le, s ott is kettőnek nyújtá be alamizsnáját. Azóta mindennap nézém a scenát. Kazinczy úr, az úr egyike lesz a legszerencsésebb embereknek; emlékezzék az úr próféciámra, mikor majd az lesz.

- Kisasszony - mondám -, *kétezerháromszásznyolcvanhét* napig szenvedtem; érdemlem, hogy valaha szerencsés legyek, emlékezni fogok a jövendölésről, s óhajtom, hogy prófétámat áldhassam.

Fogja-e hinni olvasóm, hogy én Munkácson szerelmes levelek írása által enyhítém nyomorúságomat? Közel Munkácshoz előtalálánk valamely tisztet, ki nekünk azt beszélé, hogy Munkácson egy proviant-officiernek oly szépségű leánya van, ki Bécsben is az első szépségek közé számíttatott, és akit Kassán egy ifjú Meskó el akara venni, s sok ezerekkel gazdagíta. Én, feljövém sétálásomból (a vár árkában), megpillantám a várból lemenő leányt, s ő engemet, s mindketten lángolánk. Tintaspeciest és papirosat hoztam magammal, s volt mivel és mire írnom. Gyomorszékünkben bödön állott, nem fazék; s amidőn azt kiürítve, megmosva,

felhozák, én a levelet a bödön aljára spárgáztam. Az azt kiürítő rab kivitte, magához vette, s szeretője által, ki a profósznak álla szolgálatjában, a szép leányhoz megvitte. Trautel egy gyönyörű húsos blondine volt; de nem egyéb, mint egy férjhez menni nagyon vágyó hetérácska, a hetérák nemesb classisából.

Franz, az én levélhordóm, kiszabadult és felkeresett. Szolgálatomba vevém. Meglopta kamarámat, s minden lakatimhoz kulcsa volt. Különben a tűzbe is elment volna érettem. El kelle csapnom magamtól.

MAGYARORSZÁGI UTAK

MISKOLCRÓL KASSÁRA

Kassa, 1789. jún. 19.

El nem képzelheted, milyen nehezen jöttem ki Miskolcról! De az nem is lehete másképpen, minekutána benne öt napot a legérdemesebb emberek társaságában töltöttem el. - Három órakor reggel már fogva voltak lovaim; s nem tölt belé két óra, míg Szikszóra értem, noha azt ide egy stációnak tartják, ennyit teve a reggeli égett bor és a jó áldomás ígérete!

Miskolcról Zsolcáig egy három fertályig tartó töltés van, a Sajó miatt, mely magában ugyan nem nagy víz, de mikor a hegyeken a hó olvad, vagy zápor esik, szélesen kiönt. Erről most tisztán láttam ki a Kárpátot, melyre az Avasról[1] oly haszontalanul kandikáltam, mert közötte és Miskolc közt semmi magas hegy nincsen. Bárcsak közelebbről láthatnám hamarább! De ha majd Kassán, Eperjesen és Lőcsén is olyan barátokra akadok, mint Miskolcon akadtam, közel belételik egy hónap, míg odaérek, s vége lesz a botanizálásnak.

A töltésen túl (engedd elbeszélni ezt, ha talán sietsz is Kassát esmérni) utam nagy darabon felfelé ment. Hiába szólítgattam kocsisomat, kinek rövid ümegje alatt barnás hátagerincét hízelkedve ölelgették a kedves etéziák a nyeregben. „Ami nem lehet, uram, csak nem lehet; de érjünk fel csak ama partra, majd úgy megyünk lefelé egész Szikszóig, hogy a tatár sem ér utól", felele magyar szíves egyenességgel. Rábíztam a hajtást; befeküdtem kocsim szegletébe, s a legédesebb reggeli álom szálla meg, melyből csak a nagy rázódás vert fel, midőn kocsisom a meredek partról nyargalva szaladt a tatárok előtt lefelé! - Már előttem feküdt rétes völgyében a kálvinista Szikszó (mert hogy az, gothiai munkájú tornya s szalmafedeles házai velem kitaláltatták, minekelőtte szemeim a vitorlán keresztet vagy kakast láthattak) boldog szőlőhegyeivel, melyek dél és nyugot felől nem magas hegyeit egészen elborították. Jobbkéz felől mintegy két mérföldnyire a zemplényi hegyaljai hegyek széleit; balkéz felől a kézsmárki s forrai termékeny szántóföldeket; középen pedig azt a zöldelő rétet láttam, melyből néha a Tiszába lesiető Hernád csillámlott. Bőséget mutatott mind a már sárgulni kezdő vetés, mind a föld fekete anyagja, s ehhez hozzájárulván a környék szépsége, leginkább pedig Miskolc szomszédsága, azt óhajtottam, hogy bárcsak ennek à la Rousseau lakosa lehetnék.

De bezzeg ellenkező az, amit neked a Forró és Szina közt fekvő környékről mondhatok. Apró domb, lapos, keskeny völgy, kiritkított erdőség, félig kiégetett, elcsonkított tölgyfák azok, amelyeket itt az utazó lát. Bízvást ezt a környéket adhatta volna birtokul Júdásnak Klopstock. - Hát útjai! óvd ettől a vadrácot is, Isten! - szörnyű rázását s lökéseit, egyedül a regéci vár elpusztult falainak meglátása tűrette el velem, melyet régenten fejedelem Rákóczi bírt. Most az, valamint hajdan is, együvé van kapcsolva a sárospataki dominiummal, és - kameralis.

Ez a görbe ország Forró mellett kezdődik, és egész Hidasnémetiig tart, és így jó három mértföldnyire. Kocsisom azt beszélte, hogy Abaújnak egy egész szolgabírósága, melyet cserháti járásnak neveznek, szintolyan, mint a garadnai környék. - Kár, hogy azt garadnai járásnak nem nevezik. Ez a fertelmes szó egészen hozzáillend görbeségéhez.

Enicke, Kassa és Szina között, szalmás alacsony tót házakat, s egytornyos s négyoldal-bástyás kastélyt mutat, en gout d'antique moderne, melyet én még rendetlen s alkalmatlan volta

[1] Avasnak hívják Miskolcnak azt az éjszak felé néző hegyoldalát, melyben gazdag pincéi vagynak. *(Kazinczy jegyzete)*

mellett is annyira szeretek. Ezt a b. Meskó família bírja. Parton fekszik, s keletre szép tér réteket, erdős, magas hegyeket s ezeknek nyílása között a szalánci vár omladékait látja sok apró falukkal.

Láttam innen Újvárt is, mely a vármegyének nevet adott. Most az egy közönséges, díszetlen falu, egy kálvinista templommal és gróf Csákyaknak udvarbírói lakásokkal. Föld-vára alatt megyen el a Hernád.

Zsebesnél, Kassához három fertálynyira, már kezdődik a chaussée, s egyenes lineában megyen szinte a városig. Balkéz felől emellett nyugodalmasan, de minden ékesség nélkül fekszik foltozott zsindelyezetű épületeivel, az agg diófák árnyékában Bárca, mely a még most is élő törzsökös famíliának Bárczay nevet ada. Kivánnám, hogy Bárcát Kassához ily közel bírhatnám s Bárczaynak hívnának. Kő ugyan bőven nem maradna épületeiben; de kevés vén diófáim úgy maradnának, amint most állanak, akármiként *aber*-ozna kertészem, utat mérő sinórjával.

De előttünk a város! - - Egy hegyszögben fekszik az, körűlvéve mindenfelől apróbb vagy magasabb hegyektől, melyek közűl az, amely túl rajta mintegy félórányira emelkedik, legmagasabb, és a bécsi néma-barátokéhoz hasonlít, csakhogy tetején semmi klastrom nincs, és hogy oldalait darabonként szántogatják. Az enyészetre fekvő dombok gabonát, a keletre fekvők pedig bort termenek. Ezek közt a város alatt lefolyó Hernád szép réteket mosott, s nincsen is másfelé Kassának semmi nyílása azon kivűl, amelyen én jöttem. A város hossza a chausséeval egy lineában fekszik, s ez csinálja, hogy az idegen utazó, míg a városba be nem ér, a kevély nagy templomon s egynehány tornyon kívül nem lát egyebet, hanem csak setét zsindelyezetet. - A külsőváros széles helyen, de nyomorult viskókból épül; s amin szemem nagyon felakadt, az, hogy az utazó, midőn Kassa felé közelít, legelől is akasztófát és temetőt lát. - - Nem lehetett volna-e a temetőnek egyik vagy másik oldalon helyet találni? - s be szép spektákuluma volna a chausséen kocsikázó kassai szépségeknek, ha közel hozzájok holt testek lebegnének a kötélen, s a napenyészeti szellő dögpárát lehelne feléjek.

Nyolc óra után vala az idő, midőn Kassára beértem. Kocsisom a Fekete sashoz vitt, azt állítván, hogy a városban bent több fogadó nincsen; s én meg is nyugodtam rajta, mert az épület külső formája sokkal bíztatott: de óvjon az isten minden útast tőle. Közel kelle egy fertályig várakoznom, míg a sok béna vendégfogadói nimfák, a konyhát üresen hagyván, fülönfogva hozták elő a kellnert. Nem kaptam szobát az utcára, mert azok el voltak foglalva egyről egyig, s egy tömlöcforma setét szurdikban vontam meg magamat. - „Parancsol valamit vacsorára nagyságod?" kérdé a kellner, mihelyt a lábomat a küszöbön betevém. „Esznek itt idegenek?" - „Ó számosan!" - „Mikor?" - „Félóra múlva", - „Kik?" - „Gavallérok, s más ifjú emberek őexcellenciájától, a vármegyétől, s az Unterkommissiótól." - „Jó! én köztök eszem!" - Elővettem pálcámat, s kimentem körültekinteni a várost.

Kassának alsó kapujától a felsőig, és így 1070 lépésnyire, egy annyira széles utca nyúlik el, hogy azon a nagy templom is elfért, mégpedig nem hosszában, hanem keresztűl rajta. Szerencséjére a városnak és minden jóizlésű lakosinak, nem Friedrich építette azt,[2] és így utcája nem schnurgrad épült, hanem irreguláris csavargású ellipszisre. - Centum capita appono (ezt a fogadás formuláját a vacsora mellett tanultam), hogy Berlin egyenes utcái, akármely punctum visust válasszon a néző rajta, nem fogják szemeit úgy gyönyörködtetni, mint midőn Kassának felső kapujában megáll, s a házak falain égő lámpásokat szinte az alsó kapu körül lévő házakig kiláthatja. - Ami nekem első körülnézéssel leginkább tetszett, az a város nagy utcáját két ágban keresztülfolyó csermely-patakocska. Úgy nevezem én is ezt a kassaiak után, mert amint a vacsora alatt tapasztaltam, ezek nem tudják, hogy a pataknak, mely a *Bach*-tól jő (szintén úgy, mint a part a *Bord*-tól), igaz magyar neve a csermely. Micsoda nagy szolgálatra van az, ha tűz támad! milyen nagyra a szemétkihordásban.

[2] Friedrich egyenes lineában építette az újváros utcáit Berlinben. *(Kazinczy jegyzete)*

De jaj annak, aki itt gyalog jár! Az apró hegyes köveken, mert ilyennel van kirakva a város, úgy elfáradtam máris, mintha egész nap homokon jártam volna.

A vacsora felett, mely mind szegény, mind csinatlan volt, egy ifjú úrral jutottam barátságos ismeretségbe. Ez az ifjú B - -. Én úti surtoutomban, a többiek frizírozott fejjel, s a legújabb szabású frakkokban, ültünk az asztalnál, midőn B - - egy kis kurta, arannyal kihányt, de csak fekete bárányprémes égszín mentécskében, veres nadrággal, széles ezüst kardját csörtetvén, jött közinkbe. Helyet foglalt, s oly különös, magának tulajdon tréfát indított, hogy még én is, aki az egész asztalnál a sang froidot akartam gardirozni,[3] édes nevetésre fakadtam. Egy pohár bor mellett lettünk barátokká, s a kávéházba vitt; hol mostan a nemesség közül senkisem volt jelen. Három-négy asztalka körül néhány kancellista s kalmárlegény kergette a pagátot; én pedig B - - t egy szál dákóra híttam ki. Tizenkét óra szakaszta el egymástól. - Aludj csendesen.

KASSA

Kassa, 1789. jún. 20.

Ma későn mentem ki az utcára, mert a tegnapi éjszakázás után mélyen elaludtam; s azt annyival inkább sajnálom, mivel a heti vásár, mikor a kisétálás nekem eszembe jutott, már oszlani kezde, és így sokat nem láttam azok közül, amiket láthattam volna. Csaknem fél óráig tolongván a pályinkát, vajat, tejet, tojást, zöldséget és gyümölcsöt áruló külföldi asszonyok közt, kik közül soknak zsidós öltözete nemzetüknek különbözését nyílván mutatta. Egy vasat áruló mecenzőfivel kezdettem beszéleni. Ez már berakodott volt, s csak azt várta, hogy kocsisa néhány zsák megvett gabonát hordasson elő, s örült, hogy míg emberei előkerültek, valakivel beszélgethete. - Ím ez az, amit tőle tudok. Abaujnak Szomolnok és Jászó közt fekvő hegyeiben fekszik mind Felső-, mind Alsó-Mecenzőf. Ebben a két helységben van az egész kolónia, s három esztendővel ezelőtt még, a jászói praemonstraténsis praelátus bírta, most a fundus religionariushoz van vetve, s kamerális tisztek által adminisztráltatik. Sovány határok elégtelen arra, hogy őket eltartsa, s eszerint a szegényebbek az esztendő nagyobb részét másutt töltik el, s árkok hányásával, aratással s zsindelyhasogatással keresik élelmöket. Bányájok vasat és ezüstöt s rezet is terem. Az asszonyok Németországból kihozott öltözetek nemeit ekkoráig is megtartották; a férfiak pedig setétkék posztóból készült magyar ruhákban járnak, de közönséges nyelvök érthetetlen németség. - Tiszta levegőjök, egészséges forrásvizök, főképpen pedig a sanyarú élet és a munkásság őket izmos tagúakká, erős, egészséges emberekké tette. Hitelesen beszéltetett előttem, hogy egy alsómecenzőfi születésű - - - a teli hordó bort, mely 180 iccéből áll, fölemelte, s belőle jó kortyot ivott.

Kassa mindennemű eleséggel bővölködik, valamit kívánhatni. Szikszó termékeny környékei, ide számlálván Borsodnak is egy részét, neki gabonát, a zemplényi Hegyalja, Gönc, Héjce és Szikszó bort, Kassának környékei zöldséget, a szalánci erdőség pedig bő makkolást ád; eszerint Kassán vagy olcsó lakásnak kell lenni, vagy ha az nincsen, azt nem a természet és a népesség, hanem a rendetlen policia csinálja.

A fejér köznép, mely mindegyig tót lányokból áll, ábrázatjára s termetére nézve szép. Mindíg lehet két rútra nyolc nem rútat föltenni; de mocskos öltözetök természeti kedvességökből sokat elvesz. A mecenzőfi és miszlokai lányokat és menyecskéket ellenben kedvesség nélküli nemzeti fiziognómiájok szintoly könnyen kiesmértetheti, mint a tótokat a közönséges szőkeség. Ötven közt is nehezen lelhetni egy barnahajú tót lányt.

[3] Hidegen ülni, nevetni s mások közé elegyedni nem akarni. *(Kazinczy jegyzete)*

Még tán tovább fetrengettem volna a vásárlók közt, ha egy hundsloger (úgy nevezik azt a hóhérlegényt itt, aki a kutyákat öldösi) tőlem nem messzire embertelen csapásival el nem iszonyított volna. Leütötte a kutyát s farkán fogva vitte egy veres színnel bekent ernyős lektikára. - Nem jobb volna-e a kutyák pusztítására más napot rendelni? Miért kell a falusi gazdák kutyáit a kassai tanácsnak pusztítani?

Tíz óra tájban fölmentem a felső kapu felé, hogy a nagy utca épületeit s a város külső fekvését láthassam. - Ezt az utcát Urak utcájának (Herren-Gasse) hívják, melyet meg is érdemel, mert a házak rajta gusztussal kezdenek újulni. Csak az a kár, hogy gyakorta a legszebb szomszédságban füstös falú házak állanak, s zsindelyezetökről hosszan nyúlnak ki az utcára a facsatornák. - Különben igaz architektúrai ízt még a legköltségesebb épületeken sem találhatni. A városházának façadja oly aranyos, mint egy rác templom; s a toszkánai vagy dóriai rend simplicitása helyett borostyán fonadékok ékesítik az altánát tartó oszlopok fölözeteit. Így, az igaz, cifrábbak; amúgy mezítelenek lettek volna.

1789. június 22.

Tizenegy óra tájban prof. Szabó Dávid urat kerestem fel. Egy háromsorú nagy épülethez vezettek, melynek bádoggal bevont kettős tornya, s a legszebb helyen fekvése kitaláltatták velem, hogy az egykor jezsuita birtok volt. Ők a helyválasztásban is mesterek valának. - Szerencsém vala odahaza találni. Breviáriumával járt fel s alá szobájában, s egész emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta gerince komplimentekre hajlani nem tanult.[4] Literátori atyafisággal szorította meg kezemet, s kért, hogy üljek le. Csakhamar versei felől kezdettünk szólani. Halld azt, amit önnön magától tudok. 1773-ban Besztercén Zólyom vármegyében egy Rauch Ignác nevű jezsuita társa kérte, hogy Klopstock és Sined példája szerint próbáljon írni magyar verseket, hogy láthassák, ha a magyar hexameterek és lirikumok a görög s római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy a némethez? Szabó tőle kért témát és mértéket; s képzeld, mely kevés poétai ízléssel bírt a német! azt adá, amelyből az: „Egy izmos csatlós és impériomban egy predikátor tiszteletes úr nálunk" kezdetű nem tudom mi léve. - Szabó látta a dolog szerencsés sikerét, s sietett koszorút fonni azon virágokból, ahonnan még senki homlokát nem kerítették körül a múzsák. Sőt kevéssel azután megértvén, hogy Rajnis már régóta ír ilyeneket, némely darabjait közlötte vele, s óhajtani látszott, hogy kettejeknek munkáik Hoschius és Vallius példája szerint, együtt lépjenek napfényre. Nem tudom, min és kin múlt, ez a szándék nem teljesedett; elég az, hogy Szabó megelőzte a „nonum prematur in annum"-ot váró Rajnist, s csakugyan „elébb tálalt - amint verseinek utolsó kiadásában elkeseredve említi - mint az, akinek már akkor ebédje, vacsorája is kész volt, mikor ő a főzéshez fogott". Mi leve a dologból? Négy esztendő múlva, azaz 1781-ben megjelent Rajnis a *Helikoni kalauz*-zal, s nyilvánossá tette az időbeli elsőségét, úgy mindazáltal, hogy sem Szabót, sem Révait, kik nálánál hamarább költek ki (ámbár egyébiránt prozódiai törvényeiben Szabóval ellenkező állításai nincsenek célzás nélkül), világosan és csípősen nem bántotta. - Érezte Szabó, mit vesztett ezen munka megjelenésével a bírt elsőség

[4] La physionomie ne se montre pas dans les grands traits, ni le caractere dans les grands actions; c'est dans bagatelles que le naturel se decouvre. - A fiziognómiát nem lehet nagy vonásokban, sem a karakteri tulajdonokat nagy esetekben kiismerni; ezek magukat kicsinségek által nyilatkoztatják ki. Emile de Rousseau Tom. II. Livre IV. - Az ilyes festegetésekből esmerjük Archenholznak utazásaiban Angliának s Itáliának nevezetes fiait csaknem annyira, mintha őket magunk láthattuk volna; s ha olvasóim közt csak tíz lesz aki megért, keveset gondolok vele, ha a nagy sereg mosolyogni fog is gyermekségemen. *(Kazinczy jegyzete)*

dicsőségéből, s ezen visszás s kedvetlen érzések közt írá *Ki nyertes*-ét, melyben hajdani szerzetestársa ellen kivezetvén a derék dandárt, Rajnison csatázó martalékot szedett, s Révait is kedvetlen nevezetekkel illette.[5] - Tanácsosabb lett volna odaengedni Rajnisnak az időbeli elsőséget, melyet verseiben úgyis megadott neki,[6] s elhallgatni. Αξομενος, Διος διον, εκηβολον Απολλωνα.

Tudod, hogy a Rajnis, Révai s Szabó közt támadt pör felől sokan sokképpen ítélnek; tudod, hogy mind Rajnisra mind Révaira is - hogy Szabót „tehén úton csamangó"-nak s egyébnek nevezte - sokan nehezteltek: s én kész vagyok megvallani, még a versengő felek előtt is, hogy ezen ízetlenségben sem nem gyönyörködtem soha, sem (ha szabad úgy szólni) azt jóvá nem hagytam; kész vagyok megvallani azt is, hogy mind Rajnis, mind Révai élesebbek voltak, mint óhajtottam volna: de más részről, ha a dandárt, ha a martalékot, ha a Révai által visszamondott tehén uton cammogót látom a *Ki nyertes*-ben, összeteszem kezemet, mellyel talán már követ emeltem a kettő ellen, s azt tudakozom, amit Rajnis tudakozott, hogy midőn valaki boszongatja, gyáva gyermek módjára fog-e csak fityogni?

Talán majd vége lesz már ennek a csatázatnak is. Szabó föltette magában, hogy többé nem válaszol elleneinek mocskolódásaira; ily fogadással fejezi be a Magyar Múzeumhoz ragasztott levelét Batsányi is; Révai pedig, midőn utószor vele voltam, sajnálkodva beszélt a dologról, s azt állította, hogy erre a nemtelen viadalra, ha elszenvedhette volna a nyilvánságos megbántást, sohasem szállott volna. Egyedül Rajnis, az εκηβολος Rajnis az, akiről nem hiszem, hogy még egyszer ne szóljon; mert őt oly oroszlánnak ismerem, aki a mellette szelíden elmenőket nem bántja ugyan, de aki belekap, összeteperi, s nyugalmasan mégyen tovább.

Búcsúzásomkor egy kedves ajándékot ada nekem Szabó: e napokban kijött verseit. A nyomtatásbeli korrektúrát Batsányi barátja vitte, mellyel neki valóságos szolgálatot tett; mert tudjuk, előbbi kiadásaiban, melyeket talán az olajlámpás pislogása mellett maga korrigált, mint hemzsegtek a hibák. Ezt a kiadást nagy gonddal készítette Szabó, és Révai intését (ámbár a szók eltépését, elhányását most sem ismeri hibának,[7] úgy tetszik, hasznára fordította. Én

---

[5] Lásd a 73 és 74-ik old. a *Ki nyertes*-nek; összevetvén azzal, amit Révai Pozsonyban 1781-ben kijött *Elegyes versei*-nek 108-ik old. mond. *(Kazinczy jegyzete)*

[6] Költem. Munk. II-k kötet 55. old. „Nálam most vettetik a kert, Nálad mát kivirult." „- - - tegnapi gazda vagyok." *(Kazinczy jegyzete)*

[7] Költeményes munkáinak első kötetében a 224-dik old. ezzel rekeszti be a komáromi földingásról írt költeményt: „A várost isten győzhette, nem emberi kéz meg." Nekem ez szenvedhetlennek tetszik; valamint a „Vanier" mezei gazdaságában ez az újra meghagyott sora is: „A kisded vidrát oktasd, mint fogjon halat meg." Igaz az, amit a *Ki nyertes* 73-ik old. mond az ily elhányásokról Szabó úr; igaz az, hogy Erdélyben s Magyarországon is sok helytt beszélnek így; B. Rádaynak Evirallájában (lásd az Orpheus második darabját) néhány ilyen eltépés fordul elő, kiről csaknem mondhatjuk, hogy magyarul tökéletesen nem tud, s hogy magamat is előhozzam, Gessnerem Idylliumi (Kassán, 1787) teli vannak az ilyekkel; de próbáld bár, Révainak kívánsága szerint, ragaszd együvé az eltépett részeket, nem lesz-e sokkal kedvesebb a mondás: „A várost isten győzhette meg, nem emberi kéz." „A kisded vidrát oktasd, mint fogjon meg halat." - Ellenben azt tartom, vannak némely esetek, ahol az ily tépés nemcsak megengedhető, hanem valóságos szépség is. Ilyen a Vanier elején: „Sem járni szidalmas verssel más neviben kedvem nem tartja keresztűl." A „járni" a „keresztűl"-től igen messze el van hányva. De garaboncáskodás hozatik elő, s ez a széthányás titkosan érezteti az olvasóval, hogy az ily nyugtalan elméjű ember mint hány, dúl el mindent a maga helyéről. Ezt a szép sort megváltoztatta Szabó úr. (Lásd a Magyar Múseum II. köt. a 118. old.) „Sem más neviben, zabolátlan haragra gyúladván, szegező verssel sérelmet okozni." - Ki tarthatja ezt jobbnak az elsőnél. *(Kazinczy jegyzete)*

leginkább azt sajnálom, hogy az előbbi ortográfiájától elállott, és még inkább azt, hogy ezen kiadásban az első helyet nem Milton Elvesztett paradicsoma[8] foglalja el. - Véletlenül a Pyber halálára írt asclepiadaeusokra akadtam, s gondolatlanul ezen új eset felől kezdék tudakozódni. Egyszerre könnyek gyűltek meg szemében, s elakadott szóval s tébolyogva felelt kérdésemre. Ez világos jele jó szívének, s akármiként kisebbítsék őt azok, kik a rímek nélkül írt verseket versnek sem tartják, én őt mint jó embert igen tisztelném, ha poétai érdemeit nem ismerném is.

Szabó nemes szüléktől vette eredetét, s a háromszegi székelyek közt Baróton 1739. ápril. 10-én született. 1757-ben Trencsénben a jezsuiták noviciatusába lépett. Onnan Besztercére (hol mú-lattában a szerzet eltöröltetett), Komáromba s Kassára ment. Most itt retorikát tanít. Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat,[9] fogai ritkák s csinatlanok, s ábrázatja csaknem szederjes veresség̃ű. Öltözete nem sokkal jobb, mint amilyennek Keresztelő Jánosét festi az evangélium. Szobája csínatlan, rendetlen, s olajlámpája miatt, mely éjjel-nappal asztalán áll, s rigója húseledelétől, büdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, s verseit kopertadarabocskákra, oly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, amit száján kiereszt. Erkölcsei tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; s szíve azt a buzgó hazafiságot, melyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi. Én ezt a sort vetettem volna Terentiusból alá: „Tristis severitas in vultu est, in verbis fides."

Prof. Simay Kristóf úr, Batsányi János úrral együtt lépének be Szabóhoz, kevéssel azelőtt hogy tőle eljöttem. Az elsőbb, amint tudod, mulatságos darabokat ír; a második Osszián fordítja, s inkábbára rímes verseket ír. Én azt tartom, hogy Osszián jobb kézbe nem akadhatott. Szava, járása, mozdulása s mindene egy régi rittert mutat, nincs rajta semmi francia sikló könnyűség, semmi megelőző, elfogadni kész ajánlóság; tiszta s velős magyarsággal szól és ír, noha akcentusa elárulja, hogy közelebb született a stíriai mint a moldvai hegyekhez; és csudálást érdemlő munkássággal s fáradhatlansággal bír, azt, mit kiad, annak rendje szerint kikölteni. Mutatja azt a Rajnishoz írt Expostulatiónak minden sora, kivel ugyancsak turniermässig tördösé a lándzsákat.

Holnap még azokat látogatom meg, kik atyámfiai Apollóban. Engedd meg, hogy azt, amit délután láttam, máskor beszéljem el, s most neked jó éjszakát kívánjak.

---

[8] Mely szerencsétlen gondolat volt légyen az, hogy Szabó úr a Milton Elvesztett paradicsomát fordítsa, azt mindenki megítélheti, ha az angolt nem látta is, aki meggondolja, hogy az epopeákat nem lehet úgy epitomizálni, mint valamely teológiai szisztémákat, és aki tudja, hogy Szabó úr, az egy deák nyelven kívül mást nem értvén, ezt nem angolból, hanem egy deák fordításból fordította. Kevésben múlt, hogy Szabó úr ismét az Ilias fordításához nem nyúlt. Denis, vagy költői nevét említvén - Sined -, a deák epitomatort előttem bosszankodva nevezte „suprema papavera carpens"-nek [a legmagasabb mákfejeket tépdesőnek], midőn neki beszéltem, hogy Szabó úr belőle fordítja Miltont. *(Kazinczy jegyzete)*

[9] Szájának szabásán kívül tökéletesen hasonlít hozzá a Klimesch Tamás bécsi festő által készített s 1790-ben Kohl által rézre vésett kép. Szerencsétlen gondolat vala, hogy a festő, nem tudom magá-tól-e, vagy másnak kívánságára, egy költői oestrumra ragadtatott attitüdöt adott neki: nyilván azért, hogy az összeegyezzék azzal a más gondolattal, hogy balkezébe egy papiros festessék ezen szókkal: „Az elveszett paradicsom". De ez a kéz szerencsére a rézre metszett darabra rá nem fért. *(Kazinczy jegyzete)*

EGER

Eger, 1789. okt. 22.

Ma az agyagos sár miatt hat triumfális ökrökön jöttem be a városba, keresztül a piacon. Paripáim, medvebőrrel bevont nagy bakom s a kocsi hátuljára felkötött három szövétnekem figyelemre ragadták az egrieket; minden akarta tudni, ki vagyok, s míg a fogadóba másztam, néhány cseléd szaladt megtudni, micsoda uraság érkezett? - - Megváltoztattam öltözetemet s őexcellenciájánál, a püspöknél akartam tenni udvarlásomat; de ahelyett, hogy beeresztettem volna, ebédre hívattam. A püspök délig el vala foglalva. Így tehát az udvarból gróf Sztárayné-hoz mentem, aki, amint tudhatod, a megholt kancelláriusnak, a püspök testvérének lánya. - Néhány esztendeje már, hogy én őt ismerem; a betegség, mely nála most gyakor vendég, előbbi szépségéből sokat elfonnyasztott, de azért mégis lehet látni, mi volt ezelőtt kevéssel. Az ellen nem mondhat senki egyebet, hanem, hogy kicsin, igen kicsin; de nem az-e a florenciai Vénusz is? nem az-e ez minden gemmáiban a régiségnek? - - Azonban igen nagyon megcsalatkozol, ha azt hallván, hogy igen szép és azt azon felül, hogy igen kicsin, azt gondolnád, hogy a grófné teljes lesz naivetével is. Éppen nem. Őt elmosolyodni talám még senki sem látta. Férfiúi komolyság űl parancsolásra teremtetett fekete nagy szemeiben s ha setétben hallanád szólani, azt gondolhatnád, hogy valamely igen olvasott ifjú úr raisonirozik. De az ő beszéde távol van minden pedantereitól, minden keresve keresett eruditiótól. A francia irók, kikkel igen esméretes, megvetették gondolkozásának fundamentumát; ő azt, amit egykor olvasott, csaknem szóról szóra tudja s azt igen szerencsésen szokta a maga tulajdonával úgy összefűzni, hogy azon többé az idegen íz meg nem tetszik.

A szépségen, elmésségen, olvasáson kívül még más tulajdonságokat is csudálhatnál benne, ha valaha oly szerencsés lehetnél őt látni s közelebbről esmérni. Megtántorodni nem tudó állhatatossággal tűr el minden kedvetlen esetet, akár morális légyen az, akár fizikai; nem tud megrettenni semmitől s elkészülve van s csendesen megyen a veszedelemnek, ha azt többé ki nem kerülheti. Vidámsága s magában megelégedést találó nem esmért szíve most sem hagyta el s enyhűlést, vígasztalást nyújt neki minden történeteiben. - Valóban, ha a természet azt, amit őrá vesztegetve hintett, egy asszony és egy férfi közt osztotta volna is fel; nem vádolhatta volna irígy fösvénységgel sem egyike, sem másika.

Őexcellenciája, a püspök kegyes leereszkedéssel fogadott. Vidám volt az egész ebéd felett s fölélesztette azokat, akik az iránta való tisztelet miatt némán ültek. - Jelentettem, hogy Bécsbe szándékozom és hogy ezen úttal Pápát is reménylem meglátni, mely alkalommal az ott épített temploma felől gyönyörködve szóla. Arról majd akkor írok, ha meglátom; most csak önszemélyéről. - Ha te is azt hiszed, amit némely protestánsok mondanak, hogy intoleráns, hogy üldöz, nagyon csalatkozol. Sőt inkább semmit sem óhajt annyira, mint a nyugalmas egyességet; hanem, hogy minden cselekedeteiben a hierarchia tekintete s hatalma van szemei előtt. Azért nincs semmi, amit elkövetni kész ne légyen. - „Az úgy van! látja kemed, édes ---y uram! - mondá egykor nekem - én a fekete formaruhát viselem, az nekem kötelességem; én pedig kötelességemet teljesíteni akarom.” - Különben a protestánsokat mind udvarában, mind azon kívül oly kegyességgel fogadja, mintha katolikusok volnának. Sőt én tudok példát, hogy a jószágaiban lévő prédikátorok iránt különös kedvességgel vala. Hogy nem mindeniket szereti s szenvedi, azon én fel nem akadok; mert egy gróf Eszterházynak, egri püspöknek, főispánynak, egy főkancellárius testvérének némely mozdulásokat nehezebb elszenvedni, mintha apostolságra a gyalom mellől, vám-keréktől hívatott volna.

Az az épület, amelyet most liceumnak hívnak, oly jó ízléssel s oly költséggel tett épület, melyhez hasonlót nem láttál. Egész négyszeg az; három sorra s szegleten áll, közel az udvarhoz.

Elől a katedrále templommal általellenben az exameni palota, jobbkéz felől a bibliotéka, balra az oskolai templom, hátul pedig a specula áll. Temérdek költséggel szereztetett minden. A matézisi eszközök inkábbára Londonból hozattak s mutatják, mit lehetett vala ezen minden hazai példákat feljülmúló igyekezetből reményleni, ha a püspök szándéka nem hátráltatott volna. Most a normalis oskola s néhány pap kong benne s szobái rész szerint készületlenek, rész szerint üresek. A bibliotéka mennyezetét Krakker egri képíró festette. Az a tridenti zsinatot adja elő, magának a püspöknek parancsára s abban mind az architektura, mind a grouppok, mind a drapperie jobbíthatatlanúl vannak festve. Maulpertsch, ki az oskolai templom festésére hívatott le Bécsből, összecsapta kezeit, midőn a bibliotéka ajtaján belépett; s megvallotta, hogy ő ennyit nem tud. - Oly nagy gonddal és oly helyesen tett rajzolást és festést ugyan maga Krakker sem igen tett másutt; s ez neki kétségkívül sokkal nagyobb munkája, az egymás megett álló sorok egyenlősége mellett is, mely a szem előtt nem oly kedves, mint az itt meg amott hézagosan összecsoportozott grouppok a jászai templom plafondján. Már megholt, s egy púpos hátú lányt hagyott maga után, kinél egy Rubensének állított festést s Norbert Irundnak némely mezőségeit láttam.

Az megsirathatatlan kár, hogy a liceum magasabb helyen nem épült. A püspök még akkor oly szándékkal volt, hogy ezt elvégezvén, egy püspöki templomot épít, a római Péter-templomnak hasonlatosságára, azon helyen, hol ennek igazság szerint állani kellett volna. Az ilyen profanus ember, mint én vagyok, a religiót tekintvén, nem állhatja meg, hogy fel ne kiáltson: Tantum religio poterat causare! -

Mely kedvességben légyen a püspök a pápánál, azt ez az anekdotumocska eléggé mutatja: amint a püspökök Magyarországból is begyülekezének Bécsbe 1782-ben VI. Piusnak tiszteletére, a szokás és ecclésiai etiquette szerint mindnyájan kezet csókoltak, csak gr. Eszterházy nem. A kézcsók helyett leborúlt előtte s lábát csókolá meg. Nem nézte ezt megindúlás nélkül a pápa s még nem egyenesedett vala fel a püspök, midőn ez áldó csókját tonzurájára nyomta a püspöknek. Ez a történet Bécsben mind a papi, mind a világi rend előtt szemet szúrt. -

Azt sem hallgathatom el, hogy a pápának Bécsből lett kiindulása után csakhamar a szent István rend nagy keresztét s csillagát kapta ajándékban a fejedelemtől; de azzal mentvén magát, hogy papi alázatossága minden világi fényességeket elhárít, a királyi kegyelmet el nem fogadta; s így e helyett egy püspöki gazdag keresztet kapott.

Estefelé P. Leo Maria Szaiczot, az Igaz magyar iróját látogatám meg. Nem szégyenlem megvallani, hogy róla való gondolkozásomban nagyon megcsalattam. Írásait olvasván én őt egy mérges, homályosan gondolkozó s sok dologban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír s kivált a honni történetekkel igen esmérős. Első meglátása megérdekli a nézőt; kancsalúl néz félre, bajuszát beretválja s azonban rőt szakálla hosszan nyúlik le mellén. Oldalán a szíjövről az olvasó csörög, melynek akkor apológiáján, szent tűznek hevűlve dolgozott. Módja monasztikus alázatosságú, de ha a szentszék hatalma s tekintete fordul elő, már akkor kész az atlétai viadalra. A protestánsokra sem nem haragszik, sem őket, akármit tanítsanak, írjanak, mondjanak, nem bántja; de a katolikusban a legártatlanabb heterodoxiát sem nézheti. Semmit sem becsül annyira, mint a martiri koronát és azt óhajtja, hogy neve a p. Fast és Merz név mellé tétessék. Elszenvedi ő azt békességesen, ha csak személyét bántják; ha munkáiban csak a kidolgozást érdeklik: csak a hitet ne illesse senki; csak az ő hiperortodoxiájától ne térjen el. Azt mondta, midőn élességét vetém szemére, hogy „ő nem oly kutya, hogy ne ugasson”: noha az is igaz, hogy nem vetemedne arra, amit munkájának csaknem minden sora mutat, ha arra mások által nem volna kérlelve. Valóban mutatott néhány levelet, amelyben K- - úr tüzelte,

kérte: hogy ezt s ezt támadja meg; de ez a K- - úr nem Kovachich, tudod, mert az ővele folytatott levelezés nem a legnagyobb barátságot s egyenlő gondolkozást mutatja. - Őrá p. Leo azért is bosszankodik, hogy vele viadalra szállani nem akar.

Szabó Dávid urat a nagyasszonyhoz tett eucharisticonjai miatt s Batsányi urat a Magyarok vitézsége-ért indulatosan szereti: de Révait az erotikumokért, azt mondja, már néhányszor meg akarta csapkodni. Ha akkor Kazinczy írta volna (ezt veté hozzá), a kálvinista, rossz neven nem venné; de Révaitól - - - Nekibíztattam, hogy Kazinczy az ilyen krizisen fenn nem akad s csak azt kéri, hogy meg ne dicsérje, mert nagyon szeret azok közé számláltatni, akiket p. Leo veszedelmes embereknek tart.

Hidd el barátom, én Leótól gondolkozásunknak ennyire különbözése mellett is titkos satisfactióval jöttem el és Egerbe nehezen jövök ezután, hogy őt meg ne látogassam. Gondolkozása módjától irtózom, mert haszontalan! én eretnekségben neveltettem: de az emberben van valami, amiért még az ilyen széllel bélelt tudós[10] is, mint én vagyok, reá nem haragudhatik. Hadd mondja, ami felől őt lelkiesmérete meggyőzte; minekutána ez a veszni indult világ látni mer s nem állítja véteknek, hogy az értelemnek belső súgallását kövesse; nem lehet attól tartani, hogy tanítása veszedelmes legyen. S én ebben is tisztelem őexcellenciájának, a püspöknek bölcsességét, hogy ezen munkát nem gátolja ugyan, de Egerben nem nyomtatja; holott másoknak irásait, amilyen példák az indusok bölcsessége (profanus mind maga a könyv, mind a fordító), tulajdon műhelyéből s tulajdon költségeivel bocsátotta ki.

Innen a várat és a mecsetet nézni mentem. Az utóbbik a maga épségében áll s keresztény isteni tiszteletre fordíttatott; az elsőbb elomladozott.

FÜRED

Veszprém, 1789. nov. 3.

Láttam Horváthot, s olyannak találtam őt, amilyennek képzeltem. Nem becsűlöm most kevesebbé, mint azelőtt becsűltem, míg csak az entuziazmus ragadott ölelésére. Ennél többet nem mondhatok.

Októbernek utólsó napja vala, amidőn én, Budáról 29-ikben indulván meg, Füredre értem. Nem gondolhatsz kedvetlenebb időt. Ködös volt az ég, sokszor alig lehetett háromszáz lépésnyire is ellátni, s az ősz hideg szele a parázs esőt kocsimba verte be. - Már látszott a Balaton; látsza a tihani félsziget, s annak kősziklás hegyeinek bércein az apátúrság kettős tornya; de oly homályosan, hogy azt kiláthatni szerencsének tartottam. Szőlők közt kellett néhány egymás mellett épült kis helységeken keresztülmenni. A környék oly bokros, kövecses, dombos, valamint a Torna vármegyeiek; s engemet a Balaton és a szélén lévő szőlőhegyek (hol. gr. Széchényinek, benn a szőlő közt egy kétsorú nagy épületje van), a Klopstock: „Schön ist Mutter Natur"-ja után, a zürichi szőlőkre s tóra, s valamely kedves eltévesztés-e, vagy összehasonlítás által Bodmerre, Breitingerre, Gessnerre, Hirzelre s Horváthra álmodoztattak. Be sokszor mondtam azon óda végét, melyet Klopstock a Bodmer látása után írt, egy kevés változtatással az én gondolkozásom szerint:

[10] Széllel bélelt tudós, Aufklaerungs-Phantast, a neve annak p. Leo írásaiban, aki a lelkiesméret és meggyőződés szavát követi; mely ha megtévedt is, minden jószivű ember előtt szent szó! isteni hagyás! *(Kazinczy jegyzete)*

„Oft erfüllt das Geschick was das erzitternde
Volle Herz kaum zu wünschen wagt,
Wie von Träumen erwacht sehen wir dann unser Glück,
Sehen's mit Augen, und glauben's kaum.
Dieses Glück wird mir, als ich das erstemal
Horváth's Armen entgegeneil."

Végre kibuktunk a szőlők közül, s Füredet, a dísztelen Füredet magunk előtt láttuk.

Horváth Szántódon volt, túl a Balatonon, hová Tihannak kelle menni. Emberei oda utasítottak, mert ezek engem annak a Bárczaynak gondoltak, kit úrok, Munkácsról írt levelem után, ezekben a napokban várt vala. Lovaim nem mehettek tovább, annyira ki voltak fáradva; a helységben pedig hirtelen újakat nem kaphattam, mert azok a legelőn voltak. - A nap hanyatlani kezde, a köd Szántódot és Tihant közelebb mutatta, amint van valójában, és röpültem volna Horváthoz; - - ezek rábírtak, hogy Aszalayval s cselédemmel egy szövétneket vévén kezünkbe, gyalog útnak indultam. - Te ezeket a kicsinségeket elúntad hallgatni, úgye? De tudd meg, azon napon, amelyen én Horváthot legelőször szorítottam mellemre, nekem semmi érzés nem volt kicsinség, s nem is lesz az soha. - Az út alkalmatlan volt; majd vizenyős réteken, majd meredek s nedves kősziklákon kellett mennem, s Tihan nincs közel; de a nyugtalanság szárnyakat fűze lábamra, s míg a rév-házhoz értem a tihani félsziget tulsó oldalán, egészen elestveledett. Kevéssel azelőtt menének által a hajósok, s csak reggelre várattak vissza. Eszerint én a rév-házban vontam meg magamat, mely annyira tele volt, hogy több ember be nem férhetett volna; s búsan képzeltem el, mely hosszú fog lenni éjjelem, hol sem ágyat nem kaphattam, sem egészen áltázott öltözetemen kívül egyéb ruhám nem volt. Végre megszántak az istenek, s valamely lármázás azt jelentette, hogy a hajósok visszajöttek. - Csak másnap reggel akartak visszatérni; de leitattam lábokról, s megígértem, hogy, ha majd hónap visszajövök, ismét megitatom; s égő fáklya mellett léptünk a hajóba. A legények danoltak, hátradültek, de sérelem nélkül, s igen későre vették észre, hogy a csónakot farral hajtják előre. A közepe táján a víznek eloltották a fáklyát, mert különben az utat eltévesztették volna; s az inasom félelme (akinek nem lévén Horváthja, kihez siessen, szíve haldoklói kínokkal küszködött) végtére csakugyan eloszla, mert szerencsésen eljutánk a parthoz, honnan Szántód felé a feneketlen s vermes ingoványon égő szövétnek mellett vezetett ismét a három ittas legény.

Elütötte vala a tizenegyet, midőn Szántódra beértem, de Horváth még fenn volt s dolgozott. Hasztalan volt föltenni, hogy nevemet egy időig eltitkoljam; nem emlékezem egyébre, hanem hogy ezt mondám: én vagyok - -y, s mellére szorultam, s ajakaink eggyé váltak. Összefont karral jártunk fel s alá szobájában, dolgainkat emlegettük, s szívünk érezte, hogy boldogok vagyunk, hogy szerettetünk. - Nulla ancilla fuit, quae dicta foras evulget. Nem vala hon felesége, s eszerint minden tartózkodás nélkül tettünk mindent annyira, mintha régi esmérősök, testvérek volnánk. Mutatta azon helyet, hol Kazinczynak halálán kesergett, mutatta könyvei felett fityegő képét, verseit olvasgatta s danolt, ami neki elementuma. Közel vala 12 óra éjjel, midőn csak számára készült vacsoráját felhozták; ettünk, danolt, s lefeküdtünk.

Horváth harminc éves, feleséges, de gyermektelen, középszerű magosságú, igen nemes képezetű, de amelyet szokatlan különösségeivel defigüríroz. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kivált fekvő homloka s nyerges orra IV. Henriknek Rubens által festett s Janinet által rézbe metszett s színekkel nyomatni szokott képéhez, csakhogy ő ifjabb, mint a király akkor vala, mikor lefestetett. Igen fekete, szálas bajusza elfedi száját; hajai pedig, melyek természettől göndörök, mind oldalról, mind copf gyanánt hátul csombók-módra vannak megkötve; veres paszomántos nadrághoz, egy tengerszínű rövid mentét vesz, s egy kalpagformára

metszett nyusztos s veres bársonyú süveget. Víg, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre; de minden cselekedeteiből érettség, filozófiai csendesség, és a mértéken túlható, de nem vak áhítatosság látszik. Innen van, hogy ő még verseibe is, valahol előhozhatja, religiózumokat elegyít: s megvallja, hogy, ha valamely napon imádkozni elfelejtkezett, retteg és magát nem tudja egyhamar megnyugtatni; innen van, hogy gondolkozásának módja azzal, amit az oskolában beszívott és tanult, oly szorosan egyezik; s innen, hogy a halál után várt állapotról, mind verseiben oly gyakorta emlékezik, mind azt elmélkedéseinek tárgyaivá oly gyakorta teszi. De csakugyan távol van ő minden lavateri fantasztaságtól; elméje valóságos elmélkedésekhez szokott, s több férfiúi erővel bír, mintsem hogy fantazmák által elszédíttessék. - Szíve jobbíthatatlan, jóltevő, szelíd, erkölcsei tiszták, feddhetetlenek, s társasága igen kedves. A legkényesebb párizsi izlésű dáma is elfelejti, hogy neki bajusz borítja be száját, hogy hajai tornyokra nincsenek fürtözve, hogy dohány parfümirozta ruháit; s gyönyörködve múlat társaságában. Kancellárius gr. Teleki őexcellenciája, gr. Széchényi, septemviralista B. Ráday, a mi Rádaynknak fia, a volt tihani apátúr, őt kegyességökre s társalkodásukra méltatták.

Mennyit tudnék még írni, amelyek az én Horváthomat közelebbről esmertetik. Férfiúi érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a legkedvesebb szelídséggel összeszőve, az, ami őt a néző előtt kedvessé teszi. - Novembernek 2-dikán már tisztult vala az idő; általeveztünk Tihanra, nehány magyar verseket mondtunk a Balatonnak, s éjszakára Füredre menénk, honnan ma délután jöttem ide.

Nem képzelheted el, barátom, mely kiesen rút Tihan. Olyan ő, mint a toilette mellett ülő borzas lányka, midőn bosszonkodik, hogy álmából felköltötték. Cybele anyánk a maga bizarrságát akarta mutatni, mikor ezt a kis Cyprust csinálta. Szebb ángol kertet nem lehetne készíteni sehol. Füredről jövén Tihannak, darabos, éktelen dombok, széles kőrepedések, két nádas tó, szántóföldek, szőlők tolják magokat a néző elébe, s mindene van, amivel a természet pusztaságát felpiperézni lehetne. A helység kicsiny, és annak nagyobbodását reményleni sem lehet, mert vidéki lányokat a lakosok a víz fáradságos felhordása miatt nem kapnak, s egymás házához házasodnak.

Füreden még fél napot múlattam. Az esős idő zárva tartott, annyira, hogy csak a fürdőhöz sem mehettem ki, s Horváthnak a Balaton szélén most épülő nagy házát csak messziről láthattam. Szíves elgyengüléssel váltam el karjai közül, s áldottam azt a boldog órát, amely őtet nekem, s engem neki szűlt.

DEBRECEN ÉS NAGYVÁRAD

1824. Májusban

Májusnak 20-dika vala az a nap, melyen én, nyolc esztendők után, ismét meglátám Debrecent. Mihelyt szekeremből leszállék, be sem lépvén szobámba, mentem prof. Sárvári úrhoz, s kértem, vezetne fel a Csokonai mellképe elibe, melyet a nemzet dísze, Ferenczy István faragott Rómában. Prof. urat néhány percekig tartóztaták halaszthatatlan dolgai, s úgy űlék ott, mint aki tűhegyeken áll. De végre menénk, s a látni oly nyugtalanúl vágyott s a vágyat oly igazán érdemlő mestermű előtt állék. Nem Csokonai; s az nem is szükség, s Ferenczy Csokonait soha nem látta. A plasztika nem a hasonlóságot tette céljává, hanem a szépítést; s ez valóban szép fej. Ez vala a szükség. Éljen, éljen Ferenczy.

A fej természeti nagyságú, s nem le néz, mint az oly büsztök, melyeket magasan akarnak polcra állítani, hanem inkább fel, mint amelynek elrendeltetése az, hogy asztalon álljon. Az arc gyönyörű, bájos; az orr nemes; a száj szépmetszésű; a szemcsillag gyengén van kijegyezve; s

nem egészen vakon hagyatott. A hajfürtöknek szép a játéka. A borostyánág nem horizontális állásban keríti meg a főt, hanem felmegyen a fül mellett, s a homlok közepén ér együvé, mint az imperátorok fejein látjuk. De ohajtottam volna, hogy a felöltött mente s dolmány maradt légyen el, ahogy a kravát egészen elmaradt; mert a nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám, mi indítá a mi Ferenczynket ennek a poétai s ennek a modern ízlésnek egyesítésére. Végre elhitetém magamat, hogy a bajusz (!) cselekedte. Szegény Csokonai! ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakáll nélkül ott csak a Mirmillók hordának, s a mente s dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a büsztöt azzal a szőrrel adá. - A mente felett kisded részét látni a palástnak, mint a John rezén.

Elbájolva állék sok ideig a szépen gondolt, s igen szépen dolgozott fő szemléltében, s óhajtottam volna hazánknak azt az ifjú lelkes művészét szívemre szoríthatni. Mit fog ő adni ezután!

De mindezekhez az iskola elöljáróinak érdemlett védelmére, egy-két szót kell mondanom azon hely és azon szokatlan s botránkoztató mód iránt, ahol és ahogy az alabastromból faragott s carrárai márványtalpú büszt még most áll.

A bibliothéca palotája egy közfal által két hasonló részre van hosszában osztva, s a közfalon három ív nyílik ajtó gyanánt. A középső ívvel egy lineában áll az ablak mind az új templom, mind a kollégium felé; s így a Csokonai feje jobbról és balról kapja a világosságot és az árnyékot, vagy inkább minden fény és árny nélkül áll. Aki a dologhoz ért, tudja, hogy így a Ferenczy míve éppen ott van, ahol lennie nem kellene. - Még irtóztatóbb gondolat vala, hogy szegény barátomat itt kalitkába zárták. Egy lámpásforma tok alá van dugva, mint az ezen felakadott néző gondolja, hogy meg ne lepje a por. Ha majd a bibliotéka azon rendben lesz, melyben lennie kell (most nem úgy van), marad hely az ablakkal általellenben álló fal előtt, hova egy oszlopocska állíttassék a büsztnek. S félnek az előljárók, hogy valamely gondolatlan ismét szennyet ejt a faragványon, mint az, melyet valamely ügyetlen kéz a felállításkor a bajusz jobbfele mellett ejte.

A Csokonai íve felett függ Dr. Szombathy József úrnak, Pest felejthetetlen orvosának, amint a festéklés után hiszem, Donát által igen híven és szépen festett portréja. Ez 25 ezer forintot hagya a kémiai tanítószék alkotására.

A kollégium és új templom között el vagynak seperve azon viskók, melyekben hajdan prof. Varjasi és Kocsi urak szállásolának. Ha majd a város erdőmestere, Szabó úr felneveli a maga platanusait, bignoniáit, s jegenyéit, s canádi nyárjait, Debrecennek ez a hely lesz sétálója.

Ferenczynek csudálása után betértem a rajziskolába, s prof. Beregszászi Pál úr, ennek tanítója, megajándékoza az új templomnak maga által metszett réztáblájával. A krétával és törlővel dolgozott antik fejek a megholt prof. Kis Sámuel úr dolgozásai. Debrecennek ezen iskolára nagy szüksége van, s bár minden tehetős szülék gyermekei járnának fel itt, hogy, ha valaha építtetni fognak, tudják, mit nem szabad tenniek.

A betört zsindelyezetű, kidőlt, s gerendákkal támogatott falu városházának tőszomszédjában, de hogy ez és az között egy utca vonul, emelkedik mélt. Téglási Bek Pál cs. k. kamarás és consil. úrnak nagystílű palotája, mely Debrecennek kérdésen kívül első épületje lesz. Egyik szeglete már kész. Sok épületje Debrecennek ízetlenséget kiált, még ha cifra is, nagyrészint éppen azáltal, hogy cifra. Kevé érti itt, mint másutt, hogy a cifra rútít és nem szépít; és hogy aki az architektúrához nem ért, vétkezik, ha a jó architektust mesterezi.

A városháza kapuja felett látni az S. T. monogrammát, az enyingi Török Istvánét, s az 1558. esztendőt.

Az utcákon végig csatornák vonatnak; most a német utca kapujánál rakák azt; hogy a mocsok kiszivárogjon.

Különben engem itt a város konzulának, Tekint. Fái Fáy János úrnak, nekem kedves rokonomnak - és régi kedves barátomnak Tek. Nagy Gábor prókátor úrnak, kincseik foglalának el, és sok napokig.

Nem képzelhetni, ez a két lelkes férfiú mit gyűjtött össze és mit bir. Ennek bibliotékája azon vesztesége után, melyet az 1811-i tűz által szenvede és amelyet az Erd. Museum olvasói az én episztolámból ismernek, álmélkodást érdemlő bőségben bírja a tipográfiai luxus cikkelyeivel a Bodoni királyi pompájú nyomtatványival, a legdrágább rézmetszésű munkákkal, ami a régi és új literaturára tartozik; a legdrágább cikkelyeket, gyönyörűségre és haszonra. De a magyar dolgokra tartozó originálok XXXVI kötetit, melyek a tűz által elemésztettek, semmi gazdagság, semmi gond nem adja vissza!

Fáy, a püspök Klimó testvérének gyermeke nevezetes pénzgyűjteményt kapott nagybátyjától ajándékba, mely egykor negyvenszerre becsültetett; olajfestései házánál s a piaristáknál, egy kereskedőnél és miket Egerben hagyott, mivel el nem férnek szobáiban, húszezeret érnek; s most a könyvvásárlás szép dühe szállotta meg. Az ő birtokában van a Sylvester magyar grammatikája, melyet én 1804. lopva másoltattam le; itt egy-két úgynevezett album (Stammbuch), melyből az Isaacus Newton, az én iskolai kedves tanítóm, Samuel Werenfels és Joannes Alphonsus Turretinus, az ifjabb Apafi Mihály, Teleki Sándor s kancellárius Bethlen Miklós névirásaikat és sok másokét lemásoltam. Itt Gaudenzio Ferrarinak egy igen szép nativitása, melyet Fáynak 1200 forinton én alkudtam meg 1812., itt Domenichinónak egy szép szenvedő Idvezitője s Juditja, a kettő négyezeren; és sok egyéb, melyet a hely mind megnevezni nem enged, de amelyről nemsokára bővebben fogok szólani.

És minthogy itt festések és névirások felől vala szó, nem hallgathatom el, hogy Váradon szolgabiró Kapolcsi Domokos László úrnál ismét ugyancsak egy igen nevezetes albumból a Foris Otrokocsi Ferenc névirását másolám le s nála találtam nagyatyjának, Domokos Lajos bihari táblabíró és diétai követ úrnak magyarra halála előtt két esztendővel (1802) fordított Telemachját. Ez a halhatatlan érdemű férfiú ellensége vala az úgynevezett új magyarságnak. De ezt: „olvastatja magát" (Előbeszédében), mint igazi neológus merte.

Váradon a püspöki szép és nagy templomban s a vármegye házában a mesterség barátja sok látnivalót fog találni. Az oltártáblákat talán, a kupolát és a vármegye házában függő allegóriai képeket s a Sz. Istvánét és Sz. Lászlóét s a báró Patatich Ádám püspökét és főispánét bizonyosan Schöpf (vagy talán Schröpf) festette; mert a névre nem egészen emlékezem; negyven esztendeje, hogy őtet Rádaynál látám al fresco dolgozni. De a vármegyeháza palotájában Teréziát gyászában, Józsefet a szent István rendje talárisában talpig Hickel József udvari festő dolgozta, 1772; kancellárius Teleki Sámuelt, féltestben ugyanő 1790 után. Ott áll most hazánk fejedelme és nádora talpig Krafft Pétertől, 1822, a fejek Isabey után, feldmarsali magyar uniformisban. A fejér mentének oly játékot ada a színleléssel, hogy azon nem lehet nem álmélkodni s arc, állás, festéklés, minden gyönyörű.

PANNONHALMÁRA, ESZTERGOMBA, VÁCRA

1

Báró Eötvös Józsefnek iskolaévei utolsójában. Nevekedjél kedves ifjú, s légy, akit várunk. És ha majd felhágsz, ahová érdemeid ragadozni fognak, emlékezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog.

Pesten, 1831. április 7. reggeli 3-kor

Két óra mulva indúl a hajó, s én azon Győr alá, honnan Pannonhalmára mégyek, meglátni Guzmicsot és társait; s áldásodat jövök kérni, életem édes barátnéja - a tiédet, és egy angyalét, ki úgy leve szép ideáljává öreg napjaimnak, mint első ifjúságomnak a félszázad után is szentűl-tisztelt. - Mely örömek várnak itt engem! De én örömeim közepette sem fogom azt felejteni, kihez óránként vágyok vissza, és még mindég ifjú szívvel. Addig ójjanak az egek minden kedvetlenségtől, s enyhítsék terheidet, melyeket örömmel viselnék együtt veled, ha távolylétemet nagy okok nem kívánnák.

2

Még csillagos vala az ég, s a lámpák az útcákon nem aludtak el egészen, midőn kimentem a hajóra, nehogy e vízi útazás örömeitől elessem, ha késni találnék. Lábaim alatt, midőn a hajó teknőjére felléptem, már pezsge a kisded vulkán, s a füst feketén tekerge ki kéményéből. Végigmentem a hajón, s megállék a nyilások mellett, látni mint égnek a kemencék, s a gépely csudás alakú rúdjai s kerekei mint mozganak lassú nehéz lökődésben. A féléjszaka és félreggel kétes fényében még ki nem lehete ismerni a körültem ingó formák arcaikat. De végre virrada, s a csillagok tűnni kezdének. A hajó kapitánya indúlót lövete. Az utasok egyenként vagy barátjaiktól kísérve futának a hajóra, s ott sírva s ölelgetések közt váltak el. A hajóról a vízszélre s a vízszélről a hajóra repültek a néma köszöngetések, kalapokkal és kezekkel, s észre sem vevénk, midőn hajónk a kedvünkért elbontott híd hézagján általfutott.

Hogy a kelőknek mozgóknak akadályúl ne légyek, végignyúlék egy hosszú karszéken, s lestem, az előttem ismeretlen sokaság közt kivel fog itt legelőbb szőni össze a történet. Alig kérdém ezt magamtól, midőn egyvalaki meginte, hogy oly közel a kéményhez főfájást kaphatok, s a gőz megáztathat. Azon széken nyúltam el most, melyen ő foga helyt, s ő folytatá a szót, s beszélé, hogy míg nálunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagyon már, és hogy ő ilyenen jött onnan Lübeckig. Egy másvalaki, hihetőleg hallván mit beszél az én múlattatóm, és magyarúl, közel hozzánk telepedett le. Éneklősen ejtett szólása erdélyinek gyaníttatá velem, s az volt. Kitaláltatám vele nevemet, de ő a magáét meg nem mondotta, igen azt, hogy kapitány, és hogy Bécsbe megyen. - De íme megálla hajónk, midőn azt éppen nem vártuk, oly köd ereszkedvén, hogy sem eget, sem földet nem láthatánk többé. Három óráig kelle azhelyt veszteglenünk.

Azalatt én is lemenék a szobába, s minthogy a gőzhajó nálunk egészen új jelenés, festeni fogom azt. - Ez abban is különbözik a Duna egyéb hajóitól, hogy ezeknek teknője üreg, s a vendégszoba rajtok a teknőből kiáll: de a gőzhajó olyan, mintha két teknőt egymásra borítottak volna, s két vendégszobájába s a kemencéhez grádicsokon esik a lemenés. A régibb alakú hajókat evezők hajtják: ezt a gőz segédje által kerekek, mint a vízi-malmoké. - A jobb

vendégszoba a hajó farában van, a közembereké a hajó közepében, s a kettő közt emelkedik a füst vastagabb, s a gőz véknyabb kéménye, közel négy öl magasságra, fejérre mázolt vas pléhekből; s hogy ezt a szél dühe össze ne törhesse, a füst kéménye vitorla-kötelekkel van csatolva a hajó széleihez és egy magasan felnyúló árbochoz. A kémény és árboc sorában három négyszögű nyílások vannak, körülfogva vasrúdakkal, hogy az ott elmenők belé ne essenek, s a fűtők és a gépely intézője ezen vesznek világot.

A jobb vendégszoba gyönyörű. Meredek grádicsának deszkalépcsői sárgaréz pléhbe vannak szegve, s innen jobbra is, balra is egy kisded rekesz nyílik a terítő portékáinak. Asztalok s karatlan székek kőrösfa szeletekkel vannak kirakva, s a talpazat parkételt. A falak világos-sárga színűek, zöld cifrázatokkal; így a négy vékony oszlop is, mely a fedelet a betörhetés ellen védi. Ablaka egyik oldalon három, annyi a másikon, s ovális metszésű. A két tűkör is ilyen, mely az ajtó mellett a falba van vésve, hogy a szobát nyolc ablak látszik világítani. Innen nyílik, szinte a hajó farában, egy kisded hasonló csínosságú kabinet, a kapitány lakásául, s hálásul az asszonyságoknak. - Az útasok, egyenként vagy kis társaságokban, a nagyobb szobában ebédelnek, s a főző konyhacédulája el van vetve az asztalokon, hogy az útas tud-hassa, mit és mennyiért kívánhat.

Két új ismerőseim, a Petersburgot látott magyar, az erdélyi kapitány, és én, ismét együtt múlatánk, midőn most Zs... úr is hozzánk csatlá magát, s magasztalá gróf Széchenyit és a Hitelt, míg a kapitány a gróf Dessewffy felén álla, s a Taglalatnak adá az elsőséget. Hallgat-tam, nem tartalékból, mert a nemeslelkű két férfi különböző gondolkozásom által megsértve magát bizonyosan nem érzené; hanem azért, mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, bíró lenni, nagy szükség nélkül, nem akarok. Tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét és másikát, bár világos tévedésben, bár világos vétekben látnám.

Végre, végre, tisztult az ég, s hajónk megindúla, s a nap legelső súgárát a Margit szigete nyárfáira lőtte ki. Lestem, s kiesmértem a helyt, hol én és az idegen óbester 1800. július 30-d. a Dunában megferdénk, míg atyját váró társam a víz szélén járkála; kiesmerém a helyt, hol az, és gyönyörű leánya, mint egy újabb Venus-Anadyomene, kilépének csolnakjokból, s a szép leány édes könnyek közt ölelé meg öt év olta nem látott testvérét, és mindjárt testvére után engemet. S ez a szent barátság, s talán szeretet, őközötte és énközöttem, haláláig tarta a szentnek, s addig fog eránta s gyermekei eránt tartani, míg a sors engem is odaránt.

Kapitányunk, Sir John Andriews, együtt viseli módjaiban az angoly nyugalmat és a francia hideg melegséget, s a helyre, hol ő áll, talán éppen ez kelle, mert csak így érzik magokat kényökre, akiket viszen. Tisztelem az ily kikalkulált karaktert, de én azokhoz érzem vonszatva magamat, akiknek lelkek lángolni tud. - Fő személy az útazók közt egy középkoru, deli asszonyság vala, ki eránt a kapitány szinte jobbágyi tiszteletet mutatott, hihetőleg, hogy másoknak példát adjon. A csak olaszúl s franciául szóló asszony únalmában elővette német grammatikáját, s a zordon nyelv hangjait olykor csikorogtatá édesb modulációhoz szokott ajkain. Hogy láttassa velem, mennyire ment a német nyelv tanulásában, gyötrelmes erőlkö-dések után, ezt nyögte ki: *Ik bin vitve - und ábe - ajne zón - und szváj enkel.* - Nem hallhatám mosoly nélkül; kimutatám botlását, melyet minekelőtte a szót kimondám, maga is feltalála, s elbeszélém, mit felele Mária Teréziának egy Bécsben negyven esztendőket töltött s németűl mégis meg nem tanúlt olasz consiliárius, ki felakadott, hogy ez nem németűl tevé előadását. - Az én olasz asszonyságom különben jó vélekedéssel hágy el bennünket, de egy panasza van: férfiaink nincsenek elég tekintettel asszonyaink eránt. - Még viseljük orientális eredetünk fanyarságát, mondám; mert pirúlék vallást tenni, hogy ez a hideg mód míveletlenség. Hanyadik ifjunk tudja, mennyivel édesebb, félénk meleg tisztelettel állani egy szép, lelkes és jó Psychárion csudáltában, mint érzés nélkül ürítgetni az öröm kelyhét. De egy bájos

Psychárionton látni, s bájait ismerni, érteni, az ég nem engede mindennek. Azzal ő nékem tartozott, s kevélykedve vetem mellé - jutalmúl.

Asztalnál űlénk, midőn a kapitány felkele hitvese mellől, s az egyedűl evő olasz asszonyságnál jelentést teve, hogy Visegrádnak romjai látszani kezdenek. Az olasz asszonyság otthagyá csemegéit s narancsait, s kitekinte egyik ablakon, a legközelébbiken ahhoz, mely előtt én ebédeltem, hogy láthassa egykori királyainknak ezt a lakát. Elmondám neki amit kelle, de nem a Felícián történetét; féltem a fanyarság újabb vádjától. - Egy asszony férjétől a Salamon király tornya eránt teve kérdéseket, melyet együtt jövő barátnéjával a gróf Majláth szép regéjéből ismere.

Kiérvén végre a romántos völgy közül, s azon kietlen tájba jutván, mely a Duna jobb szélén rút alakú homokdombokat és hegyecskéket, bal szélén puszta lapályt mutat, el fogtam volna zárkózni, ha egy jelenés nem tartóztatott volna künn, melyet öröm nélkül látni soha nem lehet. A nap az előttem elterűlt tengerbe királyi fényében, setét-veresre festve, s nagyobbra nőve szállott alá. Már elsetétedék, de a kapitány mégis hajtata, hogy helyrehozhassa a köd vétkét. Végre Neszmély alatt megállapodánk. - Jó éjszakát nektek, kiket természet és szív csatla hozzám! sohajtám, s áldást kértem magamra az égtől, és attól, aki nékem az ég kedves képviselője.

A kajütben társaim már elfoglalák a hálóhelyeket, a kipárnázott két lócán, mely a szobát körülfogja. Az említett két asszony felfordíta egy asztalt, s annak üregében fekvék; az egyiknek férje, három taboureten, hitvese mellett. Én csak annyi helyt találtam a polcozaton, hova fejem fért, s testemet és lábaimat két taboureten nyújtottam el, s vagy azért, mert hozzá vagyok edzve az élet alkalmatlanságihoz, vagy mivel a múlt éjet levelek írásában töltém, oly csendesen alvám, ahogy kevés a bíboros alkóvokban. Angyalom kedves képeket lebegtete lelkem előtt.

A hajó már ment, s én még aludtam. - Almás alatt tisztelettel pillanték által Virtre, s kápolnája előtt láttam a keresztet, melynek tövében a honhoz hű Baróti fekszik. - Nyúgodjál békével áldott öreg! kiáltám, s valaki itt elmegyen, valaki tudja, mit tevél te, és mikor már, kiáltsa rád: „AVE!" Hűséged még akkor is tiszteletessé teszi nevedet, mikor tisztultabb ízlésünk írásidat nem fogja többé kedvelhetni.

A hajónak tűzifára, a főzőnek konyhabelire vala szüksége; Komárom alatt tehát megállánk. A kapitány kérte a kiszállókat, hogy egy óránál tovább ne mulassanak. Én veszteg maradék a hajón. Egy ángoly útazó, s egy berlini kereskedő, ki Budáról öt hordó bort vive a honjába, és én, együtt forgatánk az újságleveleket. Minthogy a gőzhajó ismeretlen látvány vala itt, a városbeliek, kik azt már tegnap estve várták, hallván lövésünket, mellyel az a várost megköszönté, csoportosan tolakodtak a partra, s a hajó íródeákja a jobbsorsúaknak nem tiltá a béjövetelt. Az uraságok s asszonyságok csoportjaiban belépe hozzánk két benediktínus is, s hallván ezektől, hogy Czuczor honn vagyon és egészséges, megkövetteté ezt, hogy hozzá el nem mentem. Azok s közel a hajóhoz előtalálták ezt a társamat. Jött, de már akkor, midőn a hajó indúlni akara, és így mindjárt ment is. Az ángoly útazó engem az asztalok közzé rekesztett; azonban megszoríthatám a pap Czuczor kezét, s megölelém. Az ángoly, oly heves ellensége az emancipációnak mint én heves barátja, álmélkodni látszék csókomon. - *L'habit est noir, mais l'aime est blanche* mondám neki, meg sem álmodván, hogy ezt és előbbi beszédünket valaki hallhatta s hallgatta volna, s a szóra az asztal üregében hált két asszony egyszerre hangos kacagásra pattana ki; felszöktek csendes üléseikből, s el akarván titkolni amit igen nyilván jelentettek, le-le hajlottak az asztalra. Bármint igyekeztek rajta, világos volt hogy mondásomon nevettek, s örűlve, javalva, hogy nem a színt nézem, hanem az embert. - Mi történt tovább az episcopalis hitű s tüzű ángollyal, nem tudom, mert én áltmenék a két asszonyhoz, s

velek és az egyiknek férjével töltött időm a gyönyörű útnak legszebb órái közzé tartozik. - Eszes, legalább gondolkozó ember nem lehet más értelemben; ezt kiki érzi: és mégis csudálkozunk, és mégis váratlannak vesszük az ily szót! Nem gyalázatjára van-e ez természetünknek és a XIX. századnak? Hála érte az egeknek, nékem hallgatásom is kiált. Sokszor lakoltam érte; de sokszor vettem jutalmát is, s gazdagon.

3

Cató keservesen emlegeté, hogy midőn tengelyen mehetett, tengeren ment. Én azt bánnám, ha tengelyen tettem volna ezt az útamat. Úgy az olasz asszonysággal, az asztalban hált két asszonnyal és az egyiknek lelkes férjével, az episcopális hitű s tüzű emberrel, a helvéciai születésű, de Berlinben lakó kereskedővel, az erdélyi kapitány auditorral, s Zsoldos úrral, talán a megszállások óráiban szólottam volna egy-két szót, de nem tettem volna azt a szép ismeretséget. Az ily örömeket nem vásárolhatjuk drágán.

A hajó emberei, Gönyő alá érvén, intettek a parton bámúló csolnakosoknak hogy kiszállójok van, s egyszerre jött két csolnak felénk, vetélkedve egymással, mint Manó Pál a maga társával a lóversenyben. Asszonyaink rettegtek, hogy az egyik csolnak a másikát felforgathatja; de én tudtam, hogy aki mer, bízik is magához, s még gyönyörködtem a versenyen. Végre az egyik diadali örömben veve fel engem és egy Zimonyba és Belgrádba e hajón lement győri kereskedőt, a másik *decisis humilis pennis,* s néma nehezteléssel fordúlt vissza. - Melegen vevék búcsút útitársaimtól, s itt is mindaddig repűlgetének a búcsú köszöngetései, míg Első Ferenc a maga hosszú kéményével szemeink elől el nem tűnt.

Legjobb világ-e ez, amint Pangloss urak tanítják, nem tudom, eléggé ismerem bajait: de hogy ez a világ igen jó világ, az nekem tántoríthatatlan hitem. Szerencsétlen, aki ezt nem hiszi.

Az ifjú kereskedő megfogadá a gönyői fogadós kocsiját és lovait, s én felezve vele mentem Győrbe. Két óra alatt ott valánk. Ez is tudja, mely szomorú az együttlétel a némák közt, s beszélé, miket látott Zimonyban, Belgrádban, Velencében, Veronában, Milanóban, és mik történtek e síkon 1809. június 14-dikén. Bús visszaemlékezések! Szőnynél kezdvén, még látszanak batteriánk maradványai.

Canaider úr, beérvén Győrbe, a benediktínusok háza előtt téve le. Megnevezém magam a konyhamesternek, s az úgy fogada, mintha én is a szent Benedek fia volnék, mert Guzmics elkészítette útamat. A ház superiora Vekerle úr, s két professzorai az Akadémiának, az egyik Bresztyenszky Adalbert, a filozófiában, a másik Maar Bonifác, a históriában, e kettőt Eperjesen már láttam, annyi jósággal jövének előmbe, amennyit még Guzmicsom barátjainál is sokalltam. A vacsoránál aszerint látám magam közöttök, mintha mindég együtt éltünk volna.

El vala végezve, hogy másnap (szombaton, ápr. 9.) prof. Maar úr fog kivinni Pannonhalmára; mert ez kilencig általesik dolgain, Bresztyenszky úr pedig kilenc után lesz elfoglalva. Így ez láttatá velem saját könyveit és némely interesszáns képét s a ház bibliotékáját és muzéumát s elvive a vármegyeházához, hol Kisfaludy Mihály főnótárius s Schédius Kristóf archivárius uraknak juttata ismeretségébe. A püspöknél és Sztankovics prelátus úrnál visszatértemkor akarám tenni tiszteletemet.

A vármegyeháza ezelőtt franciskánusok klastroma volt s szerencsésen van elváltoztatva; a rabok nem tartatnak föld alatt s azt örömmel láttam. A palota nem nagy, de nagyra itt nincs is szükség. A levéltár 1580[-tól] kezdődik. Két szolgabíró a maga szállását itt olvasó-háznak engedte s így kaszinója már Győrnek is van. -

Kilenckor szekérre űlénk. Prof. Maar úr egy majorjokban megpihenteté lovait, hogy elő-mutathassa életpajtájokat, melynek falai a franciák golyóbisaitól olyanná valának téve, mint a rosta. Emlékezetül némely golyóbisaikat belérakaták a falakba.

Pannonhalma mintegy trónon lebeg az alatta ellapúlt síkon, s hosszan elnyúlt a szőlőkertek végében. Szent Márton a monostor hegye alatt fekszik, kedves gyümölcsöseivel. Mindenfelé láttam nyomait az itt bölcsen és erővel munkálkodó kéznek. Új csavargó út van nyitva a monostorhoz kőoszlopú stakétek vagy faoszlopú szelence-sorok közt, végig a szőlővel elhintett hegy oldalán; s mindez a kormányt negyvenöt eszt. alatt, noha nem mindég, viselt Novák Chrysostóm apátsága olta, ki készebb vala rossz felmenőn járni, mint új útat vonatni és csináltatni. Azolta épűlt fel a monostor éjszaki szárnya is, és a fedelen túl nyúlt torony, s ez négyszögre faragott kövekből. Ennek alapja a föld színéig 7 öl; túl ezen a keresztig 22 lesz. Köve a helynek s a monostornak vize nincsen, s úgy képzelhetni, mibe kerűl itt az épités. A faragott kövek Visegrád mellől hordatnak.

A monostor keleti szárnya alá jutván, Maar úr mutatá Guzmics ablakát - az első a legfelsőbb emeleten, éjszak felé s az ebédlő kiugrása mellett - de ez nem vala az ablakban. Ellenben mások lenéztek, s ráismervén Maar úrra, vagy mivel itt a ház fiait nem vezeték, hanem szerzeti neveiken szólítják, Bonifácra, s képzelvén, hogy ez a Guzmics barátját hozza, hírt adának neki, s a barnahajú kis barát rohant fejérhajú kis barátját megölelni a grádicson. A főapát már ebédjénél űlt négy vendégével és némely társaival. Őtet ismertem volna itt elsőnek, ha széke s keresztje annak nem mutatták volna is. Arcán egész lelke.

Ebéd után Guzmicsnál gyűltek össze az ő szorosb barátjai, kik engem az ehhez írt minden leveleimből ismertek, s arra kényszerítettek, hogy nézném őket viszont én is régolta ismert barátimnak. Látván, hogy ők Guzmicshoz tartoznak, nem játszám a lelkemnek idegen játékot s elteltem erántok tisztelettel, bizodalommal, mert láttam, hogy itt gondolkozó, tanúló, meleg lelkek közt vagyok s azok közt, akik egymást szín nélkül szeretik. Maar úrnak mindjárt ebéd után vissza kelle menni, amit szívesen sajnáltam. Ő a legjobbak legjobbjai közé tartozik.

Az én Izidórom, a maga talán leginkább szeretett társával, levive kertjekbe, mely a monostor dombja keleti felén kezdődik, s a völgyig megyen. A nap igen szép volt. Tavaszi lágy leblek fogtak körűl a violák illatjával, melyek kékellének a szilvás árnyéki közt. Szeder vette által a kert intézését, s alkalmasb útakat von benne, s nekem az vala örömem, hogy itt látám elsőben virággal ellepve a mandola és barackfákat. Pesten és egész útamban eddig még minden fa kopaszon állott, s telet mutata.

Másnap a főapát ebédre hívatá Horvát Endrét, Pázmánd helységnek, hol született, plébánusát, a most megjelent Árpádiás íróját. Ebéd után nehányan gyalog menénk le az ő magányába, s az én kívánságomra gyalog. Ez az ő szőlőháza közel áll a monostor kertjéhez, s ő itt lakik inkább, mint benn a faluban, mert plébánusi lakja egészségtelen és szűk. Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel. Társaimnak nehéznek tetszett gyalog menni vissza a hegyre, s két szekeret kértek ki, melyen felmehessünk, s Endre is feljött.

Az apát tudni akará, ha Endre adá-e az én nevemet is valamely fájának, amit tenni szokott, midőn író látogatja meg; s kénytelen vala megvallani, hogy az most eszébe nem juta, ámbár ott szó vala arról, hogy egy elbérmált fája a múlt télen kifagyott. Guzmics úgy akará, hogy menjünk le a Pázmándi-magányba még egyszer, hogy amit Endre elmúlaszta, helyrehozathassék; de én azt óhajtám inkább, hogy a monostor kertje tartsa fenn ittlétem emlékezetét. Szavamon fogtak. Lemenénk tehát a sűrűség partiájába, s hogy amit csinálunk félig téve ne

légyen, egy ailanthus kérgére a Guzmics betűjét, egy fekete nyáréra a Szemeréét, egy gleditschiára a magamét, egy rhusra egy S betűt, egy platánra egy mást metszettem fel alávetve magaménak az esztendő számát is. - *Crescetis amores!* mondám elkészűlvén munkámmal. - Nem játék-e? s illő e koromhoz? De akarom, hogy Pannonhalma ne felejtse, hogy látott; s Klopstock nem tartá illetlennek egy-egy fát avatni magának és azoknak, akiket szerete. - Mely igen nem boldog, aki mindég bölcs!

S piruljak-e mondani, hogy éppen akkor, midőn egy nekem szent nevet metszék, és nem elébb, nem utóbb, szólala meg az első fülmile, melyet ezidén hallottam.

Negyedfél napot tölték a nékem felejthetetlen helyen, s a sok hol vígan, hol bölcsen töltött órák után, ideje volt megtekinteni a monostor nevezetességeit is. Szeder a keze alatt álló pénzek gyűjteményét és a természeti dolgok múzeumát, a homonnai születésű könyvtárnok Colomannus pedig a bibliothecát láttatá velem, s ez reggel olta délig; egész öllel hordozgatván előmbe incunábuláit s a sok bibliát, s arab kéziratokat, nevezetesen egy török sikárlott papírosra írottat, melyre előbbi birtokosa ezt jegyzette: *Le Gulistan et le Bostan da Saadi - Rosarium Muslahi Addini Saadi Siraschensis.* - Egy más kéziratban áll Hafíznak egy ódája is, perzsa nyelven. - Nékem mindezeknél, és amiknek címjeit ott kijegyzettem, kedvesb vala a Denon egyiptusi útazása, melyet a gróf Teleki pesti könyvtárából ismertem ugyan már, s ott a csuda nagyságú táblákkal; de az ilyet mindég végig kell forgatni, mikor lehet. - Elragadtatva örömem által, ezt írám, míg a bibliothécárius a maga bibliáit előmbe hordá, a könyv táblájára: „Emberi nagy nagyság, mi volnál te Ész, Rény és Honszeretet nélkül!" - A szót megsejték benne, s értették, és szerették. - Nem e három emeli-e az embert a maga méltósága fő pontjára? s nem szédelg-e, aki Denonnal az Egyiptus piramisaiba léphet?

A bibliothéca palotája nagy és magos. Hossza a palotának 12 öl; szélessége 7., s ebből éjszakra s délre egy-egy kabinet nyilik. A palotának karja van, s az húsz oszlopon áll, a kabinet kar nélkül. A palota, mely a monostor éjszaki szárnyát foglalja el, hármas ablaktól kap világítást nyugot felől s a két kabinet felett három-három kisebből s így éppen nem setét. Közel a hármas ablakhoz a belépő maga előtt látja szent Istvánt, az alapítót s Ferencet, a feltámasztót márvány polcozaton; amaz talárisban áll, oltári palástjában, koronás fővel, jobbjában az almás botot, baljában az adománylevél tekercsét tartván; Ferenc lobogó huszármentében, tarsolyos karddal s könyöke alól legördűl a feltámasztás diplomája. Mind a két szobor a Bécsi Képelő Akadémia direktorának, Klieber Józsefnek igen értelmesen gondolt, igen ügyesen dolgozott munkája s a Ferenc arca idealizált, szépített, de hű. Plasztikusnak úgy kell s még inkább mint festőnek. Sokan az István arcában papot találnak inkább, mint királyt s felejtik, hogy az nem hiba. - A Novák büsztje, itt még most csak gipszben, Schrott Andrástól, erővel teljes férfit mutat s Novák az volt. Sokszor bizonyítá magát ilyennek. Midőn a franciák ötezer forint harácsot kivántak tőle, semmit nem ada nekik s tűrte, hogy azok pincéit, majorjait kirablották. Szenvedni az erőszakot nem rút: rút megegyezni elkövetésében.

Klieber azon nemben is mere valamit, melyben magát nem gyakorlá; egy Minerva a plafondon neki dicsőséget nem szerez. Szerencsére, a stukk le fog vetetni s a gerendák helyett boltozat vonatik. - A honját szerető szerzet a plafondnak egyik és másik felére tizennyolc boglárt festete, melyek közül nyolc még nem kapa nevet. A jobb oldal boglárin áll Nro 3. Verbőczy István, 4. Hunyadi János (itt, bár igen nagy, helyén kivül), 5. Mátyás, a király, 6. Vitéz, a püspök, 7. Révai Miklós; a baléin Nro 3. Szabó Dávid, 4. Zrínyi Miklós, 5. Kálmán, a király, 6. Pázmány Péter, 7. gróf Gvadányi József.

A tiszteletünkre méltó s nagyon méltó szerzet itt és leányházaiban százezer kötet könyvnél többet bír. Jele ez, mely jó, ha a gazdagság jók kezében áll; azok kezében, kik méltók, hogy

gazdagok légyenek, mert tudják, mely végre kell élni vele. Hogy a szerzet visszaállíttatott a premonstratensisekével és a cisztercitákéval, azt leginkább a Somogyi János alkancellár tiszteletes hazafiságának lehet köszönnünk.

A főapát kormánya alatt három alapátság áll: a tihanyi, bakonybéli és dömölki, s az ezidén tett összeírás szerint áll 141 papból és 39 nevendékből. Doktora a teológiában van 5, a filozófiában 15; iskolákat tanít a győri és pozsonyi akadémiában s a győri, komáromi, kőszegi, pápai, sopronyi, pozsonyi, esztergomi s nagyszombati gimnáziumokban. Tagja, aki magyarúl nem tudna, egy sincs, bár tót vagy német születés.

Eltöröltetett a szerzet 1786 decemb. 4., visszaállíttatott 1802 april. 25. - Novák megholt 1828 októb. 20.; a mostani főapát beiktattatott méltóságába 1830 február 14.

A nagytemplom, melynek elébe egy kisded pitvarral együtt most építtetik a torony, még a szent István ideje olta áll, de ennek oltára előtt egy igen kisded nyílik, mely még régibb. A kettőt ósága teszi tiszteletessé, nem architekturája, nem szobrai és képei. Építi a tornyot Páckh János Baptista, ki az esztergomi bazilikát is.

Kormányszéki tanácsos, Kriebel János úr Brzánban, Lemberg mellett, rám bízta, hogy Pannonhalmáról hoznám meg neki a Szent István Diplomájának úgynevezett facsimiléjét, a kisded templom rajzát profilban és a monostor képét, hogy mindhármát Magyarországi históriájának egyik kötetéhez adhassa, melynek most általam fogja ő cs. k. főhercegségének, a nádornak a Magyar Muzéum számára benyujtani VII-dik kötetét, mint az előbbenit három esztendő előtt, regál papirosra irva, kalligráfiai gonddal. Ami kevés ügyességgel bírok, örömmel teljesítem vala a hazáját még idegen földön is szentűl szerető férfi kívánságát s a monostor képét Guzmicsnak s Szedernek jelenlétében lerajzolám; de nem a kisded templomét, melyre több idő kívántatik s még inkább nem a Diploma facsimiléjét, melyhez hozzá sem férhetni. Az tokban tartatik rámában, üveg alatt, kiterítve ugyan, de azon görbűlésekkel, melyeket a nyolcszázharminc évű irhán a sokszori penész ejte; hogyha az üveg alól kivétetnék is, áltlátszó papirost reá teriteni nem lehetne. S az apáttól én azt a kedvezést, hogy a Diplomát láthassam, csak hétfőn délután kértem, mikor másnap egy halaszthatatlan útjára indúlt; s így meg kell vele elégednem, hogy a szent ereklyét csak láthatám. Annak némely sorait, fájdalom, nem egészen! Novák rézre metszeté s elég híven; a Diplomát pedig szóról szóra lenyomtattatá *Vindiciae* cimü munkájában, 1782.

Magunkban maradván Guzmics jelenté, hogy ezentúl a konvent ebédlőjében fogunk enni, úgy kívánván szerzetesei; s kért, hogy ott mutatnám magamat oly szabadon, mintha csak az ismértekkel volnék; társai, öregek és ifjak mind érdemlik bizodalmomat s szeretnének saját színemben látni, nem abban, melyet a bévett rend parancsol. Teljesítém kérését. Egy hosszú asztal el vala töltve a Benedek fiaival s ezen kivűl két mellékasztal, hol a nevendékek űltek, de ugyanazon és ugyanannyi étkekhez, mint mi a nagyobbnál. A bornemissza vendég kötelességnek ismerte, hogy itt toastozzék s felelevenítette a gazdákat. De nem szokva az olyan látásához, csaknem meg vala zavarva, midőn az étel előtt és után az egész sereg fennszóval, sőt kórusi hangon, mondá el asztali könyörgését, olykor egyszerre elhallgatván s azután ismét rákezdvén. De rendtartásai minden háznak, minden korporációnak vannak s azon a bölcs, hanemha váratlanúl látja, fel nem akad.

Ahol sokan laknak együtt s kivált, ha nem nyüg nélkül, ott ritkán kerűlhetni el a viszálkodásokat; úgy a beteg, ki még barátjait is bántja, mert szenved. Pannonhalma e vétektől ment s a szerzet tagjai itt nyugalomban, barátságban, bízakodva élnek együtt. Guzmics bizonyossá

teve, hogy itt semmi összeütődésektől nem tarthatok. Mely tiszteletessé teszi előttem ez a szerzet mostani igazgatóját! mely tiszteletessé ezt az itt élő, tudományt és mindazt, ami jó és szép híven szerető sereget! Örvendettem, hogy szent István őket így egyesítette; de bár mindég ily főt kapjanak s mindég magokhoz hasonló társakat végyenek fel. Egy-két setét fő s egy-két hiú epés szív felzavarhatná nyugalmokat.

Az estvéket mindég, de kivált az utolsót, vagy a Guzmics szobájában tölténk, vagy az enyémben Fábiánnal, Maurussal, olykor Vincével; s itt maradt időnk nemcsak a vígadásra, hanem a bölcselkedésre is. Guzmicsnak kedves ideája az únió, s ámbár ő teológus, és hív, alig van kedvesebb könyve, mint a Herder írásai, nevezetesen *Ideen zur Geschichte der Menschheit*. Szabad lélek, de korlátjai közt, és amit alig tudok érteni, ő is heves barátja a coelibátusnak. Én tőle oly sok új és nagy ideát kaptam, hogy felejtém a magaméit, s érzettem, hogy akinek nem stúdiuma a felvett tárgy, legbölcsebben bánik, ha azzal, akinek az stúdiuma, nem ellenkezik, hanem attól a jót eltanúlja.

4

Szeredán (ápril 13.) Farkas Vince úr, most spirituális, ezelőtt direktora a sopronyi háznak, az apát parancsolatjából velem jött, s délután Tatára értünk, meglátni a piaristák rektorát, Fájsz József urat, és az Újhelyből ismert prof. Nequasilt, s a gróf Eszterházy már 1803. látott kertjét. Ámbár sieték a kertbe, felejtém vágyamat a tiszteletre oly igen méltó rektor társaságában. S itt egy heves szenvedelmem vala kielégítve: a még eddig nem látott rézmetszetek végigforgatásában.

A kisded vár, azolta hogy itt jártam, némely igazításokat veve, s igen elmés rajz szerint s a régi kor ízlésében. De azt megtekinteni tiltá az estvére hajlott idő. Közel ehhez a malom szomszédjában, szemembe tűnt az olasznyárfák hihetetlen vastagsága, melyhez én ugyan messzeről hasonlíthatót sem láttam. Vince társammal megjegyeztetém a helyt, honnan a mérést kezdém, s a fa derekát kétszeri ölelésem sem tudta keresztűlfogni. Nem hinném ezt, ha magam nem láttam és nem mértem volna. S ily buja növésű minden a kertben is. Platánokat sem láttam sohol vastagabbakat.

Itt lévén huszonnyolc év előtt, neheztelék a kertészre, ki annyira elborította volt bokrokkal és fákkal a kertet, hogy abban alig talált gyepet a szem, hol megnyughassék. Azolta a régibb csalitokat kihányák, és már most e panasznak nincs helye. Gyönyörű magány, s szép kinézései vannak a Vértes hegyeire és a pinceházakra, melyek ott sűrűen egymáshoz, egy kis gazdag falut gyaníttatnak. A kert ékességét kivált gazdag vízi partiái adják. Eléggé széles és tiszta taván százanként úszkálnak a hattyúk.

Esztergomba ebédkor érénk. Útunk a Szent Anna rotondája mellett menvén el, melyet a kardinális primás a templomokban gazdag városnak ezen távolyfekvő végében most állít, kiszállánk szekerünkből. Oh ha annak lámpát nem adnának! oh ha tornyocskákat nem! mondám, mikor itt a gőzhajón mentem el, és most midőn azt már Nyergesújfaluból megpillantottam. De a keresztyén kultusz harangokat, s az új izlés kupolára lámpát kívánt, s így itt nem látjuk, amit Rómában az Agrippa Pantheona láttatott. Gyönyörű toszkáni oszlopozat áll a tornác előtt, s a nagysága által tiszteletes mívhez az illett. A templom belől tömve vala a kőmivesek állásaival, s nem engede szabad nézést.

A várban egyedül és vezető nélkül akarék felmenni, de prof. Félix, egyik szeretetreméltó tagja a benediktinusok esztergomi házának, nem gondola protestációmmal, és minthogy attól tarték,

hogy magyarázásai a tárgyak első rám hatását meg fogják vagy zavarni vagy gyengíteni, fogadást teve, hogy néma vezetőm lesz. Most köszönöm, hogy meggyőzé makacsságomat; nem láttam volna mind, amit láttam, vagy nagy idővesztéssel.

A várba a rövidebb gyalogúton is felmeheténk vala, de szeretetre méltó barátom megkerülteté velem a kanonokok házát, mely mellett a szekérút fordúl fel a bazilikához. Az egymással szembe álló két házsor közt egy nagy domb álla, úgy hogy innen oda nem lehete látni; de a dombnak háromnegyede már elkapartatott; az egyik negyed még várja az elsepretést, s ez a hat öl magasságú, hosszan elnyúlt domb arra emlékeztete, amit Horác és Sallust emlegetnek, hogy a Róma nagyjai hegyeket döntetének el. S mi ez az óriási munka ahhoz, ami ezután vára itt reám! Ma már nem látunk isteneket; mely nagyok vagyunk, midőn isteni míveket láthatunk!

Prof. Félix úr vezetőm elvive a bazilika mellett, egy nyomorú régi szurdékba, hol most az architektus Packh János úr lakik. Ezt nem lelénk: igen testvérét, s ez jó vala láttatni velem a modellt, mely az egész dombot azon állapotjában mutatja, melyben a nagy munka teljes elvégzése után fog állani. Ezen az épületek, és a kert, mely a domb oldalait körülöleli, kártyaházakként állanak. Srófjain felemeltetvén az asztal, az alsóbb tábla a hegyet, minden régibb épületeivel, aszerint adja, ahogy az a kardinális épitései előtt állott, s ha ki tudni akarja, péld. hogy a Protomartyr kápolnája helyén az új építés előtt mi volt, ennek helyét az alsó táblán felkeresi, s látja, hogy az ott állott épület az vala, melyben, a tradíció szerint, Vajk herceg Istvánná kereszteltetett. Ezt talán nem vala felesleges azoknak kedvekért elmondanom, akik ily modelleket nem láthattak.

Azon szobában, hol ez tartatik, állanak mindazon régi fegyverek, s egy irtóztató buzogány, s a vas és egyébnemű edény sokasága, melyet a föld elsimításakor a napszámosok találtak, s a megtekintést ez is érdemli.

Schrott András urat, ki a Novák apát Pannonhalmán látott büsztjét dolgozta, termében találánk, sáros kezekkel, mert éppen a pannonhalmi torony ajtaja figuráit tapasztgatá. Nagy része ezeknek már leöntve áll, úgynevezett lágy ércben: a császár, a nádor, Somogyi János alkancellár s Novák apát s ez egy írást vévén által a császár kezéből, melyen ez az egy szó áll: DOCETE, és sokan mások. - Magasztalám a Novák fejét, melyet már Pannonhalmán láttam s elbeszélé, hogy nem találván festett képét, megnyittatá a koporsót s úgy fogott munkájához; s amint azok mondják, kik Novákot ismerték, a büszt jól hasonlít hozzá. Új okom, hogy ismét nehezteljek azokra, akik magokat festetni nem engedik. Nováknak szerénysége makacsság volt, nem szerénység, mely olykor csak annak rettegése, hogy hiúnak fogunk ismertetni. Aki szereti látni a mások képeit, igazságtalan, ha másokat foszt meg attól, ami magának kedves.

Most végre a bazilikát menénk látni.

Külső fala annak faragott négyszögekből áll, míg a vácinak három oldala terméskő, el nem simított vakolással. A templom testének fala, mely a kupolát fogja tartani, minden ablak nélkül, görögösen, mely temérdek nagyság! a nézőt elfogja kicsinységének érzése; de el egyszersmind nagyságának érzése is, s örvend ennek. Tíz esztendő alatt mennyire ment itt a munka! De még kell tíz, míg teljesen elkészűl. Ez időt is kíván, nemcsak gazdagságot.

A sírokhoz széles, alkalmas, világos grádics vezet. Egyiptusi lélek szállja meg a nézőt, midőn itt a temérdek izmú oszlopokat látja, s azt a két kolosszális angyalt, mely az alól szélesb küszöbű veresmárvány ajtó előtt őrt áll, s a pályát megfutottnak nyújtja a diadal koszorúját. Az ajtó felett ez olvastatik: PRINCIPIS A RUDNA SUCCESSORUMQUE SOPORI. S harmincnál több nyílás mégyen be a falba, hova a koporsók betolatnak.

A templom jobb végébe előbbi helyéről a Bakács Tamás kápolnája vitetett által s ezzel áltellenben áll a protomartiré, melynek oltárán a mi Ferenczynk Istvánja fog állani, térdre bukva

már kövezőinek verdesései alatt, de felegyenesedett testtel s égre nyújtott jobbal. Az oltár márványtáblája már fel van állítva az égből leszálló angyallal, ki hozza a pálmaágat és a sok fejből és szárnyakból álló apróbbakkal. Maga a mártir még Budán van munkában. - Áltellenben ezzel, bevonva fejér kárpittal áll a Károly Ambrus főherceg prímásunk emléke, Pisánitól Milanóban, carrari márványból. Az ifjú herceg félig fekve űl ágyában, mely megett egy angyal hívja felfelé emelt karjával, egy másik, lábainál, háttal fordúl el a nézőktől, mély fájdalomban. A műv fala feketés márvány, piramisi háromszögre.

A templom belsője veres-márvány táblákkal van kirakva; oszlopai fejérek lesznek. Mely kár, hogy Esztergomnak más színű márványa nincs, fejéres vagy sárgás! Ezt, azonfelűl, hogy a szemnek nem kedves, még az a tekintet is sajnáltatja, hogy akik ide jőnek, a megúnásig látván a veres márványt Almáson és a szomszéd helyeken, meglepve sem érezhetik magokat.

Prof. Rumy úr, most Magyar Törvény tanítója a presbitériumban, elvezete a bibliotékába, mely itt most egy templomban tartatik. Vágytam látni a Homonnai Bálint kezével magyarul írt Naplót, de az alkonyodásnak indúlt estve ezen örömemtől eltiltott. Az helyett az egri születésű bécsi prof. Hess Mihály két oltártábláit néztem igen nagy gyönyörűséggel: a nagyobbik a bazilikában a nagy oltárra vitetik, a másik a Rotonda számára készűlt. Gondolat, rajzolás hibátlan, az ecset velős. Itt Anna asszony űl s térdén tartja a könyvet: Joachim mellette áll a tábla jobb felén; a szeretre méltó gyermek Anna előtt, lesüllyesztett fővel, profilban, egymásra tapasztott kezekkel s jobb válláról igen szép vetésekben foly le a kék lepel. Bájos kis figúra! - Amott Vajk, keresztbevetett karjaival, lehajtja fejét a medence felett; Asztricus, erővel eltölt öreg, oltári igen gazdag öltözetében, infulás fővel önti fejére a vizet; Geysa és Sarolta székjekből, mások az oratóriumból nézik a szent munkályt, s a császár és az ifjú nagybátyja mellett állanak, mint tanúk. A pap megett szolgáló társai. - A templomi stíl tökéletesen el van találva; s képet Maurer sem adhatá szebben s látszik, hogy Hess ennek dolgozása alatt studiumává tette az olasz iskola hőseit.

Az én régi barátom prof. Rumy úr elkísére vacsoránkhoz, hol egy először most látott barátom is, esztergomi plebánus Argauer Máté úr, megjelene, a vármegye orvosával, a zemplényi eredetű Kamenszky István úrral. Örömeinket elkeseríté egy tárgy, melyről a jók szeretnének hallgatni, ha felejteni lehetne: az az undok pör, mely literatúránk körében egy idő olta foly, és amelyet, midőn azt hivénk, hogy végre el fog aludni, a Kritikai Lapok újra lángba hoztak. Rumy javallá, hogy a Tud[ományos] Gyűjtem[ény] februáriusi darabjában egy nagy férfi mellett, ki a Kritikai Lapokban szemtelen vadsággal támadtatott meg, mert másatlan szépségű munkáit nem a készűlgető, hanem a kész nyelven írta, s felolvasá előttem, amit azok mellett, akik nem magyarúl írtak, ő teve fel. Örvendek, hogy ő is felszólala; s nem pirúlok megvallani, hogy a párducos Árpád tömjénzőitől végre borzadok, s szégyellek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhetvén sírjában, most onnan minden által felrángattatik, aki elhitette magával, hogy hexametert pőrölyözni, s valami olyanformát mint az épósz, összefirkálni ő is tud.

És mely igazságtalanságokat követének el ezek mind ellenségeiken, mind barátjaikon! Csendesen nézem én, midőn a megbántott botot kap és magának nyugtot csinál, s nem neheztelek, midőn látom, hogy az energikus doktor Martin Luther az Ótestamentom egyik helyét e szókkal adja: *Den Narren muss man mit Kolben lausen.* S nemcsak csendesen nézem, de javallom is, midőn azt verik, aki a csípkedőt nem visszacsipkedi - ami mindég szabad, ha nemtelenűl nem esik, és mindég elég -; hanem a legnevetségesb naívsággal, melyet valaha látánk, önmagát óriásnak, ellenkezőjét törpe gnómnak akarja tekintetni, s kevély bosszúban osztogatja gondolatlan leckéit; csendesen nézem, midőn a záptojás visszarepűl az azt

hajítgatóra; a bántók így némulnak el, s látjuk, hogy a drasztikus gyógyszernek volt foganatja. De ami egy feje, szíve, polgári tekintete, polgári érdemei által tiszteletünket s szeretetünket kívánható férfi ellen, kit a pörbe (amint egy helye nyilván mutatja) vagy világosan vagy ravaszúl tett, de bizonyosan tett kérés csavara be, és annak felejtése, hogy aki mocskosok közé elegyíti magát, nem maradhat tisztán; ami az ellen nem védelemképpen, hanem túl azon, s nem nemes bátorsággal, hanem képtelen vakmerőséggel s hideg bosszúval követtetett el - azt úgy hiszem, minden jó útálattal fogja nézni.

Igen is, Író és Író közt az írói pályán nincs különbség, s itt a nem nemes születésű, szegény, de szegénységét méltósággal viselni tudó Virág több mint Zrínyi, ha ez nem egyéb, mint Horvátországi bán, s Horác a maga ajándékúl kapott Sabinumában több mint a Sabinumot ajándékozó királyi gazdagságú Mecén. De az Író, bár teljes igazzal nagyobbnak nézheti magát, mint a szent körön kívül nagy, tisztelni fogja a bevett rendet, s az elsőséget, ahol illik, ennek megadja. - Őszülő fej érdemet senkinek nem ád, sőt világos jele a test gyengűlésének, mely többére a lélekét is magával hozza. És mégis Rómában, úgy beszéli Juvenál, az ifjabb le nem mere űlni a négy esztendővel idősb előtt. Itt egy nemeslelkű, igen nagy érdemű ember, férje az ország kancellárja unokájának, egy angyal-lelkű leány és három nagy kimíveltetésű fiú atyja, nem kémélve sújtatik vissza egy ifjúsága napjait élő által, hanem hideg dühhel tiportatik.

Körünkben fonák pártoskodások űzik dúlongásaikat. Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Vörösmartyt én irígység nélkül hallhatom magasztaltatni; gyászfátyolt köték fel, midőn a Kisfaludy Károly halála hírét meghallám, és csak én minden barátjai közt; Berzsenyit és Vörösmartyt korunk és körünk nagy díszeinek vallom, s Kölcseynkben szeretem, s kevélykedve tisztelem az Írót, az Embert, azt a hív és bátor Barátot, akit tolt lelke kimondani, hogy ő az Akadémiában Az nélkül, akinek szertelen érdemeit leginkább ő alkalmas megmérni, űlni pirúlna; s az Író, az Ember, és a Barát mellett a legszerencsésebb Szólót is mindazok közt, akik körünkben magokat hallaták. Sem az a hiúság nem bánt, hogy nevem e négy között nem áll; a magasztalótól én kikaptam a magamét máshol. - De ez a kevélyen elharsogtatott ítélet, ha igazságos-e ez? Minden jó-e e négynek munkáiban? S miként felejtheté ez a Kritikus, Kisfaludy Károlyt tömjénezvén, Kisfaludy Sándort, ki a maga nemében kérdésen kivűl nagyobb, mint Károly volt a magáéban, és aki ezzel a kifogyhatatlan gazdagsággal, az érzésnek ezzel a csudálást érdemlő hevével, egyetlen egy közöttünk, és talán századokig egyetlen fog maradni. Miként felejtheté Kist, Fáyt, Szent-Miklósyt, Dessewffyt, és lelke rokonát, a Paszmosi lantost? miként Szemerét, a bájos, mélytudományú, és ami neki egyik ritka dísze, szerénylelkű Embert, Kritikust és Poetát? Miként felejtheté a saját bájú Guzmicsot, s a filozófusi lelkű s tudományokban gazdag Fenyéryt? Miként azt, hogy Toldy a mi legjobb prozaikusaink sorában fényesen ragyog? és ki énekle édesebb dalt, mint Bajza, kinek prózai dolgozásai is láttatják a szép remény ifjú férfit. S Cserneczky az e, aki felől kegyes mosollyal kelljen szólani? Én a derék ifjúból, mindjárt első fellépésekor, igen sokat ígértem ügyünknek. - Nem hon és mesterség szeretete az, ami embereinket e dúlásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gőg. Ha a vázakat döntik, azzal nem gondolok; még örvendek neki; de azt tenni méltósággal illik, nem vadsággal. Hol a Kritikai Lapokban legkisebb nyoma a szív meleg érzéseinek? Pedig a kritika ki nem zárja a szívet, amint azt a nemesérzésű Kis Pope után, s Horác az ismert Epistolában, tanítják. Én részemről inkább szeretnék annak tekintetni, aki barátim botlásit meg nem sejtettem, sőt még annak is, aki azokra leplet tudtam vonni, mint egy gladiátornak, aki ellenségeimet s barátimat összevagdalám, hogy kardomat villogtathassam; hát még annak, aki tiltott s alacsony fegyverrel is éltem, csakhogy csudáljanak!

5

Útam eddig a tavasz legtisztább, legmelegebb napjaiban folyt; ma eső esett, mely nekem mindég kedvetlen, ha nem éjjel jön, és soha nem inkább, mint útban. Társamat balom mellett elnyomta az álom, s így én újra emlékezem azokra, amiket Esztergomban láttam, s visszavágyék hol Pannonhalmára, hol Pestre, hol azokhoz, akiket január utolsóján elhagytam. - Kedves búsongás fogta el lelkemet.

A romántos táj egyezésben álla lelkem busongásival. Beértem a csavargó Duna szűk vőlgyébe, melynek bokros hegyei oly meredek eséssel a víz szélén zöldelni kezdének. Boldog szegénységet mutata minden, amit láték. Egy igen meredek szirtű igen magas ormon, mely a víz szélén kele, messzére tűnt ki a vallás szent jele, vígasztalásokra azoknak, kik itt szenvedő szívvel mennek el, s több hatással itt, közel a fellegekhez, mint ha a völgyben állana. - Önts azt az enyémbe is, szerencsétlen jel! - kiáltám s elmondám egyik énekemet:

Az oktalan Bölcs títeket, Istenek,
Tagadni akarna. De ti felette meg
Dördítitek bosszús ütéssel
A ropogó tüzeket, hogy Újhely

És a Hegyalják tornyai rengenek
S fortyanva csap ki partjain a Tisza;
S ő sápadozva roggyan össze:
Érzi hatalmatokat s tagadja.

Ekként dühűltek egykor az elfajult
Tellus szülöttjei ellenetek; de Zeüsz
Felkölt; futának ők s az ádáz
Enceladust leteríté az Etna.

Engem szerény szív vonz tifelétek és
Nem ingható hit s magzati félelem.
Áld szenvedésim közt nyögésem;
Áld poharam, ha virág övedzi.

Az éj sötétét tiszta nap, a fagyos
Telet tavasz s nyár váltja fel és az ősz
Gerézddel ékesítve fürtjeit,
S újra sötét jön elő, fagy újra.

Hadd jőjjenek! ti gondotok az. Nekem
Örvendeni illik, tűrni, reményleni.
Ég, föld szakadjon össze, szórja
Lángjait a Phlegeton; ti védtek.

Most feltűne előttem Visegrád, szomorú romjaival. Királyok lakja egykor, most baglyoké! -

6

Délre Vácon valánk. - Társam, nagy barátja a virágoknak, a püspöki kertecskét akará megtekinteni, hol piroslott a salvia splendida. Onnan a Migazzi által új alakba öntött lak szobáit, és osztán a templomot, hol hat öreg kanonok egy tüzes arcú fiatal succentorral énekelék zsolozsmájokat, kórusi hangjaikon. A belőlről és előlről igen szép és nagy templomnak semmi képe nincs, ami érdemlene figyelmet, s elbarnúlva állanak az elsőn kezdve az utolsóig, barnák már a festéskor is. Az egyik oltár tabernákuluma előtt irtózatos mázolatban álla a Mesterség egyik legbájosabb míve, a Madonna della Seggiola - és azt senki sem ismeri blaszfémiának a mesterség istenség ellen s e szent helyt. A templomnak minden festéseit ki kellene hányni; egyedül a kardinális Migazzi muzívmunkájú profilképe érdemli a megtartást, és három társaié.

Vince barátom a mizerikordiánusokhoz vive el. A talárist viselő nem pap patikás ráismere benne kedves tanítójára s érzékeny szívvel láttam, mely melegséggel mentek egymásnak. Tiszteletes szerzet, mert jóltévő. Egy összezsugorodott, összegörbedett öreg, de eleven németke elvive kórházába, mely templomnak vala építve s így is templom. Az most üresen állt. Két kisebb szobában hét beteget találtam, mind férfibetegek. Az asszonyi neműek Pesten gyógyíttatnak az elizabetináknál.

S most a Siketnémák Intézetébe menénk. Schwartzer magyarúl tökéletesen tudó s magyar születésű direktor úrnál gyönyörűséggel folyt el egy egész órám; érett lelkű, gondolkodó férfi. Általada bennünket professzor Királyi úrnak, s ez iskolájába vezete, de tanítványai közzül csak két serdűlő német fiút s egy kisded fiú- s egy nyolc esztendős leánygyermeket tuda előnkbe állítani. Elmondván, hogy ezekkel mint kezdi oktatásait; a német nyelv hét vokálisait felírá táblájára, német jelekkel, úgy a konszonánsokat is s mondatá hangjaikat a siket és így néma leánykával. Ha az hibásan vagy nem tisztán adá a kívánt hangot, nem igazíthatván füle által, ujját betolta a gyermek szájába s annak ajakit és nyelvét fel vagy le vagy összetolta, míg a kívánt hang jött.

Most a már csaknem kitanúlt ifjat vevé elő s egy katekizmusnak valamely kérdését az én kezembe adá, egy másik nyomtatványát az egyik legénykéébe, hogy ez diktálja le a feleletet az írónak az iskola rángatásaival. Az író szóról szóra adá a feleletet s az gyanút támaszta bennem, hogy a feleletet nem társa jelei s keze rángatásai után adta, hanem könyv nélkül tudja. Megkérdvén a professzortól, ha tanítványaihoz a többes szám harmadik személyében kell-e szólanom vagy az egyes másodikában, ezt írtam a táblára, itt sem felejtvén, hogy az örömben szük életnek minden percében örömet kell szedni s adni: *Kannst du tanzen?* A két néma fiú elnevette magát. Tudni akarám, s még világosabban, mert a nevetés gyanítanom engedé a feleletet, mely ideát ragaszt a leírt igéhez, s a fiú kerengést festve ujjával a levegőbe. - Német, mondám, ha magyar volnál, bokáidat ütéd vala együvé.

Míg itt állánk egy gyönyörű s jól öltözött ifjacska lépe mellénk. Úgy hittem, hogy az fia az egyik vagy másik tanítónak; de az is a ház tanítványa volt, Nógrádi viceispány Gyurcsányi Gábor úrnak egyetlen fia; a gyermeket dajkája tette siketté. Ez magyarúl tanúla írni s érteni, mert magyarok közt élend. „Mikor voltál szüléidnél?" kérdém s felele: „Husvétkor." - „Örülsz-e, hogy ide hoztak iskolába s érzed-e, mivel tartozol tanítóidnak." - Felele ismét, amint illett. - Most ő vevé kezébe a krétát s ezt kérdé tőlem: „Micsoda az úr szolga?" - Professzora kitörlé a hibásan tett kérdést, s ezt írta helyébe: „Micsoda hivatalban van az úr?" - „Pap vagyok", felelém. De a kedves gyermek elneveté magát s a tábla végére mutata, hova ezt írtam volt jóval elébb: „Én egy jó asszony férje és hét gyermek atyja vagyok", s nevete, hogy

megpiríthatott. - „Hát minek gondolsz?” - kérdém. A gyermek felelt: „Kapitánynak.” - S azon én nevettem és az én Vincém.

Miért nincs itt, akivel e szép örömet megosztani szeretném! sóhajtám magamban s megcsókolám a nyolc esztendős leányt. - Mely boldog az atya, aki szerencsétlen gyermekét idehozá s emberré teremtve viheti el! Áldás hamvaira, aki a szenvedők könnyeit felszáraztani tanítá és akik ennek példája után miközöttünk szárasztják!

NÓGRÁD, GÖMÖR. 1831.

1

Szemere és Szemeréné Nógrád, Gömör, Borsod, Zemplény, Ung, Bereg és Szatmár vármegyékbe akarának tenni útat, rokonaikhoz, barátjaikhoz, és mivel Szemere azt, melyet orvosa tanácsából taval júniusban teve, igen szerencsés következésűnek találta. Én együtt menék velek. - Pesttől hazáig, a szokott úton, harmadnap alatt elmeheték: most Péceltől Patakig tizenhét nap értem. - Mely idővesztés! De mely örömöket ada nekem ez az út!

Domonyból a szép Aszód mellett, ebédre Acsán valánk. Szemere nem jól érzé magát, s így Acsán a fogadóban szállánk meg, de a két kastély kertjeit megjártuk. Negyven esztendeje, hogy nem voltam itt. Nagy idő, s a változás nem kisebb. Akkor a tornyos régibb kastélyban, a hegy fokán, báró Prónay Gábor lakott, a maga nagybecsű bibliotékájával, főigazgatója a pozsonyi kerület iskoláinak, s Gömörnek főispánja: a hegy gerincén, bátyja László elébb nógrádi alispán, tovább helytartói tanácsos, végre királyi komisszárius a zólyomi kerületben, és mint az, zólyomi, 1790 olta pedig csanádi főispán; - cátói rényű s komolyságu férfi, szíves barátja ébredező nyelvünknek és literaturánknak, a fénynek nem nagy áhítója, de nem is kerülője; úgy nézte azt, mint születése s hivatali által rárakott s gazdagságai által birt terhet; mindenben szerencsés, csak öccsével nem az és némelyik gyermekével. A két kastélyt, amaz atyait és amelyet itt László épite, a templom választja el egymástól. Néhány öllel alább, mint a templom, áll familiai kriptájok, hol az egy helyen lakott, de egymást esztendőkig sem látott két testvér most nyugalomban feküsznek együtt.

2

Kiérénk az örök dombok közűl, s elterűle előttünk az Ipoly szép síkja. - Balassagyarmaton vágyánk látni a megye országszerte tisztelt alispánját. Ülést tarta szobájában. Így az egykori főispán gróf Brunszvik József országbírájának, Henriette leánya által olajban festett képéhez vezetteténk magunkat, mely hogy itt függ, sok esztendők óta tudtuk az ujságlevelekből. - Az valóban a hű gyermek műve, s idegen kéz rajta sem a rajzolásban, sem a festéklésben nem igazított. A verset hozzá Verseghynek kelle csinálni; egészen rajta van ennek karaktere. - Itt függnek a régibb főispánok is, nagy számban; Grassalkovics, a sok Forgács, s ezek közt Zsigmond, a nádor. De mindezeket nem jó nézni.

Itt függ I. Ferenc is s József főherceg nádorunk Krafft Pétertől; amaz az aranygyapj talárisában, ez generálisi fejér mentében, veres nadrággal és dolmánnyal - de miért nem a sz. István rende skapuláréjával inkább, mely a képnek több innepiséget s gyönyörű vetéseket adhatott volna! A császár arca mása annak, melyet éppen ez a művész a Pest vármegye palotájának készíte, de valamely változtatással; a főhercegé Isabey után van festve: húsz esztendő előtt

még jól, de nem már ma. A két testvérnek most birjuk igazán hív képeiket s kőmetszésben is, a császárt Ender, a nádort Lieder után; s a két kép mind arcaikat, mind lelkeiket igen híven adja. Az elsőbből títuszi lélek pillant ki, a Liederén azt látjuk, kit dietáink a legelső fejnek vallottak. - A Stieler Ference éppen nem Ferenc.

3

Viceispán úr láttatá velünk, amivel Nógrád méltán kevélykedik; azt az épületet, hol negyven rab gyapjat ecsetel és fon, s azt pakróccá szövi. Nem új megjegyzés, hogy a tömlöcök gonoszságok iskolái, és hogy a rabok onnan nem megjavulva, hanem teljesen megromolva jőnek ki, s az nem lehet másképpen: a durva bánás elmérgesíti lelkeiket, s együvé zárva, a gonoszok azokat is megrontják tanításaik által, akik oda csak botlás miatt jutottak. A nógrádi rab nappal szem alatt s a jobbak társaságában lévén, feleszmél, jobbá lenni megszokik, s nem megalacsonító munkára fordíttatván, mint ahol vele útcákat sepretnek, s így keblében becsületérzéseit elfojtják, végre kedvet kap a munkás életre, holott gonosszá azáltal leve, mert kerülte azt. Már vannak szép jelei az intézet helyességének: egy rab, kitöltvén a reá ítélt időt, s a szövés mesterségébe bele tanulván, veszteg marada, s most itt szabadon keresi élelmét, s tanítgatja az újabb rabokat. A rosszak, kiszabadulván innen, fenyegetőzve mennek el, hogy őket a nógrádi tömlöc többet ugyan meg nem látja, s más vármegyékbe mennek által, mert ott, ha rajta vesztenek is, csak megverik, de nem dolgoztatják.

Szelíd bánás mindig javít, durva bánás mindig ront; s mi szükség ott keménységre, hol célhoz vezet a szelídség.

4

Nagy-Kürtösön a taval megholt helytartói tanácsos, Ambrózy Lajos úr tiszteletes özvegyénél egy szép napot tölténk. - Szent érzésű háznép! - És mely csendes rend, mely nyugalom!

A hely keskeny völgy oldalán fekszik s kevés lépésnyire a házhoz emelkedik egy domb, melyen az eső és a hóvíz mély árkokat ásott. A hasznavehetetlen földben vad bokrok és nagy tölgy- és nyírfák nevekedtek meg. De éppen ezek a vad árkok az értelmes kertészt felette szerencsés gondolatokra vonák az útak rajzolásában. Én szebb magányt nem ismerek. Szenvedő szív itt leli magát kénye szerint.

5

Most Ludány veve által bennünket a maga gazdag lapályában; másfél század előtt Ráday Pál birtoka; tovább az első, a második, a harmadik Gedeoné, a második Pálé, most a Lászlóé. Itt lelém az özvegy Pálnét, ki 1790. egyike vala a magyar föld első szépségű leányainak, mint mostan legszebb asszonyainknak egyike, s látása elevenebben emlékeztete boldog ifjúságom napjaira. De mindazon jóság mellett, mellyel itt magunkat elfogadva látánk, engem kínos aggás foga el, nem látván, akivel itt kiélhetni reménylém végre magamat: a Miny méltó leányát: báró Prónay Iphigeniet. Rettegvén, hogy azt veszem feleletül, ami elöli reményemet, nem merém tudakolni, hol van. Két társával egy igen közel fekvő helyre sétála ki. De végre megjöttek, s az öreg grófné, a Ráday Pál agg kőröse mellől még messzére kiálta reá: „Fizsi, találd, ki vár itt rád.” - Fizsi még távolról rámismert, jött, s némán ölelénk meg egymást.

Megcsalt vala emlékezetem, midőn a tiszteletes fát, melynek árnyékában most a hatodik ízű Rádayak, a László és a Wartensleben Idda Istvánja és Gedeona, s a Gedeon és a Teleki Biri Palija mulatnak, egyhelyt nyárnak mondottam. Az kőrös és nem nyár. Még áll a két századot keresztülélt fa, s teljes erejében, s fiakat nevel maga körül. Oh, hogy ez, és ha majd ez végre kidől, azok emlékeztessék a tiszteletes ház maradékit az én, itt 1803-ban és most élt örömeimre, s beszéljék ügyünk barátjainak, hogy én ennek árnyékában együtt valék azzal, kit pályám minden más társainál, kit minden más barátimnál inkább szeretek. Őtet és engem nemcsak gondolkozásaink, érzésink, hanem még ízlésünk is egyesít, s bár soha semmit ki ne ereszthessek kezeimből, míg az az ő javallását megnyerheti.

Még áll a ház, s régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. október 1-sőjén született, s még bírja az asztalt, bár némely igazításokkal, melynél Rákóczi Ferenc a szécsényi mezőn, 1705. szeptemb[er] és októb[erben] tartott konventből ide áltjövén, ülést tartott és ebédelt: s nekem kedves vala képzelnem, hogy e mellette üle az atyám nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispány, s a konventnek egyik tagja.

6

Fizsi és barátnéja Ságra menének, meglátogatni betegeskedő barátnéjokat. Arra méne a mi útunk is s így én általültem az ő szekerökre. Beszédünk itt is szüléiről folyt, mert Fizsi némely történeteket senkitől nem tudhata mástól. - De most útunk elhajlék és én Szemeréhez ültem által.

Kevés idő mulva azután Lapujtőn valánk vagy mivel a rút hangzású neveket kerülni illik, mint a rossz ómenüeket, Bocsáron inkább; mert a két hely eggyé forradott, s Bocsár a Mocsáry háznak praedicatumot ada - Mocsáry Antal úrnál. Ez a lelkes, szíve s Nógrádnak leírása által tiszteletes ember kedves veje volt helytartói tanácsos Darvas Ferencnek, kedves sógora consil. Puky Ferencnek.

Itt lelénk gróf Berényi Miklóst, Karancsberénynek is urát; de ez estvére hajolván az idő, paripájára ült s nem gondolván a szakadó esővel s ajánlásainkat, hogy köpenyegeinket vigye, el nem fogadván, Karancs-Berényre áltvágtatott. Nem gondolatlan említem ezt; mutatja, hogy a nagy birtoku s a kilenc gyermek atyja magát el nem kényezteté. - Mi vendégei a háznak vígasztalhatatlanok valánk, hogy magát barátunk és gyermekei által megmarasztatni nem engedé és hogy az a reményünk sem marada fenn, hogy más nap itt vagy Berényben ismét megláthatjuk, a gróf egy szomszéd helyre vala lekötelezve. Örömmel hallánk minden szavát s azok kedvesen zengének vissza kebleinkben. Barátja a jónak, még ahol az áldozatokat s tetemes áldozatokat kíván is, de nem úgy, hogy a képzelt jó bizonyos károkat s nagy károkat tegyen. Hányat nem kell most hallanunk, aki elmelegülve képzeletiben és talán azért, mert nekik csillog az új gondolat, olykor csak azért, mert azt akartatják vele, ezzel nem gondol!

7

A hely Karancs lábainál egy szomorú völgyben fekszik. Mi, kiesebb táj lakosai ide nehezen szokhatnánk. De a lelkek társaságában semmi táj nem kietlen. S ki hitte volna, hogy itt egy valaki görög nyelven olvassa az antológiát s a Meleáger virágait magyar földre ülteti által. - „Hova is tévedtetek ide görög lélek szép mívei?” - Ezt kiálthatnám fel a Molière ismert szavai

után. Szent-Királyi Szabó István, káplán Karancskesziben, Ludány és Bocsár közt, fordítja őket. Ismeretsége, valamint érdemes esperestjéé is, mindkettőnknek igen kedves vala.

S a tájnak még két lakója, kik az én szívemnek igen kedvesek. - Consil. Kapy Józsefné leánya, Szentiványi Ferenc országbirájának, ifjú szerencsés éveim egyik barátnéja, Etcsen s Baranyi Mihály úr, egyik barátja ifjú szerencsés éveimnek. Mindketten testvéri csókkal fogadák a huszonnyolc esztendők olta nem látottat. - Mely viszontlátás! mely keserűen-édes emlékezések! - Szemeinkben rezgő könnyeink áldák a gondviselést, mely bennünket az örvények nyeldeső torkaikból kikapott s virágos és tövises partokra teve ki. Baranyainak kevesebb tövis juta, nekem több s éppen utolsó napjaimra a leggyilkolóbbak! - Azon elfojtó érzéssel válánk el, hogy utólszor látánk egymást.

8

Nógrád junius 20[-án] Losoncon tartá gyülését első alispánjának Gyurcsányi Gábor úrnak elölülése alatt. - Megtölt a táncpalota s mely férfiakkal!

Csak egy tárgy volt, mely közönséges figyelmet vont magára. Ahhoz legelőbb a második viceispán szóla, Tihanyi Ferenc úr, fia a tolnai főispánnak és septemvirnek. Utána sokan, szükség nélkül is, quo studium suum in rempublicam clarius esset. - Kubinyi Ferenc szavára Prónay János, dietai szeretett követ teve jegyzést, tűz nélkül, mire annak kevés szóval felele. A tanácskozás meleg nyugalomban folyt, csaknem minden szóbaugratások nélkül. Egyértelemben valának mindnyájan, csak egy különözött, gondolom, bölcsességből. Az elölülő nyugalomban hallá a vélekedéseket; semmi tekintete nem mutatá, mit érez; nem sietteté a berekesztést és midőn többé senki nem szóla, kimondá a többség akaratját.

Életem éveinek hosszú sorában ily nyugalmas férfit kormányon még csak egy mást láttam, s talán nem még szebb gyülést soha.

9

Kubinyi Ágoston úr, Videfalván, testvére Ferencnek, meghíva bennünket, s egy délután kimenénk hozzá. Mutatta zoológiai, numizmatikai, mineralógiai, ornitológiai gyűjteményeit, könyveit. - Oh ha ilyet minden megyéinkben lehetne látnunk! Az ilyenek szerzésére pénz is kell, de néha elég a gond is.

Midőn tavaly Gyürky Pál Krassó vármegyében a főispáni hivatal helytartójává neveztetett, rokonai s baráti közül sokan elkisérék Lugosra, s onnan a mehádiai ferdőket és Orsovát is lementek meglátni. Orsován őket egy török aga magyar nyelven szólítá meg, tolmácsokkal pedig franciául és olaszul szóla. Neve most Szélim, honjában, Erdélyben, Szőlősy vala, Pesten jurátus volt, s nem tudom melyik teátrumunkon színész. Kérte Kubinyit, hogy írjon neki s felelni fog, s Kubinyi mutatá két levelét, melyet a contumationális háznál szinte feketére füstöltek. - Általtettem magamat képzeletekben az ő helyére, s elborzadtam. Barátim látták néma elváltozásomat, s oka iránt tudakozódtak. Nem értvén, mint hagyhatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy reménysége sem lehetett őket, s a helyt, ahol nevelkedtek, ahol annyi örömet és keserűséget élt, ismét megláthatni; hogy magát mint vetheti egy neki egészen új, egészen ismeretlen, elementumaival egészen ellenkező világba, hogy aki itt színész volt, mint élhet oly földön, hol a játékszín, a tánc tilalmaztatik; hogy aki ismeri az asszonyi nem lelkét, élesztő társaságának örömeit, melyekért a soknőűség igen-igen szomorú

poltolék, miként mondhat le ezekről; s lelkemből feltolódék Voltaire-nak ismeretes szava: *Meg nem romlott szívnek oh mi szent a haza*! - Szeretném látni, mondám magamban, mit csinál most ez a Szélim, midőn napjában háromszor imádkozni kergetik, s ő ott öszvefont ujjakkal szakállas állát mellének szegezvén, azt a tompult arcot hazudja, melytől az eszes ember borzad. - Rávevének, írjak neki, s írtam alkalmasint, amit itten mondok; azzal szelidítvén, ami különben keserűnek találtathatott volna, hogy a gondviselés őtet talán azért vezette oda, hogy az európai kultúra magvai, melyen a zultán most már kap, általa is elhintessenek, s így az emberi nemnek ez a faja nemesedjék. - Mely rendes volna, ha Szélim azt kérdené tőlem, ha nem látok-e magam körül mindennap ily Szélimeket, nem egy nemben? - Én honi palánt vagyok; elsorvadnék idegen ég alatt.

10

Szendrői Török János úr, Podrecsányban ebédre köteleze bennünket magához. A hely útjában fekszik Zólyomnak. A ház dombon áll s előtte egy ültetett fenyves erdőcske vonja magára az ott elmenők szemeit, mert a tájnak itt még nincsenek fenyvei. Az udvart angol izlésü kert öleli körül. A hegyeket szép erdők lepték el mindenfelé s a Gács várhegye s a Karancs, mely magasan nyúl ki alantabb társainak sorából, új dísszel nevelik a táj szépségét.

Innen vevé el a ház urának testvérét, Gräfin Nidda nevezet alatt a Hessen-Darmstadti herceg 1805 körül, melyet velem csak a dolog szokatlansága említtet.

11

Gácsnak vára királyisan lebeg az alatta elterült völgy felett nyolc pavilonával. Új alakját dél felé Forgács Zsigmond nádortól vevé; mostani ura elsepreté kapuja elől a hasztalan épületeket s így a kilátást szabaddá tette. A hegy déli oldala bort terem, keleti oldala erdőskert. A helység nyugot és dél felé fekszik alatta.

Hazánknak ez a legnevezetesb posztóműhelye. De Gács csak nemes posztókat készít s felel a szinekért. Hatszáz embernek ad dolgot szünet nélkül s hetenként másfélezer ezüst pénz forintot tart forgásban. Lerakója Pesten van. Oda küldi műveit, mihelyt elkészültek s azok ott azon áron adatnak, melyen itt. - Amely posztót én Kassán 1793. hat forinton fizettem ezüsttel, mely papirospénzben tizenöt forintot tesz, az ugyanazon jóságút itt hat forinton lehet megvenni papírospénzben és így kilenc forinttal olcsóbban, mint akkor. De itt készülnek igen drágák is.

12

Losoncnak egy reform. kollégiuma van s öt esztendő olta egy luther. gimnáziuma is; amabban háromszáz gyermek és ifjú tanul, ebben nem szinte kétszáz gyermek. Amabban teológiát, mathézist, históriát Kovács Benjamin úr tanít Debrecenből; filozófiát, fizikát, római literaturát Steller János, logikát és poézist Cseh Miklós urak Patakról; de az alsóbb osztályokban egyet lutheránus tanító vezet. A bibliotéka ezután fog szaporodni, s az a régibb professzorok vétke. Lesz könyv tőkepénz nélkül is, azt akarják a tanítók. Az előmenetel, hizelkedés nélkül mondva, igen szép, mely onnan is jöhet, hogy a tanulók száma egy-egy osztályban nem nagy, míg péld. Patakon egy klasszisba kétszáz gyermek is szoríttatik.

A luther. prédikátor igen értelmes pedagógus és egész erővel rajta van, hogy az iskola tekintetbe jusson. A tót és német nyelvű vármegyékből is ideküldetnek a gyermekek megtanulni a nemzet nyelvét, s örvendve látánk, hogy a tót és német gyermekekből fél esztendő alatt magyarúl folyvást beszélők váltak. Gyönyörüen és idegen származást el nem áruló hangon deklamálták a Kis, a Berzsenyi, a két Kisfaludy s Vörösmarty énekeiket s egyike a Dayka Homályos bánatját is. Áldás a szent igyekezetre s annak érdemes lelkesítőjére.

13

Gömörnek mindenfelé egyenesen vont s jó karban tartott útjai vannak. Szántóföldjei nagy gonddal míveltetnek, mert a hegyes Murány tája inkább ád vasat, mint gabonát s a lakosok száma ott nagy. Szépek az erdők is s Ozsgyán körül már lehete látni gyalogfenyőt, de szálkás erdeje a tájnak itt még nincs.

Rimaszombatban kevés pillantatig mulatánk. Nyitva lelém a katolikusok templomát s megtekintettem azt. Három oltártáblája van s nem rossz kézből. A János fővételén jó muszkulatura látszik, de a színek nem jók. A két oldaloltár Teréziáé és a Nepomuké; célzásul a Terézia alatt s Karaba későbbi rozsnyai kanonok úrral történt dologra.

14

Tornalja mindnyájunknak, de kivált nekem, csoportosan ada felejthetetlen örömöket. Már maga a ház szeretetre, tiszteletreméltó asszonya, özvegye iskolai barátomnak, Tornaljai Károlynak, méltó leánya Losonczy Károly úrnak, kit Borsod felejteni soha nem fog s sógorának, Tornaljai Mártonnak fiai, kiket a gyermektelen asszony a magáéinak néz s ezeknek menyeik: Antalné, Losonczy Johanna és Luciánné, báró Szörényi Amália - mely lelkek!

Itt láttam Szontagh Ádám urat is, atyját a lelkes Gusztávnak, kivel Eperjesen két holnapig egy szobában laktam s akit negyvenkilenc esztendő óta nem láttam; itt Draskóczy Sámuelnét, született Ujházy Clementinát, nemének egyik nagy díszét, anyjával a hasonlíthatatlan Radvánszky Polixénnel, ipával, férjével, a minden jóktól szeretettel, ki a mult diétára tizennégy ifjat vive magával, s Gyula, László, Lőrinc fiaival - s Szemere a könnyezésig vala ellágyulva, midőn látá, Polyxén és Clementine mint fogadák a nem vélt helyen barátjokat; itt gróf Petrik Lászlót, egykor társát Kisfaludy Sándornak a testőrök közt; itt Almási Balogh Sámuelt, kit értekezéseiért, melyeket a Tudom. Gyüjt. közle, látni nagyon óhajtánk s akinek itt egy igen lelkes predikációját hallánk; itt a helybeli prédikátort, Berzsi Mihályt. Ez nő nélkül tölté életét, de sok gyermekei vannak; azokat neki mennyei szíve adá. Árvákat, szegényeket nevel, segéli a szűkölködőt, minden jövedelmecskéjét jótétekre vesztegeti, magának sok sohasem kelle, most, elgyengűlt öregségében még kevesebb kell. - De öregsége nem teszi hideggé az eránt, ami új, ha jó az új s haladó ifjú társait nem irígy szemmel és bosszúsan nézi, hanem örömmel gyönyörködve s akarja, hogy tiszteltessenek, mert érzi, hogy érdemlik azt. Szemere és én forró csókkal jöttünk el a szeretetreméltó öregtől.

Tornaljának szép partiájú kertjei vannak s akkor is fogja hirdetni lelkes alkotója emlékezetét, midőn fogadott gyermekei s ez a szeretetreméltó két meny magát majd siratni fogják, s a kertben egy igen nagy szikla, mely lesz annyi, mint amelyet Katalin a tengerből vonatott elő, hogy Péternek lovagszobrát állíttassa reá, s amely még meredekebb a petersburginál, alakjára

még csodásabb. Ez ide az égből szakadhatott, mert itt ezen egy darabon kivűl semmi egyéb kő nincs. - De Tornaljára égből szívek szállottak alá, nem kövek.

15

Rimaszombattól Miskolcig gyönyörű völgy húzódik, s az út rajta Jánosin, Rima-Szécsen, Bánrévén, Putnokon, Dobicsányon, Kazinczon, Szent-Péteren keresztül fut, eltöltve mindig Gömörvármegyei szekerekkel, melyek a miskolci gazdag piacról oda életet visznek. A völgy nem széles, de termékeny, s hegyei sok és jó bort adnak.

De az örömökben gazdag út szine már Miskolcon borulni kezde, Szerencsen pedig már világosabban érténk, hogy Szemere Péter főszolgabíró Tokajt be akarja záratni, mert a Máramarosból sót szálakon hordó oroszok az indiai epemirígyet (cholera morbus) oda is elhozák, s két ember közűlök és egy harmadik, kivel dolguk volt, egyszerre összerogyott, s meghaltak; hogy a nyavalya Tisza-Újlakon, Ugocsában s Zemplényben Tárkány, Agárd, és Cigánd helységekben kiütött; s ezek zárva vannak. Nem merénk hinni a szót s Patakig hajtatánk. Ott bővebben s bizonyosabban hallánk a hírt, s képzelvén, mi fogna történni, ha Szemere bemenne ugyan Ungvár vármegyébe, de oda záratnék; mind én, mind professzor Somosi s Kézy és Nyiry urak kérénk őtet, hogy fordulna meg mindjárt Patakról, s magát a veszélynek, legalább a bajnak ki ne tegye. Engede tanácsunknak s június 30-án egymástól elválánk. Már másnap Újhely is elzáratott és ha huszonnégy órával később jövék, el voltam volna rekesztve házam népétől. A pataki professzorok, képzelvén, mely elakadásba jutna az ifjúság, ha a július 10-dikére rendelt examenek napjáig fenntartatnék, július elsőjén széteresztek azt, és hogy a tett bölcs tett volt, mutatta a következés.

ERDÉLYI LEVELEK

ELŐBESZÉD

Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugot felé venni útunkat, valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet nem illik nem ismernünk. S e föld felől utazóinktól sem halljuk, amit érteni óhajtánk, mert gróf *Teleki Domokos* Erdélynek kevés lapokat hagya, gróf *Batthyány Vincének* útja pedig kisded részén mene keresztül s nem a nevezetesbiken. A tudományai s írói érdeme s szíve miatt egyiránt tisztelt nagy férfiú munkájának a kényes bánáson felül az a nemes tartózkodás adja egyik méltóságát, mely sok említést érdemlő dolgot elmellőz, én pedig azon valék, hogy földieimnek a nem ismert országot s a később Erdélynek a mostanit minél bővebben festhessem, s nemcsak nem kerülém, amit el lehetett s el kellett volna hagynom, sőt az affélén kapva kaptam is, s sok olyat beszélek, ami alig látszik ide tartozni, de amit tudni talán nem rossz. Készebb valék feddést vonni magamra vétkes alkotásomért, csakhogy olvasóm vehesse, amit én adhatok. Egy gáncs fog érni igen méltán: az, hogy míg gondjaim apróságokra terjedének ki, mélység nincs előadásimban s tárgyaimon elégnek tartám könnyeden elsiklani. De a tapasztalt olvasó e részben maga kél majd mentségemre. Kevés szereti, ha felőle közhelyt, bár kedvezve, bár magasztalásokkal, szó vagyon s a bajnak némely nemei közül nem másként, mint hibás lépések által fejthetjük ki magunkat.

Legfőbb óhajtásom, igyekezetem az vala, hogy elkerülhessem, amit az ilynemű írásokban legkevésbé tűrünk, a nem való, csak félig való tudósításokat. Olyakkal olvastatám meg tehát dolgozásomat, kik Erdélyt ismerni tartoznak és ismerik. E gondjaim késleltették ennyi ideig megjelenését. Az idegen segéd rajta javított, de rontott is, olvasóm nem veszi többé az első öntvényt, hanem annak összetördelt darabjait, s hibás forrasztásokban. Oda az elsőnek eleven, forró, egyenlő színe s a hézagok a foltokon keresztül is láttatják magokat. Engednem kelle a kényszerítő kéréseknek s elsőbb dolgozásimat elégettem.

A külföld örömest olvas utazásokat s előre látnám, hogy fordítót e levelek is találnának, bár a szándék felől jelentéseket nem vettem volna. El kell tehát mondanom, hogy ez iránt gondoskodni magam fogok, idegeneknek holmit bővebben kell elmondanom, holmit éppen nem, mert itt sok van, ami csak minket érdekel.

Széphalom 1824.

1. LEVÉL

Alig hagyám el egy-két órányi távolságra Szalárdot, Biharban, hol *gróf Csáky Antalnál* nemes szép hitvesének, báró *Vecsey Ninának* fortepiánója s rajzolóasztala mellett, gouache festészei nézelletében egy kedves napot éltem, s íme minden nyommal kezdém érzeni, hogy útam egészen új világba vezet. Vége itt azon tömérdek síknak, mely Tokajtól a máramarosi, nagybányai, erdélyi hegyekig, s Belgrádig és Pestig sehol meg nem szakadva nyúlik el, egykor a magyar föld tengere. Vége azon művelt és mindent buján termő mezőségnek, melyen Érsemlyéntől, születésem és első éveim kedves honjoktól Váradig a diószegi, jankai és vajdai pajtákkal és olasz nyárfákkal játékosan elhintett szőlőhalmok mellett elmenék. Vége azon gyönyörű kertnek, mert a kies, boldog táj érdemli, hogy kertnek neveztessék, melyen útam Anarcs és Petneháza, Levelek és Máriapócs, Szakoly és Debrecen körül, Debrecentől

Vámospircs hajdúvárosig s Érsemlyénig, hol szép holdmezőkön, hol egész órákig eltartó kies ligeteken keresztülment, és amelyeknek szent éje, a nap égető melegében a legkívánatosabb menedékbe fogadott. Vége a nyíregyházi pusztáknak, Tokajtól fogva Debrecenig, hol a szem égnél s szántott vagy legelő földnél s a számtalan kisebb és nagyobb szárcsákkal és récékkel, bíbicekkel és csévékkel körülrepkedett tavaknál egyebet nem lát, és amely homoktengert a mi Tokajunk szép foka dél és észak felől tekintve, mint valamely éteri könnyű lebegésű test, keletről tekintve, mint valamely elbomlott óriási piramis, s a Hegyaljának mértföldekre terjedő gyönyörű kék lánca s távolabb az ungvári és máramarosi hegyek fognak körül. E kedves tájak helyett, melyeket a hegyek közül jövő eltelni nem tudó gyönyör nélkül soha nem nézhet, krajnyai sivatag tűne fel előttem, amerre Zoványt gondolám s kivagdalt, de ki nem irtott erdőség, kákával benőtt holdak, semlyékes kaszálók mindenfelé, csalhatatlan bizonyságai a lelki s testi szegénységnek. Félnap jöttem, s két lovas embert s három könnyű oláh szekeret találtam elő.

- - - -

feledtetnek s ki ejt ma felejthetetlen szót? Mi csak azt tanulánk meg, hogy egy kis okossággal (a cifrán hangzó név egészen egyebet jelent) célhoz lehet érni s veszély nélkül. És oh a gyönyörű idő, melyben az áldott Terézia korának patriarchális hősei erkölcseik szennyetlensége és azon méltóság által, melyet az önérzés ad, oly tiszteletesekké tevék magokat, hogy a vétek az ő megpillantásokra aszerint szeppene meg, mint a Flóra cirkuszának részegei, midőn oda Cató lépe, ahelyett, hogy mi s már régen azt, ami tiszteletet kíván, ami keblünket melegíthetné, nevetségesnek leljük. Korunk ezen semminek nem tisztelésében nyavalyog, s nem jó elnézni, mi lesz a vége. De hagyjuk a panaszt, az aretologusinak mondhatót, s az orvoslást várjuk a természettől, mely kerekeiket bölcs okokból forgatja s előhozza a rosszat, hogy a jó belőle jöjjön elő s új alakban. A szédelgés előbb-utóbb kigőzölög, mert a szent tisztelete oly érzés, melyet semmi részegség és csábulás el nem olt.

A föld az éjjeli zápor által megnyálkásodék, s szekerem nehezebben halada, mint egész útam alatt eddig. Délre Széplakon kellett volna megszállanom, de már a vámoslázi fogadócskában kénytelen valék kifogatni lovaimat. A kaszálók s közel a helyhez, rakva valának boglyákkal mindenfelé, kocsisom azonban a fogadósnál csak annyi szénát talála, amennyire lovaimnak abrakjok mellé szükségek volt, s azt csomókba nem kötve hányta le a leány a padról. Boldog és boldogtalan műveletlenség mindenben! De mint kívánhatni azt itt másként? s nem így van-e ez Cseh- és Morvaországnak, s a boldog Ausztriának nem a nagy útban fekvő tájékain is? Csakhogy a megéhezett idegen könnyen felejti, hogy ott sem kapa semmit, midőn itt lepi meg az éhség. A mindennel gazdag, de pénzetlen földön aki útra megy, megrakja szekerét, s nyárban minden bokor alatt kifog.

Magyarországot Erdélytől Széplak, bihari, s Ip, krasznai helységek közt a Berettyó választja el, mely itt egy Tusze nevű erdőben fakad. A lefektetett buja növekedésű fű, amely völgyön a kisded folyam elfut, mutatá, hogy e tájon már régóta esik eső; lovaim összedőlengezének a sárban. Sötétedni kezde, midőn Ipra beértem. Körültekintém magamat, láthatnék-e fogadót, vagy faluházat, mert az utasok itt, mint Biharban és más alsó vármegyékben a helység házához szállanak, s nem láték semmit. Történetből szekerem mellett mene el a bíró, s bátoríta, szállanánk egyik vagy másik urasághoz. Nem bízatlanságból, mert hiszen falun lakónak örömet hoz a vendég, hanem hogy szabadon lehessek, egy lakosnál vevék szállást, kinek csűrt láték udvarkáján, hol szekerem és lovaim helyet találhatának. Az éppen nem gazdag gazdának másfél boglya szénája volt, ami nálunk már ilyenkor a falusi tehetősb lakóknál is ritkán van.

Híves volt s öreg gazdasszonyom tüzet raka, hogy cselédjeit, napszámosait zsendicével és tejjel forralt salátával vendégelje meg a pitvar ajtaja előtt. Ezek mind oláhok voltak s lyányom örömét lelé szokatlan öltözeteik látásában. Ficsornak, fátának hármas tekercsbe vala fonva üstöke homlokán és elkanyarítva füle körül. Vacsorálások alatt nem ejtének egy hangot. Náluk nincs komolyabb dolog a világon, mint aminek legderültebbnek illenék lenni. A francia készebb volna nem enni, mint nem csevegni, az éjszaki német énekel, de józanon, vannak, akik részegen.

Ip anyahelye a Bydeskútinak írt, de Büdöskútinak mondani szokott nevezetes familiának, s a ház fiú- és leány-ága által bíratik. A háztetők magasak, mint a hollandiak. A görög a maga melegebb égszaka alatt nem félhete, hogy a hó be fogja horpasztani fedelét, s annak magasságát úgy hagyá szélességéhez, ahogyan háromhoz áll egy, s mely szép ez az arányzat, látjuk a rézmetszéseken, és jobb ízlésű épületeink frontonjain. Itt az úgy áll, mint hathoz az öt. S a nyomtatott szalma csomókba nem kötve, villával hányatik a lécek közé s fekve és nem haránt. Kéménye nincs minden háznak s az eszterha alól kiomló füst a szalmát feketévé festi, úgy hihetné az idegen, hogy a háztetőn láng futa végig. S a sok évi eső hornyolásokat ejt a szalmán, mint a hegy pataka a fekete agyagon, s ezek közül nem ritkán zöld gyom növekedik.

Másnap alkalmatlan, de kies tájakon ment utam egész Krasznáig, végig a sok épületű nagy falun, báró *Bánffy László* főispánnak lakóhelyén. Flóra bujálkodék gazdagságaiban, kertek valának a rétek és az út szélei, s a fél tavasz és fél nyár meleg fuvallatai kedves illatokkal lebegének körül bennünket. Lyányom minden nyomon kérte az inast, szállana le s kevés idő alatt szekerem tele vala bokrétákkal s virágfűzetekkel.

Kraszna oly közel van Szalárdhoz, hogy jó útban s ügyes kocsisommal, csontos, erős járáshoz szokott lovakon egy nap könnyen ide érheték vala: de a sár s a Kraszna és Berettyó kiáradásaik, s a kerülés, melyet Zovány és Nagyfalu közt emiatt tennem kelle, annyira elkésleltetének, hogy midőn megérkezém, kamarás és major nagyajtai *Cserei Farkas* urat s szeretett hitvesét, gróf *Haller Christinát*, a thesaurarius leányát s egy minorita szerzetest, ki miséjét a háznál mondogatja, már asztal mellett lelém.

Házigazdám kevés hetek előtt gyógyula fel egy, rá két ízben esett ínhidegből, s feje balszemének fájdalmai miatt kendővel vala általkötve, midőn hozzá beléptem. Boldog perce az életnek, melyben két barát, annyi esztendők után ismét egymásnak karjaikba eshetnek.

Jól történt, hogy szeretett vendéglőimet ebédlőjükben találám, hol semmi nincs, ami elfogván a szemet, beszélgetéseinket megszaggathatá vala, mert aki látni szeret és látni tud, a grófné nappalijában ezer dolgot talál, ami lelkét a beszéd tárgyától félre ragadozhatná s feledtethetné vele, hogy az afféle a bevett renddel ellenkezik. Féltem ettől, s kértem őtet, engedjenek itt maradnunk, s egy-két óráig.

Midőn végre általmenénk amoda, pillantásomat elsőben is a *Friedrich* büsztje s a *Voltaire*-é voná magára, vagy igazában visszataszítá magától, mert ki nézhetné azokat egy ideális antik büszt szomszédjában? Festeni nem kellene szépités nélkül, faragni annál inkább nem - s a *Voltaire* irtózatos faun szája, s az a darunyak, mint maga nevezi... faragva még rutabbak, mint festve.

- - - -

öregnek nevezhetni, emlékkövet pillantok meg. Tudni akarám, kié a kő, s andalogva, semmit nem várva, a szép lombú fa felé indúltam. Mely kedves meglepetés! A kövön ez állott:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene Cato
S lágy szívű Brutus, itt Wesselényi valék.

Köszöném csillagzatimnak, hogy verselővé tevének. Hirdesse ez is tiszteletemet azon nagyunk iránt, kinél az ég kevés halandót teremte, még nemesebbet s ily tisztát.

Csereinek a botanika és a kertészkedés kedves foglalatossága s nem, mint sokaknál, kik azt csak játékból, vagy hiúságból űzik és éppen azért benne a nomenclatiónál tovább nem is haladának elő.

- - - -

Kraszna felé hátra, nagyításnak többé nem vehetém, nagy nagyítás éppen ugyan nem vala. Csakhogy ez a bérce a Magyarországot és Erdélyt elválasztó Meszesnek, itt a maga csúcsainak sorában áll, mely miatt magasságát a szem fel nem veheti, lábain sok faluk foghatnának helyt. Meredekségét inkább is érzém az ereszkedőn s lyányom enyelgései közt, ki kendőjét teleszedé virágokkal, anyja, testvérei s egy szeretett barátnéja nevét sikoltozá, felejtém, ami ijesztgeté szemeimet. Végre egészen eltikkadva a legfőbb ponton valék.

Hah! Mily rezzenő pillantat! Előttem fekvék az egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba, amit láttam. De, ha a tájfestés szóval és nem rajzolatban mindig sikeretlen is, minthogy az efféle leírások az iskolák szólása szerint, nem az idő, hanem az űr tárgyai: annak, amit mondok, ha leveleim megjelennek, lesz az a haszna, hogy segélhetik azoknak érzéseiket, kik e cikkelyt itt fogják olvasni. Megfordulék sarkamon, s valamerre tekinték, éjszaktól keletig s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet, s úgy dombot és völgyet minden lapály nélkül, mint midőn a kertész spallérja tetejét zsinór után nyirdeli. A Kárpát ága, mely Késmárk mellől Máramaroson s tovább aztán a Székelyföldön megyen le Szeben és tovább Fogaras mellé, a távolság miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrudbányai s hátszegi rengetegek is. Egyedül a Blagyásza üté ki magát, amerre Belgrádot képzelhetém, a dombok és völgyök örök síkja közűl s oldalain foltonkint fehérle még mostan is a hó. Szótalanul állék itt. Úgy tetszék, mintha valamely Isten egy magasan kiálló pontról nézte volna sok ideig a habokban hánykódó tengert, s tündérbotjával egyet ütvén, éppen most parancsolta volna, hogy a tenger azon alakban változzék földdé, de már benőve erdőkkel, melyben egy perc előtt hánykódó hab vala, s még előttem nem volt megteremtve az új föld embere, még nem voltak megteremtve állatjai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát; a táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt.

Láttam hazámnak sok tetőjét, s nem könnyen mulaszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván, rólok körültekinthessek s ismervén a különbséget azok és ezek közt, elmondhatom: e látvány egyetlen a maga nemében, s planétánknak talán semmi más pontján fel nem találtatik. A királyi Tátra, a budai, pozsonyi, tokaji, s csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a szem előtt, ott nagyobb és kisebb, hegyesebb és domborúbb hegyeket, messzire elnyúlt síkot, sok városokat és falukat, nyájakat és embereket látni s a hajókat vivő Dunát és Tiszát, az árkaiból messzire kiömlő Bodrogot s így a darab stafirozva van. Itt mindezekből éppen semmi. Magam valék itt lovaimmal, szekeremmel, cselédeimmel s ami rémítő az érzésben vagyon, az még nagyobbodék azáltal, hogy a nap is el vala rejtve, s az egész golyóbisát felettem mindenfelé bús felhők borították el.

Messze mértföldekre terjede horizontom, s képzelhetni a kék szín mint vesze el, a feketés zöldön kezdve a veresellő, sárgálló fehérig, hol azt az égnek végszínétől nem lehete megkülönböztetnem. Ha, amit itten láték, tárgya lehetne valamely művész ecsetének, óhajtanám, festené valaki. De az a bús és sötét egyenlő, minden változás nélkül, vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást, mint egy tengerpart, és sziklák s hajó s légi perspektíva nélkül, s a *Claude-Lorraineket* és *Verneteket*, kik egy alig érezhető rándítással tömérdek messzeséget tudának átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Itt magát kell látni az egyszerű, puszta nagy természetet, s ily bús fellegzetek alatt.

Az eső, mely szerencsémre inkább csak harmatként permeteze, egyszerre nagy szemekben kezde esni, s szekérbe ülénk, rettenetes meredekségeken ereszkedénk le a hegy oldalán s keresztül a kimosott sok árkokon. Végre elérém azon csinált útat, mely Váradról Kolozsvárra viszen, s Pajknak s feketetói útnak neveztetik. Lovaim, mióta Magyarországot elhagyám, itt nyargalának legelőbb.

A csinált út nem tarta sokáig, s ismét nehéz helyekre jutottam. Messze földre még itt sem láték semmi falut, azok a völgyekben épültek s a völgyek szűkek, csavargók. Közel egy óra múlva azután beérék Nyiresre, s miként örvendék, hogy itt állást találtam a fogadó mellett, s mind állást, mind fogadót kettőt! De egyike s másika az utazónak csak annyiban használhat, amennyiben maga s cselédjei s szekere meg nem áznak. Ez így van többére a mi Hegyaljánkon is. Ha Kraszna tömött kosárral nem eresztett volna útnak, éhen mennénk vala tovább. Erdélyben bevett szokás a jól eltartott útast alamizsnával ereszteni tovább. Ez nálunk nincsen úgy; s ez emelné Erdélyt, ha azt nem kelle mondanom, hogy mind itt, mind ott az útas, szabadon hajt be az udvarházakba s bizonyos, hogy bizakodása vakmerőségnek nem vétetik azon házainkat kivéve, hol a honi jószívűség helyett idegen hidegség foga helyt. S ilyen házaink vannak, de hála érte a krisztianizmusnak, kevés számban.

3. LEVÉL

Éhséget, szomjat, kemény fekvést és ami hasonló baj a szegény vándort érheti, én úgy tűröm, mint bármely más bűnben fogant halandó. De midőn harminchat óra alatt kell étek nélkül ellenni, azt végre az el nem kényeztetett természet is megérzi.

Eléhezve, mint Ugolino, az éhség mártírja - mert Bogártelken nem kapék egyebet juhtejnél és pityirkónál (így nevezék ott álmélkodásomra és földi mogyorónak, amit nálunk hol krompélynak, kolompérnak, hol kompérának, hol sváb dinnyének, hol gurulyának, hol bandurkának mond az ezt vagy szerető vagy finnyásabb útáló magyar és tót köznép), egy órakor értem be Bácsra, s nagy öröm szállá meg a mi lelkeinket, midőn a szép falu közepén egy nem nagy, nem pompás, mindazonáltal paizs-cégérrel büszkélkedő fogadót látánk meg. A paizsra fehér galamb vala festve s az szerencsés jósolatú állat. Most nem jósola szerencsét, mert minden kérésem, rimánkodásom mellett nem kapék mást igen fekete s igen rossz ízű kenyérnél, mely, hogy még egy harmadik igent is vessek mellé, igen kevés is vala; cselédim bort és pálinkát kaptak, valamennyi kellett. Hogy Bács a váradi úton fekszik s egy rövid posta az Erdély metropolisához, a dolgon semmit nem változtata. Fogadósom a város közelségével enyhítgeté kínjainkat, mely nem tehete egyebet, mint azt, hogy ott akadok emberre, ki megszán, s Isten nevében jól tart.

Utam Nyires óta hegynagyságú s meredek dombokon s olykor söppedékes vápákon inkább mint völgyeken ment s annyi baj és ínség közt még az az örömem sem vala, hogy szemeim szép tájt láthassanak. A dombok oldala parázs föld, alja kemény agyag, s így midőn a felső föld ősszel és tavasszal magába szedi az eső- és hóvizet, a domboldalak a tetőn kezdve le lábaikig s olykor képzelhetetlen távolságra is megindulnak, s grádicsos repedezésekben a völgybe sippadnak. A szem pusztulásban látja a természetet, mely a mi Tokajunk táján a maga épségében és szépségében jelen meg mindenfelé. Az útas itt azt érzi, amit oly tartományon menvén, érzene, melyet ellenségi kezek pusztítottak el.

Nemsokára azután, hogy Nyirest elhagyánk, kifordulván egy keskeny völgyből, magam előtt látám Nagyalmást, özvegy gróf *Wass Sámuelnének*, született gróf *Bethlen Rozáliának* nagy és régi lakjával. A hely asszonyát, Erdélynek egyik nevezetes leányát, nem lelém; most más jószágában mulata, de híres istállóját s a fedett pompás lóiskolát megtekintém...

- - - -

4. LEVÉL

Bácsnál vidulni kezde a vidék, s egy szőlővel beültetett dombon túl szélesb völgyet láték nyílni, mint amelyen eddig jövénk. Azt várám, hogy Kolozsvárt a völgy közepén fogom meglátni, s a nagyon elnehezedett útban is két-három óra alatt ott lehetek. Azonban előfordulván a szőlőhegyecske mellől, nemsokára azután, hogy Bácsot elhagyám, előttem fekvék a Traján hatodik gyarmatának Clusa nevet viselő városa, melyet az oláh még ma is Klusznak hív; az a város, melyben a nemzet dísze, Mátyás született. Nagyult előttem a hely ez emlék által. Trajánhoz a Róma Caesárjai közt kevés hasonlíta s hány Mátyáshoz, a mi és a minden mások királyaik közt? A szőlőhegy a Fellegvár dombja volt, s ennek lábai alatt fekszik a semmi nevezetes, semmi rendes épületekkel nem díszeskedő külváros, a kis Szamos bal szélén. Kolozsvár pedig körülkerítve magyas falakkal a jobbon. Túl rajta oly közelségben, hogy a városnak egyik része ennek lábát lepte el, ismét egy alkalmas nagyságú hegy kel.

Cserei megtaníta, hol keressem a *Wesselényi* házát, hol barátim várnak s ezen utasítás után arra nem vala nehéz rátalálnom. A gubernátor nem nagy és nem magas falú s mindkét felől dísztelen házakhoz ragasztott palotáját, hornyolt oszlopú balkonával balra hagyám, a nagy templomot jobbra, s befordulék az úgynevezett Közép utcára. Az ácsorgók álmélkodva nézének bennünket, midőn egy sötétzöld lakkú kocsi s a gubás kocsis debreceni szabású sötétkék ujjas lajbliban, csillámló gombokkal, hasonló színű nadrágban, széles karimájú kalapban, négy, minden színből összeállított lovával s oly hámokkal, amilyeket itt nem látni, előttök elhajtott. Barátim a ház előtt ülének. Közöttük volt kettő, kiket nem ismertem, gróf *Gyulay Lajos* és *Bölöni Farkas Sándor*, Don Carlosnak lelkes fordítója. A ház, mely nekem felejthetetlen örömöket készüle adni, ötödik annak baljára, ki a Híd utcáról a Közép utcára lefordúl. Ügyünk későbbi barátinak e jegyzés nem lesz haszontalan. Tisztelet érzésivel mennek el azon falak előtt, honnan Erdély és a magyar föld az Erdélyi Múzeum később füzeteit vevé; - mert az elsőbbeket *Döbrentei*, egyetértve *Pataki Mózes* barátjával, a gróf *Gyulayné* házában kezdé kiereszteni, a plébánia során...

- - - -

által ne profanáltassék.] Úgy tetszik, az építők talán megörvendének a magyar pleonasztikus szólásnak, s ki akarhatná őket örömükben megháborítani? Az nekik nem kevésbe kerül. De ugyanez áll nekünk más normájú kereszténveknek templomaikon is s nem kevésb igazsággal. Sőt egyetlenegyet híve a politeista görög és a panteista filozófus is, s az előbb sok istent azért tisztele, mert az egy munkáját meleg képzeletének szép tévedésiben többek közt osztotta fel; a másika úgy magyarázgatá magát, hogy hallója egyebet érte, mint amit amaz monda. De kell-e ott magyarázat, ahol a szív érez, bár a szem nem lát? Kell-e ott magyarázat, ahol csak érzeni kell, és ahol érzeni elég?

- - - -

olykor rezeket, metszett köveket, fitogtatásul talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.]

Kolozsvárnak vagyon mestere a szabdalkozásban, muzsikában, francia nyelvben;...

- - - -

Felek oly közel a fővároshoz, a sippadó hegy tetején fekszik s annyira szegény, amilyennek a Blagyásza alatt fekvő falukat képzelhetem, melyeknek lakosai csikónyi nagyságú lovacskákon hordják széjjel Biharban, Szabolcsban, Szatmárban faedényeiket, oly formán megterhelve ezekkel, mint a tót, mikor hátára szedi szitáit, mert a zordon helyeken ez minden keresetök...

Míg túl Feleken, egy Kolozsvárról elhozott írást olvasgaték, lányom fegyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan formájú kövek teremnek, henger és gömbölyű alakra simítva a természettől. A gyermek emlékeztetése nekem valóban igen kedves vala. Ezekből szelik itt, amint *Döbrenteitől* hallám, az oszlopokat és egyéb faragványokat, s a nagyalmási emlék is innen rakatott. Jobb- és balkéz felé gazdag erdőségek vonulnak el, s szép szakokat csinálnak. Tovább sok kaszálókat s máléföldeket találtam s nagy fogadókat állásokkal, de Tordáig, mely Kolozsvárhoz két posta, nem semmi faluk.

Torda a maga sok templomaival s messzire sokat ígérő házaival kiesen fekszik egy szőlődomb lábánál. Ezt a rómaiak Salinaenak nevezték sóbányái miatt, melyek a lapos tető ormán vannak. A helynek nagy piaca van, mind az itt kétfelé szakadó országút, mind a sóbánya s az abrudbányai rengetegek miatt, melyek oly kietlenek, hogy oda szekérútat sem találhatni.

Még fenn vala a nap, s *Döbrentei* Alsó-Szent-Mihályfalvig akara elvinni *Gedő József* úrhoz, nyelvünk emelkedésének egyik buzgó s értelmes barátjához, de nem állhata ellent kérésemnek, hogy predikátor *Gyöngyösi János* úrhoz, leoninistáink antisteszekhez, ha csak kevés pillantatig is térnénk be, mert bár útam ismét erre leszen, tarthaték tőle, hogy akkor már az éltes embert nem lelem. Úgy tetszék, déli álmából verte fel miattunk hitvese, mert későcskén is jött elő, s egészen fel nem derűlhete. [Az embert látván magam előtt, alig hihetém, hogy mindnyájunktól útált verseit, de melyeken a könnyű ömlést nagy igazságtalanság nélkül nem lehet nem irígyelni, nem csudálni, ez terjesztette legyen el.] Egy szépképű öreg, a legtisztább bőrrel, lángoló orcákkal s egészen fehér hajjal. *Bergmann* jól eltalálá képét, de a tudóst akará adni, nem az embert s így a kép oly fanyar, mint az ember nagymértékben szeretetreméltó.

Egy hozzám írt levele szerint még iskoláiban elkezdé írni rímes hexametereit s pentametereit. Most rímetleneket is ír, de vitatja, hogy ugrást semmi dologban nem jó tenni, és hogy a maga korabeli olvasókat csalva akará vezetni a római és görög szépségekhez. E gyanús állítását még szent példákkal is támogatá, meg nem sejtvén, hogy a szent példák, a régi és az újabb időkben, az ellenkezőt is tanítják. Valljuk meg, füleit akkor még csiklandották a rímes distichonok, valljuk meg, hogy akkor még tetszék magának és nem ok nélkül, hogy a technika nehézségeit úgy győzé meg, amint azóta sem más senki, s kell-e neki azért pirulni, hogy ízlése akkor még hamis csillámokon kapott s oly tapsokon, milyeken, aki ügyét és magát becsüli, soha nem kap, sőt fut. De nem olyan-e az, amivel ő kevélykedhetik, hogy látván másoknál e jobbat, ámbár még mindig találkoznak, kik csodálják dolgozásait s tőle ilyeket kívángatnak [elég erővel bírt általtérni a jobbra, s rímeket többé distichonaihoz nem fűze s ezt nyolcvanadik évéhez közelítvén.] *Rajnis*, *Baróti*, *Révai* ugrást tevének s jól tevék, hogy tevének. Kell-e pirulnunk, hogy megtévedénk valaha? S nem tanácsosabb-e vallást tenni, hogy megtévedénk? Ezt azonban a szíves öreg megkímélése miatt elhallgatánk. [Oly érzésekkel jövék el a tiszteletet érdemlő embertől, mintha leoninusokat soha nem írt volna. Sokat szenvede dicsősége mellett, mert megleckézte szegényt a szelíd *Ráday* is, mint gróf *Teleki József* és mi sokan, s ki tudja, nem ez az ostrom vezette-e szép magaelszánására.] Született Krasznán, 1741. november 4-én; meghalt Tordán, 1818. március 14-én. [Leánya nem neveltetett poetriának és mégis az leve, de verseivel nem kérkedik, s bosszúságára atyjának újabb poetáink dolgozásait, s még a Daykáét is és a Poetai Berek darabjait, könyv nélkül tudja. Atyja ezeket nem kedvelé, mert idegen izlésűek.]

Elkésénk, s megszállánk a fogadóban, általellenben a vármegye házával. Barátim engem unitárius rektor prof. abrudbányai *Szabó Sámuel* úrhoz vezetének el. Nem lelénk. Ha a kollégium kisded és képzelhetetlenül rossz épületéről szabad volna következtetni, úgy ezen tudományos intézet felől jót mondani nemigen lehetne; a XIV. század szurdékit látám magam előtt a múzsáknak e nyomorú barakjaikban. A templom új munka, de íz nélkül épült. Az unitáriusoknak, valamint a két más protestáns felekezetnek is tornyaikon kereszt, kakas, vitorla, vagy csillag helyett mindeddig, s amint látám az egész Erdélyben nincs egyéb jel, mint egy teke. Mintha egy nem rövid rúd végére egy almát szúrtak volna fel.

- - - -

Az ebédnél Döbrentei vevé a poharat, s libatiot teve a Telemach fordítója árnyékának, mert Ugra annak birtoka volt, s a hely mostani ura annak fia.

Hanyatlék a nap, midőn Vásárhelyt egy hegynek nyugotra fekvő oldalán megpillantánk. A kies, de sáros táj el van hintve helységekkel, s valamiben hasonlít a Kassáéhoz. Cancellárius *Teleki Sámuelnek* háza, hol könyvei tartatnak s közel ehhez a gróf *Kendeffyé*, s a reform. kollégium s távolabb a várbeli nagy templom messzire kitündöklének a szőlős hegyoldalból, mint parton fekvésök, mind nagyságuk miatt.

A kancellárius épülete homlokkal délnek fekszik, s a két sor ablakú épületnek keleti szárnyát foglalá el a bibliotéka. Azt egyfelől az udvar, másfelől kertecske veszi körül.

A custos lakától rövid folyosó viszen az előszoba ajtajához, mely felett e sorok olvastatnak:

MUSIS PATRIIS
GRATISQUE POSTERIS
D. D.
SAMUEL S. R. I. COMES TELEKI.

A bibliotéka hajóját galéria veszi körül, hová a hajó ajtaja mellett az udvar felé esik a felmenetel. A könyvek nem állanak a hajóban, az egészen üres, hanem a hajót mind a négy oldala felől körülölelő felső és alsó karban; sárgarézből font drótajtók zárják el a könyveket, hogy címjeik láttathassanak, de a kincs a meglopás veszélyének kitéve ne legyen. [Az almáriomokban, valamint az előszobában is és ez ebből nyíló kabinetben nincs többé üres hely, sem a bibliotékába új almáriomok nem hozathatnak, hanem ha az ásványok gyűjteménye más szobákba vitetnék.]

Az architektus értelemmel és nagy szerencsével tevé rajzolatját. A hajó oszlopfalai az ablakok irányában ürességet hagytak, s onnan vasrostély-könyöklők mögül lehet letekinteni a hajóba, mely így a felső és alsó ablakok által elég világosságot kap. Aki az ajtón belép, s a kar alatt megáll, magával általellenben látja a kancellárius képét, a Szent István nagykereszteseinek ünnepi öltözetökben; a kép igen hív és szépen van festve. A művész rajt nem hagyá nevét s így azt annál illőbb elmondanom: *Tusch János*, a cs. k. galeria őrzője Bécsben. Függ egy képe Nagyváradon, Bihar vármegye kisebb palotájában is (*Hickel Józseftől*), mely után a rezet orosházi *Czetter Sámuel*, most professzora a rézmetszésnek Petersburgban, a kancellárius bibliotékája katalógusának első kötetéhez metszé; hív az is, de a képnek visszás tekintetet ada dolgozója. [Amit Ehrenreich metsze Pesten, elijeszti a szemet.] A később időknek nem lesz kedvetlen tudni, hogy ez az úr szálas és húsatlan termetű volt.

- - - -

saink három kötetei már kijöttek, s nemsokára a negyedik is sajtó alá megyen.] A könyvek száma aznap, melyen én itt valék, harminchatezerkilencvenhat kötetet teve, ide nem számlálván azokat, melyek a kancellárius kezénél állanak, s azoknak naponkint szaporodik száma. Hitvese osztozni akara férjének érdemében, s a magyar könyvek a grófné szerzeményei, az ásványok pedig fioknak, a meghalt *Domokosnak* köszönik ételöket; [s a kancellárius nagyon megszaporította. A numizmák még nem érkeztek le Bécsből. Sajnálottam, hogy ennek a hamar kihalt igen nemes lelkű ifjúnak képét itt nem találám. Ő idővel második atyja fogott volna lenni.]

A kincs fidei commissumként megyen által a kancellárius egyetlen fiára, *Ferencre*, egy itt a piacon álló roppant és ékes ház jövedelmeivel, honnan a bibliotekárius fizethessék s a könyvek szaporíttathassanak.

Bibliotekárius *Szabó András* úr, [tavaly még professzora báró *Wesselényi Miklósnak*, a filozófiában] nem eléglé meg azon kedvezésit, hogy velünk itt korán reggel óta tizenegyig mulata, hanem elvezet a reform. kollégium bibliotékájába is. Mily kicsinynek tetszék ez most ama másik után! De ha ennek láthatását nagy nyereségnek most már nem tekintheténk is, a prof. *Tompa János* úr ismeretségét annak kelle tekintenünk. Jó fej s nemcsak tudós, hanem szeretetreméltó is egyszersmind.

[Bibliotekárius úr ebédre híva bennünket, hogy minden pillantásunkat haszonra fordíthassuk, s a tanulni szerető s tanulni tudó az ily elkészült szerény, de el nem zárt férfitól sokat tanulhat, kivált, midőn a tanító és a tanuló egy úton járnak, s így a bizodalom köztök minden lépten szorosban szövődik. Ebédünk socraticus volt. Midőn el akaránk jönni,] *Szabó* úr kérésemre kénytelen vala ismét megnyitni a bibliotékát...

- - - -

kertjét is. A szász látja ezt, s faluról falura hordja az oláhok közé káposztáját, hagymáját, gyümölcsét, s ezekkel az oláh népet termesztésének egy részétől megfosztja. Bár most egy új *Bethlen* a krompély termesztését kívánná törvénnyé tétetni, ahol a kisoványodott föld gabonát nem terem. De amit törvény nem parancsol, rászoktatja Erdélyt, úgy hiszem ez az idén bekövetkező ínség.

Útunk a Florindájáról s deák verseiről s nem egynemű hamiskodásairól híres gróf *Lázár János* egykori lakja, Gyalakuta mellett s Maros Szent-Györgyön keresztül méne, mely tele van udvarházakkal, s itt azt tanulám, hogy a szőlőkertet mint *lehet* megbélyegezni; mert azt nem *kell* talán. Annak ura vagy urának tisztjei a hegyoldal közepében kivagdaltaták a tőkéket, hogy az újak neve két első betűje vonásiban ültethessenek. [A monogram messzire kitűnik az út oldalából s az utas tudja, kit irígyelhet.

Temető-kápolna van itt is az egyik hegymagasságú domb tetőjén. Tetszik a gondolat; ott nem könnyen fognak háborgattatni a szent ereklyék, s a maradék kevélykedve tekint fel az egész nemzet által tisztelt ősére, s annak lelke, mint egy intő tuteláris géniusz, emlékezteti unokáit, hogy viszont ő is kevélykedni óhajt bennök. Szerencse a nemzetre, mikor az intés értetik, mert az szereti tisztelni a jókat.]

Ebédre a lóci fogadócska tornyos folyosóján szállánk meg. Gazdasszonyunk sürge-forga kalaposan, melyet a székely asszonyok kis karimával hordanak, mint a Tirol és Schweiz asszonyai; ennek beszéde még éneklőbb vala, mint az erdélyieké, pedig ez, köznépnél és uraságoknál annyira csapdossa füleimet, hogy csudálkozásomat alig tudom elrejteni; kótázni lehetne utánok a szót. [Ily éneklő beszéd folyt a *Báróczy* ajkairól is, s ő honjának fél recitativjét Bécsben, annyi magyarországi magyar között, el nem tudá felejteni.] Midőn *Döbrentei* beére Erdélybe, deszkát vivő szekereseket láta meg, s ezek kérdésére így felelének: doszkát viszünk M*e*gyesr*e*. Az első és utolsó *e* a szóban oly palócosan ejtetik, mint amelyet a túladunai ajak *ked* szóban hallat.

Beléereszkedvén itt a nyelvet illető jegyzésekbe, engedd elődbe tennem némely tapasztalásimat.

Mart, meredek oldalú tető. A *part*, dombos hely.

Erősen meleg van; *erősen hiszem*, annyi mint nálunk *nagyon.* Ezt hallani a legnemesebb társaságokban is, s *Heltai* él vele, mint görögül.

Legény be nagy dolog! mondá a kalaposasszony egy más kalaposasszonynak. Mivel közel hozzájok nem álla semmi legény, felakadék a szón. Legény itt suspirii vox, mint lánykáinknál és a teátrumon az *egek*! Van bizonyos szava, az olasznak, mely ehhez hasonlít, de az alacsony, és lány nem mondja.

Anyám édes, annyi, mintha az adjectivum a maga substantivuma előtt állana, ismeretlen Erdélyben, de nem ismeretlen *az arc*; *arcon csapni*, nem *arcán*, suffixum nélkül. [A túladunai *arca* cselekvé, hogy e között és az *orca* között meghomályosodék a különbség s a gondatlan a kettőt cserélgeti.]

Nagy garral: gőggel.

Megnyivvasztani: fojtogatva megölni.

Pászmás eső: csapatonként jövő.

Kimenült, kimarjult: kificamodott.

Reg és reggel, mint éj és éjjel szokott szó a székelyek közt.

Esk, azaz *esküvés*: hasonlóan.

Pozsár, annyi, mint ponty és mint potyka.

[*Séta*: egy éltes és egyedül magyarul tudó grófné szájából, ki bizonyosan nem tudta, hogy vannak szógyártók. Gyökere a *sétálás* szónak s annak jelentésében.

Cibikélni: csoszogni, nehezen menni, lökődve.

Nékelészteti magát: piperézi.

Zábé: kapufélfa.

Langymatag: félmeleg, langy.

Vizegenyes: vizenyős.

Kisdég: kisded.

Szederjes: sötétkék, franciakék.

Katárga: góré, kukorica-kas.

Borostyán: orgona- vagy szelence-fa; *Hollunder*: botanikai neve *syrinx*. S a fehérvirágú Erdélyben közönséges.

Folnagy: villicus: oláhul *folnozs*. Így neveztetnek a magyarnyelvű szász falukban a falusi bírák; szászul: *Hann*, falu nagyja.]

Hidas (die Fährte): túladunán *Komp*.

Elment lesz eddig (Hunyad várm.): eddig el fogott menni. Így: *megérkezett lesz*.

Mi *jóbarátokul* elférünk egy szobában, de hát cselédink hol találnak helyt? Azaz mi, kik jóbarátok vagyunk. Mi *erdélyiekül*, azaz, mi mind, kik erdélyiek vagyunk.

A *volna* kétszeri előfordulását a marosszékiek hyperellipsissel igen szerencsésen kerülik ki: *Ha én itt ne legyek* (ha az nem történt volna, hogy én itt legyek), te elestél volna.

A nemes születésű, de nem fényes sorsú asszony e földön *ifjasszony*, ha hatvanesztendős is. Ami több, minthogy csak ifjasszonynak tituláztassék, *tekintetes asszony*. S midőn a székely, vagy hitvese, azt akarja tudatni a kérdővel, hogy férje, vagy nője nincs a háznál, így szól: A *nemes ember*, a *nemes asszony* nincs itthon. - Nevetséges, kérdésen kívül, de hát midőn ezt mondjuk: az *én grófom*, az *én grófném*, *meine Frau, mein Herr*, nem nevetséges-e? Így a német, mert a magyar a maga orientalizmusa szerint, oldalbordáját asszonyának vallani pirul, még ha az is. - Verba valent usu, s a titulus - titulus, nem egyéb.

Gaudent praenomine molles auriculae! Engedd dévajkodva rekesztenem be a hideg levelet. - II. József egyik magyarországi utazása alatt a Tiszának egyik szélén egy csoport udvarlókat láta összegyűlve maga körül. A bajuszos, rövidhajú magyarok közt volt egy bajusztalan, felpomádézott, felpuderezett, igen-igen alázatos uraság is, térdig érő mentében. A császár tudni akará neveiket, s ezt szólítá meg. Hofrath... mondá alázatos főhajtással. Und was machen Sie hier? kérdé a császár. Azt hitte, tudniillik, a titulust hallván, hogy a Hofrath valamely dicasterium mellett szolgál, s közdologban forog itt. Ez megzavartan mondá, hogy az ő lakása itt van. Ú - *úgy*? mondá a lelkes fejedelem, hosszúra elnyújtván a monosyllab hangot s a többihez fordult el tőle.

9. LEVÉL

[Elértem óhajtásim fő céljához, édes barátom s e levelemet Oláh-Andrásfalváról veszed, gróf *Gyulay Ferencnétől.* Napjaim itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi november hoz az augusztus forrasztó hősége s a szeptember perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszi-tavasz altából s bujálkodva röpkedi körül az őszi-tavasz ibolyáit. Hanyatló korom, melyben pótolékot reménylettem találni életemnek kétezerháromszáznyolcvanhét napi csorbájáért, nem érez egyéb kedvetlenséget, minthogy az epistolograph-fal én is elmondhatom:

Mon coeur est étonné de voir sans désirs! de itt panaszomnak vége. Ittam a Léthe vizét; felejtve vannak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt, ezeket, egy tündéri csodatét által újra felvirítva szemlélem.]

- - - -

Le! Le! mondám *Döbrenteinek*, kitekintvén az ablakon s megpillantván a tót a kastély előtt, s a királyi hattyút rajta, s túl a tó tükrén tíz, vagy tizenkét obeliszkekké nyírt vén fenyőt, s ezek közt általellenben a kastély körlineájával a gloriettet, három sor ablakkal s lapos fedéllel.

Az udvarról grádicsokon menénk egy derék palotához, mely velem nem várata egyebet egy elhagyott üres szobánál. Annál nagyobb vala meglepetésem, midőn megnyílván az ajtó, magamat a *Hallerek* panteonában látám. Magas falai a párkányozatig fekete márványként vannak befestve; az oszlopok fejezetei aranyozva, arany a márvány ere is. A plafond az ég boltozatja. Az architráv könyöklőiről *Hallerek* pillantottak alá tömött sokaságban; ez páncélosan és zászlóval, amaz spanyol öltözetben; az itt lovagpalástban; s itt két pap, hihetőleg *Loyolának* baretjével. Némelyike arábiai számokkal volt megjegyezve.

Balra indulánk s az agg tölgyek alatt kerülénk a gloriette felé, gazdag virágszakok között. A gyeptáblákban még virítának a rózsák; a mákok piroslottak; a helianthus óriási növésében mutogatta sárga helianth virágait, a delphinium nemei messzire kékellettek. Túl ezeken s az eleven obeliszkeken nyirbált fenyő-spallér voná el magos falát, s holt szökőkúthoz vitt volna le, ha a tó felé nem vevénk vala inkább útunkat, hol a bujaágú gyászfűz a széket alatta egészen elfedi. Víg erőben nőtt és állott minden, amit láték s a tisztán tartott út, a tisztán tartott gyepszakok, a szép tó hosszú deszka rostélyaival, a virágtáblák s semmi nem inkább, mint a királyi tölgyek, gyönyörrel tölték el szememet, lelkemet. Valóságos tündérlak!

- - - -

Most két togátust láték kapcsos fekete talárisban, melyre fekete palástot vetettek. A palást egészen úgy vala szabva, mint a debrecenieké még 1770. körül is, s oly négyszögű posztószelet függe le hátuk közepeig, s amattól csak annyiban különbözött, hogy a debrecenieké zöld vala, ez itt fekete. A sarkig érő tunikát széles, lapos posztó, vagy szőröv csatlá testhez, mint Debrecenben, s a kapcsok fehér ércből valának verve. Haja a két deáknak lenyírt, szinte a bőrig, s magasb háromszögű derelye kalapot, mint amely e kopaszra nyírt főket fedé, lehetetlen látni, lehetetlen képzelni. A reformáció századára emlékeztető fekete palást, melyet a két protestáns monachus balkarján vete által, hogy a járásban gátlására ne legyen, s az a taláris s a *Napoleon* háborúira emlékeztető nyírt fej, s ez a rettenetes kalap; a szerzetes ruha s ezek a hetyke lépdelések oly ellenkezésben állának egymással, hogy az idegen nem tudta volna őket minek vélje. Társaimtól elmaradtam volt, s így egy ott-lakostól tudakozám, mik azok, és honnan valók? Úgy hittem, egy reform. kollégium követei, s a szász helyen saját parádéjokban vala kedvök láttatni magukat. Ennek szavai szerint Erdélyben *Luther* is uniformázza novíciusait, melyet Magyarországon és a német földön nem teszen s bár itt sem! mert minek az?

A templom és iskola dombján magasra nőtt fák árnyékiban széled el a tanuló ifjúság, midőn leckére felgyűl, és onnan leeresztetik a sok itt nyugvó szászok sírjaikon. A tető valaha erősítve volt. Innen mutatám ki magamnak, merre fekszik Nagy-Szőlős, két órányira Segesvártól, hol *Kemény János* fejedelem 1662. június 23-án az *Apafit* védő törökkel megütközött, a tódulásban lováról lefordult, s eltapostatott. A csata mezeje szűk völgy. Még áll a *Kemény* emléke, de besippadva, félre görbülve, s felülírása olvashatatlan. [Az életben való sok *Kemények* közt még eddig senki nem találtatott, aki az őreá legalább a viselt fejedelmi korona s autográfiája által fényt lövellő ősének emlékezetét megtisztelte volna. - Oly dolgokban nem vagyunk hiúk, amikben hazafiúságból volna szabad azoknak lennünk, s olyanokban vagyunk azok, amikben azoknak lennünk ezért sem volna szabad!]

Gróf *Vasstól* itt válánk el szeretettel, barátsággal. Kedves társalkodása ezt az ifjú tisztet velem szívesen megkedvelteté, s andrásfalvi szép örömim nyerének, hogy azoknak részese volt.

Kevés órák múlva azután, hogy Segesvárt és egy alkalmatlan hegyet hátunk mögött hagyánk, elterüle előttünk a szép sík, melyen Ebesfalva, más két nevével Erzsébetfalva, vagy Szent Erzsébet, a maga kéttornyú nagy templomával s cserépfedeles házaival kevélyen fekszik...

- - - -

A szász nép nem ismer földesúri hatalmat, hasonló e részben a mi jász, kún, és hajdú helyeinkhez. Abból áll terhe, hogy adót fizet, katonának viszik, dézsmáz predikátorának, kik közt sokan temérdek gazdagságot gyűjtenek. Úgy mondják, van egy ezek közt, ki évenként negyvenezret veszen be, mely ha talán valamely tőkepénz kamatját is vonná, nem volna lehetetlen, kivált 1811. előtt. [Mely boldog lehet, akinek ennyi jövedelme van, és akitől a bevett rend, melyet tisztelni a bölcs is tartozik, nem kívánja, hogy egy főzőjénél, egy csepergetőjénél, egy kocsisánál egyéb cselédjei legyenek s a más házában bérfizetés nélkül lakik! Csakhogy arra, hogy boldogok legyünk, egyéb is kell, mint negyvenezer jövedelem a predikátori rang mellett.

Egy ily lutheránus papnak nem tudom, mely helységben, négy gyermekei vannak s ő ezeknek számokhoz képest négy házat veve meg Szebenben. Ami egyebe marad, azzal egyaránt fognak osztozni gyermekei.]

Itt tehát a lelkipásztorság az az élet neme, melyben legbizonyosabb, legkönnyebb az előhaladás. Ha az így meggazdagodott predikátor gondosan nevelé gyermekeit, ezek mindenné lehetnek, domi nobiles s ebben soha nincsen kár, haszon van, s nem ritkán igen nagy; ahol minden előmehet, ott minden előre törekedik, ha magában erőt érez, s a sok közül szerencsésebben eshetik a választás, csak tisztán essék, nem a személy, hanem a közjó tekintetéből. Csakhogy ez nálunk is így esik, bár nagy különbséggel; amit tagada ugyan *Berzeviczy Gergely* barátunk [mert ő, mikor rájött a rossz kedv, szerette is, tudta is tagadni vagy állítani, sőt hinni, amit tagadni s állítani minden lármás igazság-szeretete mellett akart és kívánt és óhajtott; de a mindennapi tapasztalás és a tiszti kalendáriom tele oly nevekkel, miktől a magyar fül iszonyodik, kiáltva kiáltanak].

Mily szép volna ily kőből épült, cseréppel fedett házú falukat láthatni mindenfelé a magyar földön, mert dicsőség az igazságnak, ezek a faluk csak mégis szebbek, mint a mi bogárfedelű viskóink Árokszállás körül. De ha óhajtanám-e mindenütt ilyennek látni Erdélyt, hogy mindenütt ily kőházakat láthassak? Azt az örömet ugyan nem szeretném ily drága áron megvásárlani. Nem rossz az, hogy nem vagyunk mind egyformák; elég, ha hasonlók vagyunk. [És az az úgynevezett filozófus, ki mindent egyformává szeretne tenni, úgy nem tudja, amint tudnia kellene, ahogy erejével nem vete jól számot. Mindenkor elég, ha ott hasonlítunk, ahol az szükséges és ha egyikünk a másika kára nélkül áll.] Debrecen táján sok csinos, földből vert, nád, vagy gyékényfedelű házakat látunk a könnyen felszökellt akácok vagy eprek árnyékában, s azok nekem kedvesebbek, mint a kőházak itt, mert az el nem foglalt utas azokban lelket lát; azt itt lelni, nekem legalább, szerencse nem jutott; ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik s egy jószívű, nyájas; itt egy magába zsugorodott, könnyen élést szerető, s csak azt óhajtó. Mi volna a magyarnyelvű nép, ha a régi idők neki, a kiművelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a könnyen élő nép itt, e ponthoz közelebb juthatott volna, s mindaz, amit nekik, tapasztalásom és hallásom után, irígyleni tudok, a cserépfedelű kőház.

Bokros paripán ülni, mely mindenre meghortyan, amit mindeddig nem látott, felette bajos portéka, azt mondja *Yorick*; s idvezségesb intést idegen földre menőnek adni alig lehet, mint amelyet a francia öreg tiszt ada ennek a pro et contrával: annyi mindazáltal mindig való marad, hogy, ha elmés és tompa, jó és rossz, nyájas és durva minden nép közt van is: tulajdon arca úgy van minden népnek, mint minden személynek. - Belgrád körül *II. József* egy kisebb, de tüzes verekedés után lóra ült s bejárá a csata mezejét. Bizonyos távolságra egy csoport gyalogságot láta meg tüzeik mellett, s összeverve bokáikat. Hozzájok nyargala. Mit csináltok, legények? kérdé, látván, hogy szalonnájokat sütik s vígan vannak. Eszünk, iszunk, táncolunk - felele az egyike, s nyújtá a császárnak bádogkulacsát: „Tessék, édes *József* uram!" De hát

szájatokat mi lelte? kérdé a császár; hiszen feketék vagytok, mint az ördög. - Nem volt sójok a mezőn s puskaporral hinték be szalonnájokat, kenyeröket. Vegyük a legényt, ki csikorgó télben maga elébe fordítja fürtös gubáját s ingben, gatyában hajtja s jókedvvel lovait; s mikor a jószívű utas szánva kérdi tőle, ha hideg van-e? hideg biz uram odaki, úgymond: mintha ő odabenne volna a guba mögött, s vígan ballag tovább s csak azon bosszankodik, hogy bajuszát jégcsappá válva látja. Az ily nép csak mégis más, mint ami minden baj mellett óbégat. És aztán az a szíves beszédesség, az a meleg ömledezés, az a jámbor pajzánság; az a szeretetreméltó vadság a legényeknél, mint az öregek tiszteletes komolysága! Nem, ez nem vak magunk szeretete! Nem ott állunk, ahol lehetne, kellene; de *Naláczi* Józseffel hálát kellene mindennap adnunk sorsunkért, s én úgy képzelem, a fejedelmeknek nem igen van okok azoknak örvendeni, kik nemzetökről alacsonyan gondolkoznak.

S e hazafiúi gondolkozásom s érzésem mellett mit fogok mondani a szászok felől? Azt, hogy amint magyaraimhoz vonzódom, mikor viskójok felé közelítek, úgy érzem magamat visszatolva a szászoktól, mikor az jut eszembe, hogy őket (azaz a falunlakó szászokat, mert a városi szász egyéb), milyeneknek találám mindenütt. Szelindeken a nápész fogadós (franciául niais) a maga Hans Michel képével könnyen bánt velünk; kimondá, hogy neki semmije sincs, s ment. Szekereink táskái nem voltak üresen, s a fogadós ebédje nélkül elleheténk, de a nap olvasztó hevében kiküldénk cselédinket aludttejért. Elindulék magam is, mert ez elég ürügy vala, beszédbe eredni velök, megtekinteni udvaraikat, architektúrájokat, bútorjaikat. Koldulgatásomhoz egy tehetős gazdánál fogtam; annak gyanítatá legalább a csinos ház s a cifra ablakrostély. A jászberényi, a hajdúböszörményi tehetősb lakos, a maga kék pruszlijában, kék posztó nadrágában, fekete bárányбőr ötujjnyi magosságú süvegével, örült volna, hogy idegen embert lát, ha kérésemet nem teljesítette volna is, de bizonyosan megtette volna e kérdést: Hol van lakása nagy jó uramnak? Sőt ezzel sem elégedett volna meg; kérdezte volna ezt is: Mi jóban jár kelmed e föld ön? S nincs-e otthon dolga, hogy ide csak azért fáradt, hogy lássa, mint vagyunk mi itt? S egyik kérdés, egyik felelet biztos beszédet szőtt volna közte és közöttem. A durcás szász lakonikus feleletére méltóztatott s ámbár szólásom, öltözetem s beretvált ajakam nem mutatá neki, hogy társa nem vagyok, rám sem néze. Úgy hittem, szomorúságban van háza, s tovább mentem. Így bána velem a második, a harmadik, a negyedik, az ötödik. Egy más helyt, kívül a mezőn, megszólíték egyet, s nem bántó hangon, tudni akarám a helység nevét: nem felelt. Ismét előtaláltam egyet, ezt is megszólítottam; ez sem felelt. Egy helyt szekereink a predikátor háza előtt menének el; elvonta magát az ablakból. Akiknek ezt hazatértem óta beszélém, nem álmélkodának rajta. Így bántak velök is. Ha tíz szász ül együtt, s német lép közéjök, a tíz szász együvé bú, s magát hagyja, a német rokont.

[Nekem úgy tetszik, hogy engem az *Ádám* ősünk gyermekei egyenetlenségöknek hirdetőjévé nem igen szült a születés, s nem teve igen a gondolkozás s az az egy-két embertársam, kit az én házhelyem lakosává tett a sors, érzi, hogy alattam lakni s tőlem függeni nem éppen kín: mindazáltal nem rettegem kérdeni a bölcsektől, kik nagyon szeretnék, ha minden egyenlő, azaz apró maradna, ha ez így jobb-e, ahogy itt látjuk, vagy ahogy a dolog az én hazám boldogabb tájain az oly földesúr alatt van, aki, ösmervén kötelességeit, nemcsak patrónusa, hanem pater familiasa is a maga klienseinek? *IV. Henrik* örült, hogy a francia paraszt, legalább vasárnap, tyúkot ölhetett: Biharban sok földesúr találtatik, akinek embere január első napján kezdve december utolsó napjáig, búzakenyeret eszik és mindennap húst s kólyi bort iszik mellé, s az a földesúr örül, hogy magát jól bíró embere van. Báró *Orczy József*, a nemeslelkű, s báró *Palocsay József*, akit vadnak néztek, mert egy időben félrőfnyire lebegett arca alatt a bajusz, szelíden bántak embereikkel s mind a kettő halálos ágyukban is azt az intést adák gyermekeiknek, hogy a szegénységet embertársaiknak tekintsék.

Elnézvén itt ezeket a kőházakban s cserépfedél alatt lakó falusiakat, némely kérdések támadtak lelkemben, melyekre szeretném, ha azok, akik ezt a fajt ismerik, jó lélekkel felelnének: Ez a könnyen élő nép mivel áll előbb, mint az a nem könnyen élő másik? Az iskolák itt jobbak-e, mint azon magyar helyeken, amelyeket ezekhez hasonlíthatunk? Ez a nép rettegi-e a babonát, s félt-e minap, hogy el fog süllyedni a világ? Átlátja-e a himlőoltás jótétét? Vannak-e kórházai? Mert ezek itt lehetnének. A koldusokkal s ügyefogyottakkal mi történik? A mesterségek s kézi művek itt virágzanak-e? Milyen policiája, arról a gróf *Vass* kocsisa szólhat, aki Segesvárnak utcáján, hol a városnak is, a szászszéknek (vármegyének) is tisztviselői vannak, elakada. A negyvenezert vonó predikátor hordat-e tudós újságokat, könyveket? Társalkodása által annak szeretetét, ami által az ember nemesebbé vál, terjeszti-e? Szereti-e azt a hazát, mely őtet oly gazdagon fizetteti? A segesvári professzorok fizetése hasonlít a *Calvinéhoz*, ki Genevában 60 forintért, 1 hordó borért, 6 köböl búzáért szolgála; s kel-e segédjére ezen nyomorgó férfiaknak? A segesvári bibliotékácska mért nem oly gazdag már, mint a kolozsvári s vásárhelyi kollégiumoké? S a szászföld mért nem dicsekedhetik több tipográfiával egy felette rossznál? S ezek a bővségben élő urak mért nem dolgoznak úgy, mint a saxoniai predikátorok? S úgy adnak-e exament, ha szolgálatjuknak ideje alatt tanultak-e, s haladtak-e az idő szellemében, mint a saxoniaik mindig adnak, még pedig igen szorost, valamikor egy eklézsiából másba kívánnak áttétetni.

Nem nézem én irígy szemekkel a szászoknak sorsokat, s arra, hogy ők is földesuraság alá essenek, semmi gondom. Sem az nem bánt, hogy predikátorjaik gazdagok; a jót egyedül a gazdagok segélhetik; s *Pázmány*, *Bakács*, *Oláh*, *Dóczi*, *Eszterházy Károly*, sőt csak *Andrássy Antal* rozsnyói püspök is, aki sem gazdag *Andrássy*, sem gazdag püspök nem volt, s a nagylelkű *Dréta* nem tehették volna, amit tettek, ha szegénységgel küzködtek volna. Sőt akarom, hogy a hazának minden tagja részt vegyen a közboldogságban, melyhez mindazáltal, hogy ők ennek fiai, mindazáltal, hogy azért ők is tesznek valamit, tagadhatatlan jussok vagyon. S a bölcs igazgatás tudja, hogy katonai sereg nemcsak gyalog, nemcsak huszár, nemcsak dragonos, vasas vagy pattantyús csapatokból áll: úgy haszon abban is vagyon, ha a polgári test különböző részekből szerkesztetett, csak egy pontra irányoztassék, mely nem egyéb, és amelynek nem szabad egyébnek lenni, mint a mindenek boldogsága, s csak a nemzeti becsület tüze által élesztessék. Egy ábrándozó, világot és természetet nem ismerő pszeudo-filozófushoz illik azon sóvárgani, hogy bárcsak mindnyájan egyenlőkké tétethetnénk. Ne egyenlők legyünk, hanem csak mindnyájan lehessünk boldogok, s legyenek közöttünk nagyobbak is, kisebbek is, de úgy hogy az iparkodás és érdem előmehessen. - E gondolatok támadtak fel újra lelkemben, midőn e helyeken keresztülmenék, s Fehéregyházakat sehol nem találtam, sehol nem oly szép kertet, oly szép lakot, oly széplelkű lakót. Ez a csak szántó-vető népből álló föld, hol minden kultúra a városokba szorult, hasonlónak látszott nekem a homok-síkhoz, hol az utas fél napig mehet anélkül, hogy embert találjon. - Kulturát mind a földesúrnak, mind a köznépnek, s jó lesz minden. Enélkül semmi nem jó, semmi nem lehet jó.]

Az angol Townson Debrecenre, a francia fordítás szerint, lugubris epithétet ragaszta, s nem ok nélkül. De igen hihető, az angol a lugubris népet csak akkor látá, midőn templomból omla ki. Vígatlanabb teremtést nem igen képzelhetni, mint a debreceni ember ilyenkor. Fellegességök azonban csak addig tart, míg a férfiak a keskeny gallérú kék köpönyeget vagy gubát, az asszonyok a rókaprémes mentét, a lányok zsoltárjokat, s bokrétájokat leteszik. Átesvén a nagy dolgon, ifja, örege kész mulatni az idegent, ha német is, aki hozzájok betér, és ha vélök úgy kezdi a szólást, mint én a szelindeki szászokkal; s a bársony főkötős asszonyka, az a pártás, pántlikás lány még meg is ides-német-uramozzák azon felül.

11. LEVÉL

Nagycsűr mellett meglátánk a szép fekvésű Szebent. Éjszakról délre hosszú lapály terült el s annak alig érezhető emelkedésén álla előttünk a város; túl azon a Kárpát magas bércei meredezének kisded távolságban. Még messziről látni, hogy Szeben századok óta hízik. Igazítva vala az út s jobbra-balra gazdag gabonaholdak vonódtak el.

A külvároson balra az út mellett egy temérdek hosszaságú alházban árvák és katonagyermekek neveltetnek. Fundamentomköve 1770. március 25-én tétetett le. Túl ezen fut a szűkvizű Szeben, mely a városnak nevet ada.

- - - -

Másnap a csintalanság hírével tele volt a város. De a verselgetőt semmi kacaj nem tudja elnémítani.

A bohó tréfa mellett egy másnemű tettet is kell említenem azon tiszteletes test felől, melynek *Aranka* tagja volt. - *Benkő József*, a Transylvania írója, hirdetés nélkül eskete össze egy párt, s törvénybe idézteték. Védelme abból állott, hogy ő nem büntetést érdemel Erdélytől, hanem, hogy hol tartassék annak Prytaneumában. A kir. tábla nem láta logikai összefüggést a védelemben, s pénzbüntetést vete rá, de - oh a gyönyörű tett - a pénzt bírái fizették le helyette. Ki adta a tanácsot, nincs tudva: de *Aranka* bizonyosan javallá.]

Midőn másnap a *Bruckenthal* galériájába akaránk menni; báró *Naláczy István* úr megelőzé látogatásunkat s útban lévén hazafelé, velünk jöve...

- - - -

A galéria fődíszének itt a magyar Szent *Hieronym* tartatik; Pannoniában születvén, Csáktornya körül, prolepsissel úgy nevezhetjük magyarnak, ahogyan őt a festők kardinállá csinálják. Az anachoréta a maga barlangjában aszkétai elmélkedésekbe van merülve. Válla, teste, lábai ruha nélkül hagyattak; ágyékát skarlát lepel fedi. Megette kürtöt látni a felhőben, az érti a szózatot, megfordul s fülel a hívó szózatra. A történet a legérdeklőbb percben van felkapva, s arc, musculatura, leplezés el vannak telve erővel. A mű *Guidóénak* tartatik, s nem méltatlan e névre. De ime ezen egy ölnyi magasságú kép mellett, mely amint értém, ezerekbe került, egy kisebb függ, kezek nélkül s ez engem annyira megragada, hogyha a kettő közűl volna szabad választanom, nem azt nézvén, hogy egyikeért s másikáért mit adna nekem vevője, hanem hogy ebben, vagy amabban mint lelendem örömimet. *Sebestyént* venném, nem *Hieronymot.* Én itt *Sebestyénnek* nyújtom az almát.

A képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el s ez kilencvenkét darabból áll; nagy részben az alföldi iskola művei és másolatok, de aki gyűjteni kezd, azt veszi, amit kaphat, a *Bruckenthalnak* idejében az olasz iskola munkáit Bécsben találni még nehezebb volt, mint most, s van becse a másolatoknak is, ha jó kézből jőnek, mint a jó fordításoknak. Rend kellene, más s gazdagabb rámák. Idővel az is még lesz. Vezetőim egy *Albano és* egy *Madonna* elébe állítának; ez nekem portrénak tetszik inkább. [Hol ezen a *Máriai* fennség? Hol ezen az a bájoló, amelyet a *Mária-főkön* szabad és kell keresnünk? A szem tüzes s csaknem csintalan; az orr éppen nem szép; s ez elég ok, hogy a főt ideálisnak ne tekintsem? Portré, amint mondják, a *Mengs Máriája* is, az isteni gyermekkel a bécsi Belvedèrben; de azt lehet nem portrénak tekinteni, s felejtjük, hogy ennek a *Máriának* a festő hitvese ült, s a gyermek az ő gyermeke: ezt itt nem lehet.] Egyébiránt a galéria *Correggio*, *Tizian*, *Rubens*, *Van-Dyck*, *Rembrandt*, *Van-Huysum* s más mesterek neveikkel dicsekedhetik, s oly másolatokkal, melyeket *Meytens* ajánla a megvételre. A látogatók leginkább a *Hondekoeter* tyúkjai s a *Van-Huysum* virágai előtt szoktak állongani, s inkább csudálják a természetes prózát, mint a *Rubens* hatalommal eltölt teremtéseit, és a *Correggio* bájos poézisét. De az máshol is így volt és nem kevés ideig.

Legnagyobb örömeimet *Sebestyén* és *Hieronym* után régi ismeretségem tárgyainál leltem fel, s boldog pillantatokat éltem *Jupiter* és *Ió* mellett, mint serdülő éveimben már a bécsi galériában, hol a *Correggio* originálja még akkor a *Heinz* másolatja mellett állott. A darab, amint tudva van, a mesterség legszebb művei közé tartozik, s oly bájos, hogy azt a nem szerencsés kezek sem foszthatják meg minden érdemétől. Gondolat, rajzolás, festéklés, mely csudát tevének itt! S mint ragadtatik meg szem és szív! A gyönyörű testű callipygos leány háttal ül a néző felé, s egyedül hivé magát. Azonba *Jupiter* vastag ködbe rejtezve közelít hozzá, s a leány akkor, s csak akkor sejti meg az Istent, midőn a csók már ajkára nyomul. A leány feje skurzóban; s még skurzóban is mily szép!

E bájos művet a szigorú morál egy igen keskeny szoba sötét szögébe dugatá fel, mint a *Tizian* fekvőjét ugyanennek ajtaja felibe, hogy a néző helyet sem foghat látásokra. A gond szolgál-e a morálnak, nem tudom, a mesterségnek árt, s a mesterség templomában ez az első, nem amaz. A kasztrált klasszikusok jutának eszembe, és aki magát nadrágfestetőnek csúfoltatá, minthogy a képek meztelenségeire leplet vonatott.

Egy másnemű tartalék az idősb *Rákóczi Ferenc* képét is, *Kupeczkinknek* munkáját, rossz helyre tételé, nem átellenben az ablakkal, hanem a sötétebb falra. A kép már azzal is, hogy magyar művész munkája, érdemlé vala a jobb helyt, de azt belérdemére nézve is kívánhatá. A hősnek nem született fejedelem páncélba öltözött, vállán nyusztkacagány van elvetve, nem a sok által keveset mondó hercegi bíbor, jobbja megmarkolá a török nyelű kardot s azt hüvelyéből félig már kirántotta. Haja a két homlokszög közt beretválva van; lehúzott szemöldöke elfedi vad tekintését, ajkai keble dühét elharapják. A bölcs festő így mondá a török nyéllel,

amit a történetek beszélenek. [A festő gondolatja magas, s a legnagyobb dicséretet érdemli a dolgozás is. És ha az Erdély nagyjai itt forognának, megtanulhatnák, mint kelljen festetniök magokat vagy őseiket. Életökből ki kellene keresniök a legemlékezetesebb történetet s bíznák azt *Fügerre*, *Kreutzingerre*, *Kraftra*, hogy a képet ezek fessék, nem ahogy ők kívánják, hanem ahogy ezeknek tetszik.] A kép megjelent rézmetszésben is *Westermayer* által s vonásos munkában, mert ide e neme illett a metszésnek. [A réz ismeretlen marada nálunk, s bár intésem után az ne maradna tovább! Három forintot egy nyomtatványért a legszegényebb magyar is örömmel hagyhatna *Artariánál* a Kohlmarkt nevű utcán. És ha még hármat volna kedve otthagyni egy oly magyar képéért, kit *Füger* feste, megvehetné a *Born Ignácét* is, melyet *Kininger* hánytott (geschabt). *Born* azon úgy adatik elő, mint egy lámpája mellett elmélő bölcs, íróasztaláról legördül a volumen - talán arra célozván, hogy tudós deáksággal írt, homlokát átfogta jobbjával; válláról palást foly le, az aljban (Grund) az Isis multimammia (mindent ápoló természet) szobra mellett egy bölcs cirkalommal dolgozik.

Midőn a kicsavarodásomból vissza akarok térni az elhagyott nyomba, egy másik kicsavarodásba érzem elkapattatni magamat. - Egyikében a galéria hátulsó szobáinak egy történet engem vezetőimmel s társaimmal nagy ismerőnek nézete, holott az csak azt mutatá inkább, hogy ők nem azok. Külön katalógust kapa minden szoba, s a képek száma papiros-szeleteken áll a kép és a ráma közt. D. egy vásznan tollas állatokat láta meg s csudálá a festő ügyességét s elfáradhatatlan gondjait a tollakon. Tudni akará a művész nevét. *Roth* úr megbotlott a katalógusban, s itt oly nevet olvasa fel, mely ide éppen nem illett. Elfelejtve magamat, megszólalék, hogy az nem lehet az, az olasz iskola nagyja nem adta magát kakas és tyúk festésére; én a darabot *Hondekoeterének* nézem. R. úr megsejté tévedését s a másik katalógus itt valóban *Hondekoetert* nevezé. Barátim álmélkodását nevelte az, hogy midőn egy más érthetetlen darabot néztek, s D. ismét tudni akarta a művész nevét, én azt *Brueghelnek* mondottam. - Mint az nem mondathatik még humanistának, aki hallván, hogy egy óda *Virgilnek* s egy elégia *Horácnak* tulajdoníttatik: úgy az van még távol attól, hogy az értő nevét érdemelje, aki a pokolfestő *Brueghel* nevét és a híres tyúkfestőjét hallotta s egy-két darabjaikat látta, hogy ecsetjökre ráismerhet.]

Egy szobát új portrék s erdélyi festők munkái töltenek el. Ezektől irtózva szöknék vissza a szem, ha a néző nem ama szobákból jönne is. De valamint a könyvgyűjtők előtt nincs rossz munka, legalább szükségtelen, úgy ezeknek is itt nagy becsök van; idővel bizonyítani fogják, a mesterség nálunk miként hága egyik lépcsőről a másikra.

A könyvgyűjtemény tizenhatezer darabból áll. Az ásványok nyolc almáriomokban tartatnak s ezek kivált erdélyi aranytermésekben igen gazdagok. A pénzek száma tizennyolcezer.

- - - -

[A két szebeni szász leány egy történetre emlékeztet, melyet nadrága miatt és hogy egy előttem még nevéről is ismeretlen bohócskát megcsapolhassak, el kell mondanom. - Egy Szebenben szolgáló mágnás egy gyönyörű szász leánnyal táncola a szász ispán ünnepén. Egy idegen mágnás kérdést teve ennél, mely comtesse lehet az, akit leteve kezéről, mert ő nem ismeri s maga is szeretne táncolni vele. A felelet az volt, hogy az egy szebeni polgár kis-asszonya s oly jól nevelt, amily szép. Gondolod-e, mit teve a gubó? Nem vitte táncra. - A nagy *Friedrich* egy legénykét, aki vallást csufola s botránkoztató tettet teve, arra kárhoztatta, hogy míg azt, aminek szentnek kell lenni, csúfolni merné, tanulja meg a kátét a hely plébánosánál. Ha nekem volna szabad megbüntetni ezt a magyar legénykét, aki a szép s jól nevelt szász leánnyal, a szász ünnepen, nem táncolt, mert az nem magyar comtesse, én zárva tartanám a méltóságos úrfit, valamig *Rollint* végig nem olvasná, hogy felelni tudjon e kérdésemre: Mit perorála Canulejus, s mely következései voltak annak Rómára, hogy az egyik testvérleány ajtaját megkopogtatták, a másikét nem? Egész Európa útálattal nézi, hogy a hibernus csak akkor tarttatik anglusnak, mikor terhet kell viselnie, s javulva nézi, hogy az alsatiai lakos franciának tartatik s magát franciának tartja.].....

12. LEVÉL

- - - -

[Az én lelkemben egy ének támada, amint elmenék. Nem illik a tettre, de ide teszem mégis, mert itt támada, s aki leveleimet itt olvassa, osztozni fog érzésimben. Azon időbe tevém által magamat, midőn Erdély a török járma alól kiszabadult.

Szabadon lihegsz, szeretett haza,
Szabadon lihegsz megint, karunk
  Béklóidat összetöré!
Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;
Lobogó tüzeit seregökre
  Az isteni boszú lövellé.

Nem ejte el minket erő;
Bizakodás teve rabjaivá
  Minket a pogánynak.
Esküdt, s mi jók hivénk szavát;
S ő a hivőket, bizakodókat,
  Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink aranyát, ugarinknak
Gazdag termésit irígylé,
  És amit táplál a mező.
Paripáink neki nyihogtak,
Gyapját neki nyirta meg a nyáj,
  S amit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a magyart,
S vicsorga dühében, hogy a két
  Testvérhad egymást érte ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hizlalta pribékjeivé hogy ők
  Verdessék, ami még nem ing.

S mi nyögénk a vad dölyf kéjeit,
S viselénk, de mérges fájdalomban,
  Az alázó súlyos igát.
Hunyadink nagy lelke nem hagyott el;
Hunyadink nagy lelkét nem hagyánk el,
  S lepattogának láncaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregökre
  Az isteni boszú lövellé.
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!
Szabadon, szeretett, szabadon megint!
  S mi törénk le, mi! láncaidat.]

Útunk Szeben óta végig Hunyad vármegyén völgyen mene, melynél sem szebb tájt nem láték Erdélyben, sem áldottabbat. A portékák Pestről Dévára, Szászvárosra, Szebenbe, Brassóba és Fehérvárra ezen jőnek be, mint Váradról Kolozsvárra, s az útra gond van, mind a szászok közt, mind a vármegyékben. A Maros (Marusius) Fehérvár mellől csap belé, s a bábolnai,

rápolti, celnai, Hegyaljának nevezett s híres borokat termő hegyek alatt fut el. Ezen viszik ki Magyarország felé a sót, tutajokon. Itt van a hajdani fejedelmek mulatója, Szászsebes (Sabaesum, Mühlenbach), de most megfosztva minden maradványaitól hajdani dicsőségének, itt Szászváros, ez és az szab. kir. városocskák, faluk a kisded Medgyeshez képest; itt tovább Déva a maga egykor híres várával. A néhol egy, néhol két órányi szélességű völgyet erdős hegyek s vad rengetegek veszik körül; s a Retyezát teteje (az oláh szó elcsapott tetőt jelent), délre Vajda-Hunyad felé kék oldalain mutogatá a téli havat.

Tordoson, Bábolna és Szászváros között, Patakon fizikát tanított professzor, most itt predikátoroskodó *Sipos Pál* barátunkhoz térénk be. A hely a szász földhöz tartozik, de lakosai oláhnyelvűek, s a szász helyeken gyakorlott szokás szerint a predikátornak dézsmáznak, ki itt a reformátusok felekezetének tagja, de a luth. capitulum alatt áll. E felekezetnek az egész Erdélyben nincs gazdagabb predikátorsága, sem kevesebb terhű, mert az eklézsiát hét háznép teszi, kik magyarnyelvű templomi szolgálatjaik által tartóztatnak a nyelv felejtésétől. *Sipos* ezek közt él, ezek közt szolgál. De, minthogy ezeknek nincs szükségök sokra, s amire szükségük van, a szászvárosi togatusoktól is megkapják, ezekkel tartat predikációkat, s inkább ezeket oktatja, mint a lakosokat.

- - - -

14. LEVÉL

- -

Gróf Gyulayné nem Dédácsról, hanem Marosnémethiből akara kiereszteni a Bánátba; elkísére tehát oda, minden gyermekeivel. A hely praedicatuma a *Gyulay*-háznak s azt ennek csak fiai bírják; a horvátországi bán, gróf *Gyulay Ignác* s *Albert* testvére, és a mi *Lajosunk*...

- -

Rakva van portrékkal ez a ház is, mint Erdélynek majdnem minden házai, s *Wagner*, a pasztellfestő, itt nem keveset dolgoza, s híven, de sietve s nem nemesített ízlésben; [ahogy a magát és mesterségét becsülő művésznek mindig kellene, hanem, amint szeme látott s a viselt kosztűmben, mégpedig az ünnepiben.]

- -

Erdélyt Magyarországtól sivatag, erdős hegyek választják el, hová még a csinált és igen jó karban tartott úton is fáradsággal lehet feljutni. De, aki Kosovánál széjjeltekint, déli nyugot felé, mértföldekre elnyúlt síkot lát elterülni szemei előtt, s így emlékeztetés nélkül érti, hogy ahová lép, Erdély többé nem lehet.

Karacsnak Lipszky után, négy táblában dolgozott abrosza s vármegyéinknek atlasza, valahol megszállok, kiterül előttem, s ezektől kérdem, merre kelljen vennem útamat Szpata felé. De már közel lévén oda, inkább hiszek a szóval adott tudósításoknak, mert a geometriának az a tanítása, hogy a legegyenesebb út a legrövidebb, hamis lecke a kocsisok filozófiájában. Beérvén tehát Facset mezővárosba, az itt lakos Krassó vármegyei főszolgabíró kvártélyházához vezettetvén magam, mind hogy az útak iránt tehessek kérdést, mind hogy már itt vehessek hírt az enyéimék felől. A tiszt Bulcs felé igazíta. Elébe terjesztém, hogy abroszaim szerint úgy nagyot fognék kerülni, hogy úgy egy nagy hegyet kétszer kell megkerülnöm, s ha egyenesen megyek, kisebbeknek látszó hegyeket fogok érni. A szolgabíró kipillanta ablakán, s meglátta nagy párnazsákú szekeremet s most még inkább buzdíta, hogy Bulcsnak menjek, mert addig kivagdalt útak visznek, erre szekerem teteje sokszor megakadna. Vakon alája vetem magamat akaratjának.

Bulcson ma kótyavetyélék a csapszékeket, s a kisded hely tömve vala idegenekkel. A fogadócska egyetlen vendégszobája el vala foglalva, de lovaimnak volt állások az istállóban. Így szekeremet embereimre bízván, lányommal kisétálék a mezőre, végig az ünneplő helyen.

Visszajövén sétálásomból, egy utazó, ki azalatt érkezék, s úgy nem kapa szállást, mint én, szónak erede velem, s kére, engedném társaságomban tölteni estvéjét. A nap még fenn vala, s hévvel sütött. Általellent a fogadóval megpillantánk egy lócát a sövény mellett, egy nagy eper árnyékában, s jónak látánk ott fogni ülést.

Alig valánk így egy negyedig, midőn egy úrforma valami frakkban, pantalonban, hosszúszárú pipájából füstölvén végig az utcát, felénk jött s elmerültnek látszott. Véletlenül pillanta meg bennünket, s meghökkene. De csakhamar magához térve elakadásából, nekünk vevé útját, megbiggyenté a kerek módi kalapot, s irígylésre méltó természetességgel mellénk üle, anélkül, hogy szükségesnek ítélte volna e szabadságra engedelmünket kikérni.

Ki legyen, nem mondá, mi pedig nem igen vágytunk tudni. De ő minket feleletre vona, mégpedig olyformán, mintha a polizei Bulcson az ő dolga volna. Én az elsőséget társamnak engedém, az pedig érzetlenné tette az impertinenciát, s a dohány-, bor- és pálinka-illattól derekasan párázó uraságnak elmondá, kinek hívják. - „Ördögöt, s az úr igazán a meghalt Gy...?” kérdé a német ember. Lányom ijedten simult hozzám, s a pipázóra mereszté szemeit. Uram,

felele az idegen, én nemcsak meg nem haltam, de fogadom az úrnak becsületemre s hitemre, meghalni nem is felette nagyon óhajtok. A pipázó uraság nem értette szavát. Hogyan? Hiszen azt mondá, hogy az urat Gy...-nek hívják? - Igenis, uram, én Gy... vagyok, uraságod szolgálatjára; de az élő Gy..., nem, aki azok szerint, amiket hallani szerencsém vagyon, földi pályáját megfutotta. Mindez az ember fejébe nem tuda férni, s inkább tetszék azt hinnie, hogy akivel szól, a meghalt Gy..., mint hogy a nevét egynél többen viselhetik.

Megértvén, társam honnan jő és hová megyen s mely dologban, mivel és miért, engem von kérdőre. Megnevezém neki magamat jókedvvel. Nem elég; azt is akará tudni, mi vagyok. Feleletem az vala, hogy semmi nem vagyok. Semmi! Hogyan lehetne valaki semmi? Titkot kerese fogadásomban. Én makacsan megmaradék szavam mellett, s minden igyekezeteit semmivé tevém. Fejemen a *Zrínyi* veres sipkáját látta, lábamon fűzött csizmácskát lábikrám felső részéig, s gyanú környékezé meg az ő lelkét, hogy míg lehete, királyomat karommal és kardommal szolgálám, mint ő. Bizonyossá tőn, hogy gyanújánál semmi sem lehet képtelenebb, széles e világon. De ez a kucsma, s generálisi színből? De ez a külföld fűzött csizmácskája? - Uram, mondám dévaj kedvvel, uraságod bizonyosan olvasta Musariont; feje billentése azt mondá, hogy igen, - s egy értelemben lesz Musarionnal és Wielanddal: Mich dünkt, ein weiser Mann trägt sich, wie andere Leute. Látja uraságod, én *Musarionnal* és uraságoddal egy hiten és egy valláson vagyok, s ok nélkül nem örömest térek félre a járt útról, tudniillik, ahol az eltérést hatalmasabb okok nem javasolják. De a reumám a kucsmát javasolja még a nyári, de nem szeletlen napokban is, s jobb portékát nem képzelhet az úr, mint a lábbelinek ez a neme. Igaz, hogy fel- és lefűzni időbe kerül; ellenben a cseléd nem rángatja lábamat, mikor sárba jártam, vagy az eső elvert. - Haszontalan volt igyekezetem a res vistiariai magyarázatoknál fogva kisiklani kezeiből; tudni akará, ki vagyok tehát, és mi vagyok. Csak mondjam ki, úgy-e kamaratiszt vagyok, vármegye tisztje?

Dermedeze mérgében... Az eleven ördögre, kiáltá, ha semmi sem vagy is, csak kell lenned valamidnek, s úgy még inkább kell, mert semmiből a semmi sem áll. Talán ugyan nemes ember vagy, oder goar a Grondherr? - Tudnod kell, édes barátom, hogy ezen a földön a nemes ember s kivált, aki nem maga leve azzá, sok; a Grundherr pedig mindennél több, és ez ugyan nem méltán.

Megszálla a gonosz lélek, venném nehézkén, hogy rajtam egyikét és másikát egyszerű rámnézéssel ki nem láta, s hogy kínjainak véget vessek, kimondám neki, hogy szolgálatjára, mind az egyik vagyok mind a másik, amilyen vagyok. - „Ugye!" kiáltá megszeppenve s hirtelen kapván a félrevágott módi kalapocskához. Bitte um Vergebung, tóminé spectabilis! Fertelmesen megbotlottam, tóminé spectabilis, még egyszer bocsánatot, tóminé spectabilis.

Most tudni akará, miként jövék, merre jövék, mikor indulok és merre veszem útamat, hol lesz nyugtom s megkinála csekély szállásával. Szekerem neki nagynak is, terheltnek is látszott; bizonyossá teve, hogy görbe s járatlan útakon fogok menni, s forspontot akara parancsolni erőnek erejével. Jóvoltát köszönettel fogadtam, de nem vala élni kedvem vele; inkább akarom kifárasztani lovaimat, minthogy az idegen kocsisok felforgassanak. Hogy kalauzt parancsoljon, arra kértem és nagy örömmel parancsola.

Szívességét irántam azzal tetézé, hogy reumám ellen igen hathatós szert tanácslott, mert az üdvességes mesterség embereinek egyike volt, s most ment, amint mondá, hogy a fogadóban egy meszelykét hörpenthessen.

A questionneur után, ki mindkettőnknél felejthetetlenné tevé magát, elmene társam is. Azon gondolkozám, hogy az oláh lakost, kinek epre alatt ülénk, mely pantomimi jelek által kérleljem meg, hogy venne fel fedele alá, midőn egy sánta, felgyürközött, sövegetlen, rongyos,

mezitlábú csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelíte a csapszék felé s meghallván, hogy magyarul szólunk, a dohány, bor- és pálinkaszagtól illatozó ember helyén kínálás nélkül letelepedett s jószívűen tudni akará, hol lakom. Tokajt említém neki, aszerint kevélykedvén a névvel, mint a francia szokott, midőn a föld asszonyát, a Dea Lutetiát idegenek közt említi. Volt benne, s jó kenyérrel élt, jó borral, jó hússal és kecsegével. Jóvoltamért, hogy elmondám, amit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék és futott, s szállást kére a sokáctól - így nevezik azt, s nem csúfolólag, aki nem hitére, hanem csak nyelvére oláh -, s a sokác kész vala befogadni, s a sánta felgyűrkőzött, rongyos, süvegetlen, mezítlábas, égő képű, égő torkú csizmadiácska ment, s szekeremet vonta is, tolta is, leoldotta, behordotta párnazsákomat, parancsimtól függe egészen, akkor estve s másnap reggel.

A sokác boldogabb éltet él, mint mi jobb világ lakói képzelhetjük. Háza ki vala deszkázva, ablakkarikái ólomba voltak foglalva, felszeldelve hatszögekre; fala róvott fából s kigyalulva, mint a gályák oldalai. Ajtajáról sinegen egy papiros galamb fityege asztala felett, hogy amint az megnyilt vagy bezáródott, a galamb feljebb szálljon, vagy alább. Gazdag szegénységet mutata a háznál minden. Edényei közt még kávéfindzsa is állott és tintatartó, de mind ez, mind az csak az idegenek számára. A fogason feleségének zöld selyembundája, fehér nyúllal prémezve s bárannyal bélelve s szorosan amellett anyjának vagy napának elnyűtt rókaprémes mentéje, melyben mint menyasszony álla félszázad előtt az esketŏ pap elébe...

S ez idén ez a tehetős gazda is rettegi az éhenhalást. A két utolsó nehéz esztendőben eladogatá marháját s nincs egyebe két ökrénél s ugyanannyi tehene.

Szpatáig csinálatlan, járatlan úton, nehéz kapaszkodókon jövék. Ezt és a szomszéd Lapusnyikot a sógorom atyja, consiliarius D'Ellevaux, a budai kamara mellett, vette meg, és akinek atyja mint katona szolgált, egy báró *Hunyadi* leányt elveve s franciából magyarrá lett. Vad táj, vadak a lakosok; útja most is rettenetes. Milyen lehet sáros ősszel és tavasszal!

- - - -

Feredőket láték meg a Temesben. Visszatérék D'Ellevaux úrhoz, s leányomat is kilopám, hogy mi is megferedhessünk. Míg mi ketten a vízben valánk, cselédink a víz kövecses szélén őrzék ruháinkat, mert ott sokan járkálának. A hold bájfényében, mely oly világos vala, mint a nap ősszel, elnyulánk a folyamban, közel a hídhoz, mely felett a hold tündöklött, s hol a víz szikrázását, hol a nyár estveli meleg gőzét, s az abból kikelő tornyokat és magas épületeket, hol a mágusi világítás sötét és tiszta masszáit eltelni nem tudó örömmel nézelém. [Oly gyönyör, melyet egész nagyságában egyedül az érezhet, aki fantáziája játékit a mesterség műveinek csudálgatása által emelé feljebb, mint az, ami másoknak jutott. Aki talán nem érti, amit itt mondok, forgassa végig a báró *Mednyánszky Aloyz* munkáját: Festői utazások a Vág mentében, s lássa annak színes tábláin azt a bájoló gőzt, azt a sokszínű léget, s a víznek adott különböző színt, melyet udvari festő *Fischer* e tábláin öntött el.]... Egy görög kereskedő tőlünk mintegy ötven lépésnyire, karszéket tétete le a folyamban, s originális némaságban tömjénzé magát hosszúszárú pipájából. Ganymédje olykor kulacsot is nyújtott a füstölgő Jupiternek.

Másnap, hétfőn, hetivásár tartaték, s oly nagy, mint némely helyeinken az országosok lenni szoktak. A piacot hajdan árkádos házak vevék körül, mint a lőcseit, hogy a gyaloglók szárazon járhassanak, s még most is állanak itt házak ily boltozatokkal. Temérdek volt az adók-vevők sokasága, s mindnyájan oláhok... Egy tizenhárom esztendős sugár növésű teremtésként kontyot láttam fején. Mellén selyem lajblicska, testén véknyabb fonalú opregysz volt, s ennek rojtjai ezüst keskeny paszomántba aggatva függtenek. Lábain kordován csizma. Ez levén az első és utolsó oláh dámácska, kit egész útam alatt láttam, egy sáfrányost kértem meg, lenne tolmácsom; általa kérdém mennyi idős és mióta hordja a kontyot. Édes semmiket is mondaték neki...

- - - -

Ebéd után a kávé a ház mellett nyugotra álló gyertyánspallérba hozatott le. Véletlenül zúdula meg itt a csompolya, s a legszebb arató leányok és legények ropni kezdék előttünk táncaikat...

- - - -

Gyermekei nem maradtak. Meglátám, mint lövellé nem mérges, de mégis keserű nyilait, melyek neki annyi ellenséget, s annyi barátot csináltak. *Barcsay* ebben véthete, de ő bizonyosan nemeslelkű ember volt. Bántásiban legalább ész szikrázott és érzés. Versei ezt kiáltják, s ismert és nem ismert tettei még inkább. Sokak azért jók, mert nem tudnak lenni így rosszak.

[A sok szokatlanságai közt az vala egyik cselekedete, hogy előtalálván egy csoport francia hadifoglyokat, s látván, hogy egyike ezeknek ing nélkül megyen, leveté a magáét, s ennek adá; maga ing nélkül vette magára posztóruháját. Más visszafordult volna útjából, s hazulról küldött volna a meztelennek egy-két inget. De a szép lélek olykor szeret siket lenni a hideg ész tanácsára s tetszik magának különösségeiben, mint az áldozatokban.]

17. LEVÉL

Azon gyönyörű völgyen, mely Szebentől Hunyad vármegyén végig Magyarország felé vezet, egy más kisded völgy nyílik, közel Dédácshoz, délfelé, s az viszen azon helyre, mely nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a leglelkesebb magyarnak ősi örökje, s hihetőleg szülőhelye is vala, Vajdahunyadra. Szántva vannak e völgy körül jobbra és balra a lapos tetők; maga a szűk völgy füvet terem és sok málét. Sebes patak fut el rajta, s a patak szélén két falu áll: Barcsa és Kispestes. Hunyad megett alantabb és szálasb hegyek emelkednek mindenfelé, s a Retyezát messzire láttatja hóval fehérlő oldalait.

- - - -

Midőn a vajda építeni elkezdett, itt már sok épületek állhattak, s a hely a puskapor feltalálása előtt alkalmatos vala erősséggé fordíttatni. Meg foga elégedni, hogy a maga sorát bevégezhette, és a kápolnát, mely akkor oly szükséges volt, mint egy bástya. A többit a gubernátor falától a kápolnáig, és innét ismét a gubernátor szögéig, aszerint rakák, ahogy az idők engedék és tanácslák; mégpedig foltozgatva, s nem a szépet tekintve, hanem kímélve a költséget. Ezt mutatja az a sok szög és zug, az a csudás fedél.

A vajda gubernátor alkotmánya egyenes sorban emelkedik a vár árkából. Szűk, alkalmatlan, gyakor ízben megtört grádicsok visznek fel a felsőbb szobákba, melyek tágasak. Ezekből márványajtók nyílnak élesszögű küszöbökkel és gót cifrázatokkal a négy erkélyhez, melyet ugyanannyi támaszfal tart, és amelyek kilenc ajtócskák által vannak egymáshoz ragasztva, s kedves sétálót csinálnak. Márványtáblákkal vala kirakva a sétáló is, s ezeknek itt, még helyben vannak némely darabjaik. Szédüle főnk, midőn az erkély ablakaiból a vár árkába lepillantánk, s erkélyeink rettenetes pilasztereit s a hidat tartó oszlopokat elnézénk. Úgy mondják, ezen oszlopok magassága nyolcvanhét láb és hogy ugyanannyi a falé is, ahol az legmagasabb; s így a vár legtetősb foka huszonkilenc öllel volna feljebb, mint a *Zalasd* vize, mely a *Bethlen* felén kettével s a híd alatt malmot forgat.

A gubernátor sorából a szomszéd sor szobáiba meredek grádics viszen által. Az erkélyek szobái alatt a palota áll, s annak boltozatját négy lábnyi diameterű, három ölnyi magasságú, nyolcszögű, veres márvány oszlopok tartják, a palotát hosszában osztván két egyenlő részre. Ahol a gót szelésű boltozatok bezárják egymást, egy-egy rózsát látni, a haza, s a *Hunyadi*- s *Szilágyi*-házak címerével. Az ajtóhoz legközelebb álló oszlopon ezt olvasni, hosszas és szegletes betűkkel: *Hoc opus fecit fieri magnificus Dominus Joannes de Hunyad, regni Hungariae gubernator, anno d-ni 1452.*, és így négy esztendővel halála előtt. Hol a hős egykor a nép elsőit látá maga körül, most eladó vas van letéve; a palota pitvarában pedig só árultatik.

- - - -

Barátim bennem nagy ideát támasztának egy helvéciaihoz hasonlító vízomlás felől, melyet itt látni fogok s a szó nekem hihetetlennek látszék, midőn Gyógyot még nem látám, hihetetlenebbnek, midőn meglátám; mert hogy lehetne e magas, de nem vad dombon oly zuhanó? most önkényt vallom, hogy várakozásomat kevés esetekben látám inkább felülhaladva, mint e hihetetlenkedésemben, s a természetnek e csudáját legbuzgóbban most én hirdetem.

A fürdő a dombnak éppen a tetőjén van, s ott bugyog elő a föld kebeléből a víz számtalan forrásokban, s patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a fürdő épületei körül, azon ága mellett mene el, mely egy-két rossz malmot hajt, és minthogy árkában sok apróbb és nagyobb kődarabok állanak, nagy zajgással s tajtékokat hányva futja meg futását. Mely kedves volna itt tölteni egy Claude Lorraini éjt a hold szelíd fényében, vagy midőn a fellegek pusztítást készítve torlódnának, egy Salvator Rosait, egy Ossziánit!

Másik ága ettől mintegy kétszáz lépésnyire ömöl alá. A két víz között málés és gyümölcsös kertek állanak. Látám meredekké válni a domboldalt, de hihetetlenkedésem el nem hagya. S íme a cascade előtt állánk. A falmeredekségű hegyoldal, nem várt, nem képzelhetett magasabban, be van nőve felőlről bokrokkal; alól a mélységben vad surjány borította el a víz futását.

Első szabad esése, a tető mogyorói közűl, egy pár ölnyi. De itt nagy csúcs kél elébe, s felkapja a patak esését s úgy szalad ezer apró mozdulásokban, millió meg millió csillám közt alá a mélységbe, mint egy eleven ezüstlepel. Az Armida kertjeinek nem lehete szebb forrása, s aki odajárult volna, azt hihetné, hogy a vízben a szép tündér élte folya el. Magát a legfelsőbb szökést egy kifúrt hordónál is könnyű képzelni, az eleven leplet, e számtalan csillámlásokkal s apró csendes mozdulásaiban látni kell. Nekünk, kik a Svájc cascadjait csak az *Aberli* és *Gessner* rezeiből ismerjük, képzeletünk e szép rezgések felől nem lehet.

És aztán az a szédítő tető, honnan a víz a domb homlokán, a bokrok homálya alól, csendesen szökik alá, s az a szédítő mélység, hová lábaink alatt rohan, ki képzelheti ezt kisebb, vagy nagyobb réznyomtatványon ily nagynak?

A víz mészrészeket rak le, s ezek sokára ott is követ termesztenek, ahol az nem volt. Számtalan hártyásodásokat lelék a víz körül, s egyedül töredékenységek volt oka, hogy innen örömeim emlékére egy darabot el nem hozék. De ha az idő ottan is csinál követ, ahol előbb nem vala: viszont azt is teszi, hogy ne legyen, ahol volt. Amely torok lábaink előtt nyílt, hogy *Lotti* és a lányom kénytelenek valának a gyümölccsel gazdagon megrakott szilvafák ágaikba fogózni, ott ily szirt fekszik, befutva szederinakkal s egyéb gazzal. Azt a kő terhe s a szakadó víz repeszték le toronyi magasságáról.

S e skálán mérve, mely rövid az emberi élet s mióta áll ez a minden, hogy most így állhat már?

Feltevém magamban, hogy virradatkor ismét itt leszek, s a szép látványt a kelő nap tüzében fogom nézelleni, mert délután a víz árnyékban álla. De aki *Kissel* csak egy éjet tölthet, annak nappallá válik éjjele, és minthogy a természet a maga adóját el nem engedi, éjjellé viszont reggele s elszunnyadásom a reménylett örömtől megfoszta.

Közelítve az elválás órája s akarám, estem volna által rajta már. Szekereinket előre küldénk a kisded falu végéig, mely a fürdő alatt a sivatag tetőn megtelepedék. A grófné s minden gyermekei s főnótárius úr a szekerig kísérének. Elfogódott, összeszorult szívvel csókolám meg a legjobb asszony, a legjobb gyermek kezét, és a valóban nagy embert és még egyszer az én Lottim kezét, s most még egyszer a grófnéét s lelkemnek örök kedvesei elmaradának.

- - - -

21. LEVÉL

- -

...*Bornemisza* megivá findzsáját, s ment s fogának nekünk is. *Lázárnak* megköszöném valóban megbecsülhetetlen jóságát; de az én két barátomnak megköszönni, amit érettem Kolozsvárra beléptem óta minden nyomon tevének, arra nem lelék szót. Midőn *Gyulay* csókola meg víg csókjával, ő, ki csupa szív, hány ízben nem mondám azt felőle magának és másoknak; még inkább érzem, hogy való, amit felőle mondottam, midőn a hév *Döbrentei* szoríta karjaiba, érzettem, hogy barátságunk a sírig tart.

Végre elhagyva látám, egyedül látám magamat. Harminchárom napot tölték velek, s annyira egymáshoz szokánk, hogy az elszakadás nem lehete mindnyájunknak nem kínos. Kitekinték szekeremből a Kenyérmezőre, feltekinték a csórai tetők felé, hol *Barcsay*, a poéta, almafája alatt fekszik, mint *Bessenyei György* is a *Barcsay* barátja, Biharban; s azonnal ismét magamba vonulék, mert most szívemben nem lele több helyt egy érzésnél. Általmenvén a Kenyérvizén, lányom mutatá, hol áztatá ő *Marissal* lábait, hol ismét *Döbrentei* és *Lajos* s *Döbrentei* őt mint lökdösé köveccsel, még én a fogadóban levelemet írám hozzád: s alig ügyelék a gyermek szavaira. De most énekelni kezde: „Itt hagynám én ezt a falut, ha lehetne", de a nevetés a harmadik soron sírássá vált. A dalt a komornáktól tanulta el, *Lottijának* nevét még selypen, a más név helyett foná éneke második sorába.

- -

Fehérvár oly közel fekszik Marosrévhez, hogy az idegen ezt csak külvárosának gondolhatná. A város nem közel áll a várhoz... A császár lovagszobra a kapu felett áll, s nagy várakozásra szabadítja fel az idegent, ki azt megpillantja. De mint tűnik el a nagy várakozás, midőn a királyi vesztegetéssel épített kapun belép, s pusztulásnak indult rongyos épületeket, szegény házakat, páhókká fordított templomokat lát, s nem semmit, ami ama pompához illenék. A püspöki lak, a bibliotéka, *Hunyadi János* és sok fejedelmek hamvait őrző templom szegénységet s teljes elhagyatást mutatnak, s a piacon nem látni egyebet szállongó katonáknál, rongyos gyermekeknél.

A fogadóban hagyám lányomat, embereimet, s siettem a Szent Mihály templomába, hogy ami emlékei vannak, még délig láthassam. A templom nem faragott, hanem csak terméskövekből van rakva; magasfalú tornyát alacsony zsindelyezet fedi s falairól darabonként pattogzott le a vakolás; szegény, de nagy, de méltóságos. Ez a nagy szegénység fáj a szememnek, szívemnek kedves is volt, mert fájdalom érzésire készített el. Középső ajtaján léptem az üres templomba, s az arannyal egészen elborított sok oszlopú, nagy oszlopú új oltár, minden tábla nélkül, a legszebb stílben, magára ragadá szemeimet. Sokáig el nem tudék mozdulni álló helyemből. [Az nem egyéb, mint egy rend architektúrai oszlop egészen befuttatva arannyal, mintha színaranyból volna öntve s egy öntéssel. De ez inkább találná helyét református vagy zsidó kultuszú templomban, minekutána ez a kettő, a művészség s az emberiség nagy kárára, kitiltotta a képeket, mint ide.] Egyszerre három sarcophagust láttam meg a déli felen, jobbjára annak, ki a torony alatt jön ide, fejjel a falnak értetve, s minden polcozat nélkül. Koporsó és koporsó közt csak annyi üresség hagyatott, hogy a néző közéjek férhessen. Ezek a *Hunyadiak* kövei. A gubernátor vajda közben fekszik, jobbja mellett *László*, balja mellett a gubernátor testvére, az ifjabb *János*, a *Miles Militum.* Most üres mind a három kő. Vad kezek szórák el a nemzet szentjeinek hamvaikat...

A vajdahunyadi cenotaphiuma felsőjén hanyatt nyugszik a hős, kisded szakállal. Fején félarasznyi kalpag, lobogó tollal, jobbjában a kormánypálca, baljával szablyáját fogta meg, testén talpigérő dolmány, mint a lengyeleké és töröké s ennek jobb vége övéhez van felakasztva, hogy térde kitessék. Egyik oldalkövén lovasütközet van kimetszve, a másikon török foglyok, hátrakötött kezekkel, azon, mely lábai alatt e kettő között áll, paizs, a Gorgon fejével. Egyvalaki a fej alatt álló vánkosba ezt faragcsalá: *Johannes Hunyadi Corvin*. - De, ha az övé-e a kő? Az. A pallást a dolmányon, a kormánybot, a két basrelief az oldalkövön vajda-vezérre illenek. A munka egy kort mutat a katonák katonája kövéével, később fejedelemnek cifrábbat faragának vala, és cifrábban, s aki e három követ ide rakatá, együtt fogta találni. A Gorgon feje hiú cifra, nem egyéb.

A hóhérpallos által veszett *Hunyadién* ismét maga van kiterítve páncélosan s oroszlánt taposva...

- - - -

Kétségem támada, ha ez a *Zsoltár* nem egy-e a Kulcsár által birottal, melynek neve így van ott feljegyezve:

Frater Paulus de Papa, 1539.

de *Pápai Pál* barát a kiírt sorokat így adja: „Boldog ember ky keg'etleneknek tanachyaba nem yarth, ees ky byneseknek wtaba nem alloth, ees ky vezedelmnek zekybe nem wlth. De w akaratya wrnak terwenyebe gondolkodyk ev neki terwenyebe eyel es nappal. Es lezen mykeppen folyo vyznek mellette yltetett fa, ki w ydeyebe adya w gyemwlcheth. Ees w lewele el nem hwl, Ees mindeneketh tezen bewltethetnek (bővelkedőnek)."

Mely gyönyörű nyelv mind a kettőben és kivált halabori *Bertalannál*, a Bereg vármegyében nemzettnél! s mivé leve ez a gyermeki nyájasságu szép nyelv az által, hogy benne erőt veve az elmélkedő ész, s mindent igazított, törvényszerűbbé tett s inkább szóla az olvasó hideg értelméhez, mint érzéséhez. Az ily munkák kincsek s arany és gyémántbányái poetáinknak, kik ha szépen akarnak írni, kénytelenek a próza napfényéből a poézis szép holdvilágába visszatérni. Ezt a próza emberei nem értik, de nem is nekik van mondva.

[Bár egy valaki a kettőt betűről-betűre adná ki és ezekkel együtt a *Heltaiét*, *Káldiét*, *Károli Gáspárét*, és amit ügyes kézzel maga dolgoznék aztán a halabori *Bertalan* pap és pápai *Pál* barát szellemében. A dolgot meg nem változtatni többé nem lehet, s a mi puristáink a magok artikulusaiktól, a magok hogyjaiktól a nyelvet megfosztatni nem engedik; de poézisunk nyelve nyerne a szerencsés példa által, s jobb prózaikusaink addig követnék, míg az orthologia emberei elúnnák a panaszt. - Én itt próbáját adom:

„Szent Dávid zsidóság királya zsoltárai."

„Boldog, ki kegyetlenek tanácsában nem járt, és ki bűnösök székiben nem űle. De akaratja úrnak törvényiben éjjel, nappal; úrnak törvényiben gondolkodik. És leszen, miként fa, vizek mellett, ki idejében adja gyümölcsit. És le nem hull levele, s valamit teend, szerencsézve lészen." Kevésnek fogna tetszeni a fordítás, de a kevésnek nagyon s az olyan igen nem rossz.]

S most a Múzeum Napoleon két első köteteit nézém végig, mely az asztalon ki vala terítve. Azt már ismertem, mert tavaly (1815.) a képző mesterségek akadémiájának bibliotékájában Bécsben végigforgatám XVI köteteit, de az ilyet mindennap látni sem esik nagy öröm nélkül. Franciák itt is valának fogva az utolsó háború alatt. Aki azoknak nemzeti büszkeségeket ismeri, de amellyel minden nemzetbeli katonának és nem katonának bírnia kellene, képzelheti a fogoly tisztek örömét, midőn a könyv, a typo- és chalcographiának egyik fődísze, itt szemökbe tűnt, és mely magyar nem örvend, hogy a franciák ezt és ami a kisebb szobában áll, itt találák. *Batthyánynk* nagy árnyéka előtt áldva hódol minden magyar, mint a *Bruckenthalé* s *Teleki Sámuelé* előtt. Őt fény ölelte meg, s örökre!

A püspököt, mostani prímását hazánknak, az oltár mellett látám, s annyi kenetséggel, ahogy papot soha nem elég. Csak akkor tevém udvarlásomat nála, midőn a bibliotékát már két ízben megtekintettem. Kanonok *Döme* lekisére szobáiból, s a grádics aljánál vála el tőlem szorított kézzel, összeszorult ajakokkal.

Még egyszer betértem a templomba, megállottam a Martinuzzi kövén, s órámat és jegygyűrűmet rátevém a vajda sírkövére, hogy azáltal szenteltetést vegyenek, s ezt gyermekeimnek jegyzém fel itt. Menjen által érzésem minden maradékaimra!...

- - - -

22. LEVÉL

- - - -

kapcsoltatott, az erdős rengetegek s a szálkás csúcsú Kecskekő látásában, felejteti a ház előtt ejtett hibákat, és az a szép vad tapolyliget, mely a kastélytól a Küküllő folytáig nyíl. - Oh az a dédácsi delta! Az mégis mindennél szebb, amit valaha láttam: a mesterségnek ott nincs egyéb nyoma, mint játékosan futó útjai.] [*Süsie* és *Teréz*! kiáltám, belépvén a kabinetbe, s az ő neveikkel szenteltem meg örök emlékül a szép helyet.]

- - - -

A *Bod Péter* és *Benkő József* gyűjteménye valóságos kincs...

- -

A kollégium mostani kurátora el akarja törleni az idők rozsdáját az épületekről. Az új épület alapkövét 1819-ben tevék le. Előbb a bibliotéka kél fel, azután a Múzeumok, az Auditoriumok, végre a Csillagnéző. Lesz botanikai kert is, antik szobrokkal, kemény masszából. Legszorgosb foglalatosságai között is feljárt a leckékre, az ifjakat váratlanul kikérdezte s olykor három óráig is, s őket mindenek felett a klasszika literatura szeretetére gyúlasztja, mert ez valóban mindenek felett való. - Áldás a gyönyörű kezdetre!

23. LEVÉL

Még nem ütötte vala el a kilencet, midőn Tordára beértem, s vasárnap lévén, kedvem jöve megjelenni az unitáriusok isteni tiszteletén. Kértem tehát predik. *Barabás Sámuel* urat, engedné, hogy hallgatója legyek, s hogy székében foghassak helyt. Az utolsót a tiszteletre méltó ember örömmel teljesíté, de nem az elsőt, mert most egy gyűjtögetés végett Kolozsvárról kiküldött deáknak kelle papolni.

Ha nem tudám vala, mely felekezet templomába vezettetém, azt fogtam volna hihetni, hogy az enyéim közt vagyok. A férfiak belépvén székeikbe, állva maradnak, szemök eleibe tartják kalapjokat, ahogy azt a németországiak is cselekszik. Egyedül a szép nemnek van az a szabadsága, hogy befordulván székeikbe mindjárt leülhessenek, s úgy hajlanak elő, elmondani rövid felkiáltásokat. A két vallás különben is hasonlít egymáshoz, s gyakran történik, hogy az unitáriusok templomaikban református predikátor tart tanítást.

Énekes könyvök a Szenczi *Molnár Albert* által fordított zsoltárok és az ezeknek elikbe nyomtatott dicséretek, ugyanazon melódiával.

Végre a togátus a maga rövid fekete dolmányában, fekete zsinórövével, melyhez sarkát verő, fekete báránybőrrel prémezett, sötétkék mentét veve palást gyanánt, fellépe a katedrába s valamit monda, melyből kivehetém, hogy az aratás idejéhez képest a munkásság felől fogja tartani tanítását. Ezt nyomban a könyörgés követte. Akkor felolvasá a szent leckét s hozzáfoga predikációjához. Az kollégiomosan vala felcifrázva a zsidó, görög, római bölcseknek, királyoknak, hadivezéreknek neveikkel s csakhamar látám, hogy kár nélkül távozhatom el gondolatimmal. Bántam, hogy predik. *Gyöngyösi* urat nem kísérém inkább templomába. Nem lévén itt ezek szerint semmi dolgom, végigrepdestetém szemeimet, amennyire nem tiltotta az illendőség, a férfiak és asszonyok soraikon, kik itt is, mint nálunk, egymástól elválasztva ültek, igen erős hangon énekeltek s nem kevesen unalmokban szunnyadoztak, s fejeiket hullogaták. Elnézém mind a két nem arcát, öltözetét, de itt sem arc, sem növés, sem tartat, sem öltözet, amit a szem látni vágyhatott volna; a férfiak mind mesteremberképűek; a test gondjai elölék az isteni szikra munkáinak nyomát; asszonyok és lányok, mint amilyeket úton-útfélen látni.

Már magamba kellett volna húzódnom, midőn a predikáció elején egy, még igen fiatal leány az ajtón belépe s jobbra a fal mellett álló székbe helyt fogott. Fehér, csinos öltözete, két rend falbalával s vállán a nagy meggyszín kendő jó sorsú szülék gyermekének mutatá. Sötét haja, kétfelé osztva homlokán, csinosan, de nem nagy gonddal vala készítve, s azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája kígyóinak mond, a tekercset nagy fésű akasztá a felsőbb hajhoz. Kezében lebocsátott selyem nap-paizst hozott. Belépvén a székbe, leült; érzé, hogy öltözete nem aszerint foly alá rajta, mint akarná, hátra csapá azt bal combja mögé, mely a

székből eléggé kitűnt, hogy azon a festő sem hagyott volna igazítani. Végre felemelkedék, maga elébe nézett, még egyszer megigazítá patyolatját, s elmerülve üle ott lelke teljes nyugalmában. Olykor körülvivé fekete, hosszú pillás szemeit a templom népén, egyszer-kétszer felnéze a deákra is, de lelke semmiben részt nem vett, amit magában lele, őt inkább érdeklé, mint minden egyéb. Előttem vala sir Joshua *Reynoldsnak Bause* által rézbe metszett kis csintalana (la petité Rusée), s azt mondám magamnak, hogy *Goethe* ily teremtések körül voná le azt a bájos képet, melyet aztán a Testvérekben *Mariskává*, Egmontban *Klárikává*, Meisterben az ellenállhatatlan *Mignonná* feldolgozott. A templomban nem vala senki, ki megsejtse, hogy szemeim a szép ártatlanon lebegtek; ki érthette volna itt, hogy az az ősz ember csak festői szemmel nézé a gyönyörű, a gondokat még most nem ismerő teremtést? Irígylém *Socinnak* és az oly ifjaknak, amelyeket itt láték, ezt az ő tanítványkáját.

Vége vala a tanításnak s a deák már le akara szállani a papolóból, midőn még megálla s buzdítást teve híveihez, hogy egy *Luther*-templom felsegélésére adakozzanak. Alig mertem füleimnek hinni, s kérdést tevék predikátor úrnál, mint szedetik itt idegen felekezet számára segély. Erdélyben a templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző gyülekezet bejelenti szükségét a kormányszéknél, és ha ott engedelmet nyer a segély-gyűjtésre, bármelyik felekezethez tartozzék, az kihirdettetik az országnak minden religióbeli templomaiban, s ennek tudása érdemlé, hogy életemnek két óráját itt minden haszon, és minden öröm nélkül elvesztém.

Rektor prof. *Szabó Sámuel* urat még templom előtt keresém, de nem lelém. Mostan tehát predik. *Gyöngyösi* úrhoz szólottam be, s ezt sem találtam. Communió napja volt, s a roskadt öreg betegeihez vivé ki a lelki vígasztalót. Most örvendék igazán, hogy minap, ha kevés pillantatokig is láthattam.

Az idő szép vala, s az út nem oly nehéz, mint midőn itt elmenénk, s így kiesebbnek tetszék a tündéri táj. S kivált annak örülék, felérvén a Feleki-tetőre, hogy Kolozsvár most előttünk fekvék a maga fellegvárával s nagy helyt elborító külvárosával. Mert amidőn először valék itt, az esőben s egész fedelű szekeremből ezt meg sem pillanthatám.

Consil. *Kenderesi* elbeszélteté velem, miket és kiket láttam, s némely jegyzéseim megigazításokra láttatá velem Benkőnek speciális erdélyi geográfiáját. *Benkő* nagy könnyűséggel, de vigyázással dolgozott, s csín nélkül, mint a mi *Kovachichunk*: s rendes, hogy a kettőnek kézírása is nem hasonlatlan. Akik őt ismerék, tisztelettel szólanak felőle, s nagy dícsérete neki, hogy lelke sugallása ellen soha nem szóla, vagy soha nem úgy, hogy lelkesb olvasóit megtéveszthesse. Örök szegénységben élt, s mint egy új *Diogenes* jelene meg *Batthyányinál*, a püspöknél, s sok egyéb nagyjainknál, írásait olykor egy abrakos tarisznyában tévén elikbe. Végesztendei szomorúak valának, de dicsősége nagy láng fellobbanásával aludt el. A kir. tábla elébe idézteték valamely házassági esketés miatt. A tett nem szenvede tagadást, s *Benkő* arra magát nagynak érzette. Én nem büntetést érdemlek honomtól, monda, hanem hogy a Prytaneumban holtomig tápláltassam. Bírái azt tudták, mint ő maga, de ott nem az vala a kérdés, hogy munkás élete mit érdemel, hanem hogy a rendelések áthágása mit kíván. Pénzbüntetésre vala kárhoztatva, de a pénzt bírái fizették le helyette.

- - - -

24. LEVÉL

[A szegény halandót néha öröm, néha baj veszi űzőbe; nem mintha kedvezést érdemlett volna, vagy bosszút, hanem mivel a szerencse szabadon szilajkodik, s az a láthatatlan kéz bennünket örömöknél fogva vezet inségekbe és örömökbe bajok között.]

Kolozsvárról reggel indulván meg, Esküllőig, hová sötét éjjel értem, nem találék semmi falut, melyen útam keresztülment volna, igen, amit az út mellett láték; igen egy-két helyt fogadót is. Az eső egész nap esék lomhán, szomorúan, nem víg csapatokban. Hosszú útam alatt ez vala a legkedvetlenebb menetem.

Inasom Enyeden innen rosszúl leve s annyira megbetegedett, hogy már le sem szállhata tartani szekeremet. Esküllőn tehát a legnagyobb sötétben s legnagyobb sárban, kocsisomnak kelle nyergéből lelépni, hogy bekopogjon egy háznál, melynek kisded ablaklyukán világot látánk. A tót ember szavára az oláh asszony vízzel önté be hirtelen tüzét. Egy más házból nagy nehezen előcsala csakugyan egy oláh embert, de az magát semmi kérelem, semmi pénzcsörtetés, semmi fenyegetés és harag által nem akará arra indíttatni, hogy szállást adjon, vagy szekerem előtt a sárban *Mohai* úr házáig habuckoljon. Eszerint addiglan menénk, míg a tót ember nagy örömmel felkiálta, hogy a föld gőzétől még vastagabbá vált sötétben oly valamit lát, mint egy fedett udvarkapu. Kitekinték a szekérből s oly valamit látván én is kiálték, hogy hajtson be...

Mohai úr betegen fekvék, midőn vendége, ki hozzá átalással közelíte inkább és szükségből, mint bizakodással, magyarázni kezdé baját, inségeit, nyomorúságát. De most kikele ágyából, megöleté tulkait, madarait s elszégyeníté a keveset merőt. Erdély, az enni erősen szerető, e részben nagy dicséretet érdemel, s a mi hideg embereink ide csak azért is eljöhetnének, hogy tanuljanak felmelegedni; gourmandjaink pedig, hogy úgy térhessenek vissza, mint Epikurnak az a hízni szerető állatocskája, kit Horác említ.

Az Apicius tudományához keveset értek, s magamat az erős evők közé nem számlálhatom; s e részben sok ismereteket útam alatt nem is gyűjtöttem, s csak arra emlékezem, hogy az ételt hordó cselédet igen gyakran eresztém tovább magamtól egy rövid köszönettel; de az Erdélybe útazókat előre figyelmessé kell tennem a kolozsvári piaci kenyérre, melynél ízletesebbet sehol nem találtam, és ha nem úgy kávé és bornemisszák, mint én, örvendjenek, mert fürdeni fognak kávéjokban, s amellé még rozsólist is fognak inni, melyek közt a dalmáciai mareschino és az erdélyi málna minden társait véghetetlen távolságban felülhaladja...

Tihó, amint ugyan én mind a név, mind az egykor itt állott vár miatt hiszem, melynek római töredékei a kertet ékesítik, egykor Tihó (Tuhutum) vezérnek birtoka volt. A hely Zsibótól két órányira fekszik...

- - - -

most úgy fogada itt, mint anyja kegyességéből gazdája a háznak, akkor még csak 9 esztendős gyermek, nyájaskodva fetrenge atyjának lábai közt s a gyertya lecsorgó viaszából paprikákat tapasztgata, s gyermeki mulatsága közben is beszédemre felfülelt, s olykor belészólalt. A fal festése itt az ma is, amely akkor vala; dohányszínű; s a bordűr arabeszkjei közt dohánylevelek: de nincs aki itt füstölge, megdőlve zöld maroquin díványán. Megszorítám a hely új ura kezét, s kimenék azon kis kertecskébe, mely a bibliotéka pavillonjára vezet, hogy szabadabban lélegzelhessek.

Wesselényi a reggelit a ház és a pavillon közt álló kert gyertyánernyőjébe parancsolá, s egy ideig ott olvasánk *Kleistnak* ódáját *Farkasnak* jelenlétében. A darabokat Wesselényi maga váltogatá, melyen örvendék, hogy ismerhessem izlését. Én egyedül a csatadalt kérem olvastatni, s *Wesselényi* deklamálá: Mit unserem Arm. etc. s úgy deklamálá, ahogy azt kell: érezve, egészen érezve, a legkisebb vonásaiig érezve. Azután *Berzsenyit* kívánta elő s abból is olvasa nehány darabot; végre *Horácot*, a *Nitsch* magyarázatjaival. Oly jól töltvén a reggel óráit, ahogy jobban nem lehet, most az istállóba menénk.

A nagy istálló ménei a fedett iskolában teszik leckéiket. Ily szépségű lovakat látni s rajtok egy 20 esztendős ifjú férfit, e musculosus tagokkal, e lángoló orcákkal, e szikrázó szemekkel, s ily tanult lovaglót! Még nem elég, barátom; még tovább kell hallanod: ily szépségű lovakon, ily szépségű ifjú férfit, s azt az ifjú férfit, kit fél óra előtt *Kleistot* és *Berzsenyit* s *Horácot* annyi érzéssel deklamálta; azt az ifjú férfit, aki őtet szerető anyja jelenlétében nem szolgai rettegéssel, hanem azzal a rettegéssel, melyet belé ennek a nagy asszonynak imádásig menő tisztelete sugall, lépni is alig mer, s aki az ő *Patakiját* még most is úgy szereti - ezt az ifjú férfit látni ezeken a királyi méneken -, barátom, mely öröm ez! Ballábán még nem vala behegedve a seb, nadrága még mindig pántlikával vala összekötve: de az nem tartóztatá, hogy a legtüzesebb paripákra is reá ne üljön. Kifáraszta négyet, ötöt, s barriert szökeltete velök, olykor kettőt is. S most Pajzánját hozák elő. Egyik lova sem hányta meg így, mint ez a szürke kancája; és ha *Wesselényi* nem volna ily tanult lovagló, le kellett volna repülnie e kimondhatatlan tüzű lóról. Midőn leszálla, bal térdén foltos vala a nadrág; oly erővel vette térdei közé a lovat, hogy vére keresztül serkedett a ruhán. Némely lovait a lovászmester, némelyiket a mi *Farkasunk* vevé jártatásba; egyet-kettőt az istálló cselédjei, nevezetesen egy megöregedett ember, kit *Wesselényi* Debrecen táján, mint forspontos fickót megszerete, idehoza s nagy lovaglóvá teve. Egy kengyel nélkül víva meg az alatta ágaskodó paripákon.]

A zsibói istálló aszerint érdemel bővebb előadást, mint a vásárhelyi s fehérvári bibliotéka s a szebeni képgyűjtemény, mert ez úgy kevélysége Erdélynek és a nemzetnek, mint amazok.

- - - -

25. LEVÉL

[Engedd festenem Zsibót. Végy ólmot kezedbe s rajzold, amit elődbe adok, s a kép találva lesz. E gondomat érdemli a szép hely, érdemlik, akiket itt láttam.

Aki Tihóról jő, Zsibót egy keskeny völgy síkjában látja meg, magokat eléggé jól bíró lakosok házaikkal s egy eléggé szép tornyú kis templommal. A mezőváros felett nyugotnak egy déltől éjszak felé elnyúlt domb emelkedik s ezen áll a kastély, s ezen domb megett egy második, a familia temetőjével, s ennek aljában a csűrrel, majorral. Túl e két dombon erdővel eltorzított nagy hegyek kelnek, s messze terjednek dél, nyugot és éjszak felé. A helységen innen a fácánok kertjét s a csikós kancák mezejét s gazdag szántott földeket látni szinte a Szamosig. A kastély kertje a nagy utcáig nyúl alá, hol az oszlopok s stakéták kerítik be. Az itt elmenő látja az üvegházat, egy nagy ásott tót az üvegház mellett, s a bokrokkal elborított meredek domboldalt e közt és a kastély közt kékelve láthatni. Az udvar itt tágas, hogy a bal pavillon mellől erre jöhessen le a vendég szekere, s itt megfordulhasson. Balra a nagy istálló, és ezzel egy fedél alatt, a fedett lovagló áll; jobbra pedig a kert kerítése, és az éjszakkeleti szegletben az a sok fedelű, régi kórház, melyben Zsibónak egykori urai laktak. Átellenben a tornáccal a kerítés és a nagy kapú. E soron a palota alatt egy kapú nyílik azoknak, kik a déli sor kapúján jöttek a belső udvarba. A keletre fekvő sor, mely valamint a déli és nyugoti felényivel alacsonyabb, mint az éjszaki, istállóknak szolgál, a déli szekérszíneknek, a nyugoti pedig fel van töltve földdel, s kertecskének használtatik. E kertecskén a bibliotéka pavillonjába mennek. A kert két fala mellett olasz nyárfák vannak ültetve; maga a kert gyeppartiát csinál, s közepét egy gyertyánernyőcske foglalja el. A déli és keleti sor balusztrádok közé rejti el igen alacsony zsindelyezetét, s így ezen nyugotival tökéletesen egyez.

A keleti sor mellett, Tihó felé, egész az éjszaki kerítés szegletéig nyúl a kert, mely midőn az udvarról lépünk belé, gyeppartiához viszen, hol egy szökőkút löveli sugarát, s teknőjében aranyhalakat nevel. Itt tekergő utak vezetnek le azon lapályos helyhez, hol az üvegház áll, és mellette egy hínárral teljes tó. A domboldal sok fenyőkkel van megtöltve, de amelyek növésit hihető valamely vendég cselédje pipaszárnak vagdalta el, s így örökösen béna növésben fognak maradni.

A bokorpartiának gyönyörű játékai vannak: szép grottája, ernyője, sugár obeliszkje s egy forrása, melyet alább bővebben fogok festeni.

Őnagysága itt teríttete asztalt az obeliszk szomszédjában, a domb bokrai alatt. Gyönyörű ebéd, mert a nap künn megmelegítette a levegőt; a szobában már érzeni lehete a szeptember közellétét. A kávét a szép csorgó mellett hozák fel. S még itt ülénk, midőn *Buczynak* szavát meghallánk, amint a domb oldalán lelépdele, *Kornissal* jöve felénk s nekem őtet *Horácnak* e szavaival adá által: Scribe tui gregis hunc, et fortem crede, bonumque. - A szép csorgó mellett ért az estve.

A kertész ezt a csorgót igen értelmesen ékesítette. Nagy piedesztál tart egy medencét. A víz a piedesztál aljából bugyog elő, s egyenes vonású csatornán fut a tó felé; a csatornát egy arasznyi gyep szegte be. Emellett ülések állanak s az ülések mellett egymást érve lövellik fel sugártetőiket az olasz nyarak, összeelegyítve oly fákkal, melyek boglyakat eresztenek, hogy a homály setétebb legyen. Kedves az árny, kedves a víz csergése, kedvesen suhognak az olasz nyarak. A hold a maga teljes szent fényében tekinte alá az egymást szeretőkre a fák suhogó tetői között. Oh, ha Zsibó fenntartja emlékezetemet, emlegessen e kútfőnél valaha, ahol én *Wesselényinét*, az ifjú *Wesselényit*, *Cserei Miklóst*, *Buczyt* és gróf *Kornis Mihályt* láttam, s barátim előtt az öreg *Wesselényinek* képét festettem.]

Gtóf *Kornis Mihály* és *Buczy Emil* általjövének Zsibóra, hogy nekem Erdélyben töltött utolsó napjaimat még édesebbé tegyék...

A kertben ülénk, a gyönyörű csorgó mellett s az öreg *Wesselényi* felől folya a szó. Én beszélék holmit nekik, amit hallottam magától a megholttól, s ott is másoktól, ahol ő nem örömest lakattatott. De hogy van az, kiáltá Buczy, hogy az ily nagyságú ember életét valaki meg nem írja? Az ilyennek csak egy Plutarch kellene, s oly örömmel olvasnánk biográfiáját, mint az ő nagyjaiét. - „Ha tudniillik oly szabadon lehetne írnunk, mint *Plutarch* írhata, felelék én. Nem képzeled te, édes barátom, hány ízben kelle nekem csak Erdélyi leveleim alatt is megkapni tollamat, vagy kitörleni, amit már írtam, s nemcsak a rostát rettegvén, hanem magokat is azokat, akik felől magasztalólag bár, szólani akarék. Láttam némelyiknek szerénysége lesz megbántva tömjénem által, némelyikét a tompaság és rosszindulat nyílának teszem ki; sok helyt azzal vádoltatom, hogy a mások bizodalmával visszaéltem s hálátlan vagyok a vett jóért. Higgy nekem, okosabb osztályrész nincs, mint hallgatni, vagy színünket kamélonként változtatni; is fructus nunc est longe uberrimus."

- - - -

hogy az elenyésszen, s idegenek léphessenek be. De Wesselényi eloszlatá a ködöket s 20.000 forint áldozatot tévén érte, annak örök statora lett.

Így vitte ez a nagy ember a színnek nemcsak költséges, hanem alkalmatlan igazgatását is, de végre a társaság rajt ereszte, s egyik fele *Ernyi Miklósnak* vezérlése alatt Szegeden és Debrecenben telepedett meg, s azt *Wesselényi* Pest vármegyének oltalma alá ajánlá; a másik fele tovább is télben Kolozsvárott, nyárban Debrecenben játszott s most is játszik, noha most, amit *Wesselényinek* haláláig nem mertek, idegen játszók által gyengítve.]

- - - -

Farkastól és a ház gyermekeinek nevelőjétől, s éjünk úgy múla el, mint a legboldogabb, melyet ember élhet. A gondviselés vádoltathatik-e általunk, mivel mi az ily órák becsét nem érezzük aszerint, ahogy ezek azt érdemlik, és annak csak a kedvetleneket nem felejthetjük? Vádolja magát az ily hálátlan: én egy ily éjért, az ily nyolc napért, amily ez az utolsó vala, sok hónapokat kész vagyok szenvedni. Midőn virradt, lekísérém barátimat a felső udvarból az alsóba, s hogy azt mondhassam, hogy erdélyi barátim közt Wesselényi vala az, akinek végső csókjával Magyarországra által lépék, nem engedém *Farkasnak*, hogy ajakával illessen. Forró, de csóktalan öleléssel váltam el a lelkes ifjútól.

S így *Wesselényi Farkasnál* ére az örömnek az a neme, mely után már régen áhítozám. Ez nagy kedvelője s gyakorlója a muzsikának s saját öröme s a két ház gyermekeinek tanítások miatt, egy híres hangmestert, *Caudéla* s egy ügyes éneklőt, *Ménard* urakat, tartja a házánál. *Caudéla* örömest játszik s mi örömest hallgatánk; s így a fortepianó, egyike a legjobbaknak, melyet valaha hallottam, reggel óta késő éjjelig zengé a *Gluck*, a két *Bach*, a *Haydn*, *Mozart*, *Pleyel*, *Salieri*, *Rossini* darabjaikat. [A két ház asszonyai nem voltak honn. Ennek gondjait azalatt a bárónénak testvére, gróf *Toldalaghy Józsefné* vitte.

Ez a felsőbb ház a régi hadadi vár udvarán épült, jó izléssel és erősen. Oval palotája igen szép. - A megholt báró a vár köveiből egy oldalépületet állíta, és ami köve megmaradt, elhordatá, hogy kertje lehessen, ahol a torony állott. A vár képe még fenn van; azt a 3 testvér *Wesselényi-nek* 4-dik testvérek *Ferenc*, a Wartensleben gyalog német seregek hadnagya, hagyá rajzolatban. Ez a szeretetreméltó ifjú Velancianus alatt esett el az öcsém kompániájában 1792-ben. Egy ágyúgolyó elhordá mindkét lábaszárát. Az öcsém kiviteté a csata helyéről, s rimánkodott neki, engedje levétetni használhatatlan csontjait, de kérése sikertelen volt. A 20 esztendős ifjú teljes magamegadással hala el.

- - - -

RÉSZLETEK AZ ORPHEUSBÓL

ORPHEUS

Bévezetés

Azon időszakokra osztott munkák mellett, melyeket tíz esztendőnek elfolyása olta esmér hazánk, nem lesz, úgy tartom, ez az új sem szükségtelen, sem haszontalan. Ennek tárgyai nevezetesen különböznek azoktól, amelyeket a Pozsonyi Hírmondó, a bécsi Kurír, a Hadi Történetek, a pesti Mercurius, a Museum és komáromi Gyűjteményeknek írói kitettek, habár a most megnevezettekkel némely tekintetben hasonló, vagy ugyan egyek is. - A Museum egyedül a nyelv és poézis csinosításán törekedett mindekkoráig; a komáromi társak mindennek adnak helyt leveleikben, valami csak tárgya a tudhatásnak: én a közép helyet foglalom el közöttök.

Nékem egyik tárgyam a *józan gondolkodás* lesz. Okaim vannak azt világosodásnak, Aufklärungnak, éclaircissementnek nem nevezni, mert ez némelyek az indifferentizmussal, irreligióval s az úgynevezett naturalizmussal vagy deizmussal cserélik fel átaljában, s sikoknak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjukba a nap melegítő sugára béhat. - Kerülni fogom a mérges érdeklését annak, ami embertársaim szemei előtt szent, mert azt csúfsággal illetni szeretetlenség, és azért is, mert én bizonyos tekintetben a mostani zsidók s Mahomet religiója eránt is tisztelettel vagyok. Sem azon nem leszek, hogy új religió apostolának neveztethessek, mert érzem jól, mely chimérai szándék az, mely a köznépet - a gubába vagy bársonyba öltözött köznépet - megvilágosítani igyekszik; mert érzem, hogy a világosság elfogadására kevés emberek és csak a jószívűek alkalmatosok; mert érzem, hogy van olyan igazság, mely a rossz ember szívében mindég az, ami a gyermek kezében a tűz és kés. - Az, amit én a józan gondolkozás alatt itt értek, az, ami a megtévelyedetteket (amennyire a környülállásokhoz s tulajdon agyvelejöknek mineműségéhez képest lehet és kelletik) az igazabb út felé vezeti, a bolondságnak elibe tükröt vét és ezen két igyekezet által a szív javulására, elcsendesedésére s az igaz - nem fantazmai-boldogságra utat nyit - a *babonaságtól* megtisztult *religió*, az eleve-*állatásoktól* ment *filozófia*.

Második tárgyam a nyelv tökéletesítése, hová leginkább a poézis tartozik. Helyt adok itten mindennek, akár prózában, akár versben légyen. De amit béiktatok, nem mindég úgy iktatom bé, mint remekeket, mint követni méltó példákat. Felvészem néha még a rossz darabokat is. Az olvasó bosszankodni fog érette reám, a kritikus általlátja azt az okot, amely által indíttattam, maradékaink közt pedig lesz valaki, aki litteratúránknak akkori horatiusi epochájából mostani enniusi epochánkra tér vizsgáló szemekkel szemeteimet kincsnek fogja tartani.

Harmadik tárgyam a magyar történetek. E nevezet alatt nem magát a históriát értem, hanem mindazt, valami a nemzetnek történeteit, karakterét, gazdagságát, kultúráját illeti s magunkat magunkkal esmértethet.

Végezetre ide iktatom azokat az apró írásokat is, amelyeknek elvesztetől kicsinységek miatt tartani, amilyen pl. gróf Telekynek keserve huga sírja felett, prof. Varjas É... s éneke, s egyebek.

Leveleket egyedül e felyül-írás alatt: *Az Orpheus kibocsátójához Kassára* fogadok el, mert a homlok-levelen kijelentett nevem álnév. Okaim vannak így cselekedni, noha, ki légyek, olvasóim ki fogják találhatni. Ezt valóban igen rendes demaszkírozást szükség volt megtennem

mindjárt beléptemmel, hogy azok, akik oly örömest akadoznak másokba, azt ne gondolják, hogy a dominó rajtam nem ártatlan végből vagyon.

Ha ki ezen hazafiúi igyekezetet tulajdon munkáival gyarapítani akarja, bízhatik hozzám, hogy darabjaimban azoknak helyet engedek, akár jelenti nevét, akár nem, noha én az anonymitásnak barátja nem vagyok. A becsületes ember magáénak vallja azokat a könyveket, amelyeket kiad, azt mondja Rousseau. - Ha néha okai vannak is azoknak, akik azt nem cselekszik, az csakugyan tagadhatatlan, hogy többnyire titkos kevélység annak valóságos forrása. És minő sokféle megtévesztésekre viszi ez gyakorta azokat, akik nem éppen ezért vesznek könyvet kezekbe, hogy azokon elaludjanak!

Darabjaimnak árát azoknak nagyobb vagy kisdedebb voltjok fogja meghatározni. Az egész esztendőbéli munka 3 kötetet s egy kötet négy darabot foglal magában s minden kötetnek elején egy homloklevél s valamely nagyunknak vagy literátorunknak képe, végében pedig egy lajstrom lészen. Egyebek a vevők számától s a további környülállásoktól függnek. - Írtam Kassán, decemberben 1789.

Széphalmy

A TÖRVÉNYSZABÁSRÓL

Rousseaunak Gouvernement de Pologne nevű írásából[11]

Ha a rómaiak és görögök történeteit olvassuk, alig hihetjük el, hogy más világba, más, fentebb nemű valóságok közzé nem ragadtattunk. Miben lehet őhozzájok a francot, ánglust, moszkvát hasonlítani? semmiben sem, az egy testálláson kívül. Az ő csudállást érdemlő cselekedeteket mesés nagyításoknak gondoljuk; mert hogy is hihetné törpe növésű lélek, hogy valaha oly nagy ember lehetett? De akármit gondoljunk, csakugyan nem költemény az, hogy ők voltak, és hogy szintolyan nemű emberek voltak, mint mi vagyunk. S mi tehát az, ami bennünket arra a nagyság grádicsára fellépni nem enged? A sok bészítt helytelen vélekedés, praejudicium, alacsony gondolkozásaink, s a kedvtöltés, s hasznon s előmenetelen kapkodó nemtelen egoizmus, mely minden szívbe bészivárgott azon idétlen neveltetés által, amelyet az okosság megnevet.

Elnézem a most élő nemzeteket. Mindenik között híres törvényváltoztatókat, igazítókat, zavarókat lelek; de hol a legislator? - A régiek közt három nevezetest találok, akik a közelebbről való megtekintést érdemlik. *Mózest*, *Lycurgust* és *Númát*. Mind a három oly tárgyak körül foglalatoskodott leginkább, melyeket a mi erudítus politikusaink megkacagnak; s mind a három oly teljesedést látott, amelyet lehetetlennek gondolnánk, ha kétségbehozhatatlan bizonyságaink nem volnának erántok.

Mózes egy lehetetlennek gondoltatható szándékhoz fogott, s véghez is vitte szerencsésen. Egy csoport elnyomattatott, szerencsétlen, szökevény emberből, kiknek sem fegyverek, sem kézi mesterségek, sem elmebéli nevezetes tehetségek, sem bátor lelkek nem volt, akik egy

[11] Ezt a fordítást Orpheusomnak második darabjára készítettem; de üresség maradván az elsőnek 6-ik árkusában, nem tudtam magamat halasztására meghatározni. Lássák ebből olvasóim, hogy Rousseau nem éppen olyan bolond ember, mint amilyennek őtet ..... Úr kiáltozza; keresztén conscientiositásból és papi gyűlölségből nem olvasván írásainak (melyek kezeim közt 30 részben vannak) csak egy sorát is, minekutána Zabuesnigból felőle egyet s mást olvasott. Így vagdalkozik az, aki hagymázban fekszik, elhevült képzelődése bajnokjaival. *(Kazinczy jegyzete)*

talpalatnyi földdel nem bírtak, egy külön szakadt, új sokaságot, sőt ebből a szolgálathoz szokott bujdosó népből egy nemzetet, egy szabad népet csinált; s míg ez a pusztában ide s tova bolyongott, s csak annyija sem volt, ahová fejét lehajtsa, azt az állandó alkatást adta néki, amelyben az időnek, a változandóságnak és ellenségeinek bosszúságára ötezer esztendők olta áll megbomolhatatlanul, s amelyben azt még mai napig is látjuk, habár a nemzet a maga alkotásából kifordúlt, s elszéledt is.

Hogy a zsidóság az idegen nemzetekkel eggyé ne váljon, s öszve ne zavarodjon, oly rendtartásokat állíta fel közötte, amelyek ezt amazokkal öszve nem köthették. Számtalan innepeket, ceremóniákat parancsolt; ezer meg ezer módon kötözte meg, hogy mindég marokban tarthassa, s az ő népe minden más nemzetek közt idegen legyen, és ha mindég együtt laknának is, az maradhasson. Azon sokaságbeli szövetségek, amelyeket közöttök felállított, arra szolgáltak, hogy soha a szomszéddal ne közösködjenek, s öszve ne korcsosodjanak. Ez az igaz oka, hogy ez az igen különös nemzet, annyiszor eltapostatva, annyiszor járomba verve, elszéledve is tántoríthatatlanúl megállván törvényei s szokásai mellett, elszórva más nemzetek közt, mostanáiglan vagyon fenn, és szokásaiban, törvényeiben s ceremóniáiban fenn is lesz, nem gondolván másoknak megvetésével, üldözésével, valamíg sarkalatjából ki nem fordúl a világ.

A Lycurgus munkája egyébféle volt. Ő egy oly népet igyekezett megnemesíteni, amelyet az elnyomás és a gonoszság (az elnyomásnak, szolgaiságnak természetes következése) elaljasított. Ő ennek nyakába olyan vasjármot vetett, amilyet még sohasem hordott egy nép is; de amellett megkedveltette, szerettette ezt a jármot véle, midőn őt megpihenni sem hagyta. A Hazát szemléltetteté velek törvényeiben, játékaiban, házában, szerelmében, mulatságos vendégségeiben. Egy szempillantásig sem hagyta őket magoknak, és ezen megtágúlni nem tudó szorításból, melyet ő a maga nemes célja által oly nemessé tett, származa az a forró hazafiúság, amely a spártaiaknak mindenkor a leghevesebb, sőt egyetlen indúlatjok vala, és amely őket az emberiség határozatjánál feljebb emelte. Spárta kicsiny volt; egy kis város vala az csak, de bölcs felállítása által annyira jutott, hogy az egész Graeciának törvényeket oszta, anyavárossá lett, s megrázta Perzsiát. Spárta volt az a melegítő pont, ahonnan mindenfelé kisugárzott a legbölcsebb legislatio.

Azok, akik Numában nem látnak mást, hanem csak vallásbéli ceremóniák s rendelések felállítóját, nem esmérik ezt a nagy embert. Numa vólt az igazi alkotója Rómának. Ha Romulus nem csinált vólna egyebet azon kívül, hogy egy csoport bitangot öszvegyűjtsön, kiket egy középszerű erő is visszaverhetett vala, nem állhatott vólna fel az ő igyekezete. Numa vólt az, aki a Romulus munkáját tökéletességre vitte, az említett gyülevész csoportot nem annyira törvény által, amelyre az ő mezei szegény vóltoknak nem vala szüksége, mint nyájas szelíd szoktatások által, mely egyikét a másika eránt s mindnyájukat hazai földek eránt vonszá, egy elválhatatlan társaságba szerkesztetvén, s egy haza tagjaivá s polgárjaivá tévén; leginkább pedig azáltal, hogy haszontalan, sőt babonás ceremóniájával s rendeléseivel szent városának tekintetet, fényt adott, amelynek hasznos sikerét oly kevesen akarják megesmérni, és amelynek még Romulus, a kegyetlen vérengező Romulus, vetette meg első talpkövét.

Egy úton jártak a régi törvényszabók mindég. Mindenike oly kötelet keresett, amely a polgárt a hazához, és a polgárt a polgárhoz szorítsa; s fel is találta azt majd házi szokásaikban, majd vallásbeli ceremóniáikban, melyek mindég csak az ő nemzetjeknek tulajdonok vala, majd közönséges játékaikban, hol a népnek nagyobb része öszvegyülekezni szokott; majd birkozó gyakorlásaikban, melyekben erejeken s gyorsaságokon felyül büszkeségek s önnön magok becsülése is nevekedett; s játékszíneikben, hol elejeknek nemes tetteik szemek elibe terjesztetvén, szerencsétlenségek, férfiúi bátorságok, győzedelmek elhatottak szívekre s a legneme-

sebb vetélkedésre buzdítván fel őket, hazájokhoz szorították, melyet a nép igazgatói mindég előttök tartottak. Erre valók vóltak a Homerus versei, melyek az egész nép előtt hangosan mondattak el; erre az Aeschylus, Sophocles és Euripides tragédiái; erre valók azon jutalmak, melyekkel a riadozó nép kézcsattogásai alatt a játékok győzedelmesei megkoronáztattak, és amelyek a népet szünetlen vetélkedésre s a dicsőség után való kapkodásra gyúlasztgatván, merészségeket oly magasságra ragadták, hogy annak mi mostan csak árnyékát sem láthatjuk. - A mi törvényeink arra valók, hogy bukjunk meg fejedelmeink előtt, vaktában teljesítsük, amit parancsolnak, másnak a zsebjéből ne lopjunk, s gazdagon fizessük a haza tolvajit. Öszvegyűléseink egyedül a templomban esnek meg, oly isteni tisztelet végett, melyben nem lelünk semmit, amely bennünket nemzeti különbségünkre s hazánk szeretetére emlékeztessen; vagy játékszínjeinkben, melyeknek kapuit pénzfizetéssel nyithatjuk meg, s ahol elpuhult játszóink csak szerelemről tudnak szólani, vagy haszontalan, üres s erkölcsöt vesztegető csevegést viszneknek véghez; vagy oly közönséges innepléseink alatt, hová a megvetett népnek közelíteni nem szabad, s amelyeken a közönséges javallás vagy gáncs számba sem vétetődik; s azon erkölcsökre veszedelmes helyeken, hol a puhaság és feslettség lakozik; amelyek arra valók, hogy ottan titkos vétkes szövetségeket köthessünk, s hogy magunk közt meghasonljunk. Támasztják-é fel ezek bennünk a hazai szeretetet?

Kazinczy

HORVÁTH ÁDÁMHOZ

Keresztes Bálint kedveséhez, Tornai Margithoz a szent földről.
Kassán, szept. 24dik 1789

Óh te, kinek harsány hadi kürtje Tihannak enyelgős
Szűzeit eddig nem hallott hangokra tanítá.
Hogy valamerre kevély hullámjait hányja zajogva
A Balaton, Hunyadit! Hunyadit! riadoznak az erdők:
Horváthom, jer! akár Platóddal az elme esmért
Léte felől ébrent álmokba merűlve bolyongasz -
Én oda nem késérlek; - akár Csapodinak igazlott
Karján a rejtett szépség ösvényinek indúlsz;
Jer, kérlek, s Eratom mit adott ajakimra, figyelmezz!
Kedvel ő téged, noha gyenge virágit hajadból
Calliope, laurust nyújtván helyébe, kiszedte.
Halld azt most tőlem, majd tőled hallja Juliskád.

András - esmered őt, mert gyászdombjára siralmas
Könnyeket hullattál magad is - temetőit Urának
Lenni pogány kézben nem szemlélhette továbbá.
Fel-fel, kardot övedz, s koronáját férfi sisakkal
Váltja fel, és viadalra nevelt bajnokjait a nagy
Nílusnak messzére terűlt mezejére vezérli.
Mint lobogott a vérszínű szent jellel havazló
Pallástjok! Cherubim mind eggyike, nézzed akár szent
Őltözetét, akár ártatlanb erkölcsit, ha szintén
Eggy újabb Néro gyilkos lángjára vetette is

Nőtelenek voltak; - Bajnokhoz az ille; - Keresztes
Bálint vólt egyedül kit Tornai Margit az óltár
Zsámolyain Hymennek örök hüségire vonsza;
Ez most a zuhogó Jordán fövenyére ledűlvén
Mint a magzatitól megfosztott fülmile sír, rí
A siket erdők közt ekként zengette panasszát:

„Fekete szemü szép hölgyecske,
Röpülhetnék csak mint fecske:
Még ma szállanék, szemed láttára,
Ablakod rostélyozatjára.

S addig dudolnám énekemet,
Míg, megszánván esdeklésemet,
Kis kamarádba béfogadnál,
S öledben nyugvó helyet adnál.

Nem kellene nékem kalitka,
Hogy engemet benne tarts fogva;
Mert ha elűznél is mellőled,
Mégsem repűlnék el én tőled.

Délben asztalodra röppennék,
Étkes vidám vendéged lennék,
Megcsipegetném falatodat,
Poharadból innám borodat.

Ha pedig fonnál karszékedbe
Felszállnék rokkád vesszejére,
S oly búsan nyögném énekemet,
Hogy könyet hullatna szép szemed.

Estve ugyan, ha álom nyomna
Elbújnék sűrű kárpitodba;
De még hajnal előtt, jó reggel,
Felkőtnélek víg csörgésemmel.

Ugrándozva járnék akkoron
Fel s alá puha paplanodon,
Félre rántogatnám kendődet,
Hogy láthassam bokor emlődet.

Oh ki vólna bóldogabb, mint én,
Szép völgyecskéjében hevervén!
S ha bimbócskáit csókolhatnám
Béla is irígyen nézne rám.

Jaj! de mint az árva gerlice,
Ugy bújdosék én mostan nyögve,
Mert nékem szárnyaim nincsenek,
Kik szép Margitomhoz vigyenek!

András alatt, vérző buzgánnyal,
Vívok mindennap a pogánnyal,
Annak drágalátos véréért,
Aki érettem is onta a vért.

S amikor karom a csalmákat
Ugy aprítja mint a torzsákat,
Igy kiáltok szent Jézusomhoz:
Vigy uram egykor Margitomhoz!

S im tisztúlni látom az eget,
S rám a nap víg sugárt ereget;
Azt jelentvén, hogy nem sokára
Vissza visz az isten Tornára."

Igy végzette dalát Eratóm, s eltűne. Szemérmes
Szép nyaka még ragyogott a ködben, s szélnek eresztett
Fürtjeiből oly kellemetes szag szálla le hozzám,
Mint amillyet ereszt kivirított bokra Fürednek,
Vagy Szántód gyönyörűn zöldellő gyepje, midőn azt
Balzsamomos violák lepik el még gyenge tavasszal.
Homlokomat mirtusz koszorú s szép rózsa keríté,
S csattogatott szárnyán két kedvelt híve repült el
Cyprisnek, szent védje bizonyságára, felettem.
Élni fogunk, kedves Horváthom! Tégedet ádáz
Bellonád hadikürtre kiált, s már szárnyra repített
Hangjaid a kiterűlt egeken úgy dörgenek, amint
A dagadó Balaton, s Hunyadidnak mennyköve dörgött:
Engemet hív Eratóm kivirított erdeje békés
Árnyékába vezet, s ottan a holdnak ezüstszín
Fényénél, oly búslakodó hangokra tanítgat,
Mint a nyúgoti szél lágy nyögdécslése, midőn az
Illatozó rózsák közt Cencimet alva találja.
Örvendj! élni fogunk! s igazabb unokáim örömmel
Emlegetik, Horváthjáért mint ége Kazinczy!

Jegyzések az ötödik, hatodik és hetedik sorára ezen költeménynek

Horváth Ádám úr, amint minden tudja, aki hazai literatúránk gyümölcseivel nem egészen esméretlen, Hunyadi Jánosnak tetteit éneklette és a lélek halhatatlansága felől egy munkát bocsáta ki Pápán 1786-ban. Gondolkozásaink az utolsóban még azon szent kötél alatt sem férhetnek együvé, amely bennünket örökre öszvekötött. Ő azt állítja, hogy a lélek halhatatlanságát természeti okoskodások által is meg lehet mutatni: én pedig azt, hogy a filozófia azt nem

tanítja pozitíve, legalább nem úgy, hogy az ellene támadható kétségek teljesen eloszlattassanak. - Hogy a természetben semmi sem veszhet el, azt kétségbe senki sem hozza, de még itt nincs vége a kérdésnek. Kertemben áll az a nagy tölgyfa, amelynek árnyékában őseim a boldog házi nyugodalmat érzették; egy irígy szél feldőjti azt, tűzre rakatik, füstté, hamuvá, porrá, földdé, csemetévé, gőzzé, tápláló nedvességgé válik; mondhatom-é, hogy az a tölgyfám, amely alatt nagyatyáim barátjaikat vendéglették, amely alatt az anyám engem szoptatott, *megvan, - él?* - azt a vakondokot, amely kertemet feltúrja, kertészem agyonüti - meghal az, lelke (némelyiknek igen különös vélekedések szerint) a természetnek nemesítő grádicsain szamárba, lóba, kutyába, majomba mégyen által; mondhatom-é, hogy az a vakondok, amely kertemet turkálta, nem szűnt meg *lenni?* - mondhatom-é, hogy *él?* - tudja-é az ilyen majom, hogy kutya volt, ló volt, szamár volt? S az ilyetén elváltozások mellett való *el nem veszés - meg nem halás, halhatatlanság megegyezik-é* azzal a halhatatlansággal, amit az én forrón szeretett és nemcsak szíve jóságáért, hanem élesen látó elméje miatt is tisztelt barátom a feltámadásnak annál erősebben leendő megállapítása kedvéért keres? -

A reveláció a dolgot végképp elintézi. Ez nemcsak *halhatatlanságot*, de amely természeti módon meg nem eshetik, hanem csudatévő, isteni erőt is kíván, *feltámadást* is tanít, midőn azoknak, akik megkeresztelkedtek, és hisznek, mennyországot ígér, azoknak pedig, akik az egyik keresztyén felekezet hitele szerint forrásba nem mártódtak és nem hisznek, pokollal rettenti. Ebben az ígéretben és rettegésben minden keresztyén lélek megmozdíthatatlan fundamentumot talál: szintén úgy, mint az, aki habár nem volna is a lélek halhatatlan, Ciceróval mégis azt óhajtja, hogy az az légyen, s annak hívésétől magát elvonattatni nem engedi. -

Amit mondottam, a kérdés, míg *csak* az emberi természeti értelemnek tétetik tárgyává, nincs úgy megfejtve, hogy minden kétségek eloszlattassanak. Mi nem lehet a lélek, azt alkalmasint kitanulták a filozófusok, noha még itt is nagy szakadások vannak, minthogy a nagyobb rész abban állapodott meg, hogy a lélek test nélkül nem dolgozhatik, sőt sokan készek azt is vallani, hogy a testtől való megváláskor valamely igen vékony testecskét viszen oda, ahová mégyen - de *miből álljon? mi légyen?* azt senki sem fedezi fel, ha a Mendelssohn lelkének két mértékével bír is. - Egy eléggé nem tisztelhető kedves tanító, prof. Szentgyörgyi István úr, Sárospatakon (kinek szélesen kiterjedt tudományához és szíve jóságához annyira bízok, hogy biztosan követném lépéseit vaktában is, ha a teremtő ellen nem vétenék ezáltal, aki nékem nem barátot, hanem a belémfújt isteni particellát, vagy egy értelemben vévén, önnön magamat adta annyira vezéremnek, hogy ha *ezt* követem, ha hibázok, helyesen lépek, ha pedig *nem ezt* követem ha helyesen mégyek is, hibázok) nagy erőt talál abban az elgondolásban, hogy a test maga magában nem hat, de nevezetesen Hollmannal megvallja azt, hogy a teremtői mindenhatóságnak nem volt talán lehetetlen a testet annyira raffinírozni, hogy gondolkozhasson. - Valóban a testet és annak természetét, tehetségeit nem esmerjük még jól. Test egy szikra, test egy marok puskapor: de vesd öszve, meglátod micsoda előre nem képzelt effektusa lesz. S nem lehet-é valami ilyes a lélek is?

El akarván vonni elmémet a természet mindenekben egy törvényt, egy rendet követő munkáinak szemlélésétől, mely azt tanítja, hogy minden, amit látunk, lesz, van, volt; lesz, van, volt; s újra lesz, van, volt, de sohasem az, ami volt, hanem mindég valami egyéb, úgyhogy nemcsak formáját, hanem az *én*jét, *ego*ját is változtatja; elmeredvén, elvakulván, elszédülvén a tanító természet simplex szavától való eltávozásom alatt, visszatérek, ahonnan eredtem, s megelégszem azzal, hogy ha magára nézve másféle is bár a felfedezhetetlen igazság, de énreám nézve az, aminek én képzelem - ezt kiáltom: Es möge sich mein Feind mit solchen Grillen plagen! - Az álmodozáshoz nem szokott elme azonban a holdvilágot is hasznára fordíthatja, s amellett is bátran lép, ha megvallja is, hogy a holdvilág nem láttat oly világosan, mint a kiderült nyári nap fénye, s kilép a Pyrrhonismus tengeréből, habár tudja is, hogy a part parázs és vizenyős.

Ezen homályos dologban legtökéletesebb világosságot kap az, aki a régi nemzetekig tér vissza a történetek fonalán, s tapogatja, egyik vagy másik értelem *hol, mikor* és *kiknél* vette eredetét?

Végtére, ami a moralitást illeti, azt tartom, hogyha valaki bukni akar, megbukik bizonyosan, akár halhatónak, akár halhatatlannak tartsa a lelket. Az egyik azért öli meg magát, mert azt hiszi, hogy ezen cselekedete által nyomorúságának tökéletes véget vét, a másik pedig (ezt mutatja az uticai Cato utolsó éjjele, midőn ez a nagy ember, Plátónak halhatatlanságot tanító dialógusai által gyullasztotta magát hibás ugyan, de mégis csudálást érdemlő cselekedetére) azért, mert jobb életre virradást vár.

Ezeket úgy mondom, mint filozófus, nem mint keresztyén. - Lesz bizonyosan, aki ezen egyenességemet kárhoztatni fogja, dehát árt-é a religiónak, hogy szabadon követjük a természet teremtőjének mellénk adott kalauzát, az értelmet? s ha a filozófiát tanító professzor, habár pap is, mint az én tisztelt Szentgyörgyim, szabadon kimondhatja gondolkozását: miért volna tilalmas azt, amit érez kimondani egy oly írónak, aki vocatiót érez arra, hogy mondja, amit lát.

Gyengébb lelkek! ne kívánkozzatok le a benneteket szerető anya karjairól a síkra! Itt állani, lépni *veszedelmes*: amott nyugodalmasan ülhettek!

CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

KAZINCZY FERENC KÜLFÖLDI JÁTSZÓSZÍNJE

Prónayhoz
Csanád vármegye főispánjához, királyi belső titkok tanácsosához

Édes álom-é vagy valóság, amit látok? - Budának útcáin nem az az elasszonyosodott, elpuhúlt nép tolong, melyet még tavaly nap-paizsok alatt, levont süvegekkel, feltornyozott hajjal, tarka strimfliben láttam sétálgatni; hazám anya-városában nem hallom többé úgy, mint ezelőtt még kevéssel, csak annak a nemzetnek mormogását, amely eránt hamilcari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott atyáink; ímé közelítő lókopogást hallok, a lobogó kalpag, a súgár kólcsagtoll, az idegen szabású hosszas tóga helyett felöltött katonás sagum, a csillámló széles kard, s tarsolyain visszanyert koronánk képe vagy az őr-bagoly, a tárogatósíp keserves emlékezetű hangja, a kardcsörtetés, az ágaskodó lovak nyerítése..... Hazámnak kegyelmes istenségei! mi ez ily hirtelen? ily véletlenül? - Látom, látom kijózanodtunk részegültségünkből, s érezzük, hogy az aqua tofana, mellyel némely bóldogtalan udvari tanácsos még elfelejthetetlen kegyességű asszonyunk II. *Mária* uralkodása alatt itatott, azt a tüzet, amelyet ők veszedelmesnek tartottak, és amellyel mi - mi, egy maroknyi nép! *Máriának* igazgatására ajánlt hazánkat és egész atyai örökségét annyi hatalmas ellenkezők kezéből, Európának bámulására kiragadtuk, el nem ólthatta; látom, hogy hazánkban, sok viszontagságaink után végre feltaláltuk hazánkat; hogy oly szemtelenül már nem packázik rajtunk gazdákon az a bitang jövevény, kit a Duna salakos tajtékjával hányt ki partjainkra, és aki most balgatag bosszúságában igazságos örömünk gyúladozásait - (kicsoda az aki örökös fogságra kárhoztatván, ha a felszabadító kegyelemlevél elérkezik, Munkácsnak foglyukaiból lassú csendes lépéssel másszon elő?) - vadságnak nevezi. Imé férfiaink s asszonyaink elhányták a kölcsönzött öltözetet; elállottak a káros idegen szokásoktól; most már, nem úgy mint ezelőtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen Etele és Etelka beszélt, s nemes elpirúlással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott ízlések ennél a kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt a döröngő zordon nyelvet, amely semmire sem alkalmatosabb a despotai hideg parancsolásnál.

Ó ne háborítsa fel senki bóldog elragadtatásomat hideg fagyos okoskodásaival; engedjen szabad folyamatot bóldog örvendezésemnek, s gyúlassza példám után szívét annak érzésére, amit szívem érez! Tudom én, hogy a *Forgács Miklósok* és *Teleky Józsefek* tántoríthatatlan hazafiak vóltak még akkor is, midőn rajtok európai ruhát láttunk; tudom, hogy *Balog* és *Szily* bajusz nélkül sem szólhatnak meg rettenhetetlenebbül, mint ha orrok alól fél réfnyire nyúlna le a szintúgy magyar, mint spanyol, német és belga s anglus bajusz; tudom, hogy ezek a külső jelenségek nem csalhatatlan jelei annak, amit mutatnak: de ki ne fakadozzon örömsikóltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amik dicső eleink vóltak; az lesz, amiről ezelőtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott; egy szabad nemzet, egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával biró nemzet, egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész óltalmazója hazájának és királyának.

Győztünk! s most látjuk, hogy habár a borongós időkben rettegésünk nem vala is gyáva elcsüggedés, csakugyan haszontalan kérésekkel terheltük az egeket, midőn azon esedeztünk, minekelőtte a mérték megtölt, hogy szűnjenek meg csapkodni. Javunkra vált megaláztatásunk. A kiállott veszedelmek tanítottak meg bennünket, hogy az egyenetlenség, versengés, a külföldi asszonyok, öltözet és szokás a spártai mértékletességtől - miért spártai? nem szint oly igazságosan-é magyar, mint spártai? - a magyar mértékletességtől való eltávozás oly közelnyire ragadta végső elpusztulásához hazánkat, hogy még neve eltörlésétől is méltán retteghetett. Ezek a szomorú emlékezetű idők tanítottak meg bennünket arra, hogy nyelvünk megtartása s elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a nemzet nem különös nemzet, hanem csak kolónia lesz; sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy hazai literaturánk a német nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a magasságra lépett, amelyre különben fél százada kívántatott vólna.

Most - most midőn ezeket önnön veszedelmünk által tanúltuk meg -; most, midőn a hazafiúi hűség lelke mindenfelé fú; midőn minden kész azt, amit hazánk javára valónak esmér, önnön könnyebbsége feláldozásaival is teljesíteni; midőn Titusunk koronázására s bóldogságunk felállítására az ország nagyjai Budán öszvegyülekezve lesznek; most kezd bennem újra éledni az a remény, hogy nyelvünket Bihar és még egynehány vármegyéknek bölcs példájok szerént, közdolgaink folytatására fordítjuk; és közelebbről az, hogy az ország gyűlése alatt Melpomenenének és Thaliának magyar templomot szentelünk. Mi gátolhatná meg azt egyéb, hanemha ismét valamely felelet azt adná, hogy a magyar nyelv nem játszószínre való; egy oly felelet, mely nem megcáfolást, hanem egy szomorú néma sóhajtást érdemel. - Egy kardinális s prímás herceg *Batthiány*, aki nyelvünket oly különösen kedveli, és hazafiúi iróinkat s igyekezeteinket kegyesen bóldogítja; az *Esterházyak*, *Grasalkovichok*, *Csákyak*, *Kohóryak*, akik eddig a szépnek filozófusi érzése által ösztönöztetvén, mivel magyar darabjaink nem vóltak, német játszókat vettek védelmek alá; és nevezzek-é még többeket is? két gazdag és a tudományokat annyira becsülő özvegy, *Zichyné* s generális *Beleznayné*, egy *Orczy* és *Podmaniczky*..... készek lesznek mindent tenni. Lesznek játszók, csak oly hazafiak légyenek, akik ezt az igyekezetet ne csak erszénnyel, hanem leereszkedésekkel s javallásokkal is élesszék. És ha a Laudon - Sophoklész tölgyfaággal felkoszorúzva nem tartotta alacsonyságnak színre lépni és a nép előtt játszani: nem kevélykedhetne-é a maradék előtt az a magyar szép, aki Ophéliát játszaná, hogy a mostani közvélekedés eltörlésére mintha a színre lépni ellenkezne az illendőséggel, és még inkább hazafiúi érzésből új példát tenni ő mert? - nem-é az az ifjú, aki Hamletet játszván másokat is elragadna példájára és nyelvünknek kedvességét, hathatósságát, édes hangzását mind magyarainkkal, mind a külföldi nézőkkel, és - ki tudja ha nem-é? - fejedelmünkkel is éreztette?

Pétzeli most adá ki Alzirt, Meropét és Tancrédet; *Göböl* kész Brutusszal és Caesarral; *Vitéz* Clavigóval; *Fehér* majd Britannicust ád; Zayrt, Cidet és egyéb versekben írt darabokat prózára általönteni, valamint a *Zechenter* darabjait is eredeti bűneiből kimosdatni nem vólna nehéz. Én pedig néked, tisztelt nagy hazafi! nyelvünknek mind indúlatos, mind igen érzékeny becsülője! Hamletet nyújtom bé, utána küldvén nemsokára Stellát Goethéből, Missz Szára Szampszont és Emilia Galottit Lessingből, Medeát Gotter és a Shakespeare Macbethjét Bürger után. - Esmered forró háládatos tiszteletemet; és hogy érezd, mely szent érzések közt tészem tenéked ezt az ajándékot, képzeld el, hogy bényújtó levelemet koronánk őrizete után azon szobában írom, amelyben ezt a szolgálatot, mint Abaúj vármegyének erre ideküldött tagja, először ma, sőt éppen most, tevém. -

Budán, a királyi lakhelyben, Iker hava 22-dikén, 1790.

A KOLOZSVÁRI JÁTÉKSZÍN TÖRTÉNETEI

[Elkezde a ház épülni 1804-ben s tökéletességre vitetett 1821-ben. Nagysága, szépsége, pompássága olyan, hogy tartományainknak bármely más városában is, Bécset ki nem véve, helyt érdemelne.]

A magyar színjátszók társasága Pesten alkotá magát 1790-ben, s oly szerencsével adá mutatványait, hogy a kezdet nemcsak hazafiúi, hanem művészi tekintetekből is érdemle pártfogást. Annak némely tagjai 1792-ben általjövének Kolozsvárra, s Erdélynek nagyjai (buzdítva erre leginkább báró Wesselényi Miklós által, ki, ha valaki más, érzé, hogy annak a nemzeti csinosodásra mely következései lesznek) őket annyira ápolák, hogy továbbá maga az anyahon is innen vevé, s több ízben sarjadzásokat.

[A segélyt játszók kötelességöknek ismerik hálájokat bizonyítani azon nagylelkű és mély belátású hazafiak iránt, kik irántok részvételt mutatának, s 1792-ben bejövének Erdélybe.]

A fels. kormányszék s a törvényhozó hatalom érzék a nemzet méltósága mit kíván, s arra intézék gondjaikat, hogy játékszínnek saját épülete legyen. Az 1794-diki diéta harmincezer forintot tétete össze a kezdetre, s a dolog elintézését gróf Teleki Lajos és Ferenc, gróf Bethlen Farkas, báró Wesselényi Miklós és Fricsi Fekete Ferenc urakra bizá. [A társaság azonközben bérbe vett házban adá mutatványait.]

Ezek a reform. kollégiumnak egy telkét, a Farkas utcán, ötezer forinton megvevék [s annak árát gróf Teleki Lajos és Ferenc, Wesselényi, gróf Toroczkai József és báró Bánffy József saját erszényekből fizették], s 1804-ben az építéshez hozzáfogának, a fundamentumot kirakták. [A begyült adakozások, tizenhatezerre mentek fel, s kezdődék az építés. De a biztosságnak kihalának némely tagjai]. De az idők mostohasága s a papirospénz becsének alábbszállása a munkát elakasztá. A diéta végzést hoza (1811.), hogy minden nemes egy-egy paraszttelke után evégre 50 krt fizessen. Ebből százezernek kelle begyűlni, de azt a papirospénz megbukása (1811. márc. 15-én) húszezerre változtatá.

Wesselényi meghalt, ő, ki itt is nagy és gyakor áldozatokkal bizonyítá meg hazafiúságát, s a társaságot teljes eloszlásától több ízben tartóztatta, s az építés gondja 1812-ben Kolozs vármegyei főispán báró Kemény Ignác és főbíró Nagy Lázár urakra bizatott. [A kormányszék mostani előlülője, báró Jósika János excell., fát igére a valkói havasokból, mennyi kívántatni fog, s a Kolozs vármegyei nemesség magára vállalá behozatását.] Már 1814-ben az épület fedél alatt állott, de ki is fogya a tár, s a biztosság örök jusson adogatá el a lózsikat, egyet kétszáz forintért, hogy a munkát folytathassa. Az azonban csak kétezer forintot ada. Püspök Mártonffy József excell. ezerrel, gróf Teleki László és József testvérek azt másfélezerrel tetézték. Ezenfelül a biztosság tizenkétezer forintot veve kölcsön, s Szamosujvár és Erzsébetfalva, Abrudbánya, Fehérvár, s némely más városok, ajándékképpen másfélezerrel segéllették.

Így készüle el az épület, melynek hossza huszonkét öl, szélessége tizenkettő, magassága hat. Ebből a játszó hely hat ölet veszen el. Lózsija három sorban ötven van s ezeknek mindenikében négy néző könnyedén elfér. A gubernátori, a középben, szélesebb. [A három sor lózsin kívül van a parterre és a paradicsom.

Dekorációi Bécsben készültek, s a színre szekérrel is fel lehet menni. Elfér az épületben harmadfélezer néző; s ha mindnyájan ülnek ezerhatszáz.]

Megnyittatott 1821. márc. 12-én s Zrínyi Miklóssal, melyet magok az uraságok játszottak.

CSOKONAI MIHÁLY

Nekrológ

Tegnap estve, január 29-én 1805-ben temeténk el Debrecenben literatúránk egy felejthetetlen díszét, Csokonai Vitéz Mihályt. Született ugyanott november 17-én 1773. Meghalt január 28-án virradóra, hektikai kiszáradásban. Nagy kedvességet nyert versei által: még nagyobbat azoknál, akik őtet közelebbről ismerhették, szíve szelid és jámbor volta által; mert az ő affektált és nem affektált mizantrópiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affektált cinizmusából az esztétikai lélek.

Utolsó nyavalyájában a mi nemeslelkű Szentgyörgyink volt mind orvosa, mind vigasztaló barátja. Úgy ment a halálnak, amint azt az eszes embertől, várni lehet: nem óhajtotta, de tőle nem rettegett.

Emlékezete szent lészen közöttünk; szent nekem minden esetben, nevezetesen poétai munkáira nézve, melyeket ezúttal a publikumnak, mint nemsokára megjelenendőket bemutatok; remélvén tiszteletet érdemlő anyjától, hogy ismervén fia iránt való barátságomat, nekem fogja engedni azt a szerencsét, hogy általam bocsáttassanak közre. Ami a nyomtatványokból bejövend, övé lesz.

Lilláját, melyet a nyomtató annyira tartóztatott, hogy három esztendő óta csak negyedfél árkus készült el belőle, novemberben én vettem kezemhez, s az most anakreoni verseivel, Dorottyájával s minden egyéb munkáival együvé nyomtatva fog megjelenni.

Ezen rövid jelentésemet azon szép versekkel rekesztem be, melyekkel barátja árnyékát főhadnagy Fazekas Mihály úr, kinek tanácsával a munka kiadásában élni fogok, megtisztelte:

Él-e a síron túl, vagy nem, az emberi lélek?
Ezt a kérdések kérdését a mi *Vitéz*ünk
Fejtegeté, de mivel nem akadt nyitjára előlről,
Túlnanról akará még megvizsgálni. Azonnal
Ketté nyilt az örök titkok kárpitja előtte,
Ő bément s széjjelnézett. Látván a halandók
Gyenge világa elől elrejtett mennyei pompát,
Gondolatit szárnyára vevé a lelki dicsőség,
És ő még fül nem hallott szent angyali hangú
Énekek énekein kezdé dicsérni az élet
Felséges voltát, mely várja az emberi lelket.
Megtetszett kedves zengése az angyali karnak,
S mennyei múzsának lelkét ott fogta. E halmot
Hamvai tisztelik és gyönyörű munkái hazáját.

CSOKONAINAK SÍRKÖVE

Csakhamar azután, hogy én tavaly januáriusban a szegény Csokonai halálát a publikumnak hírül adám, megszólíta mélt. Cserei Farkas úr - fia a Mária Terézia alatt szolgált tudós és fáradhatatlan munkásságú referendáriusnak, az erdélyi főítélőszék előlülőjének, mélt. gróf Haller Gábor úrnak Veje, s a nagy Wesselényi római lelkű hitvesének testvére -, hogy ezen közkedvelést nyert írónknak sírját tisztelnénk meg kővel, s így adnánk bizonyságát, hogy a

nemzet azok iránt, akik magokat érdem által megdicsőítvén őreá is fényt vontak, nem háládatlan. Ő, ez az én igen nagybecsű barátom, késznek jelentette ugyan magát arra, hogy az egész költséget, melyet a feltétel kívánni fog, birtokának gazdag jövedelméből minden társ nélkül megtegye: de érzette, hogy nem lévén szövetségben a meghalttal, ezen áldozattételben másokat illet az elsőség, másrészről pedig a legtisztább célból azt óhajtotta, hogy a szándéklott tisztelet a nemzetnek minél számosb tagjai által tétessék; s azon kedvezések szerint, melyekkel velem bánni édes gyönyörűsége az ő szívének, nekem hagyta azt a szerencsét, hogy ezen igyekezet iránt a magyar múzsa barátjaihoz szóljak, s őket a melléje lépésre meghívjam és felbuzdítsam. Én ugyan azt óhajtottam, hogy a jelentést maga az a szépérzésű férfi tette volna meg, kinek lelkében a szép gondolat támadott; meleg szólása gyulasztva hatott volna minden szívre; de nem fogadtatott el vonogatásom. Megadom tehát magamat, s próbát teszek a barátság auspiciumai alatt, ha szavam foganattal szóland-e a Csokonai becsülőihez, kiknek számok elég nagy; s szerencsés tolmácsa leendek-e barátom akaratjának, mely mind a meghalt becsületét célozza, mind a nemzetét.

A kő (úgy végeztük el azt egymás között) nem a medencés piedesztálok igen is közönségessé vált formájára leszen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében (simplicitas, Einfachheit). A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYNAK
HAMVAI
Született 1773. november 17-én,
meghalt 1805. január 28-án.
Arkádiában éltem én is!

A monumentum felső részében pedig a lepe - (rút és közönségesebb neve: pillangó) - fog lepdesni. A márványt Zsibó adja hozzá, s Csereinek ajándéka lészen.

„Méltán tiszteli a maradék a dalköltő medencéjét, kit a múzsák önmagok szentelének papjokká, hogy a világnak erkölcsöt s feddhetetlenséget tanítson. Az ő dicsősége fogyatlan fényben ragyog, míg az ádáz vérengző tropéumi porban sorvadnak, s a tunya urlakodó sírboltja széjjelomolva áll a sivatag puszta közepén, elborítva hideg mohhal s vad tövissel, gyakorlatlan pihenője a megtévedt utazónak.” Ezt mondja az én Gesznerem az Ábel halála elején. S legyen ez minden buzdítás helyett mondva azokhoz, kik a nemzetet szeretik, és annak gyarapodását mindabban ami szép, jó és igaz, óhajtják.

A segedelem-beszedésre megkéretnek ezek: Bécsben Haykul Antal, erdélyi hazánkfia, cs. kir. privileg. könyvnyomtató; Erdélyben Aranka György; Magyarországon, Sopronyban, a magyar társaság előlülője; Somogy vármegyében Sárközi István; Győrött prof. Fábchich; Veszprémben Péteri Takács József; Pesten a Hazai Tudósítások írója; Debrecenben Kis Imre; Miskolcon pedig a meghaltnak különös hűségű jóltévő barátja, Puky István urak. Akik bennünket, ezen dolog elindítóit, levelekkel megtisztelni akarnak, azokat barátomhoz Krasznára, hol lakozik, hozzám pedig ide Széphalomra utasítsák. Barátom a maga leveleit a somlyai, én a sátoraljaújhelyi postáról vesszük. Mindketten az élet legszebb örömei közé számláljuk, midőn levelek által olyanoknak nyerjük meg szeretetöket, kiknek ismerésektől eltiltott a távollakás. A begyűlendő pénzről számot fogunk adni a publikumnak, s ha több jőne kezünkhöz, mint amit a szándék kíván, azt a kesergő anya sajátja gyanánt fogjuk nézni.

Júliusnak 30-án 1806.

MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK A CSOKONAI SÍRKÖVE IRÁNT TETT JELENTÉSRE

Lessing egyvalahol *Hamburgi dramaturgiájában* azt a tanácsot adja az íróknak, hogy tartsák illetlennek a magok érdemekhez, apróságos magyarázatokra ereszkedni, olvasóikat képzeljék tanultabbaknak, mint amilyenek, s bízzák önmagokra, hogy amit nem értenek, hányják fel könyveikben, vagy kérdjék meg mástól. A tanács jó s meg kell vallani, hogy ha *meg nem értettetni* nagy baj is, és még nagyobb *félreértettetni*: viszont az is baj, midőn az író arra kényszeríttetik, hogy a maga szférájából lépjen ki, s tegyen cicerónei szolgálatokat. Azonban az igazán humánus művész kész felejteni artisztai büszkeségét, s örömest lép elő a nézés végett kitett vászon mögül, valamikor látja, hogy a jámbor nézőnek szüksége van útmutatóra; sőt néha a mentegetőzést s a védelmező magyarázatokat is pirulás s megítéltetéstől való tartalék nélkül teszi, mert tudja, hogy midőn maga mellett szól, akkor a mesterség szeretetét gyarapítja. Vannak esetek, amelyekben *élesen szólani* s *csatába ereszkedni* sem illetlen; avagy nem az esik-e megyéink és országunk gyűlésein? Egyedül az érdemel valóságos utálatot, aki elfelejtvén, mivel tartozik mind azon publikumnak, amely előtt szavát hallatja, mind azon ügynek, amelynek védelmére költ, mind önnön személyének, ellenkezőjének *vad öklendezésekkel* megyen ellene, s *haraggal* s *magánaktetszéssel dúl-fúl*.

Két ízben szólottam én Csokonai iránt a haza előtt, mióta a halál bennünket tőle megfosztott, s az vala sorsom mind a két ízben, hogy meg ne értettessem, s félreértettessem. Hadd szóljak tehát magam mellett, s a publikum legyen a bíró köztünk, vádlóimnak van-e igaza vagy nekem. - -

Debrecen nem tudja, mit keres a Csokonai márványán az az *Arkádia.* - Az még tűrhető, hogy Debrecen azt nem tudja: de az ám a baj, hogy tudja, amit ott tudni éppen nem kellene; azt, hogy én ott Debrecennek sicáriusi döfést akartam adni, mert - úgymond - azt leli lexikonjaiban, hogy Arkádia derék *marhalegelő* volt, kivált *szamarakra*! - Igaz, hogy Csokonai igen kedvetlen próféta volt a maga hazájában, és ennyiben a márvány utolsó sora arra való célzásnak tetszhetnék. De hihető-e, hogy *sírkövön*, - úgy a maga helyén kívül, adassék döfés? S *mikor* hoztam én, és *mi által* abba a gyanúba *fejemet* és *kultúrámat*, hogy valakit a Silenus paripája rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz? S illő-e az, férfiai Debrecennek, ’ανδρες Αθηναοι hogy midőn egy olyannak szavaiban akit nem találtunk mindig méltatlannak becsülésünkre, valamit *nem értünk*, akkor mondásának a *legrútabb értelmet* adjuk? Oh Debrecen, Debrecen!

Arkádia, igenis, marhalegelő tartomány volt, és éppen azért, minthogy az volt, ottan virágzottak a múzsák mesterségei leginkább. Innen nevezi Virgil is a maga két kedves énekeseit arkásoknak (Arcades ambo et cantare pares et respondre parati); innen nevezik magokat így az olaszországi poézist tárgyazó társaságok, melyeknek a mi *Hannulik*unk is tagja. Ezen értelemben veszi a szót *Schiller* is ritka szépségű dalában: Auch ich war in Arkadien geboren stb. - Arkádiában élni tehát, és a márvány szavai szerint az: *Arkádiában éltem én is!* nem jelent egyebet, mint ezt: *Egyike voltam hazám kedvelt énekesinek én is, s boldog éltet éltem a mesterség szép regiójában*.

Tudva van azok előtt, akik a festés mesterségébe be vannak avatva, hogy *Poussin Miklós* (régen elhalt francia születésű táj- és históriafestő) egy gyönyörű vidék fenekében egy szárkofágust festett ezen felülírással: *Et in Arcadia ego*! - Kevés ideje, hogy Harron Párisban *Pousin*nek tiszteletére egy szacellumot rajzolt - eddig talán készen áll -, melyben a Poussin állóképének lábkövébe ezen mély értelmű szóknak kell vala vésettetni. - (Lásd Landon’s französische Kunstannalen, II. Band. I. Abtheilung, Kupfer XIII. und XIV.; oly munkában,

melyet a mesterségnek nem gazdag kedvelője is megerőltetés nélkül jártathat, és amelynél semmit nem jártathat nagyobb gyönyörűséggel.) - Én a gondolatot a Poussin képéről vettem, s Cserei barátom javallotta választásomat. - Így nem kell a márványra metszeni a *poéta* praedikátumot, s az értelmes olvasó századok múlva is fogja érteni, ha oda jut, hogy ott a múzsák felkentje fekszik, nem valamely isonymus Csokonai Vitéz Mihály.

A többi kritikája ennek a szent és csalhatatlan városnak nem érdemli a megcáfolást; kétségeit fejtegesse meg magának, ha tetszik. Ilyen az, hogy a római simplicitású kő helyett piramis kell. - (Csokonainak *piramis*! S miért? s milyen? *két ölnyi magasságú-e*?) - Ilyen az, hogy nem jó a *hamvai*, mert ma nem *égetnek*. Ilyen, hogy az első sor a *harmadik személyben*, az utolsó az *elsőben* mondatik. - (De hát ha a mottó nemcsak más *személyben*, hanem más *nyelven* is mondatnék?) - Debrecennek tetszeni veszedelmes dolog! - -

Első jelentésemben (Magyar Kurir, 1805. febr. XV. sz.) képét festettem volt Csokonainak, s a Debrecenen kívül lakók azt ítélték felőle, hogy sem igazabb, sem kedvezőbb képet nem festhettem: Debrecen ellenben ott is *döfést* talált. Nagy megbántása vala az az ő szemében a megholtnak, hogy felőle azt mondottam, hogy az ő *affektált és nem affektált mizantrópiájából aszerint sugárlott ki mindig az emberek igaz szeretete, mint affektált cinizmusából az esztétikai lélek*, s azok, akik ismerik azt az írót, akinek karakterét ezen szavaim festik, s így értik célzásomat - azok akik tudják, hogy a szegény Csokonai, mint sok más szeretetreméltó, de magokat nem kények szerint érző ifjaink, ezt az *igazság* és *természet* emberét tette volna ideálul magának, el fogják-e hihetni, hogy ezáltal a Debrecen szeretetre legméltóbb fiainak nehezteléseket vontam magamra?

Azon jussát, hogy kiki a maga szemével láthasson, meg kell hagyni mindennek; az igen is becses elsőségünk. De bárcsak azok, akik nem aszerint látnak, mint *mindnyájan mások*, vagy ami még jobb, a *jószeműek*, meggondolnák, hogy a sárgaság kórja is a maga szemével lát, és mégis hibásan lát, s nevetségnek-e, vagy csak szánakozásnak tárgyává lészen, midőn másokkal ellenkezik, és azt vitatja, hogy amit ezek fehérnek mondanak, az sárga, és ami nekik kéknek látszik, az zöld; és így a mások kárhoztatásában s oktatásában ne volnának oly felette serények. Az író szintúgy hibázhat, mint a kritikus: de miért ne hibázhatna a kritikus is, valamint az író? kivált midőn azt lehet, sőt kell feltenni, hogy az író, aki magát a mesterségben - annyira amennyire! - gyakorlotta, jobban érti azt, mint a kritikus, hanemha szoros stúdiumává tette az író mesterségét ez is.

Mit vesztett a hazai literatúra Csokonainak korai halála által, kevés ember érzi inkább nálamnál; kevés sajnálja ezt jobban nálamnál, hacsak úgy tekintem is, mint embert. Ismertem én a szeretetreméltó, noha nem hibátlan ifjúnak egész becsét, s szerettem szivesen. De némely tisztelője csak azt tartja igazságos becsülőjének, aki őtet vakon csudálja. Eszméljünk fel butaságunkból; nincs kínosabb érzés, mint amit a pirító magasztalás okoz. Minden inkorrekció mellett elég becsülni valót találunk mi az ő munkájában. Egy igen szerencsés erű s zseniális szökdelésű poéta, egy igen szép érzésű, s midőn tisztelt barátjai között ült, minden irritabilitása mellett képzelhetetlenül nyájas modesztiájú ember, a legszebb mizantrópiájú fiatal bölcs - az az ifjú, akit a halál dicsőségének fele útjában kapott ki közülünk, minden emberségei mellett érdemes arra, hogy emlékezetét fenntartsuk; aminthogy neki, kinek gyönyörködve hallgatánk kedves zengéseit, míg élt, kenyeret nem adtunk, adjunk most, midőn már nem él, követ.

Ajánlom a szép szándékot újabban literatúránk barátjainak, s a beszedők neveit ezúttal három tisztelt névvel szaporítom: Nógrádban gróf Rády Pál és bocsári Mocsáry Antal, Zemplénben gróf Dessewffy József uraknak neveikkel.

Szeptember, 1806.

RECENZIÓ HIMFY SZERELMEI-RŐL

(Budán. 1807. A Magyar Kir. Universitás betűivel.
I. könyv. XXIV. és 306 lap;
II. könyv. 299 lap.
12 rétben.)

Ezeknek a szerelem szép dalainak éneklőjök Kisfaludy Sándor úr, születésére nézve Kámról, Vasban, lakjára Simegröl, Szalában. E jelentéshez még azt tesszük, hogy az édes Éneklő egy fényes házból vette eredetét, mely a Haza később s bús történeteiben feledve nem maradt, és hogy maga a mi poétánk 1809-ben Ő cs. k. fensége a palatinus körül főstrázsamesteri rangban segédtiszti szolgálatokat teve. - A Himfy név, valamint az ének által halhatatlanná tett Liza név is, költött nevek, úgy mint amelyekkel K. úr magát és kedvesét alak alá rejteni jónak lelte. K. úr ifjú korában jutott a Magyar testőrző sereghez, s itt őtet az a szerencse érte, hogy mindennapi társaságában lehetvén literatúránk legtiszteletesb veteránusának, óberster Báróczy Sándor úrnak, ritka talentomait, szép és bőv nyelvét még inkább kimívelheté. Tovább a tábornál szolgált, s francia fogságba jutott. Csillagzatai a Vaucleuse völgyeibe vetették, s az a magány, mely ötszáz esztendők előtt a Noves Laura nevét jajgatta, most a Szegedy Rózáétól zengett. Petrarcának ott múlató lelke Kisfaludynak az epedő szerelem dalait sugallá (I. Könyv elsőbb énekei valóban Avignon táján készültek): mostan pedig, midőn ez a testére-lelkére s mívelt elméjére nézve dicső leány néki már hitvese, őtet a boldogított szerelem dalaira a Tibull lelke tanítja. Ezeket a II. Könyvben most vesszük legelébb: I. Könyv először 1801-ben jelent vala meg.

A munka szokatlan figyelemmel fogadtatott mindjárt első megjelenésekor. Néhány ifjaink, kiknek mellyeiket ugyanez az indúlat hevítette, utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést. Későn vevék észre csalódásokat s akkor tanúlták meg, midőn már nem vala ideje, hogy az ily énekek éneklésére nem elég ugyanazon érzésekkel bírni. Avattak s avatatlanok elbájolva érzék magokat az új lant zengése által: de aki józanon maradt, látta, hogy a nympholeptusok (kik egy nimfa meglátása által őrjöngésig gyúladtak) az istenné helyett csak felhőt vettek ölbe. A sok recenzens nem győzte kürtölgetni az Erato új szenteltjének dicséreteit, de akinek szemeit isten illette meg, látta, hogy a tudós férfiak oly dolgokat lelnek a csudált dalokban, melyek éppen nincsenek bennek. - Recenzens reáveti magát a próbára, ha ezen gyönyörű darabok becse felől igazabban itélhetne-e.

K. urat sokan *magyar Petrarcának* nevezték: némelyek *magyar Petrarcának* és *Anakreonnak* egyszersmind. Mintha egyik a másikat el nem oszlatná! mintha két fej azon egy nemben művész nem lehetne anélkül, hogy az egyik a másikkal eggyé folyjon! A paralelt kedvetlenséggel vette a poéta, mert senki sem érezhette inkább, mint ő, hogy az felette kancsal. El igyekszik azt tolni magától az alkalmasint hosszú előbeszédben a XVII. lapon, valamint a II. Könyv 149. lapján álló dalban is. Rec. ezen öszvehasonlításnak indító okát egyedül azon kevés tekintetü környűlállásban leli, hogy K. úr is szonettekben s canzonékban énekli a szerelem kínjait és hogy a lajstrom itt is éppen azon mód szerént vagyon nyomtatva, a könyv végében, mint a Petrarca kiadásában szokták nyomtatói. - A Petrarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak; pedig itt éppen ez csinál mindent. Ezek sokkal csendesebb, nem oly olvadó tűzben vagynak írva. Ezek is szerelemnek epigrammái, ezek is erotikus ειδύλλιον-ok; mind a két nevet nem a mostani értelmében vévén a szónak, hanem a görögben; s a mi éneklőnk szituációját - az első Könyvben ugyan mint oly ifjúét, aki kedvese birtoka után eped, a másodikban mint azét a boldog emberét és férjét, aki a szeretetre legméltóbb asszonyt, és a sallustiusi *honestum otium*ot már magáénak mondhatja - lírai formában adják elő. Némelyike ezen epigrammáknak még abban is hasonlít a görög epigram-

mákhoz, hogy megfosztva rímjától, s eurythmiétől, sok nem poétai fő által poétai darabnak sem fognak vétetni, mint sok igen szép darabja az Antológiának, holott mindezek, mind azok a magok eredeti szépségeikkel valóban azok.

Minden bizonnyal igen lelkes, igen kedves teremtések ezek a mind a két rész dalai s énekei; minden bizonnyal a Kisfaludy név, hazánknak egyik elsőrendű poétájának kifejezése szerént, *seris nepotibus umbra* marad. De figyelmet érdemlő jelenés a pszichológus előtt, hogy ha a két kötet becsét nem az *egyenként vett darabok*, hanem az *egész kötetek* becse szerént kell meghatározni; nem lehet meg nem vallanunk, hogy az elsőség a második kötetet illeti, és így, hogy a poétát az óhajtott szerencse birtoka még hatalmasabban inspirálta, mint maga az epedő vágyás is. Ha az első kötetben, azaz örök egyenlő kétszáz sonettóban és huszonegy canzonéban csaknem elfárasztja az oly olvasót, aki a szeretkőzés esztendein már túl vagyon: örvendeni fog, hogy a második könyvre jutván a szerelem boldog birtokának és a szabad vidám falunk lakásnak, melyet az életnek vidám filozófiája és a régi s új literatúra remekmíveivel való társalkodás emel és nemesít s a lángolva égő szent hazaszeretetének, mely a magyar föld jobb fejeinek tulajdonok, egymást váltogató képeire akad. Ámbár a könyv mindenszerte kezeken forog s pirúlhat minden, aki ezt a hazánkat dicsőítő munkát nem bírja: jónak látjuk mégis, azon darabokat, amelyeket legédesb elragadtatással olvasgatunk, nemcsak kimutatni, hanem ki is írni, hogy a gondolatlanabbakat ezen *cealatum Musis opus* becsének mélyebb érzésére vezethessük. - I. könyv LXXXX. Dal; lap 139:

Hallottam én szép szavának
Ezüst hangját zengeni.
Philoméla panaszának
Hangja nem oly isteni,
A természet figyelmes volt
S olvadozni látszatott,
A patakvíz lassabban folyt,
A fatető hallgatott.
Megszűnt minden madár dala,
Minden zefír fülel vala,
Megszünt minden fúvalom
S mosolygott a fájdalom.

Igazságtalan, aki azt kérdi, ha ez itt mondatik-e legelébb, mert elég, ha úgy mondatik, mintha legelébb volna mondva, s ha szépen mondatik.

I. Könyv, CLXXII. Dal. 259:

Téged látlak az egeknek
Magas tiszta kékjében,
Téged látlak a vizeknek
Folydogáló tükrében.
Nappal a nap aranyának
Ragyogó lángfényében,
Éjjel a hold világának
Reszkető ezüstjében.
Minden idő percenetben,
Mindennémü szegeletben
Üldözőm vagy szünetlen, -
Hagyj békét, ó kegyetlen!

II. Könyv, II. Dal, lap 6:

Múzsám! te, ki zokogással
Töltéd a természetet,
Tölts most örömkiáltással
Napnyugtot és keletet.
Patak, ittad siralmimat:
Most örömem könnyét idd;
Zefír, hordtad panaszimat:
Most örömem hangját vidd.
Ámor látván hívségemet,
Idvezíté szerelmemet.
S azon égbe emele,
Melyben Pszyché van vele.

Könyv, CXLI. Dal, lap 221:

Minden vizek kicsapának,
Árjok mindent önt és visz.
A bosszús ég haragjának
Míve ez a tenger víz.
Ott, hol nyájak legeltenek,
Most a halak uszkálnak,
Ott, hol rókák fészkeltenek
Most a rákok csuszkálnak.
Víz borítja földeimet,
Megemészté reményimet,
De nem oltván szerelmem,
Könnyen tűröm sérelmem.

II. Könyv, XXXV. Dal, lap 63:

A bereknek gyors kaszási
Már utolsót vágának,
Az árnyékok óriási
Hosszúságra nyúlának.
Mi ott járánk, meg-megállánk
A rét magas fűvében,
S hogy a bürűn (*palló*) általszállánk
A folyamnak mentében,
A folyamba tekintettünk -
S és *alattunk* és *felettünk*
És *bennünk* is a menny volt,
Szívünkben szent tűz lángolt.

II. Könyv, LIII. Dal, lap 96:

Egy Istenért, egy Hazáért
Égett hajdan, dúrván hív,
Egy mátkáért, nyoszolyáért
A törzsökös magyar szív.
De sem Isten, sem hazához
Sok kigyalúlt magyar szív
Sem szavához, sem párjához
Sem magához most nem hív.
Egy Istenem, egy a Hazám,
Érzi szívem s vallja a szám,
S egy szerelme szívemnek
Mint szíve egy keblemnek.

Még darabosságai mellett is, mely nagy szépségű, mely tüzű, mely szent ének!

E például előhozott sonettókat még sok igen nagy szépségűekkel lehetne megtoldanunk, ha a hely engedné. A XLI-diket mindazáltal a 69-dik lapon, el nem hagyhatjuk, hogy az olvasóval a hasonló hosszasságu s hasonló zengésü szóknak, melyek az énekben oly formán váltogatják egymást, mint a menüett-lépések, játékát éreztethessük:

Töle jőnek, *hozzá* térnek
Gondolati fejemnek,
Néki adnak, *tőle* kérnek
Érzeményi szívemnek.
Minden eset, *minden* dolog
Csak annyira érdekel
Amennyire őrajt is fog
Néki is *kell* vagy *nem kell*.
Szerencséje s nyúgodalma
fájdalma és *aggodalma*
Bája s *kedve* éltemnek
Mind szívében teremnek.

Valóban, ha a mi Kisfaludynk csak tíz darabot írt volna is, mint az előmutattattak, ha csak egyikét írta volna is az előmutattaknak: neve halhatatlan marada. Őtet magok a múzsák s a kellem istennéi szentelék papjoknak.

Ezen utolsó dal két utolsó rímjára: *éltemnek* s *teremnek* figyelmessé kell tennünk az olvasót. A mi, rímekben igen szegény nyelvünk felette nehézzé teszi a magyar versifikációt, a Zrínyi és Ráday nemű versekben (*Zrínyi nemű* a csak rimált sor; *Ráday nemű* az, amely nem csak rímeli a sorokat, hanem a szillabákat méri is, de szabadabban, mint a görög mértékű sorokban). A mi rímelőink, stantes pede in uno, szórják a verseket. De milyen verseket! Az ő rimájok *testemet*, *lelkemet*; *fejemnek*, *kezemnek*; *égette*, *tette*; *fájdalma*, *nyugodalma*; *szívében*, *hívében*. Így igenis ömölve ömölhetnek a versek. De szedjük csak a rímeket különböző részeiből a beszédnek - mint *éltemnek* (substant) és *teremnek* (verbum) - meg fogjuk látni, ha dolgozásunk oly könnyű lészen-e? Innen van, hogy a haza legelső írói is, mint a halhatatlan *Kis* és az ő érdemes ifjú barátja, *Berzsenyi*, verseiket a Zrínyi nemben írják s egész energiájokat veszik munkába, hogy verseiknek a szók leggondosabb válogatásaik által fentebb díszt adhassanak;

innen, hogy ifjabb költőink a görögök szkémáikra térnek; innen végre, hogy K. úr a maga sonettóit maga által talált stanzókban, nem a Petrarcáéiban írta.

Valamint Petrarca nem csak a maga *szép Ellenségének* kecseit magasztalta, hanem *Italia mia*-ra (Canzone XXIX) is emelkedett; úgy emelkedik a mi Kisfaludynk a fentebb régiókba. - II. Kötet, lap 150. harmincnégy nyolcsorú stanzókban írt dal egy himnuszt a grációknak, mely az istennék előtt nem kedvetlen áldozat. Lap 230. azon örömöket festi, amelyekkel ő azon halhatatlanok társaságokban él, kik a múzsáknak papjaik, s látni az éneken, hogy ezeket nem csak neveikről isméri, neveikkel nem csak paradíroz. - Lap 30. áll az első negyven nyolcsorú canzone. Rec. belőle néhány töredéket hoz fel, hogy az olvasót az írónak individualitásával s élete boldog s bölcs módjával megismertesse:

1. Végre tehát elnyertelek,
   Boldogsága szívemnek! -
   Holtomiglan hát lakhatlak,
   Édes földe honomnak,
   Békességben hát bírhatlak,
   Fészke gyermekkoromnak!
5. Távol a világ zajától,
   Haszontalan füstjétől -
6. Hol Ámornak örömeit
   Pénzen adják és veszik.
   S a szív fentebb érzéseit
   Bolondságnak nevezik -
7. Hol az isten tiszteletét
   Haszon s pompa téteti,
   A haza szent szeretetét
   Az elfajúlt neveti.
   Hol az igaz, a nagy s szép s jó
   A jámbor, az ártatlan,
   A szabadság csak gőz és szó
   Kacaj tárgya s szokatlan.
8. Ahol a nyelv hízelkedik,
   Édes szépnek mondója -
9. Hol a fényes társaságok
   A léleknek únalom -
10. Hol a virtus kelleméről
    Fennyen szólnak, dicsérik
    Holott azt csak a nevéről
    És könyvekből ismérik -
11. Hol az ifjak megvénhednek
    Még előtte koroknak -
18. Voltam benned, oh Ninive!
    Ösvényed megláboltam.
    Kegyes sorsom meg kivive
    Mert idevaló voltam.
    Itt vagyok most az enyémben,
    A magamé egészen. -
19. Vezérlőm itt a Bölcsesség,
    Könyvem a nagy Természet.

Néző-színem a föld és ég,
Napkelet, napenyészet.
Itt más csélcsap akaratja
Nem parancsol kényemnek,
Lelkemet nem szorongatja
Nem szab módot éltemnek.
A szerencse és hír elől
E szegletbe elrejtve, -
Értelmemet és szívemet
Örömök közt mívelvén -
Gazdálkodom, szántok, vetek,
És kenyeret aratok,
Kertészkedem, fát ültetek
És gyümölcsöt szaggatok;
Most előttem a gabona,
Fűrend és vad esik csak,
Amint látám még katona,
Hogy emberek hullottak.
Innen nézem miként von egy
Magával sok másokat,
S amint jobbra vagy balra megy,
Javít vagy ront százakat.
Az emberek lelkeikkel
Oly felséges fajzatok!
Szívek, eszek mint vetik el,
Mily követő állatok!
Egy nagy ember ott miként áll
Ezer felett fejével,
Napnyugodtról miként munkál
Napkeletre lelkével.
Mint forgat fel országokat,
Mint kötöz és bontogat,
Miként ad s vesz trónusokat,
Sorsokat mint osztogat.
Dicső ember, valóban nagy!
Élni fogsz, míg ember él,
De bármely nagy, alattam vagy,
Szívem veled nem cserél,
Egyetlenegy boldog napom,
Pedig mennyit ád az ég! -
Sokkal többet és jobbat nyom
Mint az örök dicsőség.
Kívánatim mind betelvén
Szabad, nyugodt, elégedett
A boldogság tetején,
Hová ritkán emelkedett
Halandó - itt vagyok én!
A Házasság - - -

A második canzone zseniális bérekesztése a rec. előtt mindég igen nagy keccsel bírt. Az éneklő kedvese, reggeli álmába süllyedve, karjai közt fekszik, míg ez, egy vidám nyári napnak reggeli hevében, poétai elragadtatással repűli végig a nagy világot, s végre felszökik:

Jankó nyergeld meg a Rárót,
Kaszásim megkeresem
Cicke, Lepke, Fecske hajsza!
Nyúgodjál még kedvesem!

Valóságos Tibulli élet!

Mely nyereségnek kell az ily munkának a magyar literaturára nézve lenni! mely nyereség ez a magyar poézisra! holott verseinek eddig inkábbára alkalmatossági darabokból s a régibb s az újabb poéták munkáinak nehézkés s ízetlen követéséből állottanak. S mi fogott volna lenni a Kisfaludy munkája, ha ez a kényessége az érzésnek s az a könnyűség, mellyel ő a maga érzéseit kinyomni tudja, az a szép-világ tónusa, s a német, francia s olasz nyelvek stúdiuma által kimívelt ízlés oly zengésű versekkel egyesítetett vólna, amilyenekben Dayka énekelt. Mert a Kisfaludy úr nyelve bőv ugyan, s igen kedves s sok helyeken csudálást is érdemlő: de nem tudós nyelv, nem klasszikus tisztaságú, nem *grammatisch correct*. A kiadónak, Péteri Takács József úrnak, ki maga is tisztelt prózai s poétai írónk, elég bátorsággal kell vala bírnia, kimutatni a megsikamlásokat nemeslelkű barátjának, vagy engedelmet nyerni tőle, hogy a kézírásból mind azt, ami vétkes, irgalom nélkűl kitörölhesse. K. úrnak sajátságai közé tartozik, hogy ő munkáiban is azt a vídám, azt a gondatlan módot akarja követni, mely néki házi boldog életében tulajdona, s ő eltiltja magától a tudós titulusát (lásd az Előszót), nem akar semmit tudni a grammatika szabásairól; néki a *se* (a prohibitivum) s a *sem* (a negativum) azon egy, őnéki az *egyéb egyébb*, a Grátzia *Gráczia*, a *kínjaim* néki *kínaim*, az egy két vagy egy-két, néki *egykét*, a hazud és dühöd néki *hazudik* és *dühödik*; s így alig találni egy lapot a munkában, melyen ily nyelvbéli hibák ne volnának. Ezeken s az efféléken kívül provincializmusokkal is él, mint *futkozta* és *tellene*, s nemtelen kifejezésekkel, mint *cepeli*, melyeket a könyvírás meg nem szenved, s szenvedhet. Rec. a magyar literatúra minden barátjainak nevében óhajtja, hogy ha a munka ismét ki fog adattatni, melyet belső becse miatt bizonyosan kell várnunk, a poéta érdemes barátja itt említett s értett botlásokat igyekezzék jóvátenni, s mindazt, ami a mívelt olvasót benne bántja, gyalúlja, vagy inkább a poétával magával gyalúltassa le.

Éppen ezt a kérlelhetetlenséget kívánják a Második Könyvben a negyedik, az ötödik s tizennegyedik dalok. Az oly szóknak *töpörödött boszorkányok*, *ragyás s aszott bagoly*, *Belzebubnak kajlája*, *bicegsz*, *kerepel*, *pondró-nyelv banya*, *undok béka*, *Judás* és lap 178. *döggé*, az ily szépségű festéseket nem szabad elmocskolni. A művész még a rútat is, midőn azt festenie kell, oly szépen festi, hogy a szem ezeket a festett rútakat undorodás nélkűl nézheti, sőt hogy Wielanddal szóljunk, a rútban is Gráciákat kéntelen lelni. - Osztán nem kevés vétek van elkövetve a poétikai kompozíciók ellen is. Ha vétek egy képben *kettősséget* adni elő: úgy kétség kívül az is vétek lészen, ha *dualizmusban* adunk elő *egységet*, s nem szenved kérdést hogy ilyen az I. Könyv második és harmadik darabja, midőn az elsőbb a gyermeki kor örömeit festi, s a második pedig, mivel a ráma szűk volt többet elfogadni az elsőben, így szólal meg: *De hogy egyszer pelyheskedtem*, s a gondolat mely még mind a második dalhoz tartozik, a harmadikba megyen által. Éppen ezt a vétket leljük a 195. és 196. dalokban. Az oly érdemű íróban, mint amilyen Kisfaludy úr, nehezen esik a nem iskolák, hanem természet törvényét elgázolva látni. - A már említett hibákon kívül kéntelen a rec. az olyan kifejezést, mint *járom még kínos tánczát*, s erővel előhúzott rímeket s azokat a rímeket, melyek szükség nélkül

állanak s ellenére vannak a választott szkémának (a feljebb előhozott I. Könyv 172. dalának hat egymástól különböző rímmel kellene bírni, s íme nyolc sorral megyen ki *en* szillabában! - vagy az I. Könyv 32. lapján, felül az e stanza:

Itt e föld e szegletében,
A nyugalom völgyében,
A természet kebelében,
A szerelem ölében,
Szabad vagyok mint a madár,
A levegőüregben,
Boldog, mint a gerlice pár
A szerelemfészekben.

nyolc sor között csak két sor nem mégyen ki *ben* szillabában), és így a külömbféleség és a változás és szimmetria kecsét eloltják - valamint az oly igen gyakor előfordulásokat, mint I. K. l. 219. *Voltak Ámor szülői, voltak az ő emlői* -, s végre az oly fityegős sorokat, melyekből egy vagy több szó, minthogy a maga rendében helyet nem talált, a következő sorra lép által, gáncsolni, hogy megigazítassanak s a következő kiadás ezektől megtisztúlva jelenjen meg.

Amit közönségesen csaknem minden poétáink munkáikról mondhatunk, ugyanazt lehet a jelenvaló két könyvről is mondani: A tiszteletünkre méltó poéta dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy ha e két kötetnek legalább harmadát elhagyta volna;[12] mely annál könnyebben fogott volna megeshetni, mivel ezek közt oly dalok is vagynak, melyek szerelem énekei közé teljességgel nem tartozhatnak. Ilyen a XXVI. Dal a II. Kötetben, melyben szó sincs a szerelemről, és amelynek egész foglalatja ez: lángol a had ismét: de Hazánk meg van kímélve általa. Az I. Könyv 200 dalból s 21 énekből áll; a II. Könyv 200 dalból s 7 énekből. Mutatja ez, hogy K. úr egy bizonyos számig akarta felvinni dalait, s így nem igen vala hajlandó oly sanyarúan bánni velek az öszveszedés alatt mint különben talán volt volna.

A külsője a könyvnek ékes, a papiros jó. De a sonettók felett a DAL címnek valamivel feljebb kellett volna tolattatni, mind azért, mivel a kolumnának semmi úgynevezett titulusa nincs, mind hogy a dal utolsó sora feljebb eshessék mint a kolumna alja. Így a szem azt vélhetné, hogy a dal még a következő sorra is általmegyen. A betűket Bikfalvi Falka Sámuel úr Budán, a Didot és Prillwitz betűinek hasonlatosságokra metszette. Falkának érdemét a nagyobb rendű betűk (lásd Szemere Pálnak Vida László úrhoz írt szép énekét) eléggé bizonyítják; ezek a petit rendűek nincsenek oly szépek, mint a Mansfeldéi, s nem eléggé szorosan állanak egymás mellett. - Szerencsétlen mív a két réz is, noha Kininger és Blaschke Bécsnek legjobb művészei közé tartoznak. A két rajzolat sem gondolva nincs jól, sem executirozva; kivált a második Kötet előtt álló. Azon a poétának kedvese sem testben nem szép, sem drapperieben. A táj egy tarka portéka minden rend és öszvefüggés nélkül.

Az - amint reménylyük - bőven kielégített olvasót a II. Könyvnek egy igen szép dalával eresztjük el CXXXIX. lap 218:

[12] Petrarcának oly sok szép sonettói között, három canzonéját tartják legszebbnek magok az olaszok, melyek Laurának szemeire vagynak írva, s ezért *le Canzone sorelle* neveztetnek; kétharmad részt pedig szép hírének megsértése nélkül kihagyhatónak néznek. A kiadó csak azt jegyzi meg, hogy a legnagyobb léleknek, az ő legfelségesebb munkáiban is marad gyengébb hely, mert a géniusz nem mindég egy szerencsével sugall. *(Kazinczy jegyzete)*

Gyűlöllek én, asszonyférjfi!
Ki kiléptél rendedből;
S téged Férjfiasszony! aki
Kicsaptál lágy nemedből.
Herkuleszt, ha rokkát pörget,
Nem lehet nem nevetnem:
Minervát, ha fegyvert zörget,
Lehetetlen szeretnem.
Van határa a két nemnek,
S nem toldása az érdemnek,
Hanem hiba s csorbaság,
Ha ki ezen általhág.

Megjelent ez a recenzióm az Ausztriai Császárságbéli Literatura s Mesterség Annálisainak 1809-dik esztendőbéli szeptemberi füzetében, melynek kedvéért azt német nyelven írtam volt; s ott nevem aláírása nélkül, minthogy az az Annalisok institutuma, a külföld tudományos újságleveleinek szokása szerént nem kívánta. De itt nevemet jónak láttam feltenni, hogy azok, akik meg nem foghatják, hogy dicsérni hizelkedés s gáncsolni idegenkedés nélkül lehessen, érezzék, hogy tiszta lélekkel jártam el dolgomban. Aki tettemet vádolni akarja, így tudhatja, kit vádoljon. Én azt hiszem, hogy a nemzet ízlését semmi sem tisztíthatja inkább, mint a bátor igazságos recenziók, és hogy ezeknek már az is megbecsülhetetlen haszna, hogy íróink ezután több gonddal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkáikat, s e közhaszon kedvéért bátran fogom kitenni magamat azon kedvetlenségnek, hogy egyik vagy másik írónk gáncsomért megneheztelni talál. *A feddtelenség legbiztosbb paizs*, azt mondja egy görög író és a lelkiesméret nyugtató szava.

RÉSZLET A TÜBINGAI PÁLYAMŰBŐL

A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől
Pályaírás

A haza szeretete egyike a természet legszentebb érzéseinek. Nem rettegi az az értelem ítéletét, de nem vár annak felszabadítása s javallása után, s a vett jóknak hálás emlékezetek nélkül is foganattal hat minden el nem fajult szívben. Szent az, mint a gyermeki hűség és szülei szeretet. Jaj az oly atyának (úgymond Rousseau - és ez nem csak a ház, hanem a haza tagjaira is illik), ki az észtől koldul okokat melyeknél fogva néki gyermekét szeretnie kell, nékem az oly atya kedves, ki gyermekét szereti, mert az az ő gyermeke. S a patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmussal: ez amazt csak nemesíti. Valamint az az atya volna igazságtalan és esztelen, ki a maga nyomorék gyermekét, minthogy az övé, szebbnek nézné a más ép és deli termetű gyermekénél, s esztelen volna s igazságtalan a gyermek, ki a maga érdem nélkül szükölködő atyját annyinak nézné, mint társáét, kit nagy tettei naggyá tettenek: úgy igazságtalan és éppen nevetséges volna az a magyar, aki vagy nem ismervén vagy ismerni nem akarván nemzetét és honját, magát esztelen gőggel mértékelné a nálánál igen sok és igen nagy tekintetekben boldogabb némethez, olaszhoz, franciához stb. Szerencsére a természet még a San Marinó-i polgárkának s a gröndlandi halfogónak is adott okot, hazáját szeretni s sorsának örvendeni; s ha vannak is esetek, melyek a szerencsétlen Teucert Salamist elhagyni, magával elvinni s másutt állítani kényszerítik: utálatosabb a nemesb érzésű ember előtt semmi nem lehet, mint a sváb, ki szülötte földjét elhagyja, s oda mégyen lakást venni, hol jászla bővebben telik.

E nagy érzés igen tetszetes bélyege a magyarnak. Mint a zsidó fordul Jeruzsálemnek, midőn imádkozik: aszerint fordul ez a külföldön honja boldog fekvése felé, midőn tokajijának cseppjeit fösvénykedő gyönyörűséggel szörböli, s lelke nemzete történetében elsüllyed; mint Iphigenia ragadtatik a barbárok közt heves örömre, midőn füleiben valahára ismét görög szó zeng, midőn szemei végre ismét látnak egyet kinek a Hellász boldog földje adott születést: aszerint pattan fel a külföld pázsitjáról a fáradtában elheveredett magyar rekruta, aszerint kiáltja ezt elragadtatva: nézd a magyart! midőn a mellette elmenő szekérről egy idegen magyar akcentusú magyar szóval szól hozzá; mint a hazájából távol szakadt görög sírja édes könnyét, midőn a Fekete tengeren már kékelleni látja a thráciai hegyeket: aszerint sír a hazájába megérkező magyar, midőn hajója előtt Dévén feltűnik s a földet Pozsonyban ujjára nyomott csókjával illeti.

Nem vad buzdulat ez, nem a puszta szokás míve, nem a más nemzetek megvetése mibennünk, aminek azt, holmi vásottságokat felkapdosván, az oly külföldiek nevezni szeretik, kiknek hazájok, nemzetek megkülönböztető nyelvek, ruhájok, szokásaik nincsenek, és a mindenféle születésűek zavarjok egészen elényésztek.

Az ő kevélységek elfojtja bennek azt, ami ennek érezhetésére kivántatik, s felejtik, hogy igen sokszor egyenesen az ő ingerlések cselekszi, hogy vásottságok esnek. Tudja a magyar, miért szereti ő hazáját és nemzetét; tudja, hogy ege tiszta, földje temékeny, hogy Zemplénye neki isteni nektárt, Aradja igaz ichort nyújt, hogy hegyei spanyol arannyal vetekedő ásványokat adnak, hogy nyelve zengő, muzsikája, tánca lelkesült, öltözete ékes, erkölcsei, szokásai mennyivel inkább egyezők a természettel, mint sok más nemzetekéi; törvényei minden fogyatkozásaik mellett, mennyivel jobbak az oly nemzetekénél, melyek a magokéin az idők szükségeihez képest még vagy nem segítettek vagy nem segíthettek, s örvend polgári alkotványának, mely neki - nemesnek és nem nemesnek - oly boldoggá tészi életét, hogy semmi más országnak nem ohajt lakosává válhatni. Érzi ő, melyik grádicsán áll a kulturának, de azt is érzi, hogy magának hagyva, a sokkal rosszabbul mint csak magának hagyva, nem pirulhat akármely nemzet előtt, mely nálánál, minden oldalról segélve, sokkal előbbre haladott; s ez az érzés, s a régi idők szomorú emlékezete, melyek boldogságát gátlották, gyulasztják szívét, s eltöltik az elkeseredés bátorságával, büszkévé teszik és naggyá; s reményljük, aki akarja látni, hogy Thereziának kedves uralkodása olta, mint haladunk, ahol haladnunk lehet, aki seregeinknek vitézségét mind a Friedrichhel való viaskodásokban, mind az újabb idejűekben, s Rendjeinknek készségeket, mellyel ők a közjót előmozdítani igyekeztek, minden idetartozandókkal tekinti és tekintheti: ha igazságos, meg nem tagadja tőlünk a közlelkűség dícséretét, melyet egyedül a haza szeretete szülhet.

A hazai nyelv a nemzeti szeretetnek legszorosb kapcsa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggattatott, s egy testet többé nem tészen. Nyilván látni ezt az olaszok példáján és a németekén. Nem kell-e tehát minálunk lennie a legnagyobb becsben, kik két hazára oszolva élünk ugyan - Magyarországot értem és Erdélyt -, de mindketten azon törvény és igazgatás alatt? És ez a miénk, mintha ugyan az örök végezések álthághatatlan verőcét akartak volna vele vonni körülünk, oly természetű, hogy azt egyedül az szólhatja tisztán, aki közülünk való; az idegent, mint Theophrastust az athéni piacon, a legkisebb selypités is elárulja.

És mégis eleink, legalább a Kálmán ideje olta, nem e honnin, hanem egy oly idegenen iratták törvényeinket, mely még Európában is annyi volt, mint csaknem egészen isméretlen - e részben nem hasonlatlanok Caligulához, ki magas oszlopokra függeszteté rendeléseit, honnan azokat senki nem olvashatta.

De az nem az ő vétkek volt, hanem az egész Európáé. S mit is tehettek egyebet, midőn a nemzetnek legfelsőbb hivataljaiban is oly embereink ültek, kik élteket a had munkáiban

töltvén, csak neveket sem tudták írni? Mátyás tanult ember volt, de a maga korának lelkében; néki az oly bölcsességek miatt, amilyenekért Galeazzo törnjénezi, eszébe nem jutott, hogy a magyar nép királyának nem iskolai deákságokban s külföldi luxusban kellene magát elvesztenie. Miolta a választás trónusunkra ausztriai fejedelmeket ültete, e mód megváltozását reményleni méginkább nem lehetett, mert ők, Maximiliánt és Mátyást kivévén, a nyelvet nem tudták, s fiaikkal, kik eránt bizonytalanok voltak, ha meg fognak-e választatni, nem tanultatták. Így maradt ez még minekutána koronánk az I. Leopold fiának s him unokájának örökségek leve is. Károly spanyol királyságra neveltetett, Theréziának a rettegtető fergetegek nem engedtek időt nyelvünknek megtanulására.

II. József is anélkül maradott, melyen annyival inkább álmélkodhatunk, mivel őtet bennünket szerető anyja kisded korában magyarosan járatá s nevelését magyarra bízta. Így történt, hogy törvényeink továbbá is deákul irattak; az Udv. Kancellária és Helytartó Tanács rendeléseiket minden megyéknek deák nyelven küldözték; a perek, némely nem nagyszámú vármegyét kivévén, deákul zörögtek, deákul ítéltettek, a vármegyék minden felső dicastériumokkal deákul levelezték, az iskolák falai közt deák nyelv hangzott. A magyar nyelv azonban soha nem volt egészen kirekesztve a közdolgok folytatásából: a király a nemzethez a Diéták megnyitásain, minekelőtt trónusáról deák beszédét elmondaná, kancelláriusa által magyarul szól, a tanácskozások mind a vármegyék gyűlésein, mind az országéin magyarul folynak, összehasonlíthatatlanul inkább magyarul, mint deákul, s az a tartalék, hogy talán lesznek, akik azt érteni nem fogják, senkit a magyarul szólásra bátortalanná nem tett, a vármegyék egymással magyarul leveleztek, inkább és gyakrabban, mint deákul. És ez öszvevetve azzal, hogy tót, horvát és német szó a Diéták és vármegyék üléseikben s a hivatalbeli levelekben soha elő nem fordult, éppen úgy nem, mint ahogy ottan soha nem mert senki idegen köntösbe öltözködve megjelenni - eléggé mutatja, hogy a nemzet érzette, mi illik az ő méltóságához, mutatja, mely megtévedés vagy ravaszkodás az, midőn a Cottai könyvkereskedés nevében szóló nevetlen a német nyelvnek köz auctoritásra jutást tulajdonít. Nem úgy van! Soha hazánkban a józsefi időkig a deák és magyar nyelven kívül más nyelv hivatalbeli nyelv nem volt; annyira nem, hogy még legveszedelmesebb krízisében is régi alkotmányunknak hozzánk németül írt rendelés soha nem eresztetett, de igen magyarul írott.

Más országok régen hozzáfogtak volt immár a tudatlanság századjainak ezt a rajtok ülő szennyét letörleni. Ezáltal is felejthetetlenné tette péld. ok. nevét a habsburgi Rudolf, dicső törzsöke az uralkodó ausztriai háznak, aki elnyervén II. Ottokártól (1276) ennek ausztriai birtokát, kiadott az iskolát elundokított deák nyelven, s ennek helyébe azt tevé polgárivá, mely azon tartományban honi volt. Rudolfnak rokonlelkű unokája, II. József érzette, hogy élő nemzet dolgainak holt nyelven folyniok nem illik, s vagy azért, mivel nyelvünket - a körülte forgó, magyarul szóllani bajosan, írni alig vagy éppen nem tudó magyarokról ítélvén - alkalmatlannak vélte e célra, vagy mivel el vala telve azon szándékkal, hogy országaink kormányzásába egységet hozzon bé, követte nagy ősének példáját, s a deák helyébe nálunk is a németet ültette. Annyira érzette ő ezen illetlenséget, hogy midőn 1789. december 18-án az ország megyéihez tulajdon kezeírása alatt bocsátá egy nevezetes levelét, annak oszlopaira egymás mellett nem a német és deák, hanem a német és magyar nyelvet vétette fel. Az ő nem szinte tizedfél esztendei uralkodása alatt nem vala diétánk, és így törvénykönyvünkbe új nyelv nem férkezhetett: de a Helytartó Királyi Magyar Tanács 1784. november elsőjén német nyelven kezdette ereszgetni rendeléseit, a megyék pedig az egész országban minden különbség és kifogás nélkül 1786 november első napja olta mind a Helytartó Tanáccsal, mind a józsefi tíz commissáriusokkal és még egymás között is német nyelven leveleztek. Azonban a perek németül még nem folyának, sem a tudományok más nyelven, mint diákul még nem tanítatának.

Folytatom a történetek menetelét. - József kevés napokkal halála előtt, 1790. jan. 28d., azon karba helyzé a dolgokat, melyben anyjának uralkodása alatt voltanak, s így az Udv. Magyar Kancellária s a Helytartó Tanács s a Budai Kamara ismét deák nyelven adták ki rendeléseiket, a német nyelv pedig az igazgatás dolgaiból egészen kimarada s már most egyedül némely kamarai ágazatokban van gyakorlásban.

- - - -

Az első cikkely volna ez: *Mely nyelvet kíván Magyarországon polgárinak a nemzet java s dicsősége?*

A második: *Mennyire fér öszve a magyar nyelvnek polgári nyelvvé emelése azon különböző nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal, melyek Magyarországon s az azzal összekötött tartományokban laknak? s mely hasznok és károk erednek ebből őreájok s a nemzetre politikai, commercialis és tudománybeli tekintetekben?*

A harmadik: *Bír-e a magyar nyelv a kiművéltetésnek azon mértékével, melyet e feltétel kíván?*

Ezek szerint értekezésünk önkényt szakad ugyanannyi részekre.

ELSŐ SZAKASZ

Mely nyelvet kíván Magyarországon polgárinak - (igazgatásbeli, törvénykezési és iskolai nyelvnek) - *a nemzet java és dicsősége?*

A történet nem ismér csak egy nemzetet is annyi sok között, mely a maga törvényeit idegen nyelven szabta, közdolgait idegen nyelven vitte, a tudományokat idegen nyelven mívelte volna. Graecia Aegyptusból, Róma Graeciából, a mai Európa a régi Rómától vette institutióit s tudományait, de egyike sem tartotta meg az általvett dologgal a nyelvet is, hanem azt, bármely nehéz munkával esett, a magáéra tette által, mihelyt lehetett. Érzette mindenütt, hogy amit a társaság minden tagjának kell tudni, annak előadására alkalmatlan szer az a nyelv, melyet legkevesebben értenek és hogy meg van alacsonyítva a nemzet, mely ezek körül nem a magáéval él, hanem idegennel.

Hogy ezt igen bölcs okoknál fogva cselekedték légyen, megmutatta az idő. Míg Róma Graeculusainak nyelvén tanulta a bölcselkedést, s ifjait az Ilissus partjain épült Göttingába küldözte, addig az soha nem haladott messze a filozófiában; s virágzott-e Olaszország, mivel a Konstantinápolyból megszaladt tudósok ott fogtak szállást? boldogult-e a spanyol nemzet, mivel őközöttök arabszok mívelték a tudományokat? Ha a franciák az őket megelőzött olaszok nyelvét s a németek és angolok a franciákét vették volna be, s csak azt mívelték volna, amelyen reájok Erasmus és Baco s Thuanus vetett elhalhatatlan fényt; bővölködnének-e nemzetök annyi közforgásba ment isméretekkel, mint amellyel most igen méltán dicsekszenek?

Nem szükség ezen állítás igaz voltát idegen nemzetbeli példák által világosítanunk: lelünk erre elég bizonyságot hazánk dolgaiban is. Mit használt p. o. a nemzetnek, hogy Mátyás háromezer aranyat költött esztendőnként librárіusaira, kik néki az idegen föld legbecsesb kézírásait másolgaták; hogy temérdek pénzen vásárlotta össze a könyveket s a sok olasz tudóst Budára szólítgatá?

Mi ment közhaszonra ezeknek deákul írt munkáibul, deákul tartott tanításaikból? Hogyan lehetne ott reményleni tudományok virágzását, hol a gyermek életének éppen azon esztendeit, melyekben gondolkodásra kellene szoktatnia, buta ábrándozásban tölti el; ahelyett hogy azon nemzeteknél, hol a hazai nyelven írt munkák és az azok által közforgásba hozott ideák segédével az emberiségnek fele, az asszonyi nem is, részesévé tétetik a tudománybeli isméreteknek, a kisdedek még első nevelőjöknek, anyjoknak, karjain kezdik a tanulást. Hogyan lehetne egy nemzetnél kultúrát reményleni, hol a gyermek, elmétlenségben töltvén el hét esztendejét, végre iskolába vitetik, s ott tíz esztendeig tartó huzomos szorgalma által sem szerez egyebet azon nyelv igen hiános értésénél, mely néki később esztendeiben kolcs lehessen a dolgok tanulására - ahelyett, hogy a genevai órás fia már hét esztendős korában (amint ezt Vallástételeiben maga beszéli) atyját az órakerekek reszelgetése alatt Plutarchnak Biográphiáival

mulattatja, s lelke ily korán az emberiség két legnagyobb nemzetének legnagyobb embereivel megismerkedik, s a régiek lelkétől lángot kap? Csuda-e, ha fonák nevelésünk mellett mi éppen úgy maradunk hátra, ahogy ők előmennek?

Sőt a Mátyás idejéig sem szükség visszamennünk, látjuk ezt magunkon is, amiolta ujságleveleket magyar nyelven olvashatunk. Az erlandi német s lipsiai s bécsi deák ujságleveleket mindenfelé olvasták azelőtt is, mégpedig nem éppen kevesen: és mégis mik voltanak akkor öszvejöveteleink mind a falukon, mind a városokban, és mik azok most? s mint gyarapodtak a Ráth követői által kivált hogy Péczeli, Görög, Pántzél és Kultsár tudományos tárgyaknak is engedtek helyet leveleikben, a nyelvvel s ízléssel együtt a geográfiai, históriai, politikai isméretek, s a jónak, igaznak és szépnek mélyebb érzése még azoknál is, kik könyvet nem olvasnak? s mint mennek által most egy fejből más fejbe az új ideák, s mint szülnek újakat, s a mélyebb ismeretekre vágyás s a vetélkedés szép tüze hány értelmes, hány munkás fiat és lányt szül naponként a hazának, kik különben senyvednének?

De a haza nyelvétől megtagadott gond nemcsak azt a kárt szüli, hogy a tudományok és mesterségek nem juthatnak közforgásba; hanem azt is azonfelül, hogy maga a tudomány nem kap annyi gyarapítót mint különben kaphatna...

- - - -

csudálni valót leltek azon a királyon, aki könyveket csinál, mint aki hadakat ver. - ...Horizonunkon egy gyönyörű új hajnal emelkedett fel, de még nehéz ködök késleltették a szép nappalnak fényfellövelését.

Ez végre akkor jött elő a maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádott asszony a haza szeretetre legméltóbb fiait az 1761 felállított Magyar Testőrző Seregbe felvevé, s alkalmat ada nékiek a bécsi szép világ tónusával megismerkedni. Bécs nékiek nem vala Capua, nem Sybaris. Beléavatva inkább vagy kevésbé már itthon a régiek írásaiknak isméretébe, nékifeküdtek az újabb nemzetek nyelvének s literatúrájának tanulásába, az ifjúkor délcegségében léptek fel mint nemzeteknek ébresztői, tanítói. Báróczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben, 1732. 2d. ápril), Barcsay Ábrahám (ezredes; megh. 1806. 3d. márc.), és Bessenyei György egyszerre léptek föl, s a nemzet csodálattal hallá francia ízlés után gyalult nyelvöket.

A szerencsétlen Ányos hozzájok csatlá magát s lágy szívének elfojtott érzéseit a szent Pál remeteségeiben énekelgette. Nem kevesen szólamlának meg a Telemachus fordítójának hazájában is, kik közül egyedül a Cid fordítóját gróf Teleki Ádámot (dobokai főispánt; mh. 1775) és a Belisair-ét, B. Dániel Istvánt említjük.

Azalatt, míg ezek velünk a külföld ízlését megismerteték, Rajnis József görög versmértékben írt költeményeit már 1773. egy teljes kötetre gyűjté. De Baróti Szabó Dávid s csaknem egyidőben vele Révay Miklós megelőzék ugyancsak görög versmértékben írt költeményeik kiadásával.

Hírlapunk még nem vala. Ráth Mátyás (szül. Győrben, 13. d. ápril. 1749., most evang. predikátor ugyanott) 1780-ban januárius 1-én indítá meg azt Pozsonyban, s azzal kivívta magának a dicsőséget, hogy Pázmány és Szenczi Molnár kora óta a nyelv és műveltség virágozására többet nála nem tőn senki...

- - - -

Theophíl és Pászthy Raymund director, a jeles gyermeket klastromjokba fogadták, ingyen táplálták.

Dayka gyenge esztendei olta az egyházi rendbe vágyott. Oda most a kir. rendelések egyedűl azoknak szabadították fel az útat, kik a filozófiai pályát már megfutották; ez a tudomány pedig Egerben akkor nem taníttatott. Októbernek végével tehát 1784-ben Kassára ment által.

Itt Dayka fogott volna elsőnek tartani társai között, ha két ifjú, kik, tehetősbek nálánál, kiállák az úgynevezett közönséges próbatételt, mely költségbe kerűl, őtet homályba nem borította volna. Nem e kettő, hanem Szolarcsek Sándor, Göncről, Abaújban, s mostani egri prof. Fett József, kedves barátjai voltak azok, kikkel ő mérkezni szeretett. Sírt, hogy a lángelméjű Szolarcseknek elébe nem hághata, hogy őtet utól nem érheté. Feszített szorgalma különben sem éppen erős egészségének annyira ártott, hogy kéntelen vala orvoshoz folyamodni. A nemeslelkű Viczay gyógyító kezek alá vevé, s nemcsak orvosa, de mint ezreknek másoknak, kiknek arra szükségek volt, jóltevője is lett, s eltiltotta a tanulástól. Ez a tilalom, s a holnapokig tartó betegség elakasztották előmenetelét, s kéntelen volt iskoláját a következő esztendőben újra kezdeni. 1787-ben Egerbe ment, s nevét a kispapok lajstromába íratá; s közelítvén november, Bodnár barátjával egy kocsin Pestre útazott, hol akkor az egész ország nevendékei, Verhovácz és ezen nagy férfiúnak a zágrábi püspökségre emeltetése után, Wohlgemuth uraknak gondviselések alatt taníttattak. Neve előre menvén - így írja ezt Bodnár, s kifejezése nem lesz rhétori phrásis - mind a nevendékektől mind az előljáróktól örvendve fogadtatott. Kevés vala ott őhozzá fogható, különb nem egy is. *(Prof. B.)*

Görögűl, midőn Pestre ért, tudott annyit, hogy az Újtestamentomot széltében és elakadás nélkül érthette, sőt e nyelven verseket is írni próbálgatott. Németűl még nem tudott, s ennek megtanúlása volt fő igyekezete. Bodnárral együtt veve leckét ebben akkori piarista, most csanádi megyebéli pap Hannulik János úrtól, s kevés idő alatt messze maga megett hagyá Bodnárt, s más nyelvek tanulásába fogott. (*Pr. B.*)

A dalmáciai születésű kispapok egymás közt olasz nyelven beszélgettek. Dayka hallgatta szavaikat, s kedvet kapott a nyelvet megtanúlni. Én ím e fiúkat nagyon megtréfálom, monda egykor Bodnárnak; tudják hogy olaszúl nem értek, de mához egy holnapra széltében fogok velek beszéleni. Ekkor, titkolva igyekezetét, nékiálla az olasz grammatikának, s midőn közöttök volt, leselkedve hallgatá szavaikat. Eltelék a kiszabott idő, s Dayka tanúnak hívá barátját, s oly bátorsággal szólott velek, mintha a pünkösdi malasztban vett volna részt. Ezek álmélkodtak, azt hitték hogy csak tetteté a nyelv nem tudását, s megvallák, hogy náloknál jobban beszél, hogy a nyelv törvényeit jobban érti. A francia nyelvben annyira ment, hogy azon olvasott, írt, szólott; az ángolban nem tett nagy előmenetelt. Tudott tótul is; melyet talán a Kassán lakásnak köszönhete. (*Pr. B.*)

Pesten ismeretséget szőtt az universitás tanítóival, s azt derekasan használta. A Mindenes Gyűjtemény IV. köt., lap 89. azt tartja emlékezetben, hogy Dayka itt 1790. április havában társainak leckéket tartott a magyar grammatikából.

Eloszlatván 1790. a pesti nevelőház, s a nevendékek megyéjekbeli püspökjeiknek visszaadatván, Dayka is elhagyá Pestet, s Egerbe tétetett által. Ez a hely vala szerencséjének sírja, itt kezdődtek szenvedései. Becsűltetett ő, s szerettetett itten is, s dísze volt és szerelme az ifjúságnak: de voltak, akik a tüzest, a vigyázatlant félreértették; s a gyakor feddés, mely majd szelídebb volt, majd durva is lett, ingerlette makacsságát. Látván, hogy szemmel tartatik, elvesztette bízodalmát, bátorságát, kedvét, s kilépést forgata elméjében. De már közel vala céljához, s az a negyedfél esztendő, melyet a teológiának élt, azon esetre ha megváltoztatná

pályáját, annyi volt, mint elveszett idő. Elvégezte tehát hogy tűr, s állhatatos marad szándékában. Egy történet végképpen meghatározá sorsát.

Egyik gyakorlások az vala a kispapoknak, hogy a magok által készített és elébb vizsgálat alá bocsátott predikációkat köz helyen elmondják. Dayka, ki már azelőtt predikála magyar nyelven, most (júl. 1791.) egy német szentbeszédet monda el a szervíták templomában, P. Szaicz Leo Mária, kit a jövendő idők Mariafi István és Kalapácsics nevek alatt írt munkáiból fognak ismerni, jelen vala a tanításon, a hibás tudományt hirdető felett megbotránkozék, s ellene vádat teve. A bevádlottól az kívántatott, hogy állításait vonja vissza s kérjen bocsánatot. Fejeskedésből-e vagy csak bízatlanságból? ezt cselekedni nem akarta, s búcsút vett és kapott.

Anyja nem lévén életben, nem tudta, hol találjon menedéket. Kevés időig Vitéznél tartózkodott, Szikszón. Bodnár, ki maga is kilépett vala az egyházi rendből, s elébb a pécsi, most a lőcsei gimnázium mellett viselt tanítói hivatalt, meghallván mi történt barátjával, felhozatta őtet Lőcsére, s vele lakását s asztalát megosztotta. De a legnemesebb barátság a szerencsétlennek megnyitott szállást kéntelen vala nem kevésbé nemes barátságból ismét bezárni, mert Dayka, ismeretségbe eredvén a házigazda leánykájával, magát elveszteni indúlt, s megsiketűle minden intés eránt. A magyar nyelv tanító székei ekkor nyittattak meg a gimnáziumoknál. Dayka tanácskozott Bodnárral, ha nem kellene-e néki egy ilyenért megvívni, s megnyervén barátjának javallását, esedezését benyújtotta, s a lőcsei gimnázium mellé kívánt rendeltetni. Későn eszméle fel Bodnár, hogy az Daykának veszedelmes lehetne, s reá bírta Daykát, hogy sürgessen felcseréltetést. Ez engedett barátjának, de már késő volt. 1792. márciusnak 11-dikén bévezettetett hívatalába, augusztus 12-dikén pedig lakadalmát űlte. 1793. ősszel ugyanitt az első grammatikai tanítói széket kapta el, 1795. pedig, december 21-dikén, az ungvári gimnáziumban vette által a retorikai osztályt. (*Pr. B.*)

Váci kanonok Szerdahelyi Aloyz György úr, consiliátusa a tudománybeli commissiónak a helytartó tanács mellett, nékem azt beszélte, hogy Dayka a tartott concursusban - egyszer a metafizikai katedra végett is vizsgálat alá bocsátkozott, és azt egyedűl gondolatlansága miatt nem érte el - úgy viselte légyen magát, hogy bíráit szokatlan reménnyel töltötte el maga eránt. Dayka az országnak kétség kívül legjobb fejei közzé számíttathatik, úgymonda ez a tudósunk; az baja, hogy igenis poeta; s a kanonoknak igaza volt. Keservesen lakolt szegény a nagy tűz miatt.

Dayka Lőcséről romlott egészséget s elmarconglott szívet vitt Ungvárra. Az orvos kifáradt gyógyításában, a beteg Kassára vitette magát, s egykori megtartójától várta segédét. De most Viczaynak is hasztalanok voltak igyekezetei. Szintoly betegen mint ide jött, visszatért Ungvárra, s ott 1796. Octób. 20dikán, kiszáradásban, elaludt örökre. Tetemei másnap a Kálvária hegyén tétettek sírba, a közönséges temetőben. Özvegye, ki két leánygyermekeit még férje előtt vesztette vala el, visszaméne honnjába, s onnan Pozsonyba vette magát, egy tehetős zsidó lakosnak leánykáit tanítgatni.

Eddig életét csaknem mindenben prof. Bodnár és az őtet teljes érdemei szerént becsűlő direktorainak, Bárdosy és Fekete uraknak leveleiek után. Általtérek képének festésére, s oly tartózkodás nélkül fogok szólani, mintha nem egy egész publikum előtt, hanem csak barátimnak, kik a megholtat közelebbről ismerni kívánják, kisded körében szólanék. Szó lészen itt magamról is, s tudom, hogy azt a világ illőnek nem tartja. Tisztaságomba leplezve nem gondolok a félszegség megítélésével, csak hogy a jók szívét dobogásba hozhassam. Azok szavamat meg fogják érteni.

A húsz esztendős Daykát velem *Győzedelem jövendőlése* hozta ismeretségbe, és az Ovídból fordított *Penelope*, ő pedig azon ódámat vette figyelmére méltónak, mely a Kassai Múzeúm I.

Köt. lap 4. áll, s azon Dalomat, melyet Metastasióból Orpheusomnak első fűzetébe vettem vala fel. Annál szabadobban mondom ezt most, húsz eszt. múlva már, mivel a dalt, szenvedhetetlen lévén úgy, ahogyan ott álla, újra kelletett dolgoznom, az ódát pedig egyedűl ifjú korom emlékezete teheti előttem most kedvessé. Egyike lévén én is azoknak, kiket 1790. májusban az ország öröme Abaujból Budára küldött, látni akarám Daykát, a szeretettet! Vezetőm egy tágas szobába vive, hol a nevendékek csoportra osztva múlatoztanak. Reá ismertem volna én Daykára megnevező nélkül is: Ámor álla itt, talárisba öltözve, az anyaszentegyház fiai között. Termete alacsony, de karcsú, és ami nagyon tűnt szembe, oly erőltetés nélkül egyenes, mintha egész életét táncmesternek kezei alatt töltötte volna. Lobogó setétszög haja saját dísz volt alakján. Horgas igen szép orra, a legszebb metszésű ajak, a legszelídebb, domborodás nélkül lefolyó áll, hosszan elvonúló szemölde, nem éppen síma de tisztabőrű arca, csontos, magas homloka, a legjátékosb kék szem, a leglelkesb kép festette nékem a mázsák és gráciák kedveltjét. Beszéde kevés. Színetlen szerénység, figyelem mások eránt és annyi nyájasság, hogy első pillantással mindent elbájolt. Némely hangja félig selyp, mely nevelte kecseit. Öröme nem fakadozott egy még eddig nem látott, szeretett idegennek régen óhajtott meglátásán; sőt ő magába zárva maradt mindég, s mindég poétai andalgásban; s az édes szendergésnek csak a le-lesűllyedt eleven szem s a mesterkélés nélkül édesen-mosolygó csendes ajak kölcsönöze életet. Ilyen vala Dayka. A jelenvalók széllyel foszlottak csoportaikból, s társok és a vendég körül tömött koszorút fontak. Szabó lett a beszéd tárgya, s Rajnis és Révai, Péczely és Horváth Ádám, s Báróczy, Barcsay, Bessenyei és Orczy, Ráday és Teleki József, s Zrínyi és Gyöngyösi István. A Dayka szavai, egy neki tulajdon atticizmussal, kérdésekbe vóltanak öltöztetve. Ő keveset szólott és ritkán; mások eleget. Midőn mentem, ő volt egyedűl, aki kísért. Kilépvén a folyosóra, a teljes virágzásban álló acatiának illatját felkapá egy szellő, s végigvitte a hosszú folyosón. A szag megcsapott. Ah a mennyei illat! kiálték, ki ezt különösen kedvelem. „A reményfáé!" mondá Dayka, említett ódámra célozván, s kezem gyengéd szorítással szorult meg.

Minden együtt élt óráim közt azok voltanak a legszebbek, melyeket Lőcsén 1793. november és 1794. januárban töltöttem vele. Kilépvén szekeremből szaladtam szállására, s cselédem egy csomó írást s egy-két könyvet hoza utánam. Amint ajtaját benyitottam, egy gyönyörű, igen fiatal asszonyka tűnt szemembe a bölcső körűl, szép csecsemőjével karjain. Dayka az ablaknál ült, papirosai közt. Meg akarván kímélni a szép asszonykát a pirulástól: Mely szerencsés összefűződés! kiálték általa nem értett nyelven; te barátom s ez a rendes kis leány a szép gyermekkel! Ce n'est que pour me mettre à l'abri de la jalousie; monda örvendő mosolygással, ölelésemre szökött, kapta a csomót, felbontotta, s míg magamat körültekintém, ketten maradánk a szobában.

Törvény volt köztünk, és ezt Dayka akarta így, hogy egyikünk a másikának munkáját olvassa fel, s ne soha a magáét. Ilyenkor hangomon, képemen lesegette a javallást vagy gáncsot. *Titkos búja* és *Esdeklése*, melyet én most láték elsőben, magamon kívül ragadtak. Érzettem, hogy az a legédesb ének, mely valaha - és mind maig! - magyarul énekeltetett. Barátom, mondám neki, ez olasz dal, nem magyar. Ausoniai hév van benne; forró, mint annak klímája. Érdeme teljes érzésében, s hiúság és tettetés nélkül, melynek sem egyike sem másika nem fért szép lelkéhez, hallgatta dícséretét, csudáltatását, s elmerűlve volt. Csak várd, monda, mintegy egyszerre ébredvén fel hosszú csendéből; csakhogy a kezdet meg van téve! Én tudom, mibe kerűlt ez nekem. Ilyet még nehányat, s tűzbe minden egyéb dolgozásaimmal. Mi mind az a többi, ez mellett! - Fél század múlva, így szakasztá félbe továbbad szavaimat, ez is oly olvashatatlan lészen mint a Haller versei azok mostan már a német literatúrának újabb mívei mellett. De miénk marad az a dicsőség hogy megtörénk az útat, s igazságos maradékunk érteni fogja, nekünk mit köszönhet. Ekkor én vevém elő papirosaim közűl Kisnek *Szerettim édes honnját*,

melyet ez Bavariában, a Matthisson dalának hasonlatosságára, a Dunán lebegve írt. Dayka kifakadt örömmel s fel-felsikoltva hallgatta olvasásomat, maga olvasta most, s megint újra kezdte. Mely érzés és fantázia! mely nyelv ez! kiálta. Nem lehet eléggé festenem álmélkodását. Leginkább e stanzáját csudálta, irígylette: *Mi szép letenni kormányt!* s örűlt, nagyon örűlt, hogy az ének soloecisszált. Mit mondana most, ha előjöhetne sírjából, s Kisnek hozzám írt epistoláját, koronáját a magyar dalnak, s nem kis számú énekeit s férfi szépségű, hasonlíthatatlan prózáját, ha Kisfaludynak még a tudatlanok füleiket is elbájolt gyönyör Énekeit, s Berzsenyinek erővel s kellemekkel eltölt ódáit és Dalait láthatná! most fogná mondhatni, amit akkor tűzbe jőve s felszökve űlő helyéből erősb hanggal kiáltott: „Lassún megyünk elő, de hatalmasan, - akármit mond *Boeótia*!"

Egy darabomat kéntelen valék magam olvasni, mert nem vala letisztázva. Mint *Sully* bánt a maga királybarátja házassági alkulevelével, kapta a tollat minden szó nélkül, s öszve meg öszve keresztezte azt, nem is engedvén hogy szó legyen róla. Sullyként viszont én bántam vele, midőn a *Musárion* fordítását, scandált kétsorú Alexandrínekben, kezdé felolvasni. A könnyű darab minden báját elvesztette a feszes sorokban. Dayka e nemben nem vala szerencsés, melynek az olvasó, kivált a készűletlen maradt *Cléliában*, bizonyságait fogja találni. Két holnappal azután azt vallá, hogy szabadabb, játékosabb versekben akarta fordítani, de nem boldogúlván a munkában, elégette mind a két dolgozást, s örökre letett fordításáról. Midőn velem ezt láttatá, mintegy félívnyije vala készen.

Nékem már ekkor, s jóval elébb, az vala egyik gyakorlott stúdiumom, hogy elmelegítve magamat a Báróczy regéinek olvasása által, egyikét vagy másikát azon daraboknak, melyeket literatúránknak ezen tisztelt s csudált, de nem eléggé ismert s tisztelt bajnokja Marmontelből fordított, azalatt míg munkám tarta, fordításába belé nem tekintve, igyekeztem általtenni, s a tanítvány fordítását a nagy Mesterével csak akkor hasonlítottam össze, mikoron már jobbá tenni rajta semmit nem tudtam. Egykor az a gondolat szálla meg, hogy ugyanazt oly magyarságban öltöztessem, amit azok tartanának jó fordításnak és jó magyarságnak, kik e kényes és szerencsés *selypítőt* gáncsolják, kárhoztatják. Csomómban lelvén egy ily stúdiumomat, láttatám azt Daykával. Ez csaknem kiömlött nevettében, s mindketten tűzbe jövénk azok ellen, akik mindentől rettegnek, ami idegen, új, szokatlan. Dayka a rettegőket, pedantokat, *quackereknek* nevezte. - Literatúránknak előmenetelét éppen ez a rettegés gátolja leginkább. Ezek mindent attól mérsékelnek, ha ami magyarúl mondatik, mondathatnék-e, jól mondatnék-e deákban; mintha a magyar nyelv is kiholt nyelv, bezárt nyelv volna, mint a deák az most; mintha az Enniusz idejében és Enniusz ideje után a deák is éppen úgy nem rontatott volna, mint a magyar rontatik most. Horácot hordják fel ellenünk; s nem akarják látni, mit mond ő mi *mellettünk* és ő *ellenek*; mit szólott ő is graecismusokkal, s az akkori rettegőkkel mennyi baja volt néki is. - Nem örömest töltjük el a papirost oly helyekkel amelyeket minden olvasónak ismerni kellene, ha minden olvasó ismerné is amit kellene. Hogy szeme előtt legyen, amit talán restel felkeresni, álljon itt a hely, melyre célozánk:

Horác (Epist. II. 1, 85.) azt panaszolja Augustus előtt, hogy a római nép eléggé elmétlen az újat, bár szép, gyűlölni, a régit, a szokottat, bár rút, magasztalni. *Ingeniis non ille favet plauditque sepultis, Nostra sed impugnat, nos nostraque lividus odit. Quodsi tam Graecis novitas invisa fuisset quam nobis, quid nunc esset vetus, aut quid haberet quod legeret tereretque viritim publicus usus?* - Ide való amit a Pisókhoz mond (Epist. II. 3, v. 45-62.): *In verbis etiam tenuis cautusque serendis dixeris egregie, notum si callida verbum Reddiderit junctua novum. Si forte necesse est Indiciis monstrare recentibus abdita rerum et fingere cinctutis non exaudita Cethegis continget dabiturque licentia sumita pudenter. Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem si Graeco fonte cadant, parce detorta. Quid autem Caecilio Plautoque dabit Romanus ademtum Virgilio Varioque? Ego cur adquirere pauca si*

possum invideor? cum lingua Catonis et Enni Sermonem patrium ditaverit et nova rerum Nomina protulerit. Licuit semperque licebit Signatum praesente nota producere nomen. Vt siluae foliis pronos mutantur in annos Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas, Et juvenum ritu florent modo nata, vigentque.

Horác nem csak azt a szabadságot adja az íróknak, hogy szókat változtassanak, teremtsenek, hanem hogy az idegen szólásokat is vigyék be nyelvekbe, ha ezek által a nyelv szépűl, bővűl. Lássák, akiknél többet nyom az auctoritas, mint az ok, mit mond erre Torrentius, Horácnak egyik magyarázója: - Horác a III. könyv utolsó ódájában graecizál: *Dicar qua violens obstrepit Aufidus, Et qua pauper aquae Daunus agrestium regnavit populorum* - azaz: *agrestibus regnavit populis*; s ne feledjük, hogy a vers jó vers fogott volna lenni, ha dativust tett volna is a genitívusi görögös constructio helyett. „Solent nobiles poetae (mond Torrentius) huiusmodi locutionibus hic illic adspersis excitare lectorem, idque vel subaudiendo aliquid, vel imitatione Graecorum (mint itt ε βασιλευιδε των ναωλ. Tale illud Virgilii: *Justitiaene prius mirer, belline laborum?* Et: *Nec veterum memini, laetorve malorum.* Et: *Implentur veteris Racchi pinguisque ferinae.* Sic: *desine querelarum, abstineto irarum, invidit avenae, decipitur laborum, soluti operum*, apud Horatium; *desipiebam mentis, mille annorum vivunt, pendet animi, dignus salutis* apud Plautum, et similia multa a Nonio congesta." Múlatság nézni, hogy némely nyavalyás, aki lelkének jámborságában betű szerént elhiszi a német adágiumot. Wem Gott das Amt gibt, dem gibt er auch den Verstand, mint nevetkőzik némely indigenátust kapott vagy kapni már kezdő szók és szólások felett, mert fel nem éri, hogy az ilyek mit használhatnak. Ilyen tréfát csinála maga magának a kevés eszt. előtt megholt nagyváradi (később telegdi) predikátor Szaklányi Sigmond, a Magyar Merkúriusnak 1795-diki leveleiben tétetvén le egy hat, igen sűrűen nyomtatott lapú anonymus levelet, melyet új s nagy számban önmaga által és merő tréfául koholt szókkal tömött tele. Ő ezt az elmétlenűl elméskedő levelet a 4-dik sorban *furcsa levélnek* nevezi, s meg kell adni a furcsa embernek, hogy levele valóban furcsa. Nem volna-e könnyebb s jobb és okosabb tanúlni, elmélkedni, mint így eszelősködni? - Rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől, éppen úgy hiba, mint mohón kapni és mind azon, valami új, szokatlan és idegen. Ízlés kell az íróban, s ezeknek éppen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető. Még egy nemzet sem vitte elő literaturáját anélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, ízlést, szólást ne kölcsönezett volna. Ugyanazt látjuk a ruházatban amit a nyelvben: *A. Schrenkh* rezei közt Zrínyin, a szigeti bajnokon, orientális szabású kaftánt látunk; némely viceispánjaink, kik Mária Theresiának utolsó diaetáján voltak patvaristák, kaputrok metszésű mentét hordanak, patvaristáik pedig, sőt nem kevesen azok is akiknek patvaristáik vannak, most midőn ezt írom, egy arasznyi mentét s hónig érő nadrágot. Melyik ezek közűl a *magyar és nem magyar*? Kívánhatja-e az úrfi, hogy az öreg úr is hosszú nadrágot vonjon? kívánhatja-e az öreg úr, hogy az úrfi is térdig érő mentét vegyen magára? Mind a Zrínyi kaftánja ujjak nélkül, mind a viceispán úr tisztes nyusztos mentéje, mind az úrfi dolmánykája magyar; s elég ha ez bugyogót, nem von a filegrám gombok mellé, s az hajtáskát nem visel, s koszperdet nem köt. A fentebb nemű próza nem piaci beszéd, s a poezis nem próza. - Ilyekkel buzdítgattam én Daykát s Dayka engemet. - Mi szeretnénk *haladni, de helyeinkből kimozdúlni* nem merünk. Hova érünk így? Oda, ahova ezek a nyelv tisztasága mellett buzgók értek. Ott volna-e most péld. ok. a német literatúra - rémítői annak is voltak -, ha íróik gondoltak volna a rémítéssel? s Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller, Voss mennyi graecizmust s gallicizmust vittek be nyelvekbe, s neologizálásaik által mint tették nyelveket a Hans Sachséhoz hasonlatlanná. A németek közt Goethe az az író, akire egészen reá illik, amit Clavigójában Clavígóval mondat ennek írásai felől: „Wir Spanier haben keinen neuern Autor, der so viel Stärke des Gedankens, so viel blühende Einbildungskraft mit einem so glänzenden und leichten Stil verbände." Mint gazdagúlt, mint szépűlt őáltala a nyelv, annak bizonyságait itt felhordani hosszabb volna, mint a hely engedi;

de aki nyelveket ért, végye elő írásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az ángol, de leginkább a francia nyelvnek *virágait* mint egyesítette a *német nyelv* virágaival, és hogy ezek a *sokféle* virágok az ő írásaiban mely gyönyörjátékot tesznek. Csak egy példát Herrmann und Dorotheajából: - Noch nicht bin ich gewohnt - Nicht soll jeder sich quälen - Nicht verändert sich ihm in jedem Jahre der Boden, Nicht streckt eilig der Baum... *Gottsched*, a nagy ideálja a magyar puristáknak! - („der wässrigste, nachlässigste, geist und geschmackloseste aller deutschen Skribenten des XVIII. Jahrhunderts." *Wieland Supplem. VI. S. 306*.) - jónak lelte volna-e Goethének ezen neologizmusait? bizonyosan nem! ő e helyett így fogott volna szólani: *Es verändert sich ihm nicht... Jeder soll sich nicht quälen...* - Klopstock a *weinen* szót active veszi: *Könnten die Menschen ihr Leiden nicht weinen*, mely graecizálás. Ő a particulát kiszökteti: *Spricht feuriger Eil*, azaz *in* vagy *mit*; - *Die Tage zu grösseren Werken erkohren*, azaz: *die zu grösseren Werken erkohrenen Tage*; - *Voss* pedig az Odysseia IX Könyv, 93. versét δφι δοσαν λωτοιο παδασδαι azon szabadsággal, mellyel a Torrentius feljebb említett megjegyzése szerént Virgilius vitt graecizmust a maga nyelvébe, nem accusativussal, hanem genitivussal vitte által németre: *Sie reichten des Lotos ihnen zu kosten*, mint a francia mondja: *prendre du caffé*. - *Schiller*: *Was thun? spricht Zeus* - egészen franciásan: *Que faire? dit Jupiter* stb.

Nevezetes hely a debreceni grammatikában lap. 205: *Látjuk, hogy eleitől fogva egyik nyelv a másiknak tulajdonságait tette magáévá, és annál fogva pallérozódott.* S ha így, nevethet-e holmi furcsa ember, ha társasági beszédben, társasági tónusú írásokban így szólunk: *Jónak leltem elvenni* (ich fand gut, je trouvai bon), - *szerencséjét csinálta nála* (er hat bei ihr sein Glück gemacht) - *jó vagyok hozzád* (ich bin Ihnen gut) mert ez nüánsza a szemérmes leány vallásában ennek: szeretlek; jól vagy rosszúl néz ki (er sieht gut oder übel aus); *szerencsém van őtet nálad bémutatni* (ich habe die Ehre ihn Dir vorzustellen); *megismerte a respublicát* (er hat die Republik anerkannt; németűl is szóról szóra fordítva az: *il a reconnu la république* után.) Nevetheti-e, ha a sok hogy-nak elmellőzése végett, infinitivussal élünk? *láttam jőni*; holott már példát ada rá Zrínyi: *Német, mely* (ki) *tégedet a föld alatt kíván lenni, segítséget hoz kárával talán?* s Gyöngyösi: *Gondolnád azt lenni Dídó siralmának,* s Beniczky: *Embert erkölcséről, Nem nemzetségéről, Ismerjed jónak lenni*. - Tudni a nyelv törvényeit elmúlhatatlanul szükség, szükség azt is tudni, mi van szokásban: de azt is szükség tudni, mi adhat trópicus díszt, s el nem feledni, hogy kevés regula van kifogás nélkül, és hogy a regulától eltávozni sok helyt trópus vagy figúra, s nem anomalia.

Azonban igenis igaz, hogy ez a szabadság csak azoknak való, akik a nyelvet tanúlták, tudják; aki nem tudva, nem akarva, megszorúlásból hibázik, járjon a törvény szerént. Ezeket Révaihoz, Pázmányhoz, Káldihoz, Szenczi-Molnárhoz, az Adria Sírenéhez kellene küldeni iskolába, s csak akkor kellene nekik licentiatusságot adni, midőn a Bürger *Mamsell La-Reglejét* lévvé s vérré fogták volna változtatni s megtanúlták volna, hogy a duzzadt vén Strunsel tanításaitól *um nichts und wieder nichts* és *der Bonne bloss zum Possen*, eltávozni sem nem szabad sem nem illő. - De bizony a magyar Sion kőfalainak őreit is, elébb hogy elkezdenék siralmas siralmaikat, iskolába kellene küldeni Heynéhez és Mitscherlichhez, hogyha mindamellett, hogy őket égig magasztalják, nem értik, e kettőtől (nevezetesen abból, amit Mitscherlich mond a Horác elébe tett praefatióban lap IV. és XI.)[13] tanúlnák meg, szabad-e vagy nem? a

[13] A Mascherlich Horátiusa (Lip[cse], 1800. két nyolcrétű vastag kötetben) nem forog minden kézen, s a drága idők a könyvvásárlást is elnehezítették; mentséget sőt hálát érdemlünk tehát, ha a helyet kiírjuk:

szokástól - a köznép szokásától! - eltávozni, az idegent követni, szókat rövidíteni, változtatni, új szerkesztetésbe hozni, sőt - amit szeretnénk csak a legkevesebbeknek mondani - szókat teremteni is.[14] „Mind más az!" azt mondják ezek, s ítélje-meg aki ítélhet, ha mind más-e? „A rómaiak nyelve és a görgöké rokon nyelvek voltanak. A mi nyelvünk keleti; ennek egészen

---

Pag. IV. „Igitur quamquam is, qui poetae alicuius verba ac sensum commode atque perspicue explicat, boni omnino interpretis partes sustinuisse videri debet; in Horatio tamen maiorem campum, in quo se exerceat, apertum sibi existimare debet; quumque Horatius is sit, per quem Romanae poeseos maiestas steterit, qui linguam suam Ennii, Lucretii aliorumque conatibus tantum exasciatam felicissimi ingenii lima perpoliverit, eamque ad Graecae poeseos genium inflectendo informandoque novis et exquisitis sermonis poetici augmentis locupletaverit, adeo, ut tota Romanorum poesis novam inde, eamque beatam ac satis liberalem induerit faciem, quam quidem tanquam exemplar consummatissimum seriores, qui aliquid sibi videri vellent, poetae sibi proponerent contemplandam, exprimendamque unice allaborarent; - -"

Pag. XI. Etenim satis exploratum est, Romanos, maxime poetas, ad graeca ingenia sese prorsus composuisse, graecaque exempla aut plane expressisse aut imitando adumbrasse; tum Horatium, qui novum lyrici carminis genus e Graecia Latio inferret, ad graecos Lyricos exprimendos se applicuisse, etiamsi nulla istorum, quae rei fidem adstruerent, fragmenta superessent, neque ipse aperte, unde profecisset, fateretur ipsa tamen plurium carminum, qua argument, indolem enunciationisque vim plane graecam, ratio istud abunde comprobat. Quo in genere admodum probabile est poetam ita versatum esse, ut quum assidua poetarum graecorum, maxime lyricorum, lectione bene penitus sese in eorum familiaritatem dedidisset, graecorumque versuum tentaminibus ingenium ad eos plane conformasset, primum, quo sermo latinus horridus adhuc et praetractae asperitatis, emolliretur rotundiorque existeret, iis ad verbum vertendis insudaret, tum liberiore imitatione spiritum Graiae Camenae excipere, inventaque eius sua facere conaretur, donec tandem assidua hac contentionis asperitate vires perfectas constitutasque nactus operi suo ita sufficeret, ut, quum ad argumentum, ut ita dicam, Romanum deferretur, non tam a Graecis lumen suum accendisse, aut ab iis tantum defluxisse, quam omnes ex sese virtutes expromisse videretur." (*Kazinczy jegyzete*.)

[14] A hiúságokból gyúrt Cicero, ki minden nagysága mellett oly pulyácska is vala, hogy igen gyakran affectálgatott idegen rollt, s éppen ezen hiúságból affectálgatott az academicusok kétkedéseiket is, mentségeket hordogat elő (Acad. quaest. IV. 6, 7.) azon bátorságáért, hogy ő a qualitas szót csinálni merészlette. Nevetni kell hiúságán, midőn a nem kérdett mentségnek közepette ezt mondja: Dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt, a quibus haec iam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis. És alább: Qualitates igitur appellavi, quas ποωτηια Graeci vocant; quod ipsum apud Graecos non est vulgi verbum, sed Philosophorum. - Nem jobb volt volna-e παθημα-kat is passióknak neveznie mint két szóval: perturbationes animi? - Mi azokat szenvedelmeknek nevezhetnénk; mert ha az engedniből lehetett engedelem, miért ne szenvedelem a szenvedniből? s innen osztán jönne leidenschaftlich, passionné, szenvedelmes, avec passion, szenvedelemmel, s tovább szenvedelmesen. Ez a bölcseknek botránkozás és bolondság: de az ő bölcsességekkel nem kell gondolnunk. Non erit vulgi verbum, sed Philosophorum. Csak hogy éppen úgy jut el osztán a vulgus közzé is a szó, mint a Szaklányi által nevetett Urodalom - (a dalom és delem terminatio a Fejedelem szóban substantivumtól, a sokadalomban adjectivumtól jő; és így öszveroskad a puristák okoskodások, hogy ezeket csak verbumokból eredő szókkal lehet öszveforrasztani) tökéletesítem, eszközlöm, stb. - Hadd álljon itt Cicerónak egy más helye is, mely mellettünk szóll, hogy aki azt a forrásból nem meríti, általunk juttassék tudásához: Postea mihi placuit, úgymond de Oratore L. I. C. 34., eoque sum usus ad lescens, ut summorum Oratorum graecas orationes explicarem; quibus lectis hoc adsequebar, ut cum ea quae legerem graece, latine redderem, non solunt optimis verbis uterer, et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea. Azt amit alább (L. III. c. 12.) mond: neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus - meg kell érteni akarni s érteni tudni; s szem előtt kell tartani amit az 52d. fejezetben tanít: In singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. (*Kazinczy jegyzete.*)

más géniusza van, mint a nyúgotiaknak. Nekünk nem ezeket kell követnünk, nem ezeknek szépségeiket kell magunkra raggatnunk; azok a szeplőtlen szűz (a magyar nyelv) természeti pirosság által szép orcáin csak kenőcsök; bé kell hatni a nyelv természetébe, annak rejtett tehetségeit kell kifejteni, eredeti szépségeit kell megadni; nem fordítani kell, az csak rontja a nyelvet, hanem eredeti munkákat írni; így lesz *magyar iskolánk*. Keletre vissza, nem nyugotra!" - Követni fogjuk a tanácsot, mert értjük, hogy nem egészen helyes intéseikben van valami igaz és gondolt is. De minekelőtte a festésnek, faragásnak, muzsikának s architekturának tanulása végett, hogy ne *európai* hanem *magyar iskolánk* lehessen, útunkat az Ural hegyei felé vennénk - oh ott igen szép festések, faragások, szép muzsika, gyönyör paloták vannak! - megengedik, hogy mi a Vaticanum és Campidoglio s a Museum Napoleon felé vegyük útunkat, itt a Raphael és Le Sueur s Poussin festéseiket s a Palladióktól s Vignoláktól, a Haydenektől, Mozártoktól, Salieriktől, Cherubiniktől leckéket venni. Azoknak a Dón felé szerencsés útat s gazdag zsákmánnyal megérkezést kívánunk.

Nem helyén kívül áll e kicsapás az én Daykámnak versei előtt. Íróinknak számában nincs egynek is nagyobb szüksége arra, hogy ez mondva legyen, mint neki és a mellette s maga mellett apologizáló barátjának; s mindezek nem csak ennek, hanem magának Daykának is állításai voltak. Ha ezt egy szerencsétlen történet Daykának nagy csomóra gyűlt leveleitől meg nem fosztotta volna, most Daykának tulajdon szavait hordhatná fel. Nagy része annak, amit a mi puristáink - de akik e nevet csak antiphrasis által érdemlik - kárhoztatnak, olyan, hogy azokról bízvást elmondhatjuk Plíniusszal: *Quod nequaquam blandum auribus imperitorum, tanto maiorem apud doctos habere gratiam debet, quanto minorem apud indoctos habet.* Epist. II. 19.

Dayka belévezetve általam a Ráday nemű versek írásába - ő maga soha nem szólott Rádayval; meggyőzhetetlen bátortalansága-e, vagy szemérme? azoktól, kik őtet fényben vagy korban megelőzték, mindég távolságban tartotta, s csak akkor jöve ki csende tónusából, midőn a beszéd a szép vagy igaz felől szólott, s szívét egészen felmelegítette - annyira megkedvelte ezt, hogy azon darabjait, melyeket jókká akara tenni, újra dolgozá, s többé a Zrínyi neműben semmit nem írt. Ebben ő messzebb méne, mint illett és kellett, mert nekünk ebben is vannak igen jó, sőt igen szép darabjaink, s mit kellene péld. ok. afelől ítélnünk, aki Kisnek a Gömöri Gyöngyösihez s a mi közös barátunkhoz debreceni orvos Szentgyörgyi József úrhoz írt epistoláját legszerencsésb versezeteinknek számokból kirekeszteni akarná? De Dayka nem mások eránt volt, hanem csak maga eránt ily sanyar. Egyedűl azok felől nem tudott szelíden ítélni, kiknek özönök sárosan, iszappal, s nem ritkán büdösen is foly, az égnek s partoknak visszatükrödzése nélkül.

Midőn 1794-ben január. 31 d. nehány napi mulatásom után Lőcsét elhagyám, s szekerembe már éppen felhágni akarék, egy ismeretlen szép leány egy levelet nyújta kezembe. Az az a Búcsúzó vala, mely itt a 30-dik lapon áll. Még egyszer mentem ölelésére, s nem rettegtem, midőn csókjaink öszveforrtak, hogy egymást többé meglátni soha nem fogjuk.

Az első hír, melyet decemb. 14-dike után azon eszt., mely nap még egy levelét hozta volt nekem, június 28-dikán 1801. felőle hallottam, az volt, hogy ő nincsen többé. Nem bírván kezének már csak egy sorát is, égtem, lángoltam megkapni papirosait. *Virág*, anélkül hogy óhajtásaimat tudná, anélkül hogy én tudnám, hogy Daykának nyomtatás alá tulajdon kezével készült exemplárja az ő birtokában vagyon, megelőzte kívánságomat, s a becses adományt nékem küldé. Az olvasó érti, mi volt volna nekem e birtok, ha általa csak autográfiai gyűjteményem öregbedhetett volna is; annyival inkább mi vala most, midőn benne barátomnak maradványát feltalálhatám, és ez nekem azt a szerencsét adá, hogy verseinek én lehessek kiadójok. Írtam azután mindenfelé, valahol gyaníthattam, hogy papirosai, levelei lehetnek, s szándékomat tudattam a Magyar Kurir levelei által is. Az egy prof. Bodnár felelt meg-

szólamlásomra, de nem egyébbel, mint biográfiai tudósításokkal, melyek kedvesek voltak ugyan, de nem oly hidegek, mint a kritika kívánja. Ungvárnak akkori második alispánja, Palágyi Kárner László úr, mívelt lelkű férje kedves cousinemnek Honorátának, az András jó onkelem jó leányának, egy nagy csomót külde a már bírtak mellé, melyet számomra az ungvári gimnázium direktorától Fekete Imre úrtól nyert. Továbbad Daykának Ungvárt legérdemesb tanítványa, Valkovszky János úr, akkor professora a logikai osztálynak a váradi akadémiánál, ajándékoza meg, ungvári prof. Kricsfalusi György úrnak nevében, tíz darabbal; lőcsei director s Szepes várm. táblabíró Bárdosy János úrtól pedig két Lőcsén nyomtatott versezetét, egy idegen kéz által lemásolt, felette kevés becsű magyar grammatikáját, s nevezetes biográfiai dátumokat kaptam. Ezek azok az érdemes férfiak, kik nékem azon irígylést érdemlő szerencsét nyújtották, hogy barátomnak egy emléket állíthassak, mely addig fog a nyelvnek minden változásai mellett tiszteltetni, míg nemzetünk fenn álland. Fogadják el itt is szíves köszönetemet becses jótételekért.

A Virágtól vett csomót veres kordovánba köttettem és ez négyrétű formában vagyon írva. A másik kötet egész ívben és sárga kötésben áll; melyet itt azért említek, mivel a variánsokban rövidségért a köteteknek színeket hordottam fel.

Valami Daykának verseiből nyomtatható volt s a nyomtatást érdemlette, mind együvé van gyűjtve kiadásomban. Öt-hat darab verse maradott ki vagy a tárgy, vagy a kipótolhatatlan hézagok s el nem készült dolgozás miatt. Ezeknek egyikét ide tészem le, hogy az olvasó lássa, mit értettem a kipótolhatatlanság alatt; és azért is, hogy, bár töredékben, gyönyörködhessék abban, ami gyönyörködést nyújthat.

Chlórisz, hogyha végezésem
Kebeledből kiragad,
S idegen vidéken késem,
Nem lelem nyugalmamat.
S majd ha ismét karjaimra
Fűzvén gyenge kezedet,
Csókot hintesz ajakimra,
Új gond éri szívemet.

Mint a mágnes közelebbről
Vonja a rokon vasat,
S erejét vesztvén, messzebbről
Munkálatlanúl marad.
Félek, nehogy távol tőlem,
Új vígságok közepett,
Megfeletkezzél felőlem,
És eljátszad hitedet.

S mint a mágnes ízecskékre
Morzsolt kis darabjai
A szomszéd vasrészecskékre
Sem fognak munkálani:
Hogyha ízenként csudálom
Szépséged kellemeit,
Félek, hogy az édes álom,
Megelégli mákjait.

Ugyanazon papirosnak túlsó oldalán, ahol ezek állanak, van két más stanzája, melynek négy utolsó sorait ide le lehet tennem:

Nékünk eltölt örömünknek
- Bár mit mondjon a rege -
Ím telében életünknek,
Kedves emlékezete.

Deák verseiben nem tettem semmi változtatást. Utolsó darabjában (*Descriptio Veris*) írása oly olvashatatlan, hogy sokat kell vala benne vagy pótlanom vagy pótoltatnom. Még akkor *Sípos Pál* és *Kézy Mózes* urakat nem számláltam barátim közzé, s így egy nagyfényű Poetánkat, nagykárolyi direktor, *Hannulik Chrysostomus* urat, kértem meg, a piaristák szerzetének, valamint a külföldiek előtt hazánknak is nagy díszét. Kérésem készséggel s nyájassággal teljesíttetett. Ennek pótlásai dőlt betűkkel vannak kirakva.

Miben távoztam légyen el Daykának tulajdon dolgozásaitól, s mit igazítgatott önmaga korántabbi verseiben, a variantokban feljegyezve leli az olvasó. Aki ezekkel veti öszve a kiadást, annyit nyér, mintha Daykának tulajdon hagyományaiba tekinthet. Némely helyeken inkább akartam sokat csinálni, mint keveset. De semmit nem törlöttem ki, semmit nem szúrtam ide, hogy minden nyomon ezt ne kérdtem volna: „Javallaná-e ezt Daykád, ha látná?" - A *Nemzeti öltözetet* nehéz tusakodások után vettem fel, s nem felette sokkal hajlandóbban *Cléliát* is, az igenis készületlent! Ha a versek nagyobb kötetet tevének vala, mint tesznek, minden bizonnyal kihagytam volna mind egyikét, mind másikát. Így nem egyébre valók, mint azt mutatni, hogy Dayka azon esztendőkben, mikor rajtok dolgozott, miként dolgozgatott.

A nagyobbik, azaz sárga kötetben néhány darab hexameteri fordítása is áll az Aeneisnek - nem sok rend, s első kidolgozással. Említést érdemel, hogy ő gróf Teleky Józsefnek a testvére, gróf Toroczkayné halálára írt, egykor közönségesen csudált és méltán csudált, s sok és igen nagy szépségekkel s sok és igen nagy hibákkal teljes kesergését német alexandrínekben fordította. Nyilván meg akarta igazíttatni oly kéz által, mely az ő munkájának megadhatná vala a simítást, s kieresztette volna. Ez a fordítás egészen meg vagyon a sárga kötetben. Egy ívnyi excerptákat is lelek e költeményből, valamint másutt Bácsmegyeimből, mint Magyarságnak Virágait. - Daykának, midőn a Nemzeti öltözetet írta, példánya Teleki volt: reá ismerni erre a francia ízlésű szójátékokon, antitéziseken, melyeket a fiatal író szépeknek vél, mert a nagy sereg tapsol neki.

Ugyanezen sárga kötetben áll egy kis része az Aeneis fordításának prózában is. Van itt továbbá Daykának három német verse. Ezekről igen méltán elmondhatá, amit verseiben Vitéznek ír felőlök, hogy oly zengésűek „mint a láncolt kerék és a bilincs csörgése." *Magyar Grammaticája*, nem kevés ívekben s együvé nem mindenütt illő renddel, s első kidolgozásban. Valami az *Ízlés históriájából*; úgy látszik, a Batteux munkáját vette fordítás alá. *Életleírások*, valamely német munkából; haszonvehetetlen munka, csak a darabos stílus miatt is. - *Ecclésiai történetek* - töredékekben. Végre: *Dissertatio de Religione*; egy másik: *de animarum immortalitate*; egy harmadik: *de Phantasia*, deák nyelven, s amint látszik concursusra; s *az európai s ázsiai hunnok dolgaik felöl írt Bárdosy János úr deák munkájának magyar fordítása*, sok, de elhányt ívekben, s holmi kevés figyelmet érdemlő, s kiadást nem kívánható írások.

Egerben mondott prédikációi közűl nem bírok egyet is. De az 1791. ápril. 2-dikán ugyanott a cisterciták templomában mondott primitiális beszédének bírom egyik részét. Örömest tettem volna le azt itten, annak mutatásául hogy tőle idővel mit várhatánk vala: de a prédikáció nem meleg ömledezés, nem szélesen csapongó ár, hanem az okoknak s bizonyításoknak iskolás s

száraz, noha szívből ötlődő s meggyőzést szülő felhordása. Az az *Egyházi hívatal nyomos volta felől* szólott, annak méltó*ságára nézve*.

Képe tulajdon kezem rajzolatja szerént készült, s ez a rajzolat Daykához igen jól hasonlított; úgy hiszem, hogy a metsző, kinek ügyessége előttem ismeretes, nem fogja a képét hozzá hasonlatlanná tenni. A fürtözést és leplezést Orpheusnak egy gemmájáról vétettem hozzá, s a megholtnak éjjeli világítást adattam a képen. Kedveljék a kellem istennéi áldozatomat, melyet nékik papjoknak sírján nyújtok, s emlékezetét tartsák fenn örök ifjúságban. Méltóbb e kegyre közöttünk eddig ugyan még senki nem volt. *Széphalom, Február. 19. 1810.*

BÁRÓCZY SÁNDOR ÉLETE

Hari Báróczy Sándor, cs. kir. óberster, Ispánlakán született, Nagyenyedhez éjszaki-keleti felé három órányira. Szülei, az atyja Sándor, legtehetősebb birtokosa a helynek s Alsó-Fehérvár-megyének adószedője, s anyja Telegdi Patay Éva, itt laktanak, és nem Hariban már, mely e nemzetségnek predikátumot és jó ideig lakást is adott volt. A mi Báróczynk nőtelen, idősb leánytestvére Juliánna, Széki Sámuelné pedig magzat nélkül halván meg, az egész birtok ifjabb testvérének Teréziának, fehérvármegyei főbíró Kövesdi Boér Pálnénak, Sándor fiára ment által, kinek nevét nyomtatott munkák és egy időben a magyar játékszín buzgó kormányzása tették ismeretessé. S így az a falusi lak, melynek fedele alá a múzsák nyolcvan év előtt, hogy egy nagyra rendelt kisded bölcsőjét rengessék, megszállottak, nekik még most is nyújtogatja áldozatait.

Kézirati gyűjteményem az idv. Horányi jóvoltából egy szelet papirost bír, melyre Báróczy nyílván megkérve ez által, hogy históriai lexikonát segéllené, magának s némely társainak születése helyét és idejét tulajdon kezével jegyzette fel. Kiírom az őt illető sorokat: - „Báróczy Sándor született N.-Erdélyországban, Fehérvármegyében, Ispánlakán. Végezvén az enyedi reform. kollégiumban iskoláit, jött 1761-ben a gárdához, holott még most is, mint kapitány szolgál. Született pedig circiter 1736. április 11-én húsvét másod napján.” Hogy húsvétnak második napja volt a nap, melyen született, és hogy az a nap egyszersmind tizenegyedike volt áprilnek, az nem síklott volt ki emlékezetéből; egyedül az esztendő száma iránt volt bizonytalanságban, s sem a kronográfiai számvetéstől nem kére felvilágosítást, sem a régi kalendáriumokat meg nem tekintette. Horányi nem gondolt a *circiterrel*, s Báróczyt lexikonának IV. kötetében 1736-ban hagyja születni. - Báróczy 1735-ben született.

Iskolai évei felől minden igyekezeteink mellett keveset lehete megtudnunk. Ifjú korának egyik barátja mindazáltal, ki fiát,[15] midőn ez Bécsbe utazott, azon intéssel eresztette el, hogy ott Báróczynak ismeretségét keresse, ennek azt beszélte felőle, hogy Báróczy jó fej, szorgalom, jámborság és kivált nyájas mód és csinosság által társainak sorában messzire kitündöklött, és hogy az ő enyedi tanítóik előre megjövendölték, amit beteljesedve látott a két testvér-haza. Mi, kik Báróczyt csak hanyatlani kezdő és már öreg napjaiban ismertük, hajlunk valónak venni a hírt; s szükségtelen lévén említeni azon adományokat, melyekkel őt a természet megáldotta, mint tanulásait is, egyedül azt a jegyzést tesszük, hogy tisztjei iránt hívebb és azoknak teljesítésében gyönyörködőbb embert, és olyat, aki arra, hogy a maga elébe szabott rendtől eltávozzék, semmi kisértést nem érez, nem ismertünk. Csinossága, melyet barátja emleget, olykor szinte a különösségekig ment, de ez nem volt egyéb tisztaság szereteténél, s semmihez nem hasonlíta kevésbé, mint férfit és öreget nem illető piperéhez.

[15] Zabolai Kis Sámuel marosvásárhelyi histor. prof. úrnak az atyja. *(Kazinczy jegyzete)*

Elhagyván Enyedet, az erdélyi kormányszék kancelláriáján Szebenben készült honának szolgálataihoz, és még itten gyakorolta volt magát, midőn Terézia a testőrző magyar sereget alkotá, és a megyéket nálunk és Erdélyben, hogy ide kívánkozó ifjaik közűl a legjelesebbeket, formásabbakat válogatnák ki, meghívá. Báróczy minden egyéb kinézéseknek elébe tevé azt a szerencsét, hogy bécsi lakossá lehessen; oly igen vágyott magáéivá tenni azon tulajdonokat, melyeket a külföldről hazatérteken láta; s benyújtotta esedezését megyéje rendjeihez. A kérés ellenzést talála, mert az arc visszatoló volt, mert a növés nem volt szálas, s Fehérvárnak rendjeit rettegés szállotta volt meg, hogy választások miatt kénytelenek leendenek pirulni. Gróf Mikes Istvánnak pártfogása nélkül, ki az esedezőnek érdemei felől magasztalásokkal szólott, és hogy őbenne egykor majd az egész nemzet meg fog dicsőíttetni, mintegy fellelkesülve jövendölgeté, a kérés megvettetett volna. Báróczy elérte, amit óhajtott, s egyike volt azoknak, akik 1760. szeptember 28-án mint e jeles karnak tagjai legelsőbben eskettetének fel.

E sereg felállítása a tőlünk szeretett és minket szerető Teréziának legelső jótétei közé tartozik, s több hasznot ada nemzetünknek, mint előre képzelni lehetett, ha e haszon aszerint, hogyan az emberi dolgok a magok örök törvényei szerint menni szoktak, kár nélkül nem jött is. Ifjaink, kiknek mindenike nem látta volt Pestet, nem látta volt Kolozsvárt, egy varázsbot csapása által tetszettenek egy nagy uralkodó küszöbéhez s egy tömött sokaság közé áttéve, melyben ők nem csak nyelv és öltözet, de indulat és hajlandóság által is idegeneknek ismértethetének. E különböző öltözetben, e csattanó színnel, a legvirítóbb korban, s oly termettel, mely után egy újabb Polyklét bízvást faraghatta volna Doryphoruszát, ők voltanak a bécsiek és a Bécsben mulató külföldiek gyönyörködő csudálásának tárgyai, s figyelemmel, megkülönböztetéssel fogadtatva valahol megjelentenek, lelkek lángot kapa megérdemleni a közönséges hódolást, és valami jobb által érdemleni meg, mint a legdelibb növés és e deli növést látni engedő szép öltözet által. Bécs a tudományokat és mesterségeket kedvelő s értő I. Ferencnek és az ő Swietenjének (az idősebbnek) gondjaitól segélve, már ekkor nevezetes előmeneteleket kezde tenni a felvilágosodásban, s a jobb fők keresték egymást, egyesültek. A példa áthatott a mieinkre, s a jók feszült szorgalommal tanultak, azalatt míg a gyengék a nagy város bűneiben magokat elvesztették s a maszlagos kehelyből elrészegülve tovább ittak. Báróczy szerencsés volt a tiszteletre oly igen méltó császár ismeretségébe eljutni, s csalhatatlan bizonyságait vette minden becset felülmuló kegyeinek.

Erdély azon időben, amely felől szólunk, két nagy elsőségével dicsekedheték Magyarország fölött; egyikkel azzal, hogy onnan a gazdagabb házak fiai s nem ritkán még a nem gazdagokéi is, utazni küldettek; másikkal azzal, hogy ott az a nemesség is, mely Erdélyben oly nagy számban visel grófi és bárói titulust mint minálunk kicsinyben, még pedig ifjak és öregek, férfiak, asszonyok és leánykák, örömet találtak, fényt kerestek és dicsőséget abban, ha neveik nyomtatott könyvek homloklapjain jelenhettek meg, azalatt míg nálunk a könyvcsinálók, kivévén fölötte kevés eseteket, papokból, professzorokból és az ars salutaris doktoraiból állottanak. Ez a magában és kezdetekor talán nevetséges, de a következésre nézve fölötte tiszteletes - düh Erdélyt még a fejedelmek ideje óta foglalta el, kik nem a haza dolgainak hív és eszes folytatások, hanem a doktor Marcus Fridericus Wendelinus munkájának lefordítása által igyekeztek halhatatlanokká tenni magokat, s elérték, amit nem kerestek. Erdélyben így a jó fej neki bátorodott írni, írt, s a gyakorlás által gyarapította erejét, s a példa új meg új írókat támaszta: nálunk a legjobb fők sem írtak, legalább nem nyomtattattak, mert rettegtek azon gyanutól, mintha magokat rendkívül való jelenésnek tartatni akarnák, s munkálatlanul maradván, magok eltespedtek, literaturánk hajnala nem közelített. - Ekképpen állának dolgaink, amidőn a magyar ifjúság a testőrzők seregében fellépe.

A német literatúra ezen időben bátorodott fel utána indulni a franciának, mely a XIV. Lajos korában már a maga teljes virágában állott, s Lessing és Klopstock, Hagedorn, Gleim, Kleist

és Wieland vezérlő csillagokként ragyogtak. Bécs még alvá a mély álmot; de végre Sonnenfels előjöve a szövétnekkel, s az ő nevét és a Denisét a külföld is tisztelni tanulta, s e kettőnek példája után a nemesbek felocsudtak kórságukból. A mi ifjaink látták ezt, s Báróczy, Barcsay és Bessenyei György egyszerre léptenek fel az ifjúság délcegségében, mint ébresztői, tanítói s elhalhatatlan díszei a nemzetnek. Referendárius Török a magyar s Cserei az erdélyi kancellárián, primás Barkóczy s kancellárius Eszterházy, valamint más oldalról Ráday, Orczy, s a Párizsból haza ekkor érkezett Teleki József, unokaöccse mind Rádaynak, mind a Teleki-ház egyik örökös díszének, Sámuelnek, a mostani erdélyi kancelláriusnak, buzdították őket, s az utolsó (Teleki József) nem csak buzdította, de ingerlette is.[16]

Bessenyei jelene meg közöttök az első, kiadván 1772-ben négy eredeti munkáját, Hunyady Lászlót, Ágiszt, az Ember Próbáját és az Eszterházi Vígasságokat versekben. Őt 1774-ben Báróczy követte Kaszándrával, s 1775-ben az Erkölcsi Mesékkel és Levelekkel. Barcsay csak barátjaival kívánta ismertetni verseit. Nyomtatásban legelőbb azon versezete jelent volt meg, mely a Báróczy meséi előtt áll, s két esztendő mulva azok, amelyeket Bessenyei a maga úgynevezett Társaságában vett fel; végre Révai minden darabjait összeszedte, s az Orczyéival együtt 1787-ben Pozsonyban két kötetben kiadta. A hátramaradtakat a nagy férfihoz méltó özvegyének, gróf Bethlen Zsuzsannának kezeiből várhatja a nemzet. - E három ifjainkkal kezdődött nyelvünknek s literaturánknak egy új szép szaka; azok, akik később vétettek fel a testőrzők közé, próbálgatták erejöket, vágytak megosztozni dicsőségökben, s báró Naláczi József, Bessenyei Sándor, testvére Györgynek, s Czirjék Mihály az ő példájok, buzdításaik, vezérléseik nélkül talán soha nem fogtak volna írni; Báróczynak tanácslásai nélkül, kit Kisfaludy még a seregnél ért, a nemzet talán nem vette volna Himfyt, poézisünknek halhatatlan díszét.

Literaturánk történeteiben Báróczy, Barcsay és Bessenyei elválaszthatatlanok, s egyike felől a háromnak nem lehet szólani, hogy a kettő felől is ne tétessék emlékezet. E szerint ámbár itt a beszédnek egyedül Báróczy felől kellene folyni, képét festjük két társának is, elmondjuk, amit az olvasó örömmel látand feljegyezve, és amit az idők elmondani nem tiltanak.

Barcsay Ábrahám és Bessenyei György a gárdának legszálasabb és legszebb tagjai közé tartoztak. Barcsay a legszebb kék szemmel s szög hajjal, egy Antinoushoz, Bessenyei, fekete szemekkel és üstökkel, egy szép Meleágerhez, egy nemesb arcvonású inas combos Faunhoz hasonlítathatott. Barcsaynak módja mutatta benne a nagy ház gyermekét, a fejedelmi vérből származott férfit: Bessenyein kiismerszett, hogy új világban él itt. Barcsay, mint két barátja szerette hazáját s nemzetét, melyre kevély volt még nyelvében is, s ismerte becsét e műveletlen, de szép nyelvnek, s óhajtotta literaturája virágzását; olykor neki eresztette magát kedvének, s hosszas elmélkedés, készület s csinosgatás nélkül szórta verseit, nem vágyván arra, hogy versei nyomtatva legyenek, hogy neve a költők sorában neveztessék: Bessenyei írónak is, tudósnak is kívánt tartatni, s inkább igyekezett igen sokat írni, mint jót; s töretlen lévén az út, melyen ment, s igen is műveletlen mind az ő ízlése, mind a nemzeté, meg sem sejdítette, hogy munkáin, hol a hamarkodás, hol valami egyéb gyakorta rettenetes hibákat ejte.

Bessenyei egy hajdan nagyfényű házból vette eredetét, s gyermekekkel megterhelt, gazdálkodni nemigen értő, de elég szép birtokú szülék fia volt. Tizenhárom esztendős volt (így beszéli ezeket, s csaknem mind e szókkal, Holmi. Bécs, 1779. lap 85) midőn elhagyá Patakot és a syntaxist. Atyjának házánál, Bercelen Szabolcsban, egy ember (talán a prédikátor vagy meste-

[16] Teleki József egy verssel támadta meg Bessenyeit, s B. nem maradt adós. Nem maradt meg emlékezetemben több sora feleletének ezen egynél: „Hogyha gróf úr bika, én szelindek vagyok." *(Kazinczy jegyzete)*

re) esztendeig irdogáltata vele deák chriákat, de ő abban nem boldogult, mert az első nevelés el volt hibázva. Azután négy esztendeig hevert. Ekkor méne Bécsbe s tizenkilenc esztendős volt s még nem tuda németül, huszonhárom esztendős volt és még nem tuda franciául. (Geschäfte der Einsamkeit. Wien, 1777. lap 77.) Lukánt kénytelen volt franciából fordítani, mert deákul csak annyiban érte, amennyiben arra a francia nyelv által segéltetett. Mely erővel kelle annak bírni, aki ennyi nem kedvező történetek mellett, egy-két esztendei tanulgatás után, oly fényben lépe fel, mint ő![17]

Ez a mennyei láng, ez a termesztő erő a három közül legkisebb mértékben juta a mi Báróczynknak; de közűlök a pótolékot ő kapta meg a legnagyobban. Nem bírunk tőle semmi eredeti művet a szép literatura nemeiben, s ajánlásai, előbeszédei ügyetlenségét s a nem eléggé bátor, a magához nem eléggé bízó kezet nagyon éreztetik. Ő ismerte magát, ismerte a pontot, melyen nyelvünk és literaturánk az ő idejében állott, ismerte a nemzet akkori szükségét. Bölcsebb volt és kevélyebb, mint hogy affélébe fogjon, ami nem sülhet el nem szerencsétlenül és ami miatt neki nem lehetett volna szemtelenséggel nem vádoltatnia. Tudta, hogy a mesterségnek szintúgy vannak érlelő pontjai, mint a természetnek, és hogy a korát megelőző írás, bármely lelkes írótól eredjen, éppen oly izetlen fog lenni, mint a gyümölcs, melyet nem a természet érlele. Tudta, hogy ahol a mesterség lakást fogni csak készül - vándor volt az még a Pericles és Phidias honában is -, ott mindenek fölött azon kell igyekezni, hogy az idegen nagy originálok gipszöntvényekben s rézmetszésekben tétessenek ki; tudta, hogy ha művészi érdemre nézve a Raphael Morghenek egy Dürer Alberttel össze nem mérkőzhetnek is, más tekintetekben, nevezetesen az ízlés képzésére, ennek eredeti s tiszteletet érdemlő darabjainál többet ér Morghennek *színeváltozása* az urbinói Raphael nagy oltártablója után.[18] - És ha Báróczy azzal az ő velős, tiszta, bájoló coloritjával, melyhez hasonlítót keveset nevezhetünk, mindig oly remekműveket másolgatott volna, amilyen az ő Marmontel után dolgozott meséi,

[17] Itt életének további történetei. - Bessenyei kedvében volt generális Beleznay Miklósnak, aki akkor a helv. vall. evang. ecclesiák dolgait vitte az udvar előtt, és más oldalról báró Gráczénak (ez a Gráczné a császárné előtt titkolt szerelemben volt az atlétai erejű Bessenyeivel; és hogy elkerülhesse a császárné gyanúját, azt adta elő, hogy ő Bessenyeit pápistává akarja tenni) egy nagy tekintetű udv. dámának, s Beleznay Bessenyeit ezen dolgokban ágensnek neveztette ki. De a bővebben költő Bessenyei elunatta magát jóltevőjével, s ez kénytelen volt visszahuzni kegyeit. - Bessenyei engede a császárné intéseinek, s 1779. augusz. 15-én a szent Károly külvárosi pompás templomában a római hitre áttért. (Barcsay ugyanezt tette, nem tudom, előbb-e vagy később.) A salzburgi hercegérsek, kinek kezeibe a professió tétetett, önmaga vitte ki a hírt az ez után várakozó császárnéhoz Szépkútra. - Ezután Bessenyei a cs. k. bibliotékában alőrnek neveztetett ki, s 1784-ig ezen hivatalt viselte. Akkor elhagyá Bécset, s berettyókovácsi jószágocskájában élt Bihar vármegyében, melynek nem szolgabírája volt (amint ezt a bécsi Annalisok, 1811. az augusztusi füzetben lap 244 mondják), hanem táblabírája. Hibás állítása az ugyanott szóló tudósítónak az is, hogy B. angolul tudott volna. A megye gyűléseit soha nem mulasztotta el, s tudományai s szerénysége s mindenek által megismert egyeneslelkűsége által tette magát tiszteletessé, s magányában az olvasás és dolgozások voltak gyönyörűsége. Meghalt nőtelenül májusban 1811. s rendeléséhez képest kertjében egy almafa alá temettetett. Munkái felől (melyeknek számából kimaradának a német nyelven írt amerikánusok) lásd az említett Annalisok füzetét. *(Kazinczy jegyzete)*

[18] Morghennek ez a reze a rézmetszeteknek legbecsesb produktjai közé tartozik. A nagy művész érzette a maga becsét, s Olaszországból 1812. Napóleonhoz utazott, hogy bemutassa, - amit itten a copiek érdeme felől mondánk ott, ahol nagy mesterek még nincsenek, prof. Schwartner úrnak is értelme volt, midőn a pesti luteránus felekezetnek azt tanácslá, hogy Polák Mihály pesti architekt által a mi időnkben épített szép egyszerűségű templomunkban oltártáblául a Raphael transfiguratiojának copieje tétessék. A tanács elfogadtatott, s Lohbicher, egy kempteni születésű festő, teljesítette. *(Kazinczy jegyzete)*

ha erejét nem pazarlotta volna Calprenédének ízetlen románjára s Duschnak erkölcsi leveleire, ha dicsően futott útjáról nem engedte volna magát elfordíttatni: úgy most egy mesteri kézzel dolgozott copiek igen nagybecsű galeriejét bírnánk, melynek legkevesebb érdemű darabja is többet érne, mint mázolóinknak, kik magokat teremtő művészeknek képzelik, minden originálaiknak összességgel, és amelyben elgyötrött lelkeink a *való szépnek* szemléletében visszavehetnék eldúlt nyugodalmokat, s tisztább fentebb régiókba emelkedhetnének. - De nagyon hamis értelmet adna szavainknak, aki, amit itten mondánk, oda magyarázná, mintha mi tagadnók azoknak érdemeit, akik eredeti munkákat mernek. Sőt mi a sokáig gyakorlott fordítást az íróra nézve veszedelmesnek tartjuk, mert ezáltal benne kihal az oly igen szükséges bizakodás önmagához, s arra szoktattatik, hogy másnak segédkarjai nélkül nem járhat. Egyedül azt akarjuk értetni, hogy a gondos fordítás mind a nyelvnek igen sokat használ, mind az ízletet sikeresen képzi, holott a nem mesteri kézzel dolgozott originálok mind a kettőnek tetemesen ártanak.

Mind azon, ami Báróczynak tollából folyt, annyi báj, annyi kellem, annyi csín és kecs ömlött el, mely az ő vétkeseknek látszó szólásait még azokkal is megkedveltette, akik a nyelvnek úgynevezett tisztasága mellett buzognak s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak. A magyar nyelv művelése végett összeállott erdélyi társaság, mely egyenesen e célra ment ki, és amely (Munkái I. dar. Szeben, 1796. 1. 7.) azt állítja, hogy ennek jobbítás nem kell, mivel ez *tökéletes*,[19] magasztalja Kaszandrát, mint amely (l. 121.) az Illyés András püspök és a Gyöngyösi István, a gróf Haller János és László munkáival együtt, oly szép, oly jó, oly igaz magyarsággal van írva, hogy a mai íróknak például szolgálhat. - Kénytelenek vagyunk vallást tenni, hogy mi e helyet még kevésbé értjük, mint a könyvnek, mellyel örök ellenkezésben vagyunk, sok egyéb helyeit. Mert ha Kaszandra s az Illyés András püspök stb. munkái kánonja lehetnek a nyelvnek,[20] úgy sanctionálva van a neo- és xenologizmus; úgy gondosabb íróink közűl, Pázmányon kezdve a mi időnk legújabb díszéig, a tudományos olvasónak más okból, a nem tudományosnak ismét másból tetsző Berzsenyiig, *egyetlen egyet* sem nevezhetünk, akit kárhoztatni lehessen; úgy nem egyedül Kaszandra érdemlette a tiszteletes említést, hanem az erkölcsi mesék és erkölcsi levelek is, mely két munka felől a purizmus bajnokai azt itélik, hogy ezekben Báróczy elrontotta a maga nyelvét s dicsőségét eltemette, önmagok az erdélyi társak is igazi nyelvrontók; mert avagy magyarul van-e mondva - a szót ezeknek értelmében vévén - „tisztába hozni" (in's Klare zu bringen?) magyarul-e a „magyar nyelv fővebb tulajdonságait gondoltam gyenge tehetségem szerint lerajzolni, megállandósítani, becsületet csinálni?" (a francia faire honneur után németbe átvitt Ehre machen példájára?) - Tudniillik itéleteink azért különböznek itt, mint minden más esetekben, mert állásainknak pontjaik különbözők, s egynémely megszerette az alantabb helyet, ahová őt a történet vetni találá, s nem hág fel azon pontra, honnan a nézést tenni illik, vagy oda felhágni erőt nem szerzett, s sok nem is kapott.

---

[19] „Tökéletes gazdag, szép és ép" - és minden aminek akarjuk! Csak hogy egészen reá illik amit Voltaire mond a francia nyelv felől: C'est un pauvre orgueilleux a qui cepandant il faut donner de l'aumone. (Egy rátartó szegénylegény, akinek az ember mégis kénytelen alamizsnácskát adni.) *(Kazinczy jegyzete)*

[20] Illyés András püspöknek Tűköre. MDCV. - Lap. 19. dicsekedik anyjának mondani a szűz Máriát - 1. 48. Egy zsidó íegistenteíenebb, és vakmerőbb a többinél, a koporsóhoz közelgete. - l. 90. egy éneket, csudálatos dolgokkal teljest, kezde énekleni. - 1. 94. Volt egy ember, istentől küldetett. - l. 175. a vallásnak mindenütt ellene mondatik. - S Gyöngyösi, a Keményiásban azonközben mint a Kaukáz (a puristák szerint Kaukázus) hegyében, amely oroszlánnak elloptak kölykében... - és a legszebb tetrastichon, mely valaha írva volt, a Palinodiában; és éppen azért ilyen, mert minden sora neologizál: amint szőke víze lefoly a Dunának stb. *(Kazinczy jegyzete)*

Daykának versei előtt hosszabban szólottunk az új szólások és új szók védelmére, s örvendve látjuk, hogy előadásunk sikeresebb volt, mint reményleni merészlettük, s leghevesebb ellenkező puristáink közűl nehányan a mi felünkre áttértek. De ott koránt sincs mind elmondva, amit el lehetett volna mondanunk, ha a kicsapás hosszabb is, mint oda talán illett. Használjuk az alkalmat, s egy értekezésünkből, melyből azok is vétettek, amiket ottan mondottunk, pótlékképpen még egy-két szót teszünk le itt.

Az erdélyi társak lap 19. ezt mondják: „a Cicero halhatatlan beszédei keresetlen, mindennap szókkal vannak írva, melyeken sem az óság penésze, sem az ujság íze nem érzik; cifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a szolgáló leány is megérthette." - Oly beszéd, mely a járatlant könnyen megtéveszthetné, de nem azt, aki Rómának nyelvét és íróit nem a szokott felületességgel ismeri. Mert mi úgy hisszük, hogy meghatározni, mi volt legyen a Cicero korában keresett és nem keresett, mindennapi és nem mindennapi, nem oly felette könnyű, mint némely olvasó gondolná; úgy hisszük, hogy Cicerónak beszédeit a néphez nem csak a konyhaleányok - kik a rostrák mellett nehezen fogtak összegyűlni a beszédet tartó consul hallgatására -, hanem sok polgárkák és polgárok is igen csak oly formán értették mint a szombathelyi meghalt nagyprépost, a rudinai apát és a sopronyi superintendens katedrai beszédeiket érti nagy része az ő hallgatóiknak. És ha egyedül azt tarthatjuk jól írottnak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztatott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lucréc, mi Virgil, mi Horác? mit mondunk arra a csinos íróra, a legcsinosabbra, melyet a föld asszonyának nyelve s literaturája ismert, aki úgy hitte, hogy írása nyerni fog, ha nem *illi*-t, hanem *olli*-t mond? Mi lesz úgy az óság penészén kapva kapó Sallustból, kit a szolgáló leányok meg nem értettek, és aki kevélyebb volt, minthogy a szolgáló leányoktól megértettetni akarhatott volna? mi az ő nehéz, rögös, zordon beszédű tanítványából, Tacitusból, s mesteréből Thucydidesből? S kinek fogjuk szebbeknek mondhatni elegiáit, a szolgáló leányoktól is megérthetett, könnyen ömlő, természetes Ovidéit-e, vagy a kényesebb ízlésű Tibulléit? - Mint itt az erdélyi társak, úgy fog itélni minden, aki annak értéséig nem emelkedhetik fel, hogy a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez*. - De ennek értésére komoly tanulás, el nem foglalt elme, idegen nyelvek ismerete s dolgozási gyakorlások vezethetnek el bennünket.

Minden kétségen kívül azt illik, azt kell cselekednünk - ebben purista és neológ egyet ért - ami nyelvünknek és literaturánknak legtöbb hasznot igér, és oly hasznot, mely után nem fogunk törekedni sikeretlenül, amelyet elérni nem lehetetlen. - S mit nyerünk, ha a puristák tanácsát fogadjuk el? azt, hogy nyelvünk megmarad a maga tisztaságában, természeti erejét kifejti, arcát idegen kecsekkel el nem tarkítja, egy szóval, hogy nyelvünk az *lesz, ami volt*.[21] - S mit nyerünk, ha azt cselekesszük, amit minden lelkes, minden gondos írónk cselekedett? amit Virgil, Horác, Cicero javall és tanít? amit a debreceni grammatika elkerülhetetlennek mond és nem kárhoztat? - azt, hogy a mi műveletlenségének szennyeiben senvedett nyelvünk ezeket a szennyeit végre lerázza, természeti erejét kifejti, a neki tulajdon szépségben előkél, és ezt idegen, de elfogadható szépség által neveli, fertelmes hosszaságú szavainak farkaikat -

[21] „Megmarad a maga tisztaságában." És így csínatlanságában, durvaságában, szegénységében is. - „Természeti erejét kifejti." Fogja azt a neológok útján is. - „Arcát idegen kecsekkel el nem tarkítja." Az, igenis vétek lenne; de hát a római nyelv el van e tarkítva a görög kecsekkel? a német el e a francia kecsekkel? szemünk ezen idegen kecsek látásához a magyar arcon végre hozzá szokik, s az idegen kecs a magyar arcon, addig nézzük, hogy végre magyar kecs leszen. - „Nyelvünk azzá lesz ami volt." De mikor volt? az Illyés és Gyöngyösi idejében? a Tinódiéban, Pesti Gáborében? a Látiátucéban? *(Kazinczy jegyzete)*

(reménység, remény; békesség, béke; háladatosság, hála; szorgalmatosság, szorgalom; kellemetesség, kellem; kegyesség, kegy; alkalmatosság, alkalom; ékesség, ék; csinosság, a kultúra értelmében, csín; szemöldök, az egyes számban, szemöld; árnyék, árny) elnyesi; a rút-alakúakat (esztendő, év) szebbekké változtatja, s így a beszédnek könnyűséget, fentebb poétai díszt ad; azt, hogy ideáink, melyeket eddig vagy idegen szókkal vagy éppen nem tudtunk megjegyezni (Luft, eddig levegőég!!! most lég; Wesen, nem valóság, mert a való wahr és das Wahre, és így a valóság nem Wesen, hanem Wahrheit, most lény; Geist, nem lélek, mert az Seele, hanem szellem; universum, universitas és universalis, egyetem és egyetemi - s így egyetemi historia; virtus, egykor jóságos cselekedet!! most rény; simplex, einfach, egyszerű; modestus, szerény; billig, méltány; leichtsinnig, könnyelmű; eifersüchtig, féltékeny; Stoff, anyag; Fülle, telj; Reim, rím, mert a cadentia egészen egyéb; statua, szobor, mert az oszlop columna, a bálvány pedig idolum; Der Grund in einem Gemälde, alagy; geschickt, ügyes, ungeschickt, ügyetlen, nem idétlen; Sinn, érzék; zart és Zartheit, gyengéd, gyengédség; Reitz, charme értelemben, kecs, irritation értelemben inger; imitari mimelni; wiederholen, ismétleni) - hogy, mondom, ideáink, melyeket eddig vagy csak idegen szókkal vagy éppen nem tudánk megjegyezni, s midőn el nem kerülheténk, vagy midőn szegénységünket megvallani nem akartuk, nem gondolván vele, értetünk-e vagy nem, a szomszéd idea szavával tettük ki (mint igaz, justus és verus), már egy részben nevet kaptak, és idővel (mint Muth, Frechheit, Frevel, Genuss, Bewusstsein, Bedürfniss, feierlich, höflich, empfänglich, fein, Schwärmerei, crime és délit, Meuchelmord, Hochverrath, Verachtung, s ezer meg ezer más) nevet kapni bizonyosan fognak, s így propter egestatem linguae nem maradunk tudomány és tudományos munkák nélkül; azt, hogy szólásunk, a köznép szólásaitól eltávozván, nemesbbé lesz, energiát, precíziót, kellemet, zengést nyer; végre azt is óhajtanók, nagyon óhajtanók, hogy e nyereséget sokan tudnák becsleni, hogy nyelvünk *többszínűséget* (Vieltönigkeit) kapván, Homért és Horácot, Liviust és Tacitust, Klopstockot és Voltairet *egy* nyelvben fognánk ugyan, azaz magyar szókból fűzött beszédben, de nem *egynemű* beszédben, s mindenikét a *neki tulajdon színben-tónban*, fordíthatni. - Felér-e ennyi haszonnal, amit nekünk a puristák igérnek? s nem volna-e oktalanság az ő tanácsokat követnünk? - ha való, hogy minden jobb, minden lelkesült író, gyakorta nem akarva s önmagától is meg nem sejtve, új szólásokat teremt; ha való, hogy a nyelv aszerint változik és bővül, amint ideáink s ismereteink szélesebbre terjednek; ha való, hogy egyedül a kihalt nyelv változhatatlan, az élő pedig, jobbra vagy rosszabbra, mindig változik.

De mint arrogálhatja magának ezt a hatalmat egy vagy más író? Szókat *erővel származtatni* is vétek már: mit *teremteni* is? Van-e erre példa a görög, a deák s az új nemzetek nyelveiben? Ezen ellenvetésekre felelnünk kell, mert megvalljuk, hogy a nyelv szentebb birtoka az egész nemzetnek, mint hogy azt kéje szerint illethesse minden - kiki; kivált midőn a dologhoz olyak is fognak, akik ahhoz semmit nem értenek, s végre még az a rettegés szállhat meg bennünket, hogy ami a Bábel tornya körül történt, közöttünk megújul. - A szabadságot minderre az író ottan veszi, ahol a leuktrai s mantineai hős vette volt azt, hogy az ellenséget sine imperio megverje s honát az elnyomástól megmentse; ott veszi, ahol az veszi a magáét, aki, látván, hogy némely hang még nem kapott betűt, az azok nélkül szükölködőknek siglát ada, s a betűk számát megszaporította; ahol az vette a magáét, aki a lant négy húrjaihoz többeket fűzött, míg a számtalan változtatás annyira ment, hogy most már a fortepianóban a legzengőbb, legtökéletesebb muzsikai szert bírjuk. - Csak nyerjük meg tehát a diadalt, mint Epaminondas, s nem fogunk retteghetni a kárhoztatástól, min ő nem rettegett, mert tudta, hogy a vad sokaság, és azok, akik abban a legszemtelenebbek, legkajánabbak, megtévedhetnek ugyan, s űzhetik dőreségöket, de az irigység fenesége utoljára is magasztalássá, s gyakorta még hálává is vál. - Teremte-e új szókat a görög író, azt nem igen tudhatjuk, mert Musaeusnak s Orpheusnak írásai elvesztek, s a Homer idejében a nyelv már kész és bőv, sőt gazdag volt, s minthogy a

későbbi írók az ő szavaival mint az egész nemzetéivel éltek, ezek közt az ő általa alkottakra nem ismerhetünk; sem azt nem itélhetjük meg, igen keveset kivévén, mely szókat vett a Cecrops népe az egyiptiektől, elveszvén nyomaik. - Az ezzel rokon deák, szorultságában azzal segíte magán, hogy a görög szókat minden félelem és kétségeskedés nélkül vitte be a magáéi közé. Ugyanezt tették a római nép és nyelv leányai, az olasz, francia, spanyol és portugál, hol a deák, hol a görög szókkal, s a német e két régi és az új francia nyelvek szavaikkal, azzal rejtvén el szegénységöket és a kölcsönt, melyre őket a megszorulás kényszerítette, hogy a felvett szók terminatióit elhányták, s így az egészen idegenekből nacionalizáltakat csináltak; s minthogy az ilyekkel az ő íróik literatúrájoknak első ideje óta mostaniglan megszakadatlan sorban éltek, azok őnálok éppen úgy tartatnak honiaknak, mint magyar születésűeknek a Frangepánok, Hallerek, Mitterpacherek. - De egészen ellenkezőképpen van minálunk a dolog; az idegen szók a mi nyelvünk szavai közé teljességgel nem illenek, azok ezek közűl kirívnak s szegénységünket, szorultságunkat s a szégyelt kölcsönt minden nyomon elárulják. Ha mi a görög és a deák szókat francia terminatióikkal vettük volna fel (tón, triompf, theáter, tónusch, triumphusch, theatrum) ezek az idegenek kevésbé bánthatták s bántották volna füleinket. - Ide járul, hogy az egyik botlásból a másikba vetődött íróink Teréziának uralkodása alatt kevélységre szoktaták a magát nagyra tartani kezdő szegénylegényt, kinek az alamizsnácskára s kölcsönre oly nagy szüksége volt, hogy inkább meztelen legyen, minthogy magát idegennel fedezgesse; s minek utána még az oly író is, mint Kónyi János hadiszolga, megmutatá, hogy nélkülök ellehet, s fél század óta az idegen szókat nyelvünkben úgy rettegjük, mint a pestist, nem tehetünk egyebet, mint azt, hogy magunk termesszük, fonjuk s szővjük ruháinkat; hanemha tovább is meztelen akarunk maradni.

De ha van-e e szabadságra bennünket felbátorító példa más nemzeteknél? - III. Gusztáv, a még élő szerencsétlen királynak atyja, így pótolta ki a svéd nyelv lexikonának űreit, nem mint király, hanem mint író; s a nép reá ismert a célzott haszonra, s a bővítést hálának érezéseivel fogadta el. De mi szükség idegen példákat keresnünk, látván, hogy sok szavai Barczafalvinak és Dugonicsnak az indigenátust megnyerték, s Virág, a mi horáci originálitású írónk és a mi szerény merészségű Kisünk sokakra már reá nyomták a sanctió pecsétjét? - Új nyelvet a sokaság teremte: a már készet (amint azt Wieland megmutatta Adelung ellen) nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhághat; s az újonnan teremtett vagy származtatott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, *ha az mulhatatlanul szükséges és széphangzású* lészen,[22] és ha az író azzal gyakrabban nem él, mint illik, s stíljével a füleket elbájolni tudja. Midőn Báróczy írt, azt merni korán volt volna, s valljuk meg, hogy ő e munkára elkészülve nem volt; ezt senkitől nem várhattuk volna inkább, mint Révaitól. A váló pont örökre el lesz ugorva, ha most nem tesszük; ha pedig tesszük, a nyelv óriási léptekkel fog haladni minden szakaiban. Mi jobb, csinálni-e új szót, hogy e szó nélkül ne legyünk tovább? vagy ne csinálni, de nélküle örökre ellenni?[23]

De ha Báróczynak ezt nem köszönhetjük is, az hogy közelítettünk e ponthoz, s hogy most e ponton állunk, egyenesen az ő érdeme, mert ő érezteté legelőbb és leginkább, hogy ha akarjuk, menni fogunk, midőn a maga újításait a legcsinosabb, leggondosabb stíl és azzal az egészen ismeretlen báj által mindazoknál, akiknek ízlése a szépet elismerni tudta, kedvességbe hozá, és aki éppen emiatt puristáink által a legveszedelmesebb nyelvrontónak tartatik, holott Bessenyei, ki nem éle kevésb idegen szólásokkal, de akinek írásaiban a legcsinatlanabb pórbeszéd

[22] Ha Barczafalvi belőrmészt és bőröndéket nem csinált volna, a belse, emlep, ermec, esde, gyepleg, idom, közömb, nyillám, úgy találtak volna kedvességet, mint a cím talált. *(Kazinczy jegyzete)*

[23] Herder azt mondja, hogy amely nemzet a szót nem bírja, a dolgot sem bírja; s a mondás nem szenved kétséget. *(Kazinczy jegyzete)*

együtt áll a franciás kifejezésekkel, magától minden olvasóit elkergette. A Báróczy múzsája egy gráciaalakú s növésű, nagy nevelést nyert leány, kinek még selypítéseit is kellemnek vesszük: a Bessenyeié - ha a kép nem volna illetlen - egy alföldi piros-pozsgás leányasszony, ki ama körül cselédkedik, és akin az asszonyától eltanult városi szólás, az asszonyától ellopkodott ék sem áll jól, mert aközé, amit felszedett és ami neki tulajdona, nem tud hozni összeillést. S az olvasó elakad, látván, hogy az, aki szüntelen panaszolja nyelvének szűk voltát, a kész szókkal finnyáskodik élni, s a Tisza partján ismeretlen *silány* szó felől, mely magyarosan hangzik, és mivel nüanszot fest, igen becses szó (Holmi l. 339.) azt itéli, hogy az „soha sem volt magyar szó, nem is lesz".

Báróczyt nekünk Prytanéumunkba kellett volna zárnunk, s azt tennünk tisztévé, hogy javunkra holtig dolgozzék: de őt egy szerencsétlen megtévedés literaturánktól örökre elpártoltatá. Gyógyító kezek alatt lévén egykor s még ifjabb esztendeiben, orvosa vágyást gerjeszte lelkében azon homályt szerető tudomány megtanulására, mely érceket nemesít, s tanítványainak azt igéri, hogy háromszáz esztendőkre fogja kinyújtani életöknek napjait, sőt, halálok után testök összeaprittatik s nem tudom, mely lében tartatik, őket újólag életbe hozza. Abban hagyá tehát a dicsően futott pályát, s egészen ezen minden erőt összesorvasztó tanulságnak feküdt, de úgy, hogy keble nyelvünk iránt soha el nem hidegedett, sőt annak s literaturájának előmentét buzgóan óhajtotta, annak virágoztatására másokat úntatlanul serkengetett. Úgy hitte, hogy tudományában sokra ment, és hogy az által felel meg rendeltetése fő céljának, ha tapasztalásait minél messzebbre viszi, s a maradéknak írásban hagyja. Ennek voltak szentelve minden napjai holtáiglan. Én, aki ezen, amint ugyan nekem látszott és látszik, vastag megtévedésben nem csak nyelvünk nagy veszteségét, hanem magát a tisztelt embert is szívesen szántam, eltitkolt borzadással hallgattam némely magyarázatait, melyekre engemet szerető szíve bizakodva fakadozott, s behúnyván szemeimet az oly dolgokra, melyekhez semmit nem értek, tiszteltem Báróczyban azt a tiszta moralitású férfit, aki e szédítő szenvedelemben is eléggé józan, eléggé erős marada, sem a másét nem illetni, sem füstbe bocsátani a magáét; amit társai többére, elragadva a bizonyosnak tetsző remény által cselekesznek. Egy almányi nagyságú sárga réznél egyebet, mely felől azt állította, hogy az ólom volt, ő egyebet nem igen nyere adepteskedéseivel, ha tudniillik azt is nyeré; de oly bölcsen élt a Bécs pompája közt, hogy azzal, amit neki hivatala hónaponként ada, magát bőven beéré, s szüleinek halála után sem a jószágban nem osztozott, sem annak jövedelmeiből részt venni nem kivánt s nem vett.

Born Ignác, udv. tanácsos egész Európában elhíresedett az amalgamálás s egyéb kémiai felfedezései által; erdélyi magyar volt, s ottan lakott, ahol Báróczy; s nekem, ki mind ezt, mind azt ismertem, hihetőnek látszott, hogy a kettő nem csak baráti, hanem kémiai szövetségben is áll egymással. Ezt hinni annál hajlandóbb valék, mivel tudtam, hogy Born a Báróczy barátját, generalis báró Vay Miklóst, ki Párizsban és Londonban kémiai leckéket is veve, azon bizodalommal tisztelte meg, hogy némely kémiai processeiben társává választotta. (Born a generális karjai közt lehellette ki lelkét Bécsben 1797. jul. 17-én.) S e gyanításban nagyon megcsaltam magamat. Sőt Báróczy a Born igyekezetei felől keveset tartott, s az nem volt csuda, mert Born a természet erejét természeti, Báróczy azon a csuda úton nyomozta, melyet itten említénk.

Erkölcsi Meséinek s Leveleinek kiadása után huszonöt esztendő mulva jelent meg ismét egy munkája, a Védelmeztetett Magyar Nyelv. (Bécsben, Hummelnél, 1790.) Mint korántabbi három munkáiban rettegve óvta magát a deák szóktól, úgy itt azokkal szükség nélkül is élt. - Magától vettem, hogy egy alkimiai tárgyú munkát francia nyelven írt, de annak kieresztésétől a cenzor eltiltotta. Magyar nyelven jelent meg két munkája: Az uj Adeptus, és Rózsikának titkai; azokat, minden igyekezeteim mellett, nem láthattam. Nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a Rózsika neve a rózsanévre nem irányozna, melyet némely olvasónk érteni fog.

Erdélyt, azután hogy azt 1760. elhagyta, többé meg nem látá, amint erdélyi barátaitól tudom, egy ifjú esztendeiben tett gondolatlan fogadásának rettegése miatt, mely ha talán gyengeség is, festi az ő széplelkűségét. Eléggé honának kebelében lelte ő magát, midőn a magyar földről Bécsbe felment, és a Bécsben lakó magyarokkal mindennapi társaságban élt; s megkedvelt foglalatosságainak megszakadásáért nem lelt volna elég pótolékot azon örömben, melyet neki a lemenetel adott volna.

Báróczy a legnemesb lelkű, a legtisztább humanitású, közönségesen tisztelt s szeretett ember volt. Midőn 1803. jun. 12-én az úrnapot követő, Bécsben fényes vasárnap engem Szépkútra kivitt, s ott a vendégekkel tömött ebédlőbe belépénk, csaknem minden asztal mellől ismerő szemek köszöntötték a tisztelt öreget, s sokan felszökdöstek székeikből, hogy neki nyájasságokat mondjanak. Lestem, ha e tekintet Báróczynak nyújtatik-e vagy a gárda-tisztnek, s részvéve láttam, hogy ez a személyt illeti, nem a paszomántos frakkot. - Nemzetünkből senkit nem láttatott feljebb becsülni, mint a fiumei gouvernőrségében meghalálozott referend. Pászthoryt, Barcsayt, báró Orczy Józsefet, és kivált Vayt, ki Báróczy felől azt vallja, hogy gyengébb esztendeinek ő volt védangyala, hogy a jónak szeretetét leginkább ő csepegtette szívébe. Soha nem szólhattam én a nagy Pászthory s az igen nemeslelkű Orczy felől, soha nem neveztem Barcsayt, hogy erdélyisen zengő szava hangosabbá ne vált volna; de mindenkor elnémult, midőn Bessenyeire fordult a beszéd. - Ezer meg ezer idvezléseket bíza reám minden elválásunkkor Vayjához, s ennek tiszteletes nőjéhez, báró Adelsheim Joannához, egyik legfőbb dícséhez a magyar asszonyi rendnek, kit a születés s az orosz császárnéval s ennek testvéreivel, a bajor és svéd királynékkal együtt vett nevelés *bádenivé*, a házasság s nyelvünknek legtökéletesb megtanulása, nemzetünknek szeretete, s két nagyreményű férfimagzat *magyarrá* tettenek. - Midőn azon órákra emlékezem, melyeket 1786., 1788., 1789. és 1791-ben Pászthorynak és Báróczynak társaságában tölthették, Phaedonnak képzelem magamat. - Báróczyval együtt láttam Barcsayt is, és a derék Danczkayt.

Igen kedves barátja vala Somsich is, a deák epigrammatist, s hihető, hogy közöttök a szövetséget a római klasszikusok szeretete foná, kiknek írásaiban Báróczy igen járatos volt. Ő a neki oly igen kedves Tacitusból és Senecából,[24] valamint Virgilből, Horácból és Juvenálból is, egész lapnyi darabokat mondogata el minden készület nélkül, midőn a beszéd egyikének vagy másikának szavaira emlékezteté. Ezt tette akkor nap is, midőn Szépkútról Bécsbe visszajövénk, s a szekeren az előttünk fekvő várost a hajdani Budával s mostani pusztaságainkkal összehasonlítánk.

Báróczy nem vala nagytestű, nem vala magas; hajai feketék és tömöttek öregségében is. Arca, színe, fekete szemei, hangja nem vídámak, nem nyájasak, s társalkodása tartózkodó, de beszéde oly kedves, mint írása. Kiadásunk előtt álló képe nem hasonlatlan a Fuchs által (kit, a neki és Barcsaynak tulajdon és Barcsaynál gyakorta csipős elbérmálással, Rókának nevezett) festett képhez, de amellyel, művészi okokból, megelégedve nem vagyok. Egy újabb képét, a Czetter által 1797. metszett réz után, még ez idén fogja venni tőlem a közönség. - Egészségére igen nagy gondja volt, és amiatt némely különösségeket követett el, melyeken az idegen felakadhata; hihetetlen vesztegetéssel ette a nádmézet, s még augusztusban is friss meggyet éve leltem, mert, úgymond, abban sok kén vagyon. Halála előtt húsz esztendővel társaságában

[24] Bessenyeitől tudom, s gyermekeimnek őket élesztendő kevélységül jegyzem fel itt, hogy szépatyjok, referándánus Török, a magyar gárda ifjait szüntelen ezen két író olvasására tüzelgette, hogy a Bécs veszedelmei közt megtartassanak. Bessenyeitől tudom azt a felette nemes gondját is, hogy szállásának, hátulsó egyik szobájában minden este terítve volt egy asztal, hideg sülttel s honi itallal megrakva, hogy a theáterből kijövő gárdok itt leljenek frissütést, s erszényeiket kíméljék. Áldás a széplelkű férfi emlékezetére! *(Kazinczy jegyzete)*

tiltott szó volt a halál neve, mint a görögöknél; később vele inkább megismerkedett, s úgy szólott róla, mint amelytől már nincs messze. „A napnak minden részében így találna, édes földim", mondá histor Prof. Zabolai Kis Sámuel úrnak (maros-vásárhelyi ref. collég.), amidőn ez 1808 meglátogatá, és Báróczyt, atyjának iskolai barátját, Senecát olvasva s excerpálva lelé - „minél kevesebbek hátra lévő óráim, annál több hasznukat akarom venni." - Ugyanazon eszt. október 6-dikán, már hetvennegyedik esztendejében, gyalog sétála be velem a gárda palotája megől, hol ebédelni délután négy órakor szokott volt, a városba, s Binz antikváriusnál, Szent István mellett, theosophiai írásokat vásárla, azalatt míg én a klasszikusok és magyar historikusok halmazatjait néztem végig, s azt mondotta, hogy kevés napjainak minden üres óráit e tárgyra szenteli, s tapasztalásait papirosra teszi, hogy azokat valamely vele rokon lélek használhassa. A Grábennek közepén ölele meg utolszor. - Lakása a gárdánál az első emeletnek két végső szobája volt Schönbrunn felé. Úgy hisszük, hogy ez nem lesz mondva minden magyarnak haszontalanul.

Báróczy meghalt Bécsben 1809. december 24-dikén. Véle együtt hala ki nemzete, melynek ő fődísze volt. Seregnél soha nem szolgált, de a gárdánál lépcsőnként az óbersterségig méne fel, mellyel 1803. és 1808. között nyugodalomra lépett. Képét s írásait az enyedi kollégiumnak, bizonyos pénzt az enyedi ispotálynak, szekerét és lovát pedig generális báró Vay Miklósnak hagyta. - Boldog, aki életét magának, barátjainak s hazájának élheti, s ennek életében is, halála után is használhat!

Szent a hely, aholott nagy ember álla;
S példája századok multával is
Buzdítva szól a jóknak lelkeikhez.

(*Goethe, Tassojában.*)

A MAGYAR VERSELÉSNEK NÉGY NEMEIRŐL

A magyar poézis négy különböző nemeit ismeri a verselésnek:

Első az, midőn a négy, vagy *Bessenyei György* olta már csak két sorok utolsó két szillabáikban egyenlő hangzás (*rím*, németül *Reim*, görögül *homoeioteleüton*) kerestetik, anélkül, hogy a versíró a lábaknak hosszú vagy rövid voltára ügyeljen. Ha a sor tizenkét lábból áll, úgy ezen felűl arra is vagyon gond, hogy a szó a hatodik szillabában mindég megakadjon, és a sort két hasonló hosszaságú részre ossza. - Könnyebb neme a verselésnek nincs; s látni, hogy valamely így írt költeménynek csak egy sora hozatik elő, nem tekintvén a szóknak poétai öszvefűzéseket, egyedül a cezúra támaszthat gyanút, hogy az előhozott mondás talán ugyan vers akar lenni. De minekutána horvátországi bán *gróf Zrínyi Miklós* és őutána *Gyöngyösi István*, a most elmult századnak utolsó negyedében pedig *Faludi Ferenc*, *Bessenyei György* és *Barcsay Ábrahám*, a paulinus *Ányos Pál*, generális és abauji főispán *báró Orczy Lőrinc*, *gróf Ráday Gedeon* az id. (szül. 1713. októb. 1-jén, mh. 1792. aug. 6-dikán) és testvérétől született unokája *gróf Teleki József*, koronaőr s ugocsai főispán és már az előtt királyi főigazgatója a pécsi kerületbeli oskoláknak (szül. 1742. aug. 1-sőjén, mh. 1796. szept. 1-jén), később osztán *Virág Benedek* székesfejérvári professzor, és még ma is három elhalhatatlan dísze a magyar Helikonnak, *Kis János*, a Dunántúl lévő evang[élikusok] superintendense Sopronyban, a Himfy neve alá rejtezett *Kisfaludy Sándor*, Sümegen, Szala vármegyében, és *Berzsenyi Dániel*, Niklán, Somogyban; versifikációnknak e nemét nem tartották érdemetlennek, hogy rajta örökké élendő költeményeket költsenek: minekutána látjuk, hogy nyelvünk a rímekben

felette szegény - százszorta szegényebb, mint a német, s ezerszerte, mint a francia és olasz - véghetetlenűl finnyásoknak kellene lennünk ha ennek zengésében gyönyörűséget nem találnánk; noha *Virág* tiszteletet érdemel, hogy a klasszikusok példájára tért, s nem csak fennrepűlő ódáit, hanem még azon énekeit is, melyek felől azt hittük volna, hogy csak rímes versekben dallathatnak, görög és római móduszokon dallotta, mint a nagy Klopstock a magáéit.

- - - -

kötetében; Dayka pedig annyira megkedvellé a Hermione új példáit, hogy ez első versnem szerént írt becsesb darabjait nem sajnálta nagy részben ujra dolgozni.

Negyedik német teszik a leoninus versek, melyek a setét századoknak példája után nálunk is szokásba és kedvességbe hozattak azoknál, kik a poézis belső becsét nem értették. Ezen versek arra vannak kárhoztatva a múzsáik által, hogy semmi szépségeket ne fogadhassanak el. Soha nem olvasta ezeket, nem mondom gyönyörűséggel, de nem csak eltűrhetetlen bosszúság nélkül is, senki, aki érzi, mi a szép, azaz, aki ízlését a régi és új klasszikusok studiuma által képzette. Azonfelűl, hogy leoninus versfaragóinknak még eddig ismeretes munkájokban nincs egyéb intempestiva eruditiónál - ha t. i. az olyas eruditio érdemes a szép nevezetre! - semmi elmésség, semmi szökellése a fantáziának, semmi nemesebb, melegítő érzés; a római mértékű verseknek kádenciára szedése (ők így nevezik a rímet, a homoeoteleütont) oly nevetséges dolog, mintha valaki a Vaticanus Apolló szép státuáját testi színnel kenné bé, a vakon hagyott szemalmák helyébe üvegszemeket rakna, az isten lobogó üstökét a márványról lefaragtatná, s helyébe egy undok parókát tenne. -

Versifikációinknak e négy nemét a *Zrínyi* - *Sylvester* - *Ráday* és - *Leoninus* nevekről lehetne és illene elneveznünk. Az első rendbeli verselés ugyan régen ismeretes vala már a *Zrínyiász* írója előtt: de ezen a régiek közül leginkább ő dicsőítette meg magát; minden bizonnyal méltóbb a szent koszorúra, mint a szerencsés erű *Gyöngyösi István*. - A negyedik versnemnek könnyű folyamatú nem feltalálója, hanem csak elterjesztője, kímélést érdemel, és emiatt eléggé ismeretes nevét szíves tisztelettel elhallgatom.

SZONETT

A *Sonetto*, így írja az olasz e nevet a maga *sono* (hang) és *sonare* (hangzani) szavaitól származtatván; a francia a *sonner* (hangzani) szótól *Sonnet*-nak, s a kimondás a két nyelvben alkalmasan egyez; a provençali Truvadurok (Truobadours) találmánya. Az a távol kor az asszonyoknak édeskés tiszteletekben lelte volt örömeit; éneklőik öszvegyülekeztek innepeiken, s hol egyenként, hol vetélkedő énekekben (*tonson*) dallottak a csengő viól mellett. Így támada Franciaországban a szonett.

A dal innen a XIII. században általment Olaszországba, s ott a kényes zengésű s rímekben felette gazdag nyelvet elannyira megkedvelé, hogy most már nem francia, hanem olasz eredetűnek tartathatik, s legfőbb dicsőségére juttatván Petrarca által, egyedűl olasz vagy az olasszal legszorosabban rokon spanyol és portugal nyelveken kíván zengeni. E most nevezett három nemzet szonettjeik mellett a francia, ángol és német szonettek nem kaphattak kedvességre, s tudva vagyon, mit mond Boileau a francia szonettről Poeticájának II. könyvében, s Goethe mely okát adja, hogy ő a verselésnek e formájában nem költ:

Ich schneide sonst so gern aus ganzem Holze,
Und müsste nun doch auch mitunter leimen.

A publikum ismeri müvészi gyakorlottságát a hasonlíthatatlannak, s tudja, hogy ő, ha érdemetleneknek nem ítélné magához a chronostichonokat, e nehéz játék nemében is mesteri míveket fogott volna adni; igaz oka tehát, hogy ő szonetteket nem írt, nem ez lesz, mintha ő e nyűgben nem fogott volna mozoghatni elég könnyűséggel, hanem az, amit a velencei epigrammái közt a 76. szám alatt vall:

Was mit mir das Schicksal gewollt? Es wäre verwegen
Das zu fragen; denn meist will es mit vielen nicht viel.
Einen Dichter zu bilden, die Absicht war ihm gelungen,
Hätte die Sprache sich nicht unüberwindlich gezeigt.

Csakhogy ez az ok itt, Goethének szonettjében, melynek két utolsó sorát említénk, nem vallathatott meg, s egyedűl kitaláltatni akarja magát.

Az afféle persziflázsok, amilyenekkel a németek Bürgernek s Schlegel August Wilhelmnek idétlen tanítványait igyekeztek magok közt elnémítani - mert maga Bürger és Schlegel oly szonetteket is adtak, amelyek az olaszoknak legszerencsésebb szonettjeikkel bátran öszvemérkezhetnek -, nem egyébre valók, minthogy azok felett, ahhoz képest, ahogy vagy elmésen sültek el vagy tompán, vagy nevessünk vagy ásítgassunk. Az elmésség nyilai előtt a legszentebb sem mindég eléggé magas, s a hívatlan poetastereknek nyakszegő szökése magát a dolgot nevetségessé még korán sem teheti. Ahelyett tehát, hogy az efféléket rakogatnánk a hérc serpenyőjébe, egy igen komoly nemű megtámadást veszünk itt ítélet alá.

Voss, a szép Luise atyja, s a Homér, Virgil, Horác halhatatlan fordítója a Jénai Tudom[ányos] Újságokban (1808. júniusi füzet) egy hosszas kikelést teve a szonettek ellen, melynek alkalmáúl a Bürger szonettjeinek recenzióját vette, és amelyben a transzcendentális úton bizonyítja, hogy a szonett általjában semmit sem ér, és semmit sem érhet. „Gestrebt habe ich, úgymond, wie irgend ein anderer, nach dem Innern der Verkunst, und in allen mir verständlichen Völkerzugen die allgültigen Elemente der rythmischen Zeichensprache bis zu den Urquellen des Menschengefühls verfolgt: warum aber, und zu welchem Zwecke das Sonett gerade zweymal vier Zeilen mit zwey Reimen von bestimmter Verschränkung, und gerade zweymal drey mit zwey oder willkührlich gehäusten und verschränkten an einander gefügt, verlange, das blieb bey der leisesten Aufmerksamkeit meinen Sinnen so unverständlich, wie die mystische Zahl jenes Thires in der Offenbarung." - Mi nagy tisztelettel tiszteljük azt a filozófikus szellemet, mely mindent, még az érzés és izlet tárgyait is, nyomozza és fejtegeti. De ha a transzcendentális filozófia komor múzsája a szonettet olyatén formának bélyegezné, mely egyedül azért szép, mivel azt egy elavúlt módi szépnek nézte: úgy kénytelenek volnánk a siket múzsát, melytől megtagadtatott a hallás, s magát mégis zengés dolgában bírónak szeretné tekinteni, *szánnunk*. - Klastromba vele, aki *tőlünk festőktől* akarja tanúlni mi szép! ezt mondja Conti Emilia Galottiban. De erre itt nincs szükség. Szimmetria és Eüritmia a szonettben annyira tolják fel magokat fülre és szemre, hogy azokat csak a siket, csak a vak tagadhatják. Herder egészen másként itél: (VII. köt. l. 294. a Tübingi kiad.): „Es müsste ein sehr barbarisches Ohr seyn, das nicht, zumal unter jenen Himmel, die Musik dieser Versarten fühlte. Der weitverhallande Wohlklang einer regelmässigen italienischen oder spanischen Stanze, die schön verschlungene Harmonie eines vollkommenen Sonetts, Madrigals, oder einer vortrefflichen Canzone, tönt so anmuthig, der Tanz ihrer Sylben ist so ätherisch, dass ihn insere deutsche Sprache vielleicht auch gar nicht nachahmen sollte." - Ha a Donnerstrunkhausenek nyelve (Candide par Voltaire), melyet mi magyarok, mint a franciák, annak utolérhetetlen egyéb tulajdonai csudálásában s irígylésében, emlegetni nagyon is szeretünk, okozta a maga nyelve zordonsága miatt pirúló Voss neheztelését, végye a leckét a zordon nyelv; nekünk, kiknek mosolygóbb örök juta, az nem szól.

Az említett megtámadó legnyomósb vágyai abban állanak, hogy ki lévén szabva a szonett sorainak számok, s meg lévén határozva, mely helyen mely rím álljon, az ének szabadon nem szárnyalhat, s minden nyomon kiismerszik, hol kellett éneklőjének toldani, hol nyesni; s éppen ezt mondja Goethe is az említett két sorban. De e vád, bár kisebb mértékben, a mesterségnek minden nemeire reáillik, avagy nem éppen abban áll-e a művésznek müvészsége,

hogy a szűk határ közt és a nehéz teher alatt szabadon s kényére lebegjen, s úgy hozza teljesedésre koncepcióit, mintha igyekezetivel semmi nem ellenkezett volna? A deák elégiában is (nem úgy a görögben) minden disztichon, az újaknál is minden stanza egy külön egészet teszen, azonban a géniusz bennek szabadon lebeg; s aki maga művész, ezeken is kiismeri, hol kell toldani, nyújtani, elszabni, rövidíteni. - De ne vizsgálgassuk, mi *lehet*; lássuk, mi *van.* Az ausóniai nyelveknek oly szép szonettjeik vagynak, mint az antológia legszebb epigrammjai. S ez az öszvehasonlítás azért is ötöl elménkbe, mivel a *festő* és *érzékeny* görög epigramm szonetté, s a *festő* és *érzékeny* szonett viszont görög ízlésű epigrammá oly szerencsésen változtathatik által, hogy senki ki nem ismerheti rajtok az általöntést.

Nálunk egy nagy reményekre szabadító ifja Gömörnek, a korán elholt Farkas Károly, és a közönségesen szeretett Csokonai próbálák legelébb amit a németeknél Weckherlin már 1616 merészlett. Csokonainak szonettje áll Lillájában (Váradi kiadás, lap 28.); *Farkasnak* pedig azon kötet versezeteiben, melyeket Pesten 1805. *Múlatságok* cím alatt ada ki, három szonettjét találjuk. De Csokonainak és Farkasnak próbájok nem több, mintha nem is tették volna; mert Zrínyi nemű, azaz skandálatlan rímes sorokat szonetthez venni nem szabad; a Csokonaié skandált sorokban van írva, de rövidebbekben, mint amilyeneket a szonett kíván. És osztán a jó Csokonai, aki oly igen örűlt azon, hogy őtet a sokaság szereti, hogy ez örömében felejté, hogy a kevesek őtet nem mindég szerethetik! - az a Csokonai, aki elhitte magát, s azt gondolta, hogy ő minden lehet, mihelyt akarja! mely szonett az, amelyben ily sor áll:

S caniculát tett benne ő

- amelynek egyik rímje *és*, e helyett: *esik*.

A szonett, Vossnak igen helyes megjegyzése szerént, a poétai érdemet is megkívánja ugyan, s a szép és való kifejezéseket: de semmit nem annyira, *mint fülnek hízelkedő hangzást* és a *rímek szép játékát kedves cserékben*.

Az a tartalék, hogy ifjú embereink közül egynémely könnyebbnek találja venni a munkát, mint illik, s így literaturánkat is elborítja a sivatag Sonettók sokasága, nem engedi meg, hogy azon kevésnél, amit mondánk, megállapodjunk s az ilyeket Petrarcához és Metastasióhoz, kit ifjaink, édeskésségei miatt, még annál is inkább kedvelnek mint illik, s Bürgerhez és Schlegelhez útasitsuk, hogy a törvényeket ezeknél absztrahálják. Amit mondani készülünk, nálunk még mondva nincs, s ez legyen mentségére kicsavarodásunknak, ha az.

1. Aki szonettet merészel írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely *lágy*, *komoly* érzés által hatalmasan elfoglaltatott. Az epedő, kesergő, bánkódó, örvendő szerelem, a tisztelés, a csudálás, magától felleli ezen formának szívreható akcentjeit. Aki olaszúl nem olvas, olvassa meg Schlegelt (Gedichte von Aug. Wilh. Schlegel. Tubing. 1800.) s ismerni fogja, amit ismerni óhajt. Az epigrammi elméskedés, a hideg játék (ilyen a Cs. feljebb említett dala) nem a sonetto lirájára való. Ennek forróság, hévség, olvadás és olvasztás kellenek.

2. A szonett elébb váljon kétfelé, úgy hogy egyik felét a két quadrin (négyes), másik felét a két terzetto (hármas) tegye. Most a két quadrinnek is, a két terzettnek is ismét két hasonló félre kell szakadni, csakhogy a terzettben a törvénytől, egy kis kis licenciával, azért szabad eltávozni, mert itt, végefelé közelítvén a dal, a költő az indúlat, a hév által már elragadottnak tetszhetik. Az elsőbb rész, a két négyes, a *várásé*, a másik rész a *kielégítésé*, mint az epigrammban. Csakhogy itt nem érzteti magát *hegyes*, hanem *gyönyörködtető* point.

3. A soroknak Ráday- és nem Zrínyi-neműeknek kell lenniek, azaz, szükség, hogy a sorok vagy mint jambusz, vagy mint trohéusz lábakból álljanak. (*In die Nacht der Tannen...*

Bürgernél, trochéusz-lábú; *Nicht selten hüpft...* jambusz). Azonban mind a jambuszi sor, mind a trocheuszi helyt enged a spondéusz-lábnak, kivált ha a rövid helyre jutott hosszú szillaba nem akcentus, hanem pozició által lett hosszú. Egyedűl arra kell figyelmezni, hogy az utolsó régióban spondéusz ne foglalja el a rövid szillaba helyét; mert a fül sohol nem érzi meg inkább a hibás ütést. Hogy a jámbusz nem szeret trochéusz által felcseréltetni, valamint ez nem az által, különben is tudva vagyon.

4. A rímnek nem elég jó rímnek lenni, szépnek is kell lenni azon felűl. *Magát* és *dolgát*, mint *Bessenyeinél*; s *cimbalom* és *hallom*, s *kímélje* és *helye*, mint Telekinél, a kényes szonett az ily hamis rímet nem tűri. Az a szép rím, ha különben, a benne álló betűk nem kedvetlen zengésűek s a szó nem nemtelen, mely a grammatikusok felosztása szerént, a beszédnek különböző részeiből van véve, mint Telekinél *bánatom* (nomen) és *siratom* (verbum), s Szemerénél *serken* és *berken*.

5. Az olasz sonettonak mindenik sora tizenegy szillabákból áll, s így, jambusz-lábakból állván a sor, az utolsó szillaba mindég rövid. Petrarcának XXVIII. szonettje így kezdődik: *Solo e pensoso i più deserti campi* (olvasd és skandáld így: *Szól e / penszó / szi pjú / dezer / ti kám / pi*). Így minden legutolsó szillaba rövid, azaz nőstény-rím. (Nőstény-rímű láb ez: – ∪ mint *látta*, *férge*, *másnak*; hím-rím ez: ∪ – mint *felét*, *valánk*, *comb*.) S minthogy az olasznak csaknem minden szava vokálisban mégyen ki, az ő szonettjeik mind vagy csaknem mind vokálisban végződő sorokból állanak. Minthogy a mi rímes versificátiónk felette nehéz, mert nekünk felette kevés rímünk van; a német hasonlíthatatlanul gazdagabb rímekben, a francia ismét hasonlíthatatlanul gazdagabb, mint a német, s ez a rímekben gazdag francia ismét szegény az olaszhoz képest: mi minden sornak nem adhatunk 11 sort, mert úgy rímjeinknek csak felét fordíthatjuk haszonra. Ezen okra nézve jól tesszük, ha mi a hím-rímű sorokat a nőstény-ríműekkel felváltogatjuk, úgy, hogy a nőstény-rímű sor legyen 11 szillabáju, a hím-rímű pedig tíz, ahogy a francia és német rimel. - Mind a két rimre példát fogunk előhozni alább.

6. Vigyáznunk kell, hogy írásunk minden betűben, minden szillabában, figyelmet, válogatást, csínt, kényességet mutasson; azon kell lennünk, hogy a konszonánsok számában az *nk*, *rt*, *rs*, *sr*, s a csattogó *cs* és *cz* és *s* vagy *ss* hangja minél ritkábban forduljanak elő, a vokálisokéban pedig az *u* és *o*, melyek akcentussal, még szenvedhetetlenebbek. - Mely édesen zengene p. o; az a szonett, melynek mindenik sora így zengene:

Szelíd leány, elbájolá fülem.

Ellenben, mely vadúl zengene az, melyben *voks*, *sors*, *görcs*, *homlokoktól*, *állhatatlanságának*, *örömötökből* állanának.

7. A két quadrin rímjei kétféleképpen állhatnak: a b b a és a b b a, vagy a b a b és a b a b; a terzettek több változást tűrnek el. Ilyen ez: a b a b a b, vagy a b b a a b, vagy a b b a c c, vagy a b a b c c, sőt a b c és a b c is. - Megszeghetetlen törvény, hogy a második quadrin rímjei éppen azok legyenek és éppen azon rendben álljanak, mint az elsőéi állottak.

A legelső szonettet én adtam a magyarnak. Utánam Szemere énekle néhányat, s ezek közt kettő az *Emlékezet*, és a *Remény* oly szép, hogy azt Szemerétől az olaszok is irígyelhetik. Mind a kettő, kivált pedig a *Remény*, örök diszei nyelvünknek s literaturánknak. Poézisünkben én semmi szebbet nem ismerek. Fejérvári Horvát István kedves barátunk hat szonettjeinket, hármat Szemerétől, hármat tőlem 1812. hírünk nélkül adá ki. Azolta Döbrentei is felveve nehányat az Erd. Muzéumban, valamint a Magyar Dámák Kalendárioma 1815. lap 118. egyet

Kölcseytől. Helmeczinek egy szonettje Hagymásinéhoz, ki 1812. márc. 25-d. a Pesti Játékszínen magyar dalt énekle, 24 óra alatt két ízben jöve ki sajtó alól.

Ezek közt az felel meg legteljesebben az olasz 11 szillabájú és minden sorát vokálison végző szkémának, mely Szirmay Jánoshoz van írva. Lásd az Erd. Muzéumot. IV. füzet, 40. lap.

A Hazai Tudósítások mellett ez idén megjelenő Hasznos Múlatságok 18-dik száma is felvette egy szonettemet. Ez eránt két kérést kell tennem az olvasóhoz. 1. Hogy a szonett címjét írják így: FÉNY ÉS HOMÁLY. - *Cserei Miklóshoz, midőn 1811. Erdélynek Rendeit hatalmas előadása által a maga felére vonszá*. 2. S a 13-dik sort változtassák el így: *Nem fénylek én; s azt én nem fájlalom, mert én azt* trochéusz, az pedig ide nem illik. - A 8-dik sorban *sarjadzó* helyett: *serkedő* vagy hát *sarjadó.*

Van Szentmiklóssy Aloyznak is egy, mely legszerencsésebb szonettjeink közzé fog mindenkor tartozni.

AZ ALVÓ SZÉP

Tavasz virágitól körűlölelve
Találtam őt az álom karjain;
A Chariszok, szívemnek, ajkain
Lépvesszőt hánytak, csókra ingerelve.

Vígan suhogtak, enyhe hűst lehelve,
A leblek nyílt hókeble halmain,
S völgyökben, mint Cyprusz virányain
Hevert Erosz, magának trónt emelve.

S így amidőn, a szép Alvó felett
Gyönyörben úszva, ékeit csudálom,
Felserken ő, s eltűn az édes álom.

Mi tündér báj igézi lelkemet!
Vakítva hint két csillag fényt szemembe,
S Erosz mosolygva áltszökik lelkembe.

Értekezésemet rekessze be az a szonett, mely magyar nyelven legelsőbben vala énekelve:

AZ ÉN BOLDOGÍTÓM

„Milliók között sincs egy, kit a fene
Vak Áte ekként vett volna szabdalásba;
Ha megdühödve kapkod néha másba,
Segélni azonnal kész az istene.

Ah, éngemet nem véd őellene
Sem ég sem föld! E szörnyü bajvivásba
Lankadva dülök újabb lankadásba,
S írt nem találok, mely enyhítene."

Megszánta Erosz éltem kínjait,
S mond: Én enyhítem, akit Áte sujta,
S bérül ölembe tette le Sophiet:

És im miolta ő nékem áldást nyujta,
Bús éjjelemnek bájos mécset gyujta,
Nem érzem a Vad csapkodásait.

Ez a szonett nem egészen úgy adatik itt, mint először jelent meg nyomtatásban.

Sor 1. ott: *Nincs milliók közt*, minthogy a nagyítást nem a nincs festi, hanem a *milliók*, (olvasd milljók): elől ennek kellett állani.

Sor 2. ott: *Vad végzet így vett volna... Végzet és vett* monotóniát ada. De ezen felűl a *Végzetet* perszonifikálnom kellett, hogy fesse az ellenkezést e közt és Erosz (a szerelem) között. Itt tehát visszateszem *Átét*.

Sor 4. ott: *Segélni mingyárt...* A harmadik láb rövid helyére így akcentusos és ezen felül két konszonáns által keménnyé tett szillaba esnék (*-gyárt*); mely nincs többé: *Segél / ni azon / nal kész /...*

Sor 5. *öellene*, nem *őellene*, mert itt az első szillabának rövidnek kell lenni. A görög még a diphtongot is rövidnek olvassa vokális előtt. Igy Virgil: *Et longum formosa vale, valE, iniquit, Jola*.

Sor 7. *Ájúlva dűlök újabb ájúlásba...* mely kakophónia! három *ú* és egy ezzel rokon *ű*! S a kilencedik szillabának itt tágíthatatlanúl rövidnek kellene lenni.

Sor 8. *Írt, mely enyhítene.* Jó lesz az ellipszis, ha nem *engemet*, hanem *sebemen* gondoltatik elhagyottnak.

Sor 9. *Megszánta Ámor* két *á* egymás mellett érezhetőbb hiátus, mint *megszánta Érosz*.

Sor 10. *Én enyhítem, akit a Sors sujta,* mely szó ez a *Schorsch*! Szonettben, sőt csak fortepiánó mellett éneklendő dalban is ennek a vad szónak előfordulnia soha nem szabad. És - *SorS Sujta*! - Vegyük még hozzá: Akit a *sors* kétszer egymáshoz ily közel az *A*.

Sor 11. *ÖlembE tettE lE* három *E* a szók végein. Deákul is jól mondatik *ponere in sinu* (ablativo casu); és így *ölembeN.* (Amor legte mir das Mädchen in dem Schoosse nieder.) Így elmellőztetik a monotónia.

Sor 12. *És ím mioltA nékem áldást nyujtA.* MioltA és nyujtA! - az elsőbb *A* elidálva van az *Ő* által.

ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNÉL

Valahol a literatúra virágzásra fakadt, a nemzeti nyelv mindenkor szenvede változást, mert az élet nyelve könyvek nyelvévé válván, az új ideákhoz magában nem találá készen szókat, s az író kénytelen vala a gondolatot és érzést élesb vonásokkal kirajzolni, s azoknak gyakran alig érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a literatúra a maga alantabb lépcsőiről fentebbekre lépe által. A változás ott még tapasztalhatóbb, ahol az idegen szép példák mind a szorultságot inkább érzeték, mint kimutaták az utat, melyen mások jutottak dicsőségre. S ilyenkor a halandók és veszteglők között mindég támada ellenkezés; azok örültek a nyelv és a

nemzeti erő kifejlődésének, ezek a változásban rontást, mégpedig akart rontást láttak. Amazokat neológusoknak nevezték el, ezeket ortológusoknak mondhatnánk.

Amely nemzetnél a Helicon-járvány istenségei korábban foghatának lakást mint egynél több s nagy okok miatt nálunk, a nyelv eránt támadott peren, nagyjában tekintvén a viszálkodást, régen általestek; mi, kiknél a dolog nem segéltetik úgy, mint máshol, s akik eszerint filológiai ismeretekben halkabban haladhatánk, most perlünk egymással. Mely hasznunkra lehet csak e részben is, hogy a Tudom. Gyűjt. tisztelt kiadói a perlő felekezetek vélekedéseiknek helyt engednek köteteikben, maguk a perben nemcsak bírák lenni nem akarván, de nem is vévén részt. Ahol a közlők ezt teszik, és ahol a perlők csak a dolog, nem egyéb miatt is tusakodnak, s ahol az emberi szív erőtlenségeit fékben tartja a tudományok szeretete és a hazáé, az ügy ott győzni fog.

A mi széptüzű nemzetünk e perben is érezteti sajátságát; hévvel viszi a pert, mint azoknak illik, akik el vagynak melegűlve tárgyoktól, s égnek azért, amit szeretnek, lángolnak azért, ami a nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a tanácskozások, mint ahol a rabcsoport felett pattog az ostor, mint ahol a lánc csörgése még a jókat is elnémítja. Nem történt tehát rosszul, hogy némely íróink, recenzenseink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férfiasabb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra, s aki ebben nem lát egyebet catilinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásaink! bár a dologhoz értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Úgy a per eddig lefolyt volna, s most élnénk a béke gyümölcseivel. Mert végre a prisca comaedia vásottságai is megenyhűltek, s tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább, mint az a nemes érzés, hogy nem ritkán még szebb megvallani botlásunkat, mint győzni.

A Tud. Gyűjtem. tavalyi (1818) VI. kötetében Füredi Vida költött név alatt egy férfiú hallata magát azon két nehezteléssel, mely a régibb szín kedvelőt az újítások kedvelői ellen lángoltatja. Ilyen az a vád, hogy némely magyarok gyalázatot vontak a nemzetre, midőn a külföld tudományos ujságleveleiben azon magyar írókat, akik nem az ő feleken állanak és akiknek irigylik fényeket, tatár ostorjokkal szabdalák. Mintha a gondatlan író fenyítése gyalázatot vonna a nemzetre, s a külföld nem tudná, hogy gondatlan írója minden nemzetnek van, mintha a külföld ugyanazt nem tenné a maga gondatlan íróival. Ilyen az, hogy egyvalaki köztünk a németeknek részint maga azt hirdeté, részint barátjai által azt hirdetteté, hogy egyedül ő a mi klasszikus írónk. Csudálni lehet, hogy ezekkel együtt azon másik, régóta pengetett vád is nem mondaték el, hogy a Töviseket és Virágokat maga recenzeálá azoknak írója tömjénezésekkel a bécsi Annálisokban és hogy Békáiban egy tiszteletünket megkívánható, nem poétai karra lőtte el vakmerő nyilát. Ha vádlóink nem olvasnának figyelem nélkül, ily üres terhelésekre nem kívánnának feleletet; mi ezenfelül bizonyosakká tehetjük, hogy az epigrammatista meg sem álmodá, hogy e dolgozása oly hamar a megjelenés után bírói szemeket vona magára, midőn azt nyomtatva hozá meg neki az Annálisok füzete. - Ami azt a kérkedést illeti, arra elég lesz jelentenünk, hogy a németeknek maga a kérkedő beszélé el, hogy mi magyarok a Horác leveleit oly két fordításban bírjuk, mellyel nemzetünk századok múlva is aszerint fog kevélykedhetni, mint a német Wieland és a Voss, s a francia a gróf Darut fordításaival.

Tudva van, hogy ugyanő ugyanazon melegséggel magasztala több magyar dolgozásokat is; mely szerint a németek a klasszikus magyar írónak tartatni egyedül akarótól hallák, hogy a magyarnak nem egyedül ő a klasszikus írója. Ily vádakat oszlatgatni felette kedvetlen mind az íróra, mind az olvasóra: de minthogy ezek s több eneműek, ajakról-ajakra, kézről-kézre tétettek közönségessé, s végre íme nyomtatásba is mentek, noha (nagy szerényen!) elhallgatva a vádlott nevét: illő vala tudatni azokkal, akik nyelvünk s literatúránk menetelét szemmel

tartják, hol a vétek. Nekünk ez lesz utolsó válaszunk az effélékre, s bármivel terheltessünk ezután, felelni semmi esetben nem fogunk.

Nem az, éppen nem az a kérdés, hogy ezt s amazt mennyire gyötri a maga szerelme s az irigykedés; e részben jól esnék, ha mindnyájan keblünkbe nyúlnánk, s úgy fognánk a kövezéshez: hanem, hogy melyikünk ír jól, s melyikünk tanácsol jót. S mi itt ezen utolsó cikkelyt óhajtanánk oly tisztaságba juttatni, hogy a két felekezet értse egymást, s viszálykodások enyhűljön.

A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője. Érzi ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is; s ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a mások szép és hasznot neki is igérő példájoknak követését, ha az nem egyéb, mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a pók az, ami mindent magából szed, fon és szőv: az embernek az az elsőség juta, hogy egy ponton veszteg ne álljon, hanem tehetségeit használván, s mások találmányaikat eszmélettel követvén, a tökéletesedés útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e két szernek egyesítése által lesz.

S midőn az ortológus a nyelv elváltozásától retteg, nyilván öszvetéveszti a nyelv mostani színét és magát a nyelvet. Pedig e kettő éppen nem egy. Egyedül a kiholt nép nyelve nem változik többé: az élő népek nyelve minden nyomon változik, s örökké fog változni, hasonló a Horác folyamjához, melynek elfutását a paraszt csak várja, s az mégis fut, változik, s az marad, ami volt. Kezdetben szegény és csak tulajdon termesztéseivel bíró, aszerint bővül és szépül, ahogy az azt beszélő nép ismeretekben gazdagodik s a magánál gazdagodni elébb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut, mindaddig gyűjt és szépít, még minden gondolatjait s érzéseit híven és teljesen kifejezheti, szomszédjaival összemérkezhetik vagy azokat meg is haladja, s nyelvét a minden nemben nagy és minden nemben elégséges számú írók megállapítják s bérekesztik. Elérvén így férfiúi korát, vagy megfordul útján s a nemzet hanyatlásával ő is hanyatlik, vagy megifjodván a nemzet, ő is megifjúl s újjászületve szép pályáját újrakezdi.

A mi nyelvünk is ez uton éré el serdülni kezdett ifjúi korát. Milyen lehete legrégibb idejében, némely egyes szavaink s a boldvai monostor Halotti beszéde mutatják. Múltak az idők, s a nemzet nemcsak a deákul írt könyvekkel, hanem a régi klasszikusokkal is megismerkedék, s a Bátori László, az Erdősi és Komjáti, a Halabori Bertalan és a Pápai Pál nyelve, s az Illyésé, Telegdié, s kivált a Pázmányé és Káldié, erővel bírt, tömöttséggel, méltósággal. Zrínyi megjelene, tanítványa a rómaiaknak és olaszoknak, mint egy nagytüzű csillag; de ködök fogák el egünket, s a szép csillag eltünt, egész nagy fényével. Mely úton erede futásának a minden új nyelvek legszebbike! s hová jutott volna el, ha ez úton futhatott volna! A vallásbeli vetélkedések azt tanácslák, hogy az író ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szóljon, s a darabos, de velős, lelkes beszéd görgővé, folyóvá, könnyen érthetővé leve, s erőtlenné, lelketlenné tevék egyszersmind.

Gyöngyösinek a múzsa kerek ajkat ada, nem teremtő lelket is, s tudománya kevés volt. Szerencsétlenségünkre Romának költői közül nem Virgilt ismeré, hanem Ovídba szeretett, ki a bőbeszédűt még bővebb beszédűvé tette. És még a vétkei mellett is nem ritkán elkapta a poétai tűz, hogy merjen. Mere, s nyelvrontónak vádoltaték. Nevezetes mentségét - hol e sorának is kénytelen volt védelmére kelni: Bellóna sisakját kevés, aki vágyja - lásd Dugonicsnál, *Keménye* előtt.

Haller Gyöngyösinek példáján indult, s megjelene a szelídlelkű, szelíd beszédű Fenelon Thelemachjával, nem ahogy illett, hanem ahogy a hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Ennek könnyűség kelle és cifra, nem szépség és erő; s a magyarrá tett Thelemach öszvepárosítá a francia bájos egyszerűséget az új deákok grandilokvenciájokkal, s originálja periódusait egy periódussá olvasztgatá öszve; s minthogy Fenelon neki szegénynek látszék Gyöngyösihez képest, pusztaságát nehézillatú pórvirágokkal cifrázta fel.

Így senyvedénk a még így is örök áldást érdemlő Haller után a világ és a setét derengési közt, midőn végre (1772-1775) Báróczy, Barcsay, Bessenyei előállának, s majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777), Révai Miklós (1778), Rájnis József (1781), ezek a deákok, azok a franciák és németek tanítványa, s olvasóink ítéleteik eránt meg valának osztva. Akik a római s francia és német nyelvvel és literatúrával ismeretesek valának, elragadtatással hallák a xenologizáló múzsa beszédét s zengését, noha az nem volt darabosságok nélkül, mig az ezekben járatlanok nem látának egyebet a nyelv elsűllyedésénél, s a három elsőbb triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjeket nem értik, az utolsóbb három triumvirnek, hogy a magyar magyar és nem görög, s így verseinek is nem görög, hanem magyar alakúnak kell lenni. Ekkor hallatszék legelébb nagy hanggal a nyelvrontás panasza, mert ekkor kezde literatúránk, és ezzel együtt nyelvünk igazán haladni; mindeddig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javallák, hogy halad; de intették a haladókat hogy késve siessenek, mászva szaladjanak, félve merjenek - bölcsen talán, s talán nem is. A jó ügy akkor halad igazán, ha némelyek késve, más némelyek nem késve sietnek; s midőn a követő panaszra kél vezére ellen, hogy az sebesebben megyen, mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen-e lomhábban, mint kellene. Olykor nemcsak sebesen futni, de szökni is szükség.

Barótinak felét segélé a római példányok tekintete, s az új igyekezet ellen sokan azért sem merének szólani, hogy tanúlatlanságokat el ne árulják; de azt, hogy németül s franciául nem ért, megvallani akkor még senki nem szégyenlé, nem kevesen azzal még kevélykedtek is, s ez őket annál bátrabbakká tette a Báróczy-féle kárhoztatásban. Mindemellett a szerencsés újítások gyökereket verének, s a neológusok száma naponként szaporodott, kik közt Ráday egyik legtiszteltebb fáklyavivőnk, serget vont. A külföldiek nyelveket s literatúrájokat ismerő, s sokezer kötetekből álló bibliotékát bírt öreg maga keveset ereszte ki dolgozásaiból, de azokat kézírásban örömest láttatta, a nyelv és literatúra férfiait bátorította, tanácslotta, olvasóinkat a haza fővárosában a jobb útra vezetgette, s e hármas szolgálatjai által a nyelvnek több segédjére volt, mint legszorgalmasb íróink. Ő most arra taníta bennünket, hogy rímes verseinket is skandáljuk, mint a mívelt Európának minden nemzetei. Felzúdulánk a tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, s az idegen ízlés, amint mondák, a magyar ízlésnek kárt tenni készült. Említenünk kelle a történetet, noha inkább tartozik verselésünk, mint nyelvünk változására, mivel bizonyítja, amit láttatni akarunk. Valamint a faragó és festő nem emelkedhetik soha mívésszé, ha az antikok és a XVI. század nagy mesterei s a későbbeké után nem gyakorolja szemét és karját, s csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá, amivé máris leve, annyival inkább, amivé lenni még ezután fog, nem vált volna, ha az Erdősi követői, s ezek közt senki nem inkább, mint elébb Baróti és Révai, később Virág, velünk a rímetlen versek szépségét s méltóságát meg nem kedveltették, s ezáltal a bátrabb és fentebb mérésekre nem szoktattak volna. És ahogy ezek által kapattatánk ki a próza nyelvéből a poézis nyelvébe, ahogy ezek által a próza régiójából, a poézis régiójába - mi vala Kisig a legmagasb, a legtüzesebb rímes darab is! -, úgy Ráday a csengő lantnak oly bájt ada, mely régibb édességét sokkal nagyobb mértékben múlja felűl, mint amelyben azt elnehezítette.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst, mint koronaőr és ugocsai főispán gróf Teleki Józsefet, ha később született volna. Ez a nagy ember mind hazájában, mind Franciaországban, mind Helvéciában, s Hollandiában, a leggondosabb nevelést vette, s deákul, franciául, németül

igen jól, sőt igen ékesen írt, s mind prózát, mind verset; nyelvünket hatalommal bírta; de sajátságai közé tartozott, semmiben nem kapni azon, ami új, sőt gyönyörűségeit találta abban, amit atyáitól veve által, s azokhoz szorosan ragaszkodni. Segélte a mások igyekezeteiket a nyelv körül, s a rimetlen verseket javallotta, kedvelte: de magát e nemben nem gyakorlá, s azon nagy szépségű versezetén kívül, melyben testvére halálát kesergi, egy-két más rövid versezetnél s nagy tűzzel s római ékesszólással s fordulásokkal, gondolkozással és érzéssel írt főispáni beszédeinél egyebet tőle magyarban nem bírunk. Régibb ízlését egészen festi a már említett Keserv címje, mely olyan, mintha a lelkes költeményt a Gyöngyösi korából bírnánk. Azon felekezetnek, mely szorosan ragaszkodik a régibb színhez, Teleki a legfőbb dísze, s ő az az egyetlen nevezetes írónk mindeddig, akinél új szót, új szólást nem lelünk.

A Báróczy és Baróti követőinek egyik fele a pedantság, a másik az erőtlen szépség felé tévedezett. Látánk ezt, s azok szerint, amiket a festők s faragók példájában adánk elő, egyesíténk a két hős által ajánlott szereket. E seregben F. V. úr, értekezésének 27. lapján, az általa nem tisztelt Kazinczyt tiszteli meg a neológia vezérségének gyűlöletes nevezetével, vagy azért, mert ezen úton távolabb méne, mint mindenek mások, vagy mivel amit mások csak példájok által tanítottak, ez védelmezni is merte, mely az ortológusok előtt a nyelv felsége ellen elkövetett vétek. Ki itt a vezér? e kérdés a dolgot sem jobbá, sem rosszabbá nem teszi, s nekünk név és cím felett vetekedni kevés kedvünk; hagyjuk ennek meghatározását és hogy a nyelv elővitele vagy megrontása körül ennek s amannak mely érdemei s vétkei vagynak, a később korra, mely az ilyet nemcsak kedvezés és gyűlölség nélkül, hanem tisztább látással is ítéli el. De ha egy tudományt, egy mesterséget sem nevezhetünk, melyben egy iskola más iskolát nem szüle, és ha virágokat római mezőkön szabad szedni, s nem azért szabad, mivel a római nyelv eránt nem tudom mely tekintettel tartoznánk, hanem mivel azok szép virágok: nem látjuk, miért volna vétek, hogy új iskola itt is nyílt, s miért legyen tilalmas virágokat az új nemzetek mezeiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát az ily kölcsönözésre nyelvünk századok olta mutathat, s nagy bőségben, s így vethetjük elő a két nyelv ellenkező természetét; az a társalkodási, országlási, vallásos és tudományos öszveköttetés pedig, mellyel a nyugot míveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek gondolkozásokkal, és úgy nyelvünket is, mely nem egyéb, mint a gondolkozás képe, az ő nyelvekkel rokonságba hozta.

Természetében van a dolognak, hogy az ily változásokban a neheztelést a legújabb újító vonja magára, s könnyítsen az eddig üldözteken, s most a sor azt érte, aki a neológizmusokat elébb a Báróczy és Dayka életekben, azóta pedig a Tud. Gyűjt. köteteiben is védeni bátorkodott. De ha az általa járt és védett út valóban boldogítaná a nyelvet, a másik pedig annak gyarapodását gátlaná: úgy neki nemcsak mentséget és bocsánatot, hanem javallást is szabad volna reményleni, valamíg vélekedését tűzzel terjeszti ugyan elő, de erőszak nélkül, s nem azt kívánja, hogy mások aszerint szóljanak, ahogy ő akarja, hanem hogy ő szólhasson nem aszerint, ahogy mások akarnák. Ha hibások vélekedései, a cáfolás útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgok körül az erőszaknak nincs helye; a titkos, a mások által tétetett erőszaktól pedig borzad a szebb érzés.

S nem igazságtalanság-e, egynek venni balul, amit minden írónk cselekedett, s minden írónk cselekszik? Kanonok Molnár s Dugonics felől nem szólunk, mert felőlök senkinek nincs kétsége, de mit mondanak a legújabb neológiai iskola ellenségei azon állításunkra, hogy Faludi is ezen iskola értelmében neológus? és hogy Ányos annyira az, hogy nálánál vakmerőbbet még ma sem találunk? Neológus s ezen értelemben neológus, a mindeneknek használni és így mindenektől folyvást és könnyen érttetni akart, s éppen ezért sokat nem merő s mégis merő Péczeli, az Aranka is, ki bennünket örömest a Haller idejére akart volna visszavinni; az a külföld nyelvével ismeretlen s a külföld ízlését nem kedvelő Horváth Ádám; az Csokonai, kit az ortológusoknak egyik fele minden magyar íróknál inkább szeret; s az mostani teljes

elváltozása után, az analitika grammatica írója is minden sanyarúsága mellett, mellyel a neológusokat zaklatja; sőt ezen értekezés írója is az, mert szörny, inger, cimkép, angoly, vágy (substant, a vágyás helyett), embertermészet (Menschennatur), hatalomszó (Machtspruch), egy fogadj istent arat (erntet) - újak, szokatlanok, idegen példák követései.

Elnézvén, hogy az úgynevezett nyelvrontást azok kiáltják veszedelmesnek, akiket magokat is nyelvrontóknak kiáltanak az igazán ortológusok, és hogy ez a fél oly neveket említhet, amilyekkel a másik nem dicsekedhetik, e kérdést vetjük fel: Gondolhatni-e képtelenebb gondolatot, mint az volna, hogy mind azok, akik köztünk a szépliteratúra nemében írtak, magyarul nem tudnak, hogy mind azok rontani akarták a nyelvet, s magyarul csak az tud, aki szakácskönyvet stb. írt. De adjuk meg, amit kívánhatnának, hogy vétek nélkül legtiszteltebb íróink sincsenek: annyi mindég valónak fog találtatni, hogy a mérés szabadsága a minden írók példája által igazolva van. Eszerint itt nem az lesz a kérdés, ha merni szabad-e, hanem hogy merni mit szabad; s ez annak meghatározását kívánja tőlünk, mégpedig minél lehet szorosb vonásokkal, hogy az ortológus és neológus közt a különbséget mi tészi.

A neológus a nyelvet szűknek s céljaira el nem készültnek találván, nem elégszik meg a szokottal, hanem mindazt, ami a beszédnek erőt s szépséget adhat, keresi s elfogadja. Evégre az idegen szókat, midőn oly dolgokat jegyeznek, amelyeknek ismeretekre nem kelle mások által vezéreltetnünk, kerüli, mert az idegen szó tarkít, s elárulja szegénységünket, s a nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza: nem így, midőn a dolog ismeretét másoktól vevénk, s olyakhoz szólunk, akik ezen idegeneket ismerik vagy ismerni tartoznak; mert akkor bizonyságok, hogy amit máshol minden ért, mi is értjük (triposz, nimbusz, glória - nem dicsőség, hanem festői értelemben a mennyei fénynek széjjelsúgárzása stb). Szokásban nem forgó szókkal s szólásokkal él; szókat csinál, a készeket, de rútakat szebbekké teszi, a kiholtakat sírjaikból előhozza, a nemtelen s nem kedvetlen hangzású környékieket a nemzetnek visszaadja; a gyökerekkel inkább él, mint a származtakkal; az összeforrasztottakat partikuláiktól megszabadítja; szavait új szintaxissal, periódusa tagjait szabadabban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövi fel; az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, nem azt nézvén, ha előtte más valaki szólott-e már úgy, s az uralkodó szokás azt javasolja, vagy engedi-e, hanem ha lehet-e úgy szólani, s az a nem, amelyben szól, az a hely, ahol szól, szokatlan mondását engedi-e, kívánja-e, s a beszéd így erőt s szépséget nyer-e.

A szépíró az idegen szólással nemcsak szorultságból él, minthogy a maga nyelvében ugyanazt jelentőre s alkalmatosra nem akad, hanem azért is, hogy az ilyen tanultabb olvasót kedves emlékeztetéssel lepje meg, és mivel az ilyen magát olykor még az újság kecse által is megkedveltetheti. S kivált akkor szereti az új szót és az új szólást, midőn azzal dolog, kép s oly bélyeg jön által, mely a jelentést az értelmesebb s az idegen nyelveket értő olvasóval kitaláltathatja. - Imhol néhány példa az effélékre.

A több részekből álló egész, máshol *corpus*, *corps*, *Körper* által jegyeztetett meg. Mi a metafora miatt s az idegen példa után, testnek mondánk.

Pázmány, Balassa, Csokonai, *hamar munkát*, *lovakat*, *követet* mondottak. Baróti ezt. *Ilyen jössz Kassára*. A szó kedvesen emlékeztet a *talis venis* és a *citus labor* deák szólásokra.

Berzsenyi az ököllel, marokkal, karral dolgozó gyalogvitézt *öklelő hajdú*-nak mondotta, nemcsak szépen s poétához illőleg, hanem tudósan is: mert *öklelni* katonai szó Tinódinál. Az *öklelni* a közembernek annyi, mint *türkölni,* a *hajdú*, mint *poroszló*.

Egyetemben annyi mint *Universum*, s a *ben* ragaszték. A gyökér tehát *egyetem*. Az univerzum univerzitás lehet s a szóra szükség van. De azt mondják, hogy a szó rút szó. Miért volna rút, nem látni.

A francia és német íróknál ismeretes *isolé* és *isoliert* szót nemcsak általhozá hozzánk Ungvár-Némethi Tóth, de le is fordítá. Az *elszigetelt* szintoly jó, s mivel magyarul adja a metaforát, még jobb.

Hamletben ez fordul elő: Hány a *harang*? azaz hány az óra? mert a szomorújáték személyei angol-dánok, s az angol ezt így kérdi. A német fordító is így tevé a kérdést: Wie viel ist die *Glocke*?

Clavigoban a franciásan szóló Carlos ezt mondja: Wenn du ein *gemachter* Mensch bist, s magyarul: Ha *csinált* ember lészesz. Ha a személyek magyarok volnának, a szólás vétes volna, így nem az.

A léleknek azt az állapotját, midőn a ráható kedves tárgyak sokaságától úgy kapkodtatik fel, hogy bánatjától nem lehet el nem vonattatnia, a német a Zerstreuung által jegyzi.

Az *elszóródás* nem egyéb, általhozta a trópust, s a magyar szó értelmének kitalálása segéltetik a német által.

A szőlő ágát a vincellér venyigének hívja, s az neki nem *borág*, az neki *borág* soha nem lesz. De nem-e a poétának?

A Sonetto múzsája azt beszéli, hogy régibb honjában *narancság* kerekíti homlokát, itt a *borág*. A venyige általellenében a narancságnak, szegény, sőt nemtelen: a borág azt a vesszőt adja előnkbe, amelyen az istenek itala terem. Annyira való, hogy az új szót és új szólást a beszéd egész szövedékében kellene vizsgálat alá vennünk, s nem soha abból kikapva.

Barótinál e gyönyörű két sort találjuk: ő szerette a szép formát, s néhány helyeken él vele:

> Melyben mulatozol, kies Elysiumnak öléből
> Mégegyszer térj vissza, Szabolcs nagy lelke!

Hol feddőjének farmatringkantára szerint az utolsó komma elsőnek, a harmadik másodiknak, a második harmadiknak, az első utolsónak van csinálva; egészen a deák után. Ezért s az ilyenekért vet neki szemére amaz (lássad Mentő-Irását l. 38.), hogy deákul gondolkodik s magyarul szól. Ha van-e deák gondolat? ha azt az öltözetet, melyet a deák vete a gondolatra, vétek-e a magyarnak is rávetni, ha szép öltözet, s itt is szép? Mi ezen értekezésünk dolgozása alatt ezt hozánk által: *agmen ducere*, és *étrange idée* anélkül, hogy kerestük volna, s örvendve látánk, az új szólás mely jó hatást tesz.

S mit akar viszont az ortológus? Neki az a jó, amit a szokás és a grammatika enged. Ahol nem lél szót lexikonában, azt kívánja, hogy vagy az ismert idegennel éljünk, s az idvességes tanács, de csak néhol; vagy adjuk az ideát környűlírások által, bár, amit tisztán kellene, homályosan, s amit teljesen kellene, csonkán, s ez ritka helyt idvességes tanács. Neki nem kell új szó s új szólás, mert az író nem ura, hanem őrje, sőt szolgája a nyelvnek. Neki nem kell régi szó, mert felejtett szó; s ámbár íróinknak hálás tiszteletet érdemlő igyekezeteik feleleventették, s azokat már most minden tartozik ismerni, ő kihányja nyelvünkből, ki még az *ádázt* is. Neki a környéki szó nem jó szó; mert magyar szó ugyan, de már most csak némely megyéinké, s azért is egyszersmind, mert Baróti fel nem jegyzé megbecsülhetetlen szótárjában, melyiket melyik megyéből vette. De mivel jobb vagy rosszabb az a szó, melyet a Háromszék tarta fel, mint *kelme* (matéria, Stoff) annál, amelyet Abauj, mint *máglya* (boglyába rakott tűzifa vagy donga) és *ború* (azaz borúlat), s annál amelyet Veszprém, mint *hanyag* (lágymeleg)? S a magyar szó, mint mindezek, megszűnhet-e magyar lenni, mert a szótár nem mondja, honnan vette a lexikografus?

Neki az *arc*, *arcom*, *arcán* nem jók, noha a Székelyföld s az egész Erdély s Magyarországnak tiszai fele ezt ismeri, s csak ezt: neki csak az *arca*, *arcám*, *arcád*, *arcája* kell, mert Túladuna ezt ismeri.

Neki a merés tilalmas, mert aki törött úttól eltávozik, könnyen megtéved; a régi, a kijelölt a célhoz igazán is, hamar is elvezet, az új út csinálása sok munkába s költségbe kerül, s az a más birtokában nem is szabados. Osztán ha merni kell, ne egy merjen, hanem mindnyájan merjünk. Azt kérdi, ha a Curio megértetnék-e, ha templomi beszédét új szókból szővné. Pedig, úgymond, a beszéd célja az, hogy értessék. Gyűlöli az ízlés bíróságát, mert az gyakorta maga sem érti mit miért akar, s mert az anarchiára vezet; neki pedig egység kell.

Az ortológusokat ez az egység űzése vitte tévelygésre, mert amit a stilisztikának csak némely nemeire kellett volna kiterjeszteniek, általában minden nemeire terjesztik ki.

A stilisztika különböző nemeinek más meg más szavaik, más meg más frázisaik, más meg más nyelvek van, s ezeket nem szabad összetéveszteni. Más a poézis nyelve, más a prózáé, sőt a poézisé és poézisé, s a prózáé és prózáé is más, s ami a templomi beszéd nyelvében nem jó, igen jó lehet a románokéban s a játékszínében, s megfordítva, így az élet nyelvében is, hol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakos, másként az úr és szolgája, másként a had s az iskolák nagyjai. Ezt tanítják a klasszikusok mind példájok, mind leckézéseik által, ezt tanítják az iskolák: de az ortológus azt tagadni akarná, hogy egysége legyen, holott a nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színben adhasson. Egyszóval ők az *egység egységére* törekszenek, mely csak a spekuláló bölcs káprázolataiban találtatik: a természet mind a testi, mind a lelki világban mindent a *különbözés egysége* (concordia discors) által tenyésztet, mindent azáltal tart fenn, s a neológus ezt követi.

S árthatnak-e, ártsanak-e a visszaélések és a szerencsétlen merések a szabadságnak, az eszmélettel tett merésnek? S hol esett meg merés tántorgás, siklás, bukás nélkül? Hol és miben mere még minden s egyszerre? De az ortológus azt hiszi, hogy a dolgok jobban mennének, ha az, aki valamit talál, előbb bémutatná és csak úgy élne vele, ha arra engedelmet nyerne. Utoljára talán látná hasznosnak, sőt szükségesnek, hogy magyarság cenzorai állítatnának fel, akik mindazon munkákat, amelyek másként vannak írva, mint amit javalhat a győzedelmes fél, tűzre hányják, s a boldogulásunkra még ez kellene!

A nyelv *miénk* és így *enyém* is. Az egész társaság folyamjával az egész társaság parancsol: annak telkemen keresztül futó erével tehetem, amit én ítélek célomra hasznosnak. És ha azt azért zavarom fel, hogy medrét mélyebbé tegyem, vagy egyenesb futásba vegyem, igyekezetemet minden jó javallani fogja. Ha szándékomban megcsalatkoznám, s a ráfordított munka haszontalan volna, magam vesztenék: ha meg nem csalatkoznám, az egész társaság nyerhetne. A zavar így is úgy is hamar elcsillapodik.

S mi érthetetlen? Az-e, amit minden nem ért? vagy az inkább, amit senki sem ért.

Aki az izlés bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a filozófusnál.

S van-e anarchia a tudomány országában? s a vélekedések különbségét anarchiának fogjuk-e nevezni? nyelvbeli anarchia nem él erőszakkal; s ahol hibás ideák mellett harcol, ott egy tiszta előadás, egy oly ok, melyet a logika szorítónak ismer, az anarchia minden csoportjait egységre olvaszthatja.

Más nemzetek ugyanazon eszközök és szerek által gyarapították nyelveket, amellyel itt igyekeznek a neológusok. Homér felől ugyanezt mondja biográfja: *Αντος εποιης τινα ονοματα ΄ουκ οντα προτερον* s megnevezvén néhányat, melyek Homér előtt nem voltak, ezt veti mellé

και τα τοιαυτα. Teremte tehát többeket is, de már ma nem tudhatjuk, melyek voltak meg előtte, melyeket csinála ő, melyeket mások.

Szofoklesz és Euripidesz felől ugyanezt bizonyítja Petronius. Cicero és Horác szógyártónak vallák magokat, mégpedig a római literatúrának azon korában, mely a miénknek egy egész század múlva virradjon bár fel; s az elsőbb dícséri Varrót, hogy az úgy gazdagítá honját szóban, mint ismeretekben. Sallust keresve kereste az archaizmusokat, mint minden nemeit a különbözésnek, s a *Senati* és a *labos* neki kedvesebb volt, mint a *Senatus* és a *labor*: ő görögül gondolkozott, s a Latium szavaival írt: s mint az a Tukydides, akinek szerette csókolgatni nyomait, és mint az a Tacitus aki viszont Tukydidest és őtet követte, akarva írt úgy, hogy minden olvasóitól meg ne érttethessék, ellenben kevés, de jobb olvasói még szerethessék s csudálhassák is. Lukréc tele van archaizmusokkal, s Liviusnak emlegették ugyan patavinitását, de ő a gáncsolt helyeken nem változtatott. Így ők, azok a nagyok! ők rabi hűséggel s szabad ember bátorságával jártak a görögök nyomaikon, görög sintaxissal, görög frázisokkal éltek, nem vaktában mindenütt, hanem ahol az olyan szépíte, periódusaikat görög példányok után szőtték, s annál szebbnek tartották dolgozásaikat, minél inkább tetszett meg azokon a görög szín és ízlés. Scriptores romani omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque Latinus sermo quicquid unquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est.

A római nyelv leányai, és az angol, mely annak fogadott leánya, s sok esetekben még a német is, mely nem leánya, azáltal segítének magokon elakadásaikban, hogy a szót a római anyától, néha a görög nagyanyától is, kölcsönveszik, de csaknem mindég elváltoztatják, olykor az utolsó szillabát ellökik.

Fülnek, szemnek érezhetetlenné tétetvén így a lopás, az általvett szó nem tarkítja el beszédeket: - szorsz (sors), szorte (sorte), szór (sort); templom, tempio, tampl (temple), tempel; falx, falcse (falce); fó (faux); matéria (mai kimondása szerint péon láb) és materi (matérie) (anapeszti láb) csak mégis más, mint midőn a magyar ugyanannyi szillabával, ugyanannyi betűvel, ugyanazon hangzással veszi által, s a kölcsönözés szegénységünket minden nyomon érezteti, s nyelvünket, mely egészen más hangokból állott együvé mint azok, eltarkítja. Igy mi kénytelenek vagyunk szót csinálni, s mely szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak! Mely szerencsénk, hogy azon úton indulánk, hogy azt tenni örökké kénytelenek legyünk! úgy örökké fogunk gazdagodni, s nyelvünk soha el nem öregszik. Érdemli-e az ortológusok egysége, hogy ezen *istenek ifjúságáról*, mely bennünket vár, lemondjunk?

A nevezett nyelvek közül a német az, melyhez a magunkét az előnkbeszabott tekintetekben összehasonlítanunk lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv, mint a mienk, úgy ázsiai eredetű, mint a mienk, s úgy emelkedésben van, mint a mienk.

Haller Albert és Gellert, s Klopstock és Goethe - mely különbség ezek és azok között! azt mondhatnánk, hogy a két nyelv nem azon század nyelve, hanem ez leánya amannak. S a nagy változást a kettő közt az egész német nyelvű nép csinálta-e, vagy az írók? s a grammatikusok-e, vagy azok, akik a szépliteratúra nemeiben dolgoztak, s az erőt és szépséget keresték? Ezek, és egyedül ezek! Mégpedig küszködve a grammatikusokkal, kik őket nyelvrontóknak szidalmazták, s nemcsak célzásaikat és beszédeiket, de olykor még szavaikat is nem értették. S mennyi vakmerőségnek kelle elkövettetnie, míg a Haller velős, de darabos, s a Gellert kedvesen folyó, de beteges erejű nyelve a Klopstock, Lessing, Winkelmann, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Voss nyelvévé tisztult és emelkedék! S a maguk palládiumokért reszkető németek, mely tarka anarchiát nem láttak ők ez erőlködésben, s az a tarka, az a reszkettető anarchia veszedelmére s kárára volt-e a féltett palládiumnak, vagy inkább soha nem képzelt, s magoktól

ezen íróktól is nem egészen remélt javára? Való, hogy az igen nagytüzű Klopstock - nagy tett ritkán lesz nagy tűz nélkül - kénytelen vala lemondani némely merészségeiről, nem mivel mások kényszeríték, hanem mivel később maga is látta, hogy nagy tűze elkapta volt. Való, hogy Adelung nem lele nehezteléseiben sem határt, sem mértéket, hogy ezek a vakmerők, akik nem írtak sem lexikont, sem grammatikát, sem stilisztikát, mint ő, mégpedig vastag kötetekben, rontani merik, amit ő épített, s szent haragjában rájuk mérte a porkolábi botot.

Való, hogy Kotzebue nem állhatván az oly rossz író vétkeit, mint Goethe, s talán azt még kevésbé, hogy az oly rossz író, mint Goethe, az egész nemzet nagyjai, azaz a legjobb írók s legjobb olvasók által a legelső német írónak, ő pedig egy geniális mázolónak nézetett, jónak s szükségesnek ítélte, leckézései alá fogni ezt a csudált rossz írót, hogy tanulja meg őtőle, mint kell jól írni; való, hogy Vossnak azt hánytorgatták szemére, hogy erőnek erejével göröggé akarja csinálni a németet. De viszont az is való, hogy amit a nemes vádlottak akarának, megleve, s a német nemzet, megértvén végre, amit elejéntén nem értett, kimondá a soktudományú, de nem jóízlésű, s nem széptollú grammatikusnak, hogy a nyelvnek kell ugyan porkoláb, de a jobb író kinőtt a bot alól. Nem rettegteté a német írókat az, hogy merni egynek nem szabad, hogy a nyelv a más birtoka, hogy az ízlés gyanús bíró, hogy a Vox Dei (Horác ennek más nevet ad) nem fogja javallni dolgozását, mert az igazi művész örül ugyan a jók tapsának, s mind ügye, mind dolgozása, mind személye szeretetéből örül; de ő nem tapsért dolgozik, hanem azon szép örömökért, melyeket neki ideáinak életbehozása s erejének gyakorlása s gyarapítása nyújt. Tout auteur, retunu par la crainte de ne pas plair assez à son siècle, passe raremant aux siècles à venir.

Karamzin meglátogatá Herdert (Briefe eines reisenden Russen. Leipzig, 1802) s ez neki fölolvasá Goethének némely verseit, fel nevezetesen azt, mely Meine Götting címet visel, s magyarra fordítva Poétai berkem 195. lapján áll.

Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érvén az ódának; Und welche Sprache! Welche Reinheit und Leichtigkeit! A tanult utazó még ezt mondja: Herder, Goethe und andere, die mit dem Geiste der alten Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen, als jetzt die Deutschen, Homer ist bei ihnen Homer.

A francia és angol fordítónak a dolog volt a dolog; pedig a klasszikusokban, mint a festőnél és a faragónál, nem a dolog a dolog.

A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásbafutó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, aki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, szokás, analógia, eufónia, ízlés, régiség, újság, magyarság, idegenség, hideg józanság s poétai szállongás, s hagyjuk a cirkalmat és lineát máshová. De minthogy ingó alapon építeni semmit sem lehet, s szükség, hogy a neológiának az a legújabb iskolája, melyet Füredi Vida úr gyakorol a maga vádjaival, elmondja a maga titkát: imhol vagyon az, fátyol nélkül azoknak, akik megérteni tudják, s itt mondatik, amennyire tudnunk lehet, legelőször.

- *Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával*. Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia látatlanul lebeg körül. S mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint?

A fentebb nemben mindaz, *amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete* (örök szokása s törvénye) *világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol*. Azon nemekben, ahol az író mindenhez szól, az szabad, amit minden olvasó javalhat.

Minekutána mindeddig az ortológusok megtévedései felől szólánk, illő kimutatnunk a neológusok vétkeiket is. Ilyen, midőn a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül írni merünk, s még a mestert játszuk; ilyen, midőn felejtjük, mely nemben s az olvasóknak mely osztályához szólunk, s ott, ahol elég volna tisztán, egyszerűen, csínnal szólani, tarka, cikornyás, csigázott, undokul cifra beszédet tartunk. Ilyen, midőn vadásszuk a xenologizmusokat s a magyarizmus gyönyörű virágait elmellőzzük. Ilyen, midőn azt a darabosságot, melyet a beszédnek az új szó és új szólás még akkor is ád, mikor ez szükséges, stílusunk szépsége s kecsei által kedvességbe hozni nem tudjuk. Ilyen midőn messze vitt purizmusunk annyira ragad el, hogy mindent magyar névvel igyekezünk adni, bár kétségesen, csonkán, nevetségesen. Az új szónak és az új szólásnak nem a mindennapi és az ahhoz hasonlító beszédben van helye; s még ahol van is, csak úgy van, ha a szó és a szólás érthető, kedves, használó.

Egy írónk az elmúlt század nyolcadik tizedében az itt kimutatott hiba által vont magára közönséges neheztelést, anélkül, hogy azt bizonyos tekintetekben érdemlette. Míg Siegwartot fordítá, megismerkedék az akkor mindent kacagtató travesztált Eneidével, s az az idegen gondolat szállá meg, hogy a síkató románt síkató románnak hagyja, de csuda szavai s csuda stílje által nyerje el a Blumauer koszorúját. És mégis Barczafalvi kárt nem teve, hasznot teve, s igen nagyot: egy-két szavat elfogadánk, s akkor egy-kettő is nagy ajándék volt; a többit addig neveténk, míg felvilágosodék előttünk az a nagy titok, hogy a merés csak szerencsétlen volt, nem tilalmas.

Húsz esztendő múlva a Báróczy és Dayka biográfiája azt tanácslá, hogy ahol gyökérszót nem találunk az új szó származtatására, teremtsünk olyat, mert jobb szót csinálni s bírni, mint nem csinálni s nem bírni. Vakmerőnek nevezteték a tanács, mert vakmerő volt. A később idők, azt fogják mondani, hogy bár vakmerőknek adatott volna, mint a mi korunk, hogy bár atyáinknak, s akkor ne vakmerőtleneknek! Minél gazdagabb festékekben a mívész csupra, annál tökéletesebb lesz munkája; mert az igazi mívész olajfestékhez nem örömest veszen pasztelt.

A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a főnix az ég madarainak számában; s emiatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit, valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájait, a rómainak méltóságát, az olasznak hevét, a franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti, méltó, hogy ha bennünket a halhatatlanok végzése valaha egy idegen győző járma alá hajtana is, azt ez a győző, ha nem barbarus, védelembe vegye, fenntartsa, virágzásra juttassa; s mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk. Vizsgáljuk, mely szerek által gyarapodhatik: elmélkedjünk, tanuljunk, s tekintsük, mit csináltak mások, s mi használ nékünk. A maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét. Egyéberánt Füredi Vida úrral én is ezt mondom, s szájjal és szóval: In necessariis unitas, in non necessariis libertas; s ezt vetem mellé: in demicatione honesta arma.

Széphalom, 1819. aug. 15.

C. C. SALLUSTIUS
ÉPEN MARADT MINDEN MUNKÁI

Előszó

Sallustot én két nyelven beszéltetem: Töredékeiben és a két Levélben az új idők ízlése szerint, mely könnyűt kedvel, simát, ömlőt, mindennek érthetőt, hidegen józant: Catilinában és Jugurthában a régi felé igyekeztem közelíteni. Amaz kevésbé rossz azok előtt lehet, kikkel a Sallust beszéde magát megkedveltetni a Sallust ajakán sem tudta: az utóbb említetteké azoknál, akik értik, mi tészi őt, a makacsot, különözőt, darabost, homályba vonúltat, görög alakokban gyönyörködőt, szófaragót és nyelvkorcsosítót, utolérhetetlenűl széppé, s látni fogják, hogy fordítója az előképet szerette, s sajátságait megragadni s dolgozásába álthozni törekedett. A kettő közt magam az elsőbbséget a régi ízlésűnek adom, örvendve nyelvünknek, hogy ez megbírja, amit elkényeztetett erőtlenné tett társai többé meg nem bírnak; és aztán, mivel ez rést nyithat előttünk egy gyönyörű táj felé, melyet, minthogy rátérni még mindég rettegünk, bár csudáljuk, magasztaljuk, talán nem ismerünk, amint érdemli. A *szép* mezején különbözők, olykor éppen ellenkezők a nemek s a mesterség barátjainak mindenike kívánhatja figyelmöket, gondjaikat. Csakhogy mi szép, és miért szép, akit szokás és iskoláink elfásítottanak, olykor érzi, olykor nem.

Bevezetés

- - - -

Ezt honja teljes veszettségében látjuk fellépni, gyulasztva a Máriusok, Cinnák, Syllák példája által, körülözönölve azoknak az igen gonoszoknak, azoknak a gonoszságok és vakmerőségek minden nemeire készeknek, elszántaknak végig láthatatlan sokaságában; rossznak alkotva már a természettől, kevélysége, vad örömei, temérdek adóssága által a minden vétkek minden nemei közt mélyen elsüllyesztve, de nagy és ritka lelki s testi tehetségeivel s azzal a dühödésig ment vággyal, hogy ő, bármibe kerüljön, bár belé minden, s maga a hon is, az a szent a Róma fiai előtt, elvesszen, magát úrrá teszi; látjuk oktalanságait, tettetéseit, színleléseit, penészes arcát, bágyadt zavart nézését, sebes jöttét s mentét, lomha csöszögéseit; és mindezekben a vétkei által korán elhervasztott férfit, a veszedelmes bolondot. Így nem vala szükség apró vonásokban, iskolai rendben adni a történetet; egy-két bátor ecsetrántás a dolgot teljesen előnkbe rajzolja.

És az ő szent igazságszeretete, melyet gyanússá semmi vonás nem tehet, melyet semmi szó meg nem hazudtol. Híve vala Caesarnak, Catónak halálos ellensége; amattól sok jót veve, ezzel és társaival szüntelen háborgott; és mégis Catónak adja az elsőséget, nem Caesarnak.[26] Nem szereté Cicerót, sőt vele, mint polgár és mint ember, örök ellenkezésben élt; és mégis, mely szíves, mely nem erőltetett tisztelettel festi hűségét, gondjait, bátor kikelését Catilina ellen; s bár nem említi némely tetteit, az nem fénye irigylésére mutat, hanem oda, s egyenesen, hogy a mindenek által ismert történet azoknak említése nélkül is teljesen elmondathatott. Elsőbb javaslatában Caesárhoz keményen szól Cató felől, de nem igazságtalanúl: Cicero felől tisztelettel hallgat. Heves ellenje vala a romlott s honjok vesztét siettető patriciusoknak; heves védje volt a nép elrablott, eltaposott igazainak: és mégis, mint vallja mindenhol, hogy a nép, mint a patriciusok a közjó színe alatt csak magokat igyekezének emelni s ellenfelén egyike és másika bosszút űzögete; és mégis, mely meleg tisztelettel szól a derék Metellus felől, noha ez foltja gőgével érezteté a jó katona s akkor még nem rossz polgár Máriusszal születése aljasságát. Az ily tiszta felől minden jót az a hit fogja megszállani, hogy azon vádakban is tisztának ismertethetnék, ha a dolgokat láthatnánk, melyeket irigyei és a tompaság házi élete erkölcsei felől támasztottak.

4

Beszéde sajátságai

Különözésit a beszédben némely kiadói egész ívekre terjedő lajstromokban *Index Latinitatis Sallustii* cím alatt közlik, mert ő maga csinála magának nyelvet. A mi grammatikagyártóink az ilyet megbocsáthatatlan vételeknek nézik, meg nem gondolván, hogy amit tiltanak, csudálnak azokban, akiket a szépirás mesterségében az emberiség örök példányaiként magasztalnak. E részben Sallustot az fogja igazán ismerni, aki őtet Ciceróval hasonlította össze s ennek és annak sajátságait megragadni igyekezett.

Ciceró úgy szól, mint Rómának minden más fia, de lelkesebben, több tudománnyal, több gonddal, Sallust, ahogyan senki nem már, de meghaladva minden mást. Cicero szabadon ömlöng: a Sallust nyelve verdesett; nem őtet viszi a beszéd: ő viszi azt. Cicero áradozni szeret; neki a sima kedves, a gyalúlt, a sikárlott; Sallust darabos, de ő varázskecseket tudott adni a

[26] Caesarnak veszte után kétség kívül. De tehát azt kívánnák-e szidalmazói, hogy azt Caesarnak még életében mondotta légyen? s nem elég bátorság vala-e azt Caesarnak eldőlte után ismerni? Mert rettegni akkor is sokat lehete s azt a többek közt, amitől a kisded lelkűek félnek, hogy szavokat irígyeik felkapják. *(Kazinczy jegyzete)*

darabosságnak s az őnála kedvesb, mint másoknál a simaság. Amaz megelégli a szokottat, amit minden érte s egyszerre érte s az ilyet csak nemesítgeti: Sallust kevély értetni mindentől; végigröpkedi az egész kört; egyesíti a mait, az újat, a régit, olykor még a felejtettet, a régen kiholtat is, mihelyt szót vagy szólást szépség, hathatóság s olykor nem egyéb, mint a nem mindennapi arc ajánlják; makacs ízléssel válogatott szavait makacs ízléssel fűzi össze, s természeti kecseit kacér fortélyok által nevelgeti. Benne együtt a catói ruszticitás és a gabiniusok asszonyi kendőzködése, a férfias és a puhult, a hazai és az idegen, a később kor vidám színe és a hajdani fanyar, a nemes és a nemtelen s a két ellenkező nem ritkán igen szoros szomszédságban, de mindég varázserővel, varázskellemmel, mindég bájos méltóságban. És neki éppen ez a komolyan vidám arc adja a díszt, melyben őtet a szinte úgy tömött, de fekete, bús Tacitus is, meghaladni ugyan tudta, de utolérni nem tudta.[27] Cicerónak arcában szépség van és erő, s az ész ez egy mértékben, nyugalomban: Sallustnál a kettő küzd egymással és egymásért, hogy győzve s vesztve ez amazt s amaz ezt minél inkább ragyogtathassa. A Ciceró múzsája halad tárgya felé, mint kinek dolga van, s nem kíván tetszeni: halad a Sallusté is, de mint kinek nincsen dolga és csak láttatni, csudáltatni vágy. Lépdel, nem siet - *et vera incessu patuit dea*.

Sallustot kacér játékiban az az eszmélet vezérlé, hogy érzésre több erővel semmi sem hathat, mint ami váratlan érkezik; és minthogy ilyet a két ellenkező összemátkasítása ígér, szilajkodó tüze ezt ragadá meg, valahol találta. Minél rakottabb gondolatot minél kevesb szóval adni; hatalmas szárnyalgással repűlni el a tárgyon, de festésen, de szón, és - ki hinné férfi s nagy férfi felől? - még betűn is szerelmeskedő gonddal múlatozni; tisztelni szokást és törvényt, hol az eltérés semmi nyereséget nem ígér, de mindkettejét szabadon, sőt pajkosan áldozni fel, ha többet ígér a szokatlan, a tiltott; homályosan szólani, de hogy a homály díszt adjon a beszédnek s a halló még köszönje, hogy az iró bízodalommal vala hozzá; ide-oda csapongani, de hogy a csapongás dologra tartozzék s a rendetlenség nevelje a rend becsét; Rómának nyelvén szólani, de hogy a nép nyelve neki saját nyelvévé váljon, s elhinteni azt idegen virágokkal... egyszóval vétkesen szólani, de szépen - ebben állott csudált mestersége.

Innen erede neki azon két tökélye, melyben nemzete minden egyéb iróit annyira maga megett hagyá, hogy míg ő közönségesen a római historikusok fejedelmének ismértetik, én őt a római próza *Virgiljének* merem kikiáltani: az az *ő breviloquentiája* az a másatlan *numerositas*. Iskoláink a *numerus* alatt két dolgot értenek: azt a fülnek csapodár zengését, melyben a periodus kél, emelkedik, szállong, hanyatlik és hosszú szón akad el, hogy az sokáig rezegvén a fülben, sokáig tartsa fenn a gondolatot; és azon szép játékot, mely a beszéd tagjait akként felelgetteti egymásnak, ahogyan a táncoló leány fordúlásinak a deli kedvelt ifjúé. De e két tökélyén kivül vagyon még egy harmadik is, melynek nevet sem találunk, és amely nélkül ama kettőt hiányosnak mondhatnánk: egy bizonyos *bájosság*, mely magát, mint a bájnak minden egyéb nemei, nem érteni, hanem csak érzeni hagyja - talán nem egyéb ez is, mint a vétek leple alól felmosolygó szépség. - Példákat mindezekre *per saturam*.

Sallust elsőrendü arcfestőnek is el van ismerve. Mely Van Dyck-i festés, péld., mely nekünk Catilinát adja, mely Sempróniát vagy a kaján, de lelkes Caesart s a lelkes és tiszta Catót...

- - - -

Teller tagadja, hogy Sallustban vagyon homály, mert nem látja, úgymond, mint dicsértethetnék azért író. Így csinál bajt magának a lelkes ember is, midőn nem feledheti, amit iskoláiban tanúlt, vagy midőn megcsinálja a törvényt, hogy a szépnek milyennek kell lenni, s ami azzal ellenkezésben van, keble érzése ellen is tagadja. De Sallust olykor keresve keresé a homályt, mint mestere s példánya Thukydidész, ki még örül, hogy őt csak jobb olvasói s nem minden olvasója lábolhatja meg.[28] De amin tudós kiadói sincsenek egyértelemben, ami egynél több értelemben vétethetik az homály lesz, ha érthetetlen beszéd nem lesz is; s ilyen ugyan elég van a teljesen elvégzett, ifjú szépségben ragyogó Catilinában, még több a teljesen el nem végzett, s férfias erőben dagadozó Jugurthában, legtöbb pedig a Töredékekben s a két Levélben. Sallust nem az vala, ki a gégés mesterkéket rettegje; tudta ő, hogy minden nem illik mindenhová, és hogy ami egy nemben nem jó, jó lehet más helyt és más nemben. Nemcsak rónán, nemcsak mivelt holdakon hordoz el bennünket, hol a beteg is megfáradás nélkül kijárhatja magát, hol lelkeinket egyedül a föld kövérsége s a buján költ vetemények jutalmozzák: elviszen sivatagságokba is, zordon rengetegek közé; s itt egy hasznot nem adó, de nagy s álmélkodásunkat vad alakja által megragadó szirt vár reánk, amott egy vakmerően görbült tölgy, egy tövéiglen lerepedt bikk, egy eldőlt, redvesedni kezdő, iszonyú fenyv, amott egy meggázolhatlan surjány, egy kövekkel elborított egész határ, hol feledjük a haszon képét, mert jutalmaz az ég közelsége, az éltetőbb, tisztább leblek, a véget nem érhető kilátás, a bércek nem ismert virágai és az a boldogító önérzés, hogy odajutánk, hogy ott állunk s mi szédelgés nélkül, hová az istentelenek sergéből soha még senki el nem juta. Mert vagyon Chárisa a vadonnak is, s a maga helyén a *turpe caput* (Virgil) dísz és nagy dísz. Sallustban együtt a szelíd, vidám Claude Lorraine és a vad, irtózatos Salvator Rosa.

- - - -

tett példányát, melyet ez a *Ritter und Doctor* I. Maximiliánnak 1513. a wormsi szent országgyülésen nyújta be; együtt a Don Gábriel fordítása, Madridban, Ibarránál 1772. fólio nagyságú negyedrétben.....

Nálunk Szebenben jelent meg elsőben 1596. kisded nyolcadrétben, Baronyai Decsi János által fordítva. A könyvnek el vala veszve minden nyomtatványa és hogy azt valaha bíránk, senki sem említette. A titkot egy példátlan csapás fedezte fel. Az Eger patakja 1813. a sohasem látott esőzésekben és vízfakadásokban kicsapott medréből, s a külváros vályogházai összeroskadoztak. A kárvallottak kénytelenek valának kikapkodott holmijeket pénzzé tenni. Egy ilyet, néhány darab könyveivel, a nem mindég vak szerencse az akkor ott törvényeket hallgató Primóczi Szentmiklóssy Aloyzhoz vezeté, s ezek közt vala Sallustnak magyar fordítása is. Ez tudta, hogy én Sallustot fordítom, s a könyvet nekem küldötte. Burián Pál budai antikváriusnak azolta két nyomtatványát kereste ki Erdélyben, s az, amelyet tőle Jankovich bír, egész ép, nem mint az enyém és amelyet Buriántól az 1828-ban elholt Kultsár István kapott.....

Én Sallustot nálunk negyedik adom, és itt is nem én utolsó. A bár amit itten adok, minél többeket gyúlaszthasson vetélkedésre! bár még megláthassam, aki el fogja pirítani igyekezetimet! Később fordító lopás nélkül veszi által, amit mások jól ejtettek, s bántás nélkül hagyja el, amit nem szeret; így utóbbi dolgozás nem lehet nem jobb a korábbiaknál, s ilynemű munka sokaknak erejét kívánja.

Mint kelljen fordítani, a munka neme határozza meg, melyet fordítunk. Ha kinek elég tudni, mit teve Catilina és Jugurtha, és mely véget ére gonoszságok, de Sallustra s az ő művészségére semmi gondja, sőt azt a gonosz nyelvrontót még gyűlöli is..... De a Sallust olvasóinak, az itt említetteken kívül, van még egy más szaka is; az, mely a magyar nyelvet a Róma nyelvével, s a mi korunk ízlését a régi koréval és a Sallustéval öszvehasonlítani nem tartja nem jó dolognak; amely érti, hogy a nyelvrontás tiszteletes, ha szépet, jót ád; amely érti, mit nyere a Sallust beszéde, hogy ő inkább akará követni a nem római példányt, a nyelvrontó Thukydidészt és önmagát, amit a szokás és grammatika igájába vert római nyelvmesterek tanítottak; s úgy hiszi, hogy ha szerencsével merjük mi is, amit ott Sallust mere, nyelvünk nyerni fog, nem veszteni, s a Sallust fordítóinak e lelkesebb szaka is érdemli gondjainkat.

A XVI. század művészinek már régiségek által is megszentelt, tiszteletes, darabos, fás, de lelkes festéseiket a nem lelketlen rézmetsző szelidítve fogja ugyan másolni, de önkéjes igazítások nélkül, és bármint kiáltozzék az avatlan, nem a mostani izlésben, hanem az előkép koráében. Sallust körül, ki egyebet kerese, mint az avatlanok vagy pedántok javaltát, lelkes fordítójának oly szabadon illik bánni, mint Sallust bána.

Igenis, hogy magyarul szóló munkától inkább, mint azt, hogy beszéde, szólása magyar legyen, semmit nem kívánhatni: de viszont a Sallust fordítójától sem inkább semmit, minthogy Sallust a fordítás nyelvében is Sallust maradjon. A különözni szeretőnek itt is különözni kell, a merni szeretőnek itt is merni; a szilajkodónak, vétkezőnek itt is szilajkodni, vétkezni. Ha ki mindezektől irtózik s azon nyelvben is irtózik, mely belerejét hős tűzzel fejtegetvén, s az idegen nagy példányokat bölcs választással követvén, máris ennyire emelkedett, mutatja, mint született ő szerethetni Sallustot a Róma nyelvén, s szerencsét hozzá, hahogy azt vallani nem pirúl! szerencsét hozzá, hahogy nem érzi, hogy azért pirúlnia kellene! Nem az itt a dolog, hogy Sallustot magunkhoz vonjuk le, hanem hogy mi lépjünk feljebb, mint állunk a nagyhoz; nem az, hogy semmi szavát el ne hagyjuk, meg ne változtassuk, hogy amit mond, ugyanannyi sorban mondjuk, hogy beszéde tagjait más rendben ne szővjük fel; hogy az ő varázs-homályát a józanság sovány és hideg tisztájára derítsük fel: hanem az, hogy tisztelvén nyelvünk alaptörvényeit, de nem a kor ízlését, mely nyomról nyomra változik, s az írótól úgy változtathatik, mint a tanúlatlan sokaságtól, a beszéd azt a hatást tegye itt, amit ottan teve; hanem, hogy a

másolat az előkép nemében legyen szép. Olykor az kedves, ha semmi idegen színt nem látunk a beszédben, olykor, ha azon áltsugárzik a csudált idegen. Mit hol illik, és az ily törekedés mely fényt ígér a nyelvnek, értik a nyelv felavatott barátjai.

FESTÉS, FARAGÁS NÁLUNK

Felkapom a szót, melyet ez újság érdemes kiadója minap a 143. lapon teve. Minthogy a mesterség szeretete nem tanítómunkákból, hanem a remekeknek gondos szemlélésekből meríttetik: megnevezek némely helyeket a hazában, ahol azok, akik a mesterség eránt vonszódást érzenek, szemeiket gyakorolhatják, lelkeiket emelhetik.

1. A pápai templom (Veszpr[ém] várm.) nem tartozik az ország legnagyobb templomainak számokba, de szebb ízlettel épült, mint sok új nagy templomaink, belső dekorációira nézve pedig mindazokat, amelyeket ismerek, felülmúlja. A főoltárt bécsi prof Maurer Hubert úrnak egy első mártír szent Istvánja ékesíti, a több oltárokat a Kracker festései, kiről alább. A templomot építő földesúrnak, gróf Eszterházy Károly egri püspöknek, tudatlan emberei a Maurer képén vandalushoz illő vétket követtek el: valamivel kisebb lévén a ráma, melyet a véső azalatt készíte, míg Maurer a tablón dolgozott, mint a megérkezett kép, készebbek voltak a képet megnyirbáltatni, mint uroknak erszényét új rámának csináltatásával terhelni; s így némely figura olyformán jelen meg a képen, hogy aki a történetet nem tudja, a mívészt fogja vádolni. - A státuák ezen az oltáron Prokoptól vannak. Akit szerencséje Pápára vezérel, egy-két pillantást vessen a tabernákulum zöld márványára is, mely egy föld alatt Veszprémben talált régi oszlopból szeldeltetett. Oly szépségű zöld márványt ritkán fog látni. - Az oldaltemplom oltárán egy gyönyörű Madonna függ, mely első ránézéssel elfeledteti mindazt, amit a néző a nagy templomban csudált. A püspöktől tudom, hogy az kardinális Garampi ajándéka: ellenben a püspök tőlem tudta, hogy az Raffaelnek kópiája. Tomkins által metszett reze a Purling úr birtokában lévő originálnak dolgozó asztalom felett függ, s nincs oly borult momentuma életemnek, melyet fel ne derítsen.

2. A váci templom, ha oly szegényen nem volna elvégezve, mint amely nagy idea szerént épülni kezdett, hasonlíthatatlan dísze volna a hazának. Ezt kardinális Migazzi, a vatikáni szent Péter hasonlatosságára építtette s a szép gondolatért szíves hálát érdemel. Alig érzettem valaha magamat kisebbnek és nagyobbnak, mint midőn ennek tornácában véletlenül egy oszlop mellett megállottam, s az óriási nagyságú s testű oszlopon végigpillantottam. Ez első ifjúságomban történt, minekelőtte még a bécsi szent Károly királyi porikuszát láttam volna. A festések becséről nem szólhatok, egyszer azt sietve, másodikszor alkonyodástájban látván: de emlékezem, hogy a színadás rajtok nem az a derült, nem az a vidám, melyet az olasz iskola mívein csudálunk. Minekutána a kardinális a világ első templomának miniatür kópiáját akará teremteni, mely igen illett volna ezt a templomot kópia-oltártáblákkal ékesíteni, s a nagy oltár felibe Raffaelnek Transfigurációját, a két elsőkre pedig a volaterrai Dániel Keresztről levételét s a Domeninichino szent Hieronimuszát állítani, még pedig oly kezek által dolgozva, mint a Mengsé, Battonié!

3. A győri templomnak nagyobb a híre, mint a becse. Festett és öntött oltártáblái méltók ugyan a megtekintésre, de aligha a cifra ajtókkal nem igyekeztek néki a legnagyobb díszt adni. Maulpertsch itt is sokat dolgozott s sokat mázolt. Mely kár, hogy a gazdagok fel nincsenek avatva a mesterség titkaiba s néha vakon követik, amit más tanácsol, néha a magok fantáziáik által még nagyobb kárt tesznek, mint a tanácstalanok követésével.

4. A váradi templom imponál mind nagysága, mind pompája által. Báró Patatich Ádám püspök s később kalocsai érsek, mindenben e kettőt szerette, néha még a szépnek kárával is. A váradi nem veres, hanem lángoló piros márvány vesztegetve van az oldaloltárokon. Az architektura belül legalább igen szép. Az oltártáblák között vannak jók és hibásak. A nagyoltáré gyönyörű kompozició s Rubensre emlékeztet, eltöltve sok figurákkal, de a mennybe emelkedő Szűz s az egész tabló koloritja nem oly szép, mint lennie illenék. A kupolát Schröpf festette, ha a kifejezés bocsánatot nyerhetne - pokolbeli színekkel. - Ez a püspök Biharnak főispánja lévén, a gyűlés palotáját annyi képekkel ékesítette, amennyit a falak elfogtak. A tőlünk oly igen szeretett királyné képét talpig és a vele együtt uralkodó fiáét Hickel festette; a feszületet, a szent István és szent László királyokét, a püspökét és holmi allegóriai tablókat, melyek alá a deákul szépen író püspök maga írt két disztichont, a feljebb megnevezett Schröpf, ki nem vala ügyetlen rajzoló de olajban is freskófestésként dolgozott. Ennek darabjairól, kivált a feszületről, mely képzelhetetlenül grell, ijedve szökik a szem Mária Terézia s József igen szép képeikre, melyen mind az arc, mind a leplezet bájoló.

Ugyanitt a kisebbik palotában a mostani főispánnak, erd. kancell. gróf Teleki Sámuel és az egykori adminisztrátor, most tárnokmester, gróf Brunszvik József exc. képeik is méltók a figyelmes tekintésre. Ezt Stunder, amazt Hickel festette. - Nem tartozik ide, de gyönyörködve említem, hogy Stunder a Brunszvik képén el nem hagyta Senecának munkáit. Ezt festői tekintetből talán még kárhoztatni kellene, de bennünket örömmel tölt el. Boldog haza, melynek nagyjai (ilyen Teleki és Brunszvik, ilyenek voltak Pászthory és M. Terézia alatt referendárius gróf Török József) ennek a filozófusnak írásai által emelik, erősítik lelkeiket!

5. Jászónak nagyobb díszt ád a Kracker festése a templomban, mint a Sauberer András által 1790 körül épített roppant prepositura; mert nagy épületet kiki építhet, ha pénze van, de Krackert pénzen nem teremtünk. Ezt a nagy mívészt a most megnevezett prépost hozá honunkba, nem tudom, honnan. A templomnak falait is, oltártábláit is ez dolgozta. Ennek példáján lehet látni, mint történhetett, hogy a rövidéletű Raffael és a hosszabb életű Rubens és mások, miként hagyhattak oly számos darabokat; mert egy ember élete rövid arra, hogy csak azt is végezhesse, amit itt a templomban látunk. Pedig Kracker ezen felül egyebet is festett, nevezetesen Staffelei-munkákat is. Én magam birtam kardinális Martinusisnak és primás Eszterházy Imrének egész testben, kalocsai érsek Széchényi Pálnak fél testben festett képeiket. - Kracker Sauberer prelátus halála után Egerbe vette lakását, s ott a líceum bibliotékája plafonján a tridenti zsinatnak ülését festette, mely ítéletem szerént az ő mesterségének koronája. Midőn a püspök Maulpertschet Bécsből a líceum kápolnája plafondjának festésére lehozatá, ennek, leszállván a szekérből, az vala első dolga, hogy a bibliotéka plafondját láthassa, s felkiáltott: Én ennyit nem tudok! - Maulpertsch nemcsak szerényen, hanem igazán is ítélt. Kracker más oltártáblát festett volna az augusztiniánusok bécsi templomokban.

6. Gróf Keglevich József koronaőr, tornai főispán s Torna helységben földesúr, Maurer által festetett ide egy oltártáblát. Ki hinné, ezt az éktelen helyet s templomot látván, hogy ez mestermívet bír, holott a kassai aranyozott rézzel fedett tornyú bazilika egy oltártáblát sem mutathat, mely meg nem érdemlené, hogy falusi templomokba tolattassék. - Templomok felől szólván eddig, légyen szabad egy jegyzéssel bérekesztenem tudósításaimat.

Általtérek a nem templomi festésekre, faragásokra.

1. Herceg Eszterházynak gazdag galériáját, aki Bécsbe felmegyen és a mesterséget szereti, vétkezik, ha tekintetbe nem vészi. Nagyjaink közül vicekancellárius gróf Koháry Ferenc s tárnokmester, gróf Brunszvik József exc. azok, akik felől tudom, hogy festéseket gyűjtenek. A nemzetét szerető Marczibány mit teve e részben is, tudva van. Parányi erővel elhalhatatlan fényt vonz magára tek. Fáy János úr Emődön, Borsod várm., aki fáradhatatlanul és csudálást

érdemlő szerencsével gyűjtögeti galériáját (tavaly Carracci Ágostonnak két festését egy magyarországi klastromból kapta, s azt közhaszonra Egerben nyitotta meg). Galériák állítására temérdek pénz kívántatik; eszerént anélkül, hogy másoknak érdemekből legkisebbet levonni akarnánk, bátran tesszük a kérdést: ki tett erejéhez képest többet?

2. Nagy házainkban ami festések vannak, azok csak a luxus szüleménye s a brokantőrök játéka. Ízlet és előismeretek nélkül vásároljuk, ami a szemnek tetszik s amit a csalfaság reánk tol. Ezek is ritka jelenségek. A legszebb két darab, amit láttam, b. Orczy Lászlónak palotájában függött; udv. kammerfestő Fischer úrnak munkája, egyike az Orczy-kertnek egy partiáját, a másik egy Budára tett kinézését adta elő; a budai hegy s a paulinusok pesti kettős tornya szépen nyúlt fel az estvéli meleg gőzből a képen. - Portréket aranyozott igen széles rámákban függesztgetünk fel s azt véljük, hogy valami szépet bírunk, s nem látjuk, hogy az a lelketlen arc, az a szederjes piros, az a barnába-feketébe csapó fejér bántja a szemet. Midőn ezen megtévedés bennünket elszomorít felelevenedünk, látván, hogy Somogy Somsichnak képét a már öreg Lampitól, az Abaúj várm. palotája az Orczy Lászlóét Oelenhaynztól, Szilvás (Zemplényben) a generális Splényi Mihályét Hickeltől, Nagymihály (Zemplényben) a haza legszebb leányának, kancell. gróf Eszterházy Ferenc gyermekének, gr. Sztáray Mihálynénak szép képét Weikardtól s a gróf Teleki József gyermekei ennek fejét s Széphalom egy férfi-főt Kreutzingertől bírnak. Akiknek erszénye elbírja, azoknak nem a Pesten s másutt tartózkodó, csillogó színekkel vakítni tudó fiatal emberkék által, hanem Füger és Lampi s Kreutzinger által kellene magokat festetni. Így, azon felül, hogy ábrázatjaik azoknak, akiket velek a természet vagy a szív érzései öszvefontak, általadatnak, egyszersmind oly mestermíveket is kapnak, mely egykor talán a Belvedérben lél helyet. Nagyobb vesztegetés ezeket a kis mesterkéket húsz arannyal fizetni, mint a nagyokat százzal. A régibb portrék közül, melyek nálunk láthatók, talán legelső helyet érdemel a Ráday Pálé s fiáé, az idősb Gedeoné, melyek Pécelen tartatnak. Mind a kettőt a magyar Mányoki, udvari festője a lengyel királynak, ezelőtt közel száz esztendővel festette. Arra a tetőre, melyen Kupeczky és Mányoki állottak, magyar festő még soha nem hágott; mert hogy Dürer Albert erdélyi fi volt volna, azt gróf Ráday Gedeonnak elhinni minden tiszteletem s óhajtásaim mellett is nem tudtam.

3. A faragás mívei közül alig említhetek valamit; azok nálunk igen ritka jelenségek. De jussunk van Zauernak Stollját és a Ceracchi Bornját (mind a kettő márványban dolgozott büszt) említenem, mert Born erdélyi magyar volt, a Stoll büsztje pedig egy magyar asszonyságnak, özvegy gróf Zichynének rendeléséből készült. Bosch sok magyar férfi- és asszonyfőket bosszírozott, melyek nagyrészént (ha tudniillik nem kívántatott tőle, hogy a főket mostani ruhákkal s hajhordással dolgozza), valóságos mestermívek.

4. Hazánk azzal dicsekedhetik, hogy a lipsiai festőakadémiai direktorát, Oeser urat szülte. Mely ok volt volna vele minél több darabokat dolgoztatnunk! Én hármat ismérek a hazában: az első a pozsonyi luth. templomban áll; a második egy csaknem háromlábnyi magasságú, nálam; a harmadik kassai szenátor Fried Sámuel úrnál.

5. Balkay Pál úr, öt esztendőt töltvén Bécsben, a Belvéderben sok szép daraboknak kópiáit dolgozta és kincseit Kassán, hol most múlat, közhaszonra rakta ki. Barátsága engemet is némely becses darabok birtokába tett. Ennek az érdemes ifjúnak nevelését a haza az ő anyja testvérének, mezőkövesdi pléb. és prépost Szür Ferenc úrnak köszönheti. Mely szerencse azoknak, akik Kassán megjelennek, a Mengs hatalmas muszkulaturáju Józsefét, a Mengs szép Máriáját az isteni gyermekkel, Guidonak Ártatlanságát, Correggionak veres öltözetű szenvedőjét, Furinonak Kesergőjét, az Angelica ossziáni darabját s néhány igen szép főt az alföldi iskolából mintegy tükörben ismét megláthatni.

Óhajtanám, hogy ez a sietve tett jelentés másokat arra bírna, hogy követnék példámat, és ami szépet a hazában látnak, ismérnek, hasonló jelentésben hozzák a publikum tudásába; nevezetesen, hogy valaki velünk ismértetné meg a bruckenthali galériát, melynek nagy kincsei vagynak. - Stunder felől, ki nékem barátom volt és a pozsonyi nagy faragó felől, kinek mívei a pozsonyi szent Márton- és a győri püspöki templom oltárjain szemléltetnek, magam szólok más alkalommal.

Széphalom, márciusban 1812.